
СЕРІЯ
БІБЛІОТЕКА АБІТУРІЄНТА
М. Ф. Бондаренко, О. З. Дюмін,
А. О. Ніколаєва, В. В. Семенець,
О. А. Тевяшева
Українська мова
ПОСІБНИК-ПРАКТИКУМ ДЛЯ АБІТУРІЄНТІВ

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАУКОВО-МЕТОДИЧНИЙ ЦЕНТР ВИЩОЇ ОСВІТИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
РАДІОЕЛЕКТРОНІКИ

М.Ф. Бондаренко, О.З. Дюмін,
А.О. Ніколаєва, В.В. Семенець, О.А. Тевяшева

УКРАЇНСЬКА МОВА

ПОСІБНИК – ПРАКТИКУМ ДЛЯ АБІТУРІЄНТІВ

Рекомендовано
Міністерством освіти і науки України
як навчальний посібник
для абітурієнтів вузів

ХАРКІВ 2005

УДК 808.3(07)

Бондаренко М.Ф., Дюмін О.З., Ніколаєва А.О. та ін.

Українська мова. Посібник-практикум для абітурієнтів. 2-е вид. доп. і доопр. – Харків: ХНУРЕ, 2005. – 624с.

Гриф надано Міністерством освіти і науки України (Лист від 21 грудня 1999р. №2/373)

ISBN 966-659-093-X

На базі послідовного розгляду орфоепічних і правописних норм української мови у посібнику системно викладено основні відомості курсу згідно з програмами вступних іспитів до вузів.

Основу практикуму складають тексти диктантів, які були запропоновані абітурієнтам провідних університетів Харкова у попередні роки та ряд контрольно-тренувальних вправ, що сприяють вдосконаленню навичок грамотного українського письма. Зміст і обсяг теоретичного матеріалу покликані активізувати знання абітурієнтів, сформувати творче ставлення до використання різних мовних засобів.

Як практичний додаток запропоновано ряд словників: орфографічний, російсько-український словничок наукових термінів і словник паронімів. Крім того, посібник містить тлумачення деяких математичних символів та формул, чисельних виразів і скорочень, що використовуються в обчислювальній техніці.

Для учнів підготовчих курсів заочної форми навчання підготовлено завдання для контрольних робіт.

Практикум адресовано учням шкіл усіх типів, абітурієнтам, а також тим, хто вивчає українську мову самостійно.

Бібліограф. наймен.: 31.

Рецензенти: В.С. Калашник, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна;
Т.М. Берест, кандидат філологічних наук, доцент кафедри українознавства Харківського гуманітарного університету «Народна українська академія».

ISBN 5-7763-2724-5

© М.Ф. Бондаренко, О.З. Дюмін, А.О Ніколаєва, В.В. Семенець, О.А Тевяшева, 2003

ISBN 966-659-093-X

© М.Ф. Бондаренко, О.З. Дюмін, А.О Ніколаєва, В.В. Семенець, О.А Тевяшева, 2005

ПЕРЕДМОВА

Підготовка висококваліфікованих спеціалістів передбачає не тільки досконале володіння секретами майбутньої спеціальності, а й відповідний рівень гуманітарної культури. Проте часто виникає невідповідність між досконалою професійною майстерністю та низькою культурою мовлення. Всебічно розвинена особистість повинна володіти усім мовним спектром: грамотно писати й розмовляти, правильно добирати мовновиражальні засоби. До того ж, мова є не лише предметом вивчення, а й засобом навчання.

Основне завдання цього посібника полягає в тому, щоб допомогти абітурієнтам опанувати норми української літературної мови, виробити навички автоматично грамотного письма, орфографічної пильності. Матеріал шкільного курсу подається згідно з тими вимогами, які ставлять вищі навчальні заклади до мовної освіти і підготовки майбутніх фахівців. Розділи та практичні вправи посібника побудовано відповідно до програми з української мови для абітурієнтів вузів. Основну увагу в практикумі зосереджено на орфографічних та пунктуаційних правилах, розглядаються особливості відмінювання та правопису змінюваних частин мови. Теоретичний матеріал супроводжується тренувальними вправами, частина з яких враховує специфіку факультетів технічних університетів. Правильність виконання під час самостійної роботи перевіряється за словниками. Посібник містить контрольні завдання з української мови для заочної форми навчання.

Автори навчального посібника врахували побажання, висловлені щодо змісту та структури. У другому виданні враховані деякі недоліки в теоретичній частині, збільшена кількість диктантів до трьохсот. Таким чином, зроблено більший акцент на вдосконалення практичних навичок абітурієнтів.

Будемо вдячні за зауваження до другого видання і сподіваємося, що посібник допоможе опанувати норми української мови, стане в нагоді абітурієнтам під час підготовки до вступного екзамену, а також усім, хто бажає вивчати українську мову.

Диктант як вступний екзамен

У більшості вузів вступним екзаменом з української мови є диктант. Протягом години, відведеної на написання тексту, абітурієнти повинні продемонструвати глибоке знання орфографічних та пунктуаційних норм української мови, уміння застосувати вивчене на практиці.

Для успішного складання іспиту треба систематично повторювати правила українського правопису, враховуючи всі нюанси написання тієї чи іншої мовної одиниці. Завдяки виконанню систематичних вправ уміння писати правильно певну орфограму чи пунктограму переходить у навичку писати грамотно. Автоматично грамотне письмо допоможе не розгубитися на іспиті, не витрачати час на згадування того чи іншого правила.

Для вдосконалення правописних навичок абітурієнтів у посібнику подані тексти диктантів, які були використані на вступних іспитах до університету протягом попередніх років. У другому виданні для зручності вміщено реєстр диктантів. Навіть такий вид роботи, як переписування текстів диктантів, сприяє виробленню навички автоматично грамотного письма.

Особливу увагу слід звернути на вивчення пунктограм. На жаль, деякі абітурієнти помилково думають, що розділові знаки можна поставити, зважаючи тільки на інтонацію. В окремих випадках це дійсно так. Але завжди треба пам'ятати, що Ви складаєте екзамен з мови, а не музики, і розраховувати тільки на слух – легковажно.

Таким чином, глибоке знання правил орфографії та пунктуації, зосередженість та увага є гарантією успішного написання диктанту.

Бажаємо успіхів!

УКРАЇНСЬКИЙ АЛФАВІТ

Аа	Бб	Вв	Гг
Ґґ	Дд	Ее	Єє
Жж	Зз	Ии	Іі
Її	Йй	Кк	Лл
Мм	Нн	Оо	Пп
Рр	Сс	Тт	Уу
Фф	Хх	Цц	Чч
Шш	Щщ	Ьь	Юю
Яя			

1 ОРФОЕПІЯ

1.1 ВИМОВА ГОЛОСНИХ ЗВУКІВ

1. Голосні звуки української мови є звуками повного творення. Вони вимовляються повнозвучно не тільки під наголосом, а й у ненаголошеній позиції.

2. Звук ***[а]*** в усіх позиціях вимовляється чітко, ясно, ніколи не скорочується й не приглушується, не переходить у звуки ***[е], [і], [и]***: *[ша́пка], [час], [далéко], [пáмjат'], [загл'адáти].*

3. Голосний ***[о]***, як наголошений, так і ненаголошений, вимовляється виразно, повнозвучно, ніколи не переходить у звук ***[а]***: *[водá], [молокó], [обговорúти].*

Ненаголошене ***[о]*** перед наголошеним складом з ***[у]*** звучить з наближенням до ***[у]*** – *[ко^{у}жýх], [мо^{у}тýзка], [по^{у}лýми^{е}сок], [бо^{у}л'ýчий], [мо^{у}гýт'ни^{и}й], [ро^{у}зýмний], [у бо^{у}йý], [ко^{у}зý], [до^{у}шчý], [чо^{у}мý], [го^{у}тýjу], [гово^{у}р'ý], [по^{у}шý], [допомо^{у}жý], [во^{у}джý].*

Не виявляє нахилу до ***[у]*** звук ***[о]*** в таких випадках: коли є сполучним голосним у складних словах: *[однокýрсни^{е}к];* також, за нечисленними винятками, у словах іншомовного походження: *[борд'ýр], [монтýjу];* у префіксах **ДО-, О-, ОБ-, ПРО-, РОЗ-** багатьох слів: *[добýти], [здобýток], [одýжати], [обслýга], [пробýти], [роздýмати];* у ряді суфіксів: *[красотý], [рвонýти], [трусонýти].*

Перед складом з наголошеним ***[і]*** наближення ***[о]*** до ***[у]*** менш виразне: *[го$^{(у)}$л'íўка], [по$^{(у)}$р'íг], [то$^{(у)}$б'í], [до$^{(у)}$ї^{и}ти], [хо$^{(у)}$д'ím(о)].* Малопомітний нахил ***[о]*** до ***[у]*** перед наголошеним складом з ***[і]*** у словнику не позначається.

Сильне наближення ненаголошеного ***[о]*** до ***[у]***: *[зу^{е}зýл'а],* а то й заміна ***[о]*** звуком ***[у]***: *[зузýл'а],* вимова ***[о]*** з нахилом до ***[у]*** в будь-якій позиції:*[ко^{у}рóва],* що спостерігається в говорах південно-західного наріччя, не відповідає літературній нормі.

4. Звук ***[у]*** вимовляється чітко в усіх позиціях: *[кучугýра], [будóвоjу], [л'удúна].* Ненаголошений ***[у]*** після голосного перед приголосним може ослаблюватися до нескладотворчого: *аудиторія [аўди^{е}тóр'ija].*

5. Голосний ***[і]*** вимовляється чітко як звук переднього ряду й високого ступеня підняття язикової спинки: *[д'ід]*, *[сіно]*, *[с'ил'с'кий]*. Так вимовляється й ***[і]***, що походить з ***[о]***: *[н'іж]*, *[с'ік]*, *[с'т'іл]*, *[пос'т'ійний]*, *[н'іг]*, *[бол'ім]*, *[брат'ійу]*, *[в'ір]*, *[б'ік]*, *[в'ін]*; також ***[і]*** у закінченні називного відмінка множини прикметників, дієприкметників, числівників, займенників: *[гáрн'і]*, *[здорóв'ji]*, *[брáтов'і]*, *[бúт'і]*, *[дрýг'і]*, *[нáш'і]*; звук ***[і]*** на межі слів та частин абревіатур: *[д'ід і бáба]*, *[ф'інінспéктор]*.

Вимова у зазначених позиціях замість ***[і]*** звука ***[и]***: *[ниж]*, *[сик]*, *[стил]*, *[постúйний]*, *[ниг]*, *[болúт]*, *[братúу]*, *[вил]*, *[бик]*, *[вин]*; *[гáрни]*, *[здорóви]*, *[брáтови]*, *[бúти]*, *[дрýги]*, *[нáши]*; *[д'ид и бáба]*, *[ф'інінспéктор]*, характерна для частини говірок північного наріччя, є порушенням літературної норми.

Виразно вимовляється ***[і]*** й на початку слова: *[іскра]*, *[іспи^{е}т]*, *[істóта]*, зокрема й після прийменника на приголосний: *[в'ід іскри]*, *[з іскри]*. Однак у деяких словах наголошене початкове ***[і]*** наближається у вимові до ***[и]***: *[и^{и}нод'і]*, *[и^{и}нколи]*, *[и^{и}нший]*, *[и^{и}нде]*.

З наближенням до ***[и]*** вимовляється також ***[і]*** в закінченнях називного й орудного відмінків однини та непрямих відмінків множини прикметників м'якої групи та порядкового числівника *третій*: *[сúн'и^{и}й]*, *[бе^{и}зкрáји^{и}й]*, *[трéт'и^{и}й]* – називний відм. чол. роду; *[сúн'и^{и}м]*, *[бе^{и}зкрáји^{и}м]*, *[трéт'и^{и}м]* – орудний відм. однини чол. й середн. роду; *[сúн'и^{и}х]*, *[бе^{и}зкрáји^{и}х]*, *[трéт'и^{и}х]* – родовий і місцевий відм. множини; *[сúн'и^{и}м]*, *[бе^{и}зкрáји^{и}ми]*, *[трéт'и^{и}м]* – давальний відм. множини; *[сúн'и^{и}ми]*, *[бе^{и}зкрáји^{и}ми]*, *[трéт'и^{и}ми]* – орудний відм. множини.

Так само вимовляється ***[і]*** в закінченнях присвійних займенників *мій, твій, свій*: *[мої^{и}м]* – орудний відм. однини; *[мої^{и}х]* – род. і місц. відм. множини; *[мої^{и}м]* – дав. відм. множини; *[мої^{и}ми]* – орудн. відм. множини.

Без нахилу до ***[и]*** вимовляється ***[і]*** тільки в закінченнях місцевого відм. однини чол. й середн. роду у *[сúн'ім]*, *[бе^{и}зкрáјім]*, *[трéт'ім]*, *[мојім]*; давального й місцевого відм. жіночого роду: *[сúн'ій]*, *[бе^{и}зкрáјій]*, *[трéт'ій]*, *[мојій]* та називного відм. множини: *[сúн'і]*, *[бе^{и}зкрáји]*, *[трéт'і]*, *[мој'і]*.

Після ***[j]*** широку вимову ***[і]*** маємо в ряді суфіксів: *[крайі̯на], [ге̯рої̯н'а], [во́йі̯н], [гно́йі̯шче], [ви̯бо́йі̯стий], [мар'йі̯н], [го́йі̯ти]* та ін. Основна форма цих суфіксів **-ИН(А), -ИН(Я), -ИН, -ИЩЕ(Е), -ИСТ(ИЙ), -И(ТИ)**. Під впливом ***[і]*** звук ***[и]***, що є в основі цих суфіксів, звужується до ***[і̯]***.

6. Голосний ***[е]*** чітко, виразно вимовляється під наголосом як звук переднього ряду і середньо-низького підняття: *[сте́жка]*. Артикуляція його, на відміну від ***[і]***, легка, ненапружена.

Вимова наголошеного ***[е]*** із значним наближенням до ***[и]***: *[сти́ᵉжка]*, відома в говірках, є грубим порушенням літературної норми.

Виразно звучить ***[е]*** і в побічнонаголошених складах: *[теплоте́хн'іка]*.

Не втрачає своєї якості звук ***[е]*** також в окремих ненаголошених позиціях, а саме:

а) на початку слова після паузи: *[ква́тор], [екра́н], [епо́ха]*;

б) коли є закінченням слова: *[мо́ре], [по́ле], [га́рне], [те́пле], [да́не], [ша́те], [пе́рше], [пя́те], [ко́жне], [ус'а́ке], [дру́же], [бра́те], [пи́ше], [кли́че], [ви́йде], [в'із'ме]*;

в) у закінченнях іменників: *[го́стев'і], [това́ри̯ᵉшев'і], [кра́йев'і], [го́стем], [това́ри̯ᵉшем], [кра́йем], [се́рцем], [мо́рем], [до́лейу], [ка́шейу], [те́слейу]*;

г) коли виступає сполучним звуком у складному слові, перший компонент якого має побічний наголос: *[бо́лезаспок'ійли̯ᵉвий]*.

В інших ненаголошених позиціях ***[е]*** наближається у вимові до ***[и]***. Перед наголошеним складом з ***[і], [и], [у]*** це наближення більше: *ведіть [ви̯ᵉд'ім'], веди [ви̯ᵉди́], веду [ви̯ᵉду́]*, а перед складом з ***[о], [а], [е]*** – менше: *вело [ве̯ло́], вела [ве̯ла́], веде [ве̯де́]*.

У ряді випадків ненаголошене ***[е]*** і перед наголошеними ***[і], [и], [у]*** вимовляється без значного нахилу до ***[и]***, зокрема в префіксах **БЕЗ-, ПРЕ-**: *[бе̯звих'ідний], [пре̯му́дрий]*; у заперечній частці-префіксі **НЕ-**: *[не̯д'ійсний]*; перед ***[р]*** у межах складу *[пе̯рли́на]*; після голосного в словах іншомовного походження: *[пое̯ти́чний]*; тоді, коли виступає в ролі сполучного звука в складних словах: *[воле̯л'у́бний]*.

На вимову ненаголошеного ***[е]*** впливає також сусідство м'яких приголосних, які звужують його вимову. Цей вплив найвідчутніший при сусідстві таких приголосних, особливо ***[j].*** Після ***[j]*** перед дальшим м'яким приголосним голосний ***[е]*** вимовляється як ***[и^{і}]***: *армієць [арм'ій^{и}ц'], європеєць [је^{и}ўропéй^{и}ц'], індієць [ін'д'ій^{и}ц'], засвоєння [засвój^{и}н':а], змагається [змагáй^{и}с':а], змагається [змагáй^{и}ц':а].*

7. Голосний ***[и]*** чітко, виразно вимовляється під наголосом як звук переднього ряду і високо-середнього підняття, проміжний між ***[і]*** й ***[е]***: *[тúхо], [хúтра], [ми], [син], [нúва].* Творить-ся він легко, без напруження. Дуже напружена його вимова, значно обнижена артикуляція, близька до ***[е^{и}]*** або ***[е]***: *[тé^{и}хо], [х'éтра],* вимова його як ***[ы]***: *[мы], [сын]* – усі ці відмінності у вимові ***[и],*** властиві окремим південно-західним говорам, є відступом від літературної норми. Не становить загальноприйнятої норми і вузька та підвищена вимова типового ***[и],*** характерна для північних говорів: *[ми^{і}], [нí^{і}ва]; [мі^{и}], [нí^{и}ва].*

Виразно чується звук ***[и]*** також:

а) у побічнонаголошених складах: *[шúрокор'áдна];*

б) у ненаголошеній позиції перед ***[і],*** що стоїть у кінці слова або перед наголошеним складом з ***[и]***: *[жвáвиї], [дрýгиї], [вúлиї], [приї тú], [киї кú];*

в) у ненаголошеному закритому складі закінчення слова: *[дóбрих], [бúтих], [пéрших], [кóжних], [дóбрим], [бúтим], [пéршим], [кóжним], [нóсиш], [нóсит'], [нóсим].*

Без помітного наближення до ***[е]*** чується ненаголошене ***[и]*** у формі 2-ї особи однини наказового способу дієслів І дієвідміни: *[вúїди], [вúтри], [вúпхни].* У решті випадків ненаголошений голосний ***[и]*** кінцевого відкритого складу звучить з незначним наближенням до ***[е]***: *[свобóди$^{(е)}$], [завóди$^{(е)}$]. [пол'áми$^{(е)}$], [робúти$^{(е)}$], [бúли$^{(е)}$], [зрад'íўши$^{(е)}$], [нав'íки$^{(е)}$].* Цього малопомітного наближення словник не фіксує.

В інших ненаголошених позиціях ***[и]*** вимовляється з помітним наближенням до ***[е],*** зокрема й те ***[и],*** що стоїть у відкритому складі особового закінчення дієслова: *[нóси^{е}мо], [нóси^{е}те], [си^{е}ди^{е}мó].*

З найбільшим наближенням до ***[е]*** звучить ***[и]*** перед наголошеним складом з ***[е]***: *живе [жеᵘвé], сидите [сиᵉдеᵘтé]*. Проте ***[и]*** в ролі сполучного звука в складних словах, де першим компонентом є числівник, перед складом з наголошеним ***[е]*** вимовляється з незначним наближенням до ***[е]***: *[пjатиᵉдéн:ий]*.

Перед наголошеним складом з ***[а]*** наближення ***[и]*** до ***[е]*** також значне, але не таке сильне, як перед ***[е]***. Тому в словнику позначаємо вимову цього ***[и]*** знаком ***[иᵉ]***: *[чиᵉтáти]*.

Перед наголошеними складами з ***[о], [у], [и], [і]*** звук ***[и]*** виступає з невсліким нахилом до ***[е]***: *[жиᵉлó], [жиᵉвý], [жиᵉвú], [жиᵉв'íт']*.

8. На вимову ненаголошених ***[е], [и]*** впливає темп мовлення. У прискореному темпі вони ще більше наближаються один до одного: *[жевé], [жеᵘлá], [свободиᵉ], [завóдиᵉ], [братáмиᵉ], [робúтиᵉ], [бúлиᵉ], [нав'íкиᵉ], [зрад'íйшиᵉ]*.

9. Зближення, змішування і нерозрізнювання ***[е], [и]*** в ненаголошених позиціях – одна з найхарактерніших рис українського вокалізму. Слова в парах *мене [меᵘнé]* і *мине [меᵘнé], наведу [навиᵉдý]* і *на виду [на виᵉдý]* вимовляються абсолютно однаково. Вимова ненаголошених ***[е], [и]*** без помітної відміни від наголошених, властива північним говіркам, перебуває поза нормами літературної мови.

1.2 ВИМОВА ПРИГОЛОСНИХ ЗВУКІВ

1. Дзвінкі приголосні ***[б], [д], [з], [дз͡], [ж], [дж͡], [г], [ґ]*** у кінці слова і в кінці складу перед глухим приголосним вимовляються дзвінко: *[хл'íб], [горуд], [в'із], [ґедз͡'], [н'іж], [ґандж͡], [с'н'іг], [ґиᵉрлúґ]; [гриᵉбкú], [обчúстиᵉти], [гр'áдка], [в'ідкусúти], [нúзка], [в'ідзсадúти], [дýжка], [п'іджшéфнij], [дос'агтú]*.

Тільки в словах *вогко, легко, кігті, нігті, дігтяр* звук ***[г]***, як правило, знеголошується: *[вогко]* і нерідко оглушується: *[вохко]*. Знеголошується також звук ***[д]*** у слові *жердка*: *[жердка]*.

2. Звук ***[в]*** вимовляється дзвінко, ніколи не замінюється звуком ***[ф]***: *[барв]*. Навпаки, в кінці слова після голосного, в середині слова після голосного перед приголосним та на початку слова перед приголосним набуває більшої звучності й переходить у ***[ў]***: *[браў], [поўторúти], [уплúў]*.

3. Префікс **З-**, як і прийменник, перед глухими приголосними тільки у швидкій вимові переходить у **С-**: **зцілити** *[с'ц'ілúти]*, **з хати** *[сˇхáти]*.

4. Префікс **РОЗ-** перед глухими приголосними у швидкому і нормальному темпі вимовляється як **РОС-**: **розказати** *[росказáти]*. Перед ***[с]*** здебільшого зберігається форма із ***[з]***: *[розсúпати]*. У повільному темпі звучить **РОЗ-**: *[розказáти]*.

5. Префікс **БЕЗ-** перед глухими у повільному і нормальному темпі вимовляється як **БЕЗ-**: *[бе"зпéка]*. У швидкому – як **БЕС-**: *[бе"спéка]*.

6. Глухі приголосні перед дзвінкими шумними в середині слів вимовляються як відповідні дзвінкі: *боротьба [бород'бá]*, *вокзал [вогзáл]*. Також у тісних словосполученнях: *ось де [óз'де]*, *хоч би [ходжбú]*.

7. Сполучення літер **дж** вимовляється як один звук ***[д͡ж]***. Твориться він так само, як ***[ч]***, тільки з участю голосу: *джерело [д͡жиреилó], буджу [будж͡у́]*. На межі префікса і кореня правописне **дж** вимовляється як два звуки: *[в'іджиемáти] → [в'іджжиемáти]*. Звук ***[дж]*** тут виник із ***[д]*** внаслідок уподібнення.

8. Сполучення літер **дз** звучить як один приголосний ***[д͡з]***. Твориться він так, як ***[ц]***, але за участю голосу: *дзеркало [д͡зéркало], кукурудза [кукуру́д͡за]*. На межі префікса і кореня правописне **дз** вимовляється як два окремих звуки: *[п'ідзв'ітний] → [п'ідзв'ітний]*. Звук ***[дз]*** тут постав із ***[д]*** унаслідок асиміляції.

9. Звук ***[г]*** в українській мові дзвінкий, гортанний (власне, глотковий), фрикативний приголосний: *[головá], [дорóга], [говорúти]*.

10. Твердо вимовляється літературний ***[л]*** в кінці слова та перед приголосним: *[в'íл], [полк]*, також перед голосними ***[а], [о], [у]***: *[клас], [блок], [клуб]*. У цих же позиціях ***[л]*** виступає і м'яким. На письмі його м'якість позначається літерами **Ь, Я, Ю**: *біль, пильнувати, льох, лякати, люди*. Перед ***[і]*** звук ***[л]*** вимовляється м'яко:*[л'íкар], [л'íзти]*.

Перед голосними ***[е]*** та ***[и]*** поширена трохи пом'якшена (але не м'яка) вимова ***[л]***: *[ел'ектри"ка], [л'úхо]*. Цю середню між твердою і м'якою вимову словник не фіксує: *[елéктри"ка], [лúхо]*.

М'яка вимова ***[л]*** перед ***[е]***: *[ел'éктри"ка], [л'éц'іja]* є грубим порушенням літературної норми.

11. Губні приголосні ***[б], [п], [в], [м], [ф]*** майже завжди тверді: *[др'іб], [сип], [с'ім], [верф]*. Напівпом'якшеними вони виступають у позиції перед ***[і]:*** *[б'ік], [п'іл], [в'ін], [м'ій], [ф'ігýра]*, у словах типу *[с'в'áто], [ц'в'ах], [дз'в'áкнути]* та в деяких іншомовних словах: *[б'урó], [п'урé]*.

12. Звук ***[ф]*** відомий лише в словах іншомовного походження: *[факт], [форма], [аре^{и}фмéти^{е}ка]*. У діалектному мовленні цей звук часто замінюється двома звуками ***[хв]*** або одним ***[х]***: *[хвакт], [хвóрма], [хóрма], [аре^{и}хмéти^{е}ка]*. Спостерігається в говірках і зворотне явище – усталене звукосполучення ***[хв]*** вимовляється як ***[ф]***: *[фúл'а], [ф'ірткa], [ф'íст], [форóба]*. Такі заміни не допускаються літературною мовою.

13. Приголосні ***[г], [к], [х], [ґ],*** як правило, тверді: *[гúчка], [кúли^{е}м], [хúтрий], [гúпнути], [ген'íй], [кéл'ма], [хéкати], [ґéдз'], [дорогúй], [важкúй], [глухúй]* (ч. р.), *[дорогé], [важкé], [глухé], [бе^{и}ри^{е}гú], [думкú], [пастухú], [йти]*. Напівпом'якшені вони тільки перед ***[і]*** та в окремих запозичених словах: *[г'ірко], [к'інéц'], [х'ібá], [к'увéт]*.

14. Шиплячі ***[ч], [дж], [ш], [ж]*** в українській літературній мові тверді: *[чáша], [чи^{е}тáч], [чýче^{и}ло], [чúше^{и}ний], [дже̂м], [ме^{и}жá], [лошá]*. Напівпом'якшені вони в позиції перед ***[і]*** та в деяких словах іншомовного походження: *[óч'і],[товари^{е}ш'і], [ножс'і], [ж'ур'í]*. Подовжені шиплячі частіше вимовляються також напівпом'якшено: *[клóч':а], [п'ід:áш':а], [зб'іж':а]*.

Пом'якшена вимова шиплячих перед **А** дієслівного закінчення третьої особи множини: *[б'іж'áт'], [кри^{е}ч'áт']*, а також в іменниках середнього роду типу *лоша*: *[лош'á], [курч'á]*, властива окремим говорам, не відповідає літературній нормі.

15. Приголосний ***[ц]*** у літературній мові здебільшого м'який: *[молодéц'], [вýли^{е}ц'а], [ре^{и}вол'ýц'ija], [ц'áмри^{е}на]*. Твердий він завжди перед ***[е], [и]***: *[цéгла], [цим]*, а також у запозичених словах *[цáри^{е}на], [плац], [палáц], [абзáц]* і окремих вигуках: *[бац], [клац]*.

16. Звук ***[р]*** постійно твердий у кінці слова й складу *[в'їчáр], [че^{и}твéр], [базáр], [комáр], [л'íкар], [сухáр], [з'в'ір], [тх'ір]; [вéрба], [вéрхи], [г'іркúй], [мóрква]*. М'яка вимова ***[р]*** у цих позиціях: *[базáр'], [л'íкар']; [вéр'хи], [мóр'ква]*, а також перед ***[а]*** в деяких словах: *[квартúр'а], [комóр'а], [гр'ад], [р'ама]* є діалектною, ненормативною.

На початку складу перед **[і],** звуками **[а], [у], [о],** що графічно передаються буквами **Я, Ю** та сполученням літер **ЬО,** приголосний **[р]** вимовляється м'яко: *[р'ієʷн'], [р'іг], [зор'á], [пор'áдок], [р'абúй], [гр'ýкати], [вар'ý], [утр'óх].* Тверда вимова **[р]** у цих позиціях: *[риг], [зорá], [бýра], [порáдок], [варý], [говорý], [л'íкару], [утрóх],* властива багатьом говорам, у літературному мовленні не допускається.

У кінці слова після глухого приголосного звук **[р]** знеголошується: *[теʷáтр].*

17. Приголосні **[д], [т], [н], [л], [з], [с], [ц], [дз͡]** можуть пом'якшуватися в усіх позиціях: *[д'áд'ко], [бад'óрий], [м'ід'], [т'ул'пáн], [мит'], [н'áн'ка], [к'ін'], [л'ут'], [б'іл'], [з'ат'], [лаз'], [с'удú], [в'іс'], [ц'áц'ка], [м'іц'], [ʧедз͡'].* Найм'якшими є **[д'], [т'], [н'], [л'].** Звуки ж **[з'], [с'], [ц'], [дз͡']** – тільки пом'якшені.

18. Приголосні **[д], [т], [з], [с], [ц], [л], [н]** перед **[і]** вимовляються здебільшого м'яко: *[сиᵉн'íй], [пóд'іл], [з'ір], [л'íй], [с'іл'], [рáд'існий], [зеʷлéн'і], [сúт'і], [бúт'і].* Проте в цих позиціях можлива також тверда їх вимова: *[сиᵉнíй],[сíл'], [рáдісний], [зеʷлéні]* і напівпом'якшена: *[сиᵉн'íй], [с'íл'], [рáд'існий],[зеʷлéн'і].* З метою нормалізації вимови цих приголосних перед **[і]** з **[о],** словник рекомендує тільки м'який варіант.

19. Твердо вимовляються зубні приголосні на межі частин абревіатур та на стику слів *[пéдінстиᵉтýт], [брат і сеʷстрá],* а також звичайним темпом на межі префікса і кореня: *[беʷзімéн:ий].*

20. Приголосні **[з], [с], [д], [ц], [н], [л], [дз͡], [т]** перед м'якими цієї ж групи вимовляються м'яко: *[кýз'н'а], [с'н'іг], [молодзц'í], [миᵉц':і], [рад'áн'с'кий],[г'íл'ц'і], [д'н'і], [д'л'а], [пýт'н'і], [т'л'íти],* але: на *[вóлз'і].*

Звуки **[д], [т], [з], [с]** перед кінцевим м'яким основи прикметників твердої групи у формах давального й місцевого відмінків однини та називного відмінка множини переважно не пом'якшуються: *[нарóдн'ій], [пáмjатн'ій], [óбразн'ій], [барвúст'ій]; [нарóдн'і], [пáмjатн'і], [óбразн'і], [барвúст'і].* Хоча тут можлива і м'яка вимова: *[нарóд 'н 'ій], [пáмjат'н'ій], [óбраз'н'ій], [барвúс'т'ій], [нарóд'н'і], [пáмj'ат'н'і], [óбраз'н'і], [барвúс'т'і].*

Приголосні ***[з], [с], [ц], [д͡з]*** можуть пом'якшуватися і перед напівпом'якшеними губними: *[з'в'ір], [с'в'áто], [с'в'ім], [с'м'іх], [ц'в'ах], [д͡з'в'ákати]*.

Зубні в кінці префікса перед м'якими зубними звичайно не пом'якшуються: *[бе^{и}зд'ійáл'ний], [п'ідл'ísти], [розд'агáти], [розл'ін'íjати], [розс'íjати]*, але *[роз':áвити]*.

Пом'якшуються тільки префіксальний ***[д]*** перед ***[д'], [т'], [н']***: *[в'ід':ілúти], [над'т'ísувати], [п'ід'н'імáти]*, а також ***[д], [с]*** перед ***[с'], [ц']***: *[п'ідзс'ísти], [відз'ц'íл'á], [с':íкти], [с'ц'ідúти]* та префікс **С-** перед ***[т']***: *[с'т'ísувати], [с'т'ágувати]*.

21. Приголосні ***[т'], [д']*** вимовляються без свистячого відзвуку: *[т'ísно],[мит'], [д'íло], [м'ід']*. Вимова їх з призвуками ***[^{ц}'], [^{дз}']***: *[т'ц'ísно], [дз'íло]* – не властива українській літературній мові. Лише в позиції після ***[с'], [з']*** звуки ***[т'], [д']*** мають відзвуки ***[^{ц}'], [^{дз}']***: *[чис'т^{ц}'], [jíз'д^{дз}']*. Цього відтінку вимови словник не фіксує.

22. Звук ***[д']*** перед ***[д]***, а також шиплячими зберігає свою м'якість: *[буд'де], [бýд'чий], [бýд'шчо]*. Також ***[т']*** перед ***[т]***: *[трат'те]*. Проте відома і тверда їх вимова в цих позиціях: *[бýд:е], [бýджчий], [бýджшчо], [трáт:е]*.

23. Подовжені приголосні, а також подвоєні в результаті збігу вимовляються як один довгий звук: *[знан':á], [об:úти]*.

Так само вимовляються і не закріплені орфографією подовжені приголосні: *вітчúзна [в'íч:ызна], болíтце [бол'íц:е], винíсши [вúн'іш:и], зжувáти [ж:увáти], берéшся [бе^{и}рéс':а], берíться [би^{е}р'íц':а]*.

24. Внаслідок уподібнення відбуваються такі зміни в звукосполученнях:

С + Ш → ***[ш:]:*** *вирісши [вúр'іш:и]*;

З + Ш в середині слова → ***[жш]:*** *вивізши [вúв'іжши]*,
на початку слова → ***[ш']:*** *зшити [ш:úти]*;

З+Ж → ***[ж:]:*** *зжовкнути [ж:óўкнути], безжалісний [бе^{и}ж:ál'існий]*;

З + Ч в середині слова → ***[жч]:*** *безчесний [бе^{и}жчéсний]*, на початку слова → ***[шч]:*** *зчистити [шчúсти^{е}ти]*;

З + ДЖ → ***[ждж]:*** *з джерела [ждже^{и}ре^{и}лá]*;

Ш + С' → ***[с':]:*** *милуєшся [ми^{е}лýjи^{і}с':а]*;

Ж + С' → ***[з'с']:*** *зважся [звáз'с'а]*;

Ч + С' → ***[ц'с']:*** *не морочся [морóц'с'а]*;

Ш + Ц' → *[с'ц']:* *на дощі [дóс'ц'і]*;
Ж + Ц' → *[з'ц']:* *на смужці [смýз'ц'і]*;
Ч + Ц' → *[ц':]:* *у хусточці [хýстоц':і]*.

На межі слів приголосні ***[ш], [ж], [ч]*** перед ***[с'], [ц']*** не зазнають асимілятивних змін: *[ваш с'інок'іс], [де ж с'істи], [п'ідкóр'увач ц'ілᵉний]*

Д + С → *[дзс]:* *відступ [відзступ]*;
Д + Ц → *[дзц]:* *відцуратися [в'ідзцурáтиᵉс'а]*;
Д + Ш → *[дш]:* *відшліфувати [в'ідшл'іфувáти]*;
Д + Ч → *[джч]:* *відчинити [в'ідчиᵉни́ти]*;
Д + Ж → *[джж]:* *віджувати [в'іджжиᵉвáти]*;
Д + З → *[дзз]:* *відзвук [в'ідззвук]*;
Т + С → *[ц]:* *братство [брáцтво]*;
Т + Ц → *[ц:]:* *коритце [корúц:е]*;
Т + Ш у нормальному темпі мовлення **→ *[чш]:*** *багатшати [багáчшати]*, у жвавому мовленні **→ *[ч:]:*** *[багáч:ати]*;
Т + Ч → *[ч:]:* *квітчати [кв'іч:ăти]*.

25. При вимові відбувається також спрощення в групах приголосних:
НТ + СЬК → *[н'с'к]:* *студентський [студéн'с'киї]*;
СТ + СЬК у звичайному темпі **→*[с'к]:*** *туристський [турúс'киї]*, у повільнішому **→ *[с':]:*** *[турúс':киї]*;
НТ + СТ → *[нст]:* *агентство [агéнство]*;
СТ + Ц' → *[с'ц']:* *артистці [артúс'ц'і]*, у старанній вимові **→** ***[с'ц':]:*** *[артúс'ц':і]*;
СТ + Ч → *[шч]:* *невістчин [ниᵉв'íшчиᵉ'н]*;
СТ + Д → *[зд]:* *шістдесят [ш'іздеᵘс'áт]*;
СТ + С → *[с:]:* *шістсот [ш'іс':от]*.

26. Сполучення **ЧН** у деяких народно-побутових словах вимовляється як **ШН**: *[сóн'ашниї] день, [jáшн'і] крупи, [смашнá jajéшн'а], [пшиᵉни́шниї] хліб, [молóшна] каша.*

Вимова голосних і приголосних звуків у деяких формах

1. У дієслівних закінченнях третьої особи однини й множини теперішнього часу та другої особи множини наказового способу звук ***[т]*** вимовляється м'яко:*[хóдит'], [рóбит'], [нóсит'],*

[говóрит'], *[леᵉтúт']*, *[криᵉчúт']*; *[хóд'ат']*, *[рóбл'ат']*, *[нóс'ат']*, *[говóр'ат']*; *[ход'íт']*, *[роб'íт']*, *[нос'íт']*, *[неᵘс'íт']*.

Тверда вимова ***[т]*** у цих позиціях: *[хóдит]*, *[рóбит]*, *[хóд'ат]*, *[рóбл'ат]*; *[ход'íт]*, *[роб'íт]*, властива багатьом говорам, у літературній мові не допускається.

2. Відхиляється від літературної норми також вимова ненаголошеного закінчення **-ИТЬ** без ***[т']*** та заміною ***[и]*** звуком ***[е]*** в третій особі однини дієслів II дієвідміни: *[хóде]*, *[нóсе]*, *[говóре]*.

3. Вимова дієслів I дієвідміни в третій особі однини теперішнього часу без закінчення ***[је]***: *[зна]*, *[пиᵉтá]*, *[с'ідá]* можлива лише в розмовно-побутовому мовленні та в мові художньої літератури.

4. У закінченні орудного відмінка однини іменників I відміни та прикметників жіночого роду вимовляється голосний ***[у]***: *[рукóју]*, *[головóју]*, *[душéіу]*, *[молодóју]*.

5. У закінченні орудного відмінка однини іменників м'якої і мішаної груп I та II відміни вимовляється голосний ***[е]***: *[дúнеју]*, *[прáцеју]*, *[гáјем]*, *[гр'ýшеју]*, *[товáриᵉшем]*. Вимова тут замість ***[е]*** звука ***[о]*** зі збереженням пом'якшення попереднього приголосного: *[дúн'оју]*, *[прáц'оју]*, *[гáјом]*, *[грýшоју]*, *[товáриᵉшом]*, відома в багатьох говорах, не відповідає літературній нормі.

2 ОРФОГРАФІЯ

2.1 ПРАВОПИС ГОЛОСНИХ

У складах із ненаголошеними голосними пишуться ті самі літери, що й під наголосом: *держу* (бо *оде́ржати*), ***т**римати* (бо *отри́мувати*), *го**л**убка* (бо *го́луб*), *бл**и**щати* (бо *бли́скавка*).

Проте зазначений спосіб не завжди можна застосовувати, тому слід запам'ятати також деякі інші правила вживання **Е, И, І, О** для позначення ненаголошених звуків.

Е пишемо:

а) у групах **-ЕРЕ-, -ЕЛЕ-**: *береза, в**е**летень, оч**е**рет*;

б) якщо при змінюванні неясний звук випадає: *серпень (серп**н**я), палець (паль**ц**я)*;

в) коли ненаголошений голосний знаходиться в корені слова і чергується з нулем звука та звуком **И**: *виберу – вибрати, виб**и**рати*.

И пишемо:

а) у групах **-РИ-, -ЛИ-** між приголосними: *кр**и**вавий, гл**и**бокий*;

б) у корені дієслів, якщо неясний звук стоїть перед наголошеним суфіксом **-А-**: *виб**и**рати, зб**и**ратись*;

в) у словах з **-ИЙ-**: *ш**и**я, ч**и**й, в**и**й, п**и**й*;

г) у закінченнях слів після **Г, К, Х** : *рук**и**, ног**и**, пастух**и***;

д) у дієприслівниках: *бачач**и**, купивш**и**, кажуч**и***.

І пишемо:

а) на початку слова: ***і**м'я, **і**нший, **і**стина*;

б) якщо **І** чергується з **О** або **Е**: *ш**і**сть – шести, вечір – вечора, кам**і**нь – каменя*;

в) у закінченнях іменників у називному відмінку множини після шиплячих: *миш**і**, слухач**і**, оч**і***;

г) після суфікса **-ЕЦЬ** іменників у називному відмінку множини: *пальц**і**, хлопц**і**, кінц**і***;

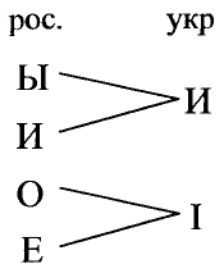
ґ) у словах, що закінчуються на **-ЯР** та означають рід занять: *школ**я**рі, тесл**я**рі , каменярі*

Інколи, щоб з'ясувати, яку літеру слід писати, треба слова зіставити зі спорідненими словами російської мови.

Де в російській мові в основі незапозиченого слова виступає російське **И** або **Ы**, там в українській пишемо **И**: *риба* (рос. *рыба*), *кислий* (рос. *кислый*).

Буква **І** пишеться, якщо в російському слові їй відповідає **О** або **Е**: *кінець* (рос. *конец*), *вічність* (рос. *вечность*).

Запам'ятайте схему:

Про написання голосних у суфіксах та закінченнях дивіться відповідний розділ.

2.2 ЧЕРГУВАННЯ Е-О ПІСЛЯ ШИПЛЯЧИХ, ДЖ ТА Й

Е пишемо:
після **Ж, Ч, Ш, Щ, ДЖ, Й** перед м'якими приголосними, а також перед складами з **Е** та **И**: *женити, джерело, увечері.*

О пишемо:
після **Ж, Ч, Ш, Щ, ДЖ, Й** перед твердим приголосним, а також перед складами з **А, О, У** та **И**: *бджола, вечори, чотири, шостий.*

О також пишеться:
а) в іменниках жіночого роду III відміни в суфіксі **-ОСТ(І)**: *меншості, свіжості*;

б) у давальному й місцевому відмінках однини деяких іменників: *бджолі, на бджолі; щоці, на щоці*;

в) у закінченнях родового та орудного відмінків прикметників, займенників та числівників жіночого роду: *гарячої, нашої, першою*;

г) у похідних словах типу *вечорів, чорніти, чорнило* тощо.

2.3 ЧЕРГУВАННЯ О-А В ДІЄСЛІВНИХ КОРЕНЯХ

Пишемо О,
якщо дієслово означає тривалу дію або одноразову, закінчену дію: *гонити, котити, ломити.*

Пишемо А,
якщо дієслово означає повторювану, багаторазову дію: *ганяти, качати, ламати.*

Вправа 1. *Поставити слова у формі називного відмінка.*

Учня, пальця, велетня, ранця, хлопця, перця, молодця, виконавця, майстра, січня, березня, квітня, червня, липня, дурня, пня, дня, стільця, горобця, гравця.

Вправа 2. *Поставте пропущені літери. Поясніть свій вибір.*

Зн...сти, кр...ниця, дж...р...ло, тр...мати, завм...рати, зм...вати, заст...лати, відд...рати, ч...р...да, л...ман, п...чатка, чорнобр...вий, м...тушня, д...р...в'яний, л...дацюга, хв...лина, сх...лятись, пш...ниця, з...рнятко, б...р...зневий.

Вправа 3. *Замініть назви населених пунктів так, щоб відбувалося чергування голосних.*
Наприклад: Харків – Харкова.

Кишинів, Київ, Миколаїв, Кривий Ріг, Тернопіль, Львів, Канів, Чернігів, Ржищів.

Вправа 4. *Поставте пропущені букви. Запишіть власні приклади прислів'їв та приказок.*

Золото і в огн... бл...щ…ть. Держ... язик за зубам... . Кого шанують, того й в...личають. Л...дачий ївш... гріється, а робивш... мерзне. Раз обп...ч...шся, другий раз пост...р...жешся. Доброго тр...майся, поганого цурайся. Більше вір своїм очам, ніж чужим р...чам. Як голова с...віє, то чоловік мудріє. З малої хмар... в…ликий дощ буває. Хоч...ш їсти калач... – не с...ди на печ... .

Вправа 5. *Доберіть самостійно 10 слів із голосними, які не можна перевірити наголосом.*

2.4 БУКВОСПОЛУЧЕННЯ ЙО, ЬО

ЙО пишеться:

а) після голосного та на початку слова: *чий**йо**го, **Йо**сип, й**о**го, завой**о**вник*;

б) після приголосного, переважно на початку складу: *курй**о**з, батальй**о**н, серй**о**зний, мільй**о**н, Воробй**о**в.*

ЬО пишеться:

після приголосного для позначення м'якості приголосного перед **О**: *ль**о**н, треть**о**го, Журавль**о**в, всь**о**го.*

Вправа 6. *Перекладіть подані слова українською мовою. Зіставте їх написання.*

Павильон, слеза, лётчик, майор, серьёзный, съёмка, миллион, бодрость, миллиард, синего, того, пенёк, сегодня, компаньон, бульон, Мозалёв, Псёл, Соловьёв, ледоход, Ёлкин.

Вправа 7. *Утворіть чоловічі імена по батькові від поданих слів.*

Василь, Аркадій, Віталій, Анатолій, Андрій, Юрій, Сергій, Валерій, Геннадій, Олексій, Тадей, Амвросій, Микола, Віктор, Олег, Семен, Сидір, Пилип, Володимир, Едуард, Павло, Максим, Петро, Іван.

2.5 АПОСТРОФ

Апострофом позначається роздільність вимови **Я, Ю, Є, Ї** та попереднього твердого приголосного.

Апостроф пишеться перед Я, Ю, Є, Ї:

1. Після **Б, П, В, М, Ф**: *В'ячеслав, здоров'я, п'ять, риб'ячий, солов'ї.*

Щоб легше було запам'ятати ці губні приголосні, вивчіть допоміжну фразу: **«Мавпа Буф».**

Якщо перед губним приголосним звуком є інший приголосний (крім **Р**), який належить до кореня, то апостроф не пишемо: ***свято, тьмяний, мавпячий.***

2. Після **Р**, що стоїть у кінці складу: *матір'ю, бур'ян, довір'я.*

3. Після префіксів та першої частини складних слів, що закінчуються на твердий приголосний: *під'їхати, дит'ясла, пів'яблука.*

4. Після **К** у власних назвах типу ***Лук'ян*** та похідних від нього: ***Лук'янівка, лук'янівський*** тощо.

Вправа 8. *Поставте замість крапок, де потрібно, апостроф. Поясніть правопис.*

Помор...янин, св...ято, сузір...я, вар...яг, від...їзд, реп...ях, п...ятдесят, з...ясовано, Солов...йов, дев...ятсот, хутор...янин, цв...ях, зів...янув, бур...як, бур...ян, м...ята, дзв...якнути, хлоп...ята, духм...яний, пор..ядок, без...язикі, посер...йознішав, мавп...яча, при...їзд, між...ярусний, без...ядерний, перед...ювілейний, арф...яр, черв...як.

Вправа 9. *Перекладіть слова українською мовою. Порівняйте особливості написання російських і українських відповідників.*

Премьера, связать, соловьи, славянский, разъезд, Лукьянов, торфяной, племя, Заполярье, пол-яблока, имя, святой, мягкий, объявиться, кровью, разъяснить, двухъярусный, семья, компьютер.

2.6 ПОЗНАЧЕННЯ М'ЯКОСТІ ПРИГОЛОСНИХ

М'який знак пишеться:

1. Після м'яких **Д, Т, З, С, ДЗ, Ц, Л, Н** у кінці слова та складу: *мі**дь**, кріз**ь**, ґедз**ь**, мі**ць**, ба**тько**.*

Щоб запам'ятати приголосні, після яких пишемо м'який знак, запам'ятайте допоміжну фразу: **«Де ти з'їси ці лини».**

2. Після м'яких приголосних у середині складу перед **О**: *дзь**о**б, сь**о**годні, третьо**г**о, останньо**г**о.*

Зокрема, м'який знак пишеться:

а) після **З, С, Ц** у суфіксах **-ЗЬК-, -ЦЬК-, -СЬК-**, наприклад: *запорізький, козацький, людський* і т.ін;

у словах *різкий, ковзкий* та подібних м'який знак не пишемо, оскільки тут **З, С** разом з **К** не творять суфіксів **-ЗК-, -СК-**;

б) після **Н** у суфіксах **-ЕНЬК-, -ОНЬК-, -ЕСЕНЬК-, -ІСІНЬК-, -ЮСІНЬК-:** *серде**нько**, голубо**нько**, мале**сенький**, тонюсі**нький***;

в) після **Л** перед наступним приголосним: *рибальство, суспільство*;

не ставимо м'який знак після **Л** у групах **-ЛЦ-, -ЛЧ-,** коли вони походять з **-ЛК-** : *галка – галці, Наталка – Наталчин, але Галька – Гальчин*;

г) у дієслівних формах дійсного та наказового способу: *стан**ь**, стан**ьте**, робит**ь**, роблят**ь**, виходь**те***; у дієсловах перед часткою **-СЯ- (-СЬ-)** м'який знак зберігається: *будуют**ь** – будуют**ься***;

д) у родовому відмінку множини іменників жіночого роду I відміни м'якої групи та середнього роду на **-НН(Я), -Ц(Е)** II відміни: *пісен**ь**, робітниц**ь**, знан**ь**, сердец**ь**.*

М'який знак не пишемо:

1. Після **Н** перед **Ж, Ч, Ш, Щ** та суфіксами **-СТВ(О), -СЬК(ИЙ)**: *інженер, тонший, менший, кінчик, громадянський, але бриньчати, доньчин, няньчити.*

2. Після **Р** у кінці складу або слова: *секретар, вірте, кобзар, Харків.*

3. Після м'яких приголосних, окрім **Л**, якщо за ними йдуть інші м'які приголосні: *щастя, свято, радість.*
Винятки: *тьмяний, різьбяр* і похідні від них.

4. Між подовженими м'якими приголосними: *життя, лляться, ніччю, приладдя, відкриття.*

5. Після **Ц** у деяких вигуках: *бац, клац, гоц.*

6. Після **Д, Н, Т** перед суфіксами **-ЧУК, -ЧИШИН, -ЧЕНКО**: *безбатченко, Іванчук, Дончишин*, але після Л пишеться **Ь:** *Васильченко.*

7. На межі частин складних числівників: *п'ятнадцять, шістдесят, дев'ятсот.*

Про вживання м'якого знака в словах іншомовного походження та власних назвах дивіться відповідний розділ.

Вправа 10. *Перепишіть слова. Замість крапок, де треба, поставте м'який знак; обґрунтуйте правопис.*

Молот...ба, різ...ба, майбут...нє, повір...те, слов'янс...кий, п'ят...ох, т...мяний, мален...кий, щас...тя, усміхає т...ся, т...охкають, Хар...ків, Гал...чин, Натал...чин, князівс...кий, сіл..с...кий, стат…тя, степ..., ц...огорічний, л...ляний, камін...чик, їхн...ого, аптекар..., кавказ...кий, француз...кий.

Вправа 11. *Перекладіть слова українською мовою і запишіть їх. Поясніть написання.*

Конец, харьковский, меньший, направьте, миллион, павильон, ночь, серьезный, смесь, девочке, тремя, седьмой, четырьмя, врач, внешнеэкономический, лен, количество, проверьте, исполнитель, испанский.

Вправа 12. *Запишіть під диктовку прислів'я та приказки. Звірте написане. Поясніть орфограми.*

Жовтень ходить по краю та виганяє птиць із гаю.
Найменша пташка бажає мати своє гніздечко.
На низьке дерево і кози скачуть.
Сім раз одмір, а раз одріж.
Найменше діло – балакать.
Де любов у хаті, там люди багаті.
Близький лікоть, а не вкусиш.
Більше діла – менше слів.
Надувся, як ковальський міх.
Загордилася свиня, що об панський тин чухалась.

Вправа 13. *Поставте іменники у форму родового відмінка. Поясніть їх написання.*

Друкарня, вчителька, їдальня, кулька, крамниця, жменька, матриця, бажання, пісня, місце, стайня, кільце.

2.7 ЧЕРГУВАННЯ ПРИГОЛОСНИХ ЗВУКІВ

В українській мові найбільш поширеними є чергування таких приголосних звуків:

Г-З-Ж *(нога – нозі – ніжка),*
К-Ц-Ч *(рука – руці – ручка),*
Х-С-Ш *(вухо – у вусі – вушко).*

У різних формах слова чи однокореневих словах ці звуки можуть замінювати один одного. Подібні чергування існують і в російській мові: *рука – ручной, носить – ношу*. Але між російською та українською мовами є цілий ряд суттєвих відмінностей.

В українській мові чергування відбуваються:

1. **В іменниках**, що стоять у давальному та місцевому відмінках однини перед закінченням **-І:**

Г-З	*(книга – книзі)*;
К-Ц	*(наука – науці)*;
Х-С	*(кожух – кожусі)*.

2. **У дієсловах** у 1 особі однини:

Г-Ж	*(бігти – біжу)*;
З-Ж	*(казати – кажу)*;
К-Ч	*(текти – течу)*;
Т-Ч	*(платити – плачу)*;
С-Ш	*(писати – пишу)*;
Д-ДЖ	*(садити – саджу)*;
ЗД-ЖДЖ	*(їздити – їжджу)*.

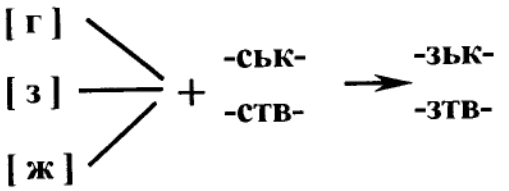
Зверніть увагу, що у дієсловах після **Б, П, В, М, Ф («Мавпа Буф»)** м'який **Л** з'являється не тільки в 1 особі однини, як в російській мові (наприклад: *любить – люблю*), а й у 3 особі множини:

любити – люблять	(рос. *любят*),
купити – куплять	(рос. *купят*),
ловити – ловлять	(рос. *ловят*).

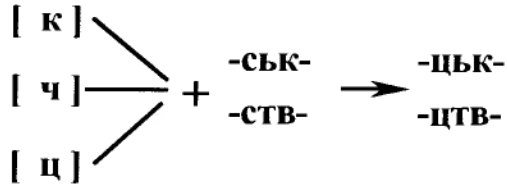
2.8 ЗМІНИ ПРИГОЛОСНИХ ЗВУКІВ ПРИ СЛОВОТВОРЕННІ

Процес утворення нових слів часто супроводжується зміною звуків, більшість яких позначається на письмі.

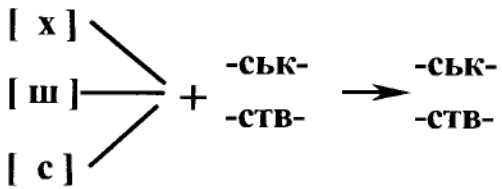
1. **Зміна приголосних перед суфіксами -СЬК-, -СТВ-:**

Наприклад: *Рига – ри**зь**кий, Острог – остро**зь**кий, Париж – пари**зь**кий, боягуз – боягу**зтво**.*

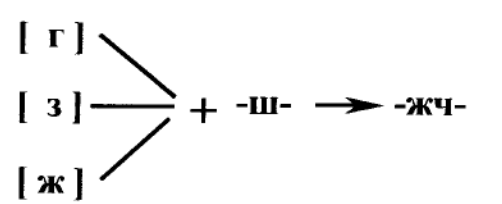
Наприклад: *кріпак – кріпа**цьк**ий, кріпа**цтво**; ткач – тка**ць**кий, тка**цтво**; молодець – молоде**цьк**ий, молоде**цтво**.*

Наприклад: *товари**ш** – товари**ськ**ий, товари**ство**; Одеса – оде**ськ**ий; пта**х** – пта**ство**.*

Увага! Зміни на письмі не передаються в словах іншомовного походження *(Цюрих – цюрих**ськ**ий, Ірак – ірак**ськ**ий)* та якщо іменники закінчуються на інший приголосний (наприклад: *люд – люд**ськ**ий – люд**ство**).*

2. **Зміна приголосних перед суфіксом -Ш-:**

Наприклад: *важ**к**ий – важ**чий**, вузь**к**ий – вуж**чий**, дорог**и**й – дорож**чий**.*

[с] + -ш- → -щ-

Наприклад: *високий – вищий.*

3. **Зміна сполучень приголосних -ЦЬК-, -СЬК-, -ЗЬК-, -СК-, -ШК-:**

[цьк] + -ин- → -чч-

Наприклад: *Донецьк – Донеччина, турецький – Туреччина.*

[ськ]
[ск] **+ -ин- → -щ-**

Наприклад: *Одеський – Одещина, віск – вощина.*

Вправа 14. *Від поданих слів за допомогою суфікса* ***-ськ-*** *утворіть прикметники.*

Ладога, Запоріжжя, Волноваха, Ірпінь, Іртиш, Кривий Ріг, Кременчук, інгуш, люди, казах, Буг, Полісся, Дрогобич, Калуш, Калуга, П'ятихатки, Чукотка, Звенигород, черкес, боягуз.

Вправа 15. *Від поданих слів за допомогою суфікса* ***-ств-*** *утворіть іменники.*

Співробітник, сумісник, будівник, селянин, товариш, суспільний, убогий, багатий, слідити, хлібороб, козак, заступник.

Вправа 16. *Перекладіть російські слова українською мовою. Поясніть правопис.*

Пражский, крепостничество, иракский, прусский, воронежский, кагарлыкский, збаражский, казанский, цюрихский, Рижский, братский, бахмачский, чикагский, калужский, волжский, ужго-

родский, овручский, гадячский, прилукский, Мадридский, одесский, ташкентский, туристский, французский, тбилисский, гигантский, кременчугский.

2.9 СПРОЩЕННЯ В ГРУПАХ ПРИГОЛОСНИХ

Спрощення **– властивість української мови уникати збігу кількох приголосних, який може з'явитись при словотворенні.**

У процесі мовлення один із приголосних, переважно середній, випадає і складна для вимови група приголосних спрощується.

Найчастіше спрощення відбувається у таких групах приголосних:

ЖДН-ЖН	*(ти**ждень** – ти**жня**)*;
ЗДН-ЗН	*(про**їзд** – про**їзний**)*;
СТН-СН	*(обла**сть** – обла**сний**)*;
СТЛ-СЛ	*(ща**стя** – ща**сливий**)*;
ЗКН-ЗН	*(бри**зкати** – бри**знути**)*;
СКН-СН	*(ти**ск** – ти**снути**)*;
СЛН-СН	*(ма**сло** – ма**сний**).*

Винятки: *зап'я**стн**ий, кі**стл**явий, пе**стл**ивий, хва**стл**ивий, хворо**стн**як, ші**стс**от, ші**стн**адцять, випу**скн**ий, ви**скн**ути, ри**скн**ути.*

Не відбувається також спрощення у таких словах:

а) іншомовного походження, наприклад: *конт**растн**ий, бала**стн**ий*;

б) у прикметниках із суфіксом **-СЬК-** та іменниках із суфіксом **-СТВ-**, утворених від іншомовних коренів, наприклад: *студе**нт** – студе**нтс**ький, студе**нтс**тво.*

Вправа 17. *Поставте, де треба, пропущені букви; обґрунтуйте написання слів.*

Віс...ник, учас...ник, безвиїз...но, швидкіс...ний, турис...ський, навмис...не, захис...ний, буревіс...ник, зліс...ний, улес...ливий, влас...ний, кож...ний, жаліс...ливий, гіган...ський,

корис...ний, радіс...ний, шіс...надцятий, шелес...нути, свис...нути, піс...ний, перехрес...ний, верес...нути, проїз...ний, облас...ний, пристрас...ний, пес...ливий, випус...ний, хвас...нути, тиж...невий, контрас...ний, чес...ний, тріс...нути.

Вправа 18. *Від поданих іменників утворіть прикметники. Поясніть наявність або відсутність спрощення.*

Якість, кількість, контраст, захист, щастя, лейборист, сучасність, форпост, масло, кістка, хвастати, честь, ненависть, випуск, доблесть, вартість, первісність, альпініст, об'їзд, почесть, безсмертя.

Вправа 19. *Перекладіть подані словосполучення українською мовою. Підкресліть групи приголосних, в яких відбувається спрощення.*

Громко свистнуть, стелить покрывало, студенческий билет, прозрачное стекло, бесстрастный оратор, пользуюсь солнцезащитными очками, абстрактное мышление, корреспондентский пункт, скоростная плавка стали, этот день помнит человечество, фашистские захватчики, безопасность труда, добросовестный ученик, доблестный труженик, подъездной путь, проездной билет, завистливый человек, журнал для юношества, полезный совет, областной совет, производственный процесс, участники форума.

2.10 ПОДВОЄННЯ ТА ПОДОВЖЕННЯ ПРИГОЛОСНИХ ЗВУКІВ

Подвоєння **приголосних, що передається на письмі двома однаковими літерами, найчастіше виникає при збігу кінцевих і початкових літер різних частин слова:**

1) префікса та кореня: *оббігти, роззброєння, беззахисний*;
2) префікса та префікса: *возз'єднання*;
3) кореня або основи, що закінчується на **Н**, і суфікса, що починається на **Н:** *осінній, письменник*;

4) основи дієслова минулого часу, що закінчується на **С** і частки **-СЯ**: *розрісся, трясся*;
5) подвоєння є також у наголошених прикметникових суфіксах **-ЕНН-** і **-АНН-**: *здоровенний, нездоланний* (**але** *шалений*).

Запам'ятайте! Н не подвоюється в дієприкметниках.

Щоб не помилятися в написанні прикметників та дієприкметників, слід запам'ятати, що **-НН-** пишемо в суфіксах **-ЕНН-** та **-АНН-**, якщо на суфікс падає наголос. Порівняйте: *несказа́нний – неска́заний, нескінче́нний – нескінчений, нездійсне́нний – нездійснений*;

6) кінця першої й початку другої частини складноскорочених слів: *міськком, військкомат*.

Подвоюється **Ч** в іменниках, утворених від прикметників на **-ЦЬК-:** *козаччина* (*козацький*), **але** *Галичина* (**хоча** *галицький*).

Подвоюються приголосні у словах *Ганна, лляний, овва, ссати, бовваніти* та у похідних від них.

Подовження – явище, яке, на відміну від російської, притаманне українській мові.

Подовжуються приголосні **Д, Т, З, С, Ц, Л, Н, Ж, Ч, Ш,** якщо вони стоять між двома голосними:

1) в іменниках середнього роду: *знаряддя, колосся, знання*; **але** в назвах малих істот подовження немає: *гуся, каченя, теля*;
2) в орудному відмінку однини іменників III відміни: *сіль – сіллю, тінь – тінню, ніч – ніччю*;
3) у прислівниках перед **Я, Ю**: *зрання, навмання, спросоння, попідвіконню, попідтинню*;
4) у словах *Ілля, суддя, стаття, рілля*;
5) у дієсловах *ллю, ллєш, ллємо, виллю, наллю* тощо.

Запам'ятайте! Подовження не відбувається, якщо приголосний стоїть не між двома голосними:

життя – щастя,
знання – знань,

багаття – багать,
Полісся – Поволжя,
ніччю – жовчю.

Вправа 20. *Поясніть наявність або відсутність подвоєння букв у словах.*

Поділля, шерстю, беззаперечно, востаннє, розрісся, віддзеркалений, областю, ніжністю, Керчю, памороззю, в'яззю, безсонний, ячмінний, сміття, вістря, теля, ягня, узбіччя, уміння, сумління, віддаль, оббити, обмити, розказати, роззброєння, нескінченний, тваринний, рослинний, вирощений, відданістю, виллється.

Вправа 21. *Поставте іменники у форму орудного відмінка однини. Обґрунтуйте написання.*

Деталь, юність, блакить, сіль, почесть, ясність, повість, міць, любов, герань, мати, кров, даль, мить, свіжість, печаль, велич, паморозь, вічність, папороть.

Вправа 22. *Поставте замість крапок, де треба, пропущені букви.*

Запоріж...я, машин...ий, Закарпат...я, клун...я, без...акон...я, юн...ий, стат...ей, стійкіст...ю, маст...ю, передміст...я, качин...ий, зіл...я, порос...я, гран...ю, мудріст...ю, без...межніст...ю, перел...ється, займен...ик, шален...ий, священ...ик, спросон...я, олов'ян...ий, ріл...ею, суд...ів, вуал...ю, під...аш...я.

Вправа 23. *Від поданих слів утворіть прикметники. Поясніть їх правопис.*

Туман, ячмінь, полотно, кінь, ранок, спина, пісня, диван, орган, зміна, кабіна, без закону, овес, весна, день, без імені, не сказати, не вблагати, не відповідає, вовна, камінь, визнання, чуття, зібрати.

Вправа 24. *Перекладіть українською мовою подані слова. Порівняйте правопис.*

Мазью, Заполярье, рысью, гордостью, верфью, Обью, Приднепровье, смелостью, статья, знание, выльются, смертью, спиралью, Илья, платье, огненный, воссоединенный, нежностью, скатертью, взаимностью, счастье, листья.

2.11 ПРАВОПИС ПРЕФІКСІВ

1. У префіксах **РОЗ-, БЕЗ-, НАД-, ПІД-, ОБ-, ПЕРЕД-, ЧЕРЕЗ-, ВІД-, МІЖ-, ПОНАД-, ПРЕД-** кінцевий дзвінкий приголосний ніколи не змінюється: *розказати, надписати, підтримати, відплатити.*

2. Перед **К, П, Т, Ф, Х** пишеться **С-**, а не **З-**: ***с**питати, **с**хил, **с**трибнути.*
   Запам'ятати ці глухі приголосні допоможе фраза: **«Кафе «Птах»**.

3. Префікси **ПРЕ-, ПРИ-, ПРІ-** вживаються в таких випадках:

ПРИ- пишеться здебільшого в дієсловах зі значенням наближення, приєднання або частковості дії: ***прив**'язав, **прис**ів, **при**клав*;

ПРЕ- вживається на означення найвищого ступеня ознаки. Цей префікс можна замінити словом ***дуже***: ***пре**мудрий, **прев**исокий.*
Пишеться також у словах старослов'янського походження: *престол, преосвященство, преподобний* та у словах *презирливий, презирство*;

ПРІ- вживається у таких словах: ***прірва, прізвище, прізвисько.***

4. Префікси **ПЕРЕ-, ПЕРЕД-, ПРЕД-** пишуться завжди через **Е**: ***пере**дати, **перед**мова, **пред**ставник.*

5. Префікси **ВІД-, ПІД-, МІЖ-** пишуться завжди через **І**: ***міжн**ародний, **підк**инути, **відт**ягти.*

Вправа 25. *На місці крапок поставте потрібні літери. Поясніть правопис.*

П...р...робка, п...дкласти, в...дкинути, п...р...летіти, п...дбігти, в...класти, ...бити, ...хилити, пр...брати, бе...соромний, ро...квіт, м...жнаціональний, ...фотографувати, пр...чудовий, пр...звище, пр...вокзальний, ві...їхати, в...вчити, пр...чистий, пр...палений, пр...наряджений.

Вправа 26. *До поданих слів доберіть антоніми.*

Наближатися, скорочувати, грамотний, зав'язати, законний, звужувати, озброєння, зав'янути, занепад, об'єднати, знайти, зустрітися, талановитий, діяльний.

Вправа 27. *З'ясуйте, в яких словах префікс наявний, а в яких відсутній.*

Аморфний, аморальний, апперцепція, револьвер, реевакуація, реанімація, революція, реформація, поступальний, постпозитивний, контрастний, контрудар, контрольний, профашистський, променевий, античний, антинародний, суперечливий, супермодний, імітувати, іммігрувати.

Вправа 28. *З'ясуйте, в яких дієсловах наявний один префікс, а в яких – два. Які значення подвійних префіксів?*

Вивідати, винаходити, поназбирувати, повиводити, позашивати, попідкладати, повиснути, поскликати, узаконити, удосконалити, поз'їжджатися, відкидати, пооббирати, возз'єднати, порозсовувати, воздати, попрочитувати, знеболювати, обезводнити, віднайти, відполірувати, поприводити.

Вправа 29. *Запишіть ряди дієслів із спільною основою, які утворені за допомогою префіксів* ***у-(в-, уві-), з-(зі-, із-), за-, до-(ді-), ви-, від-(відо-, віді-), над-(наді-), о-, об-(обі-), під-(піді-), по-, при-, роз-(розі-).***

Іти, їхати, садити, гнути, писати, радити.

Вправа 30. *Запишіть подані слова за частинами мови, виділивши префікси; визначте їх значення.*

Безпечний, демобілізація, об'єднати, підгрупа, архіважливий, надоригінальний, розбещений, відшуміти, нецікавий, повечеряти, назавжди, субтропіки, розбити, суперечка, перелітати, зошити, загубити, закохатися, відчинити, перевиконати, розколювати, замріяний, перебільшення, зачинити, примітив, зацікавленість, безхребетний, зцідити, безаварійний, прізвище, прикордонник, прірва, відчепити, відгвинчувати, пофарбувати.

Вправа 31. *За допомогою тлумачного словника визначте значення слів та з'ясуйте значення іншомовних префіксів. Запишіть власні приклади з цими ж префіксами.*

Зразок: **транс**атлантичний – **транс**сибірський, **транс**континентальний.

Інтернаціональний, ультраправий, контратака, антивоєнний, архінебезпечний, псевдокультура, реорганізація, демонстрування, прокомуністичний, суперобкладинка, екстраординарний, дезінформація, конфедерація.

Вправа 32. *Від поданих слів утворіть нові слова з префіксами* ***з-*** *або* ***с-****. Поясніть вживання кожного з них.*

Кинути, ходити, формулювати, палити, єднати, м'яти, брати, формувати, бити, чесати, творити, пересувати, цідити, шити, питати, лити, горіти, гнути, сунути, косити, фальсифікувати, штовхнути, чіпляти, їсти, жувати.

Вправа 33. *На місці крапок поставте потрібні префікси. Поясніть їх написання.*

.....мудрий	.....в'язав	.....ділити
.....читати	.....хвилювався	.....дітний
.....дивитися	.....ховатися	.....їхати
.....йти	.....звище	.....доріжжя
.....смішити	.....повів	.....жевріється
.....сипаний	.....твердити	.....тягти
.....женешся	.....виднілося	.....небесся

.....вечірній	.....свистіти	.....шкрябати
.....червоніти	.....цвісти	.....системний
.....мова	.....давити	.....перспективний

Вправа 34. *У поданих прислів'ях народів світу замість крапок поставте пропущені букви та буквосполучення. Поясніть правопис орфограм.*

Жінка й н...чистого п...р...хитрує.
З крапель море ...кладається.
Допомагаючи іншим, доп...м...гаєш собі.
Н...надійний друг гірше ві...вертого ворога.
...года будує, а н...года руйнує.
Тим, що взяв, не ро...багатієш, ві...д того, що ві...дав, не ...біднієш.
Тигра за хвіст не хапай, а ...хопивши – не відпускай.
Бе...страшний на вершину гори пі...німеться, а обачний ...низу з...станеться.
П...баченому вір, а п...чуте п...р...вір.
Пр...красна тиша в високих горах, пр...красний розум мудрих людей.
Кіт точить кі...ті, людина ві...точує розум.
Море водою не п...р...повнити, розумного знаннями не наситити.
На те коня купують, щоб не ...потикався.
Краще честь, ніж бе...честя.
...добудеш освіту – ...бачиш більше світу.
Неділя – день вимушеного бе...ділля.
Добре насіння – гарні ...ходи.
Сметаною вареників не з...псуєш.
Що ...роблене – те й зароблене.
...порожнілий колос вище всіх стоїть.
Чим повніший колос, тим нижче ...хилений.
Де ворота ...кривлені, там баби сварливі.
Не взявшись за сокиру, хати не ...робиш.
...кінчивши діло, гуляй сміло.

Не вір …казаному, вір …робленому.
Якщо тебе пр…вітали, зарізавши барана, ти вітай їх, заколовши бика.
Дурнів ро…'єднати легко, о…'єднати важко, розумних ро…'єднати важко, о…'єднати легко.
Гадюку ро…пізнати легко, гидку людину – важко.
Кінь на чотирьох ногах, і то …потикається.
Добро добром …гадують.

Вправа 35. *Від поданих словосполучень та слів утворіть нові слова з префіксами* ***пре-*** *або* ***при-****. Поясніть їх правопис.*

Дуже смачний, трохи захворіти, дописати, дуже гіркий, надто веселий, розташований біля Дніпра, додати світла, тимчасово зберегти.

Вправа 36. *Поставте пропущені букви. Поясніть написання префіксів.*

Пр…хворий – пр…хворілий
пр…чорний – пр…чорнілий
пр…великий – п…р…більшення
пр…красний – пр…крашати
пр…гіркий – пр…гірклий
пр…сивий – пр…сивілий
пр…тихий – пр…тихлий
пр…малий – пр…менщений

Вправа 37. *Перекладіть подані слова українською мовою. Поясніть написання орфограм.*

Междуречье, бескрайний, сзади, безоблачный, бездетный, собеседник, вздремнуть, присмотреться, прибрежный, привокзальный, пригородный, расширить, убыстрить, отмолчаться, безводный, заречный, безрыбье, подземный, бездорожье, чрезмерный, сжать, распираться, присесть, зарифмовать, переплыть, отбелить, размечтаться, прилечь, разбить, разгуливать.

Вправа 38. *Поставте пропущені букви. Поясніть правопис орфограм.*

Мові

Пр…нижувана, цькована і гнана,
Ти з вуст вишневих отрясала страх,
І вся була немов ві…крита рана,
І вся – неначе прапор на вітрах.
Вже …казано давно: вишнева і Дніпрова,
Але благоговійно повторю:
О так, в…шнева і Дн…прова мова,
Яка тр…має на… чолом зорю.
І в тих, які ві…кинулись ві… тебе,
П…ласилися на пр…стижний шмат,
На… головою – стеля, а не небо,
Хоча вони своїх не бачать втрат.
А ти …, ти боса по стерні ходила,
Ти крізь кр…ваву й темну ніч бр…ла
І н…повторну пісню …породила,
В степах козацьку душу …повила.
О, виш…птати, вид…хнути з болем
Твоє …м'я. Що ти жива, жива!
І над бе…межним українським полем
Твої пророчі сіються слова.
І правда встане. Встане і повстане,
І вікові путa розітне.
І над бе…межжям, тихим і світанним
Ще зійде сонце мови осяйне.

(Н.Нікуліна)

2.12 ПРАВОПИС СКЛАДНИХ СЛІВ

Пишуться разом:

1) складні слова, першою частиною яких є кількісний числівник (коли він не позначений цифрою): ***п'яти**процентний*;

2) усі складноскорочені слова й похідні від них: ***Нац**банк, **юннат**, **міськ**рада.*
Сюди належать і всі слова з першими частинами **АВІА-, АВТО-, ГЕО-, КІНО-, МІКРО-, МІЛІ-, ТЕЛЕ-, ФОНО-** й под.;

3) іменники – загальні назви з першою частиною **ПІВ-, НАПІВ-, ПОЛУ-**: ***півгодини, пів'яблука, напівавтомат, полумисок***.

Пишуться через дефіс:

1) повторення того самого слова: *читав-читав, білий-білий, багато-багато*;

2) поєднання синонімічних та антонімічних слів: *тишком-нишком, більш-менш, купівля-продаж*;

3) близьких за значеннями слів, що передають єдине поняття: *хліб-сіль* (їжа), *батько-мати* (батьки);

4) слів, що означають приблизність: *година-дві*;

5) вигуки та звуконаслідування: *ого-го, няв-няв*;

6) іменники, що означають спеціальність: *інженер-програміст*;

7) назви посад та звань: *прем'єр-міністр, екс-чемпіон, генерал-лейтенант*;

8) іменники-власні назви з першою частиною **ПІВ-:** *пів-Харкова, пів-Європи*;

9) іменники, що означають складні одиниці виміру: *тонно-кілометр*;

10) іншомовні назви проміжних сторін світу: *норд-вест*;

11) словосполучення, що означають назви рослин: *чар-зілля, люби-мене*;

12) складні прикметники, утворені від складних іменників: *віце-президентський*;

13) складні слова, утворені з двох і більше прикметникових основ рівноправних понять. Між компонентами цих складних прикметників можна поставити сполучник **І**: *науково-технічний, електронно-обчислювальний*;

14) складні прикметники, в яких перша частина закінчується на **–ИКО (-ІКО):** *історико-культурний, механіко-математичний*;

15) слова з першою частиною **ВІЙСЬКОВО-, ВОЄННО-:** *воєнно-стратегічний,* **але** *військовозобов'язаний, військовополонений*;

16) прикметники, що означають якість або колір: *кисло-солодкий, темно-синій,* **але** *жовтогарячий, червоногарячий.*

Вправа 39. *Поясніть правопис складних слів у поданому уривку з «Літопису слова» С. Сапеляка:*

І закувала зозуленька
На все слово світом
Понад місяць
Понад море
Понад сад-виноград
Цур тобі пек
Світе чорнобривцю його
І вже рік і вже цвіт
В срібних колокільцях
Скорботонька-серденько
Серце його
Молочком поїть
Слово-колесо світом котить.

Вправа 40. *Напишіть складні слова разом, через дефіс і поясніть їх правопис.*

Суспільно...корисний, боє...припаси, член...кореспондент, сто...шістдесяти...річчя, пів...Києва, тисячо...ліття, військово...повітряний, вище...зазначений, за...в...більшки, синьо...сірий, чітко...виражений, чорно...смородиновий, зовнішньо...політичний, віце...адміральський, багато...тиражка, крає...знавець, 50...річчя, пів...острів, науково...технічний, торгово...кооперативний, лічильно...обчислювальний, важко...виховуваний, науково...дослідний, музично...танцювальний, тепловозо...будівний, червоно...фіолетовий, білорусько...український, синьо...окий, псевдо...патріотичний, вельми...шановний, борт...провідниця, зайчик...Побігайчик, генерал...майор, виставка...продаж, нафто...сховище, екс...міністр, скло...волокно, руко...пис, бор...машина, спец...кор.

Вправа 41. *Випишіть із словника-довідника по 10 прикладів складних іменників та прикметників. Складіть з ними речення.*

Вправа 42. *Запишіть подані слова українською мовою. Поясніть написання.*

Оранжевый, пол-лимона, юго-восток, пресс-центр, лимонно-желтый, вагон-ресторан, быстродействующий, общедоступный, горько-соленый, сталева́р, спецкор, военкомат, запчасти, научно-технический, радиоэлектронный, полчетвертого, плодово-ягодный, темно-красный, вертолет, вечно-зеленый, нижеподписавшийся, радиоаэронавтика, полцены, радиопомеха, пол-яблока, полушутя, пол чайной ложки.

Вправа 43. *Утворіть від поданих слів складні іменники. Поясніть правопис.*

Сховище, нафта; інженер, програміст; зал, кіно; птахи, ферма; ліс, смуга; фото, репортаж; дивосил, зілля; вагон, ресторан; терапевт, лікар; хліб, сіль; рута, м'ята; генерал, полковник; стоп, кран; борт, механік; людина, доза.

Вправа 44. *Від поданих пар слів утворіть складні прикметники. Запишіть їх, поясніть правопис.*

Історичний, філологічний; кислий, солодкий; вічний, зелений; білий, кам'яний; залізний, бетонний; жовтий, гарячий; північний, східний; плодовий, овочевий; народний, визвольний; східний, сибірський; темний, бузковий; навчальний, методичний; літературний, художній; яскравий, рожевий; гарячий, червоний; ранній, стиглий; хімічний, технологічний.

Вправа 45. *Запишіть, як називаються*:

Апарат, що рухається по Місяцю; нещодавно посолений; людина, що вчиться з вами в одному класі; будинок, що має шість поверхів; майстер, що будує кораблі; ліси, розташовані у Східному Сибіру; професійна спілка шахтарів; природне явище, коли падає каміння.

Вправа 46. *З якими професіями та сферами науки пов'язані наведені нижче слова? Поясніть їх значення. Складіть речення з кожним із них.*

Флуоресценція, косметолог, біомеделектроніка, гіпотонія, філологія, радіофізика, мікробіологія.

Вправа 47. *Від географічних назв утворіть складні прикметники.*

Зразок: *Західний Сибір, низовина – західносибірська низовина; Пуща-Водиця, санаторій – пуща-водицький санаторій; Франкфурт-на-Майні, завод – франкфуртський-на-Майні завод.*

Південна Україна, канал; Східна Європа, рівнина; Східний Казахстан, область; Нижній Дунай, низовина; Східний Китай, море; Кам'янець-Подільський, вокзал; Індокитай, джунглі; Іссик-Куль, озеро; Спас-Клепики, монастир; Ростов-на-Дону, університет; Сан-Франциско, театр; Іст-Лондон, банк.

2.13 ВЖИВАННЯ ВЕЛИКОЇ ЛІТЕРИ У ВЛАСНИХ НАЗВАХ

З великої букви пишуться:

1. Імена, по батькові, прізвища, псевдоніми та прізвиська людей, назви дійових осіб у казках, байках, драматичних творах. У подвійних чи потрійних іменах і прізвищах з великої букви пишеться кожне слово: ***Іван Якович Франко, Ярослав Мудрий, Кобзар, Івасик-Телесик, Квітка-Основ'яненко, Дід Мороз.***

Імена, які вживаються як загальні назви, пишуться з малої букви: ***дизель*** (двигун), ***рентген*** (апарат), ***браунінг*** (зброя), ***донжуан*** (ловелас), ***френч*** (одяг). Так само пишуться і похідні, утворені від власних назв: ***шевченкіана, пушкініст, мічуринець, бонапартизм.***

Якщо власні імена ще не втратили свого індивідуального значення, але вживаються як загальні, вони пишуться з великої букви: *наші майбутні* ***Мічуріни й Ціолковські.***

Частки, артиклі та інші службові слова (**ВАН, ДА, ДЕ, ЛА, ФОН** і т.ін.) в іншомовних особових назвах пишемо з малої літери, крім тих, що становлять невід'ємну частину прізвища: *Людвіг ван Бетховен, фон дер Гольц, да Вінчі, О'Генрі, Сен-Сімон, Д'Артаньян.*

Східні особові назви з компонентами **БЕЙ, ЗАДЕ, МЕЛІК, ОГЛИ** пишуться разом: *Турсунзаде, Ізмаїлбей, Керогли*, а тюркське **ПАША** – через дефіс: *Гедік-паша, Осман-паша.*

Арабське **ІБН** пишемо з великої літери: ***Ібн** Сіна, **Ібн** Фулан, **Ібн** Фадлан.*

2. Присвійні прикметники, утворені від власних назв за допомогою суфіксів **-ИН-, -ІН-, -ІВ-, -ЇВ-**, якщо вони виражають індивідуальну належність людині: *Людмилин (зошит), Іванів (комп'ютер), Софіїни (окуляри), Шевченків «Заповіт».*

3. Присвійні прикметники, що входять до складу назв, які мають значення **«пам'яті», «імені»**: *Шевченківська премія, Шевельовські виклади.*

З малої літери пишуться прикметники, утворені від власних особових імен за допомогою суфіксів **-ІВСЬК-, -ЇВСЬК-, -ИНСЬК-, -ЇНСЬК-,** що входять до складу фразеологізмів: *франківські рукописи, піфагорова теорема, езопівська мова.*

4. Клички тварин: *Сірко (собака), Мурка (кішка).*

5. Назви релігійних понять, міфологічних істот і божеств: *Бог, Ісус Христос, Матір Божа, Будда, Аполлон, Марс.*

Родові назви пишуться з малої літери: *ангели, фея, русалка, муза, німфа, бог Перун.*

6. Назви культових книг: *Біблія, Євангеліє, Псалтир, Коран.*

7. Назви релігійних свят і постів: *Благовіщення, Різдво, Івана Купала, Теплого Олексія.*

8. Назви найвищих державних посад та установ: *Президент України, Голова Верховної Ради України, Конституційний Суд України.*

9. У назвах держав: *Республіка Білорусь, Чехо-Словацька Федеративна Республіка, князівство Монако, Сполучені Штати Америки.*

10. Назви союзів держав та найвищих міжнародних організацій (крім родових позначень): *Всесвітня Рада Миру, Рада Безпеки, Балканські країни.*

11. Географічні назви (крім родових понять): *Чорне море, річка Харків, Східноєвропейська рівнина, бухта Золотий Ріг, Прикарпаття, Слобожанщина, Приморський край.*

12. Назви проспектів, вулиць, парків, мостів тощо. Родові назви при них звичайно пишуться з малої букви: *вулиця Ключківська, Військово-Грузинська дорога, Маріїнський парк, Південна залізниця.*

13. Назви архітектурних пам'яток, соборів, храмів, інших визначних місць: *Золоті Ворота, Києво-Печерська лавра, храм Озерянської Богоматері.*

14. Астрономічні назви (крім родових): *Чумацький Шлях, Велика Ведмедиця, сузір'я Великого Пса, туманність Андромеди, зірка Альтаїр.*

15. Усі слова, крім родового імені, у складених назвах іноземних телеграфних агенств: *агенство Франс Пресс, агенство Пренса Латіна.*

16. Абревіатури: *ХНУРЕ, ООН, НЛО, ХНУ.*

Тільки перше слово пишеться з великої літери у назвах:

1) міністерств, установ, організацій та підприємств: *Міністерство освіти України, Національний банк України, Київська облспоживспілка, Харківський тракторний завод*;

2) партій світу та інших організацій: *Гельсінська спілка, Народний рух України*;

3) академій та вищих навчальних закладів: *Академія наук України, Харківський національний університет радіоелектроніки*;

4) конгресів, конференцій, договорів, найважливіших державних документів: *Конгрес демократичних сил України, Брестський мир, Декларація прав людини*;

5) орденів, відзнак: *орден Дружби народів, орден Незалежності, орден Вітчизняної війни, медаль «За відвагу»*;

6) Назви історичних подій, війн, знаменних дат і т.ін.: *Кривава неділя, Паризька комуна, Ренесанс, Вітчизняна війна, День учителя, День незалежності України, Новий рік*;

7) Часткові абревіатури, якщо називають одиничні установи: *Укрпрофрада, Укрінформ.*

З малої літери пишуться:

1) назви народів, національностей, назви людей за місцем проживання: *українці, харків'яни, африканці, ірокези*;

2) назви історичних подій, епох, війн тощо, які стали загальними: *хрестові походи, доба феодалізму, античний світ*;

3) неофіційні назви закордонних державних органів: *конгрес, сенат, сейм, парламент, меджліс*;

4) назви підрозділів установ та організацій: *навчально-методичний відділ, кафедра українознавства*;

5) назви посад, звань, учених ступенів: *ректор, професор, доцент, член-кореспондент.*
Назви деяких посад для урочистості пишуться з великої букви: *Посол Франції в Україні, Президент Академії наук України*;

6) назви титулів, рангів, чинів: *барон, імператор, цар, граф*;

7) назви частин світу у прямому значенні: *північ, захід, південний схід.*

Якщо ці назви входять до складу територіальних найменувань, то пишуться з великої букви: *Далекий Схід, країни Заходу, народи Крайньої Півночі*;

8) скорочення від загальних назв, які вимовляються як звичайні слова (без вставних звуків): *вуз (у вузах), загс (до загсу)*;

9) назви порід тварин: *бульдог, вівчарка*;

10) назви видів та сортів сільськогосподарських культур: *бузок, антонівка.*

Вправа 48. *Поясніть вживання великої чи малої букви.*

1. Південний полюс, факультет комп'ютерних наук, Ясна Поляна, Київський літературно-меморіальний музей Лесі Українки, Харківський театр юного глядача, харківські військові училища, Марко Вовчок, Карпенко-Карий, макінтош, гордіїв вузол, комета Галлея, Місяць, Земля, земля, авгієві стайні, Біловезька пуща, дніпровські кручі, Лопань, південні степи, народи Сходу, схід, Європейський континент, Донеччина, Антей, Київська Русь, Володимиро-Суздальське князівство, Зимовий палац, вулиця Метробудівників, станція метро «Наукова», меджліс, кінотеатр «Москва», радіотехнічний факультет, Перська затока, Салтівка, Давня Греція, конвалія, українець, Республіка Молдова, Лариса Петрівна Косач, міськком, міст ім.Є.О.Патона, цукерки «Вечірній Київ».
2. Житомирська автострада, факультет економічної кібернетики, Петропавловська фортеця, Міжнародна організація праці, архімедова спіраль, пушкінські рукописи, комбайн «Нива», Маріїн щоденник, Тичинине слово, Версальський мир, середньовіччя, середні віки, 1 Травня, 8 Березня, орден Пошани, Великий піст, неоліт, палеозойська ера, Андрієві книжки, Нобелівська премія, шевченківський стиль, Покрова, Колізей, Перше травня, Будинок учителя, Харківський будинок мод, Харківський державний університет, фабрика дитячих іграшок «Перемога», Австралійський конгрес тред-юніонів, Палата мір і вимірних приладів, Конституційний Суд України, Славутич, Троїстий союз, сенбернар.

Вправа 49. *Замініть, де потрібно, малу букву на велику на початку слів*:

а) сорочинський ярмарок, українські землі, сузір'я велика ведмедиця, центральний республіканський стадіон, парк ім. горького, парк «зелений гай», міжнародний жіночий день, день незалежності україни, державна публічна бібліотека, українська академія інформатики, президент академії наук україни, українська православна автокефальна церква, прем'єр-міністр україни, представник президента у харківській області, історичний музей, демократична партія україни, міжрегіональний інститут удосконалення кваліфікації учителів, завод «точприлад», телеканал «інтер», барон мюнхаузен, запорізький університет;

б) батьківщина, шотландець, оболонь, гуллівер, запорізька січ, дніпро, різдво, архімедова сила, петрів батіг, дніпрова хвиля, афродіта, дантес, сосюрина лірика, свято перемоги, святий дух, свято української мови, магазин «ведмедик», медаль «за відвагу», полярна зірка, карпатські гори, місто біла церква, червоношкільна набережна, собака білий бім чорне вухо, нечуй-левицький, червона шапочка, київська русь, мис доброї надії, дід мороз, планета земля, західна європа, паризька комуна, семирічна війна, коліївщина, готель «національ», син божий, бог перун;

в) 1. При зустрічі на стрітення зима і літо сперечаються між собою: кому йти, а кому вертатися? 2. Блискучий центр середніх віків з києво-могилянською академією та славетними монастирями обернувся тепер у дрібне торжище, притулок крамарів і лайливих перекупок. 3. Крім сільськогосподарських підручників, він мав комплект «літературно-наукового вісника» за 1907 рік, «хмари» нечуя-левицького та збірку творів фонвізіна. 4. За три дні він одвідав лавру, спустився в дальні і ближні печери; зайшов на аскольдову могилу, гуляв алеями колишнього царського саду, сидів із книжкою над кручею, що спадає до дніпра; був у софії і володимирському соборі,

дивився на золоті ворота, обійшов великі базари – житній та бессарабку; блукав біля вокзалу, подорожував берестейським шосе, мандрував через деміївку в голосіївський ліс, відпочивав у ботанічному саду й витратився не без вагання на тридцять копійок, щоб потрапити до історичного музею. 5. Напередодні дня святої трійці, в суботу ранком, до схід сонця, дівчата йдуть в поля нарвати запашного зілля, тобто чебрецю, полину, любистку. 6. Буратіно, хлопчик-мізинчик, івасик-телесик та цибуліно грали в якусь цікаву гру. 7. За спортивним майданчиком на травиці паслися гидке каченя, курочка ряба, золотий півник, братик кролик, бичок-третячок та інші герої казок про тварин.

Вправа 50. *Від іменників, що стоять у дужках, утворіть присвійні прикметники. Поясніть правопис.*

***Зразок**: словник (Грінченко) Грінченків.*

Рукописи (Пушкін), поезії (Шевченко), традиції (Франко), читання (Тичина), книжки (Сергій), сонати (Моцарт), дівчата (Нікополь), стипендія (Шевченко), меч (Дамокл), ложе (Прокруст), хвилі (Дніпро).

Вправа 51. *Замість крапок поставте потрібні літери і знаки. Поясніть правопис поданих слів.*

Оноре...е Бальзак, ...он Жуан, Леонардо ...а Вінчі, ...он Кіхот, Лопе ...е Вега, ...'Артаньян, ...'Генрі, ...'Кейсі..., Річард Левове ...ерце, ...он Мітке.

Вправа 52. *Доберіть однозвучні слова, які б відрізнялися у словосполученнях лексичним значенням і написанням з великої чи малої букви.*

***Зразок**: Шевченкове слово – шевченківські традиції; Полтавська середня школа №1 – полтавські ниви.*

Вправа 53. *Напишіть оповідання на тему «Історичні місця України», вживаючи в ньому слова-власні назви.*

2.14 ПРАВОПИС ПРІЗВИЩ ТА ГЕОГРАФІЧНИХ НАЗВ

Іншомовні прізвища (як і географічні назви) передаються українською графікою, що наближена до звучання в мові-оригіналі.

Російський звук Е передається:

1) літерою **Е** після приголосних: *Веселовський, Чапек, Чукошев, Ржев*;

2) літерою **Є** в таких випадках:

а) після голосного в середині слова: *Достоєвський, Баєва, Колгуєв*;

б) на початку слова: *Єгоров, Єреван*;

в) після апострофа чи м'якого знака: *Аляб'єв, Аркадьєв, Посьєт*;

г) у суфіксах **-ЄВ-, -ЄЄВ-** після голосних (крім шиплячих, **Р** і **Ц**, після яких пишемо **-Е-**): *Андреєв, Аракчеєв, Плещеєво*;

ґ) там, де в спорідненому українському слові завжди виступає **І**: *Лєсков* (бо *ліс*); *Бєлгород* (бо *білий*).

Російська літера Ё передається:

1) буквосполученням **ЙО** на початку слова, після голосних та **Б, П, В, М, Ф («Мавпа Буф»)**: *Йолкін, Воробйова, Соловйово*;

2) буквосполученням **ЬО** після м'яких приголосних: *Дьомін, Корабльов; мис Дежньова, ріка Оленьок*; але в прізвищах, утворених від спільних для української та російської мов імен, пишеться **Е** : *Семенов, Федоров*;

3) літерою **О** після шиплячих: *Пугачова, Сукачов, Рогачово*.

Російський звук И передається:

літерою І:

1) на початку слова: *Ісаєва, Ігнатов, Іллічово*;
2) після приголосних (крім шиплячих та **Ц**): *Літвінов, Гагарін, Пушкіно*;

літерою И:

1) після шиплячих та **Ц**: *Чичиков, Щипачов, Нальчик, Тушино*;

2) у префіксі **ПРИ-**: *Привалов, Приморськ*;

3) у суфіксах **-ИК-, -ИЧ-, -ИЦЬК, -ИЩ-, -ОВИЧ-, -ЕВИЧ-**: *Гнідич, Голик, Козицький*;

4) у словах, утворених від назв, спільних для російської і української мов: *Виноградов, Смирнов, Титово.*
Але: *Ніколаєв, Нікітін, Філіппов* тощо (українською мовою ці імена звучать по-іншому);

літерою Ї:
після голосних, м'якого знака та апострофа: *Ільїн, Воїнов, Ізмаїл, Кутаїсі, Заїко.*

Російський звук Ы завжди передається через український И: *Чернишов, Крутих, Рибаково.*

Апостроф ставиться після губних, задньоязикових та **Р**: *Рум'янцево, Водоп'янов.*
Перед буквосполученням **ЙО** апостроф не ставиться: *Муравйов.*

М'який знак ставиться після м'яких приголосних **Д, Т, З, С, Ц, Л, Н** (ці приголосні є у фразі **«Де ти з'їси ці лини?»**):

1) у кінці слова: *Гоголь, Соболь*;

2) перед приголосними: *Кольцов, Коньков*;

3) перед **Я, Ю, Є, Ї**: *Третьяков, Ульяновськ*;

4) у суфіксах **-СЬК-, -ЦЬК-, -ЗЬК-**: *Домбровський, Трубецькой.*

Відмінювання прізвищ

Українські жіночі прізвища, що закінчуються на приголосний та на **О** не відмінюються: *Ірина Білик – Ірині Білик, Валентина Антипенко – Валентині Антипенко.*

Українські чоловічі прізвища відмінюються відповідно як іменники чи прикметники: *Сергій Коваль – Сергія Коваля – Сергієві Ковалю.*

Творення українських імен по батькові

Українські імена по батькові утворюються за допомогою суфіксів

-ОВИЧ-, -ЙОВИЧ- (чоловічі) та

-ІВНА-, -ЇВНА- (жіночі): *Васильович, Василівна.*

Але *Хомич, Ілліч* тощо.

2.15 СЛОВА ІНШОМОВНОГО ПОХОДЖЕННЯ

У словниковому складі сучасної української літературної мови є значна частина іншомовних слів. Деякі з них, уживані в найдавніші часи, сьогодні зовсім не сприймаються як запозичені, оскільки підпорядковані граматичній та фонетичній системам української мови (наприклад: *студент, табель, пальто, білет, парус, кімната*). Інші ж, зокрема терміни, зберігають ознаки рідної мови (наприклад: *електорат, таксі, фюзеляж, апперцепція*).

Правила написання українських та недавно запозичених з інших мов слів є різними, тому важливо розрізняти їх.

1. Іншомовного походження всі ті слова, які мають звук **Ф**: ***феєрверк, фейлетон, фізика, фотографія.***
   Винятки: ***Фастів, форкати, фе.***
2. Іншомовним словам властиві збіги голосних і приголосних (наприклад: *ад'**юнкт**, **аудіо**плеєр, **ландскнехт**, **текст***).
3. Префікси та суфікси запозичених слів, відмінні від споконвічно українських: ***контр**революція, **імміграція**, **ін**новація, комун**ізм**, демократ**изм**.*
4. Усі слова, які починаються з голосних звуків **А, Е, І, О, У** – іншомовного походження (наприклад: ***агітація, автентичний, агресор, егоїзм, ембарго, ілюзія, інструкція, опозиція, ультиматум)***.

2.16 ПРАВОПИС СЛІВ ІНШОМОВНОГО ПОХОДЖЕННЯ

При написанні запозичених слів слід пам'ятати, що власні та загальні назви в деяких випадках пишуться за різними правилами.

Подвоєння приголосних у словах іншомовного походження

Приголосні здебільшого не повторюються та не мають подвоєння у загальних назвах іншомовного походження: *клас, комісія, грип, сума, бароко* та ін.

Винятки становлять слова: *аннали, бонна, брутто, ванна, мадонна, манна, моттo, мулла, нетто, панна, пенні, тонна, білль, булла, вілла, дурра* (назва рослини), *мірра* (ароматична смола).

Подвоюються приголосні лише при збігу однакових приголосних префікса та кореня, якщо в мові вживається паралельне непрефіксальне слово: *сюррреалізм* (бо є *реалізм*), *ірраціональний* (бо є *раціональний*); **але** *еміграція, емігрант.*

Подвоєння зберігається у власних, особових та географічних назвах і в похідних словах: *Ватт* (хоч *ват*), *Руссо, Марокко, марокканець.*

Правопис голосних в основах іншомовних слів

І пишеться:

1. На початку слова: ***і**дея, **і**нтернаціональний, **І**спанія, **і**єрарх, **і**єрогліф; **але** єна, єзуїт, Єрусалим.*

2. Після приголосного перед голосним, **Є** та **Й**: *геніальний, пієтет, радій.*

3. Після префікса: *дезінформація, антиісторичний.*

4. У складних словах, де перша частина закінчується голосним: *староіндійський, новоірландський.*

5. Після приголосних у кінці невідмінюваних слів: *мерсі, таксі, візаві.*

6. В особових іменах, у географічних назвах і похідних від них словах після приголосних: *Грімм, Капрі, Міссісіпі, Сідней, лісабонський* (окрім випадків, зазначених далі).

И пишеться:

1. У загальних назвах після приголосних **Д, Т, З, С, Ц, Ч, Ш, Ж, Р, (ДЖ)** перед наступним приголосним (крім **Й**): *дизель* (хоч *Дізель*, бо це власна назва), *стимул*, *бригада*, *джигіт*.

Увага! Це так зване **«правило дев'ятки»**. Щоб легше було запам'ятати букви, після яких пишемо літеру **И**, вивчіть допоміжну фразу: **«Де ти з'їси цю чашу жиру, Джо»**. **И** пишеться після приголосних, що входять у це речення.

2. У словах церковного вжитку: *диякон, єпископ, християнство, єпитимія, митрополит* тощо.

3. У словах, що давно засвоєні українською мовою, відповідно до вимови пишемо **И**: *вимпел, спирт, кипарис, нирка, кинджал, гиря*.

4. У географічних назвах після **ДЖ, Ж, Ч, Ш, Щ, Ц** перед приголосним: *Вашингтон, Чилі, Чикаго, Вірджинія, Лейпциг*.

5. У географічних назвах із звукосполученням **-РИ-** перед приголосним та кінцевим **-ИДА-, -ИКА-**: *Крит, Антарктида, Балтика*.

6. У деяких випадках згідно з традиційною вимовою: *Китай, Єрусалим, Пакистан* і т.ін.

Ї пишеться

після голосного: *мозаїка, героїзм, наївний, Каїр*.

У пишеться

у словах, запозичених із французької мови: *журі, брошура, парашут, парфуми, парфумерія*.

Увага! Запам'ятайте: ***йод, Йорданія, Нью-Йорк, проект, проекція, траєкторія.***

Сполучення букв ЙЯ, ЙЄ

В українській мові, на відміну від російської, у загальних назвах іншомовного походження **Й** не пишеться: *конвеєр, феєрверк, параноя*; **але** *майя* (народність), *фойє*.

У власних назвах **Й** зберігається: *Гавайї, Гойя, Фейєрбах*.

Апостроф у словах іншомовного походження

Апостроф пишеться перед Я, Ю, Є, Ї:

1. Після кінцевого приголосного префікса: *ін'єкція, ад'ютант, кон'юнктура.*

2. Після **Р**, що стоїть у кінці складу: *кар'єра, бар'єр.*

3. Після часток **Д, О** в прізвищах: *О'Генрі, Д'Артаньян.*

4. Після губних **(Б, П, В, М, Ф),** шиплячих **(Ж, Ч, Ш),** задньоязикових **(Г, Ґ, К, Х)**: *комп'ютер, прем'єр, миш'як, Монтеск'є.*

Апостроф не пишеться:

1. Перед **ЙО**: *курйоз, серйозний.*

2. Коли **Я, Ю** позначають м'якість попередніх приголосних: *бязь, рюкзак, гравюра, бюро, Мюллер.*

М'який знак в іншомовних словах

М'який знак (Ь) пишеться:

1. Перед **Я, Ю, Є, ЙО** після приголосних **Д, Т, З, С, Л, Н:** *ательє, мільярд, мільйон, каньйон, Мольєр, Ньютон.*

2. Відповідно до вимови в кінці слів та після **Л** перед приголосними: *фільм, магістраль* (**але** *залп, катафалк, метал, шприц* тощо).

М'який знак (Ь) не пишемо
у тих випадках, коли **Я, Ю** пом'якшують попередній приголосний: *ілюзія, нюанс, тюбик, Аляска.*

Вправа 54. *Визначте слова іншомовного походження у тексті, з'ясуйте їхню вимову та правопис. Підкресліть їх.*

Стеганографія – форма таємного обміну інформацією, при використанні якої, на відміну від криптографії, наявність таємного повідомлення прихована. До технічної стеганографії належать такі засоби, як різне невидиме чорнило, мікрокрапки (фотографічне зменшення машинописної сторінки до розмірів друкарської крапки), мікроскопічні повідомлення під поштовими марками тощо. Лінгвістична стеганографія складається здебільшого з відкритих кодів, коли у звичайному, на перший погляд, тексті таємне значення може мати, наприклад, тільки перша літера кожного слова.

Вправа 55. *Поясніть, чому в наведених парами словах в одних випадках пишеться* ***і****, в інших –* ***и****.*

Академік – історик, банкір – касир, баталіст – пейзажист, радіо – радист, таксі – таксист, Дізель – дизель, млин – ванілін.

Вправа 56. *Запишіть подані слова українською мовою, з'ясуйте, за якими правилами вони вимовляються й пишуться. Підкресліть контрольні орфограми.*
Зразок: дисциплина – дисципліна.

Ажиотаж, абстракция, аритмия, библиофил, визит, дидактика, диета, фейерверк, серьезный, миллион, Марокко, дизель, парашют, парфюмерия, видеотерминал, индикатор, процессор, транспьютер, принтер, регистр.

Вправа 57. *Запишіть, вставляючи пропущені букви, поясніть свій вибір.*

Кру...з, мас...а, Гельс...нк..., Ват..., ж...рі, такс..., кас...ир,

сп...рт, хр...стиянство, в...мпел, Андор...а, марок...анський, ан...али, шос...е, ір...аціональний, ван...а, коміс...ія, в...рус, демонстрац...я, Антаркт...да, рад...о, Буд...а, єп...скоп, Швейцар...я, брош...ра, конве...єр, тра...кторія, Єг...пет, К...тай, Амер...ка, д...зель, ват..., Д...зель, нет...о, к...нджал, колібр..., кур...оз, кол...ектив, про...кція, Алж...р, сер...озний, старо... ндійський, академ...к.

Вправа 58. *Складіть речення з поданими словами, запишіть; з'ясуйте їх правопис.*

Університет, програміст, комп'ютер, спеціальність, іспит, віртуальний, ксерокопія, аудиторія, брошура.

2.17 ПРАВИЛА ПЕРЕНОСУ СЛІВ І СЛОВОСПОЛУЧЕНЬ

Орфографічні правила переносу:

1. Слова з рядка в рядок переносяться за складами: *не-залеж-ність, чай-ка, по-льо-вий, стеж-ка, до-ро-га.* Односкладові слова для переносу не діляться: *клуб, спорт, з'їзд, метр.*

2. Не можна залишати в попередньому рядку та переносити в наступний рядок одну літеру, хоч вона і позначає один склад: *сі-м'я, акаде-мія, ялин-ка* (а не *сім'-я, академі-я, я-лин-ка*). Через те не переносяться слова типу *алея, шия, олія, мрія.*

3. Не відриваються від попередньої літери при переносі **Й**, м'який знак та апостроф: *близь-кий, бур'-ян, бай-ка.*

4. Не можна розривати **ДЖ, ДЗ**, якщо вони позначають один звук: *хо-джу, пі-джак, ку-ку-ру-дза.*
   У випадках, коли Д належить до префікса, а **Ж** чи **З** – до кореня, їх слід розривати: *під-земний, над-звуковий, під-живлювати,* а не *пі-дземний, на-дзвуковий, пі-дживлювати.*

5. Буквосполучення **ЙО, ЬО** також при переносі не розриваються: *синь**ьо**-го, ма-**йор*** (а не *синь-**ого**, май-**ор***).

6. При переносі складних слів не можна залишати в кінці рядка початкову частину другої основи, якщо вона не становить складу: *паро-плав, біло-сніжний, далеко-східний, шести-гран-ний* (а не *пароп-лав, білос-ніжний, далекос-хідний, шестиг-ранний*).

7. Не можна розривати абревіатури: *ХНУРЕ, ООН, ЧАЕС*.

У решті випадків, які не підходять під викладені вище правила, можна довільно переносити слова за складами: *юнаць-кий* і *юна-цький; суспіль-ство, суспільс-тво, суспільст-во*.

Технічні правила переносу:

1. Не можна переносити прізвища, залишаючи в кінці попереднього рядка ініціали або інші скорочення, що до них відносяться: *Т.Г.Шевченко, гр.Петрусенко, проф. Іванчук* (а не *Т.Г.//Шев-ченко, гр.//Петрусенко, проф.//Іванчук*).

2. Не можна відривати скорочені назви мір від цифр, до яких вони належать: *1999 р., 50 см, 10 л,* (а не *1999//р., 50//см, 10//л*).
   Якщо назви подаються повністю, то їх переносити можна (*1999//рік, 50//сантиметрів*).

3. Не можна розривати графічні скорочення типу *і т.д., і т. ін., та ін., вид-во*.

4. Не можна переносити в наступний рядок розділові знаки (крім тире), дужку або лапки, а також залишати в попередньому рядку відкриту дужку або відкриті лапки.
   Отже, рядок не можна починати крапкою, комою, крапкою з комою, дефісом, двокрапкою, знаком оклику, знаком питання.

5. Не можна переносити граматичні закінчення, з'єднані з цифрами через дефіс: *5-и* (а не *5- //и*).

Вправа 59. *Користуючись правилами переносу, розбийте подані слова та словосполучення для переносу. Поясніть.*

Зразок: кни/го/люб.

1. Підробити, легко, джерельний, задзвонили, поїздка, оса, підстригти, глибоченний, сходження, висаджувати, менеджмент, дзю-до, передзвін, пейзаж, хвацький, етнограф, фотореактив, око, ясно, вимір, вздовж, саджанці, ящик, яма, раджу, умію, удвох, кряж, інструмент, дзижчати, нежданий, згин, університетський, віддзеркалюватися, телебачення, бухгалтерія, дев'ятикласник, міністерство, тіснота, згідно, дьогтьовий, зарубіжний, над'їсти, комп'ютерний, передзимовий, зарплата, тролейбусний, київський, зів'ялий, об'їзний, беззахисний, нездійсненність, по-справжньому, по-третє, утрьох, нижчепідписаний, багатослівність, будь-куди, скрипіння, батальйонний, верховіття, вестибюлю, різьбярський, всесвітньо-історичний, червоногарячий, ХНУРЕ, НАН, Мерседес-600, Кабмін України, колгосп.

2. Павличко І.Т., Г. С. Сковорода, І. Нечуй-Левицький, П. Олекса, Ткаченко Іван Петрович, гр.Степанюк В.О., проф. Костенко А. О.; 2000 рік, 1999/2000 н.р., 10 м, 16-річний, на 1-ому поверсі, 2-й км, 50 га, вид-во, і т.ін., АН-12, школа № 101.

3. Завод ім.С.Орджонікідзе, звертався до адміністрації, розмовляв із проф. Н.В.Хропко, моя сестра – студентка 1-го курсу ХНУРЕ, подолали відстань у 3000 км, книга вийшла у вид-ві «Прапор», мої друзі – учні Центру довузівської освіти ХНУРЕ.

Вправа 60. *Знайдіть помилки в переносі слів і словосполучень, з'ясуйте причини таких помилок. Відредагуйте відповідно до українського правопису.*

Зразок: Ту-/144 – Ту-144.

Багатог/ранний; 5/кг; в.о./директора; ґуд/зик; зад/зеленькотіти; олі/я; їж/джу; мрі/я; ві/джити; надз/вичайний; О.Т./Гончар; гр./Вишняк; 1999/р.; 100/кв.м; вул./Лесі Українки; 156/грв; 7/0 см; Нестор/-літописець; Києво/-Печерська лавра; Воскреснемо/, бо світить нам у віки пророцтво Тараса/: «/Не вмирає душа наша, не вмирає воля/».

3 ЧАСТИНИ МОВИ

Усі слова за значенням, граматичними ознаками, способами змінювання та роллю в реченні поділяються на такі частини мови:

самостійні (повнозначні): іменник, прикметник, числівник, займенник, дієслово, прислівник;

службові (неповнозначні): прийменник, сполучник, частка;

вигуки та звуконаслідувальні слова.

Самостійні частини мови називають предмети, їх ознаки і т. ін., тобто мають і граматичне, і лексичне значення. Вони виконують функції членів речення.

Службові слова використовують для зв'язку повнозначних слів у словосполученні чи реченні. Не бувають членами речення.

Вигуки та звуконаслідування вживаються для вираження емоційного стану людини *(ой! ах! ура!)* та акустичних уявлень *(бах, кукуріку, му-у-у)*.

3.1 ІМЕННИК

Іменник **– частина мови, що означає назву предмета та відповідає на питання *хто*? або *що*?**

Наприклад: *батько* (хто?), *викладач* (хто?), *дівчинка* (хто?); *стіл* (що?), *небо* (що?), *радість* (що?).

Іменник може означати:

назви осіб *(мати, сестра, офіцер, юнак, цар, студентка)*;
назви істот *(лев, кіт, ворон, риба, ластівка, жук)*;
назви рослин *(дуб, липа, горіх, яблуня, жито, любисток, верба)*;
назви явищ природи *(сніг, дощ, завірюха, блискавка, мороз, відлига)*;
назви дії або стану *(виїзд, умивання, біганина, перепис)*;
назви конкретних предметів *(книжка, лампа, комп'ютер, вікно, зошит)*;

назви абстрактних понять *(юність, щастя, радість, ідея)*; географічні назви *(Україна, Харків, Дніпро, Європа, Карпати)*.

Іменники – назви істот і неістот

До назв **істот** належать іменники, що називають осіб, тварин, персонажів, міфологічні образи та відповідають на питання ***хто?***

Наприклад: *фахівець, хлопець, собака, Дід Мороз, мавка.*

Іменники, що означають **неістот**, відповідають на питання ***що?***

Наприклад: *стіл, вікно, комп'ютер, стіна.*

Увага! Поняття **істоти – неістоти** у граматиці не збігається з поняттям живого – неживого у природі.

Так, назви сукупності осіб *(хор, група, натовп)* та назви мікроорганізмів *(вірус, мікроб)* відносять до назв неістот *(що?)*, в той час як назви померлих *(небіжчик, покійник)* – до назв істот *(хто?)*.

Іменники зі значенням збірності

З б і р н і і м е н н и к и називають сукупність істот, однорідних предметів, що сприймаються як одне ціле: *клас, студентство, малеча.*

Збірні іменники вживаються з власне кількісними числівниками.

Іменники загальні і власні

Усі іменники поділяємо на назви **власні** та **загальні**.

Наприклад: *Київ, Полтава, Донець, Шевченко, Іван, Людмила, Світлана* – це власні назви, тому пишемо їх з великої літери; *троянда, зірка, мрія, мить* – загальні назви, що пишуться звичайно з малої букви.

Загальна назва може стати власною, якщо нею названо ім'я організації, свята, книжки, газети, журналу тощо: *Великдень, журнал «Барвінок», площа Свободи.*

Зустрічаються випадки, коли власні назви стають загальними: *рентген, дизель, браунінг, меценат, ампер, ом, бостон* тощо.

Часто тільки в контексті можна визначити, загальною чи власною назвою є іменник: *Заєць* (прізвище) – *заєць* (тварина), *коваль* (професія) – *Коваль* (прізвище); *дубки* (дерева) – *Дубки* назва села).

Загальний іменник може писатися з великої літери, якщо мовець надає йому особливого значення: *Мова як Ріка...*

Відміни іменників

За відмінковими закінченнями однини іменники поділяють на 4 відміни.

Відміна	Рід	Закінчується	Приклади
Перша	жіночий чоловічий спільний	на ***-а (-я)***	*Україна, доля,* *Микола,* *сирота*
Друга	чоловічий	1) на приголосний 2) на ***-о***	*підручник, край,* *телевізор, банк* *Дніпро, батько*
	середній	1) на ***-о*** 2) на ***-е*** 3) на ***-а (-я)***	*вікно, пальто* *поле, сонце* *весілля, знання*
Третя	жіночий	на приголосний	*путь, ніч, подорож*
Увага! До третьої відміни належить іменник ***мати***			
Четверта	середній	на ***-а (-я)***, які при відмінюванні набувають суфіксів ***-ат-(-ят-), -ен-***	*дівча – дівчати* *теля – теляти* *ім'я – імені* *плем'я – племені*

Увага! Не належать до жодної з відмін:

а) іменники, які вживаються тільки в множині: *хитрощі, веселощі, Черкаси*;

б) невідмінювані іменники: *манто, таксі, НАТО.*

Групи іменників

Іменники I та II відмін, залежно від того, на який приголосний закінчується їхня основа, поділяють на три групи: ***твердУ, м'якУ, мішанУ.***

До твердої групи належать іменники з основою на твердий приголосний (*нога, ясен, яблуко*).

До м'якої групи належать іменники:

а) з основою на м'який приголосний (*пісня, друкарня, день, армія* [*армійа*], *сім'я* [*сімйа*]);

б) середнього роду з закінченнями **-Е, -А** (на письмі **-Я**) (*мор**е**, сонц**е**, знанн**я**, обличч**я***);

в) іменник ***Ілля.***

До мішаної групи належать іменники з основою на шиплячий приголосний (*площа, кущ, задача, прізвище, листоноша, вельможа, плече*).

Увага! Іменники, що мають **основу на *Р,*** поділяють на групи так.

До **мішаної групи** належать назви людей за професією або діяльністю з наголошеним суфіксом **-ЯР** (*маляр, каменяр, школяр*).

Виняток:

до **м'якої групи** належать:

а) іменники з суфіксами **-АР, -ИР**, наголос у яких у родовому відмінку однини не падає на цей суфікс (*поводир – поводиря*);

б) іменники ***Ігор*** *(Ігоря [ігор'а])*, ***якір*** *(якоря [йакор'а])*, ***кучер*** *(кучеря [кучер'а])*, ***єгер*** *(єгеря [йегер'а])*;

в) односкладові іменники ***цар, псар.***

До **твердої групи** належать:
а) іменники з основою на **-АР (-ЯР), -ИР (-ІР), -ОР, -ЕР, -УР** з постійним наголосом: *(базар – базара, столяр – столяра, бригадир – бригадира, явір – явора, директор – директора, інженер – інженера, абажур – абажура)*;
б) односкладові іменники ***жар, жир, твір, вир***.

Увага! Іменники твердої групи *комар, тягар, хабар, снігур, звір* і т. ін. у називному відмінку множини мають закінчення **-І** *(комарі, снігурі, звірі)*.

Іменники III і IV відмін на групи не поділяються.

Визначення роду в невідмінюваних іменниках

Іменники, що означають осіб, мають рід відповідно до статі: *леді* – жін. рід, *аташе* – чол. рід.

Іменники – назви тварин належать до чоловічого роду: *кенгуру, колібрі, поні, боа*.
Виняток: *муха цеце* – жін. рід.

Назви неістот належать до середнього роду: *пюре, авто, манто, таксі*.

У географічних назвах, а також назвах газет, журналів рід визначаємо за родовою назвою: *Ріо-де-Жанейро* – сер. рід – місто, *Борнео* – чол. рід – острів, *Міссісіпі* – жін. рід – річка.

Зразки відмінювання іменників

		І відміна		
		Однина		
Відмінок	**Тверда група**	**М'яка група**		**Мішана група**
Н.	*книг-**а***	*земл-**я***	*сім'-**я***	*площ-**а***
Р.	*книг-**и***	*земл-**і***	*сім'-**ї***	*площ-**і***

Д.	*книз-**і***	*земл-**і***	*сім'-**ї***	*площ-**і***
З.	*книг-**у***	*земл-**ю***	*сім'-**ю***	*площ-**у***
О.	*книг-**ою***	*земл-**ею***	*сім'-**єю***	*площ-**ею***
М.	*(у) книз-**і***	*(на) земл-**і***	*сім'-**ї***	*площ-**і***
К.	*книг-**о***	*земл-**е***	*сім'-**є***	*площ-**е***
		Множина		
Н.	*книг-**и***	*земл-**і***	*сім'-**ї***	*площ-**і***
Р.	*книг*	*земель*	*сім'-**ей***	*площ*
Д.	*книг-**ам***	*земл-**ям***	*сім'-**ям***	*площ-**ам***
З.	*книг-**и***	*земл-**і***	*сім'-**ї***	*площ-**і***
О.	*книг-**ами***	*земл-**ями***	*сім'-**ями***	*площ-**ами***
М.	*(у) книг-**ах***	*(на) земл-**ях***	*сім'-**ях***	*площ-**ах***
К.	*книг-**и***	*земл-**і***	*сім'-**ї***	*площ-**і***

Особливості правопису відмінкових закінчень іменників І відміни

Однина

У давальному та місцевому відмінках приголосні **Г, К, Х** переходять відповідно в **З, Ц, С**: *рука – руці, нога – нозі, вухо – у вусі.*

У кличному відмінку вживаються закінчення:

а) **-О** (у твердій групі): *Ганно, сестро, Федорівно*;

б) **-Е** (у м'якій, твердій та мішаній групах): *земле, доле, Катре, душе, Ілле, друже, юначе*;

в) **-Є** (у м'якій групі після голосного та апострофа): *Маріє, мріє, сім'є*;

г) **-Ю** (у пестливих іменників м'якої групи): *матусю, доню, Галю.*

Увага! У звертаннях, що складаються з двох власних назв (імені та по батькові), обидва слова мають закінчення кличного відмінка: *Надіє Трохимівно, Раїсо Іванівно.*

Множина

1. **У родовому відмінку множини** іменники можуть мати дві форми:

а) нульове закінчення *(хати – хат, губи – губ)*;
б) закінчення **-ІВ** *(хати – хатів, легені – легенів, губи – губів)*.

Прізвища мають закінчення **-ІВ**: *Журби – Журбів, Чупринки – Чупринків*.

В іменниках, що мають перед закінченням сполучення двох приголосних, у родовому відмінку множини між цими приголосними з'являється ***о*** або ***е***: *церква – церков, молитва – молитов, шабля – шабель, сотня – сотень, війна – воєн (вій)*.

Увага! В іменниках іншомовного походження вставні звуки з'являються тільки в іменниках на ***-к (а)***: ***арка*** – *арок, марка – марок*. Порівняйте: *пальма – пальм, шайба – шайб, арфа – арф*.

В іншомовних словах з подвоєними приголосними подвоєння зберігається: *мулл (*від *мулла), віллі (*від *вілла), ванн (*від *ванна)*.

Іменник ***статті*** не має подвоєння: *статей*.

2. **У знахідному відмінку множини** іменники можуть мати дві форми:
а) однакову з формою родового відмінка множини (для осіб та істот): *молодиця – молодиць, українка – українок, ведмедиця – ведмедиць*;
б) однакову з формою називного відмінка (для неістот): *вулиця – вулиці, круча – кручі*.

Увага! Назви деяких свійських тварин уживаються в обох формах: *пасти свиней – пасти свині*.

3. **У закінченнях орудного та місцевого відмінків множини** пишемо:
а) букву **А** у твердій та мішаній групах: *фабриками, на фабриках, кругами, на кругах*;
б) букву **Я** у м'якій групі: *сім'ями, у сім'ях, статтями, у статтях*.

4. **У кличному відмінку множини** іменники мають форму, однакову з називним відмінком: *студентки, жінки, українки*.

Зразки відмінювання іменників II відміни

Однина

Відмінок	Тверда група	М'яка група		Мішана група	
Н.	*степ* *батьк-о*	*день* *чай*	*лікар* *завдан-ня*	*ткач*	*школяр*
Р.	*степ-у* *батьк-а*	*дн-я* *ча-ю*	*лікар-я* *завдан-ня*	*ткач-**а***	*школяр-**а***
Д.	*степ-у* *батьк-**у** **(-ові)***	*дн-ю* *ча-ю*	*лікар-**еві*** *завдан-ню*	*ткач-**еві***	*школяр-**еві***
З.	*степ* *батьк-**а***	*день* *чай*	*лікар-я* *завдан-ня*	*ткач-**а***	*школяр-**а***
О.	*степ-**ом*** *батьк-**ом***	*дн-**ем*** *ча-**єм***	*лікар-**ем*** *завдан-**ням***	*ткач-**ем***	*школяр-**ем***
М.	*степ-у* *батьк-**ові** **(-у)***	*дн-ю* *(у) ча-ю*	*(на) лікар-**еві*** *(у) завдан-**і***	*(на) ткач-**еві***	*школяр-**еві***
К.	*степ-**е*** *батьк-у*	*день* *ча-ю*	*лікар-**ю*** *завдан-ня*	*ткач-**у***	*школяр-**е***

Особливості правопису відмінкових закінчень іменників II відміни

Однина

І. У родовому відмінку однини залежно від закінчення іменники мають:

1) закінчення **-А,** -У у твердій та мішаній групах; **-Я, -Ю** у м'якій групі: *дзеркала, дощу, стільця, хмелю*;

2) закінчення **-А (-Я)** мають іменники, що означають:

а) назви осіб, власні імена, персоніфікованих осіб: *викладача, Шевченка, промовця*;

б) назви населених пунктів: *Харкова, Нью-Йорка, Тернополя*.

Увага! Якщо назва населеного пункту складається з двох слів, друге з яких є іменником, то він матиме закінчення **-У (-Ю)**: *Кривого Рогу, Зеленого Гаю*;

в) географічні назви з наголосом у родовому відмінку на останньому складі: *Дінця, Дніпра, Дністра, Орла*;

г) географічні назви із суфіксами присвійності **-ОВ-, -ЕВ-(-ЄВ-), -ИН-(-ЇН-)**: *Пскова, Тетерева, Колгуєва, Пирятина*;

ґ) назви тварин: *тигра, кота, ведмедя*;

д) назви дерев: *ясеня*;

е) назви предметів: *трактора, стільця, зошита, стола (і столу)*;

ж) назви місяців і днів тижня: *вівторка, березня, квітня*;

з) числові назви: *десятка, мільйона, мільярда*;

і) назви машин і їхніх деталей: *комбайна, мотора, поршня*;

й) більшість термінів: *атома, квадрата, радіуса, параграфа, відмінка, чисельника, знаменника, числівника*.

Виняток: *синтаксису, виду, роду*;

3) закінчення **-У(-Ю)** мають іменники, що означають:

а) збірні поняття: *колективу, капіталу, винятку*;

б) назви кущів і трав'янистих рослин: *бузку, гороху, звіробою, чагарнику*;

в) назви сортів плодових дерев: *кальвілю, ренклоду*;

г) речовину, масу, матеріал: *льоду, меду, гіпсу, граніту, пороху, спирту, воску*.

Виняток: *хліба, заліза*;

ґ) назви споруд, приміщень та їхніх частин: *поверху, сараю, коридору*;

Виняток: іменники – назви будівель з наголосом на закінченні: *гаражá, млинá, хлівá*;

д) назви установ: *університету, комітету*;
е) явища природи: *вогню, вітру, землетрусу*;
є) назви почуттів: *болю, жалю, страху*;
ж) назви процесів, станів, властивостей, ознак: *бігу, грипу, ідеалу*;
з) назви явищ суспільного життя: *прогресу, регресу*;
і) назви загальних і абстрактних понять: *мінімуму, дисонансу, ідеалу*;
й) терміни, що означають фізичні або хімічні процеси, частину площі: *електролізу, ферменту, синтезу*;
к) назви ігор і танців: *вальсу, футболу, хокею*.
Виняток: *гопака, козака*;
л) більшість складних безсуфіксних слів, що означають неістот: *водопроводу, рукопису*.
Виняток: *електровоза, пароплава*;
м) географічні назви (крім зазначених у п.2): *Дону, Паміру, Китаю*.

Увага! Часто закінчення впливає на значення слова: *апарата* (прилад) – *апарату* (установа), *терміна* (слово) – *терміну* (строк), *акта* (документ) – *акту* (дія).

II. У **давальному відмінку** іменники мають паралельні закінчення **-ОВІ, -ЕВІ, -ЄВІ** або **-У, -Ю**: *робітникові – робітнику, секретареві – секретарю, Сергієві – Сергію*.

Закінчення **-ОВІ** мають іменники твердої групи: *директорові, дубові, майстрові, поросяткові*.

Закінчення **-ЕВІ** мають іменники у мішаній групі: *викладачеві, товаришеві* та в м'якій після приголосного: *журавлеві, велетневі, каменеві*.

III. У **знахідному відмінку** іменники можуть мати дві форми:
а) однакову з формою родового відмінка (для істот і персоніфікованих явищ): *хлопця, вовка, програміста, Мороза*;
б) однакову з формою називного відмінка (для неістот): *будинок, народ, місто*.

Можливі паралельні форми: *годувати коні – годувати коней*.

IV. **В орудному відмінку**

1) закінчення **-ОМ** мають іменники твердої групи: *містом, столом, студентом, результатом*;

2) закінчення **-ЕМ** мають іменники мішаної та м'якої груп (крім іменників середнього роду, що закінчуються **на -Я**): *прізвищем, дощем, ножем; слухачем*;

3) закінчення **-ЄМ** пишемо після голосного та апострофа в іменниках мішаної та м'якої груп: *краєм, солов'єм, урожаєм*;

4) закінчення **-ЯМ** мають іменники середнього роду на **-Я**: *обличчям, щастям, знанням, життям*;

5) закінчення **-ИМ** мають:

а) іменники – слов'янські прізвища, що закінчуються на **-ОВ, -ЕВ (-ЄВ), -ІВ (-ЇВ), -ИН, -ІН (-ЇН):** *Новіковим, Матвєєвим, Ковалевим (*від *Ковалів), Поніним.*

Увага! Неслов'янські прізвища, які закінчуються на **-ОВ, -ИН, -ІН,** мають в орудному відмінку закінчення **-ОМ**: *Чапліном, Дарвіном*;

б) іменники – географічні назви із суфіксами присвійності **-ОВ-, -ЕВ- (-ЄВ-), -ИН- (-ЇН-)**, що відмінюються, як прикметники: *Черникове – Черниковим, Волошине – Волошиним, Лосєве – Лосєвим.*

Увага! Якщо подібні іменники не відмінюються, як прикметники, то вони мають закінчення **-ОМ:** *Київ – Києвом, Харків – Харковом, Чугуїв – Чугуєвом.*

V. **У місцевому відмінку**

1) закінчення **-ОВІ, -ЕВІ(-ЄВІ)** мають переважно іменники, що означають істоти (*на товаришеві, на робітникові*), а **-У, -Ю** – неістоти *(у будинку, на дощику, у літаку).*

Увага! Часто вживаються паралельні форми: *у ліжку – у ліжкові, при батьку – при батькові*;

2) закінчення **-І(-Ї)** мають іменники без суфікса **-К-**: *на обличчі, на селі, у місті, на подвір'ї.*

Увага! Можливі паралельні форми: *по селу – по селі, по Дунаю – по Дунаї.*

VI. **Кличний відмінок** має закінчення **-У (-Ю), -Е.**
Закінчення **-У(-Ю)** мають іменники:
а) переважно безсуфіксні: *діду, тату, сину* (тверда група); *слухачу, товаришу, керманичу* (мішана група, з основою на шиплячий приголосний, крім **Ж**); *місяцю, секретарю, вчителю, Андрію, краю, ясеню* (м'яка група);

б) з суфіксами **-ИК, -ОК, -К:** *полковнику, конику, синку, батьку*;

в) іншомовні імена з основою на **Г, К, Х**: *Джеку, Людвігу, Фрідріху.*

Закінчення **-Е** мають:
а) іменники твердої групи: *Іване, голубе, соколе.*

Увага! Кінцеві звуки основи **Г, К, Х** змінюються на **Ж, Ч, Ш**: *Бог – Боже, друг – друже, луг – луже, козак – козаче, чумак – чумаче, юнак – юначе, лях – ляше*;

б) іменники м'якої групи із суфіксом **–ЕЦЬ** змінюють **Ц** на **Ч**: *отець – отче, кравець – кравче, хлопець – хлопче*;

в) іменники мішаної групи з основою на **Р, Ж:** *гусляре, школяре, стороже*;

г) географічні назви на **-ІВ (-ЇВ); -ОВ, -ЕВ (-ЄВ); -ИН, -ІН (-ЇН)**: *Київ – Києве, Харків – Харкове, Лебедин – Лебедине, Пирятин – Пирятине.*

Увага! Іменники середнього роду в кличному відмінку завжди мають форму називного: *сонце, вікно.*

Правопис звертань

Прізвища прикметникового походження на **-ІВ (-ЇВ); -ОВ, -ЕВ (-ЄВ); -ИН, -ІН (-ЇН)** при звертанні мають форму як називного, так і кличного відмінків: *Пушкін – Пушкіне, Тютчев – Тютчеве, Бакасв – Бакасве.*

У звертаннях, що складаються **з двох власних назв** – імені та імені по батькові, обидва слова мають закінчення кличного відмінка: *Андрію Дмитровичу, Ярославе Павловичу, Світлано Олегівно, Надіє Трохимівно.*

У звертаннях, що складаються **з загальної назви та прізвища**, форму кличного відмінка має тільки загальна назва, а прізвище стоїть у називному: *товаришу Петренко, колего Петрук.*

У звертаннях, що складаються **з загальної назви та імені**, форму кличного відмінка мають обидва слова: *товаришу Сергію, дівчино Людмило, брате Павле, друже Віталію.*

У звертаннях, що складаються **з двох загальних назв**, форму кличного відмінка мають обидва слова, хоча друге з них може мати форму називного відмінка: *пане лейтенанте* (К.в.) – *пане лейтенант* (Н.в.).

Відмінкові закінчення іменників ІІ відміни у множині

І. **У називному відмінку** множини іменники мають закінчення **-И, -І (-Ї); -А (-Я).**

1. Закінчення **-И, -І (-Ї)** мають іменники чоловічого роду:
а) твердої групи *(сини, батьки, береги)*;
б) м'якої групи *(гаї, солов'ї, дні)*;
в) мішаної групи *(читачі, вужі, слухачі, товариші).*

Увага! Іменники чоловічого роду з суфіксами **-АНИН (-ЯНИН); -ИН (-ЇН)** у множині втрачає **-ИН (-ЇН)**: *слов'**янин** – слов'яни, селя**нин** – селяни, кия**нин** – кияни, громадя**нин** – громадяни, болга**рин** – болгари.*

Винятки: *грузин – грузини, осетин – осетини, русин – русини.*

2. Закінчення **-І** мають іменники середнього роду: *очі, плечі.*

3. Закінчення **-А (-Я)** мають іменники середнього роду:
а) твердої групи *(яблук**а**, дерев**а**, крил**а**, озер**а**)*;
б) м'якої групи *(мор**я**, пол**я**, багатт**я**)*;
в) мішаної групи *(селищ**а**, прізвищ**а**, видовищ**а**)*.

Увага! Іменники чоловічого роду можуть мати паралельні закінчення: *вус**и** – вус**а**, рукав**а** – рукав**и**.*

II. **У родовому відмінку** іменники можуть мати закінчення **-ІВ(-ЇВ), нульове закінчення, -ЕЙ.**

1. Закінчення **-ІВ (-ЇВ)** мають:
а) іменники чоловічого роду: *степ**ів**, мор**ів**, берег**ів***;
б) іменники середнього роду на **-Е, -Я**: *житт**ів**, відкритт**ів**, прислів'**їв**, мор**ів**.*

2. **Нульове закінчення** мають:
а) іменники, що втрачають у множині суфікси **-ИН, -ЇН**: *селян, киян, болгар, циган.*

Винятки: *грузин**ів**, осетин**ів**.*

б) усі іменники середнього роду на **-О, -Е** та більшість на **-Я**: *міст, озер, явищ, сердець, вікон, питань, бажань.*

Винятки: *море (мор**ів**), поле (пол**ів** або поль).*

3. Закінчення **-ЕЙ** мають кілька іменників чоловічого роду *(гост**ей**, грош**ей**, кон**ей**)* та середнього *(оч**ей**, плач**ей**).*

III. **У давальному відмінку** іменники мають закінчення **-АМ, -ЯМ**: *лісам, містам, селам* (тверда група); *читачам, дощам, товаришам* (мішана група); *ведмедям, чаям* (м'яка група).

IV. **У знахідному відмінку** множини іменники, що означають істоти, мають закінчення однакове з родовим відмінком множини *(учнів, зайців, ведмедів)*, а неістоти – однакову з називним відмінком множини *(дуби, шляхи, кущі, села, поля, обличчя)*.

Увага! Назви деяких тварин вживаються у паралельних формах: *посідали на коней – посідали на коні, пасе волів – пасе воли, полює на зайців – полює на зайці.*

V. В **орудному відмінку** іменники мають закінчення **-АМИ, -ЯМИ**: *берегами, робітниками, товаришами* (тверда та мішана групи), *ковалями, роздоріжжями, узвишшями* (м'яка група). Паралельно вживається закінчення **-МИ**: *грішми – грошима, чобітьми – чоботами, крильми – крилами.*

Увага! ***Очима*** та ***плечима*** мають закінчення **-ИМА**.

VI. У **місцевому відмінку** іменники мають закінчення **-АХ, -ЯХ**: *на деревах, у кущах, обличчях, подвір'ях.*

VII. **Кличний відмінок** у множині збігається з формами називного відмінка: *діячі, товариші, брати.*

Вправа 61. *Подані слова поставте у місцевому, а потім у кличному відмінку однини.*

Озеро, бузок, потяг, друг, око, плече, молоко, напій, острів, мороз, котик, орел, дуб, лантух, поверх, вірш, Андрій, Віталій, Сергій, Олег, Сашко.

Вправа 62. *Провідмінюйте подані слова в однині та множині.*

Ярмарок, часопис, вечір, продаж, весілля, кошенятко, трамвай, Дністер, звір, Крим, Відень.

Відмінкові закінчення іменників III відміни однини

1. **У родовому, давальному та місцевому** відмінках однини вживається закінчення **-І**: *подорожі, печі, повісті, любові.*

2. **Кличний відмінок** для всіх іменників має закінчення **-Е**: *любове, ноче, радосте.*

Відмінкові закінчення іменників III відміни множини

1. **У називному, знахідному та кличному** відмінках іменники мають закінчення **-І**: *ночі, тіні, подорожі.*

2. **У родовому** відмінку пишемо закінчення **-ЕЙ**: *тіней, ночей, подорожей.*

Відмінювання іменника *мати*

	Однина	*Множина*
Н.	*мати (матір)*	*мат-ер-і*
Р.	*мат-ер-і*	*мат-ер-ів*
Д.	*мат-ер-і*	*мат-ер-ям*
З.	*мат-ір*	*мат-ер-ів*
О.	*мат-ір'-ю*	*мат-ер-ями*
М.	*мат-ер-і*	*мат-ер-ях*
К.	*мат-и*	*мат-ер-і*

Відмінкові закінчення іменників IV відміни однини та множини

1. **У називному, знахідному та кличному** відмінках іменники мають закінчення **-Я** та **-А** (після шиплячого): *дитя, козеня, плем'я; коліща, курча, лоша.*

2. **В орудному** відмінку іменники з суфіксом **-ЕН-** мають паралельні форми: *іменем – ім'ям, племенем – плем'ям.*

Вправа 63. *Провідмінюйте в однині та множині подані слова.*

Каченя, порося, плем'я, ім'я, пташеня, кошеня, гуся, цуценя. курча, дитя.

Вправа 64. *Перепишіть подані речення. Визначте число та відмінок кожного з іменників четвертої відміни.*

Я був без імені, роду й без племені (М.Коцюбинський).

Мені тринадцятий минало, я пас ягнята за селом (Т.Шевченко).

Улітку, саме серед дня, пустуючи, дурне ягня забилося до річки напитися водички (Л.Глібов).

Дитинча відкрило оченята і посміхнулося матері.

Кішка винесла кошенят на травичку, щоб її малята погрілися на сонці.

3.2 ПРИКМЕТНИК

Прикметник **— частина мови, що вказує на ознаку, властивість предмета.**

Відповідає на питання ***який? чий?***

Наприклад: *Степ дивиться в* ***зоряне*** *небо.* ***Синє липневе*** *небо тисячами* ***вогнистих*** *очей озирає степ. Чебрець, плазуючи понад ярами своїми* ***зеленими дерев'янистими*** *стебельцями, зацвітає* ***крихітними рожевими*** *квіточками і знов одцвітає (М.Руденко). Я прокидаюсь під* ***ластів'ячий*** *щебет (Д.Чередниченко).*

Лексичне значення прикметника

Ознака предмета може визначатися:

- за кольором *(****червона*** *троянда,* ***блакитне*** *небо,* ***білий*** *зайчик)*;
- за розміром *(****маленьке*** *кошеня,* ***великий*** *будинок,* ***довга*** *стрічка)*;

- за матеріалом *(**кришталева** чаша, **дерев'яні** сходи)*;
- за приналежністю *(**еллінські** колонії, **жайворонків** спів)*;
- за сприйняттям на смак, дотик, нюх *(**смачний** пиріг, **солодка** кава, **м'яка** ковдра, **пахуча** квітка)*;
- за просторовими та часовими відношеннями *(**рання** пташка, **майбутній** спеціаліст, **далека** путь)*;
- за зовнішніми та внутрішніми ознаками *(**струнка** дівчинка, **весела** пісня, **мрійливий** погляд)*.

Часто прикметники набувають переносних, додаткових значень: ***золоті** руки, **золота** осінь, **золотий** характер, **золота** пшениця*.

Морфологічні ознаки прикметника

Прикметник змінюється:
за родами *(зелене поле, зелена трава, зелений дуб)*;
за числами *(цегляний будинок, цегляні будинки)*;
за відмінками *(цікава книжка, цікавої книжки, цікавою книжкою)*.

Як видно з наведених прикладів, форми прикметника залежать від форм іменника, з яким прикметник узгоджується.

Синтаксична роль прикметника

У реченні прикметник виконує функції:
а) **означення:** *Встає **весняний** ранок, і оживає мова **солов'їна** (Д.Чередниченко)*;
б) **іменної частини складеного присудка**: *Дуб був **гіллястий, міцний, поважний** (О.Іваненко)*.

Вправа 65. *У наведеному творі знайдіть прикметники та визначте їх значення (колір, розмір, приналежність, обсяг, відношення до місця, часу, простору тощо).*

Нагідки

Ця красива декоративна рослина з яскравими веселими квітами й світло-зеленим соковитим листям прийшла до нас з

півдня Європи ще з середньовічних часів. Вона добре прижилася, самостійно розсівається на городах і ціле літо прикрашає їх. Колись ця рослина була дуже модною у Франції і вважалась рідкісною. В одному з парків Парижа є скульптура королеви Маргарити з нагідкою в руці.

Українська назва нагідок походить від слова «ніготь». На ніготь схожі зернята нагідок. Латинська назва «календула» означає «перший день місяця», бо у себе на батьківщині нагідки цвіли протягом року і кожний початок місяця (календа) заставав їх розквітлими.

Спочатку нагідки вирощували як квіти-окраси. А потім люди довідалися, що це ще й квіти-цілителі. Полоскання хворого горла настоєм календули знімає біль і температуру. Хто має на городі нагідки, той знає, що цвіте ця рослина невтомно все літо, той завжди має під рукою рятівні ліки.

(За А. Коваль)

Вправа 66. *Випишіть прикметники разом з іменниками. Зазначте рід, число та відмінок кожного. Обґрунтуйте залежність форм прикметника від форм іменника.*

Бджола
(етюд)

У слух мій літо золотою ниткою вплітає знову неповторний спів – гудіння, мов природа, нескінченне. Згадалися (було то ніби вчора) напівдитячі муки-поривання і прагнення знайти в душі слова та їх зрівняти з піснею тією. На святість посягнувши, я страждав і мучився від власного безсилля. Тоді почав я славити її, той вічний труд із піснею-дзижчанням, солодку втіху творчості-натхнення і невсипущість мудрої бджоли. Здавалось, я знайшов, чого шукав, бо вчулася мені в бджолиній пісні привітна вдячність, а в серцях людей зродились зерна похвали скупої. Той пролісок душі. Ту щедру радість юну через літа приніс я в отчий дім...

Стою і слухаю. Невтомна трудівнице, тобі я шепочу далеких днів слова. І диво дивне: де поділась вдячність, привітність, лагідність, – мов на чужинця, на мене налетіла, ужалила і серед цвіту смерть собі знайшла. А я стою, тривожний, як колись, розмотую клубок вини своєї. І, вражений бджоли останнім летом,

нових мелодій вловлюю мотиви. Сплива поволі з мене тінь образи на смертницю-бджолу, на дар пекучий. Медовий щем у серце владно входить, і в скронях кров, як в юності, шугає. Мене проймає раптом одкровення: вона вжалила сон мій, серця спокій і муками наповнила до краю, щоб я шукав невтомно слів перлини, так само, як бджола нектар збирає, не тішачись примарою пустою, що вже знайшов і що шукати досить.

Спасибі за жало твоє правдиве, духмяний мед і творчості екстаз!

...З натхненних уст злітають, наче бджоли, нові слова, нові мої тривоги.

(В. Калашник)

Вправа 67. *Доберіть до поданих іменників прикметники та складіть з ними речення. Визначте синтаксичну роль прикметника.*

Садок, лан, дуб, предмет, зошит, ручка, лампа, підручник, магнітофон, комп'ютер, журавель, канапа, мрія, будинок, крила, вірші, місяць, гілка, сонце, насолода, вогонь, вітер, човен, хустка, хліб, група, футбол, брат, дружба, пісня.

Вправа 68. *Випишіть із словника 10 прикладів прикметників. Доберіть до кожного з них іменник, узгоджуючи їх у роді, числі та відмінку.*

Розряди прикметників

За значенням і граматичними ознаками прикметники поділяються на **якісні, відносні** та **присвійні.**

Якісні прикметники називають ознаки, що можуть виявлятися більшою чи меншою мірою: *теплий – тепліший – найтепліший, солодкий – солодший – найсолодший.*

Відносні прикметники називають ознаки предмета за його відношенням до інших предметів, дій чи обставин: *технічний університет, солом'яний бриль, комп'ютерна програма.*

Відмінність між якісними та відносними прикметниками полягає, головним чином, у тому, що одні з них – якісні – можуть показувати більшу чи меншу міру ознаки, а другі – відносні – такої властивості не мають.

Наприклад, можна сказати: *білий, біліший, найбіліший; низький, нижчий, найнижчий* (це якісні прикметники), а вже з прикметниками *скляний, математичний, джерельний* таке неможливо, бо це відносні прикметники.

Крім того, відносні прикметники не мають зменшено-пестливих і згрубілих форм та антонімічних пар, як якісні: *малесенький; грубезний; веселий – сумний.*

Присвійні прикметники вказують на те, кому належить предмет і відповідають на питання ***чий? чия? чиє?*** Наприклад: ***сестрина*** *книжка,* ***Андріїв*** *олівець.*

Утворюються тільки від іменників – назв істот: *доччин, батьків, Ігорів, Андріїв.*

Від власних назв та іменників, що означають родинні стосунки, присвійні прикметники утворюються за допомогою суфіксів **-ІВ (-ЇВ)** та **-ИН (-ЇН)**: *Шевченків, Світланин, Людмилин, братів, сестрин.*

Від назв тварин присвійні прикметники утворюються за допомогою суфіксів **-АЧ- (-ЯЧ-)** та **-ИН- (-ЇН-)**: *гусячий, журавлиний.*

Окремі присвійні прикметники мають нульовий суфікс: *овечий, вовчий.*

Увага! Кінцеві приголосні основи **Г, К, Х** чергуються з **Ж, Ч, Ш**: *дочка – доччин, Ольга – Ольжин.*

Увага! Суфікс **-ЇН-** пишеться після **Й**: *Надія [Надійа] – Надіїн, Марія [Мар'ійа] – Маріїн.*

Увага! Оскільки прикметники часто вживаються у переносному значенні, то можливий їхній перехід з одного розряду в інший.

Визначити розряд прикметника можна лише в сполученні з іменником: ***солов'їна*** *пісня (яка?),* ***солов'їне*** *гніздо (чиє?),* ***солов'їна*** *мова (означає «співуча»).*

Вправа 69. *Списуючи, підкресліть якісні прикметники однією, а відносні – двома рисками.*

Тюльпани

Немає в степу ні швидкоплинних річок, ні високих гір, ні непрохідних лісів. Зате є рівнина і простір до самого горизонту. На перший погляд здається, що тут дуже нудно й нецікаво. Але це не так. Якщо побачиш степ навесні, коли цвітуть червоні, жовті й білі тюльпани, – ціле море тюльпанів! – ніколи не скажеш, що він нудний. А як пахнуть тюльпани! Особливо жовті. Так і хочеться забрати додому який-небудь шматочок квітучого степу. Але тюльпани швидко в'януть, коли їх зірвеш. Вже краще милуватися ними живими, такими прекрасними, запашними, що навіть захоплює дух від захвату.

Ось і уявіть собі: яскраві, духмяні квіти, величезне бездонне блакитне шатро неба, безмежний простір і лагідний, теплий вітер... Весна в степу – це диво, казка! Та й пекуче літнє сонце, і снігові заметілі взимку, і навіть осіння негода – все подобається людям, які живуть у степу. Для них нема кращого краю, тому що це – Батьківщина!

(З кн. «По рідній країні»)

Вправа 70. *Доберіть до іменників прикметники-означення; визначте, які з них якісні, а які відносні.*

Студентство, Харків, Україна, річка, піст, щастя, навчання, підручник, кохання, сад, вітрина, зірка, фестиваль, очі, юнак, пам'ять.

Вправа 71. *Випишіть прикметники. Визначте розряд та форму кожного з них.*

Країна смутку і краси

Україна... В одному вже тільки слові і для нашого вуха, і навіть для вуха чужинців бринить ціла музика смутку і жалю. Україна – країна смутку і краси, країна, де найбільше люблять волю і найменше мають її, країна гарячої любові до народу і

чорної йому зради, довгої, вікової, героїчної боротьби за волю, в результаті якої – велетенське кладовище; високі в степу могили та прекрасна на весь світ, безіменна, невідомо коли і ким складена пісня... Тяжкий сон, подвійна неволя і темна ніч, як ворон.

Україна – це тихі води і ясні зорі, зелені сади, білі хати, лани золотої пшениці, медовії та молочнії ріки. Україна – це марні, обшарпані, голодні люди. Ідуть на панщину, чорні і німі. Ідуть, дітей ведуть... Україна – це царське та панське безмежне свавілля... Праця до сьомого поту...

Україна – розкішний вінок із рути і барвінку, що над ним світять заплакані золоті зорі. Поема жалю і смутку, краси і недолі.

(За С. Васильченком)

Ступені порівняння прикметників

Якісним прикметникам властиві **вищий** і **найвищий** ступені порівняння.

Вищий ступінь порівняння вказує, що якась ознака властива одному предмету більшою мірою, ніж іншому: *солодкий – солодший, темний – темніший.*

Вищий ступінь порівняння має **дві форми.**

1. П р о с т а твориться за моделлю:

основа прикметника + суфікси -Ш- або **-ІШ-**

(багатий – багатший, активний – активніший).

Увага! У суфіксі **-ІШ-** завжди має писатися **-І-**: *свіжіший, гарячіший.*

При цьому, як правило,
випадають суфікси **-К-, -ОК-, -ЕК-:** *тонкий – тонший, глибокий – глибший, далекий – дальший;*
у слові ***довгий*** випадає **Г**: *довгий – довший.*

При додаванні суфікса **-Ш-** зміни звуків на письмі не позначаються: *багатий – багатший, смачний – смачніший.*

Увага! **-Щ-** *пишемо у словах: вищий, товщий, кращий*; **-ЖЧ-** пишемо у словах: *ближчий, важчий, вужчий, дорожчий, дужчий, нижчий, тяжчий.*

Похідні слова повністю зберігають правописні особливості.

2. Складена форма вищого ступеня порівняння твориться за допомогою слів **БІЛЬШ, МЕНШ:** ***більш*** *відомий,* ***менш*** *потрібний.*

Найвищий ступінь порівняння вказує на найвищу міру вияву ознаки.

Має **три форми**, що утворюються за такими моделями:

проста: вищий ступінь прикметника + префікс **НАЙ-** *(****най****молодший,* ***найвеселіший, найсиніший****)*;

складна: проста форма найвищого ступеня + префікси **ЯК-, ЩО-** *(****як****найбільший,* ***що****найкращий*);

складена: НАЙБІЛЬШ + *прикметник (****найбільш*** *вдалий,* ***найбільш*** *потрібний).*

Ступені порівняння не властиві прикметникам типу *надзвичайний, предобрий, ультрамодний* тощо.

Похідні слова повністю зберігають правописні особливості.

Вправа 72. *Утворіть вищий і найвищий ступені порівняння прикметників.*

Чорний, високий, смачний, мокрий, далекий, демократичний, кислий, малий, довгий, короткий, дешевий, сонячний, мережаний, добрий, модний, перспективний, вузький.

Вправа 73. *З наведеного уривка випишіть прикметники. Утворіть вищий і найвищий ступені порівняння.*

Над містом

Ми поринули в золотаво-блакитні простори неба, угвинчуючись у прозорі повітряні хвилі, ловлячи вранішній вітрець, убираючи в себе живодайне сонячне світло.

Під нами пропливало, поступово зменшуючись у розмірах, відкриваючи все нові кам'яні далечі, велике місто. Виблискували мільйонноокі, неначе дивовижні космічні світляки, будинки-гіганти, будинки-новосели. Застигли начищені до блиску клинці висотних будов. Порозбігалися на всі боки вулиці з вервечками автомобілів та смарагдовими лелітками скверів…

На мить здалося, що це незграбне, монолітне місто густо оперезане асфальтовими стрічками, приготувалося скинути з плечей звичний тягар, щоб несподівано злетіти з усіма своїми будовами, людьми, машинами, садами у простори Всесвіту.

(Є.Велтистов)

Вправа 74. *Утворіть вищий та найвищий ступені порівняння таких прикметників*: ясний, сумний, блискучий, барвистий, високий, тонкий, стрункий, довгий, хижий, слизький, низький.

Вправа 75. *Утворіть форми вищого й найвищого ступенів порівняння прикметників.*

Бадьорий, густий, інтелігентний, відповідальний, змістовний, високий.

Групи прикметників

Прикметники розподіляють на дві групи.

До твердої групи належать:

1) прикметники з основою на кінцевий твердий приголосний. Вони мають у називному відмінку однини закінчення **-ИЙ, -А, -Е**: *тих**ий** – тих**а** – тих**е**, гаряч**ий** – гаряч**а** – гаряч**е***;

2) усі присвійні прикметники: *Надіїн, материн, Франків*;

3) усі короткі форми прикметників: *зелен, повен, жив, здоров, ясен.*

До м'якої групи належать прикметники з основою на м'який звук **[Н']** та голосний. Вони мають у називному відмінку однини закінчення **-ІЙ, -Я, -Є:** *зовнішн**ій**, дорожн**ій**, удосвітн**ій**, безкра**їй**, довгові**їй**, довгоші**їй**, орл**ій**.*

Вправа 76. *Випишіть прикметники та визначте їх групу. Підкресліть закінчення.*

Перед очима в Маланки встала левада – зелена, весела, над річкою... Вони з Гафійкою плоскінь беруть. Така гарна молодиця з Гафійки. Голова пов'язана хусткою. Бере вона плоскінь і виспівує. У колисці дитина спить. Прокіп привіз ячмінь, стіжок складає. І так їй весело, старій, так легко, наче вона помолодшала... Стоять городи, мов у віночку. Капуста в головки звивається. Квасоля вже пожовкла, вітер шумить поміж маківками, гарбузи розляглись, як годовані кабани, а картопля зародила, аж гич сплітається. То її чорні руки походили тут, кожен бурячок, кожну цибулинку сама вона поклала в землю, сама і збере, як дасть Господь діждати. Тепер вона господиня. Не на свому – так на доччиному. Хоч на старість діждалась... І вона справить собі червоні чоботи, м'які, козлові, з китицями, як у ковалихи. Відколи вона віддалася – от уже чи не вісімнадцять років минуло, – не перестає вона мріяти про такі чоботи, щороку складає гроші, але гроші розтечуться на щось інше – і чобіт немає. Узути такі чоботи і білу намітку та піти до церкви. І щоб так поховали.

(М. Коцюбинський)

Вправа 77. *Випишіть зі словника по 5 прикладів прикметників твердої та м'якої груп. Складіть з ними речення.*

Вправа 78. *Замініть крапки закінченнями. Як розрізнити тверду і м'яку групи прикметників*?

Тутешн... житель	дружн... порада
дружн... бригади	дружн... сміх
вранішн... туман	дрібн... дощ
городн... культура	придорожн... стовп

Відмінювання та особливості правопису відмінкових закінчень прикметників

Правопис відмінкових закінчень прикметників значно простіший, ніж правопис іменників. Проте слід пам'ятати про деякі особливості:

1) усі прикметники у називному відмінку множини мають закінчення **-І- (-Ї-):** *швидкі, смугасті, довговії*;

2) прикметники **твердої** групи у непрямих відмінках в закінченнях мають звичайно **-И-:** *гарячим, короткими*;

3) прикметники **м'якої** групи можуть мати в закінченнях лише **-І-:** *художній (музей), орлій (погляд)*;

4) у закінченнях давального та місцевого відмінків однини пишеться **-І-:** *гарячій, короткій*;

5) у місцевому відмінку однини у прикметниках чоловічого та середнього роду, крім повного закінчення **-ОМУ**, вживається і коротке закінчення **-ИМ** або **-ЇМ**: *на синьому* і *на синім (морі), на безкрайому* і *на безкраїм (шляху)*;

6) в орудному відмінку однини усі прикметники (і твердої, і м'якої груп) мають лише закінчення **-ОЮ:** *справжньою, свіжою, вищою*.

Не сплутайте! Закінчення **-ЕЮ** можуть мати лише іменники м'якої та мішаної групи: *їжею, вишнею, скринею*;

7) в орудному відмінку у кінці закінчення завжди пишемо **-И:** *червоними, сусідніми, довгошиїми*.

Вправа 79. *Провідміняйте подані словосполучення в однині та множині.*

Поетична сторінка, шовкова трава, ранкова роса, хитрий лис, цікава казка, прозоре скло, золота пшениця, довговія дівчинка.

Вправа 80. *Поставте словосполучення у форму орудного відмінка однини. Поясніть правопис закінчень іменників і прикметників.*

Дружнє плече, свіжа каша, гаряча їжа, вища вишня, краща група, більша площа, глиняна круча, довше плаття, пекуче сонце.

Зразок відмінювання прикметників
Тверда група

	Однина			Множина
	Чоловічий рід	Жіночий рід	Середній рід	Усі роди
Н.	*рідн-**ий***	*рідн-**а***	*рідн-**е***	*рідн-**і***
Р.	*рідн-**ого***	*рідн-**ої***	*рідн-**ого***	*рідн-**их***
Д.	*рідн-**ому***	*рідн-**ій***	*рідн-**ому***	*рідн-**им***
З.	*рідн-**ий (-ого)***	*рідн-**у***	*рідн-**е***	*рідн-**і (-их)***
О.	*рідн-**им***	*рідн-**ою***	*рідн-**им***	*рідн-**ими***
М.	*рідн-**ому (-ім)***	*рідн-**ій***	*рідн-**ому***	*рідн-**их***
Н.	*сусідів*	*сусідов-**а***	*сусідов-**е***	*сусідов-**і***
Р.	*сусідов-**ого***	*сусідов-**ої***	*сусідов-**ого***	*сусідов-**их***
Д.	*сусідов-**ому***	*сусідов-**ій***	*сусідов-**ому***	*сусідов-**им***
З.	*сусідів **(-ого)***	*сусідов-**у***	*сусідов-**е***	*сусідов-**і (-их)***
О.	*сусідов **(-им)***	*сусідов-**ою***	*сусідов-**им***	*сусідов-**ими***
М.	*сусідов-**ому (-ім)***	*сусідов-**ій***	*сусідов-**ому (-ім)***	*сусідов-**их***
Н.	*Катрин*	*Катрин-**а***	*Катрин-**е***	*Катрин-**і***
Р.	*Катрин-**ого***	*Катрин-**ої***	*Катрин-**ого***	*Катрин-**их***
Д.	*Катрин-**ому***	*Катрин-**ій***	*Катрин-**ого***	*Катрин-**им***
З.	*Катрин-**(-ого)***	*Катрин-**у***	*Катрин-**е***	*Катрин-**і (-их)***
О.	*Катрин-**им***	*Катрин-**ою***	*Катрин-**им***	*Катрин-**ими***
М.	*Катрин-**ому (-ім)***	*Катрин-**ій***	*Катрин-**ому (-ім)***	*Катрин-**их***

М’яка група

	Однина			Множина
	Чоловічий рід	Жіночий рід	Середній рід	Усі роди
Н.	*син-**ій***	*син-**я***	*син-**є***	*син-**і***
Р.	*синь-**ого***	*синь-**ої***	*синь-**ого***	*син-**іх***
Д.	*синь-**ому***	*син-**ій***	*синь-**ому***	*син-**ім***
З.	*син-**ій** (синь-**ого**)*	*син-**ю***	*син-**є***	*син-**і***
О.	*син-**ім***	*синь-**ою***	*син-**ім***	*син-**іми***
М.	*синь-**ому (-ім)***	*син-**ій***	*синь-**ому (-ім)***	*син-**іх***
Н.	*безкра-**їй***	*безкра-**я***	*безкра-**є***	*безкра-**ї***
Р.	*безкрай-**ого***	*безкрай-**ої***	*безкрай-**ого***	*безкра-**їх***
Д.	*безкрай-**ому***	*безкра-**їй***	*безкрай-**ому***	*безкра-**їм***
З.	*безкра-**їй** (безкрай-**ого**)*	*безкра-**ю***	*безкра-**є***	*безкра-**ї (-їх)***
О.	*безкра-**їм***	*безкрай-**ою***	*безкра-**їм***	*безкра-**їми***
М.	*безкрай-**ому (-їм)***	*безкра-**їй***	*безкрай-**ому (-їм)***	*безкра-**їх***

Вправа 81. *Допишіть відмінкові закінчення прикметників. Визначте їх відмінок та групу.*

Скажіть, навіщо в січні дощ?
Зітхання площ, дерев безлист…?
Нестримність сліз – дрібн…,
навмисн…?
Скажіть, навіщо в січні дощ?

Нащо тягар намокл... дум,
Неначе глум над білосніжжям,
Над пориванням чисто-ніжн…?
Нащо тягар намокл… дум?

Що в полі чист… знайду?
Чом дощ у січні пахне ніччю?
… Сніжинок рій.
Немов у вічність,
У біл… марево іду.

(В. Калашник)

Прикметники в значенні іменників

Досить часто прикметники набувають значення іменників, тобто у реченні відповідають на питання ***хто?*** або ***що?***, а не ***який?*** або ***чий?***

Наприклад: ***Розумний*** *учить,* ***дурний*** *навчає* (Нар. творчість).

Прикметники ***розумний*** і ***дурний*** відповідають на питання ***хто?***

Багато подібних прикладів зустрічаємо серед прізвищ та географічних назв: *Мирний, Чугуїв, Миколаїв.*

Відмінюються такі слова, як прикметники.

Відмінювання прізвищ і географічних назв прикметникової форми

1. **Прізвища та географічні назви,** що закінчуються на **-ИЙ, -А, -Е** (*Карий, Рівне, Мартова*) відмінюються, як прикметники:

Н.	*Мирн-**ий***	*Мартов-**а***	*Рівн-**е***
Р.	*Мирн-**ого***	*Мартов-**ої***	*Рівн-**ого***
Д.	*Мирн-**ому***	*Мартов-**ій***	*Рівн-**ому***
З.	*Мирн-**ого***	*Мартов-**у***	*Рівн-**е***
О.	*Мирн-**им***	*Мартов-**ою***	*Рівн-**им***
М.	*на Мирн-**ому***	*у Мартов-**ій***	*у Рівн-**ому***

2. **Географічні назви** на **-ІВ, -ЇВ, -ИН** (*Богодух**ів**, Київ, Золоч**ів**, Любот**ин***) відмінюються, як іменники:

Н.	*Лебедин*	*Львів*	*Київ*
Р.	*Лебедин-**а***	*Львов-**а***	*Києв-**а***
Д.	*Лебедин-**у***	*Львов-**у***	*Києв-**у***
З.	*Лебедин*	*Львів*	*Київ*
О.	*Лебедин-**ом***	*Львов-**ом***	*Києв-**ом***
М.	*у Лебедин-**і***	*у Львов-**і***	*у Києв-**і***
К.	*Лебедин-**е***	*Львов-**е***	*Києв-**е***

3. **Чоловічі прізвища** на **-ІВ, -ЇВА, -ОВ, -ИН** *(Петр**ів**, Горді**їв**, Зер**ов**, Гнатчиш**ин***) мають прикметникові закінчення – в однині тільки в орудному відмінку, а в множині – в усіх непрямих відмінках.

В усіх інших відмінках однини й множини вони мають **іменникові закінчення.**

Однина

Н.	*Петр**ів***	*Петр**ів***	*Серг**іїв***	*Серг**іїв***
Р.	*Петров-**а***	*Петр**ів**-а*	*Серг**ієв**-а*	*Серг**іїв**-а*
Д.	*Петров-**у***	*Петр**ів**-у*	*Серг**ієв**-у*	*Серг**іїв**-у*
З.	*Петров-**а***	*Петр**ів**-а*	*Серг**ієв**-а*	*Серг**іїв**-а*
О.	*Петров-**им***	*Петр**ів**-им*	*Серг**ієв**-им*	*Серг**іїв**-им*
М.	*на Петров-**і (-у)***	*Петр**ів**-і (-у)*	*на Серг**ієв**-і*	*Серг**іїв**-і (-у)*
К.	*Петров-**е***	*Петр**ів**-е*	*Серг**ієв**-е*	*Серг**іїв**-е*
	*Петр**ів***	*Петр**ів***	*Серг**іїв***	*Серг**іїв***

Н.	*Колосов*	*Вовчишин*
Р.	*Колосов-**а***	*Вовчишин-**а***
Д.	*Колосов-**у***	*Вовчишин-**у (-ові)***
З.	*Колосов-**а***	*Вовчишин-**а***
О.	*Колосов-**им***	*Вовчишин-**им***
М.	*на Колосов-**і (-у)***	*на Вовчишин-**і (-у)***
К.	*Колосов-**е***	*Вовчишин-**е***
	Колосов	*Вовчишин*

Множина

Н.	*Петров-**и***	*Петрів-**и***	*Сергієв-**и***	*Сергіїв-**и***
Р.	*Петров-**их***	*Петрів-**их***	*Сергієв-**их***	*Сергіїв-**их***
Д.	*Петров-**им***	*Петрів-**им***	*Сергієв-**им***	*Сергіїв-**им***
З.	*Петров-**их***	*Петрів-**их***	*Сергієв-**их***	*Сергіїв-**их***
О.	*Петров-**ими***	*Петрів-**ими***	*Сергієв-**ими***	*Сергіїв-**ими***
М.	*на Петров-**их***	*Петрів-**их***	*на Сергієв-**их***	*Сергіїв-**их***
К.	*Петров-**и***	*Петрів-**и***	*Сергієв-**и***	*Сергіїв-**и***

Н.	*Колосов-**и***	*Вовчишин-**и***
Р.	*Колосов-**их***	*Вовчишин-**их***
Д.	*Колосов-**им***	*Вовчишин-**им***
З.	*Колосов-**их***	*Вовчишин-**их***
О.	*Колосов-**ими***	*Вовчишин-**ими***
М.	*на Колосов-**их***	*Вовчишин-**их***
К.	*Колосов-**и***	*Вовчишин-**и***

Відповідно до названих чоловічих прізвищ утворюються й жіночі прізвища.

Вправа 82. *Провідмінюйте в однині та множині такі прізвища*:

Русов, Зеров, Ковалів, Палій, Стечишин, Миколин, Гулак-Артемовський, Степанів, Турчин, Глібов.

Вправа 83. *Провідмінюйте в однині географічні назви:*

Козаче, Лозова, Гайсин, Хмельницький, Веселе, Яблучне, Добринське, Борова, Чернігів, Васильків, Мінеральний, Ладижин.

Вправа 84. *Допишіть закінчення прикметників.*

Тривожн...	прибережн...
навколишн...	денн...
західн...	природн...
брати...	художн...
придорожн...	домашн...
дорожн...	присутн...
дворічн...	городн...
пшеничн...	тепличн...
достатн...	тодішн...
трикутн...	поздовжн...
дружн...	вечірн...

Вправа 85. *Поставте словосполучення у форму орудного відмінка однини. Поясніть правопис прикметників та іменників.*

Свіжа рілля, безкраїй степ, домашній лікар, тутешній столяр, літній бджоляр, давній лицар, вища круча, гаряча каша, пекуча цибуля, ширша площа, менша вежа, вища груша, краща земля, дружнє плече, довша спідниця.

Вправа 86. *Допишіть відмінкові закінчення іменників та прикметників. Визначте відмінок і поясніть правопис.*

а) Наш вірн... друг,
учитель вірн... наш,
Вино ячмінне нам
живило сили.
Ми мчали в бій під
дзенькіт мідн... чаш
При пояс..., і з ними
йшли в могили.

(В. Брюсов)

б) А вітер знов полин колише,
І сплять вік... в глибинах дня,
Як цар Атей во дні колишн...,
Почищу сам свого коня.
Хай посміхнуться лихослов... .
Як міфи еллінськ… старі,
Не звук соломи вухо ловить,
Іржання кінськ... на зорі,
Спить грім у тиш... кароок...,
В траві гніздечка сплять малі.
Як цар Атей, забувши спокій,
Умерти хочу у сідл... .

(Б.Мозолевський)

Вправа 87. *Перекладіть подані словосполучення українською мовою. Поясніть правопис закінчень.*

В первой гимназии, поэтическое восприятие, летние каникулы, черной тушью, университетскому профессору, украинским народом, холодной купелью, крепким здоровьем, на зеленом лугу, венчальным цветком, степенью нравственного развития, южною природой, взаимовыгодное сотрудничество, реформированием экономики, общественных организаций, отдаленностью местонахождения, отдельная комната, сибирские снега, творческими работниками, духовной сокровищницей, новейшей экспозицией, в мутной воде, сегодняшний день, горячей кровью, мягким хлебом, вишневым садом, опасный поворот, свежими силами, лучшие сочинения, оранжевые полосы.

Вправа 88. *Подані прикметники разом з іменниками запишіть у формах родового, давального та орудного відмінків множини. Поясніть відмінкові закінчення.*

Білолице дівча, осіннє листя, історичний меч, рання вишня.

Правопис присвійних прикметників

Від іменників **І відміни** присвійні прикметники утворюються за допомогою суфікса **-ИН-**: *матуся – матус**ин**, невістка – невістч**ин**.*

Кінцеві приголосні основи **Г, К, Х** чергуються з **Ж, Ч, Ш:** *доочка – доччин, Ольга – Ольжин.*

Суфікс **-ЇН-** пишеться після **Й**: *Надія – Надіїн, Марія – Маріїн.*

Від іменників **II відміни** присвійні прикметники творяться за допомогою суфіксів **-ІВ- (-ЇВ-)** або **-ЕВ- (-ЄВ-).** Якщо прикметник утворено від іменника **твердої групи**, то відбувається чергування **-ІВ-, -ОВ-,** а якщо від **м'якої – -ІВ- (-ЇВ-), -ЕВ- (-ЄВ-)**: *коваль – ковалів – ковалевого; столяр – столярів – столярового.*

Вправа 89. *Від поданих іменників утворіть присвійні прикметники. Поставте їх у називному відмінку жіночого роду (чия?).*

Раїса, Галя, Ігор, Олексій, Сергій, Андрійко, Ганна, Ольга, Алла, Марина, Віталій, Геннадій, Олег, Марія, Ірина, Наталя, Оксана, Едуард, Богдан, Микита, Лукаш, Федір, Софія, Тетяна, Олена, Юрій, Ілько, Соломія, Захар, Данило, Уляна.

Вправа 90. *Провідміняйте подані словосполучення і поясніть їх відмінкові закінчення.*

Безкраїй степ, вранішня роса, довговія лялька.

3.3 ЧИСЛІВНИК

Числівником **називають частину мови, що означає кількість або порядок предметів і відповідає на питання *скільки?* та *котрий?***

Числівники поділяються на **кількісні** та **порядкові.**

Числівники, що відповідають на питання **скільки?,** називаються **кількісними:** *один, три, дев'ять, вісімдесят сім, мільйон.*

До кількісних числівників **належать**:
1) **власне кількісні** *(два, п'ять, чотириста)*;
2) **дробові** *(нуль цілих і п'ять сотих, дві третіх, дев'ять десятих)*;
3) **збірні** *(восьмеро, одинадцятеро)*;
4) **неозначено-кількісні** *(кілька, декілька, багато, безліч, кількасот, мало)*.

Морфологічні ознаки

Кількісні числівники змінюються за відмінками (*шість, шести, шістьма)*, але не мають роду і числа, крім числівника *один* (*одна, одно, одне, одні*).

Порядкові числівники, як і прикметники, змінюються
за родами (*п'ятий, п'ята, п'яте*),
за числами (*п'ятий – п'яті*),
за відмінками (*п'ятій, п'ятого, п'ятому* тощо).

Синтаксичні ознаки

У реченні **кількісні** числівники можуть виступати у ролі різних членів речення. Сполучаючись з іменником, вони входять до складу **підмета, додатка, означення, обставини**: ***Два на три – шість.*** *Покладем стоги в* ***чотири*** *руки.*

Порядкові числівники в реченні виконують роль **означень**: *Відчувати себе на* ***сьомому*** *небі.*

За будовою числівники поділяються на:
1) **прості**, що складаються з одного кореня: *два, шість, вісім, тисяча, багато*;
2) **складні,** що мають два корені: *вісімнадцять, сімдесят, двадцятеро, кількасот*;
3) **складені,** які складаються з кількох слів: *чотириста п'ятдесят сім.*

Правопис і відмінювання числівників

Кількісні числівники

1. Числівник ***один*** відмінюється так:

	Однина			Множина
	Чол. рід	Жін. рід	Середн. рід	
Н.	*один*	*одна*	*одне (одно)*	*одні*
Р.	*одного*	*однієї (одної)*	*одного*	*одних*
Д.	*одному*	*одній*	*одному*	*одним*
З.	*один, одного*	*одну*	*одне (одно), одного*	*одні, одних*
О.	*одним*	*однією (одною)*	*одним*	*одними*
М.	*одному (однім)*	*на одній*	*на одному (однім)*	*одних*

2. Числівники ***два, дві, обидва, обидві*** відмінюються як **прикметники твердої групи**:

Н.	*два, дві*
Р.	*двох*
Д.	*двом*
З.	*як Н. або Р.*
О.	*двома*
М.	*(на) двох*

3. Числівники ***три*** та ***чотири*** відмінюються за такими зразками:

Н.	*три*	*чотири*
Р.	*трьох*	*чотирьох*
Д.	*трьом*	*чотирьом*
З.	*три, трьох*	*чотири, чотирьох*
О.	*трьома*	*чотирма*
М.	*трьох*	*чотирьох*

4. Числівники **від *п'яти*** **до *двадцяти*** та ***тридцять*** відмінюються за такими зразками:

Н.	*п'ять*	*вісім*
Р.	*п'яти, п'ятьох*	*восьми, вісьмох*
Д.	*п'яти, п'ятьом*	*восьми, вісьмом*
З.	*п'ять* або *п'ятьох*	*вісім* або *вісьмох*
О.	*п'ятьма* або *п'ятьома*	*вісьма, вісьмома*
М.	*п'яти, п'ятьох*	*восьми, вісьмох*

Н.	*сім*	*вісімнадцять*
Р.	*семи, сімох*	*вісімнадцяти, вісімнадцятьох*
Д.	*семи, сімом*	*вісімнадцяти, вісімнадцятьом*
З.	*сім, сімох*	*вісімнадцяти, вісімнадцятьох*
О.	*сьома, сімома*	*вісімнадцятьма, вісімнадцятьома*
М.	*(на) семи, (на) сімох*	*(на) вісімнадцяти, (на) вісімнадцятьох*

Н.	*двадцять*
Р.	*двадцяти, двадцятьох*
Д.	*двадцяти, двадцятьом*
З.	*двадцять, двадцятьох*
О.	*двадцятьма, двадцятьома*
М.	*(на) двадцяти, (на) двадцятьох*

5. Складні числівники ***п'ятдесят, шістдесят, сімдесят, вісімдесят*** відмінюються за таким зразком:

Н. *шістдесят*
Р. *шістдесяти, шістдесятьох*
Д. *шістдесяти, шістдесятьом*
З. *шістдесят* або *шістдесятьох*
О. *шістдесятьма, шістдесятьома*
М. *на шістдесяти, шістдесятьох*

Н. *вісімдесят*
Р. *вісімдесяти, вісімдесятьох*
Д. *вісімдесяти, вісімдесятьом*
З. *вісімдесят, вісімдесятьох*
О. *вісімдесятьма, вісімдесятьом*
М. *(на) вісімдесяти, (на) вісімдесятьох*

Увага! У складних числівниках на ***-десят*** відмінюється тільки друга частина!

6. У складних числівниках на позначення сотень відмінюються обидві частини:

Н. *двісті*
Р. *двохсот*
Д. *двомстам*
З. *двісті*
О. *двомастами*
М. *на двохсот*

7. Числівник ***чотириста*** відмінюється, як ***триста***. У першій частині числівників ***триста*** і ***чотириста*** м'який знак пишеться у тих самих відмінкових формах, що й у числівниках ***три*** і ***чотири.***

Н.	*триста*	*п'ятсот*
Р.	*трьохсот*	*п'ятисот*
Д.	*трьомстам*	*п'ятистам*
З.	*триста, трьохсот*	*п'ятсот (п'ятисот)*
О.	*трьомастами*	*п'ятьмастами*
М.	*на трьохстах*	*на п'ятистах*

Н.	*чотириста*
Р.	*чотирьохсот*
Д.	*чотирьомстам*
З.	*чотириста*
О.	*чотирмастами*
М.	*на чотирьохстах*

8. Числівники ***шістсот, сімсот, вісімсот, дев'ятсот*** відмінюються, як ***п'ятсот***.

Н.	*сімсот*	*вісімсот*	*дев'ятсот*
Р.	*семисот*	*восьмисот*	*дев'ятисот*
Д.	*семистам*	*восьмистам*	*дев'ятистам*
З.	*сімсот*	*вісімсот*	*дев'ятсот*
О.	*сьомастами, сімомастами*	*вісьмастами, вісьмомастами*	*дев'ятьмастами, дев'ятьомастами*
М.	*на семистах*	*на восьмистах*	*на дев'ятистах*

9. Числівники ***сорок, дев'яносто*** і ***сто*** в усіх відмінках, крім називного і знахідного, мають закінчення **-а** (*сорока, дев'яноста, ста*).

Н.	*сорок*	*дев'яносто*	*сто*
Р.	*сорока*	*дев'яноста*	*ста*
Д.	*сорока*	*дев'яноста*	*ста*
З.	*сорок*	*дев'яносто*	*сто*
О.	*сорока*	*дев'яноста*	*ста*
М.	*на сорока*	*на дев'яноста*	*на ста*

10. Числівники ***тисяча, мільйон, мільярд*** відмінюються, як іменники: ***тисяча*** – як іменник мішаної групи I відміни; ***мільйон, мільярд*** – як іменники твердої групи II відміни.

11. У складених кількісних числівниках відмінюються **усі** складові частини за відповідними типами відмінювання простих і складних числівників:

Н. *двісті дев'яносто два*
Р. *двохсот дев'яноста двох*
Д. *двомстам дев'яноста двом*
З. *двісті (двохсот) дев'яносто два (двох)*
О. *двомастами дев'яноста двома*
М. *на двохстах дев'яноста двох*

Н. *триста п'ятдесят шість*
Р. *трьохсот п'ятдесяти (п'ятдесятьох) шести (шістьох)*
Д. *трьомстам п'ятдесяти (п'ятдесятьом) шести (шістьом)*
З. *триста п'ятдесят (п'ятдесятьох) шість (шістьох)*
О. *трьомастами п'ятдесятьма (п'ятдесятьома) шістьма (шістьома)*
М. *на трьохстах п'ятдесяти (п'ятдесятьох) шести (шістьох)*

12. Неозначено-кількісні числівники ***кількадцять, кількадесят*** відмінюються, як числівники ***п'ять, шість.***

13. Числівник ***кількасот*** відмінюється так:

Н. *кількасот*
Р. *кількохсот*
Д. *кількомстам*

З. *кількасот*
О. *кількомастами*
М. *на кількохстах*

Неозначені числівники ***багато, небагато, кілька, декілька*** відмінюються, як числівники ***п'ять, шість*** без паралельних форм у непрямих відмінках.

14. Збірні числівники ***двоє, троє, п'ятеро*** та ін. мають такі самі відмінкові форми, як ***два, три, п'ять***.

15. Збірний числівник ***обидва (обидві)*** має такі форми:

Н. *обидва*
Р. *обох*
Д. *обом*
З. *обидва (обох)*
О. *обома*
М. *на обох*

16. У дробових числівниках чисельник відмінюється, як кількісний числівник, а знаменник – як порядковий.

Н. *три сьомі*
Р. *трьох сьомих*
Д. *трьом сьомим*
З. *три сьомих (трьох сьомих)*
О. *трьома сьомими*
М. *на трьох сьомих*

Н. *дві треті* *п'ять сьомих*
Р. *двох третіх* *п'яти сьомих*
Д. *двом третім* *п'яти сьомим*
З. *дві треті* *п'ять сьомих*
О. *двома третіми* *п'ятьма сьомими*
М. *на двох третіх* *на п'яти сьомих*

17. Числівники ***половина, третина, чверть*** відмінюють, як звичайні іменники.

18. Числівники ***півтора, півтори, півтораста*** не відмінюються.

Порядкові числівники

Порядкові числівники, що мають закінчення **-ИЙ**, відмінюються, як прикметники твердої групи.

Числівник ***третій*** відмінюється, як прикметник м'якої групи.

Увага! Складні порядкові числівники слід відрізняти від складних прикметників, першою частиною яких є числівник.
Наприклад: *трьохтисячний* – числівник; *трьохкілометровий* – прикметник.

У складених порядкових числівниках відмінюється тільки останнє слово:

Н. *тридцять восьмий*
Р. *тридцять восьмого*
Д. *тридцять восьмому*
З. *тридцять восьмий (восьмого)*
О. *тридцять восьмим*
М. *на тридцять восьмому*

Сполучуваність числівників та іменників

Числівник ***один*** узгоджується з іменником у роді, числі та відмінку: *один хлопець, одна пісня, одне літо, одні люди, одним кроком.*

При числівниках ***два, три, чотири*** іменники стоять у називному відмінку *(два студенти, три сестри)*, а від ***п'ять*** і далі – в родовому відмінку множини *(п'ять книжок, вісім річок)*.

Якщо числівники ***два, три, чотири*** вжито на означення приблизної кількості, то іменники ставляться тільки в родовому відмінку множини: *аркушів два (зо два), віршів три (зо три)*.

При збірних числівниках ***двоє, троє*** тощо іменники стоять у родовому відмінку множини: *троє вовків, четверо гусей*.

У сполученні зі складеними числівниками іменники узгоджуються тільки з останнім словом: *вісімсот один кілометр, чотириста три підручники*.

У непрямих відмінках кількісні числівники (крім дробових) узгоджуються з іменниками у відмінку:

Н. *сім озер*
Р. *семи озер*
Д. *семи озерам*
З. *сім озер*
О. *сімома озерами*
М. *на сімох озерах*

Дробові числівники вимагають, щоб іменник стояв у родовому відмінку однини:

Н. *три сьомі* ***кілометра***
Р. *трьох сьомих* ***кілометра***
Д. *трьом сьомим* ***кілометра***
З. *три сьомих* ***кілометра***
О. *трьома сьомими* ***кілометра***
М. *на трьох сьомих* ***кілометра***

При числівникові ***півтораста*** іменник має стояти в родовому відмінку множини: *півтораста* ***кілометрів, миль.***

Числівники, як правило, стоять у реченні перед іменником (***дев'ятеро*** *кошенят,* ***два*** *дні*), проте якщо числівник називає приблизну кількість предметів, то іменник стоїть перед числівником: *дубів* ***двадцять (з двадцять),*** *книжок* ***п'ять (з п'ять).***

Усі порядкові числівники узгоджуються з родом, числом і відмінком іменника.

У датах назви місяців вживаються тільки в родовому відмінку: *перше січня, з першим січня.*

На означення часу вживаються такі форми вислову: *о восьмій годині, об одинадцятій годині (*а не *в восьмій годині, в одинадцятій годині).*

Правопис числівників

У складних числівниках у кінці першої частини м'який знак **не пишеться**: *п'ятсот, п'ятдесят, п'ятнадцять.*

Порядкові числівники на **-СОТИЙ, -ТИСЯЧНИЙ, -МІЛЬЙОННИЙ, -МІЛЬЯРДНИЙ** пишуться разом: *чотирьохсотий, п'ятитисячний, трьохсотшістдесятимільйонний, семимільярдний.*

Після числівників **два, обидва, три, чотири**, іменник ставиться в тому ж відмінку, що й числівник: *два учні* (наз. відм.), *двох учнів* (род. відм.), *двом учням* (дав. відм.).

Після числівників **двоє, троє, п'ять** і більше, вжитих у називному відмінку, іменник стоїть у родовому відмінку множини: *двоє учнів, троє абітурієнтів, п'ять екзаменів, десять років.* Але якщо числівник стоїть у непрямому відмінку, то й іменник стоїть у такому самому відмінку.

Чисельні вирази українською мовою та розшифрування позначень математичних символів та формул дивіться у додатках Е, И.

Вправа 91. *Розкрийте дужки, напишіть числа словами, обґрунтуйте зв'язок числівників з іменниками.*

Їдемо 6,5 (годин), приїхало 5 (дівчина), говоримо з 2 (американець), в аудиторії 18 (слухач), купили 8 (ножиці), зібрали кілька (ящик), закупили півтори (тонна).

Вправа 92. *Розкрийте дужки. Поясніть правопис закінчень іменників.*

Три (яблуко), півтора (тиждень), чотири (зошит), півтора (місяць), перед Восьмим (березень), два (озеро), сім (вулиця).

Вправа 93. *Перекладіть і запишіть словосполучення українською мовою.*

Две девочки, две подруги, два котенка, два компьютера, два щенка, две радости, два хлеба, два студента, два преподавателя, два листа, два дуба, два экзамена, двух товарищей, двум коллегам, на шести страницах, семи задач, двенадцатью стульями, на ста шестидесяти метрах, о тридцати шести школьниках, тремстам восьмидесяти девяти килограммам, десятитысячным тиражом, к шестидесяти копейкам, 9-процентный раствор, 20-градусный мороз.

3.4 ДІЄСЛОВО

Дієслово **– частина мови, яка означає дію або стан предмета і відповідає на питання *що робить предмет? що з ним робиться?***

Наприклад: *1. Берегинею наші пращури* ***називали*** *богиню, що* ***берегла*** *їх від лиха і* ***дарувала*** *добро (В.Супруненко). 2. Спіймана на морозі пташка від холоду і страху вся аж* ***тремтить*** *(Д. Кислиця).*

У першому реченні дієслова *називали, берегла* і *дарувала* означають дію. У другому реченні дієслово *тремтить* означає стан, у якому перебуває предмет (*пташка*).

Дієслово може означати:

– конкретну фізичну дію (*читати, писати, будувати*);
– стан особи чи предмета (*лежати, сидіти, нудьгувати, радіти*);
– процеси мислення (*мріяти, думати, передбачати*);
– переміщення у просторі (*їхати, летіти, йти, пливти* тощо).

Морфологічні ознаки дієслова

1. Наявність п'яти основних форм:
– неозначена форма (інфінітив);
– особові форми;
– безособові дієслова;
– дієприкметник;
– дієприслівник.

2. Граматичні ознаки:
Постійні: вид, дієвідміна, перехідність.
Непостійні: спосіб, число, час (якщо є), особа (якщо є), рід (якщо є).

Синтаксичні функції дієслова

У реченні дієслово буває:

– присудком: *Народні звичаї* ***охоплюють*** *усі ділянки громадського, родинного і суспільного життя (О.Воропай);*

– частиною складеного підмета: ***Бути визволителем*** *– це благородно (О.Гончар);*

– означенням: *У нього був великий дар* ***розповідати*** *(Г.Козачук);*

– обставиною: ***Поспішаючи****, дівчата збиралися похапцем (О.Гончар).*

Неозначена форма дієслова

Неозначена форма дієслова (інфінітив) відповідає на питання **що робити? що зробити?** Наприклад: *Хотів* ***попоїсти*** (що зробити?), *а вони* ***танцювати*** (що робити?) *заставили (Прислів'я).* Це початкова форма дієслова.

Звичайно неозначена форма дієслова закінчується на **-ТИ** (рідше **-ТЬ**). Наприклад: *розв'язати, скинути, мовчати, плакать, замісить*. Після закінчення **-ТИ** може стояти **-СЯ (-СЬ)**: *сміятися, сердитись*.

Граматичні ознаки неозначеної форми дієслова:

– перехідність (*готувати, писати, будувати*);
– неперехідність (*іти, гратися*);
– вид (*читати – прочитати*).
Ознак часу, числа, особи та роду інфінітив не має.

Правопис особових закінчень дієслів

За характером голосного звука в особових закінченнях дієслова теперішнього часу поділяються на **дві дієвідміни:**

1) **першу**, що має в закінченнях голосні **-Е (-Є)** та **-У (-Ю):** *читає, читають; знайде, знайдуть*;
2) **другу**, що має в закінченнях голосні **-И-(-Ї-)** та **-А- (-Я-):** *кричить, кричать; стоїть, стоять*.

Щоб перевірити, яку букву написати в закінченні (**Е** чи **И**), треба визначити дієвідміну цього дієслова.

Практично визначити належність дієслів до І чи ІІ дієвідміни можна за закінченнями у 3 особі множини:

– до **І дієвідміни** належать дієслова, що мають закінчення **-УТЬ, -ЮТЬ** (*беруть, шукатимуть, їстимуть*);
– до **ІІ** – із закінченнями **-АТЬ, -ЯТЬ** (*бачать, летять, говорять*).

У деяких дієсловах визначити дієвідміну дієслова за особовими закінченнями важко: вони невиразно чуються. У таких випадках дієвідміну визначають за неозначеною формою.

До **ІІ дієвідміни** належать дієслова, які в неозначеній формі перед **-ТИ** мають суфікси **-І-(-Ї-), -И-** або після шиплячого **-А-** і ці суфікси у І особі однини (що роблю?) випадають. Наприклад, *клеїти – клею, робити – роблю*. Інші дієслова належать до І дієвідміни.

Із цього правила є **винятки:**

1. Дієслова *хотіти, гудіти, сопіти, ревіти* і похідні належать до **І дієвідміни**: ***хочеш, сопеш, гудеш, ревеш.***

2. Дієслова *бігти, боятися, стояти, спати* і похідні належать до **ІІ дієвідміни**: ***біжиш, боїшся, стоїш, спиш.***

У І особі однини усі дієслова незалежно від типу відмінювання мають закінчення **-У, -Ю**: *несу, граю* (І дієвідміна), *ходжу, їжджу* (ІІ дієвідміна).

У дієсловах на **-СЯ** у кінці ІІ особи однини (що робиш?) пишеться **-ШСЯ**: *вчишся, дивишся.* У кінці ІІІ особи однини і множини (що робить? що роблять?) пишеться **-ТЬСЯ**: *вчаться, дивляться.*

У складному майбутньому часі перед **-МУ, -МЕШ, -МУТЬ** завжди пишемо **И**: *радітиме, знатимеш, зустрічатимемося.*

У наказовому способі у І та ІІ особі множини пишемо **І:** *пишімо, пишіть, випишімо, випишіть.*

3.5 ДІЄПРИКМЕТНИК

Дієприкметник **– дієслівна форма, яка виражає ознаку предмета за дією.**

Наприклад: *замерзлий, посіяне.*

Активні дієприкметники недоконаного виду утворюються від дієслів теперішнього часу за допомогою суфіксів **-УЧ-, -ЮЧ-** для І дієвідміни й **-АЧ-, -ЯЧ-** для 2 дієвідміни: *радіють – радіючий, скриплять – скриплячий.*

Активні дієприкметники доконаного виду утворюються лише за допомогою суфікса **-Л-**: *зів'яв – зів'ялий, посивів – посивілий.*

Суфікси **-Ш-, -ВШ-** для утворення дієприкметників в українській мові не використовуються.

Пасивні дієприкметники доконаного та недоконаного видів утворюються за допомогою суфіксів **-Н-, -ЕН-, -Т-**: *написаний, принесений, збитий.*

У суфіксах пасивних дієприкметників пишемо лише **Е(Є)**, а не **И(І)**: *побілений, занепокоєний.*

У суфіксах пасивних дієприкметників **Н** ніколи не подвоюється: *сказаний, запрограмований.*

Вправа 94. *Перекладіть українською мовою словосполучення з дієприкметниками.*

Идущий рядом, обслуживающий персонал, разыскиваемый преступник, предупредительная мера, используемый принцип, выполненный досрочно, движущийся предмет, проживающий по адресу.

Вправа 95. *Визначте дієвідміну поданих дієслів. Складіть словосполучення.*

***Зразок**: боятися (II д.) – боятися вовків.*

Розповісти, наводити, скаржитися, занедужати, мирити, неволити, донести, діяти, нищити, агітувати.

Вправа 96. *Подані слова перекладіть українською мовою і запишіть у формах II особи однини та I особи множини теперішнього часу.*

Быть, уведомлять, требовать, удалять, существовать, терроризировать, разыскивать, гудеть, оказывать, нападать.

Вправа 97. *Поставте дієслова у 1 і 2 особах однини і множини дійсного способу. Поясніть правопис особових закінчень і зміни приголосних в основах.*

***Зразок**: робити – роблю, робиш, робите.*

Читати, писати, летіти, пекти, варити, їсти, пити, різати, хотіти, їздити, ходити, любити.

Вправа 98. *Поставте дієслова у II особі однини і множини та в 1 особі множини наказового способу.*

Радити, сісти, встати, лягти, підносити, підвозити, насипати, важити.

Вправа 99. *Від поданих дієслів утворіть дієприслівники.*

Відповідати, дописати, дописувати, писати, читати, прочитати, прочитувати, призначати, призначити, визначати, визначити.

Вправа 100. *Від поданих дієслів утворіть дієприкметники.*

Говорити, заговорити, обговорювати, прочитати, розвивати, лежати, вимірювати, бажати.

Вправа 101. *Допишіть закінчення у дієсловах. Поясніть правопис.*

Тихіше їд...ш – далі буд…ш.
Дірявого мішка не наповн...ш.
Трапля...ться, що й на розумному чорт ката...ться.
Добрі жорна усе перемел...ть.
У сіні вогню не схова...ш.
Далі поклад...ш – ближче знайд...ш.
Як постел...шся, так і висп...шся.
З ким поведешся, того й набер...шся.
На чужий роток не накин...ш платок.
Все мин...ться, одна правда остан...ться.
Правду не схова... ш.
Розум за гроші не куп...ш.

Вправа 102. *Перепишіть текст. Підкресліть у поданому тексті прикметники хвилястою лінією, а дієприкметники – рівною.*

Каштани цвітуть. Блідо-рожеві, білі, немов умиті, стрункі свічечки на темно-зеленому тлі розкішного листя... Восени листя стає золотим, багряним. Круглі, колючі, наче зелені їжачки, падають каштани на землю. Падають, розбиваються, і у білих лушпинках лежать блискучі, ніби лаковані, брунатні горіхи. Ста-

ренький сторож-дід у великому кашкеті. Це він є могутнім володарем усіх каштанів доглянутого скверу. Він ходить шовковими газонами, він збирає до великого кошика колючих зелених їжачків, і він надвечір роздав їх нам, слухняним дітям. Ми стоїмо – у шкільних фартушках, спідничках, штанцях, взуті чи босі, обшарпані чи прибрані, і наші юні сердечка однаково швидко б'ються і тремтять: скільки і яких саме каштанів дасть сьогодні дід у простягнену замурзану жменю... Пригортаємо щільно свої каштанові скарби. Так і тільки так вільно їх діставати. Щоправда, день у день падають жадані каштани з високих дерев, тріскає товсте лушпиння – і котяться по траві блискучі горіхи. Але крий Боже ступити кому на свіжу траву! Навіть коли закотиться десь під розлогий кущ улюблений м'яч, чорний, литий, і тоді не вільно рятувати його самій і ступити на кілька обережних кроків по газону. Треба йти і благати діда.

Вправа 103. *Підкресліть дієприкметники.*

ВЕРШНИКИ

Послані князем вершники мчали щодуху, міняючи у селищах стомлених коней. Ледь помітна дорога, по якій вони пробиралися, спочатку вивела їх на заболочену заплаву якоїсь невеличкої, перетнутої бобровими гатями річки, а потім – на високий пагорб, що раптово закінчився урвистою кручею. Перед вершниками лежала прекрасна земля, освітлена сонцем, помережана ріками, заводями, озерами й протоками, вкрита темно-зеленими лісами й буйними зеленими травами, заквітчана свіжими барвами. Вражені незвичайною красою, вершники зачудовано зупинилися.

3.6 ДІЄПРИСЛІВНИК

Дієприслівник **– незмінювана форма дієслова, яка в реченні вказує на додаткову дію.**

Наприклад: *І вся земля,* ***росяніючи****, тепер здається колискою, колискою життя, надій (М.Стельмах).*

Дієприслівники об'єднують у собі ознаки дієслова та прислівника.

Синтаксична роль у реченні – обставина.

Дієприслівники утворюються від дієслів доконаного та недоконаного виду.

Дієприслівники **недоконаного** виду утворюються за такими моделями:

а) основа теперішнього часу + суфікси **-УЧИ, -ЮЧИ** (для дієслів I дієвідміни): *вед(уть)* + **-учи** = ***ведучи***;
співа(ють) + **-ючи** = ***співаючи***;

б) основа теперішнього часу + суфікси **-АЧИ, -ЯЧИ** (для дієслів 2 дієвідміни): *дриж(ать)* + **-ачи** = ***дрижачи***;
нос(ять) + **-ячи** = ***носячи***.

Дієприслівники **доконаного виду** утворюються так:

а) основа інфінітива, яка закінчується на приголосний + суфікс **-ШИ**: *принес(ти)* + **-ши** = ***принісши***;

б) основа інфінітива, яка закінчується на голосний + суфікс **-ВШИ**: *сказа(ти)* + **-вши** = ***сказавши***.

Дієприслівники доконаного й недоконаного виду можуть утворюватися від дієслів з афіксом **-СЯ (-СЬ)**: ***відмовляючись, засміявшись***.

Дієприслівник із залежним словом утворює **дієприслівниковий зворот**.

Наприклад: *А ще не раз доводилося разом з усіма відбивати наїзди ворогів, котрі,* ***прорвавшись крізь заслони уличів****, налітали на полянські весі, щоб захопити табун коней, череду овець чи полонених (В.Малик).*

3.7 ПРИСЛІВНИК

Прислівник **– самостійна частина мови, яка характеризує дію, стан чи ознаку предмета.**

Наприклад: *1) Григору стає* ***прикро, образливо, боляче*** *(М.Чорний). 2)* ***Навкруги*** *вигона був стукіт, брязкіт, співи полків і сотень (Ю.Яновський). 3)* ***Незабаром*** *вона вийшла на просіку й тут раптом зупинилась (О.Донченко).*

У першому реченні прислівники *прикро, образливо, боляче* показують ознаку дії (*стає*). Вони відповідають на питання **як?**

У другому реченні прислівник *навкруги* вказує на те, де відбувається дія, тобто є обставиною місця, і відповідає на питання **де?**

У третьому реченні прислівник *незабаром* вказує на час, коли відбувається дія (*блукав*), і відповідає на питання **коли?**

У реченні прислівники звичайно відносяться до дієслів, рідше – до прикметників і прислівників.

Наприклад: *1)Осіннє лагідне сонце* ***востаннє*** *пригрівало старі липи (О.Донченко). (Востаннє* – до дієслова *пригрівало) 2)Кошеня було* ***дуже*** *маленьке. (Дуже* – до прикметника *маленьке). 3) Уже було* ***зовсім*** *пізно. (Зовсім* – до прислівника *пізно).*

Увага! Щоб не сплутати прислівник з прикметником, треба перевірити, на яке питання відповідає слово.
Наприклад: *1)Удвох співати* ***веселіше****. 2) Коло матері дитя завжди* ***веселіше****.*

У першому реченні слово *веселіше* відповідає на питання **як?**, отже, є прислівником, а в другому таке саме за формою слово відповідає на питання **яке?**, тобто в цьому реченні воно – прикметник.

За значенням і роллю в реченні прислівники поділяються на означальні та обставинні.

Означальні прислівники характеризують якісні ознаки дії, стану, кількості або міри і відповідають на питання **як? скільки? як багато? якою мірою? яким способом?**

Наприклад: *добре* вчитися, *багато* працює, *тричі* приходив, *дуже* швидко, *трохи* сумний, читати *вголос*, говорити *по-нашому*, сидіти *навпочіпки*.

Обставинні прислівники називають різні обставини дії. Їх можна поділити на такі групи:

а) прислівники **місця (де? куди? звідки?)**: *ліворуч, праворуч, там, сюди, знизу*;

б) прислівники **часу (коли? доки? відколи? з якого часу? по який час?)**: *завтра, напередодні, ввечері, здавна, завжди*;

в) прислівники **причини (чому? через що? з якої причини?)**: *зозла, спросоння, спересердя*;

г) прислівники **мети (з якою метою? для чого?)**: *навмисне, наперекір*.

Синтаксична роль прислівника виявляється в тому, що у реченні він виконує роль **обставини**: *1)**Безіменно** він жив (О.Гончар). 2)**Багато** бачив я гарних людей, але такого, як батько, не бачив (О.Довженко). 3)**Попереду** мчав на білогривому коні молодий курінний отаман у червонім жупані (М.Пригара).*

У безособових реченнях прислівник може бути **головним членом**: *І **добре** Хариті на ниві, і **страшно**! (М.Коцюбинський).*

Ступені порівняння прислівників

Означальні прислівники утворюються від якісних прикметників і, подібно до них, мають ступені порівняння: *тепло – тепліше – найтепліше, смачно – смачніше – найсмачніше, весело – веселіше – найвеселіше.*

Ступенюються лише прислівники на -О, -Е: *холодно, добре, дуже* і т.ін.

Прислівники **вищого ступеня** утворюються за допомогою суфіксів **-ШЕ, -ІШЕ:** *пізно – пізніше, глибоко – глибше, легко – легше, гаряче – гарячіше.*

Деякі прислівники утворюють вищий ступінь від інших основ: *добре – краще, погано – гірше, мало – менше, багато – більше.*

Найвищий ступінь порівняння утворюється за допомогою префікса **НАЙ-** від форми вищого ступеня: *холодніше – найхолодніше, цікавіше – найцікавіше, гірше – найгірше.*

Вправа 104. *Утворити вищий і найвищий ступінь порівняння від поданих прислівників.*

Давно, ясно, високо, низько, сухо, мокро, гарно, вузько, близько, сумно, чисто, видно, радісно.

Творення прислівників

За походженням первинних прислівників небагато (*там, тут, де, коли, тоді* та ін.). Більшість прислівників утворюється від різних частин мови:

1) іменників (*раптом, нишком, верхи, рачки* і т.ін.);
2) прикметників (*чисто, близько, гарно* і т.ін.);
3) дієслів (*лежачи, крадькома, стоячи* тощо);
4) прислівників (*вряди-годи, десь-інде, сяк-так* і т.ін.);
5) іменників з прийменниками (*вгорі, вголос, звечора, назустріч, докупи, вперед, додому, напам'ять, позаду, поночі, сп'яна, надвечір, впоперек, позаду, вслід* і т.ін.);
6) прикметників з прийменниками (*востаннє, знову, напевне, нашвидку, потихеньку, сповна* тощо);
7) числівників з прийменниками (*вдвоє, вчетверо, натроє, вперше, удвох, спершу, водносталь, поодинці, потрійно, двічі*);
8) займенників з прийменниками (*втім, зовсім, передусім, потім, внічию* і т.ін.);
9) прислівників з прийменниками (*віднині, відтепер, назавжди, наскрізь, понині* і т.ін.);
10) будь-якої частини мови з кількома прийменниками (*вподовж, завглибшки, завдовжки, навскач, навшпиньки, напередодні, позавчора, попідтинню* і т.ін.);
11) кількох основ з прийменниками чи без них (*ліворуч, мимоволі, повсякчас, тимчасово, обіруч, нашвидкуруч; далеко-далеко, ледве-ледве; часто-густо, більш-менш*);

12) будь-якої частини мови з частками (*аніскільки, анітрохи, чимало, щовечора, щодня, щоразу, щодалі, якраз, деколи, абияк, щонайдужче, щонайширше, якомога, якнайбільше, будь-де, коли-небудь, так-то* і т.ін.).

Набувають значення прислівника і прислівникові сполучення (*тим часом, таким чином, день у день, рік у рік, з боку на бік* тощо).

Правопис прислівників

1. У прислівниках прикметникового походження в кінці переважно пишеться **-О** (*далеко, гучно, ясно*), а після шиплячих **-Е** (*вороже, боляче, гаряче*).

2. Після **Г, К, Х** у кінці прислівників пишеться **И** (*навшпиньки, трохи, навкруги*).

3. Після шиплячих пишемо **И** у прислівниках типу ***по-вовчи*** та у віддієприслівникових прислівниках із суфіксами **-АЧИ (-ЯЧИ):** *по-заячи, по-ведмежи* (частіше *по-заячому, по-ведмежому*), *лежачи, стоячи.*

І пишеться в усіх інших випадках: позаочі, вночі, двічі, насторожі.

4. Прислівники, утворені від прикметників, в яких пишеться два **Н**, подвоєння букв зберігають: *натхненно, незрівнянно.*

З двома **Н** пишуть також прислівники *зрання, навмання, попідтинню, попідвіконню, спросоння.*

5. Частка **НІ** з прислівниками пишеться разом: *ніде, нікільки, ніяк, ніколи.*

6. Частка **НЕ** з прислівниками пишеться разом, якщо вони у сполученні з нею виражають одне поняття: *несподівано, невтямки, невпопад.*

7. **НЕ** пишеться окремо з підсилювальними прислівниками **не дуже, не зовсім, не цілком**, а також з прислівниками типу **не по-нашому, не по-батьківськи, не по-дружньому**.

Складні прислівники можуть писатися разом і через дефіс.

Разом пишуться:

1. Прислівники, утворені за допомогою часток **АБИ-, АНІ-, ДЕ-, ЧИ-, ЩО,- ЯК-**: *абикуди, абияк, деколи, чимало, щовечора, щодуху, щосили, щонайкраще, якомога, якнайбільше*;
   Але: *що день божий, як коли.*

2. Прислівники, утворені поєднанням прийменників з повнозначними частинами мови: *вночі, ввечері, віднині, вічно, вподовж, водносталь, вголос, вгорі, вдень, вліткy, внизу, донині, дотепер, додому, дотла, заочі, запанібрата, занадто, ззаду, зранку, зсередини, завширшки, навесні, назавжди, насправді, наскрізь, наостанок, напівдорозі, наполовину, наприклад, нарешті, насторожі, навкруги, нашвидку, опівдні, опівночі, отак, отут, поночі, посередині, позавчора, потроху, уголос, удень, узимку, усередині, ушир* і под.
   Але: *на-гора.*

3. Прислівники, утворені складанням основ: *босоніж, водносталь, мимоволі, натщесерце, нашвидкуруч, повсякчас, тимчасово, чимдуж, чимраз.*

Окремо пишуться:

1. Прислівникові сполучення, що складаються з двох іменників з одним або двома прийменниками: *один в один, раз у раз, рік у рік, час від часу, з дня на день* і т.ін.

2. Прислівникові сполучення *в основному, в цілому.*

3. Прислівникові сполуки, що складаються з прийменника та іменника, особливо коли між ними можна поставити слово: *без жалю, без сумніву, в затишку, в цілості, до вподоби, до краю, до ладу, до лиця, до обіду, до побачення,*

до пуття, до речі, до сих пір, до смерті, за кордон, з переляку, з розгону, на бік, на вибір, на відмінно, на диво, на жаль, на зло, на око, на льоту, на прощання, на радість, на самоті, на світанку, на славу, на ходу, на щастя, не з руки, по правді, по совісті, по суті, уві сні, у поміч, у стократ, як слід тощо.

Через дефіс пишуться:

1. Прислівники, утворені за допомогою часток **БУДЬ-, -НЕБУДЬ, КАЗНА-, -ТО, ХТОЗНА-**: *аби-то, будь-хто, будь-куди, коли-будь, де-небудь, коли-небудь, казна-коли, так-то, хтозна-як* і т.ін.

2. Прислівники, до складу яких входять підсилювальні частки **ТО-, -ОТ, НО-, ТАКИ-**: *тільки-но, якось-то, як-от, все-таки* і т.ін.

3. Прислівники, утворені від прикметників або займенників за допомогою прийменника **ПО**: *по-батьківському, по-іншому, по-нашому, по-українськи;* також *по-латині.*

4. Прислівники, утворені з двох повторюваних синонімічних або антонімічних прислівників: *давним-давно, зроду-віку, тишком-нишком, видимо-невидимо, рано-вранці, ледве-ледве, далеко-далеко, більш-менш* тощо.

Слід запам'ятати прислівники: *кінець кінцем, одним одна, сама самотою.*

Через два дефіса пишуться прислівники: *віч-на-віч, пліч-о-пліч, всього-на-всього, як-не-як, де-не-де, коли-не-коли, хоч-не-хоч, будь-що-будь,* **але** *з діда-прадіда, з давніх-давен, без кінця-краю.*

Запам'ятайте! Прислівники, утворені злиттям прийменника з числівником, пишуться разом: *вперше, водно, втроє, вчетверо, заодно, натроє, навосьмеро, удвох, утрьох, поодинці, подвічі, утричі.*

Як винятки пишуться:

а) через дефіс: *по-перше, по-друге* і т.ін.;

б) окремо: *по одному, по двоє, по троє* тощо.

Слід відрізняти прислівники, що мають у своєму складі різні частини мови від окремих частин мови, які зберігають у реченні свої функції. Порівняйте:

Він повернув убік.	*Ударив у бік.*
Ми теж прийдемо.	*Я чув те ж, що й ти.*
Вгорі сяє сонечко.	*В горі велика нора.*

Вправа 105. *Підкресліть прислівники.*

Березнева категорія стану

Зимно. Сніжно. Синьо. Ніжно.
Березнево. Проліскoво.
Рано. Пізно. Радо. Слізно.
Всміхнено, промінно знову.

Сумно. Струнно. Перелітно.
Голосисто. Невимовно.
Вербно. Терпко. Брунькоцвітно.
Незабутньо колисково.

Сонцебризно. Безупинно.
Дзюркотливо денно, ноцно.
Так бентежно-лоскітливо,
Нерозгадано-жіночно…

(В. Калашник)

Вправа 106. *Замініть словосполучення прислівниками, пояснивши їх утворення та правопис.*

***Зразок**: на швидку руку – нашвидкуруч.*

Босими ногами, обома руками, якомога дужче, в першу чергу, лівого боку, кожного разу, в третій раз, з чотирма особами, до скорого побачення, без журби.

Вправа 107. *Поставте пропущені букви* **н** *або* **нн**:

безпричи. . .о
засмуче. . .о
стривоже. . .о
життєдай. . .о
повсякде. . .о
зваже. . .о
со. . .о
осмисле. . .о
незрівня. . .о
обдума. . .о
відда. . .о
тума. . .о
схвильова. . .о
щоде. . .о
сумлі. . .о
неприхова. . .о
невпевне. . .о
безупи. . .о
зра. . .я
попідвіко. . .ю

5)

закоха. . .о
ображе. . .о
зако. . .о
невпи. . .о
стрима. . .о
бездога. . .о
багря. . .о
невгамов. . .о
самовідда. . .о
шале. . .о
стурбова. . .о
безумов . .о
невблага. . .о
враже. . .о
стара. . .о
безви. . .о
захопле. . .о
безпереста. . .о
гума. . .о
організова. . .о

Вправа 108. *Поставте замість крапок* и *або* і.

Навік. . .
опівноч. . .
навкруг. . .
навшпиньк. . .
пошепк. . .
поодинц. . .
аніскільк. . .
уноч. . .
справд. . .
догор. . .
напередодн. . .
по-синівськ. .
тільк. . .
по-баб'яч. .
дибк. . .
звідк. . .
лежач. . .
стояч. . .
вгор. . .
сьогодн. . .
ввечер. . .
самотужк. . .

Вправа 109. *Складіть і запишіть речення, використовуючи подані слова.*

По-нашому, по нашому, вдень, в день, догори, до гори, вперше, в перше, втрьох, в трьох, назустріч, на зустріч.

Вправа 110. *Виправте помилки, якщо такі є, в поданих прислівниках*:

а)

від давна	з малку
по іншому	по твоєму
за одно	за багато
віч на віч	коли не коли
будь що будь	сам на сам
рік у рік	як небудь
рано вранці	ледве ледве
ані трохи	що дня
будь коли	хто зна звідки
с під лоба	ані як

б)

по старому	до чиста
давним давно	по вашому
ні де	в перше
день у день	повік віків
будь коли	раз у раз
хтозна де	коли небудь
по де куди	тишком нишком
як таки	аби куди
пліч о пліч	хтозна як
з давніх давен	в до світа

в)

аби як	з діда прадіда
кінець кінцем	казна коли
по дружньому	де коли
до тепер	де таки
як не як	по третє

з роду віку	якось то
всього на всього	куди таки
будь як	хто зна куди
як от	по четверте
мало помалу	ні звідки
с покон віку	в цілому

Вправа 111. *Утворіть від прикметників прислівники за допомогою суфіксів* ***-о, -е****.*

Туманний, нижчий, коротший, гарячий, шалений, нескінченний, ближчий, важчий, дорожчий, чистий.

Вправа 112. *Виправте помилки в поданих словосполученнях.*

Говорив по українськи, я з ним за одно, написано по латині, це мені до вподоби, віддав за багато, видніється ген ген, пішов на зустріч, відклав на завтра, перевернувся на бік, складено в п'ятеро, завив по вовчи, до гори дном, по вінця повен, пропав без вісти, не по нашому сказано, сиділи до пізна, заходьте по одному.

Вправа 113. *Виправте помилки в написанні прислівників та поставте пропущені букви.*

а)

Учись з молоду – пригодиться на старість.

Всяк розумний по своєму: один с першу, а другий потім.

Брехливу собаку чути з далека.

Бережи честь з молоду.

На траву дивись у день, як обсохне роса, а на дівку – в будень, як невбрана та боса.

Товчеться, як Марко по попелу, а все без толку.

Справжн... щастя завжд... по переду.

Задирай голову на стільк..., щоб шапка не злетіла.

Кричала ворона, як у гору летіла, а як у низ, то й опустила крила.

Ти йому по свійськи, він тобі по свинськ... .

б)

Не будь тією людиною, що до гори щетиною.
На ходу підметки рве.
В зимку сонце крізь плач сміється.
У березні сім погод на дворі: сіє, віє, крутить, мутить, рве, з верху ллє, з низу мете.
Як у травні дощ на дворі, то восени хліб у коморі.
Хто в літку співатиме, той у зимі танцюватиме.
В осени й горобець багатий.
Колос повний гнеться до землі, а пустий до гори стирчить.
Письменний бачить по ночі більше, як неписьменний у день.

в)

Ходить мовчк... , кусає по вовч... .
В оч... співає, а поза очі лає.
Бійся цапа с переду, коня ззаду, а хитрої людини з усіх боків.
Моя хата с краю.
Вдача овеча, по овеч... й мекече.
І з нову за рибу грош... .
Трудова копійка до віку годує.

3.8 ЗАЙМЕННИК

Займенник **– частина мови, яка вказує на предмети, ознаки та кількість, але не називає їх.**

Розгляньмо це на прикладах:

1. *Школяр іде додому.* ***Він*** *поспішає.*
   У наведеному реченні ту саму особу раз названо ***школяр,*** а другий – ***він.*** Займенник ***він*** вжито замість іменника ***школяр.***
2. *У Людмили була* ***яскрава*** *іграшка.* ***Таку*** *іграшку мала й Світлана.*
   У другому реченні займенник ***таку*** вжито замість прикметника ***яскрава.***
3. *У садку росло* ***п'ять*** *яблунь і* ***стільки*** *же слив.*
   Тут числівник ***п'ять*** замінено займенником ***стільки*** ж.

Використання займенників дозволяє уникати повторювання тих самих слів.

Розряди займенників

За значенням та морфологічними ознаками займенники поділяють на такі розряди:

1. **Особові** займенники вказують на осіб, інших істот, предмети, явища, поняття:

	Однина	Множина
1 особа	*я*	*ми*
2 особа	*ти*	*ви*
3 особа	*він, вона, воно*	*вони*

2. **Зворотний** займенник вказує на того, хто виконує дію: ***себе***.
3. **Присвійні** займенники вказують на приналежність предмета особі: *мій, твій, наш, ваш, їхній, свій.*
4. **Вказівні** займенники вказують на предмет, ознаку, кількість: *той, цей, такий, стільки.*
5. **Питальні** займенники містять у собі запитання про особу, предмет, ознаку, кількість. Це питання до іменних частин мови: ***хто? що? який? чий? скільки? котрий?***
6. **Відносні** займенники використовуються для зв'язку частин складного речення. Це ті самі займенники, що і у п.5, але вжиті без питального значення: *хто, що, який, чий, скільки, котрий.*
7. **Неозначені** займенники вказують на невизначеність особи, предмета, якості, кількості. Вони утворюються додаванням до питальних займенників часток ***-будь, -небудь, казна-, аби-, де-, -сь:*** *дехто, дещо, щось, якийсь, будь-хто, що-небудь.*

Увага! З частками *будь-, небудь-, казна-, хтозна-* займенники пишуть через дефіс, а з частками *аби-, де-, -сь* разом.

8. **Заперечні** займенники утворюються від питальних за допомогою частки **НІ** і пишуться з нею разом: *ніхто, ніщо, ніякий, нічий, ніскільки, нікотрий.*

Якщо між часткою та займенником є прийменник, то пишемо окремо: *будь з ким, ні до кого, аби у кого, ні про що.*

Синтаксична роль займенника

Займенники виконують у реченні ту саму синтаксичну роль, що і замінювані ним частини мови.

*Не вір **мені*** (додаток), *бо **я*** (підмет) *брехать не вмію.*
*Не жди **мене*** (додаток), *бо я* (підмет) *і так прийду.*
Я** принесу **тобі (додаток) ***свою*** (означення) *надію,*
А подарую смуток і біду.

(В.Симоненко)

Відмінювання займенників

За особливостями відмінювання займенники можна поділити на чотири групи:

1) особові займенники та зворотний ***себе*** утворюють особливий тип відмінювання;
2) присвійні, вказівні, означальні, а також неозначені та заперечні займенники (крім тих, що відмінюються за типом особових) відмінюються подібно до прикметників;
3) ***скільки*** та ***стільки*** відмінюються подібно до числівників;
4) усі інші займенники відмінюються за окремими зразками.

Відмінювання особових займенників

Однина

	Усі роди		Чоловічий і середній роди	Жіночий рід
Н.	*я*	*ти*	*він, воно*	*вона*
Р.	*мене*	*тебе*	*його (нього)*	*її (неї)*
Д.	*мені*	*тобі*	*йому*	*їй*
З.	*мене*	*тебе*	*його*	*її (неї)*
О.	*мною*	*тобою*	*ним*	*нею*

М.	*(на) мені*	*(на) тобі*	*(на) ньому, (на) нім*	*(на) ній*

Множина

Усі роди

Н.	*ми*	*ви*	*вони*
Р.	*нас*	*вас*	*їх, (до) них*
Д.	*нам*	*вам*	*їм*
З.	*нас*	*вас*	*їх*
О.	*нами*	*вами*	*ними*
М.	*(на) нас*	*(на) вас*	*(на) них*

Найхарактернішою рисою відмінювання особових займенників є те, що вони мають **суплетивні форми** (форми того самого слова, утворені від різних коренів чи основ): *ми – нас.*

У непрямих відмінках після прийменників особові займенники мають початковий **Н**: *у нього, з нею, під ним.*

Увага! Н не додається, коли займенники *його, її, їх* мають присвійне, а не особове значення. Порівняйте: *Він запитав у неї і в її подруги.*

Відмінювання зворотного займенника *себе*

Зворотний займенник ***себе*** не має форм називного відмінка та множини

Н.	—
Р.	*себе*
Д.	*собі*
З.	*себе*
О.	*собою*
М.	*(на) собі*

Відмінювання присвійних займенників

	Однина			Множина
	Чол.рід	**Середн.рід**	**Жін.рід**	**Усі роди**
Н.	*мій*	*моє*	*моя*	*мої*
Р.	*мого*	*мого*	*моєї*	*моїх*
Д.	*моєму*	*моєму*	*моїй*	*моїм*
З.	*мій, мого*	*моє*	*мою*	*мої, моїх*
О.	*моїм*	*моїм*	*моєю*	*моїми*
М.	*(на) моєму, (на) моїм*	*(на) моєму, (на) моїм*	*(на) моїй*	*(на) моїх*

За цими зразками відмінюються займенники ***твій, свій***. Займенники ***наш, ваш*** відмінюються, як прикметники твердої групи, а займенник ***їхній*** – як прикметник м'якої групи.

Увага! Перед закінченнями **-ОГО, -ОМУ** у займенниках ***їхнього, їхньому*** пишемо м'який знак!

Відмінювання вказівних займенників

	Однина			Множина
	Чол. рід	**Сер. рід**	**Жін. рід**	**Усі роди**
Н.	*той*	*те*	*та*	*ті*
Р.	*того*	*того*	*тієї, тої*	*тих*
Д.	*тому*	*тому*	*тій*	*тим*
З.	*той, того*	*те*	*ту*	*тих*
О.	*тим*	*тим*	*тією, тою*	*тими*
М.	*(на) тому*	*(на) тому*	*(на) тій*	*(на) тих*

	Однина			Множина
	Чол. рід	**Середн. рід**	**Жін. рід**	**Усі роди**
Н.	*цей*	*це*	*ця*	*ці*
Р.	*цього*	*цього*	*цієї*	*цих*
Д.	*цьому*	*цьому*	*цій*	*цим*

З.	*цей, цього*	*це*	*цю*	*ці, цих*
О.	*цим*	*цим*	*цією*	*цими*
М.	*(на) цьому, цім*	*(на) цьому, цім*	*(на) цій*	*(на) цих*

Аналогічно до займенника ***той (те, та)*** відмінюється займенник ***отой (оте, ота)***.

Займенники ***такий, отакий, (таке, отаке, така, отака)*** відмінюються, як прикметники твердої групи.

Відмінювання означальних займенників

	Однина			Множина
	Чол. рід	**Середн. рід**	**Жін. рід**	**Усі роди**
Н.	*весь*	*все*	*вся*	*всі*
Р.	*всього*	*всього*	*всієї*	*всіх*
Д.	*всьому*	*всьому*	*всій*	*всім*
З.	*весь, всього*	*все*	*всю*	*всі, всіх*
О.	*всім*	*всім*	*всією*	*всіма*
М.	*(на) всьому*	*(на) всім*	*(на) всій*	*(на) всіх*

Займенники **кожний (кожен), жодний (жоден), всякий, самий, інший** відмінюються, як прикметники твердої групи.

Відмінювання питальних (відносних) займенників

1. Питальні займенники **хто? що?** і відносні ***хто, що*** відмінюються однаково. Питальні (відносні) займенники ***хто, що*** не мають форми множини.

Н.	*хто*	*що*
Р.	*кого*	*чого*
Д.	*кому*	*чому*
З.	*кого*	*що*
О.	*ким*	*чим*
М.	*(на) кому, (на) кім*	*(на) чому, (на) чім*

В однині займенники ***хто? що?*** мають суплетивні форми (форми того самого слова, утворені від різних коренів чи основ).

2. За цим зразком відмінюються неозначені займенники ***будь-хто, що-небудь, хтось, щось, дехто, дещо*** та заперечні займенники ***ніхто, ніщо***.

3. Питальні (відносні) займенники ***який, котрий*** відмінюються, як прикметники твердої групи.

	Однина			Множина
	Чол. рід	**Середн. рід**	**Жін. рід**	**Усі роди**
Н.	*чий*	*чиє*	*чия*	*чиї*
Р.	*чийого*	*чийого*	*чиєї*	*чиїх*
Д.	*чийому (чиєму)*	*чийому (чиєму)*	*чиїй*	*чиїм*
З.	*чий, чийого*	*чиє*	*чию*	*чиї, чиїх*
О.	*чиїм*	*чиїм*	*чиєю*	*чиїми*
М.	*(на) чийому* *(на) чиєму* *(на) чиїм*	*(на) чийому* *(на) чиєму* *(на) чиїм*	*(на) чиїй*	*(на) чиїх*

4) Займенник ***скільки*** не має категорії числа.

Н.	*скільки*
Р.	*скількох*
Д.	*скільком*
З.	*скільки, скількох*
О.	*скількома*
М.	*(на) скількох*

3.9 СЛУЖБОВІ ЧАСТИНИ МОВИ

До службових частин мови належать **прийменники, сполучники** й **частки**. Службові слова виражають синтаксичні відношення між повнозначними словами або надають словосполученням та реченням смислових та експресивних відтінків.

Службові частини мови не називають явищ дійсності, а лише вказують на відношення між ними і відповідно **не є членами речення.**

3.9.1 ПРИЙМЕННИК

Прийменник **– службова частина мови, яка виражає зв'язки між словами у реченні й уточнює граматичні значення іменників.**

За будовою прийменники бувають:

1) прості (*у, до, на, по, без, над, під* та ін.);
2) складні (*з-за, з-поміж, довкола, поруч* та ін.);
3) складені (*відповідно, залежно від, у зв'язку з, незважаючи на* тощо).

Особливості вживання прийменників

Прийменники вживаються з кількісними числівниками (*поділити **на** два; відмінне **від** нуля*), займенниками (*у мене вдома*), іменниками (***біля** університету; **до** річки*) та іншими словами, що мають значення іменників (*розмовляти **з** малим*).

Прийменники вживаються з непрямими відмінками:

1) з родовим – **БЕЗ, БІЛЯ, ДО, ВІД, З, ІЗ, ЗІ** (***без** чобіт, **біля** дверей, **до** школи, **від** подруги, **з** батьком, **із** університету, **зі** мною*);
2) зі знахідним – **ЧЕРЕЗ, ПОПРИ, ПОВЗ** (***через** перешкоду, **попри** обставини, **повз** нього*);
3) з орудним – **ПОЗА, ПОПІД, ПЕРЕД** (***попід** горою, **поза** вікном, **перед** дверима*);
4) з місцевим – **О, ОБ, ПРИ, НА, В(У)** (***о** дев'ятій годині, **об** одинадцятій, **при** дорозі, **на** столі, **в** Україні*).

Деякі прийменники можуть вживатися з різними відмінками. Наприклад: ***у** подруги* (родовий) – ***у** поле* (знахідний) – ***у** кімнаті* (місцевий); ***з** машини* (родовий) – ***з** маслом* (орудний) –

з тиждень (знахідний); ***об одинадцятій годині*** (місцевий) – ***об землю*** (знахідний); ***під голову*** (знахідний) – ***під деревом*** (орудний).

Уживання прийменника ПО

Необхідно запам'ятати, що прийменник **ПО** в українській мові поєднується із іменником у місцевому відмінку і вживається в таких значеннях:

1) **місця** (прийменник поєднується з конкретним іменником, а дієслово передає значення руху): *бігти **по** вулиці, гуляти **по** бульвару*;
2) **мети**: *піти **по** хліб, поїхати **по** гроші*;
3) у конструкціях, що пояснюють наявність **певних стосунків між особами** (головне слово позначає особу, а залежне називає обставини, за яких виникли стосунки): *знайомий **по** роботі, родич **по** батькові, товариш **по** інституту*;
4) у словосполученнях, що позначають **дію та предмет, на яку ця дія спрямована**: *вдарити **по** м'ячу.*

   У цьому випадку можливе паралельне вживання **ПО** з іншими прийменниками: *бити **по** барабану – бити **у** барабан*;
5) у словосполученнях з **розподільним значенням**: *взяти **по** дві книжки*;
6) у конструкціях, що **позначають місце поширення діяльності**: *наказ **по** університету.*

У словосполученнях з іншими значеннями прийменник **ПО** вживають рідко й несистемно.

Увага! Запам'ятайте деякі еквівалентні конструкції з прийменником **ПО**:

російська мова	**українська мова**
*учебник **по** математике*	*підручник **з** математики*
*передать **по** наследству*	*передати **у** спадщину*
***по** приказу*	*згідно **з** наказом*
***по** заказу*	***на** замовлення*
*работать **по** совместительству*	*працювати **за** сумісництвом*

старший ***по*** *возрасту*	*старший* ***за*** *віком*
учиться ***по*** *вечерам*	*учитися вечорами*
произошло ***по*** *ошибке*	*сталося* ***через*** *помилку*

Уживання прийменника ПРИ

Найчастіше прийменник **ПРИ** вживається для позначення:

1) місця (паралельно з **біля** та **коло**): ***біля*** *школи,* ***коло*** *школи*;

2) певного відношення до чого-небудь: *перебувати* ***при*** *штабі*;

3) наявність чогось у особи: *бути* ***при*** *зброї*;

4) присутність когось будь-де: *говорити* ***при*** *викладачеві*;

5) супутних обставин: ***при*** *яскравому сонці;* ***при*** *великій швидкості*;

6) часу виконання певної дії: ***при*** *нагоді,* ***при*** *оподаткуванні.*

Перекладаючи тексти з російської мови, необхідно пам'ятати, що українська мова має широкі можливості передати зміст, який у російській мові виражають конструкції з прийменником **ПРИ**:

російська мова	**українська мова**
значення часу	
1) **при**: *при чтении этой книги*	1) **під час**: ***під час*** *читання цієї книжки* 2) використання підрядного речення часу: *коли читалася ця книжка* 3) за допомогою дієприслівникового звороту: *читаючи цю книжку*
певний інтервал часу	
при *жизни Шевченко*	***за*** *життя Шевченка*
значення умови	
1) **при**: ***при*** *условии* *Качество гарантируется при условии соблюдения правил хранения.*	1) **за**: ***за*** *умови* 2) *підрядним реченням умови:* *Якість гарантована, якщо будуть дотримані правила зберігання.*

Правопис прийменників

Окремо пишуться прийменникові сполуки: *у разі, під кінець, під час, що ж до* тощо.

Через дефіс пишуться прийменники, що починаються на **З-, ІЗ-**: *з-за, із-за, з-над, з-перед, з-під, з-поза, з-поміж, з-попід, з-посеред, з-проміж* і ін.

Разом пишуться складні прийменники: *внаслідок, впродовж, замість, навколо, напередодні, наприкінці, напроти, щодо, понад, поперед (себе), попід (хмарами)* і т. ін.

Іноді для милозвучності мовлення до прийменника, що закінчується на приголосний, приєднується **І** або **О**: *зі сходу, переді мною, наді мною* тощо.

Увага! Треба розрізняти прийменники та префікси, які вимовляються однаково: *на гору – нагору, попід вікнами – попідвіконню.*

Щоб з'ясувати, разом чи окремо слід писати слово, треба спробувати вставити прикметник. Якщо це можливо, то маємо прийменник і пишемо окремо, якщо ні – то це префікс і писатимемо разом: *струмок збігає з гори* (з високої гори) – *зорі дивляться згори.*

Запам'ятайте, що **завжди пишуться окремо** прийменники **ЗІ (ЗО), НАД (НАДО), ПІДІ (ПІДО), ПЕРЕДІ (ПЕРЕДО), УВ (УВІ)**: *зі мною, зо мною, піді мною, переді мною, уві сні, ув імлі.* **Але**: *передовсім, зозла, зовсім.*

Вправа 114. *Виправте помилки в поданих реченнях. Поясніть правопис прийменників.*

1. Ллється з по за хмар проміння тепле і голубувате (М.Рильський). 2. З під лісового корча б'є джерельце русявої, чистої тиші (Є. Гуцало). 3. З гори лине жайворонкова пісня (Панас Мирний). 4. Я чув увісні, як надімною шепотілись віковічні

сосни (Ю.Збанацький). 5. Часом десь із за лісу або з під хмари вилітало кілька літаків (М. Стельмах). 6. І верби, і тополі, і вітряки наполі, і долом геть собі село по над водою про стяглось (Т.Шевченко). 7. Не зважаючи на спеку й духоту, косарі співали косарських пісень (І.Нечуй-Левицький). 8. По над самим берегом в'ється в траві стежка через усе село (І. Нечуй-Левицький). 9. З ненацька проміння ясне од сну про будило мене (Леся Українка). 10. Яблуко лежить передомною – світле, аж прозоре, мов янтар (М. Рильський).

Вправа 115. *Виправте, де треба, помилки в поданих словосполученнях.*

***Зразок**: попід вікнами, з-поза хат.*

Під час бою
з під колес
за для вас
у напрямку до мене
з над річки
на прикінці заняття
залежно від обставин
по серед поля
з по за хат
в наслідок чвар
по над хмари
з по між гілля
по за село
з по під воріт
з перед носа
з за дерев
на зустріч бурі
на перекір знегодам

3.9.2 СПОЛУЧНИК

Сполучник **– службова частина мови, за допомогою якої поєднуються слова та частини складного речення.**

Наприклад: *1) Люди орють землю, **а** літа – душу (М.Стельмах). 2) Поп'ялися трави, набралося листя на деревах, **і** раптом гукнув перший грім, **і** другий, **і** ще (Ю.Яновський). 3) Струна тремтіла **й** звучала (М.Коцюбинський).*

За походженням сполучники поділяються на **непохідні** (*і, а, але, та, бо*) та **похідні**, що утворилися від інших частин мови (*як, що, коли, де, якщо, тому що* та ін.).

За будовою розрізняють сполучники **прості** *(чи, бо, та, і, а)*; **складні**, що утворилися внаслідок злиття двох слів *(щоб, якщо, ніби, якби)*; **складені**, тобто сполучення кількох слів *(тому що, через те що, незважаючи на те що)*.

Сполучники можуть вживатися як **неповторювані** і як **повторювані** (Наприклад:

І *що є в нас душа, повна власних чеснот і щедрот,*
І *що є в нас дума, яка ще од Байди нам в'ється,*
І *що ми на Вкраїні таки український народ,*
А не просто юрба, що у звітах населенням зветься.

(**і** – повторюваний сполучник)).

Окрему групу становлять **парні** сполучники (*хоч... але, не стільки... скільки* і т.ін.). Наприклад: ***Як*** *пошануєш людей,* ***то й*** *люди тебе пошанують (Прислів'я)*.

За значенням і синтаксичною роллю сполучники поділяють на **сурядні** і **підрядні**.

Сурядні сполучники поєднують однорідні члени речення, частини складносурядних речень та однорідні підрядні частини у складнопідрядних реченнях.

Наприклад:

1) Живи ***та*** *міцній, Українська Державо! (П.Тимочко)*
2) Прилинув вітер, ***і*** *в тісній хатині*
Він про весняну волю заспівав,
А з ним прилинули пісні пташині,
І *любий гай свій відгук з ним прислав.*

(Леся Українка)

У першому реченні сполучник **та** поєднує однорідні члени речення *(живи* ***та*** *міцній)*. У другому реченні сполучники **і, а, і** поєднують частини складносурядного речення.

Сполучники сурядності поділяють на такі групи:

1) єднальні (*і, й, та* в значенні *і, також, і... і, ні... ні, як... так, не тільки... а й*);
2) протиставні (*а, але, та* в значенні *але, зате, проте, однак, все ж*);
3) розділові (*або, чи, то, або... або, чи... чи, то... то, ні... ні, не то... не то, чи то*);
4) уточнюючий (*тобто*).

Підрядні сполучники поєднують частини складнопідрядних речень.

За значенням їх поділяють на такі групи:

1) причини (*бо, тому що, через те що, у зв'язку з тим що*);
2) мети (*щоб, для того щоб, коли б, з тим щоб*);
3) умовні (*якщо, коли, тільки*);
4) часові (*коли, поки, тільки, ледве, як тільки*);
5) порівняльні (*як, мов, немов, ніби, нібито, мовбито, немов, наче, неначе, немовбито, неначебто*);
6) пояснювальні (*чи, або, тобто, цебто, себто, а саме, як от*).

Увага! Функцію сполучників можуть виконувати і повнозначні слова. Їх називають **сполучними словами**: *хто, що, який, чий, котрий, коли, як, де, поки, куди.*

Наприклад: *1)* ***Хто*** *шанує свою матір, той не образить чужої (Прислів'я). 2)* ***Куди*** *голка, туди й нитка (Прислів'я).*

На відміну від сполучників, **сполучникові слова є членами речення**:

Там, ***де*** *гори й полонини,*
Де *стрімкі потоки й ріки,* ***де*** *смерічок, ген, розмай,*
Ллється пісня на просторі,
Вільна, сильна, наче море,
Про мій милий рідний край.

(М.Мозговий)

(Де – обставина місця).

Правопис сполучників

Разом пишуться складні сполучники: *адже, аніж, втім, зате, мовби, начеб, начебто, неначебто, мовбито, немовбито, нібито, отже, отож, притому, причому, проте, тобто, цебто, щоб, якби, якщо;* також слова *абощо* тощо.

Сполучники *проте, зате, щоб, якби, якщо* слід відрізняти від співзвучних слів, що пишуться окремо. На сполучник логічний наголос у реченні не падає.

Порівняйте:

Якщо (рос. *если*) *хочеш, він прийде завтра.*
Як що (рос. *если что-то*) *трапиться, відразу зателефонуй.*

Якби (рос. *если бы*) *я був чарівником*! *Як би* (рос. *как бы*) *це зробити краще*?

Через дефіс пишуться сполучники з підсилювальними частками: *отож-то, тим-то, тільки-но, тому-то, якби-то.*

Окремо пишуться:

1. Сполучники з частками **Б, БИ, Ж, ЖЕ**: *або ж, адже ж, але ж, аякже, бо ж, коли б, коли б то, отже ж, хоча б, хоч би.*

2. Складені сполучники: ***ДАРМА ЩО***; ***ДЛЯ ТОГО, ЩОБ***; ***ЗАМІСТЬ ТОГО, ЩОБ***; ***З ТИМ ЩОБ***; ***З ТОГО ЧАСУ ЯК***; ***НЕЗВАЖАЮЧИ НА ТЕ ЯК***; ***ПІСЛЯ ТОГО ЯК***; ***ТАЙ***; ***ТАК ЩО***; ***ЧЕРЕЗ ТЕ ЩО***.

Вправа 116. *Складіть речення, у яких би слова* ***якщо, якби, щоб, проте, зате*** *писалися разом і окремо. Поясніть правопис.*

Вправа 117. *Обґрунтуйте написання сполучників.*

1. Хоч вовк і на волі, та виє доволі. 2. Якби люди і риба не одчиняли рота, коли не треба, то багато лиха обминули б. 3. Це той, що одним пострілом сорок сім качок б'є. 4. Вміймав чи не вміймав, а погнатись можна. 5. Аби узда, а кінь буде. 6. Взявся за гуж, не кажи, що не дуж. 7. Лин вилинає, а карася очешуть. 8. В липні на дворі пусто, зате на полі густо. 9. І сорока розказує, та толку мало. 10. Видно, що кума пироги пекла, бо й ворота в тісті (З народної творчості).

3.9.3 ЧАСТКА

Частка **– службова частина мови, яка надає словам чи реченням додаткових відтінків у закінченні та бере участь у формо- та словотворенні.**

Частки поділяють на **словотворчі, формотворчі** та **фразові**.

1. **Словотворчі** частки **БУДЬ-, -НЕБУДЬ, КАЗНА-, ХТОЗНА-, АБИ-, ДЕ-, НЕ-, НІ-** утворюють нові слова (***будь-хто, хто-небудь, казна-що, хтозна-який, абикому, деякий, ніколи, нелюб***).

2. **Формотворчі** частки **Б, ХАЙ, НЕХАЙ, НАЙ-, ЩО-, ЯК-** служать для утворення форм умовного та наказового способу (*читав **би, хай** скаже*) та найвищого ступеня порівняння прикметників і прислівників (*як**найкращий**, **що**найгірше*).

3. **Фразові** частки передають ставлення мовця до висловлюваного. Вони поділяються на кілька груп:

а) стверджувальні – **ТАК, ЕГЕ, ЕГЕЖ, АТОЖ, АЯКЖЕ, АВЖЕЖ:** ***Так,** я згоден (О.Гончар)*;

б) заперечні – **НЕ, НІ, АНІ:** ***Не** золоті дощі з небес, а золоті робочі руки запліднюють лани і луки (М.Рильский)*;

в) вказівні – **ОСЬ, ОН, ОНДЕ, ГЕН, ЦЕ, ОЦЕ, ТО, ОТ, ОТО:** ***Ось** і вечір на порозі (Нар. творчість)*;

г) питальні – **ЧИ, ХІБА, НЕВЖЕ:** ***Чи** тільки терни на шляху знайду, **чи** стріну, може, де і квіт барвистий? (Леся Українка)*;

д) експресивно-підсилювальні – **ПРОСТО, АДЖЕ, АДЖЕ Ж, ОТ УЖЕ, КУДИ ТАМ, ДЕ ТАМ:** ***Де там** йому це зробиш!*

е) емоційно-експресивні – **ЯК, ЯКИЙ, ЩО ЗА, ЩО ТО ЗА:** ***Який** казковий ранок! (О.Довженко)*;

є) власне модальні – **НАЧЕ, НІБИ, МОВБИ, НАВРЯД, МАБУТЬ, НАВРЯД ЧИ, МОВЛЯВ, МОВ, БА, ОЙ, НУ Й:** *Ой дівчата, русяві й білі, чорні очі – **мов** стиглий плід (В.Симоненко)*;

ж) означальні – **САМЕ, ЯКРАЗ, СПРАВДІ, ТОЧНО, ВЛАСНО, РІВНО:** *Зустріч призначено **саме** на сьогодні (О.Гончар)*;

з) кількісні – **МАЙЖЕ, МАЛО НЕ, ТРОХИ НЕ, ЛЕДВЕ НЕ** тощо: *Брязнуло – наче стріла за стрілою пролетіла, **ледве** його **не** скинуло з місця (М.Вовчок)*;

и) спонукальні – **БОДАЙ, ГОДІ, НУ, ДАВАЙ, НА, БО, -БО, -НО:** ***Бодай** кати їх постинали, отих царів, катів людських (Т.Шевченко)*;

і) видільні – **НАВІТЬ, ТІЛЬКИ, ЛИШ, ЛИШЕ, ХОЧ, ХОЧ БИ, ХОЧА Б, ЖЕ, АЖ, Ж, ТАКИ, УЖ, СОБІ, БОДАЙ, ВСЕ Ж:** *Тихо, **тільки** чується шепіт дерев (Г.Тютюнник).*

Правопис часток

Разом пишуться:

1. Частки **АБИ-, АНІ-, ДЕ-, ЧИ-, ЩО-, Ж-, -СЯ (-СЬ)**: *десь, абищо, абияк, аніскільки, анітрохи, анічогісінько, аніяк, де-*

далі, деколи, декотрий, дещиця, дещо, чималенький, чимало, щовечора, щодня, щодуху, щонайкращий, щоправда, щоразу, чимдуж, щосили, якби, якомога, якщо та ін.

2. Частки **-БИ, -Б, -ТО, -ЖЕ, -Ж**, якщо вони входять до складу інших часток та сполучників: *мовби, нібито, теж, тобто.* Порівняйте: *коли ж* – прислівник – частка, *авжеж* – частка.

Через дефіс пишуться частки **-БО, -НО, -ОТ, -ТО, -ТАКИ,** компоненти **БУДЬ-, -БУДЬ, -НЕБУДЬ, КАЗНА-, ХТОЗНА-**: *іди-бо, давай-но, так-от, отакий-то, все-таки, будь-який, чий-будь, хто-небудь, казна-що, хтозна-який.*

Окремо пишуться:

1. Частки **БИ, ТО, Б, ЩО, ХОЧ, ОСЬ, ЖЕ, Ж**, які надають різних смислових та емоційних відтінків цілому висловлюванню: *ось і прийшов, знав же, малював би.*

2. Частка **ТАКИ,** якщо вона стоїть перед словом: *таки знав.*

3. Частка **ЩО,** яка стоїть після слова: *поки що, дарма що, хіба що.*

4. Якщо частка розділена зі словом іншою часткою або прийменником: *тому ж то* (**але** *тому-то*), *казна в чому* (**але** *казна-що*).

Правопис часток НЕ і НІ

1. Частка НЕ пишеться разом:

а) з усіма словами, які без **НЕ** не вживаються: *ненависть, неук, нещасний, нехтувати, незабаром*;

б) у префіксі **НЕДО-,** що вказує на неповну дію або ознаку: *недобачати, недоїдати, але не до вподоби, не до ладу, не до речі*;

в) з іменниками, прикметниками, займенниками, прислівниками, якщо вони з часткою **НЕ** становлять єдине поняття. Їх можна замінити синонімами без **НЕ**: *неволя* (рабство, полон), *нещастя* (лихо, біда), *несміливий* (боязкий), *недорого* (дешево).

Запам'ятайте! Якщо поруч з прикметником є слова **ДАЛЕКО, ЗОВСІМ, АЖ, НІЯК** або пояснювальне слово з часткою **НІ**, то **НЕ** пишеться окремо: *нецікава*, **але**: *нітрохи не цікава*, *невеликий*, **але**: *зовсім не великий*;

г) з дієприкметником, що стоїть перед іменником і не має при собі пояснювальних слів:
нез'ясовані питання, **але**: *питання не з'ясовані*,
неспростовані факти, **але**: *факти не спростовані*.

Частка НЕ пишеться окремо:

а) з дієсловами, дієслівними формами та прикметниками, що виступають у ролі присудків: *ця справа не складна*;

б) з числівниками, займенниками, прийменниками і сполучниками: *не три, не перший; не я, не нам; не то... не то, не можна, не треба, не досить; а також не дуже, не зовсім, не раз, не з руки, не до речі*;

в) коли є протиставлення: *не холодно, а жарко.*

2. Частка НІ пишеться разом:

а) з займенниками: *ніхто, нічий*;

б) з прислівниками: *нізащо, нізвідки, ніколи, нескільки.*

Частка НІ пишеться окремо:

а) у складі стійких словосполучень: *ні риба ні м'ясо, ні кроку далі*;

б) якщо вона виступає в ролі повторюваного єднального сполучника: *ні ходити ні говорити; ні спати ні їсти*;

в) якщо між часткою і займенником стоїть прийменник: *ні з ким, ні на що, ні в кого, ні при кому.*

Вправа 118. *Перекладіть словосполучення українською мовою. Підкресліть частки.*

Что-то делаю, ни за чем не слежу, кто-то пришел, как ни в чем не бывало, кто бы то ни был, ничуть не бывало, ни больше ни меньше, ни за что ни про что, ни в коем случае, ни к селу ни к городу.

Вправа 119. *Прочитайте вірш. Поясніть правопис частки* ***не****.*

Не на те рятували діди

Спонукав нас імперський Прокруст
До невірності рідному слову.
В українця зринає із уст:
«Я, ти знаешь, забыл свою мову!»
Як цього зрозуміть молодця,
Що не здатен свого розкумекать,
Коли навіть заблудла вівця
Не забуде по-своєму мекать?
Нашу мову в час горя-біди,
Не одної тяжкої навали
Не на те рятували діди,
Щоб онуки її забували.

(Д. Білоус)

Вправа 120. *Прочитайте розповідь-гумореску. Поясніть написання часток разом, окремо та через дефіс.*

Розповідь

– Питає, звідкіль я прийшов та що знайшов. Ходив я десь-то та знайшов дещо, та коли я що або абощо, то нехай мені абищо. От що, а не то що, а ви кажете, ще там що чи абощо! Нехай мені бозна-що, коли збрехав що про що або нащо!

Вправа 121. *Прочитайте вірш. Виправте, де треба, правопис частки* ***не****.*

Ми – мужчини, й за кодексом честі ми чинимо –
Не для вигод і пільг, не для слави й хвали.
Є високий, шляхетний закон між мужчинами:
Як не я, тоді хто? Не тепер, то коли?
Якщо не чисті – море й підступного зла – повідь,
Не кажи, що не можеш, що не рви здали.

Вмри й воскресни, а виконай лицарську заповідь:
Як не я, тоді хто? Не тепер, то коли?
Рвуться жили? Ми зв'яжемо в вузол залізний їх,
Хай нам леви позаздрять, позаздрять орли.
Ми, мужчини, – двожильні, і нашим девізом є:
Як не я, тоді хто? Не тепер, то коли?

(Т. Світличний)

Вправа 122. *Складіть речення з поданими словами.*

Невже, атож, він же, вони б, ніби, зрозумів би.

Вправа 123. *Виправте помилки в написаних словах.* ***Зразок****: той-таки, авжеж.*

Як не як, хоч не хоч, що ж до, звідки не будь, будь що будь, не мов би то, наче б то, ото ж, поки що, авже ж, аби куди, ходи но, будь де, де хто, коли ж то, от же, такий же, коли то, тоб то, чи що, тільки б, той таки, а все ж таки, таки так, будь що, що дня.

Вправа 124. *Поясніть написання часток* ***не*** *і* ***ні*** *з різними частинами мови.*

Незграбно, не вий, недосяжний, немічний, неборак, не все, недогарок, не посаджений вчасно, невтомний, неблизько, не вартий уваги, не далеко, а поряд , не вмію, не має, немає нікого, недобачає, недоварений, незважаючи на, небезпека, несправедливий, ніврроку, ніколи, нісенітниця, неправда, незабаром, не збудований ще, недовірливо, незручно, незбагненний, ніхто, ні до якого, ніде.

Вправа 125. *Виправте помилки в написаних словах. Поясніть правопис.*

хтось таки	аби тільки
все ж	ото ж
а як же	як раз
а все ж таки	з яким не будь
таки пішов	зробив таки

не мов би то
то ж
хто зна який
чим дуж
будь де
що правда
ні хто
ні за що
як от
хтозна як
не аби хто
коли б то
не наче б то
дарма що
ні би
де який
хтось то
ані когісінько
ні в кого
ні звідки
аби де
не аби який
як най дорожчий
ні би

Вправа 126. *Виправте помилки в поданих реченнях.*

1. Не...ма ні...чого дурнішого бажання бути най...розумнішим.
2. Справжнє красномовство полягає в тому, що...б сказати усе, що потрібно, і не...більше, ні...ж потрібно.
3. Справді шляхетні люди ні...коли ні...чим не...чваняться.
4. Не...досить мати гарні якості, треба їх використовувати.
5. Ні...що ми так щедро не...роздаємо, як поради.
6. Не...кожен, хто звідав глибину свого розуму, пізнав глибину свого серця.
7. Усі нарікають на свою пам'ять, але ні...хто не...скаржиться на свій розум.
8. Більшість людей помирає тому, що не...здатні протистояти смерті.
9. Ми всі маємо до...волі сили, що...б знести чуже лихо.

3.10 ПРАВОПИС ВИГУКІВ І ЗВУКОНАСЛІДУВАЛЬНИХ СЛІВ

Вигук

Вигук – особлива незмінна частина мови, що, не називаючи фактів дійсності, служить для безпосереднього вияву почуттів, емоцій, волевиявлень людини.

Наприклад: *1)* ***Ох****, як весело на світі, як весело стало Т.Шевченко). 2)* ***Еге,*** *минулося моє (М.Коцюбинський). 3)* ***Ну,*** *хіба ви не розумієте? (І.Багряний).*

Від повнозначних частин мови вигук відрізняється тим, що нічого не називає, а від службових – тим, що не виконує службових функцій, не пов'язує інші слова і сам з ними граматично не зв'язаний.

Не маючи ні лексичного, ні граматичного значення, вигуки, супроводжуючи речення, зберігають свою автономність, мають інтонацію закінченості, що на письмі передається розділовим знаком.

За походженням вигуки поділяються на **первинні** (*а! о! ой! ей! ех! іх! ух!*) та **похідні** (*господи! Боже! матінко! леле! страх! гляди! диви! алло! браво!*).

До вигуків також належать слова, словосполучення, речення, що виражають привітання, прощання, пробачення, подяку, побажання, лайку і т. ін.: *перепрошую! дякую! даруйте! до побачення! матінко моя! будьте здорові* тощо.

Близькими до вигуків є ***звуконаслідувальні слова,*** які відтворюють звуки живої природи й різні шуми: *му-у-у!, няв!, ш-ш-ш* і т.ін.: ***Віть-віть-віть, Тьох-тьох-тьох, Ай-я-я-я, ох-ох-ох!*** *– Там соловейко щебетав...*

Правопис вигуків і звуконаслідувальних слів

Вигуки та звуконаслідування синтаксично не пов'язані з іншими словами у реченні. Вони самі є еквівалентом речення або вставним компонентом у реченні і обов'язково виділяються розділовими знаками.

1. Вигуки й звуконаслідувальні слова, що повторюються або вимовляються протяжно, пишуться через дефіс: *няв-няв, дзень-дзень, аго-о-ов.*

2. При вигуках, як правило, ставиться кома або знак оклику: *Ох, як довго чекати! Хе! Як же це так?*

3. Не відокремлюються вигуки **О, ОЙ**, що стоять при звертанні: *Ой хмелю, мій хмелю, хмелю зелененький! (З пісні)*

4. Не відокремлюються вигуки, що стоять перед особовим займенником, після якого йде звертання: *Ой чого ти, тополенько, не цвітеш... (О.Олесь).*

Вправа 127. *Прочитайте речення. Поясніть написання вигуків і розділові знаки при них.*

1. Ой Вітрику, наш милий друже?
2. – Ой квіти, мої діти! Нащо ж я вас кохав?
3. Овва! Такий же ти, Кіндрате!..
4. – Добривечір, сусіде мій! Чи всі ви живі та здорові?
(З тв. Л.Глібова)
5. Ой, ще гори у темряві спали, та не спали тумани на них...
6. О моя Русалко з срібними речами, чом ти не воркуєш темними ночами?
7. Гей, до зброї! Бийте в дзвони! Будьте смілі, як дракони!
8. Ну, гаразд. Покора ваша погасила в серці гнів, і здається, ми братами станем з лютих ворогів.
9. О ні! О ні! Розбитий храм встає живий в моїй уяві...
(З тв. О.Олеся)

Вправа 128. *Поясніть розділові знаки у гумористичному вірші Г. Бойка.*

Ух і Ох

Ми на груші, – УХ! Що воно за грець?
Раптом чуєш: Гух! Подивились: ОХ!
Потім тільки – Геть! То ми долі вдвох!

Вправа 129. *Поставте пропущені розділові знаки. Обґрунтуйте написання вигуків і звуконаслідувальних слів.*

1. Геть понад морем, над хвилями синіми в'ються, не спиняться чаєчки білії.

2. Ну та й цей одважний лицар якось вибрався до бою.

3. Не жаль мені, що й сей порив погасне, як гасне все в душі невільничій у нас.

4. Що ж тільки той ненависті не знає, хто цілий вік нікого не любив!

5. Ні не стихайте солодкії співи всяк з нас їх слухати рад...
6. О не забуду я тих днів на чужині!
7. О де ж бо ти воле ти зоре таємна?
8. Лукаше гей! Агов! (З тв. Лесі Українки)

Вправа 130. *Поясніть правопис вигуків та розділові знаки у поданих зразках народної творчості.*

1. Ой баю мій, баю, котка заспіваю,
   Щоб дитятко спало,
   Горенька не знало.
   А-а, а-а-а!
2. – Ой зайчику, зайчику,
   Де ти біжиш?
   – А я втік
   Через бабин тік,
   Через колоду –
   Та гу-гу! –
   Головою в воду.
3. Віть-віть-віть,
   Тьох-тьох-тьох,
   Ай-я-я, ох-ох-ох! –
   Там соловейко щебетав...

Вправа 131. *Складіть речення з вигуком* ***ой****, щоб він виражав захоплення, здивування, радість, біль, жаль, жах, нетерпіння.*

Вправа 132. *Складіть гумористичний діалог, використавши такі вигуки та звуконаслідувальні слова:*

Добридень, ой, ах, еге, ну, геть, ого-го, будь ласка, будьте здорові, кахи-кахи, няв-няв.

4 СИНТАКСИС І ПУНКТУАЦІЯ

Синтаксис **– це частина граматики, у якій вивчаються закони функціонування словосполучень і речень.**

4.1 ПОНЯТТЯ ПРО РЕЧЕННЯ

Речення **– це інтонаційно та граматично оформлена за законами даної мови мінімальна одиниця мовлення, яка є засобом вираження закінченої думки.**

Наприклад: *Ми з дитинства навчаємося мови (І. Вихованець). Пароплав рушив у дальшу путь (М.Трублаїні). Чебрець в'яне і пахне, від його запаху стає вільніше на серці (В. Сенченко).*

За своєю будовою і значенням речення дуже різноманітні.

За кількістю граматичних основ вони поділяються на **прості** та **складні**.

П р о с т і речення мають одну граматичну основу (підмет і присудок), а **с к л а д н і** – дві або кілька.

Наприклад: *Прийшла осінь і на берег Дніпра (О.Донченко). Січі в гаю перекликались, та ясен раз у раз скрипів (Т.Шевченко).*

Прості речення бувають **двоскладні** (з двома головними членами) і **односкладні** (з одним головним членом).

Наприклад: *Кругом висить морок (Панас Мирний). Не густо зустрінеш в житті таких Яворницьких! (О.Гончар)*

Речення можуть бути **непоширеними**, в яких немає другорядних членів речення, та **поширеними**, в яких другорядні члени речення наявні.

Вправа 133. *Непоширені речення зробіть поширеними.*

Прийшла осінь. Ми читаємо. Усі зібралися. Урок розпочався. Настав вечір. Дівчата співали. Все затихло. Рух життя.

Вправа 134. *Визначте граматичну основу поданих речень. З'ясуйте, які з них є односкладними, а які двоскладними.*

1. Могутність мови – це духовна могутність народу. 2. Стихію повноводної ріки не можна спинити. 3. Перший теплий квітневий день. 4. Іду полем, а квітів безліч. 5. Травень – незабутній місяць розквіту і щастя. 6. Спинимось тут, на узліссі і послухаємо пташиних пісень. 7. Майже цілу добу не вгаває деркач. 8. Узлісся, луки, болото аж гудуть від радісних пісень. 9. Вже позлітались всі пташки і, доки вивелись пташенята і не почалися родинні турботи, чоловіки розважають своїх жінок піснями. (З тв. О.Копиленка)

4.2 ГОЛОВНІ ТА ДРУГОРЯДНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ

Слова або групи слів, що відповідають у даному реченні на якесь питання, називають *членами речення.*

Службові частини мови членами речення не бувають.

Головними членами речення є підмет і присудок. Решта слів у реченні належить до другорядних членів речення.

Наприклад: *Синіють у промінні хатки (С.Васильченко).* Тут *хатки* – підмет, *синіють* – присудок. *У промінні* – другорядний член речення.

Вправа 135. *Визначити в поданих нижче реченнях головні і другорядні члени речення.*

1. Маленькою хмаринкою темніє над глибоким яром закинутий у степу хутірець (С.Васильченко). 2. Ми милувалися найтоншими переливами кольорів – від світло-зеленого до темно-фіолетового, від ніжно-блакитного до густо-синього (В.Сухомлинський). 3. За селом починались луги (М.Стельмах). 4. Осінь уже торкнулася лісу (М.Стельмах). 5. Все далі й далі в глибини Азії просувалося непереможне військо Олександра Македонського (Є.Велтистов). 6. Ненастанна безкорислива праця на благо школи і всього, що з нею пов'язане, зробила життя цієї дивовижної жінки яскравим і повнокровним, сповненим високого, благородного смислу (З журналу).

7. Ліс, наблизившись, перетворився з голубого в зелений, його соковиті хащі по той бік річки, прокидаючись, повнилися пташиним тисячоголосим гомоном (О.Гончар). 8. Над річкою і лісом засинювалось небо: здалеку-предалеку, погуркуючи та поблискуючи, накочувала гроза (Григорій Тютюнник). 9. Коли заходить сонце, то й соняшники вечоріють, поступово смеркають, поночіють-поночіють (Є.Гуцало). 10. Ольга з властивою їй гідністю спокійно відповіла, що печеніги мусять дочекатися князя Святослава, який ось-ось має надійти зі своїм військом (Б.Лепкий).

4.3 ПІДМЕТ

Підмет **– це головний член речення, що означає предмет, про який говориться в реченні, і відповідає на питання *хто? що?***

Наприклад: *На полі сідає сніг (О.Копиленко). Чумаки залишили по собі безліч легенд, переказів, веселі й сумні пісні, добру славу працелюбів і романтиків (С.Руданський).*

У першому реченні підметом є слово *сніг* (відповідає на питання *що?*), а в другому – *чумаки* (відповідає на питання *хто?*). Слово-підмет – завжди у називному відмінку.

Підмет може бути виражений будь-якою частиною мови, якщо вона відповідає на питання *хто?* або *що?*, тобто вжитою в значенні іменника.

Наприклад: *Понад самим берегом в'ється в траві* ***стежка*** *через усе село (І.Нечуй-Левицький).* ***Скупий*** *якби міг, то б два рази одно їв (Народна творчість).* ***Працювати*** *– обов'язок кожного з нас.* ***«Ой»*** *зветься вигуком.* ***Один*** *у полі воїн.*

Підмет може виражатися сполученням слів, ужитим в значенні іменника в називному відмінку, а також цілим реченням.

Наприклад: ***Син з батьком*** *поїхали в поле.* ***І за могилою могила****, неначе гори, поросли на нашій, синочку, землі (Т.Шевченко).* ***Дві хати*** *стояли одна від одної далеченько (Б.Грінченко).*

У цих реченнях маємо такі складені підмети: *син з батьком, за могилою могила, дві хати.*

Вправа 136. *Перепишіть і визначте підмет в поданих реченнях.*

1. Листопад – ворота зими (Волков). 2. Відомий художник Ілля Рєпін, готуючись малювати великий образ «Запорожці пишуть листа до турецького султана», їздив по місцях колишнього Запоріжжя (О.Воропай). 3. Кінь на чотирьох і теж спотикається (Народна творчість). 4. У Верхній Хортиці стоїть і досі могутній запорозький дуб (Шаповал). 5. Чемпіон з бігу серед усіх тварин – гепард (З журналу). 6. Сам себе раз на рік любить (Народна творчість). 7. Хто лінивий, той і сонливий (Народна творчість). 8. Позасипали люди по своїх теплих захистах; спить-дрімає земля під снігом; знемігся вітер, утишилося й віхало, затихло (Панас Мирний). 9. Кругом висить морок та мла непроглядна буяє, тільки сніги виблискують трохи (Панас Мирний). 10. Ліворуч зеленітимуть заливні луки, уквітчані і ромашкою, і конюшиною, і дзвіночками, а іноді серед зеленої соковитої трави червоно горітиме квітка степового тюльпана або дикого маку (Остап Вишня).

Вправа 137. *Складіть речення, у яких підметами виступали б такі словосполучення.*

Початок року, один з нас, батько й мати, кілька учнів, стати студентом, розв'язувати задачу, дехто зі слухачів.

4.4 ПРИСУДОК

Присудок **– головний член речення, що означає дію або стан предмета, про який говориться у реченні, і відповідає на запитання *що робить предмет? що з ним робиться? який він є? хто* або *що він є?***

Наприклад: а) *Люблю я пісню солов'їну (П.Загребельний).*
Що я роблю? –*Люблю*;
б) *Лід тане.*
Що робиться з льодом? – *Тане*;

в) *Ніч темна.*
Яка є ніч? – *Темна*;
г) *Шевченко – поет.*
Хто є Шевченко? – *Поет*;
ґ) *Київ – столиця України.*
Що є Київ? – *Столиця.*

Підмет і присудок взаємопов'язані: підмет лише називає предмет мовлення, а присудок характеризує його за дією або ознакою.

За будовою присудок буває **простий** і **складений**.

Прості виражаються одним словом (дієсловом).

Наприклад: *Промінь **кидає** на дівчину винуватий благаючий погляд (М.Коцюбинський).*

Інколи форми простого присудка можуть ускладнюватися:
а) частками: *А вона **прийшла-таки** вчасно; А ти **йди-но** сюди*;
б) повторенням дієслова (***їдемо ми їдемо, ходить-походжає, сумує-горює***);
в) дієсловами *знай, давай, візьми у наказовому способі: **Давайте підемо** всі разом.*

Прості присудки можуть бути виражені дієсловом ***бути*** у різних формах: *У Франка **є** прекрасна річ – лірична драма «Зів'яле листя» (М.Коцюбинський).*

Складений присудок виражається кількома словами. Поділяється на два види: ***складений іменний*** та ***складений дієслівний.***

Складений іменний утворюється за допомогою іменної частини (іменника, прийменника, займенника, числівника, дієприкметника) та допоміжного дієслова-зв'язки.

Наприклад: *Була весна **весела, щедра, мила** (Леся Українка).*

До іменної частини можуть входити сполучники: **як, мов, немов, що, точно** та ін., які вносять у присудок значення порівняння.

Наприклад: *День **як рік**. Пісня **наче птах**.*

У ролі іменної частини складеного іменного присудка можуть виступати фразеологічні сполучення: *А тільки хоч, може, це й* ***не мого розуму справа****, а не слід на інших наговорювати, коли не здатний сам зробити (Ю.Збанацький).*

У ролі зв'язки найчастіше вживаються дієслова: ***бути, стати, становити, вважатися, здаватися, називатися, лишатися, видаватися, являти*** та ін.

Наприклад: *Мій дід теж* ***Матвієм звався*** *(М.Стельмах).*

У теперішньому часі дієслово-зв'язка ***бути*** є нульовою: *Пісня і праця – великі дві сили (І.Франко).*

Іменна частина складеного іменного присудка, виражена прикметником, за наявності дієслова-зв'язки вживається в орудному відмінку, а з нульовою зв'язкою – в називному.

Наприклад: *Мій батько* ***був шахтарем.*** Замість нульової зв'язки ставимо тире: *Мій батько –* ***шахтар.***

Складений дієслівний присудок складається з допоміжного дієслова, що виражає граматичне значення підмета, і неозначеної форми дієслова, що виражає основне лексичне значення.

Наприклад: *Ми* ***заходились розкувать*** *своїм невольникам кайдани (Т.Шевченко).*

Допоміжними бувають слова: ***стати, могти, хотіти, бажати, продовжувати, намагатися, поспішати, готуватися, збирати, вирішити*** та ін.

У допоміжній частині складеного дієслівного присудка можуть вживатися

прикметники (*ладен, згоден, певен, повинен* та ін.);

дієприкметники (*змушений, зобов'язаний, покликаний*);

присудкові прислівники (*треба, необхідно, слід, можна* та ін.).

Наприклад: *Абітурієнтам* ***необхідно вивчати*** *правила українського правопису.*

Вправа 138. *Запишіть речення. Виділіть граматичну основу.*

1. Саме квіти художниця любила понад усе (О.Гончар). 2. Уранці місто загуло, розбуджене гудками; залізо, камінь, мідь і скло озвались голосами (М.Вороний).

4.5 ОСНОВНІ ПРАВИЛА ПУНКТУАЦІЇ

4.5.1 КРАПКА

Крапка ставиться:

1. У кінці розповідного чи спонукального речення, якщо воно вимовлене без окличної інтонації.

2. При скороченні слова та при ініціалах: *доц.* (доцент), *гр.* (громадянин), *Т. Г.Шевченко.*

Крапка не ставиться:

1. Після заголовків.

2. Між складовими частинами абревіатур: *вуз, ХНУРЕ, США.*

3. У скорочених назвах метричних мір: *кг* (кілограм), *л* (літр), *т* (тонна).

4. На штампах, печатках, вивісках.

4.5.2 ЗНАК ОКЛИКУ

Знак оклику ставиться:

1. У кінці окличних та окличних називних речень: *Подивлюсь на своє небо, і думкою, як у тій чудовій-пречудовій пісні, полину аж до сонця і зірок і гляну на трепетну Землю, і тоді відкриється мені на зелено-голубому лику планети край, що нагадує собою серце, – Україна! (Я.Гоян)*

2. Після однослівних і поширених звертань, що вимовляються з окличною інтонацією: *Україно мила, краю мій чудовий! (Народна пісня) Слово! Будь мечем моїм! (О.Олесь)*

3. У кінці речень, що мають у своєму складі слова **як, який, що то за, скільки** тощо, але не є підрядними: *На небокраї яка краса огнів сія! (В.Сосюра) Він звів до Сагайди сіре змучене обличчя з великими сумними очима. Що то були за очі! (О.Гончар)*

4. Після вигуків, звуконаслідувальних слів та слів **так, ні**, що вимовляються з окличною інтонацією:
Гей! Де тут у вас вода? (І. Кочерга).
«Ку-ку!» – з усієї сили кувала зозуля (Б.Комар).
О ні! Не самі сльози і зітхання тобі судились! (І.Франко).
Так! Хто не зріс між вами, не зрозуміє вас! (Леся Українка).

5. У середині речення, щоб підкреслити ефективність певних слів:
І ворогам не розтоптати – ні! –
Омитий кров'ю стяг наш трудівничий (М. Рильський).

4.5.3 ЗНАК ПИТАННЯ

Знак питання ставиться:

1. У кінці питального речення:
Хвилино журлива, хвилино сумная,
Звідкіль ти на мене взялася?
(О.Пчілка)

2. У питальних реченнях з однорідними членами знак питання можна ставити після кожного однорідного члена з метою розчленування питання:
Хіба ж живуть вони?
І знають, як ви сказали,
Благодать, любов?..
(Т. Шевченко)

Знак питання не ставиться:

у складнопідрядному реченні, якщо в головній його частині питання немає, а в підрядній є: *Не знаю я, чи справді вже все скінчилося (Леся Українка).*

4.5.4 КОМА

Кома у простому реченні

Кома у простому реченні ставиться:

1. Між однорідними членами речення, не з'єднаними сполучниками: *Мандрували гайдамаки лісами, ярами (Т.Шевченко).*

2. Між однорідними членами речення, з'єднаними однаковими сполучниками: *Хай буде сад, і дерево крислате, і кіт-воркіт, і ще багато див (Л.Костенко).*

3. Якщо однорідні члени речення з'єднані парними сполучниками **як...так, хоч...але, не тільки...але й, не стільки...скільки, якщо не...то** тощо: *Екологічний процес у біосфері призвів не лише до розмаїття живої речовини, а й до біологічного вдосконалення організмів (Ф.Овчаренко).*

4. Між однорідними членами речення, з'єднаними протиставними сполучниками **але, зате, хоч, однак, та** тощо:
Вміла мати брови дати, карі оченята,
та не вміла на цім світі щастя-долі дати
(Т.Шевченко).

5. При повторенні слова для означення тривалості дії, великої кількості предметів, підкреслення згоди або заперечення тощо:
Гомоніла Україна, довго гомоніла,
Довго, довго кров степами текла-червоніла
(Т.Шевченко).

6. Перед сполучниками **і, а також, ще й, а то й, та й, та ще,** які приєднують до попередніх членів речення ще одне висловлювання (елемент): *Зазеленіли луги, ще й дібровонька (Народна творчість).*

Між однорідними членами кома не ставиться:

а) якщо сполучники вжито один раз:

Гей! Нові Колумби й Магелани,
напнемо вітрила наших мрій!
(В.Симоненко)

б) якщо сполучники повторюються не при однорідних членах речення: *Бібліотекарі реєстрували й видавали книжки й журнали*;

в) у сталих фразеологічних зворотах: *ні те ні се, ні слуху ні духу, ні риба ні м'ясо, і вашим і нашим, ні собі ні людям, ні світ ні зоря*;

г) між двома дієсловами в однаковій формі, що виражають рух і його мету: *йди принеси книжку; підіть попрацюйте на будівництві.*

7. Перед словами **а саме, як от** та ін., що стоять після узагальнюючих слів: *Весільний обряд складається з трьох частин, а саме: заручин, сватання й весілля.*

8. Для виділення всіх видів звертань:
О дубе, дубе, хто тобі дав сили
Устояти проти вітрів і злив? (Л.Забашта)

9. При вигуках, якщо вони вимовляються без окличної інтонації: *Ой, не я хліб їм, а він мене їсть (Нар. творчість).*

Не відокремлюються вигуки:

а) що стоять при звертанні: *Ой зайчику, зайчику, де ти біжиш? (Нар. творчість).*

б) що стоять перед особовим займенником, після якого йде звертання:
Ой чого ти, тополенько, не цвітеш,
Чом пожовклу головоньку хилиш-гнеш? (О. Олесь)

в) після **ну, ой, ах** і т.ін., ужитих для підсилення:
Ой баю мій, баю, котка заспіваю,
Щоб дитятко спало, горенька не знало (Нар. творчість).

10. Після стверджувальних слів або заперечень **так, авжеж, ні:**
Ні, я хочу крізь сльози сміятись... (Леся Українка)

Слід відрізняти стверджувальні слова від прислівників, після яких кома не ставиться: *Так ніхто не кохав... (В.Сосюра)*

11. Для виділення вставних слів і речень: *Працював я, треба сказати, на совість (Ю.Збанацький).*

12. Для виділення порівняльних зворотів, що починаються словами **як, мов, наче, ніж, ніби**: *Дівчина була невеличка, але рівна, як струна, гнучка, як тополя, гарна, як червона калина... (І.Нечуй-Левицький)*

Кома не ставиться у порівняльних зворотах:

а) якщо сполучник **як** має значення **«у ролі кого, чого»**: *Дмитро як студент був дуже старанний*;
б) у сталих фразеологічних зворотах: *білий як сніг*;
в) якщо за допомогою сполучників приєднується іменна частина складеного присудка: *Руки зробилися як лід*;
г) у виразах **не більш як, не раніше ніж** тощо: *Прочитав не більш як півсторінки.*

13. Для виділення прикладок: *Андрій, Данилів син, звичайним став шевцем (М.Рильський).*
Орфографію, або правопис, повинен знати кожен.

14. При відокремлених членах речення, дієприкметникових чи дієприслівникових зворотах: *Роман, незважаючи на те, що був поранений, залишався в строю (О. Гончар). За Россю, коло скелі на долині, вкритій зеленим житом, червоніла якась велика квітка.*

Дієприкметникові звороти, що стоять перед означуваним словом, як правило, **не відокремлюються**: ***На повитих мороком*** *вулицях не припинявся рух (О. Гончар).*

Одиничні дієприслівники, що стоять безпосередньо при присудку й мають значення присвійних, комами **не відокремлюються**: *Вона сиділа* ***замисливши*****сь** *(Ю.Яновський).*

Кома у складному реченні

Кома у складному реченні ставиться:

1. У складнопідрядному реченні:

Коли в дорогу ти збирався,
Казала мати, як прощавсь,
Щоб і чужого научався,
Й свого ніколи не цуравсь.
(Д.Білоус)

2. У складносурядному між простими реченнями перед сполучниками сурядності: *Чебрець широко застосовувався у народній медицині для лікування простудних захворювань, а пасічники вважають чебрець як один із кращих медоносів (В.Супруненко).*

3. У складному безсполучниковому реченні між простими реченнями: *Ось співає скрипка чи розмовляє кобза, одна ледве помітна нота простягається в повітрі, її коливання таке ж, як і коливання повітря (Ю.Яновський).*

Кома у складному реченні не ставиться:

1. У питальному, спонукальному або окличному реченнях: *Хай наше слово не вмирає і наша правда хай живе! (М. Рильський)*

2. Між частинами складносурядного речення, з'єднаними сполучниками, якщо обидві частини мають спільне слово або спільне підрядне речення: ***Коли він торкався смичком до струн скрипки**, все на світі зникало і залишалася тільки музика (В.Собко). **Вранці** подув вітер і пішов дощ.*

4.5.5 КРАПКА З КОМОЮ

Крапка з комою ставиться:

1. У безсполучниковому реченні на межі простих речень, якщо вони мають свої розділові знаки: *Уже горіли червоними, як жар, шапками будяки, дихаючи солодким медвяним душком; цілими озерами поміж трав біліли соромливі невісточки в жовтих шапочках і білих віночках з пелюсточок навколо голівок... (Г. Тютюнник).*

2. Коли речення далекі за змістом: *Настане літо; жовтий цвіт укриє липу до вершини (Я.Щоголів).*

Вправа 139. *Поясніть знаки пунктуації.*

А що вже грязюка в світлоярівських степах була, то такої не знайдеш, мабуть, ніде в світі.

Та природа милостива до людей, і коли вона, з одного боку, відгородила Світлоярськ од усіх цивілізацій непрохіддям розбагненого чорнозему, то з другого – наклала Дніпро, і світлоярівці в своїй закоханості й самозасліпленні вважали, що поза Дніпром немає України, бо ж думалося: Дніпро – як мова. Мово наша і Ріко наша! Невичерпна, вічна, молода, як весняне листя. Райдуги купаються в Дніпрі, небо хмарніє від птаства, червоновишневі зорі горять угорі, земля стогне від тяжкості хлібів, громи вигуркочують над просереддю Ріки, і садки вишневі коло хат, і хрущі над вишнями, і червоно в небо устає новий псалом залізу, а над усім мова гримить, і шепоче, і ніжно лащиться, і бунтується: «О люди, люди небораки...», і дух рве до бою, і діти просять «моні»; а матері лебедіють над ними, і мружиться гай, і небо пахне сміхом. Мово вкраїнська, звідки прилетіла, як тут зросла, розцвіла й зарясніла? Чи пила ти воду з Дніпра, чи купалася в його ласкавих водах, чи злітала з його мільйонокрилим птаством! Мово! Течеш вічно й вільно, як Ріка.

Безжальний час не владний над мовою людською. Час жбурляє іржу своєї старості на слова й на тіло мови, та вона молодіє в своїх глибинах, червоногаряча, мов любов, і, навіть умерши, вперто воскресає то в священних гімнах, то в книгах поетів, то в записах на камені, на листку папірусу, на піску, на глині, у вдячній пам'яті поколінь.

(П. Загребельний)

4.5.6 ДВОКРАПКА

Двокрапка ставиться:

1. У простому реченні перед однорідними членами речення після узагальнюючого слова: *І на тім рушникові оживе все знайоме до болю: і дитинство, й розлука, й твоя материнська любов (А.Малишко).*

Інколи узагальнююче слово може бути відсутнє: *На розвиток рослин впливають: ґрунт, освітлення, температура.*

2. У складному реченні між простими, якщо друге речення розкриває або доповнює зміст першого: *І раптом страх обіймає таємницю: сліди, які заплутали зайці, між сосон перечитує лисиця... (І.Перепеляк).*

3. При прямій мові та в діалогах після слів автора:
В аркані доля побрана тяжка:
– Отамана знайти скоріш нам треба! –
В громаді почали тоді гукать.

(І. Перепеляк)

4.5.7 ТИРЕ

Тире ставиться:

1. Між підметом і присудком на місці дієслова-зв'язки:
Два та три – п'ять.
Найбільше багатство – здоров'я (Нар. творчість).

2. Між підметом і присудком, коли один із них (або обидва) є інфінітивом: *Вік звікувати – не в гостях побувати (Нар. творчість).*

3. На місці пропущеного члена речення: *На одній ниві – пшениця, на другій – жито (О. Гончар).*

4. Перед узагальнюючим словом, що стоїть після однорідних членів речення: *День, вечір, ніч, ранок – все біле, все тьмяне (Леся Українка).*

5. Після переліку, якщо перелік іде за узагальнюючим словом і не закінчує речення: *Фахівців різноманітних спеціальностей: програмістів, економістів, інженерів-радіотехніків – готують факультети Харківського національного університету радіоелектроніки.*

6. Для виділення прикладок, якщо вони стоять наприкінці речення й перед ними можна вставити **а саме**: *У своїм невеличкім гурточку він завів новину – гуртову працю (М. Коцюбинський).*

7. Між реченнями, коли зміст їх різко протиставляється: *Зважливо простягаю руку, сміло – і прокидаюсь... (Леся Українка)*

8. Якщо перед присудком, вираженим іменником, стоять слова **то, це, ось, значить**: *Сміле слово – то наші гармати, світлі вчинки – то наші мечі (П.Грабовський).*

9. Між частинами безсполучникового складного речення, коли перша частина виражає причину або умову, а друга – наслідок: *Як сонце зійде – висохне роса (Нар.творчість).*

10. Між реченнями, що входять до складного безсполучникового чи складносурядного речень, якщо в другому подано висновок або наслідок дії першого: *Защебетав соловейко – пішла луна гаєм (Т. Шевченко).*

11. Між двома словами на означення просторових, часових або кількісних меж: *Навчання триватиме протягом жовтня – травня.*

12. Між двома власними назвами, сукупністю яких називається теорія, науковий закон: *закон Бойля – Маріотта.*

13. Для виділення вставних слів або речень: *А тоді зопалу – не встигло радіо попередити! – вернулися морози (В. Яворівський).*

Тире не ставиться між підметом і присудком:

1. Якщо присудок стоїть перед підметом: *Хороша-таки штука життя (А. Головко).*

2. Якщо перед присудком стоїть частка **не** (крім випадків, коли підмет і присудок виражені інфінітивом): *Кров людська не водиця, проливати не годиться (М. Стельмах).*

3. Якщо підмет або присудок виражений особовим чи питальним займенником: *Ні, він не боягуз.*

4. Коли до складу присудка входять слова **ЯК, НІБИ**: *Посмішка дівчини як сонечко улітку (Нар. творчість).*

5. Якщо присудок виражений прикметником, прикметниковим займенником, іменником з прийменником:
Ця книга твоя?
Брат високий на зріст.

Вправа 140. *Поясніть уживання розділових знаків.*

1. Надходить березень – і в полі
Тьмяніє снігу білизна.
Ось-ось прокинеться весна:
Підсніжник вигляне на волю,
Довкола побіжать струмки
Вмивати землю передцвітну...
А радість птахом перелітним
Вже мчить до серця напрямки.
(В.Калашник)

2. «Часом з нею ведеш розмову, як з людиною, що не чує тебе зовсім, – скаржився невідомо кому Денис. – Жінки вміють удавати, ніби вони слухають. – Зробить таку міну, пильно так стежить за кожним словом, ти їй про досягнення сучасної науки, вона очей з тебе не зводить і у відповідь ласкаво так: «Давай підемо в кіно, ми страх давно нікуди з тобою не ходили».

3. Зойк болючий моїх страждань розрушить пекло і скрізь настане рай – без краю... Гордую всіми, всіх нехтую. – Однак... Пробі! Дрожу?.. Ридаю?.. Клонюся?.. Я корюсь, цілую сиру землицю?.. Що я чую! «Життя – мара, а там – предвічна страшна конечність...» (І. Кармелюк)

4. Все співають, як діялось, сліпі небораки, – бо дотепні... А я, а я тільки вмію плакать, тілько сльози за Вкраїну... А слова – немає... А за лихо... Та цур йому! Хто його не знає! (Т. Шевченко)

Вправа 141. *Розставте розділові знаки при однорідних членах, з'єднаних сполучниками. Поясніть пунктограми.*

1. Мовчить собор. Щоразу перед ним Баглай почуває себе ніяково відчуває якийсь дивний смуток і щось навіть тривожне. Собор ніби має в собі щось від стихії, навіває щось таке велике, як навівають на людину степ або ескадри хмар серед бурі або окутані вічними димами чорні індустрійні бастіони заводів...2. І праведників і грішників усіх він [собор] єднав. 3. В небі свист і виття блиск літаків і сонце кудлате, сліпучо-сліпе, як вибух. 4. ...Птахи то згаснуть то знову виринуть у тій буро-оранжевій повені і, мов рибки, трепещуть у ній. 5. Мати працювала на постійній, свинаркою. Літо й зиму будень чи свято із світку й до ночі тільки приплоди опороси запарки комбікорм... 6. Хотілося затулити вуха втекти та все ж пересилила себе досиділа, поки він докричав свою лекцію до кінця. 7. Відтоді й не бачила більше ні його ні його півнячого кашне. 8. Життя в цих людей відкрите, живуть поокремо а якось ніби й спільно на видноті. 9. А молодь частіше юртується біля Баглаєвого або ще... Орлянченкового двору. 10. Не було зараз ні ляку ні бентеги в дядьковім голосі. 11. Бо ми хоч бідні але горді. Живемо в тіні але сонце бачимо. 12. Тридцять чи сорок тисяч років тому невідомий митець при відблисках вогнища вивів у печері перші контури мамонтів. 13. Привіт матері передай. Вона в тебе старушка хоч і сувора але справедлива. 14. Після відвідин музею якось збадьорилася: чи піонери навіяли своїм щебетом добрий настрій, своєю дитячою безхмарністю чи ота малинова козаччина вольовита, безстрашна. 15. А вона тільки й має від своїх Вовчугів вовчий білет та й той неписаний усний. (За тв. О.Гончара). 16. Ми з Терешком як не сіємо то жнем (С.Воскрекасенко).

Вправа 142. *Розставте пропущені розділові знаки для виділення однорідних членів, з'єднаних повторюваними сполучниками.*

1. Запахла осінь в'ялим тютюном та яблуками та тонким туманом (М.Рильський). 2. Приклепаємо косу та поїдемо на сінокіс на Десну та накосимо сіна та наловимо риби та наваримо каші (О.Довженко). 3. Чи в Києві чи в Полтаві чи в самій столи-

ці ходив чумак з мазницею помежи крамниці (С.Руданський). 4. Остап лежав на очереті й почувався ослабленим... Не то сон не то забуття склепляло повіки (М.Коцюбинський). 5. А вві сні я бачив сонце і поле безмежне і стежки без краю в достиглих хлібах (М.Збанацький). 6. З моря долітав то рев прибою то завивання сирени (О.Гончар). 7. Чи сумно вам чи радісно читать оповідання про велику драму? То хочеться над вами заридать то заспівать з раптового нестяму (Леся Українка). 8. Не треба їй [пісні] ні сліз ні спочування (Леся Українка). 9. У землю врізає (чи то місто дорога чи лук), у землю плуг (П.Тичина). 10. Поете! Будь собі суддею, і в ночі тьми і самоти опинись над власною душею і певний суд вчини над нею і осуди і не прости (М.Рильський). 11. Ні вінками Атен ні руїнами Трої не прославив тебе чужоземний Боян (Филип). 12. Христя прохала батька привезти з міста гостинця хоч перстень хоч сережки хоч стьожку яку-небудь (Панас Мирний). 13. Судьба моя, не обминай мене, бува, турботою ні пилом сивим... ані людьми ані слізьми ні жалощами – болями (А.Малишко).

Вправа 143. *Розставте пропущені розділові знаки між однорідними членами перед чи після узагальнюючих слів.*

1. Готичний присмерк еллінську блакить легенд біблійних мідь, вісон і злато все можемо на полотні віддати чи на папір слухняний перелить (М.Рильський). 2. І все поволі зникає море скелі земля (М.Коцюбинський). 3. Зо всіх куточків зі стін з вікон з долівки і з мене самого вставали згадки дитинства і пливли передо мною (М.Коцюбинський). 4. Всюди і на вулицях і круг стадіону і обабіч дороги до заводу росли молоді осокори клени й каштани (В.Собко). 5. Тиша була наповнена всякими звуками і дзвінкою піснею жайворонка і дзижчанням польових мух і тихим мелодійним шелестом стиглого жита (М.Коцюбинський).

Вправа 144. *Розставте пропущені розділові знаки, відокремлюючи узгоджені й неузгоджені означення.*

1. Кузьма Осадчий! Усмішка до вух сам закудланий у зашмарованій майці в пилюці... (О.Гончар). 2. Магазаник одержав

жаданий хутірець з садком з сіножаттю і ставом (М.Стельмах). 3. Босий без ременя без пілотки він здавався зараз якимось особливо юним і вільним (О.Гончар). 4. Ранок веселими руками промінців викочує з-під землі пшеничний колобок сонця і ставить його на зелену з туманцем скатертину озимини (М.Стельмах). 5. Все ж він [солдат] оглушений боєм палаючий кров'ю почув той писк і зупинився над окопом, над породіллею (О.Гончар). 6. Цей старовинний ще козацьких часів собор був він од Єльки в дитинстві захований обрієм Вовчугів (О.Гончар). 7. Іноді прокравшись до паркана не помічена подовгу дивиться вона з темряви палісадника на людей Зачіплянки (О.Гончар). 8. Гойдається вечора зламана віть туга, наче слива, рудою налита (В.Стус). 9. Мені зоря сіяла нині вранці устромлена в вікно. І благодать така ясна лягла мені на душу сумиренну... (В.Стус). 10. Куріє руїна. Кривавим стікає потоком і сонце татарське стожальне разить наповал (В.Стус). 11. А в гаю на схилах ще лежить сніг припорошений і присипаний почорнілим торішнім листям й дрібним галуззям (Є. Гуцало). 12. Раптом я уявив Мальованого переді мною. Він не звивався, як на судовому процесі, а стояв зігнутий з обвислими руками з похнюпленою головою (Є. Гуцало). 13. Тітка Чаплиха завжди така балакуча нині мовби краплиною горілки похлинулась (Є.Гуцало).

Вправа 145. *Розставте пропущені розділові знаки. Поясніть виділення прикладки або комами, або тире.*

1. Сільський чабан дід Свирид показав та розказав мені, як із тієї солом'яної стрічки бриля робити (Ю.Збанацький). 2. Чуєш у собі поклик поезії, але хто навчить тебе її чародійницьких тайн? Собор? Горда поема степового козацького зодчества вона щоразу хвилює тебе, щось навіває... (О.Гончар). 3. Такі як батько твій Ізот Іванович трудяга-ветеран справжній представник його величності робітничого класу (О.Гончар). 4. Директор закладу бритоголовий в'язистий мужчина в чесучевім костюмі сидить у затінку під горохом під зеленим його шатром (О.Гончар). 5. Кожен меч промінь світла небесного впав згори і знову угору зросте; кожен звук відгук сили одвічної, що руйнує й будує міста (Леся Українка). 6. Він був відомий як людина широких мистецьких

смаків меценат театру колекціонер шедеврів малярства аматор музики (Ю.Смолич). 7. Вона була педіатром себто лікаркою по дитячих хворобах (Ю.Яновський). 8. Вальдшнеп або лісовий кулик благородна птиця, трохи менша як наш голуб (О. Воропай). 9. Край головного плота окремо від лоцманів самотньо стояв молодий дніпропетровський коваль із залізничних майстерень Петро Гонтар (Яків Баш). 10. Квіти особливо пальми і аспарагуси відразу навіяли життя у мертві кімнати (Вільде). 11. Довге життя випало старій Дорошенчисі або Чабанисі, як частіше її називають (О.Гончар). 12. Мемет... як комерсант стояв вище партійних суперечок (М.Коцюбинський). 13. Членом «Гарту» я був і сам як книжковий ілюстратор (О.Довженко). 14. Ми юні волі оборонці ступили на громовий шлях (В.Сосюра).

Вправа 146. *Розставте, де треба, коми для відокремлення обставин, виражених дієприслівником або дієприслівниковим зворотом.*

І. 1. Запалившись Василинка з неприхованою гордістю розтлумачувала Ліні, що тут і до чого (О.Гончар). 2. Кузьма плигнувши всідається на тій фуфайці (О.Гончар). 3. Там могили з буйним вітром в степу розмовляють, розмовляють сумуючи (Т. Шевченко). 4. Закрутивши чорні уси за ухо чуприну подняв шапку – човни стали (Т.Шевченко). 5. Вона все ходить, з уст ні пари. Широкий Дніпр не гомонить: розбивши вітер чорні хмари ліг біля моря одпочить (Т.Шевченко). 6. Видно, як працює не розгинаючись убогий тесля зв'язавши ремінцем волосся буйне (Леся Українка). 7. Тесля рубонув так по ціпилну, аж воно зломилось. Він кинув сперсердя друге взяв не встаючи (Леся Українка). 8. Гуркіт канонади ревів не перестаючи (Ю.Смолич). 9. Він говорив не поспішаючи з крижаним спокоєм (А.Головко). 10. Хілон дуже молодий хлопець, говорить запинаючись: Вибачай... (Леся Українка). 11. Земля осипаючись глухо шумить у мить тишини після вибуху бомби (М.Бажан). 12. Вона йшла опустивши голову неначе щось видивляючись на дорозі (Ю.Мушкетик). 13. Сікач незважаючи на свою чималу вагу і короткі ноги дуже прудко бігає (О.Воропай). 14. Сонце шукаючи броду сторожко зупинилося посеред ріки (М.Стельмах).

II. 1. Спав [Орлюк] мертвим сном на двадцятиградусному морозі в снігу, коли санітари поклавши поранених на ноші почали брати його. – Сплю, куди тягнете! Живий! – Гукнув просинаючись до санітарів. – Клади назад! – І знов задавав хропака... (О.Довженко). 2. Далеко не кожному вдавалося вижити, та вмираючи вони перемагали (Ю.Збанацький). 3. Запрошуючи Твердохліба сісти і всідаючись вигідно й зі смаком сам почав директор без передмов... (П.Загребельний). 4. А тепер, виходить, віднайшов! Знайшов не шукаючи не сподіваючись забувши думати?.. (П.Загребельний). 5. Не сіявши не оравши не буде жито родити (Нар. творчість). 6. Максим стояв притулившись чолом до вікна і дивився в ніч, яка наче поглинаючи поїзд всмоктувала його вагон за вагоном (А.Рибаков). 7. Мати запобігала перед нею, але Ліна уникала будь-яких розмов робила все механічно зціпивши зуби (О.Іваненко). 8. Жінка йде поволі і трохи зігнувшись (О.Довженко). 9. Не все вам бігать по горушки зкартуючи у тихий гай (Л.Глібов). 10. Берези й клени ще недавно голі стоять зеленим маючи гіллям (М.Рильський).

Вправа 147. *Розставте потрібні розділові знаки, відокремлюючи уточнюючі слова та звороти.*

1. Опустились інопланетники в степу неподалік від траси, й було це рано на світанні, коли пташки росу п'ють (О.Гончар). 2. Потім всі четверо відійшли набік, щось поговорили між собою, і сержанти пішли в ліс, а командири стали попереду колон і повели далі з лісу (Григорій Тютюнник). 3. Йому [Дорошенкові] іноді здається, що й рідній матері він був дорожчий отой морський буряний... Отам ти був людиною серед штормів (О.Гончар). 4. А надвечір Віталиків мотоцикл доставить Тоню прямісінько в табір до самого її намету (О.Гончар). 5. Надбережжя теж пустинне безлюдне. Тоня вперше тут серед цих кучугур (О.Гончар). 6. Дуже часто зовсім несподівано в думках зринає спогад про зимову ніч (В.Козаченко). 7. Устане Чіпка рано ще до схід сонця наберe в торбу візьме малахай... та й іде в царину до землянки дожидати, поки збереться отара (П.Мирний). 8. Це було літом саме в жнива (М.Коцюбинський). 9. Жодна підвода не йшла на-

зустріч на схід (О.Гончар). 10. Цілу ніч до зорі я не спала. Прислухалась, як море шумить (Леся Українка). 11. Він дзвонив цілу годину майже безперестану від одинадцятої до дванадцятої (Ю.Смолич). 12. Зла кров убивства. Вона відкидає людство на цілі віки назад до печер у нори до чотириногості й плазування (П.Загребельний). 13. То все були розмови між друзями в чотири ока (П.Загребельний). 14. Дерева на горі купали свої крони в низько приспущеному небі, а тут у долині було ясно (В.Шевчук). 15. Коли дівчинка крутилася там унизу під брамою на другому боці вулиці крутилася верткою дзигою тоненькою з ногами-шпичками з коротеньким волоссям смішна кругловида дівчинка, – він запевняв, що все вирішено (В.Бичко).

Вправа 148. *Поставте, де треба, розділові знаки. Обґрунтуйте відокремлення другорядних членів речення, уточнюючих зворотів.*

1. Старшокласники хлопці і дівчата розібравшись невдовзі позникали в зелених виноградних хащах (О.Гончар). 2. Тоня бризкає спроквола водою вгору, і звідти з синього неба білосніжні перла летять справжнісінькі перла блискучі осяйні (О.Гончар). 3. Стежечка повела їх угору між піщані кучугури поросли лозами й молоденькими років чотири тому посадженими соснами (Ю.Мушкетик). 4. Ніч була темна аж чорна (М.Коцюбинський). 5. Хлопчик знов притулився щокою до подушки і зігрітий з обох боків гарячим диханням батька і сестри заснув (І.Цюпа). 6. Дебелі воли лежали підгорнувши під себе ноги великими білястими масами і здавалися здалека сірим камінням розкиданим по схилу поля (О.Довженко). 7. Замість виснаженої, смертельно втомленої колони пролітали перед ним зараз лави інших мовби окрилених людей (О.Гончар). 8. Заглиблений в свої думи Дмитро не чув, як навколо нього сумовито гомоніли сплетені гілки дерев тихо роняючи листя (М.Стельмах). 9. Василько незабаром помітив, що він їде не дорогою а так лісом навмання (М.Коцюбинський). 10. Галина як піаністка стала акомпанувати Вадимові (І.Ле). 11. Повісивши голову поплентався Федірко з вигону (Ю.Збанацький). 12. Веселі і горді хоробрі і чулі вони [друзі] у годину страшної навали життя своє теж підставляли під

кулі (А.Малишко). 13. Непереможний я сміливою ходою іду в нові незвідані світи (В.Логвиненко). 14. Листатий чауш або «волове око» як його звуть буйно розрісся цієї весни (О.Гончар). 15. Він полюбив, щоб до Волі приходили гості зокрема Рада й Аліна (Ю.Яновський). 16. Якусь мить Коля ще дослухався до звуків зокола знадвору (Ю.Смолич). 17. Стогнав поранений товариш вогнем знекровлений без сил (В.Усенко). 18. Марне змагання! Підхоплений бурею хвилею змитий не спам'ятавшися мчить він назустріч загибелі власній (М.Зеров).

Вправа 149. *Розставте потрібні розділові знаки для відокремлення вставних слів, словосполучень і речень та вставлених конструкцій. Поясніть правила вживання видільних знаків – ком, тире, дужок.*

1. Старому видно було ніяково за те, що виявив перед незнайомою людиною слабкість (О.Гончар). 2. Правду кажучи сподівався я, що буде це ближче (О.Гончар). 3. Відступати нам по-перше пізно, а по-друге немає підстав (В.Собко). 4. А так взагалі жилося і працювалося Іванові Івановичу ще раз кажемо непогано (О.Воропай). 5. Полювання як бачите не якась там легковажна дрібничка, а дуже й дуже поважна справа (О.Воропай). 6. А проте скажу тобі не було нічого більш важливого й потрібного, ніж та щоденна, скромна, непримітна праця тисяч невідомих сіячів на цій духовній ниві. Хай може я і помиляюсь, але так вважаю (В.Биков). 7. Як довідалася, що поранений перед тим як ми заходили до іншої сім'ї в крайню хату, як дізналася, хто ми такі, всіх забрала до себе (В.Биков). 8. – Здається твій зв'язковий об'явився. Завтра ж у заметіль підеш із ним до свого загону (М.Стельмах). 9. – А ви ж звідки і чи надовго до нас? Курінь я бачу нап'яли добрячий (І.Цюпа). 10. – Одне слово збирайся. Машина тут неподалік. Поруч (І.Цюпа). 11. Словом ви поїхали на лугові озера, на очерети й тихі-тихі плеса. Само собою розуміється, що ви берете з собою рушницю це така штука, що стріляє, набої і всілякий інший мисливський реманент... (О.Воропай). 12. Збираєтесь ви значить на лисиць (О.Воропай). 13. Є чутка може це й химера, і кут зору може й слушний кут, що греки, начитавшися Гомера, його кіммерів поселили тут (Л.Костенко). 14. Всі ці високі гості без-

перемінно зупинялись на ночівлю в Кіндрата Шовкуненка хоч до райцентру рукою подати, бо знали напевно, що господар і пригостити як слід спроможеться, і тепленької олійки жбанок у бідарку вкине з оберемком сіна чи соломи (Григір Тютюнник). 15. Данило Коряк, чоловік худий, цибатий, плоскогрудий, але широкий у кості сорочка на його плечах розіп'ята, мовби кроляча шкурка на граблиці, лаштується в путь (Григір Тютюнник). 16. Солдати зіскочать, підштовхнуть де в них береться сила? і за машиною йдуть, щоб знову не засіла (Л.Первомайський). 17. А Мишенятко під вербою почуло, що м'ясце пахтить, та й крадеться поміж травою яке мале, а вже хитрить! (Л.Глібов).

Вправа 150. *Розставте потрібні розділові знаки – кому, крапку з комою – у складносурядних реченнях з парними та повторюваними сполучниками. Поясніть пунктограми.*

1. Так само дихало простором і солоним вітром море і білілися вітрила на рибальських човнах і сонячними ранками далекий острів курів хвилями рожевого туману (О.Донченко). 2. Сіяло сонце в небесах ані хмариночки та тихо та любо, як у раї (Т. Шевченко). 3. ...Шпаки – це імітатори веселі то іволга у пісні їх дзвенить то хлопчик друзів кличучи свистить то соловейко розсипає трелі то колесо немазане скрипить (М.Рильський). 4. Все зраділо стрічаючи день і день зрадів розцвітаючи ясний теплий погожий (Панас Мирний). 5. На столі лежать зошитки малі і роботи час проганяє втому і летять-летять в небі журавлі і дзвенять дзвінок хлопчику малому (А.Малишко). 6. Сонце пронизує річку зверху аж до самого дна і тільки посередині чорніє то або глибина відзначається або зелене жабуриння вкрило чисте дно (П.Мирний). 7. Старий Небаба пройшов мимо них, ніби в сні – чи то зосередився в собі... чи настрій його розчинився в настрої довколишнього світу злившись з ним ставши єдиним цілим (Є.Гуцало).

Вправа 151. *Розставте, де треба, розділові знаки перед сполучником* ***як****.*

1. Липенко, зазираючи в клапоть паперу, описаний малознайомими для нього словами, почутими від трактористів у Ста-

рих Гуляках, розказував про те як ходив там на поле. 2. Чудно в Бережанах... люди в космос літають, а в нас як і сто років тому. 3. Дитина, а давненько вже грається в дорослого: не пустує як інші діти за книжки сідає сам. 4. Ідучи через село, Ганна Михайлівна дивилась як на сивому крилі далекої хмари дотлівали відблиски сонця. 5. Слова мають бути доборні як пшениця, зобрана цього року на бережанських полях. 6. – Як материне здоров'я? – Відлягло трохи, вже не в такому розпачі як перше. 7. – Ех, люблю як пахне осіннє поле як земля зорана пахне. 8. Не встигли й од'їхати далеченько як Мудрий вимкнув світло й, не вибираючи дороги, подався навмання по стерні. 9. Авжеж, думки й діло в Ілька ніколи не розходяться, іноді навіть діло як неусвідомлена необхідність душі передує думці. 10. Недарма споконвіку мовиться: як дбаєш так і маєш (З тв. Є.Гуцала).

4.6 СЛОВА, ЩО СТОЯТЬ ПОЗА ГРАМАТИЧНИМ ЗВ'ЯЗКОМ

Іноді до складу речень входять слова, словосполучення та речення, які не вступають у граматичні зв'язки з іншими членами речення.

Вони використовуються для того, щоб привернути увагу до повідомлення або виразити своє ставлення до нього. На письмі виділяються розділовими знаками.

До складових частин речення, що стоять поза граматичним зв'язком, належать:

вставні слова: ***Очевидно***, *козак в Україні став синонімом лицарської доблесті й високого благородства (М.Слабошпицький)*;

вставні словосполучення: ***Дивна річ***, *ворона знала кожного з нас як облупленого... (О.Довженко)*;

вставні речення: *Софія, **як любовно називають собор кияни**, – найстаріший пам'ятник, золота окраса Києва (О.Цюпа)*;

вставлені речення – ті, що виражають додаткові повідомлення чи зауваження: *Хто боїться зіпсувати товариські*

стосунки гострою критикою на адресу товариша, хто не здатен з належним спокоєм ***(хоч би воно й було боляче)*** *вислухати таку критику з товаришевих уст – має ще добре попрацювати над собою (М. Рильський);*

стверджувальні та заперечні слова: ***Так****, я вільний, маю бистрі думи-чарівниці (Леся Українка);* ***Ні****, не підніметься моя рука на кущ оцей, відмовиться сокира його рубати! (М.Рильський);*

питальні слова: ***Що*** *ж, лізьмо вгору? (Леся Українка);*

звертання: *Звідки ти взялася,* ***Україно-ненько****? (К.Грищенко).*

Вправа 152. *Назвіть виділені слова, що стоять поза граматичним зв'язком. Підкресліть їх. Поясніть розділові знаки.*

1. Хтось із грецьких філософів, не пам'ятаю, висловив думку, що набагато краще втручатися в суперечку ворогів, ніж друзів, бо опісля один із друзів стає тобі ворогом, а один з ворогів – другом (Р.Іваничук).

2. Місяцю мій ясний! З високого неба сховайся за гору, бо світу не треба... (Т.Шевченко).

3. Я давно обіцяв тобі, друже, присвятити хоч кілька рядків... (І. Муратов).

4. Життя не нива, ні, воно – дорога між злом і добром, буттям і небуттям (Л.Дмитренко).

5. Весно, ох довго ж на тебе чекати! (І.Франко).

6. Так, справжня поезія – завжди сучасна і своєчасна... (Б.Олійник).

7. Я, по правді сказавши, й тепер трохи дивуюсь, що мені так легко пишеться до Вас (Леся Українка).

8. Іван Кочерга пише тут «Фею гіркого мигдалю» (музику до п'єси написав житомирянин В.Косенко), «Майстри часу», «Алмазне жорно» (в основу покладено минуле Житомира) (В.Шевчук).

9. На жаль, у нас не прийнято писати культурних історій міста (В.Шевчук).

10. І, нарешті, останній, дуже важливий момент – мистецькі здібності народу (О.Воропай).

11. Ой ти, вишню
Солодкувата,
Чого ти довго
В полі стоїш?
(Народна творчість)

12. Народе мій, коли тобі проститься крик предсмертний і тяжка сльоза розстріляних, замучених, забитих, по соловках, сибірах, магаданах? (В.Стус)

13. Кажуть, юність нерозсудлива й тривожна,
Кажуть, юність мов жар-птиця золота.
(Л. Забашта)

14. Мов крилом майнуло наді мною.
І, здалось, примарилось мені,
Наче ти печальною ходою
Десь пройшла у білому вбранні.
(В. Сосюра)

15. А син Івась (такий, як день, біловолосий)
З дитинства мріє стать матросом.
(І. Нехода)

4.7 ВСТАВНІ СЛОВА, СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ ТА РЕЧЕННЯ

Вставні слова та словосполучення виражають особисте ставлення мовця до висловленої ним думки. Найчастіше вони

1) вказують на послідовність викладу: *по-перше, по-друге, нарешті, між іншим, наприклад, отже, проте, однак* та ін.;
2) виражають почуття мовця: *на жаль, на щастя, як на зло* тощо;
3) вказують на способи оформлення думок: *одним словом, по правді кажучи, зокрема* та ін.;
4) вказують на джерело повідомлення: *говорять, кажуть, по-моєму, зі свого боку* і под.;
5) привертають увагу співрозмовника: *чуєш, уявіть собі, дозвольте, пробачте* та ін.

Лише вставними бувають слова **мабуть, отже, а втім, крім того, щоправда, по-перше, по-друге**. Вони завжди виділяються комами.

І, навпаки, ***не є вставними***, а тому й не виділяються комами такі слова: **ніби, нібито, мовби, мовбито, немовби, немовбито, наче, неначе, все-таки, адже, от, принаймні, навіть, за традицією, буквально, приблизно, як-не-як** і под.

Деякі слова можуть бути вставними і невставними залежно від контексту. Порівняйте: *Небо здається пухнастим. Ми,* ***здається****, запізнюємося.*

Щоб з'ясувати, чи є дане слово вставним, треба поставити питання. Якщо це можливо, тобто слово в реченні відповідає на питання, то воно не вставне і виділяти його комами не можна: *Звичайно* (як часто?) *я прокидаюсь рано.* Якщо слово на питання не відповідає, то воно вставне і треба ставити розділові знаки: ***Звичайно****, з такою пропозицією не можна не погодитися.*

4.8 РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ ПРИ ВСТАВНИХ СЛОВАХ ТА РЕЧЕННЯХ

1. Вставні слова й словосполучення у реченні виділяються комами: *Брати жили,* ***як кажуть****, душа в душу (М.Рильський). Чи справді так було, чи,* ***може****, хто збрехав... (Л.Глібов).*

2. Вставне слово відокремлюється комою, якщо перед ним є сполучник: *Підсвідомо я очікував, що,* ***можливо****, завтра, трапиться грандіозна подія.*
   Якщо вставному слову передує сполучник, що стоїть на початку речення, то кома між ними, як правило, не ставиться: *І* ***можливо****, ми скоро зустрінемося.*

3. Вставні слова, що стоять всередині звороту, виділяються комами: *Вірш, вивчений,* ***мабуть****, ще в першому класі, я добре пам'ятаю.*

4. Якщо вставні слова стоять на початку або в кінці відокремленого звороту, то вони відокремлюються разом із зворотом: *Вранці,* ***очевидно*** *о дев'ятій годині, він прийде.*
   Але коли вставне слово стосується не звороту, а інших слів у реченні, то воно відокремлюється за загальними правилами: *Вранці, о дев'ятій годині,* ***очевидно****, він не прийде.*

5. Два вставних слова відокремлюються одне від одного комою: ***Отже, очевидно**, треба прискорити роботу.*

6. Якщо вставне слово стоїть після переліку однорідних членів речення та перед узагальнюючим словом, то перед вставним словом ставиться тільки тире, а після нього – кома: *Троянди, тюльпани, флокси – **словом**, всі квіти, що були в садку, цього року розквітли дуже рано.*

7. На місці пропущеного слова у повторюваному словосполученні може ставитися замість коми тире: *Дитячі ігри, з одного боку, – це розваги, а з другого – важливий засіб виховання.*

8. Вставні словосполучення та речення, що виражають додаткове повідомлення чи зауваження, виділяються дужками: *Але хіба ти думав, що все це ніколи не повернеться, і тільки раптом **(під парасолями лапастої верби)** перед очима твоїми вітром промчаться спогади? (М.Хвильовий)*

9. У дужки беруться знаки оклику чи знаки питання, а також питальні й окличні слова, що виражають ставлення автора до висловленого: *Колись, мільйони років тому **(чи то був сон?)**, тебе тривожили очі якоїсь романтизованої дівчини, і ти йшов у білий сад, ішов, похитуючись, мов п'яний, – така солодка путь була перед тобою (М.Хвильовий).*

10. Вставлені речення можуть відокремлюватися тире, якщо немає потреби дуже різко виділяти їх з основного: *Він був якийсь такий – **мені важко сказати** – добрий чи то уважний... (Р.Іваничук).*

Вправа 153. *Поясніть знаки пунктуації.*

1. Працював я, треба сказати, на совість (Ю.Збанацький). 2. Осідає чорна ніч білим снігом на хати. Осідає – дивна річ – білизна із чорноти (Д.Павличко). 3. Звісно, я міг би написати цілу повість життя, але цей шлях дуже далеко завів би, – я і так

боюся, що подав вам багато зайвого і вже, напевно, нецікавого (М.Коцюбинський). 4. Для неї не було б, здається, несподіванкою, якби це саме він, син її – капітан Дорошенко – прибув із далеких плавань додому, прибув би кораблем аж сюди та кинув якір на видноті у рідному степу, поблизу материної домівки (О.Гончар). 5. Клімат України, як відомо, досить суворий, і теплий одяг нашому населенню завжди був потрібний не менше як на шість, а то й сім місяців у році (О. Воропай).

4.9 РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ ПРИ ЗВЕРТАННЯХ

Звертання **– це слово або сполучення слів, яке називає особу або предмет, до яких звернено мовлення.**

Наприклад: ***Рідна мати моя****, ти ночей не доспала і водила мене у поля край села (А.Малишко). Чом, чом,* ***земле моя****, так люба ти мені? (Народна творчість)*

У реченні звертання виділяється комами або знаками оклику.

1. Коми ставляться тоді, коли звертання вимовляється без особливої кличної інтонації: *Забудь мене,* ***пташко****, забудь, не журись (Т.Шевченко).*

2. Якщо звертання стоїть у кінці речення, то перед ним ставимо кому, а після нього – той знак, якого вимагає мета висловлення: *Я для тебе горів,* ***український народе!*** *(В.Симоненко)*

3. Перед звертанням кома не ставиться після вигуків **О, ОЙ**: ***О думи мої! О славо злая!*** *За тебе марно я в чужому краю Караюсь, мучуся ... але не каюсь! (Т.Шевченко)*

4. Якщо звертання вимовляється з окличною інтонацією, то після нього ставиться знак оклику, а наступне слово пишеться з великої літери: ***Україно!*** *Ти для мене диво! (В.Симоненко)*

5. Повторювані або однорідні звертання розділяються між собою комою або знаком оклику: ***Гори мої, гори, зелений розмаю,*** *Хоч вже стільки літ минуло, я про вас гадаю (Б.Лепкий).*

Вправа 154. *Знайдіть у реченнях звертання. Поясніть розділові знаки при них.*

1. Дозволь мені, мій вечоровий світе, упасти зерном в рідній стороні (В.Стус). 2. Народе мій, до тебе я ще верну і в смерті обернуся у життя своїм стражданням і незлим обличчям... (В.Стус). 3. Земле рідна! Мозок мій світліє і душа ніжнішою стає, як твої сподівання і мрії у життя вливаються моє (В.Симоненко). 4. Тужу за вами, солов'ї Вкраїни! (М.Рильський). 5. Україно моя, мені в світі нічого не треба, тільки б голос твій чути і ніжність твою берегти (А.Малишко). 6. Україно моя, рідна мати моя невмируща, прославляю тебе, нині сущу й грядущу!

Вправа 155. *Поясніть розділові знаки при звертаннях.*

Молитва до мови

Мово! Пресвятая Богородице мого народу! З чорнозему, з любистку, м'яти, рясту, євшан-зілля, з роси, з дніпровської води, від зорі і місяця народжена.

Мово! Мудра Берегине, що не давала погаснути зеленому вогнищу роду нашого і тримала народ на небесному олімпі волелюбності, слави і гордого духу.

Мово! Велична молитва наша у своїй нероздільній трійці, що єси ти і Бог Любов, і Бог Віра, і Бог Надія! Мово, що стояла на чатах коло вівтаря нашого національного Храму й не впускала туди злого духа скверності, ганьби...

Мово наша! Предчасно постаріла, посивіла, змарніла, на хресті мук розіп'ята, на палю посаджена, за ребро на гак повішена дітьми-покручами. Стражданнице, великомученице Матір Божа наша, в соловецьких ямах згноєна, за моря й океани розвіяна, голодомором викошена, лютим чоботом розтоптана, стонадцять раз розстріляна, чорнобильською смертю засіяна.

Мово наша! Убога прочанко з простягнутою рукою!

Осквернена й знеславлена своїми дітьми. Твоїм сім'ям немудрим, що вродило не з тих полів, де квітнуть гречки, мовби зійшли на землю ангели, де половіють жита, як Божий лик, сяє небо, як… Божий престол, а із валубоського тирловища, де густо родить чортополох звиродніння, осот безпам'ятства, кукіль здрібнілого мислення, будяки бездуховності, чорнобиль рабської покори, прибиті сірою курявою повільної смерті, вичахання. На межі того здичавілого поля вже стоїть вічний плуг і вічний плугатар. Час чекає Божого знаку: зачати переорювати той бур'ян, чи, може, станеться диво...

Прости їх, Рідна! Прости гріхи вільні і невільні, прости той чорнобильський плід і те дике зілля, що густо вродило на нашому трагічному лану. І прости цю великостражденну землю, на якій диявол справив моторошне весілля, де здичавілі й сп'янілі від крові ангели його все котять і котять мутні тумани на Великі Луги, поки його лукаві слуги косять наші молоді трави... Прости! Воскреси! Повернися!

Забуяй вічним і віщим Словом від лісів до моря, від гір до степів. Освіти від мороку і освяти святоруську землю. Русь-Україну возвелич, порятуй народ її на віки! (К.Мотрич)

Вправа 156. *Поставте розділові знаки при звертаннях.*

1. За всі мої і радощі, і болі,
За те, що я живу на світі цім,
Благословенним будь світанок долі
Мій добрий незабутній отчий дім.
(Т.Нещерет)

2. Тут наша доля ніжно сповилася,
Щоб нам летіти в голубі світи.
Прийти до тебе все немає часу,
Ти нам хатино батьківська прости.
(В.Вихрущ)

3. Є в мене найкраща на світі матуся.
За неї до тебе Пречиста молюся.
Молюся устами, молюся серденьком
До тебе небесна Ісусова ненько.
(З молитви)

4. Ой броде татарський явори та калина бережками, та любов, що не зна берегів... (М. Стельмах).

5. Ах обруч Куди, куди він так жене
По стежині через поле весняне?
(Д.Павличко)

6. Лагідні веснянії ночі зористі
Куди ви од нас полинули?
Пісні соловейкові дзвінко-сріблисті
Невже ви замовкли, минули?
(Леся Українка)

7. Ой не крийся природо не крийся,
Що ти в тузі за літом, у тузі.
(П. Тичина)

8. Ви степи широкії ти дорого збита
Жито потолочене та сиві небеса.
Воронії коні ви ковані копита
Гвинтівочка звірена та вірная краса.
(А. Малишко)

9. Червона калино чого в лузі гнешся...
(І. Франко)

10. Ти мене з дитинства підіймала,
Хліб дала з піснями солов'я,
Відвела доріг мені немало
Земле зореносице моя.
(А. Малишко)

Вправа 157. *Поставте іменники у форму кличного відмінка, уведіть їх у речення як звертання; поясніть розділові знаки при звертанні.*

Учитель, Харків, Україна, університет, мати, син, пісня, весна, добродій, друг.

4.10 РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ ПРИ ПРЯМІЙ МОВІ

Пряма мова **– це чиясь мова, передана точно, з повним збереженням змісту, граматичної форми та інтонації.**

Позначатимемо далі П – якщо пишеться з великої літери, та п – якщо пишеться з малої літери. Пряма мова з обох боків береться в лапки. Вона має при собі слова автора (А, а). Слова автора можуть мати різну позицію.

Стояти перед прямою мовою

1) **А: «П!»**
Господар промовив: «Бережи, Боже, дітей!»;

2) **А: «П?»**
Мати спитала: «Коли повернешся?»;

3) **А: «П.»**
Козаки-запорожці казали: «Моя хата небом крита, землею підбита, вітром загороджена»;

Стояти після прямої мови

1) **«П!» – а.**
«Пора косити!» – дзвеніло блакитністю неба, і, переповнена зрілим материнством, зітхала земля;

2) **«П?» – а.**
«Як його звуть?» – спитав батько;

3) **«П», – а.**
«Яка ти розкішна, земле», – думала Меланка;

Розривати пряму мову

1) **«П, – а, – п».**
«У мене, – вів своє дід, – сини, двоє, на фронтах»;

2) а) **«П, – а. – П».**
«Хто на землі сидить, той не впаде, – вчили селяни своїх дітей. – Тримайтесь за землю»;
б) **«П? – а. – П».**
«Ти прийдеш? – гукнув Андрій. – Я чекатиму»;
в) **«П! – а. – П».**
«Нещастя! – крикнув я. – Біжіть сюди»;

г) **«П... – а. – П».**
«Ходять тут усякі... – бурмоче дід. – Недавно двоє прийшло»;

3) Коли одна частина слів автора відноситься до тієї частини прямої мови, що стоїть до розриву, а друга – до тієї, що після, то речення пишемо за такою схемою:
«П, – а: – П?»
«Я згоден, – сказав він і спитав: – Коли ти прийдеш?»;

4) Коли кілька реплік прямої мови ідуть у рядок, без вказівки, кому вони належать, то кожна з них береться в лапки, а між репліками ставиться тире:
«П». – «П». – «П».
«Ти не бачив моєї жінки?» – «А ото не вона стоїть?» – «Ні, та стоїть мовчки».

Коли пряму мову передають **у формі діалогу**, тоді кожну репліку починають з нового рядка. Перед нею ставлять тире і не вживають лапок. Інші розділові знаки ставлять, як звичайно при прямій мові.

Знак питання **(?)**, знак оклику **(!)** та крапки **(...)** ставляться перед закритими лапками, якщо відносяться лише до слів, що стоять у лапках, або після лапок, якщо стосуються всього речення.

Кома, крапка з комою, двокрапка й тире ставляться тільки після лапок.

Якщо знак питання, знак оклику й крапки стоять перед закритими лапками, то після лапок ті самі знаки не повторюються.

4.11 ЦИТАТИ

1. Цитата може бути наведена у вигляді прямої мови зі словами автора. Розділові знаки у цьому випадку ставляться, як при прямій мові. Наприклад: *В.Симоненко писав: «Україно! Ти для мене диво!»*

2. Якщо цитата – складова частина речення, то вона береться в лапки та починається з малої букви. Наприклад: *У своїх сонетах Рильський часто висловлював «пейзажем те, для чого слів нема людських».*

3. Віршова цитата пишеться без лапок.

4. Епіграф як різновид цитати у лапки звичайно не береться. Вказівка на джерело пишеться під епіграфом праворуч без дужок, крапка після неї не ставиться. Наприклад:

А серце жде чогось, болить,
Болить, і плаче, і не спить.
(Т.Г.Шевченко)

5. Вказівку на джерело, що стоїть після цитати, беремо в дужки і ставимо після другої дужки крапку. Наприклад, *«Прапорництво в Україні зазнає особливого розвитку з виникненням Запорозької Січі» (М.Слабошпицький).*

Вправа 158. *Поясніть знаки пунктуації.*

У нас у хаті небагато дівчаток. Тільки Оксана, та Юля, та Марина, та Христя, та Катря, та Оля, та Ліна! Мама каже: «Оксано, хату підмети!» «Добре, – озивається Оксана, та тільки мама за двері, кричить: – Юлько, хату підмети!» А Юля відповідає: «І не подумаю. Хіба немає меншого за мене? Чуєш, Христе?» «А чого це мені підмітати? – розсердилася Христя. – Я он і місяць тому підмітала, і минулого року раз. Я не можу. Я не маленька. Чуєш, Катре, хату підмети!» «А ось і не підмету, – обізвалася Катря. – Чого це Ольці така полегкість, що вона ніколи й за віник не візьметься? А вже їй сім років». «Оце ще мені лихо, – захлипала Оля. – Не хочу я підмітати. Он Лінка ніколи нічого не робить. А яка вона маленька, як їй вже п'ять років? Хай привчається, а то виросте за нашими спинами і не знатиме, як мамі допомагати». Ліна не опиралася. Кушпелу таку збила, що і в хаті нічого не видно. Зайшла мама, взялася за серце і каже: «Правду люди кажуть: де сім господинь, там хата не метена».

(За І.Сенченком)

Вправа 159. *Поставте знаки пунктуації.*

1. Щоб мова тобі повністю відкрилася, маєш бути залюбленим у неї писав О. Гончар. 2. Йшли вулицею, а Інна мені і каже Поглянь, тату, яка мальва. 3. Ми спитали журавля Де най-

кращая земля? Журавель відповідає Краще рідної немає! 4. Полюбилися юним читачам і повість Гуси-лебеді летять... та Щедрий вечір. 5. Людям на добро, а мені на поміч сказав якось Терешко бабусі Марфі. 6. Євгене Миронівно, це ви таку красоту тчете? схилився Богдан над незакінченою працею І рушники – ваша робота? Моя ж, не купована ж А де ви такі узори взяли? З голови і посміхнулась Хоча й голова моя невчена, а все в ній ворушиться й ворушиться клубок із різними нитками та узорами, то й переходять вони на рушники, настільники та налавники. Ось цей рушник я назвала Вечірня зоря. Тут синіми нитками заходить вечір, червоними і золотистими – зірниця і її проміння, а темно-синіми вже кинуто сон добрим людям на здоров'я. 7. От ми стріли весну! мовила мама, ввійшовши до хати.

Вправа 160. *Поставте знаки пунктуації.*

1. Істинно, люди: живемо не хлібом єдиним.
Істинно так... коли маємо хліб на столі.
(Борис Олійник)

2. За словами Є.Гуцала настрій – це фонтан, у якому б'ють тільки джерела радості і смутку.

3. Філософський трактат Климовського містив конкретні поради російському цареві Петру І у керівництві імперією. І найголовніша з них бути смиренним перед народом.

4. Ой маріла вишенька, маріла, А під нею дівчина сиділа. – Ой не сиди, дівчино, не сиди, Взуйся собі в черевички та й ходи. – Нащо мені батькові, старії, Купить мені мій милий новії (За Н.Шумадою).

5. О слово рідне! Шум дерев! Музика зір блакитнооких, Шовковий спів степів широких, Дніпра між ними левій рев... (Із віршів О. Олеся).

6. Світ який – мерехтливо казкове! – писав В.Симоненко.

7. Треба доглядати наш сад Вольтер.

Вправа 161. *Поставте пропущені розділові знаки.*

1. Усе треба віддавати в музеї доводив батько тільки в музеї Але ж це не варто виставляти в музеях заперечували йому і

не все виставляється там хіба краще щоб не пропадало як пропадає маса звичаїв слів котрі вмирають разом з речами і звичаями. А ти скажи скажи кричав на батька приятель з чого починала «Третьяковка» що було б якби не збирали друзі рисунків Модільяні? О це ви знаєте ви знаєте надто багато уже втрачав аргументи батько а тільки сердився я ставала в душі то на його бік то на бік приятелів (Н. Бічуя).

2. Поволі обвів зором широкий майдан море голів дітей на деревах і на дахах – майнула думка ці колись розкажуть... І далі дивився в очі тих, що стояли близько (О. Рибак).

3. Так сидів старий дивився перед собою а потім зловивши запитливий погляд Метелиці сказав голосно бадьоро Славна річка любо-дорого на серці Ніяк надивитись не можу все мало та мало? (Є. Гуцало)

4. Дощик. Та далебі й гарненький радів Хома сяючи очима і навіть не покривав себе шматочком брезенту. Краплі дощу дріботіли йому по картузику потрапляючи іноді й за шию від чого Хома розніжено попискував і сміючись приказував А щоб тебе дощик намочив (Є. Гуцало).

5. Цар як подивився що в нього свиточка латка на латці коліна повилазили то аж голову підвів Як-таки щоб я свою дитину та за такого хлопа віддав! (Нар. творчість)

6. А третій сидів-сидів Ось піду лишень я так я їх прижену Як побіг так і той рад що втік (Нар. творчість).

7. Лукаш То хто ж він дід чи батько Мавка Я не знаю Хіба не все одно (Леся Українка).

8. Не вір мелодії, що з струн її дзвенить Ти будеш майстром будеш паном тонів І серць володарем і владником мільйонів (І. Франко).

Вправа162. *Складіть речення за такими схемами. Поясніть розділові знаки.*

1. А: «П».; А: «П?»; А: «П!»
2. «П», – а.; «П?» – а.; «П!» – а.
3. «П, – а – п».; «П! – а. –П».
4. «П, – а: – п».; «П? – а: – П?»

Вправа 163. *Поставте і поясніть розділові знаки.*

1. Поглянь Я рівна і стрункa А ти Куди таке годиться Чого ти згорблена така Пита п'ятірку одиниця Коли б як я Ти потрудилась І ти б стрункою не була І глупотою б Не гордилась (Г. Бойко).

2.

Про перо і чорнило
Що це в тебе знов-таки
Двійки в зошит сіли
У диктантах помилки
Знов зачервоніли
І чого б я приставав
Бачиш яке діло
Я перо погане мав
І рідке чорнило...
Ти вже краще помовчи
Не мели смішного
Запиши собі й завчи
Віршика такого
Хто правопис твердо зна
Той і пише вміло
І ніколи не пеня
На перо й чорнило.
(Г. Бойко)

3.

Помилка-мандрівниця
У мого сусіда Гриця
Є помилка-мандрівниця
Не помилка просто горе
Вже і друзі всі говорять
Та помилка-мандрівниця
Мабуть хлопцеві рідня

Бо у зошитах у Гриця
Зустрічається щодня...
Гриць диктант писати став
І таке там написав
Неабияка хустина НЕЧЕРВОНА і НЕСИНЯ
А іще вона була
Невелика й немала...
О, для Гриця це проблема
В нього вийшло щось смішне
Там де треба НЕ окремо
Написав він разом НЕ!..
Та помилка мандрувала
Й в арифметику попала
І недва і неодин
Написав тут разом він
А увечері учора
Лист прийшов від брата Борі
Боря пише Братик мій
Орфографію відкрий
Незабаром у листі
Написав окремо ти
Гриць з листом мерщій у дім
Орфографія за ним
Запитав би хоч мене
Як писати частку НЕ.

(Г. Бойко)

Вправа 164. *Зробіть схеми речень через позначки* ***А, а; П, п.***

1. Подивиться було на неї старий сотник, подивиться на її пишний зріст і хорошу вроду, порадується батьківським серцем, що діждав на старість собі такої дочки, а часом і посумує: «Доспіла моя ясочка, як повний колос на ниві! Та чи знатиме женчик, яку благодать бере собі од Господа милосердного?» (П. Куліш).

2. «Наше завдання, – говорив О.Довженко, – утвердити в мистецтві образ народу, його безнастанне внутрішнє збагачення, молодість і силу, його духовну красу».

3. «Все, все ми віддаємо тобі, Батьківщино, – промовив він [Брянський] раптом якимось дивним голосом ні до кого. – Все! Навіть наші серця» (О. Гончар).

4. Сидів Шуліка на вербі І так до Ластівки озвався:
– Дивуюсь я тобі, – Не раз я придивлявся, – Усе ти між людьми і не боїшся їх, Пройдисвітів таких... Досадно стане хоч кому: Тобі привіт, мені біда велика!
А та йому: – Я – Ластівка, а ти – Шуліка (Л.Глібов).

5. – Та нащо вам, Гнате Васильовичу, той кабан. Нікудишній, хіба з нього – м'ясо...
– Помагай, – уперто буркнув дебелий дядько, пойменований Гнатом Васильовичем.
– Нікудишній кабанчик, хай йому грець, а ми через нього халепи не оберемось. Киньте... (Є.Гуцало).

6. Антуан Екзюпері писав: «Всі дорослі спочатку були дітьми, тільки мало хто з них про це пам'ятає».

7. «Робіть добро непоказно, буденно. Це принесе найвищу з нагород – ні з чим не порівняне почуття, що ти живеш немарно на цім світі», – зазначав М.Крищук.

Вправа 165. *Запишіть діалоги у рядок:*

1. Пита бабуся у онуки:
– Чи ти помила добре руки?
– Аякже, – Милочка в одвіт, – Помила з милом так як слід.
– А де? – бабуся знов питає. – Води ж у хаті в нас немає...
– Немає? – здивувалась Мила. – А я не знала і помила.
(Г. Бойко)

2. – Ми цього козака Петра Мамаригу вичавимо з болота, як в'юна! – говорили татари і місили озеро вздовж і впоперек, аж до того місця, де вода їм була по шию.
Петро ж тим часом сидів у воді, дихав і все ж теє татарське чув, що вони говорили про нього, і думав:

– Говоріть мені, говоріть, а мені тут у воді тепло.

– Де ти тут, козача душе? Краще вилазь сам, а ми тобі скрутимо руки та продамо в Туреччину на базарі, аби ти знав, як воювати з нами.

– От, думав собі Петро, – хто б це моїм товаришам-козакам та звістку подав, що я тут один у воді з очеретиною в роті та дихаю через неї.

Вправа 166. *Складіть діалог і запишіть його одним із способів. Поясніть розділові знаки.*

Вправа 167. *Розкажіть про особливості написання епіграфів. Запишіть приклад.*

Вправа 168. *Поясніть постановку розділових знаків. Напишіть тексти під диктовку.*

1.

З біографії розділових знаків

Кома і крапка – найдавніші розділові знаки. Вони з'явилися в друкованих книгах шістнадцятого століття.

«Кома» – слово з латинської мови. У латинській мові воно мало таке значення: «кую», «б'ю», «відсікаю», «відрубую», «відділяю». «Крапка» – це переклад латинського слова «пунктум». Це слово дало такі назви: пункт, пунктуація, пунктир, пунктуальний, пунктограма. «Тире» – слово французьке. Означало воно у французькій – «тягти». Першим застосував цей розділовий знак М.Карамзін на початку дев'ятнадцятого століття. Апостроф – наймолодший правописний знак нашого письма. З'явився він в українській граматиці і набув правописних прав за радянських часів. Назва знака взята з давньої грецької мови. Там вона означала: «кривий», «зігнутий», «повернутий».

2.

Присяга

«Усім, хто слів наших слухає тут і кому їх чути доведеться, ознаменуємо: Україна, мати наша рідна, кличе в потребі синів своїх усіх станів на рятунок. Нікому вона прислуги не забуде, за кров, за неї пролиту, нагородить, за голову, за неї положену, дітям і онукам віддячить, щирим словом спогадає, від ганьби й непам'яті героїв своїх спасе. Хто часу грізного не проспить, не прозіває, той частку свою з нашої перемоги пожне. Вільним обивателем Речі Посполитої козацької кожний стане, на своєму й для себе працюватиме, нікому не кланяючись, нікому не потураючи. Сам ду-

ховний в шані і повазі житиме, стан лицарський честі і слави військової заживатиме, міщанам їх право магдебурзьке гарантуємо, а народові посполитому землі, скільки треба, за чинші господарські й податі на оборону забезпечимо! – Потім Богдан Хмельницький упав на одне коліно, поклав пальці правої руки на Євангеліє і з натхненням почав проказувати за пан-отцем: – Я, Богдан Зіновій, двох імен Хмельницький, лицар, писар і сотник, пан на Суботові, а віднині гетьман усього війська Запорозького, присягаю Богові, в тройці єдиному, вірно і невідступно при справі батьківщини нашої України до скончання віку стояти, з ворогами аж до перемоги прапорів наших битись, ні життя, ні майна свого не жаліючи...»

(П. Панч)

3.

Сова

Правду кажучи, люди недолюблюють сови, вважаючи її віступкою нещастя і смерті. Чим це пояснити? Мабуть, тим, що цей птах, як злодій, виходить на лови вночі, що тужливо кричить ночами, навіваючи страхітливі думки. Якщо зваблена світлом сова сяде на дах і закричить саме в той момент, коли в хаті є хворий – повір'я набирає сили. Навіть її зовнішній вигляд викликає до неї неприязнь – плеската голова, скривавлений дзьоб, жовті балухаті очі, що їх, на відміну від інших птахів, вона закриває верхніми повіками.

А тим часом сова приносить людям велику користь: винищує гризунів, переважно мишей, землерийок, кротів, а також хрущів, сарану та інших польових шкідників. Коли добре придивитись, то немає нічого поганого і в зовнішньому вигляді.

Інакше ставляться до цього птаха мешканці півдня – італійці, греки. Древні греки вважали сову символом мудрості, любимицею богині Афіни, – покровительки наук і хліборобства.

4.

Твоє прізвище

Якщо розпитати знаючих людей, пошукати в книжках, то віднайдемо потаємний смисл кожного прізвища. Йому довго слугувати людині й нащадкам, тому й обирали влучне, значуще...

Ясна річ, чимало прізвищ пов'язано з різноманітними професіями. Згадаємо, що бондар виготовляв бочки, стельмах – вози, гончар – вироби з глини, швець шив взуття, шкляр – склив вікна, мірошник перемелював зерно на борошно. От і маємо: Бондар, Бондаренко, Бондарчук, Стельмах, Стельмашенко, Стельмахович, Шевчук, Швець, Шевченко, Коваль, Ковалів, Ковальчук, Коваленко.

Є й такі прізвища, що вказують на село, місто, річку, звідки родом предки: Поліщук, Лубенченко, Дончик, Хоролюк.

Священна повага й любов українців до хліба загальновідома. Отож зрозуміла й наявність прізвищ – Паляниченко, Овсієнко, Житник, Пиріг, Корж.

Цікавий, сповнений несподіваних знахідок світ прізвищ.

(М. Слабошпицький)

5.

Корисна підказка

Те, що сонце необхідне усьому живому, людині, тваринам і рослинам, загальновідомо. А якось вчені замислились над народними правилами городництва: коли саджати, сіяти, коли прополювати. І з'ясувалося, що місяць теж може бути добрим порадником і помічником тим, хто трудиться на землі.

Відомо, що місяць викликає в океанах і морях припливи і відпливи. Водночас ці фази впливають і на розвиток рослин. Адже саме під час припливу, коли місяць повний, – трави, овочі й фрукти ростуть особливо швидко. Отож і підживляти їх доцільніше саме в цей період.

Крім того, важливо знати положення місяця в знаках зодіаку. Так, саджати краще тоді, коли нічний красень перебуває в сузір'ях Бика, Рака, Скорпіона; боротися з бур'янами, коли він у знаках Овна, Близнюків, Стрільця, Водолія. Положення місяця в сузір'ї Овна – найкращий час для збирання плодів, бо тоді вони довше зберігатимуться. Переміщення місяця в сузір'ї Рака сприятливе для поливу і щеплень, в сузір'ї Лева – для покосу і сапання, Водолія – для знищення шкідників, а Стрільця – для викопування коренеплодів.

6.

Забутий курінь

Ніхто вже не пам'ятає, відколи стоїть посеред степу отой курінь – хатка не хатка, бо ні стін, ні вікон, ані димаря; одначе й стіжок не стіжок, бо двері є. А за дверима – холодний морок, грибами-поганками пахне та давніми дощами. Є ще у куреня дві великі діри по боках, одна зяє на північ, звідки взимку вітри холодні, друга – на південь, звідки вітри теплі.

Гасають побіля куреня й інші вітри й вітерці, шукають, у яку б то їм веселу дірочку свиснути: опівнічні – вітри чорні; вдосвіта – блакитні; в полудень – прозорі; звечора – зелені... і всяк свою пісню виводить у дверях куреневих та дірках: чорний вітер, опівнічний, стогне по-совиному; блакитний, досвітній, зітхає спросоння; прозорий, полуденний, весело свистькає, а зелений, вечоровий, тихо воркоче, бо хочеться йому спати.

Стоїть курінь, старіє. Мох на ньому послався, жовтий і зелений, бур'яни довкола розкошують, не кошені, не толочені: полин і вівсюг, ковила і молочай, горошок і деревій... А на самому верху тополеня росте – залетіло звідкись іще зернятком. Куди воно мандрувало, звідки – хтозна. Приблудне тополеня.

Взимку та повесні курінь відчинено з ранку до вечора і цілу ніч. Заходь у двері, лізь у вікна-діромахи, якщо тобі дверей мало! А восени і влітку – зась, тому що і двері, і дірки, і бур'яни довкола засновані павутиною: згори вниз, уздовж і впоперек сітями круглими й сітями навскісними... Всякими. Бо кожен павук по-своєму думає: один кругло, другий уздовж, третій упоперек... Яка думка, така й сіть.

(Г. Тютюнник)

7.

Данилове добро

Чого тільки немає у Даниловому лантусі: тут і ніж, і ложка, і шматок дроту, і казанок; пшоно і сало, цибуля й борошно, картопля й сіль, хліб і сухарі; а ще великі садівницькі ножиці, пилка, сокира, терпуг; а ще гачки, важки та поплавці до вудок; ще коробочок десять сірників, загорнутих у шмат парусини, щоб не одвологли в дощ, і хоч як важко правити Данилові свою ношу, аж згинається старий, одначе несе, бо знає, що без усього того добра, що в нього за плечима, в лісі, далеко од села, не проживеш. Схотілося тобі, приміром, їсти – зробив із трьох паколів триніжок, почепив до нього на дротинці казанок з водою і вари собі куліш, галушки чи кашу; треба заготовити дрівець сухих та поховати у сторожці од негоди – взяв пилку, сокирчину, напиляв, наколов, у куточку поскладав і сиди собі в лісовій хатині та слухай, як шумить дощ у деревах; треба підстригти якийсь саджанець, щоб рівненько ріс, – ось тобі ножиці, підстрижи; затупилася пилка і сокира – маєш терпуг, нагостри; закортіло юшки з рибою – поладнав вудки, пішов до річки та й лови, що піймається.

І так цілісіньке літо, і в село немає чого швендяти раз по раз то за тим, то за сим – усе маєш при собі.

(Г. Тютюнник)

8.

Срібне відерце

Пам'ятаю, як одного весняного ранку я йшов через скверик, поспішаючи на роботу. Круглилися на віттях дерев дощові краплі і, падаючи, сліпучо мерехтіли на сонці. Буря, що зірвалася вночі, а тепер затихла, вивернула з корінням ще молодого, кучерявого клена. Там, біля ямки, стрибав горобець із чорнявенькою цяткою на грудях. Він щосили сіпав, рвав, викручував пругкий, міцний корінець, схожий на струну. Налягав усім тільцем, тягнув убік, падав, заламуючи пір'їни на крильцях. Але корінець не піддавався. Не відступав і горобець. Він ще з більшою завзятістю та енергією насідав. Нарешті корінець не витримав і обірвався. Горобець весело цвірінчав, наче прокричав своє переможне «ура», і гайнув із здобиччю геть.

Невже мені все життя не вистачало енергії і завзяття, які я щойно побачив у маленької птахи?

Буває, у вчителя знань – глибокий колодязь – дна не дістати. Вода – свіжа і чиста. А діти тієї води майже не п'ють. А якщо п'ють, то дуже мало – краплини.

Справжній учитель той, у кого знань і умінь – колодязь, а біля того колодязя ще й срібне відерце...

(В. Святовець)

9.

Свято Матері

Найдорожчою людиною на землі для кожного з нас є мати. Материна любов, ласка, її незабутні очі супроводжують нас усе життя. Тож недаремно кожен із нас чується молодим і всесильним доти, поки жива мати. У травні, коли повертаються до рідного гнізда птахи, коли замаюється тра-

вами, листям і квітами природа, теплий весняний вітер приносить нам Свято Матері. Воно випадає на другу неділю місяця.

Відроджуючи національні свята, обряди, звичаї і традиції, ми маємо змогу повернути до життя Свято Матері, яке святкує весь світ.

Адже воно пропонує вшанувати Матір у трьох її найбільших іпостасях: Мати-Богородиця, Мати-Жінка, Мати-Україна. Проведення цього свята тільки возвеличить нашу жінку-трудівницю.

Свято Матері має подвійний характер: родинний і громадський. У дитячих яслах і садочках, у школах і у кожній родині діти мають приготувати матерям своїм подарунки, вивчити пісні та вірші, бути чемними та слухняними. Старші діти можуть на чолі з батьком у цей день взяти весь тягар домашньої роботи на себе. Хай спочинуть руки матінки, хай засяють щастям її очі! Адже так мало в наш час випадає на долю жінки добра і ласки від ближніх. А ще не забудьте про квіти. Вони – найкращий подарунок для жінки, матері, бабусі.

10.

Козаки досконало володіли своїм тілом. Про це свідчать види боротьби, що існували в ті часи: навхрест, на ременях, навкулачки, боротьба спас, якою займалися «пластуни»-розвідники. А вершиною досконалості був гопак. Так-так, не дивуйтеся, саме той гопак, який з часом став танцем.

Гопак приніс нам із глибини віків відомості про фізичні можливості наших предків, про їхню вдачу козацьку. Поглянемо уважніше на чоловічі танці, у них, а особливо в гопаку, маса бойових рухів. Тут і відходи, і позиції, і захист, і удари ногами. Наші уславлені предки не поступаються ні карате, ні конгфу, ні іншим видам східної боротьби. Приміром, «повзунці» – система боротьби ногами проти нижньої частини тіла противника; «гинки» і «голубці» – проти середньої; «розножки», «щупак», «пістоль», «чорт» – проти верхньої.

Тож не випадково нині прихильники національних видів спорту закликають до відродження гопака, аби надати йому гідне місце у світовій палітрі бойових мистецтв. Східні єдиноборства особливо популярні серед молоді, бо дають упевненість у собі, силу, здоров'я, вміння захиститися. Але вони не розвивають почуття національної гордості, відірвані від наших коренів. А гопак нерозривно пов'язаний з історією українського народу.

(О. Гончарук)

11.

Присвята

Він був сином мужика і став володарем в царстві духа.

Він був кріпаком і став велетнем у царстві людської культури.

Він був самоуком і вказав нові, світлі і вільні шляхи професорам і книжним ученим.

Десять літ він томився під вагою російської солдатської муштри, а для волі Росії зробив більше, ніж десять переможних армій.

Доля переслідувала його в житті, скільки лиш могла, та вона не зуміла перетворити золота його душі у ржу, ані його любові до людей в ненависть і погорду, а віри в Бога у зневіру і песимізм.

Доля не шкодувала йому страждань, але й не пожаліла втіх, що били із здорового джерела життя.

Найкращий і найцінніший скарб доля дала йому лише по смерті – невмирущу славу і всерозквітаючу радість, яку в мільйонів людських сердець все наново збуджуватимуть його твори.

Отакий був і є для нас, українців, Тарас Шевченко.

(І. Франко)

12.

Не все горе, бували й радощі

Після довгого літнього дня, коли сонце сідає, а розпечена земля поволі скидає з себе золоті шати, коли на бліде, втомлене днем небо заявляються крадькома несміливі зорі, в останньому промені сонця справляє грища мушва, а дивно-м'яке, злото-рожеве повітря приймає віддаль бузкові тони і робить простори ще ширшими і ще глибшими, – Маланка з Гафійкою волочать курною дорогою утому тіла й приємне почуття скінченого дня. Вони несуть додому спечене, як і земля, тіло, а в складках одежі пахощі стиглого колоса. Не розмовляють. Йдуть мовчки, помахують серпами. Розігнута врешті спина, пущена вільно рука, ще злегка тремтячи від цілоденного напруження, м'який пил під ногами замість стерні здаються тепер щастям. А вдома чекає спочинок і сон, короткий, як літня ніч, але солодкий, як холодний лист до рани. Коли б швидше додому... Не вечеряти, не сидіти, не розмовляти, а впасти на лаву, як камінь у воду, – і вмить склепити очі.

Сонна, напівпритомна, Маланка розкладає в печі вогонь і приставляє окріп, щоб зготувати Андрієві вечерю. Вогонь палає і гуготить, а вона заплющує очі, хитається, і їй здається, що то шумить колосом нива і серп черкає по стеблу. Ой, як душно, як сонце пряжить. Ба ні, таж вогонь пече, бо близько стала. Ось вона нажала сніп і крутить перевесло... так болить спина, трудно зігнутись. Ага! То вона тісто місить на галушки. Жни, Гафійко, жни... трудно, серце, заробляти, за дванадцятий сніп жавши, а треба.

(М. Коцюбинський)

13.

Мабуть, природа створила хлібну зернину в мить такого високого натхнення, в мить щедрого осяяння, яке потрачено нею і на саму людину. В чи не найголовнішому слові нашої мови «життя» предки не лише воздали заслужену хвалу житу-годувальнику, а визнали його правічні заслуги в долі людства. В зернину, в цей маленький тугий злиточок матерії, стільки вкладено матерії, стільки вкладено життєвої мудрості, добра і віри в безсмертя, що його таїна й досі здається нам магічною.

Все у нас від нього, від хліба.

А втім, і самі ми, кожен із нас, – дитина своїх батьків, свого народу і хліба.

Людей, які прийшли з доброю місією, з чистим серцем чи доброю новиною, на нашій землі завжди зустрічали з хлібиною на вишитому рушнику. Короваєм благословляли у довгу, тепер уже двоєдину дорогу одружених молодят, без хлібини не можна було зайти у новий дім.

Зрештою, вся історія нашого народу пов'язана з історією хліба, з мистецтвом його сіяти, вирощувати, пекти, а коли хочете – то й гречним,

вихованим ще з дитинства умінням його їсти. Цілий цикл, у якому є свої таємниці, досвід, розрахунок, цикл, за яким можна вимірювати літа людського життя.

Може, тому так трепетно щемить у нас, сучасників, серце, коли зачуємо прадавню пісню, в якій дочка благає з чужини: «Якби мама знали, яка в мене біда, вони б передали горобчиком хліба...»

(За В.Яворівським)

14.

Христина Алчевська

Вона могла прожити життя, прикрившись тогою власного благополуччя й особливо не тривожачи свою душу болями світу. Мала шестеро дітей, і розвиткові їхніх здібностей могла присвятити свої думки і сили, мала доброго, розумного, багатого чоловіка, здатного забезпечити їй та дітям справді розкішне існування, зрештою, природа наділила її саму такою розмаїтою палітрою здібностей, що, вдосконалюючи їх, могла ще більше подивувати сучасників. А вона, попри все залишаючись дбайливою хранителькою родинного вогнища, створила у власному домі й у тому суспільстві, в якому оберталася, великий культ – культ школи. Ненастанна безкорислива праця на благо школи і всього, що з нею пов'язане, зробила життя цієї дивовижної жінки яскравим і повнокровним, сповненим високого, благородного смислу. Ім'я жінки – Христина Данилівна Алчевська.

(З журналу)

15.

Сади над річкою

Є своєрідні закутки на Червоноградщині. Є милі, затишні місця, де ввечері співають комарі і на темну зелень спадає м'який одсвіт вечірньої заграви. Повітря насичене несказанною ніжністю. Воно переливається, як дорогий оксамит, як ніжні рухи сільської Монни – Ванни, що бережно навпроти сонця несе свою невимовну красу на налиті здоров'ям городи.

Надвечір'я. У просвіті між очеретами і кущами ліщини стеляться панорами горбів, що один по одному біжать на схід до Червонограда. Між горбами теж просвіти, де вже залягає вечірня тінь, перебігаючи по шахових картках ячменю і проса.

А тут навколо зелень, зелень... Берег і луки, кущі й поодинокі деревця, тропічне гарбузиння і велетні соняшники, рівні шеренги картопель, прополотих чисто й дбайливо, кучерява пшеничка – кукурудза, присадкувата капуста і просто клапті цілинної зелені забирають душу в полон.

(За І. Сенченком)

16.

Рушники

Важливі події, народні свята й обряди немислимі без вишитих рушників, які, крім декоративного, мали образно-символічне значення. Мабуть, у всьому декоративному мистецтві немає іншого такого предмета, який би концентрував у собі стільки символічного змісту. Вишитий рушник – це один з елементів матеріальної та духовної культури, явище, характерне не тільки для українського народу, а й для білорусів, литовців,

молдаван. Весільні рушники – неодмінний атрибут російського обряду, особливо в північних районах.

Селянина рушник супроводив протягом усього життя – і в радості, і в горі. Він символізував гостинність, на ньому підносили дорогим гостям хліб-сіль. Будуючи хату, рушниками підіймали сволоки, потім їх дарували майстрам. На рушники приймали новонароджених, з ними проводжали людину в останню путь. Особливо важливу роль відігравали рушники у весільному ритуалі. Рушники дарували старостам, перев'язували через плече, якщо на заручинах доходили згоди. На заручинах рушником зв'язували руки молодим – це було символом щасливого спільного життя. Рушники використовували під час проводів рекрутів як знак побажання щасливої дороги і найшвидшого повернення.

(Г. Кара-Васильєва)

17.

Пахощі зрілого хліба

Після теплих літніх дощів хліба налилися колосом, пополовіли, а десь за тиждень взялися бронзою. І завирувало, заграло жовтогаряче море навкруг Білогір'я, хлюпаючи золотими бурунами колосків у сади та городи.

Пахощі зрілого хліба особливо були відчутні вечорами, коли спадала спека і настояне на колосках повітря розтікалося селом...

Вечорами в хлібах захлиналися перепели, ніби прощалися з житами і пшеницями, перекочовуючи з виводками в гречки і проса. Поступово вгамовувалося жайворонння, і тепер тільки зрідка можна було почути над степом заливчасте щебетання, яке не вгавало весною. Нині співали здебільшого пташата, перехоплюючи в батьків премудрість співу і легкість крил.

«Пора косити!» – дзвеніло блакитністю неба, і, переповнена зрілим материнством, зітхала земля. Чутливе вухо хлібороба, який успадкував від своїх прадідів всі голоси й перемови, всі зітхання і шепоти землі, вловлювало оте земне благання.

Сьогодні рано, до схід сонця, білогірці вирушили на жнива.

(За І. Цюпою)

18.

Жайворонкові пісні

Восени жайворонки зі своїми чудотворними піснями відлітають до вирію. Сиротіють без них степи й небеса, сиротіють людські душі.

Зима, білі сніги, метуть хурделиці, січе пороша, від морозу лунко тріскається лід на річці. Де забарилась весна, чому не квапиться в рідні краї?

Та ось повернулась із вирію весна, а з нею повернулись додому й жайворонки. Прилетіли не самі, а разом із своїми піснями. Бо пісні жайворонків на чужині скучали за нашими степами, за привіллям. Ось вони злетіли в піднебесся і зазвучали – одна, друга, третя! Безліч пісень звучало над рідною землею, їхні звуки, напоєні сонцем, пронизані радістю, посіялись додолу... Ось тут жайворонки посіяли рясну пшеницю, тут із їхніх пісень проросло жито... Запахло чебрецем, засивіло полином. Сіються над землею жайворонкові пісні, віщуючи врожай і достаток.

Така, здається, непримітна сіра пташка, а здатна оновити світ своїми піснями!

Співай, щасливий жайворонку, над степами у піднебессі.

(За Є. Гуцалом)

19.

Дуб

Минулої осені, мандруючи околицями рідного села, я натрапив на один випадком уцілілий дуб. Дебелий стовбур, наче кольчуга на давньому воїнові, шерхлявів репаною корою. У нижній його частині свіжилися сліди чийогось невігластва – обвуглені боковиці глибокого дупла приховували болючі рани од недавнього вогнища...

Я глянув угору. Маківка вже всохла. Лише одна гілка боролася за життя – на дрібних галузках тріпотіло бляшане листя. Найстаріший патріарх помирав стоячи...

Дуб завше був вірним помічником, він не лише ставав у пригоді мандрівникам і воякам, ховаючи їх од холоду й непогоди, але й годував (у дуплах гніздилися бджоли), одягав (з лика виготовляли найкращі личаки, а кора правила для дублення шкіри), лікував од багатьох хвороб, його цінний матеріал використовували для жител, господарчих будівель, транспортних засобів – коліс для возів, мостів, човнів, міцних пристроїв для вітряків та водяних млинів...

Нині в Україні росте 23 види цього прекрасного дерева.

(За В. Скуратівським)

20.

Поема твого життя

Коли людині скоро сповнюється двадцять два, а слава поета ще тільки в мареві мариться, є над чим замислитися. Двадцять і два, а ще нічого не зроблено для безсмертя! Щось подібне, здається, вигукнув колись Юлій Цезар у дні своєї молодості. І хоч було то в суворому Римі, та виникають певне в людей і через тисячоліття такі настрої, які вже колись були і когось непокоїли. Справді, що встиг зробити? Що встиг збагнути у своєму двадцятирічному світі? Де ж, нарешті, поема твого життя? Чи потрібне буде твоє творіння людям у майбутньому? Дійсно, якими вони будуть – поеми майбутнього? Мабуть, алгоритми замінять музику слова? Математичні фантазії, видно, стануть там надихати співців? Взагалі, як шалено, із швидкістю сновидінь, пролітає час!

Кажуть, що поезії передує подвиг. Певна річ, інших життя кидало на великі випроби, а що тебе жде серед цієї буденності, серед плину сірих днів. І яка вона є, сама природа подвигу? Він, певне, як спалах, його вічність вкладається в мить, він там, де йдуть на смертельний риск, без вагань кидаються на двобій зі злом...

(За О. Гончаром)

21.

Золоте і блакитне

За нашими підрахунками, понад сто дворянських українських родів мали жовто-блакитні герби і понад п'ятдесят – комбіновані: релігійне

золото – блакитне в поєднанні з соціальним (варновим) набором – червоне, чорне, срібне (біле).

Так, герб роду Богунів мав голубий щит із золотою підковою і золотим кавалерським хрестом. Герби Нечаїв і Кулішів відрізнялися від герба Богунів тим, що підкова на щиті була срібна, а в Нечаїв ще й обернена. Герб Капністів мав щита, поділеного на голубе й золоте поля. У золотому полі була тризуба чорна гора, що виверга́є полум'я, і голубе стропило з трьома голубими хрестами. У нашоломнику – два орлиних крила: золоте й голубе.

Щит, розсічений на золоте й блакитне поля, мали в своєму гербі Косачі. У гербі Кочубеїв – голубий щит, на якому два золотих хрести на червоному серці. Другий герб Тарновських мав золотого щита з голубою зіркою і півмісяцем. Герб Апостолів (отже, й гетьмана Данила Апостола) мав голубого щита з золотими зорями і золотим хрестом.

(З кн. «Нащадки святої Трійці»)

22.

Ранок

Ось ранок, ясний та погожий ранок після короткої ночі. Зірочки кудись зникли – пурнули в синю безодню блакитного неба; край його горить-палає рожевим огнем; червонуваті хвилі ясного світу миготять серед темноти; понад степом віє її останнє зітхання; положисті балки дрімають серед темної тіні; піднімається сизий туман і легесеньким димком, чіпляючись за рослину, стелеться по землі. Тихо, ніщо не шерхне, ніщо не писне... Ось зразу шугнуло світом, наче хто торкнув головешку, що, догоряючи, тліла, – і сизе полум'я віхтем знялося угору серед червоного жару. Вітрець легенький дихнув; поблизу в траві засюрчав коник; десь далеко ударив перепел, а там над шляхом понеслась-полилася, наче срібний дзвіночок, жайворонкова пісня. Недалеко від неї розкочується друга; перепели в траві розпочали перегукування; коники один перед другим навперейми сюрчали... Рушився більший вітрець і пішов-похилив, по траві котячи непримітну хвилю, виграючи срібною росою... Ще наддало світу; ще раз кинуло з-за гори рожевим вогнем...

(За Панасом Мирним)

23.

Воскреснемо

Воскреснемо, браття і сестри, бо земля наша хоч і розіп'ята на хресті історії, але не свята.

Воскреснемо! Бо ми вічно були на цій Богом даній землі як народ, і рідне небо хай пошле нам силу для життя.

Воскреснемо! Бо світить нам у віки пророцтво Тараса: «Не вмирає душа наша, не вмирає воля».

Встаньмо з колін, розірвімо пута, якими нас віками приковано до чорних скель, високо підведімо голови, як це було одвіку написано нам на роду.

Пречиста блакить ясніє у безмірній високості України, як праведна душа народу. Веселковою барвою розлилася вона в небесах віковічним знаменом, на якому палає золото сонця, мов святий німб.

Ні, немає на світі кращого неба, ніж небо України.

Високе, мов наш дух, воно благословляє свою Україну, береже у віках її материнську любов, тому його ніколи не відділити від рідної матінки-землі.

(Я.Гоян)

24.

Далекий Бейкуш

Смугастий шлагбаум перейшов вузьку асфальтовану смужку дороги над самісіньким глинистим урвищем, що стрімко спадало вниз і занурювалось у жовто-зеленувате море, збурене в прибережному шельфі шубовканням довгих хвиль з білими гребенями.

Згори видно було, як виникають вони з далеких морських просторів під захмареним темним обрієм і котяться одна за одною повільно й величаво.

Тут вони втрапляють у розріджені снопи мерехтливого проміння, що пробивається в розриви покошланих вітром низьких хмар, і, просвічені сонцем, світлішають, жовкнуть від прибережного мулу, вкриваються шапками білої піни. Вітер зривав її з гребенів хвиль, видував на пустельний берег і котив бруднувато-драглистими кулями у виямки, де вони і влягалися, мов торішні забуті сніги.

Пахло йодом, свіжими водоростями, рибою і неспокоєм далеких нездоланих просторів, як завжди і скрізь пахне на морських узбережжях. Голо, пусто, безлюдно. Тільки сріблясті чайки з криком перебігають мокрим піском над самим зрізом води, час від часу підстрибують, змахуючи крильми, коли їх ось-ось має накрити хвиля.

(О.Сизоненко)

25.

І Гнат живе. У нього сходяться й ті й ті… У нього сходяться й віруючі й безвірники. У Гната навіть лишилась Біблія. Он лежить вона на полиці – товста, обмазана брудом, розбита. Гнат не раз спинається до полиці, бере ту книгу. Гості затихають і слухають. Слухають з запертим диханням. Слухають з побожністю… зітхають, плачуть. А Гнат дочитує книгу, кладе на столику і проповідує: не плачте, матері і діви. Ще не прийшов останній, той великий час, коли серця ваші очистяться від безнадійності, зневір'я. Сили й любові вам треба. Вірте у вашу силу і вашу любов.

О матері! І ви, дівчата, і ви, мужі!.. Ви, що виросли серед безкраїх ланів, залитих морем хліба, залитих піснею і залитих потом. Кажу вам велику правду. Повстаньте і повірте в себе. Повірте у вашу силу, у вашу землю. Душі ваші сплять, думи повільні і не хочуть напружитися… Страшні дні надходять. І нема милості ні левові, ні голубові.

Ви, діти садів цвітучих і лунких гаїв. Чому зітхаєте і звертаєте ваш погляд до неба? Не вірте. Звідти не впаде вогонь і не спалить її – землю осквернену. Бог не на те її творив, щоб палити. Зверніть очі ваші на вас самих. Бог любить тих, хто бачить в собі частину його самого, його безсмертного, його розумного, його всемогучого. Яке маєте право, ви, діти найкращої з країн, не чути себе такими?

(У.Самчук)

26.

Липень

Гарячий липень бродить покосами й стернями, кладе снопи в копи, поскрипує возами й гарбами, що повертаються вечорами до села з поля, везучи до спорожнілих клунь колосисті снопи. Липень уже застугонів ціпами на селянських токах, і від того трахкання аж луна стоїть у березі. Поспішають хлібороби з першого обмолоту спекти пухкий свіжий хліб на капустяному листі. Кілька днів тому, як косили, а сьогодні, дивись, їдуть у поле з свіжими паляницями нового врожаю. Та й смачним же та добрим видається той хліб косарям і жницям!

До вітряків тепер черга. Кожен поспішає змолоти якийсь оклунок. Добре ж, коли вітерець! А то іншого дня ані шелесне. Стоять за селом вітряки, звівши в небо крила, і ждуть того вітру. Наче й самі зголодніли, хочуть, щоб швидше впало зерно на величезні кам'яні жорна.

(І. Цюпа)

27.

Муза ніжності і правди

Поетичну музу Володимира Сосюри справедливо називають голосом ніжності і правди. Він міг звучати не тільки солов'їно, а й гриміти громом у дні заграв та суспільних лих, з якими доводилося не раз стрічатися поетові на нелегкій, а іноді й тернистій життєвій дорозі.

Дитинство і юність майбутнього поета минали в донецькому краю, де звучала здебільшого російська, а вже потім українська, молдавська, грецька та інші мови, але й там дзвеніла пісня українська. Багато співала й мати смаглявого первістка Антоніна Дмитрівна Сосюра, а ще більше він чув у часи мандрівного дитинства, коли в пошуках заробітків батько з сім'єю часто переходив від села до села, від селища до селища та знову повертався в задимлений рідний Донбас. Мабуть, тому «красу і силу» шахтарської землі Сосюра оспівав так, як, певне, ніхто з інших поетів, бо змалоліт пізнав ціну хліба й копійки, здобутих власними руками.

(З журналу)

28.

Весна бариться

Весна барилася. Вже перейшло на другу половину березня, а дні стояли холодні, снігу в лісі – по коліна.

Чорний ліс, мокрий, похмурий, наче тушшю намальований на безбарвному низькому небі. Мляво і глухо обстукує дерево дятел. Бариться весна. Птаству зовсім голодно в лісі. Важкий, мокрий сніг товстим шаром завалив годівниці, почеплені на дерева.

Пролетіла зграйка снігурів, статечно розсілася на сухому чагарнику. Сидять, випнувши червоні груди, тихенько пересвистуються, ніби радяться, куди податися далі.

Дзвінко теньканють невгамовні, непосидющі синички. Чорно-зелені, опецькуваті, з білими щічками, пташки зграйками літають між дерев, то повисаючи гронами на гілках, то моторно перебігаючи по стовбурах. Від їхніх цікавих чорних оченят ніщо не може приховатися.

(О.Довженко)

29.

За татарським бродом

За татарським бродом коні топчуть яру руту й туман. За татарським бродом, на козачому, із сивого жита, з червоного маку викотився місяць, а коло козацької могили заскрипів, обертаючись навколо свого короля, старий вітряк. У цьому році буде йому вдосталь роботи: намахається крилами, нагуркочеться жорнами, навітається з людьми. Данилові аж запахло свіжим борошном, першим разовим хлібом, який старі хлібороби не крають ножем, а побожно розламують руками. Як він любив цю переджнив'яну і жнив'яну пору, коли після всіх тривог тиха містерія нив ставала радістю душі, коли, дивлячись на схилений колос, ясніли людські думи і щось добре шептали вуста.

Над степом зависла розімліла теплінь. Бреде в ній Данило Бондаренко, а обабіч сиве жито й червона пшениця шепочуть свою колискову. І вся земля, росяніючи, тепер здається колискою, колискою життя, надій.

(М. Стельмах)

30.

Косар

Дядько Самійло не був ні професором, ні лікарем, ні інженером. Не був він, як уже можна догадатись по одному його імені, ні суддею, ні справником, ні попом. Він нездатний був на високі посади. Він навіть не був добрим хліборобом. Він вважавсь поганим хліборобом. Його розумових здібностей не вистачало на сю складну і мудру професію.

Але як і кожна майже людина, він мав свій талант і знайшов себе в ньому. Він був косар. Він був такий великий косар, що сусіди забули навіть його прізвище і звали його Самійло-косар, а то й просто Косар. Орудував він косою, як добрий маляр пензлем, – легко й вправно. Коли б його пустили з косою просто, він обкосив би всю земну кулю, аби була добра трава та хліб і каша.

Поза своїм талантом, як се водиться часто серед вузьких фахівців, він був людиною немудрою і навіть немічною.

(О. Довженко)

31.

Буря після бурі

У березневу ніч над синіми Карпатами гуляла снігова буря, а на ранок притихла, засумувала і розплакалася теплою зливою. Зашуміли потічки. Загомоніли міжгір'я. Прокинулася від зимового сну в'юнка річка Уж, несучи бурхливі потоки води вниз, до своєї матері Тиси. Надвечір вона вже ревла і клекотіла, намагаючись вирватися з берегів, затопити і знести все на своєму шляху. З шаленою швидкістю мчали величезні брили льоду, наздоганяючи одна одну, з гуркотом тріскалися і знову поспішали. Під ними виринали на поверхню почорнілі за зиму, зрубані і виламані бурями стовбури дерев.

Серед натовпу стояла середнього зросту людина і захоплено дивилася на Уж. Зрідка пригладжуючи акуратно підстрижені вуса, сяючи розумними і добрими очима, вона повторювала: «Повінь. Чудова повінь!»

(В.Микитась)

ДОДАТКИ

Додаток А

КАЛЕНДАР НАРОДНО-РЕЛІГІЙНИХ СВЯТ І ОБРЯДІВ

Січень

1 січня – календарний ***Новий рік.***

6 січня – *Свят-вечір*, «багата кутя», «вілія», або **«коляда».**

Якщо зоряно – на урожай. Намагаються, щоб ніяка річ не «світувала» (не була до ранку в чужому домі). Дерева обв'язують солом'яним перевеслом, щоб родили. З половини дня починають готувати вечерю на 12 пісних страв, з кутею. Вечеряти починають з першою зіркою, потім колядують, діти носять вечерю хрещеним батькам, дідусям і бабусям, родичам.

7 січня – *Різдво Христове.*

Першим заходить до хати чоловік.

8 січня – *Собор пресвятої Богородиці.*

9 січня – *Апостола Стефана.*

Колядують всі різдвяні свята, водять «козу». Вечори Різдвяні й до Богоявлення святі, можна лише «пір'я дерти».

13 січня – *Меланки.* «Щедрий вечір», або **багатий.**

Миряться з тими, з ким посварилися, забувають образи, прощають один одному. Дерева тричі стукають обухом і просять, щоб родили. Гарно, коли зоряна ніч – на врожай. Щедрують, водять «Меланку».

14 січня – *святого Василя.*

Рано-вранці засівають хлопці. Щоб першим увійшов чоловік до хати.

18 січня – *Другий Свят-вечір, «голодна кутя».*

Можна працювати, але до освячення куті ніхто не їсть. Якщо під час вечері хтось чхне, йому треба подарувати щось цінне.

19 січня – *Богоявлення, Водохреще.*

Тиждень не перуть у ріці, щоб не оскверняти свяченої води й щоб не піднялась нечиста сила. Перший понеділок після Водохреща – «Різдвяний». Постять.

20 січня – *(Іоанна), Івана Хрестителя.*

Від Різдва й до Івана жінки не прядуть та не шиють. У ці дні жінки не носять воду (це роблять чоловіки).

21 січня – *Різдвяний день.*

Святкують.

29 січня – *Петра Вериги.*

Не перуть.

Лютий

12 лютого – *Трьох Святих.*

Не можна прясти.

15 лютого – *Стрітення*, або *Громниці*.
Святять воду, свічки («Громниці»).
24 лютого – *св. Харлампія*, покровителя домашніх тварин.
27 лютого – *Меланія*.
Хороша погода – на морози.
29 лютого – *Касіянів день*.

Березень

4 березня – *Обретєніє чесної голови Іоанна Хрестителя*.
Не можна прати. В народі – «обертіння». Чоловік до жінки обертається, і птахи обертаються з вирію. Протягом лютого в п'ятницю ніхто не працює в полі, а жінки не прядуть. Тиждень перед Масляною «всеїдний», або «рябий», бо в середу й п'ятницю постували. Масляна – останній тиждень перед великим постом. Щодня – вареники. Починається з «м'ясопусної» неділі – варять холодець із свинячих ніжок. Понеділок – заміжні жінки справляють «колодку». В п'ятницю частують тещу. Неділя – «сиропусна», або «чорна». Жилавий понеділок – або «чистий», «плоскозуб» – ***перший день Великого посту***.

Перший тиждень Великого посту – «неділя збірна».
У суботу заміжні жінки збиралися в церкві та давали на літургію «коливо і хліб». «Неділя збір – тече вода з гір».

Четвертий тиждень – середохресний.
У середу – свято Хреста. Печуть хрестики з маком і мажуть медом. На четвертому тижні сіють розсаду й мак, взагалі, прагнуть сіяти розсаду в піст, щоб не боялася морозу.

П'ятий тиждень – похвальний. У суботу на цьому тижні нічого не роблять, інколи тільки сіють капустяну розсаду.

Шостий тиждень – вербний.
У суботу ввечері носять навкруг церкви вербу.

«Лазарева субота» – найсприятливіший день для посіву гороху.

Вербна неділя – святять вербу, заносять до хати невеликі гілочки і, якщо хтось спить (а також дітей), то б'ють його вербою, приказуючи: «Не я б'ю, верба б'є, за тиждень – Великдень, будь здоров, як вода, а великий, як верба, а багатий, як земля». Гілки ці не ховають, а викидають на двір, щоб град припинився. Не сіють на цьому тижні коноплі, городину, буряки.

Сьомий тиждень – страсний, або **«білий»**, а ***четвер*** – **«чистий».**
У цей день купаються, міняють білизну. Увечері ідуть до церкви на «страсть» і приносять незагашені свічки, якими випалюють хрести на стелях. «Світлий вечір» вважався паскою мертвих. У п'ятницю роблять крашанки. У суботу печуть паски й готують страви. На білому тижні та на свято Паски не саджають квочок на яйця, зі знесених у піст яєць не вийдуть курчата.

Часто жінки нічого не їдять від «чистого четверга» до Воскресіння Христового. Ніч напередодні проводять без сну й підтримують огонь у хаті. Хто порушить цей звичай, весь рік проведе в напівсонному стані.

Неділя – Великдень.

Рано-вранці йдуть до церкви. Вдома розговляються паскою, яйцями (господар обходить тричі навколо стола з миской, наповненою «свяченим» і, ставши обличчям до ікон, розрізає яйця, дає кожному, примовляючи: «Дай, Боже, ще на той рік дочекатися світлого свята Воскресіння Христова в щасті і здоров'ї». Крихти і шкарлупки не викидають на сміття й не топчуть. Увечері, на перший день Паски, намагаються повечеряти до заходу сонця, а то нападе куряча сліпота.

У понеділок Великодня ходять у гості, христосуються й міняються писанками. Від того цей день називається «волочинником». Парубки при зустрічі з дівчатами обливають їх водою, за що ті дарують їх крашанками. Молодь заводить різні ігри з хороводами, а старші проводять час на цвинтарі. На третій день збираються на «музики».

Хомин понеділок, проводи – поминання померлих.

Веснянки, гаївки, ягівки, гагілки співають від Благовіщення до Зелених Свят або доки не вийдуть у поле полоти просо. Це пісні в основному дівочі.

14 березня – *Явдохи.*

Сіють у горщиках розсаду.

22 березня – *Сорок святих.*

Ходять діти з жайворонками, несуть вчителю 40 бубликів.

30 березня – *Теплого Олекси.*

Навідуються до бджіл, скородять городи, вигрібають бур'ян, починають сіяти овес і ячмінь.

Квітень

1 квітня – *день обманів* у європейців та в Індії.

Більше поширений серед міського населення.

5 квітня – «*Ляля*», або «*красна гірка*».

Прикрашають дівчину зеленню, вінками, водять хороводи, співають, потім «Ляля» роздає сир, масло, кидає вінки, які дівчата намагаються схопити на льоту та зберігають до наступної весни.

6 квітня – *св. великомученика Георгія*, або «*Юрія*» – покровителя землеробства й тваринництва; повелителя вовків.

Роблять хресні ходи на хлібні сходи. Беруть крашанки й паски, їдять, качаються на ниві, щоб повернула силу, потім закопують залишки свяченого на полі. Худобу виганяють на «Юр'єву росу», щоб була гарна. Чередники постяться до заходу сонця й не гонять худобу на пашу, а годують вдома «про вовка». «Юр'євою росою» лікують хворі очі та інші частини тіла.

7 квітня – *Благовіщення*.

Не можна працювати. Навіть птиці гнізда не в'ють. Який день на Благовіщення, такий і на Великдень. Літо буде неврожайним, якщо ще лежить сніг.

8 квітня – *Благовісника* (архангела Гавриїла).

Святкують, щоб оберегти дім від блискавки. Селяни святили зерно на посів. Починали сіяти ранні зернові.

21 квітня – *св. Руфа.*

Все з землі рушиться – і зелень, і гадина, і птиця з вирію прилітає, а особливо, що посаджене в цей день.

Травень

21 травня – ***Іван довгий.***
Сіють огірки.
22 травня – ***Миколи Чудотворця («Весняного Миколи»).***
«До Миколи не сій гречки, не стрижи овечки». Не можна купатися, бо з чоловіка верба виросте.
Вознесіння.
Гарна погода – на врожай, і навпаки.
23 травня – ***Симона Золоти.***
Збирають лікарські рослини. Корів годують жовтими травами (щоб масло було жовте), обливають вим'я відваром трав.
Гликерії, Сидора і Пахома – не сіють (в деяких місцях – лише гречку).

Червень

3 червня – ***Костянтина і Олени.***
Сіють льон (із хвартуха). Не можна орати. Пересаджують огірки, а, побачивши перший цвіт, перев'язують його червоною ниткою з пояса або знаходять загублений черевик і волочать ногою на город, щоб огудиння плелося. Всю зелень саджають натщесерце.
6 червня – ***Івана Головатого.***
Саджають капусту.
Зелені Святки (Трійця).
Напередодні наривають зелені, прикрашають оселю.
Духів день. Дівчата не ходять поодинці в полі, носять із собою любисток, полин і не купаються, «щоб мавки не залоскотали». У «зелений четвер» дівчата й жінки не працюють.
Десятий понеділок святкують на честь русалок. На межах кладуть шматки хліба, не працюють у полі. Варять їжу під відкритим небом, приготщаються. Господині бризкають молоком шлях, по якому ходить худоба.
25 червня – ***Онуфрія (Онопрія).***
Сіють пізно гречку.

Липень

4 липня – ***св. Мефодія.***
Якщо буде дощ, то триватиме 40 днів.
З 6 на 7 липня – ***Івана Купала.***
12 липня – закінчується ***Петрівка***, печуть «мандрики» – печиво із сиром.
13 липня – ***полу-Петра***. Не працюють.

Серпень

1 серпня – ***св. Мокрини.***
Якщо дощ – осінь дощова.

2 серпня – *св. Іллі.*
Не можна купатися, бо тепер дияволи живуть у воді.
4 серпня – *Марії Магдалини.*
Святкують, щоб не наслала холери. Зажинки починаються в середу чи п'ятницю. Роблять вареники із сиром.
9 серпня – *«Паликопи» чи Палія, св. Пантелеймона.*
Не жнуть і не возять з поля урожай.
14 серпня – *Маковея.*
Освячують мак, печуть коржі з медом і маком.
19 серпня – «*Спаса*» («*Преображеніє Господнє*»).
Святять яблука, груші, мед.
28 серпня – *Перша Пречиста, Успіння Пресвятої Богородиці.*

Вересень

11 вересня – «*Головосіки*» (*Усікновення глави Іоанна Хрестителя*).
Постяться, не варять, не беруть ножа в руки, не ріжуть нічого, що схоже на голову, не їдять продукти, що нагадують голову, бо будуть чиряки.
14 вересня – *Симона Столпника.*
Починають копати картоплю, буряки, збирають баштан.
21 вересня – *Рождество Богородиці – друга Пречиста.*
27 вересня – *Воздвиження животворящого Хреста Господня.*
Не можна ходити до лісу, щоб не вкусила гадюка.

Жовтень

9 жовтня – *Івана.* Не їдять цибулі, бо будуть чиряки.
14 жовтня – *Покрова.* Моляться незаміжні дівчата. «Бабине літо».
31 жовтня – *Євангеліста Луки.*

Листопад

4 листопада – *Казанської ікони Божої Матері.*
8 листопада – *Дмитра Мироточивого.*
До цього часу сватають дівок.
10 листопада – *Параскеви.*
Не прядуть.
21 листопада – *Архистратига Михайла.*

Грудень

4 грудня – *Введення в храм Пресвятої Богородиці.*
Першим повинен зайти в дім чоловік.
7 грудня – *Катерини.*
Дівчата ворожать, заклинають долю, а хлопці просять, щоб попала їм гарна жінка.

13 грудня – *Андрія Первозванного.*

Молодь розважалась, кусала «калету», дівчата ворожили. В ніч під Андрія хлопцям вибачають усі їх бешкети.

14 грудня – *Наума.*

Починали вчитися.

17 грудня – *Варвари.*

Гріх прати, білити, глину місити. Можна вишивати та нитки сукати.

18 грудня – *Сави.*

19 грудня – *Миколая.*

Першим повинен зайти в дім чоловік. Після свята щодня вечорниці.

22 грудня – *Зачатіє св. Анни.*

Ходять до бджіл, щоб роїлися. Також Спиридона. Повертає сонце на літо, а зима на мороз. Із цього часу ріжуть кабанів і птицю до Різдва.

25 грудня – *Різдво за католицьким обрядом.*

За матеріалами
відомих українських етнографів
Олекси Воропая та Павла Чубинського.

ДЕСЯТЬ ЗАПОВІДЕЙ БОЖИХ

1. Я є Господь Бог твій, нехай не буде в тебе інших богів, окрім мене.

2. Не роби собі ідола, ані якої подоби до того, що на небесах угорі, і що на землі внизу, і що у воді під землею, не поклоняйся їм і не служи їм.

3. Не згадуй імені Господа Бога твого даремно.

4. Пам'ятай день суботній, щоб святкувати його; шість днів працюй і роби в них всі діла твої, а день сьомий – субота Господові Богу твоєму.

5. Шануй батька і матір твою, щоб добре тобі було та щоб довголітнім був ти на землі.

6. Не вбивай.

7. Не чини перелюбства.

8. Не кради.

9. Не свідчи неправдиво проти ближнього твого.

10. Не пожадай жони ближнього твого, не пожадай дому ближнього твого, ні поля його, ні слуги його, ні служниці його, ні вола його, ні осла його, ні всякого скоту його, ні всього, що є у ближнього твого.

Додаток Б

ОРФОГРАФІЧНИЙ СЛОВНИК

А

абстрагува́ти
авансува́ти
агітува́ти
адмініструва́ти
адре́са
акліматизува́ти
акомпанеме́нт
активізува́ти
акумулюва́ти
акце́нт
алфа́віт
амні́стія
амортиза́ція
ампута́ція
ана́ліз
анато́мія
анексува́ти
аніза́що
анке́та
анонім
ано́нс
антагоні́ст
антинауко́вий
антити́ло
антифаши́ст
антоло́гія
анулюва́ти
апара́т
апеля́ція
аплодисме́нти
апроба́ція
аранжува́ння
аргуме́нт
асиміля́ція
асисте́нт
асоціа́ція
асоційо́ваний
асоціюва́ти
асофізм
аспе́кт
аспіра́нт
Ассі́рія
ассирієць
астросфе́ра
асфа́льт
аташе́
ательє́
атеста́т
Атла́нтика
атланти́чний
а́томно-воднева́
а́томно-молекуля́рний
атомохід
а́тракціо́н
А́ттика
атти́чний
ауді́єнція
а́удіовізуа́льний
а́ура
аутса́йдер
Афганіста́н
афга́но-пакиста́нський
афе́кт
афе́ра
аферентний
Афі́ни
афі́ша
афішо́ваний
афори́зм
афористи́чність
а́фро-азіа́тський
а́фроамерика́нець
а́фро-америка́нський
ахіне́я
ацетиле́новий
ацетилсаліци́ловий
ацето́новий
аяќже (авже́ж)

Б

бага́ж
багатолі́тник
багатолю́дний
бага́ття
бага́тшати
багря́нець
бадьо́рий
базува́ти
балансува́ти
балотува́ти
ба́лувати
банкру́т
барика́да
бари́ш
батерфляй
ба́чення
бджільни́цтво
бджола́
безапеляці́йний
безбо́лісний
бе́звість
бездія́льний
беззбитко́вий
безкістко́вий
бе́змаль
бе́змін
безо́дня

безпере́рвний
безперестáну
безписе́мний
безприбутко́вий
безпри́страсний
безприту́льний
безпричи́нний
без про́маху
безпросві́тний
без про́сипу
безстроко́вий
безуто́мний
бе́зцінь
берлі́нський
бе́сіда
бетонува́ти
бі́гти
бідува́ти
бі́лений
бі́льшість
благоу́стрій
блешня́
близьки́й
бли́снути
блі́ди́й
бло́к-апара́т
бо́втати
бойкотува́ти
бойска́ут
боли́голов
бо́лісний
болю́чий
бомбарду́ва́ти
бо́ндар
борня́
боро́давка
бо́сий
бо́язкість
боя́рство
бре́нькати
бре́нькіт
брикету́ва́ти
брині́ння
бри́нькання
бри́нькнути
брова́
бронюва́ти
буде́нний
будь-що-бу́дь
бу́ндестаг
бунта́р
бурело́м
бурлакува́ти
бурхли́вий
бу́хта
бюдже́т
бюрократизува́ти

В

Вавило́н
ваго́н-конте́йнер
вагóн-ресторáн
важли́вий
вальсува́ти
вальцюва́ння
варію́ва́ти
ввéдення
ввóдити
ввóзити
вели́чний
вентиля́тор
верба́
вербо́вий
вередли́вий
веретéно
вéрхи
весня́ний
взи́мку
вибо́їна
ви́вергнути
ви́верження
ви́вершення
вивéршувати
виволіка́ти
ви́волокти
ви́воріт
вивча́ння
вивча́ти
ви́вчення
ви́гнати
виглядáти
вигна́нництво
ви́голошення
вигрáва́ти
ви́грашний
вигрівáти
ви́дання
видатни́й
виде́лка
видільни́й
ви́добуток
видозмíна
видозмíнювати
ви́дохнути
визби́рувати
ви́здихати
викидáти
ви́кінчити
викладáти
виключáти
ви́ключний
ви́копний
викорíнювати
ви́коренити
ви́ладнаний
виливáльник
вилікóвувати
ви́мір
вимíрювальний
ви́морений
ви́мушений
ви́м'я
ви́м'яти
винагорóда
винагорóджувати
ви́никнення
ви́никнути
ви́нний

ви́нність
вино́сити
винува́тець
ви́пар
ви́парувати
ви́плата
випо́внювати
ви́правдання
випра́вдувальний
ви́правдати
виправни́й
ви́раження
ви́раз
вираз ни́й
вираз ни́к
ви́різувальний
ви́рішувати
ви́родження
виро́джуваність
ви́родок
висві́тлювати
ви́селення
ви́сіти
ви́скрібки
ви́соко
височі́ти
виспі́вувати
вистига́ння
ви́стріпаний
ви́ступ
висува́ти
висхідни́й
ви́твір
ви́тий
ви́тівка
витки́й
ви́тончений
ви́трата
витрача́ти
ви́тратити
витяга́ти
ви́хвалка
вихваля́ти
вихо́дити
ви́хор
вишива́ний
ви́яв
ви́явлення
ви́явити
вібрува́ти
вівся́ний
відбудо́ва
відбуття́
відверта́тися
відво́дити
відво́зити
відволіка́ти
відволо́жувати
ві́ддавна
ві́ддалеки́й
ві́ддаля́
ві́ддалі́к
ві́ддале́ний
ві́ддале́ння
ві́ддзеркалювати
ві́дділ
ві́дділе́ння
відігра́ва́ти
відкида́тися
ві́дклад
відкла́да́ти
відкриття́
відкрі́плювати
відлю́дькуватий
відно́сити
відно́сини
відно́сний
відно́сність
відно́шення
відобра́ження
відо́зва
відокре́млення
ві́домість
відпиха́ти
відпра́вник
відрегулюва́ти
відредагува́ти
відремонтува́ти
відро́дження
відро́джувати
відру́бувати
відси́ді́ти
відсто́яний
відступ
відтава́ти
відчи́слення
відчу́тний
візеру́нок
візни́к
візува́ти
військо́вий
військовослужбо́вець
ві́льха
ві́рчий
вісімдеся́т
ві́стря
вита́ння
вита́ти
вітря́к
вітчи́зна
вітчи́м
ві́ха
ві́це-адмірал
ві́це-губерна́тор
ві́це-президе́нт
вкла да́ти
вклоня́тися
вле́жати
влягти́ся
вна́слідок
вні́чию
вночі́
вогне́нний
во́день
водне́вий
водо́йма
водолікува́ння
водонепрони́кність
возз'є́днання
войовни́чий
волевиявлення
волелю́бний

золокти́
воло́сся
зороття́
восени́
во́сьмий
вперемі́ж
вперемі́ш
впе́рше
впе́рти
впо́перек
впорядко́вувати
впорядкува́ння
впра́ва
впрягти́
вра́зити
врегулюва́ння
врегулюва́ти
вро́збрід
вро́зріз
вро́зсип
вру́бувати
вси́діти
всиса́ти
втіка́ти
вто́ма
вто́млений
вто́мливий
вто́млювати
вто́ргнення
вторува́ти
вуалюва́ти
вуглеви́добуток
вугледобувни́й
вуглепромисло́вий
вуглецево́ий
вугле́ць
вугли́на
вугля́р
вуго́р
вуди́ла
ву́длище
вузьки́й
вулканізува́ти
вульгаризува́ти
вхо́дити
в цілому
вчетверо
вчителюва́ти
вчо́ра
вчува́тися
в'язки́й

Г

габари́т
газифікува́ти
газообмін
газува́ти
гайворо́ння
гайкови́й
га́лицький
галчена́
гальванізува́ти
гарантува́ти
гармонізува́ти
га́ряче
гастролюва́ти
генера́л-ад'юта́нт
генера́л-губерна́тор
генералі́симус
генера́л-майо́р
гербаризува́ти
гербіци́д
геркотня́
геро́їзм
геть
ге́тьманський
ги́кавка
гігієні́чний
гімна́стика
гінки́й
гіперболізува́ти
гіпнотизува́ти
гіпотену́за
гірки́й
гіпо́фіз
гіпю́р
гірни́к
гірни́чий
гірський
гли́бшати
глиносоло́м'яний
глиня́р
глухоніми́й
гниття́
гнобите́ль
годи́ти
голіру́ч і го́ліруч
головни́й
голодува́ти
гони́ти
гончарюва́ти
гордува́ти
горихві́стка
горицві́т
госпіталізува́ти
гости́нний
гостюва́ти
готува́ти
гофрува́ти
грабува́ти
грайли́вий
гре́чка
гречани́й
грива́стий
гримува́ння
гримасува́ти
громіздки́й
громо́хкий
гру́бнути
групува́ти
грушево́ий
грю́кання
грю́кіт
гряда́
грядущий
грязелікува́ння
гу́снути
густі́ти
густонасе́лений

густопоса́джений
гу́сто-си́ній
гу́сто-черво́ний
густошёрстий
гуцу́л
гучноголо́сий
гучномо́вець
гущавина́
гю́йс

Ґ

ґа́ва
ґавеня́
ґа́зда
ґазди́ня
ґазді́вство
ґалаґа́н
ґа́ндж
ґа́нок
ґату́нок
ґва́лт
ґеґота́ти
ґе́дзь
ґе́лґіт
ґелґота́ння
ґерґота́ння
ґерда́нник
ґе́то
ґешефт
ґи́ґнути
ґле́й
ґні́т
ґно́ття
ґо́ґель-мо́ґель
ґо́нт
ґо́нта
ґо́нтар
ґонти́на
ґо́нтовий
ґорґота́ти
ґорґоті́ти
ґра́жда
ґрасува́ння
ґрасува́ти
ґра́ти
ґра́тки
ґрато́ваний
ґратча́стий
ґре́чний
ґре́чність
ґринджо́ли
ґри́с
ґру́нт
ґрунте́ць
ґрунті́вка
ґрунті́вни́к
ґрунтобето́н
ґрунто́вий
ґрунтовирі́внювач
ґрунто́вка
ґрунто́во-кліматичний
ґрунтозна́вець
ґрунтозна́вство
ґрунтоматеріа́ли
ґрунтомі́р
ґрунтоно́с
ґрунтопогли́блювач
ґрунтопро́від
ґрунторозванта́жник
ґрунторозпу́шення
ґрунтоусту́пний
ґрунтоутво́рювач
ґрунтоцеме́нтний
ґрунтува́льник
ґру́нь
ґу́дзик
ґу́дзь
ґу́лька
ґулюва́стий
ґу́ля
ґу́ма
ґу́мка
ґу́мовий
ґура́льництво
ґура́льня
ґяу́р

Д

да́вність
дале́ко-дале́ко
далені́ти
далечі́нь
данина́
дарува́ти
дару́нок
датува́ти
двигу́н
двовесло́вий
двоголо́вий
двої́стий
двоступене́вий
двохопо́рний
двохосьови́й
дебатува́ти
дебютува́ти
дегазува́ти
деградува́ти
дегустува́ти
дезінфікува́ти
дезінформа́ція
дезорієнта́ція
дезорієнтува́ння
дезорієнтува́ти
декламува́ти
деклару́вати
деклясо́ваний
декольто́ваний
декорати́вний
декретува́ти
делегува́ти
демаркаці́йний
демаскува́ти
демобілізаці́йний
демократизува́ти

демонстраційний
демонструва́ти
демонтува́ти
денаціоналізо́ваний
денаціоналізува́ти
де-не́будь
де́нний
денонсува́ння
денонсува́ти
депонува́ти
деревни́й
деревина́
деревонаса́дження
деревообро́бка
деталізува́ти
детонува́ти
деформува́ти
децентралізува́ти
де́чий
дзвінки́й
дзво́ник
дзижча́ння
дзьо́б
дзю́ркіт
дзюркоті́ння
диригува́ти
дисгармо́нія
дисертаці́йний
дискваліфіко́ваний
дискваліфікува́ти
дисконтува́ти
дискредитува́ння
дискредитува́ти
дискримінува́ти
дискусі́йний
дискутува́ти
дислокува́ти
дисонува́ти
диспропорці́йний
диспутува́ти
дистанці́йний
дистильо́ваний
дистилюва́ти
дисципліно́ваний
дисциплінува́ти
дитсадо́к
диференціюва́ння
диференціюва́ти
ди́хання
ди́хальний
дичина́
діагностува́ти
дівува́ння
дівочий
діє́вість
дійо́вий
ді́йсний
ді́лення
діловиті́сть
діловодство
дільба́
діяльний
діяльність
дноочисни́й
добира́ч
добі́р
добра́ніч
добривечір
добросе́рдий
дове́рху
довершений
довіку
довча́ти
договоре́ність
дограва́ти
додержати
дозува́ння
дозува́ти
до́ки
до́кір
докірливий
докорінний
документува́ти
долежати
допитливий
допізна
допекти́
допо́внення
допо́внювати
допомага́ти
допомина́тися
допоміжний
допоміжни́й
дореволюці́йний
дорі́внювати
дороблятися
дорожне́ча
доро́жчати
доручення
до́світ
досидіти
доси́та
до́сить
до́сі
доспівувати
доспіва́ти
достроко́вий
досту́катись
досягнення
досяжний
дохазяйнува́вся
дохо́дити
до́чиста
дочка́
до́шка
дощови́й
дощани́й
дразливий
дра́йв
драматизува́ти
дратівливий
дратува́ти
дренажува́ти
дрижаки́
дри́ль
дріб
дрібнення
дрібний
дублюва́ти
дуга́стий
духмя́ний
дя́к

Е

ебоні́т
евакуаці́йний
евакуйо́ваний
евакуюва́ти
евкалі́пт
евкалі́птовий
его́їзм
его́їсти́чний
еквілібрува́ти
екзаменаці́йний
екіпіро́вка
екіпірува́ння
еконо́міка
еконо́міко-географі́чний
економі́ст
екранізува́ти
екра́нний
екранува́ти
е́кс-дире́ктор
е́кскурс
експатрійо́ваний
експатріюва́ти
експеди́тор
експеди́торський
експедиці́йний
експериментува́ти
експлуатаці́йний
експлуатува́ти
експозиці́йний
експонува́ти
експортува́ти
експропрійо́ваний
експропріюва́ти
еласти́чність
еле́ктрика
електрифіко́ваний
електрифікува́ти
електроагрега́т
електроаку́стика
електроапара́т
електробу́р
електровакуумме́тр
електрогосподарство
електродвигу́н
електродіагно́стика
електродри́ль
електрозва́рення
електрозв'язо́к
електроізоля́тор
електрокардіогра́ма
електрола́мпа
електро́ліз
електролікарня
електролікува́ння
електролікува́льний
електропрогравач
електропромисло́вість
електророзподільний
електросвердло́
е́ліпс
е́ліпсний
еліпсо́їд
еліпти́чний
емальо́ваний
емалюва́ння
емалюва́льний
емансипува́ти
еміграці́йний
емігрува́ти
емісійний
емітува́ти
емоці́йний
емульсійний
епігра́ма
ерозійний
ерудо́ваний
е́тико-мора́льний
етиле́н
етиле́новий
етнографі́чний
ескортува́ти
етимологізува́ти
ешелоно́ваний
ешелонува́ти

Є

Єва́нгеліє
євангеліст
євпаторійський
євразієць
євразійський
європе́єць
європеїза́ція
європе́йсько-азіа́тський
е́терський
егі́петський
єгипто́лог
єгиптя́нин
єдинобо́жжя
єдинобо́рець
єдинобо́рство
єдиновірець
єдиновла́ддя
єдиновла́дний
єдинодержа́вний
єдинодержа́вність
єдна́ння
єдна́ти
є́дність
єзуї́т
є́мний
є́мність
є́на
єпархіа́льний
єпа́рхія
єпи́скоп
єпископа́льний
єпи́скопство
е́ресь
еретик
еретицтво
Єрусали́м
єство́
єхи́дна
єхи́дство

Ж

жага́
жагу́чий
жада́ння
жа́дібність
жадли́вий
жадо́ба
жа́лити
жа́лібний
жа́лібність
жа́лість
жали́тися
жалкува́ння
жалкува́ти
жало́
жа́лощі
жа́лувати
жалюгі́дний
жалюгі́дність
жарки́й
жартівли́вість
жартува́ння
жа́тка
жаростійки́й
жа́ття
жва́вий
жва́вість
жебра́к
Желєзново́дськ
жердина́
же́реб
жеребе́ць
жереб'я́
же́рло
жерстя́нка
же́ртвування
же́ртвувати
жертовний
жертовність
живи́й-здоро́вий
жи́влення
живопис
жи́тель
житіє́
житло́
житлобудівни́й
житлобудівни́цтво
житло́во-побуто́вий
житлоплоща
житлоуправлі́ння
житте́вий
життєдія́льність
життєзда́тність
житте́пис
життєстійкий
життя́-буття́
жовтина́
жо́вто-блаки́тний
жовтогаря́чий
жовтоголо́вий
жо́вто-зеле́ний
жовтошкі́рий
жовтува́то-бі́лий
жо́ден
жо́дний
жо́лоб
жолобко́вий
жо́лудь
жолудя́ний
жонгле́р
жонгле́рство
жорсткий
жо́рсткість
жорстокосе́рдий
жре́цтво
жре́ць
журавель
журба́
журбо́та
жо́рн
журналі́ст
журналі́стика
журналі́стський
журна́льно-газе́тний
журча́ння

З

заангажо́ваний
зааплодува́ти
заасфальтува́ти
за́бавка
забалотува́ти
забива́ння
забронью́ваний
забря́зкати
забубоні́ти
забува́ння
забудівля
заве́ршення
заве́ршувати
за́видки
зави́щувати
заво́дити
заво́дитися
заводський
заво́зити
завойо́вник
заволіка́ти
завши́ршки
загіпнотизува́ти
загли́блений
загли́блювати
за́гнутий
загорта́ти
загостре́ний
загострювати
заготовчий
загра́вання
загра́вати
загримо́ваний
задаро́вувати
зазе́млення
зазе́млювати
за́йнятий
закага́тувати
закла́дати

за́клинок
закли́чний
закліпати
закомпостува́ти
законспірува́ти
зако́пчений
закріпа́чувати
за́кріпка
закріплювати
закріплюючий
закупо́рювати
зала́зити
залежа́лий
заліплювати
за́лоза
замá́зка
зами́рення
за́молоду
зани́ження
зани́жувати
зано́сити
заня́ття
запе́чений
запи́лення
запи́лювати
запиха́ти
запи́хкати
запізнення
заплі́снявілий
заплі́снявіти
запломбува́ти
заповіда́ти
запро́даж
запро́данець
запро́данство
запро́данський
запро́дуваний
запроектува́ти
запротоколюва́ти
зап'я́стний
зареєструва́ти
зари́блювати
заробіток
заробля́ти
заро́джувати
за́родок
за́рубка
зарум'я́ніти
зару́чення
засво́єння
засе́лення
засі́дання
за́сідка
за́слінка
заслі́плювати
засні́житися
за́спів
заспі́вувати
застере́ження
застіба́ти
за́стібка
засту́джувати
засту́кати
за́сув
затве́рдження
затве́рджувати
затверді́лий
затві́рництво
затекти́
зате́мна
зате́мнення
зати́нення
зато́плення
затуманіти
затяга́ти
за́ум
захирі́лий
захирі́ти
захлина́тися
защіпнути
зачерствілий
зачерствіти
за́чіпка
защепле́ння
збага́чення
збанкрутілий
збанкрутува́ти
збли́ження
збо́рювати
збу́дження
збу́джувати
звання́
зви́сока
зво́дити
зво́дня
зво́зити
звойо́ваний
зволіка́ння
зволо́ження
зволо́жувати
згорба́тіти
згóрда
здеформо́ваний
здешéвлення
здо́бич
з'єдна́ння
з'є́днувати
ззáмолоду
злéгка
зме́ншувати
змі́нювати
змонтува́ти
зм'я́кшення
знаме́нний
знання́
зненави́діти
зно́сити
зо́всім
зреферува́ти
зреформува́ти
зре́чення
зро́шувати
зро́щення
зрусифіку́вати
зсипа́ння
зцементува́ти
зчі́плювати
з'явля́тися
зя́яти

І

іва́н-ча́й
іври́т
ігнорува́ння
і́грашка
игри́стість
ігу́мення
ідеалізува́ти
іде́йний
ідентифіка́ція
іденти́чний
іденти́чність
іде́я-фі́кс
изве́чора
із-за
іззаду
ізно́в
ізно́ву
ізолюва́ння
ізолюва́ти
ізотермі́чний
ізото́п
із-пі́д
і́кавка
іконопис
іконопи́сець
іконоста́с
і́кс-про́мені
ілюмінува́ти
ілюструва́ти
име́ння
іммігрува́ти
іммобіліза́ція
імовірний
імпонува́ти
імпровізува́ти
ім'я́
інавгура́ція
інакоми́слення
ина́кший
інвентаризува́ти
індукти́вність
індукці́йний
індустріаліза́ція
індустріа́льний
індустріа́льно-агра́рний
інжене́р-економі́ст
інжене́р-конструкто́р
інжене́рно-техні́чний
інкримінува́ти
інкрустува́ти
інстинкти́вність
інспектува́ти
інспекці́йний
інсценува́ти
інтегрува́ти
інспірува́ти
інстинкти́вний
інтеле́кт
інтелектуа́льність
інтеліге́нт
інтеліге́нтність
інтернаціоналізува́ти
інформува́ти
ірраціоналі́зм
іскрога́сник
іспа́но-америка́нський
істо́рико-археологі́чний
істо́рико-філосо́фський
істо́рія
істо́та
іуде́йство
іщé

Ї

їдки́й
їжа
їжа́к
їжако́вий
їжа́к-ри́ба
їжакува́тий
їжаченя́
їй-бо́гу
їсти
їстівни́й
їхати
їхній

Й

йме́ння
ймові́рний
йо́г
йо́гурт
йо́д
йо́рж
йото́ваний
йотува́ння
йотува́ти

К

кабалі́стика
кабаль€́ро
кавале́рія
кавалери́йський
кав'я́рня
кагатува́ти
казка́р
казко́вий
казко́вість
ка́зна-де
ка́зна-зві́дки
ка́зна-коли́
ка́зна-куди́
ка́зна-що́
календа́рно-обрядо́вий
калібрува́льний
калькува́ти
калькулюва́ти

калькуляці́йний
каменя́р
камі́не́ць
каналізаці́йний
канонізува́ти
капелюва́ти
капіталізува́ти
капітулюва́ти
капоті́ти
капотува́ти
капри́з
капризува́ти
ка́рлик
ка́рний
ка́ро-гніди́й
карткО́вий
картографува́ти
картопля́ний
касаці́йний
касува́ти
каталогізува́ти
кахи́кати
каяття́
кваліфікаці́йний
квінтильйо́н
квітнути
квітува́ти
ки́шка
кілки́й
кі́лька
кі́лькість
кіммері́йці
кімна́тний
кіннозаводськи́й
кістковИ́й
кладова́
кладови́ще
класифікаці́йний
класифікува́ти
клеймува́льник
клино́пис
кліматизува́ти
клі́ти́на
клі́ти́нний
клітковИна
книга́р
князюва́ти
коаліці́йний
ко́взання
ко́взати
ковила́
ковки́й
ковто́к
коефіці́є́нт
кожу́х
кожуши́сько
кокетува́ти
ко́клюш
ко́клюшний
ко́коновий
ко́ксівний
колективізо́ваний
колективізува́ти
колекціонува́ти
колесоподі́бний
коли-не-коли́
коли́ска
колі́сний
колісни́цтво
коліща́
коліща́тко
ко́лія
коло́вертень
колове́ртка
коло́дковий
колонізаці́йний
колонізува́ти
ко́лос
ко́лький
колю́чий
коля́дник
комбайне́р
комбінаці́йний
комбіно́ваний
комбінува́ти
коментува́ння
коментува́ти
комино́к
коминко́вий
комиши́на
комівоя́жер
комі́рка
комірчи́на
комісі́йний
комле́вий
компенсаці́йний
компенсо́ваний
компенсува́ти
компілюва́ти
комплектува́льний
композиці́йний
компостува́ти
компрометува́ти
комунікаці́йний
конвенці́йний
конверсі́йний
конвоюва́ти
конденсаці́йний
кондиці́йний
ко́ник
конкретизува́ти
конкурува́ти
коно́в'язь
коно́плі
консерво́ваний
консервува́ння
консервува́ти
консолідува́ти
конспектува́ти
конспірува́ти
констато́ваний
констатува́ння
констатува́ти
конституці́йний
конститу́ція
конституюва́ння
конституюва́ти
конструйо́ваний
конструктивізм
конструкці́йний
конструюва́ти
консультаці́йний

консультува́ти
контрастува́ти
контрибуці́йний
контрна́ступ
контролюва́ти
контрреволюці́йний
концентро́ваний
концентраці́йний
концентрува́ти
концертува́ти
концеси́йний
коня́р
кооперува́ти
кооптува́ти
координаці́йний
координува́ти
копи́ця
копи́чити
копійча́ний
ко́піткість
копіюва́ння
копіюва́ти
ко́пчений
корабе́ль
коректува́ння
коректува́ти
коренево́ий
коригува́ти
користолю́бний
користолю́бство
користува́ння
користува́ч
ко́ристь
кори́тися
коро́гва
коромисло
коронаці́йний
короткостроко́вий
корячкува́тий
коси́й
костюмува́ти
коткува́ти
котри́й
кочі́вник
кочі́вницький
кошеня́
краплинний
крейсува́ти
кре́кінг
кре́м
кремаці́йний
кре́мінь
кровови́лив
кроїти
кропива́
кропи́в'яний
кропіткий
кругля́стий
кува́льний
ку́жіль
ку́кіль
ку́кса
кульмінаці́йний
культиваці́йний
культивува́ти
кумі́вство
кума́ся
кумі́вський
кумува́ти
купа́льський
купина́
купі́вля
купо́ваний
ку́піль
купува́ти
купча́стий
купча́стість
курі́пка
куро́ртно-санато́рний
курса́нтський
ку́рячий
курсува́ти
ку́сень
курйо́зний
кухо́нний
кухова́рити
кухова́рка
ку́черський
кучеря́влення
кюрі́

Л

лабири́нт
лавинонебезпе́чний
лазуро́вий
лако́ваний
лакува́ння
лакува́льний
ламки́й
лампівни́к
лапча́стий
ласка́вість
латинізува́ти
левеня́
ле́в'ячий
легалізува́ти
леге́ня
леге́сенький
ле́гіт
легітимува́ти
легки́й
ле́гко
легува́ти
ле́гшати
лежня́
ле́жень
лекці́йний
ле́міш
ле́ткість
лжесві́дчення
липки́й
липу́чий
лисеня́
лицьови́й
лицюва́ння
ли́чити
лише́
лише́нь

лівору́ч
лі́жма
ліквідаці́йний
ліквідува́ти
ліктьови́й
лікува́льний
лікува́ння
лімітува́ти
лінійо́ваний
лінува́тися
лісабо́нський
лісівни́цтво
лісозаготі́вчий
лісорозро́бка
лісосади́льний
лісосму́га
лісоспла́в
лісостепови́й
лі́тепло
лі́тний
літографува́ти
літо́пис
літува́ти
ліцензійний
лобо́к
ло́бур
логарифмува́ння
логарифмува́ти
ложкови́й
локаутува́ти
ло́кшина
ло́кша
ломика́мінь
ло́мкий
лосеня́
лотко́вий
лоще́ний
лу́джений
лу́зати
льодови́й
льодя́ник
льона́р
льона́рство
льоносіва́лка
лю́бий
лягти́
ляка́ти
лялько́вий
ля́пас
ля́скання
ляща́ти

М

магістра́ль
магні́т
ма́зур
мали́й
малонасе́лений
малоприбутко́вий
маневрува́ти
ма́нна
масти́ка
масува́ння
масува́ти
машино́пис
межа́
мерзо́та
миготли́вий
ми́лостивий
миролю́бний
ми́слення
ми́слимий
мігрува́ти
мілітаризува́ти
мілки́й
мінли́вий
міно́ваний
мінува́ння
мінува́ти
мі́стика
мно́ження
множина́
мно́жний
моделюва́ти
модернізува́ти
модифікаці́йний
модифіко́ваний
модифікува́ти
мо́дний
модулюва́ти
модульо́ваний
модуля́тор
модуля́ція
мо́дус
монтува́ти
моралізува́ти
мо́рква
мо́рок
мотиво́ваний
мотивува́ння
мудрува́ння
му́кати
мультиплікаці́йний
мура́шка
му́ркати
му́ркіт
м'яки́й
м'якосе́рдий
м'яку́шка
м'я́кшення
м'я́льня
м'я́та
м'я́чик

Н

на́бережна
набли́ження
набли́жувати
на́божний
на́божність
наболі́лий
на́борг
навернути́
наверста́ти

навесні́
навздогі́н
навзнаки́
навігаці́йний
навідни́й
навідни́к
на́віч
навко́лішках
наво́дити
наво́днювати
на́впіл
навпри́сядки
навска́ч
навскі́сний
навскоси́
на́вчений
нага́рбати
наголодува́тися
нагоро́да
нагоро́джувати
награва́ти
нагрома́дження
нагрома́джувати
нада́лі
надання́
надве́чір
надво́є
надво́рі
надзе́мний
надиха́ти
надихну́ти
нади́хувати
надокуча́ти
надприбу́ток
надстроко́вий
надстрокови́к
надтеса́ний
на́дтиск
надтрі́снутий
надува́льний
надува́ння
надхо́дити
надчутли́вий
надчуттє́вий
надщерблений
надщерблювати
надягти́
нажи́в
нажи́тий
наза́вше
наза́хват
назганя́ти
назгріба́ти
назо́вні
назо́всім
назу́стріч
на зу́стріч
наїздом
найважливіший
найвидатні́ший
найви́щий
на́йда
найдоро́жчий
на́ймити
наймоло́дший
накида́ти
наклада́ти
на́клеп
накопи́чення
накопи́чувати
накоре́нок
накорчо́ваний
накрапа́ти
накривни́й
накриття́
наладна́ти
нала́зити
нале́жати
нале́жний
нали́тий
наліплювати
налягти́
на́мір
намірятися
нано́сити
наносни́й
наоди́нці
наосліп
наоста́нку
напа́дник
наперего́ни
напівдитя́чий
напівоберта
напівосвітлений
напівшовко́вий
напідпи́тку
наплака́тися
напо́внювати
наполо́хати
напоу́мити
напризволя́ще
наприкінці́
напро́весні
напру́га
напру́жений
напру́жувати
напряда́ти
напря́дений
напря́жений
напряме́ць
напрямки́
напува́ння
напува́ти
наребе́рний
нарі́вні
на́рівно
наро́блювати
наро́дження
наро́джувати
нарозхва́т
наро́щення
нару́бувати
нару́га
наса́дження
наса́джувати
насе́лений
насе́лення
наси́чувати
на́сідок
наско́чити
наско́к
наслі́нювати

на́слідок
наслуха́ти
на́сміх
на́спів
наспіва́ти
наспі́вувати
насти́л
насті́йний
насті́йність
насті́льки
насті́льний
насті́льник
насторо́жений
насторо́жі
на́сторч
насто́яти
на́стриг
на́стрій
на́ступ
насту́пний
натерпі́тися
натере́ти
на́товп
нато́мість
натруси́тися
натхне́нник
натхне́ння
натще́серце
на́тяг
натяга́ти
наукове́ць
наукови́й
наукови́сть
науково-дослідний
нафтовидобувни́й
на́фтовий
нафтови́к
нафтодвигу́н
на́хідка
нахо́дити
націнка
націоналізува́ти
на́чинка
начинко́вий
начіплювати
начіпля́ти
начіс
начісни́й
начісувати
начо́вгати
начорни́ти
на́чорно
нашвидкуру́ч
небуття́
невдово́лений
невже́
неви́димий
невилико́вний
неви́мірний
неви́нний
невиносни́й
невино́сність
невира́зний
невиче́рпний
невиче́рпність
невідді́льний
невідді́льність
невмотивова́ний
невпі́знаний
невпізна́нний
невті́шний
невто́мний
невто́мність
нега́шений
негі́дник
негліже́
негреня́
недале́ко
недаре́мно
недарма́
недисциплінова́ний
недо́биток
недові́рок
недо́гарок
недо́їдок
недо́їмка
недоказо́вий
недокі́нчений
недо́курок
недо́літок
недо́мисел
недоміряти
недо́носок
недо́пічка
недося́жність
недо́ук
недо́хват
незабу́тній
незадові́льний
незамі́жня
незамі́нний
незамі́нність
незга́сний
нездола́нний
незмі́нний
незмі́рний
незнання́
незначни́й
незчисле́нний
не́лад
неможли́вий
неможли́вість
нена́видіти
нена́висний
нена́висть
ненавми́сне
ненавми́сно
неналежний
нена́пад
ненаси́тний
нена́чебто
ненормо́ваний
необхі́дний
необхі́дність
неозо́рий
неосві́чений
неперебо́рний
неповага
неповоро́тний
неподале́ку
неподі́льний
неподо́бний

непопра́вний
непорівня́нний
непору́шний
непору́шність
непосидю́чий
непросипу́щий
непроти́влення
нервово́вий
нервово́вість
нервува́ти
нерести́тися
нерозсу́дливий
нерозсу́дливість
несамови́тий
неси́ла
нескінче́нний
нескінче́нність
неспо́кій
нестерпний
несумі́рний
несумі́рність
несу́чий
несу́чість
несхи́бний
не сьогóдні-зáвтра
нетактóвний
нетактóвність
нетерпели́вий
нетерпля́чий
не́хіть
нечисле́нний
нечуйві́тер
низхідни́й
низьки́й
ниткáр
ниткови́й
нівелюва́ння
нівелюва́ти
нізáщо
нíздря
нікуди
німотá
нічóго
нови́й
новинá
нововве́дення
новонáбраний
новонарóджений
нормува́льник
нормува́ння
нормува́ти
нóров
нудни́й
нюансува́ти
нюрнберзький
нюхну́ти
ня́вкати

О

Об
оба́біч
оба́піл
оббива́льний
оббíгти
обвинува́льний
обвинува́чення
обвинува́чувати
обвíд
обво́дити
обво́днений
обво́днювальний
обво́днювання
обво́днювати
обво́зити
обволіка́ти
обволокти́
обдаро́ваний
обдаро́вувати
óберт
оберта́льність
оберта́ти
об’є́днаний
об’є́днання
об’є́днувати
об’є́днувач
об’є́ктивува́ти
обзаво́дитися
оби́два, обóє
обігрáва́ти
обкида́ти
обкипáти
обкладáти
обконопáчений
обко́шений
обкрада́ти
обла́зити
облéсливий
облицюва́льний
обли́ччя
облíг
облігаційний
облíплювати
облíта́ти
óбмаль
обмива́льний
обмива́ти
обме́рти
óбмін
óбмір
обно́вний
обно́вник
обно́сити
обов’язко́вий
обóв’язок
обóжити
обóжнювати
оборóтність
обпáлювати
обпéрти
обпи́лювальний
обпи́лювання
образотво́рчий
обрáмлення
обрамóвувати
обрíзувати
обробка
обробля́ти
обру́бувати

óбруч
обрядóвий
обсерваці́йний
обсли́нити
обсли́нювати
обслугóвувати
обслýхати
обсмáжити
обсми́каний
обсмія́ний
обсте́жений
обста́вина
óбстріл
обструкці́йний
обтава́ти
обте́рти
обтира́льний
обтира́льник
обті́чний
обті́чність
обтрі́пувати
обтя́жливий
обтя́жливість
обтя́жити
обтя́жувати
óбух
обушóк
обхóдження
обхóдити
обхóдитися
обчи́слити
обчи́слювальний
обчи́слювальник
обшива́льний
обшкря́бати
обшкря́бувати
обшла́говий
общи́на
общи́нний
об'я́ва
об'я́вник
овоче́вий
овочівни́к
овочівни́цтво
ога́ньблений
огина́тися
огóвтатися
огóвтуватися
ого-гó
огóлений
огóленість
оголи́ти
оголі́ти
оголоси́ти
оголóшення
оголóшувати
огóлювати
огороджувальний
огорóжа
ограбува́ти
óгріх і огрíх
одежи́на
одеревíння
одеревíти
одина́дцять
однаковíсінький
однина́
однíсінький
одновесло́вий
однодéнний
одноклíти́нний
однóліток
одноосьови́й
однора́зовий
односéлець
однофа́зний
óдповідь
одряхлíлий
одубíння
óдуд
одухотвóрений
одчайду́шний
одчайду́шність
óдяг
ожи́на
ожи́нний
оздоро́влення
оздоро́влювати
оздоро́вчий
озеле́нення
озеле́нювальний
озеле́нювання
озеле́нювати
озеле́нювач
озимина́
озлóбити
ознайóмлення
ознайóмлювати
озна́ка
озонува́ти
окида́ти
оки́слення
оки́слювальний
оки́слювач
окли́чний
окоренкува́тий
окра́са
окри́лений
окри́леність
окулірува́льний
окулірува́льник
окульту́вати
окуля́ри
окуля́рний
óкунь
окупа́нт
окупаці́йний
окупа́ція
окуття́
олени́на
óлень
оленя́
оновлювати
опа́лювати
операці́йний
опе́рення
опе́рти
опертя́
оперува́ти
óпис
опíка
óпір

о́пліч
опломбува́ти
оповіщення
опоетизува́ти
опозиційний
опозиційність
ополо́нка
опонува́ти
опосередко́ваний
опосередко́вування
опосередко́вувати
опосере́днювати
опо́шлення
опріснювальний
опріснювач
опро́щення
оптати́в
о́птика
оптимізм
опу́дало
опу́клий
опу́клина
опу́клість
опу́шувати
організаційний
орієнто́вний
орієнтува́ти
оркеструва́ння
орлена́
орнаментува́ти
о́сад
оса́дковий
освіжни́й
освіта
освітній
освітлення
освітлювальний
освітлюваність
освітлювати
освітлювач
освічений
освіченість
освя́чувати
оселе́дець
осе́рдя
осете́р
оскаля́ти
оскальпува́ти
оско́мити
осла́бити
осла́блий
осла́блість
ославля́ти
осли́злий
ослін
о́сліп
осліплений
осми́слити
осмілі́ти
осмі́лювати
осна́щення
осно́ва
основполо́жний
осо́бина
особли́вий
особли́вість
осока́
осоко́вий
осокори́на
осо́ння
осоро́млювати
оспіва́ти
оспі́вувати
остаркува́тий
о́стень
остерегти́
остовпі́ння
остовпі́ти
о́сторонь
о́страх
острішок
осту́джувати
остю́к
остюкува́тий
о́суд
осу́джувати
осу́дливий
осу́шувальний
осу́шувати
осяйний
осячий
ота́к
отама́н
отаманува́ння
отаманува́ти
ота́ра
отвердіти
о́твір
оте́люватися
о́тже
ото́ж-то
от-о́т
отото́жнювати
оту́плювати
отяжі́ти
офіційний
офіційність
охоло́джувальний
охоло́джувати
охоло́дний
охоро́на
охрипа́ти
очисни́й
очисни́к
ощадливість
ощиря́ти
ощу́пати

П

паву́к
павути́ння
пакува́ння
пакува́ти
палки́й
пам'ята́ти
панікува́ти
парафразува́ти
парашутува́ти

па́ристий
пародіюва́ти
па́рші
пасови́сько
паспарту́
пасте́ль
патрулюва́ти
пачо́си
пашíти
пейза́ж
пекти́
пе́пінка
первина́
пе́рвісний
первоцві́т
перебазо́вувати
перебалотува́ти
перебива́ння
перебира́ч
перебíгти
перебíдува́ти
переброди́ти
переверта́ти
переви́щувати
перевізни́й
перевíрка
перевíрний і перевірни́й
перевíшування
перево́зити
перевто́ма
перевто́млювати
пере́в'яз
пере́гляд
перегорта́ти
переграва́ти
перегримо́вувати
передава́ч
передаро́вувати
переде́ржати
передзимо́вий
передислокува́ти
передмостови́й
передполудне́вий
передполя́рний
передреволюці́йний
передчуття́
пережи́те
пережи́ток
переї́зд
переїзни́й
пере́каз
перекваліфікаційний
перекваліфікува́ти
перекида́ти
пере́кис
перекла́дати
пере́клик
переконструюва́ти
перекопію́вати
перекра́сити
перекра́яти
перекриття́
перекрої́ти
перекру́чений
перекуня́ти
пере́купка
перела́зити
перелéжати
пере́лік
переліплювати
пере́лісок
перелітува́ти
перело́млення
переме́рти
перемно́жувати
перемонтува́ння
перемонтува́ти
перенапру́жувати
перенасе́лений
перенасúтити
перенасúчений
перенасúчення
перенасúчувати
перенервува́тися
перено́сити
переóбмір
переорієнтува́ти
переосмúслення
переохоло́джувати
перепа́д
перепа́лений
пере́пис
перепідготовля́ти
перепланува́ти
перепле́тений
перепле́тення
перепо́внювати
перепро́даж
перепря́жений
пере́рва
перереєструва́ти
перерíзувати
переро́джений
переро́джувати
переру́бувати
пересáдний
пересвист
пересе́лення
пересíп
пересíв
пересіда́ти
пересíчений
перескóчити
перескубти́
переслíдувач
переснасти́ти
переспів
пересплíлий
перестарíлий
перестáрок
пересту́к
пересу́ди
перетерпíти
перетру́дувати
перетяга́ти
перефразо́вувати
перехідни́й
перехо́дити
перечóрнювати
пере́шепт
пери́стий
перифразува́ти

персоніфікува́ти
перстене́вий
персне́вий
пе́рти
перце́вий
перчи́ти
першочерго́вий
петля́
пете́лька
пете́льний
пе́чений
пе́чиво
печі́нка
пи́ляний і пиля́ний
писе́мний
письмо́вий
пи́хнути
підбира́ч
підбочи́нитися
підверта́ти
підвеселя́ти
підвесло́вий
підви́щення
підви́щувати
підво́дити
підво́зити
підв'я́зковий
підгляда́ти
підгля́нути
підгото́вчий
підготовля́ти
пі́дданий
піддаші́я
піддобря́ти
піддобри́ти
підзаголо́вок
підза́хисний
підкида́ти
підкістко́вий
підкла́дати
підкорене́вий
підкорінни́й
підкрада́тися
підкрі́плення
підкрі́плювати
підкрі́плюючий
підкупо́вувати
підла́зити
підлі́плювати
підно́влювати
підно́сити
підня́ти і підійня́ти
підобі́д
підодія́льник
підо́зра
підо́зрювати
підпиха́ти
підривни́к
підрі́зувати
підро́зділ
підру́блювати
підсви́нок
підси́діти
підсіда́ти
підско́чити
підсліпуватий
підспівувати
підсти́лка
підсти́лковий
підстре́лити
підтава́ти
підтве́рджувати
підтве́рдити
підте́рти
підтяга́ти
підхо́дити
підчі́плювати
підшоло́мник
пі́жмурки
пікетува́ти
пілотува́ти
піско́вий
піскува́тий
пістря́вий
плавки́й
планерува́ння
плащо́вий
плига́ти
плигу́н
пли́нність
пли́с
плисти́
плитко́вий
пліва́
плід
плісе́
пліснява
пліснявіти
плодоно́сити
плодопереро́бка
пломбо́ваний
плю́скати
побазарува́ти
побиття́
побі́гти
поблі́днути
побо́жний
поверта́тися
повимерза́ти
поводи́ти
повто́рювати
погли́блювати
поглида́ти
погля́нути
погро́жувати
подарува́ти
подару́нок
подві́йний
подво́єння
поде́куди
подешве́вшати
поди́хати
по́діл
поділя́тися
поді́ти
подоро́жчати
подоро́слішати
подочи́тувати
подра́знений
подрі́бнений
по-дру́ге
по-дру́жньому

поєднувати
поєднуватися
пожалітися
пожалкувати
пожнивний
пожовклий
пожовкнути
позавійськовий
позавчора
позаду
позашкільний
поздоровлення
поздоровшати
позування
позувати
по-іншому
по-іспанському
показ
показник
покінчити
покрапати
покрасити
покрив
покриття
покришка
покроїти
полегкість
полегшення
полегшувати
полежати
полезахисний
полемізувати
поливка
половий
половинчастість
положення
полонізувати
полуденний
полуднувати
помогти
помах
поменшання
поменшувати
помінки
помножувати
помовчати
пом'якшувати
пониззя
понюхати
попастися
попелястий
попередження
поперти
попільниця
поповнення
поповнювати
попосидіти
попостояти
популяризувати
поразка
поранення
пореволюційний
поржавіти
порівну
порівняний
порівняний
порізнити
породжуватися
порозсаджуваний
порозсупонювати
пороло́н
поруб
порубцьований
порувати
поруга
поручник
поручча
порушення
порушувати
поршневий
поряд
поселення
посердити
посеред
посередині
посередній
посидіти
посидючий
посилання
посилювач
посковзнутися
послідовний
послуга
послух
посміх
посоромити
поспіх
постанова
постаріти
по-старому
постійний
постімпресіонізм
постінфрактний
постпозиція
поступка
суд
посуха
посухостійкий
потай
потайний
поташ
потвердження
потверджувати
потвердити
потемки
потеплення
потерти
потиснутися
потиху
по-товариському
потовщати
потрійний
по троє
потроєння
потягатися
поховання
походжати
похождення
походити
похолонути
почеркати
почерствіти

почи́стити
почува́ти
почуття́
пошалі́ти
пошарудіти
пошáстати
по-шве́дському
пошве́ндяти
по́шепки
поши́рення
поши́рювати
пошиття́
пощерби́ти
поя́ва
поя́снення
право́пис
право́руч
препарува́ти
прибі́гти
прибі́днюватися
прибли́зний
прибува́ння
прибуття́
прибу́ток
прива́рок
прове́дення
при́вид
привіта́ти
прово́дити
прово́зити
привхідни́й
прив'я́знути
при́гір
при́горбок
приглядáти
при́горща
пригости́ти
приготовля́ти
приготува́ти
придáтність
при́дих
придóбритися
придобря́тися
прие́днувальний
прие́днувати
прижи́ваність
прижи́влення
призби́рувати
призво́дити
призе́млення
призна́чення
при́зов
призовни́й
призови́й
прикида́тися
прикладáти
прикорене́вий
прикриття́
прикрíплення
прикрíпни́й
прикрíплювати
прикупо́вувати
при́кус
приладнáти
приладно́вувати
прила́зити
прилиття́
прилíплювати
приме́ншити
приме́ншувати
примере́жати
приме́рзлий
примерка́ти
приме́рхлий
приме́таний
прими́рення
примíрник
примітивíзм
прини́ження
прини́жувати
прино́сити
припе́рти
припле́нтатися
припрова́джувати
припрова́дити
припря́г
припустíмо
припу́щення
прире́чений
при́ріст
при́росток
присвíчувати
присво́єння
присво́ювання
присвя́та
присвя́чувати
приси́пка
присκо́чити
присκо́рювати
присκо́рювач
прислуха́тися
при́смерк
при́спів
приспíвувати
пристано́вище
пристанці́йний
пристáріти
пристаркува́тий
присте́бнутий
присти́глий
пристíбни́й
пристíнок
присто́йний
пристосо́ваний
при́страсний
при́ступка
прису́дження
при́сядка
прита́кнути
притискáти
притягáти
приходськи́й
прихо́дити
прихо́дитися
причíп
при́чіпка
прище́плювати
прищíпка
при́язнь
при́ятель
проаналізува́ти
пробива́льний

пробі́гти
пробіга́тися
пробі́гтися
пробли́снути
пробу́дження
пробу́джувати
прова́дити
прові́дність
прово́дження
прово́дити
прово́зити
провокува́ти
провча́ти
прогле́ді́ти
проглина́ти
прогляда́ти
прогнати́зм
прогні́ваний
прогно́з
програва́ти
програва́ч
прогресува́ти
прогресу́ючий
про́даж
проди́хатися
продо́вжувати
продо́вжувач
проектува́ти
проекці́йний
прожи́лок
прожитко́вий
проїжджа́ти
проїзни́й
прокида́ти
проклада́ти
прола́зити
про́ліска
про́лісок
проміжни́й
промо́вчати
прони́кливий
прonóситися
пропагува́ти
пропи́тий
про́різ
про́ріст
проробі́ти
проробля́ти
проросток
про́світ
просві́тництво
просві́тній
просві́ток і про́світок
просві́тя́нин
просві́тя́нський
просві́ща́ти
просигналізува́ти
проси́джений
просіва́ти
про́скура
прослиза́ти
просмія́ти
просте́жити
прости́й і про́стий
простиня́
простира́дло
про́стір
про́сторо
простре́лити
простяга́ти
протвере́жувати
проте́, *спол.*
про те, *займ. із прийм.*
протегува́ти
протезува́ти
протекці́йний
протира́льний
проте́рти
протиста́влення
протекти́
протоколюва́ння
протруї́ти
про́тяг
протяга́ти
професорува́ти
профілюва́ти
прохáння
прохáч
прохворі́ти
прохі́дка
проходжа́ти
прохо́дити
прохолóджувати
прохрипі́ти
прошáрок
проя́вник
проя́снення
пругки́й
прудки́й
пузи́ристий
пульсува́ти
пу́рхання
пу́рхати
пу́рхнути
пусто́шити
пу́хкати
пухки́й
пучо́к
пчиха́ти
пшени́ця
пшоня́ний
п'ята́
п'ятику́тник
п'я́тковий
п'ятна́дцять
п'я́тниця
п'я́ть

Р

ра́бин
радіозв'язо́к
радіопередава́ч
радіоприйма́льний
радіопромисло́вість
радіослуха́ч
радіофікува́ти
ради́ти
ра́діус

ра́діус-ве́ктор
ра́дник
ра́до
ра́дощі
ра́з у ра́з
районува́ння
районува́ти
райце́нтр
раніше
ратифікаці́йний
раціоналізува́ти
рачкува́ти
реабілітóваний
реабілітува́ти
реагува́ти
реакці́йний
реакці́йність
ревене́вий
ревізі́йний
ре́вінь
революці́йний
революці́йність
революціонізува́ти
регенерува́ти
регентува́ти
регламентува́ти
регресува́ти
регулюва́льний
регулюва́ти
редагува́ння
редагува́ти
редакці́йний
редукува́ти
редукці́йний
реевакуйóваний
реевакуйóвано
реекспортува́ти
реемігра́нт
реє́стр
реєструва́ти
режи́м
режисе́р
режисе́р-постано́вник
режисерува́ти
резонува́ти
резюмува́ти
рейдува́ти
реквізиці́йний
рекламаці́йний
рекламува́ти
рекогносцирува́льний
рекогносцирува́ти
рекомендаці́йний
реконструюва́ти
рекрутува́ти
релігі́йний
релігі́йність
ремілітаризува́ти
ре́мінь
ремісни́к
ремісникува́ти
ремісни́цтво
ремонтува́ти
реорганізаці́йний
репатріюва́ти
репетиці́йний
репресува́ти
репродуктува́ти
репродукці́йний
реп'яхóвий
реставраці́йний
реставрува́ти
ретранслюва́ти
ретрансляці́йний
ре́тро
ре́трометр
ре́тро-мóда
ретроспе́кція
ре́туш
ретуше́р
реферува́ти
реформува́ти
рецензува́ти
решети́ти
ре́шето
решітчастий
ри́бний
ри́бництво
ри́бницький
рибопромисло́вість
риборозве́дення
рижкóвий
ри́ссю
рі́вень
рівні́шати
рі́вня
рівня́ння
рівня́ти
рівча́к
рідки́й
різки́й
різни́ця
різночита́ння
рі́зьблений
різьбя́р
різьби́ти
рік у рік
ріпача́стий
рі́шення
рішу́ще
рішу́чість
ро́ба
робінзона́да
робітни́к
робітни́цький
робітни́чий
рогі́вка
рогі́вковий
рогозóвий
роди́на
роди́нний
роди́нність
родича́тися
родови́й
родопомічни́й
родю́чий
родю́чість
рожéвий
рожéвість
розбі́г
розбі́р

розбірни́й
ро́збрід
розбубня́віти
розбу́джувати
розве́дена
розверну́ти
розверта́ти
розве́ртка
розви́нений
розви́нутий
ро́звиток
розві́д і ро́звід
розві́даний
розві́дати
розві́дач
розвідда́ні
розві́дини
ро́звідка
розві́дни́й
розві́дник
розв'яза́ння
розгляда́ти
розгля́нути
розгоди́нитися
ро́зголос
розголо́шувати
розголо́шувач
розгорі́тися
розграбо́вувати
розграбува́ти
розграва́ти
розгро́млювати
роздава́льний
роздава́льник
роздво́єння
ро́зділ
розділо́вий
роздобри́ти
роздрібни́й
роздрі́бнювати
ро́здум
роз'є́днаний
роз'є́днаність
роз'є́днувати
розже́врітися
розже́врюватися
розіпну́ти
розіп'я́сти
розквітнути
розки́дати
розки́нений
розкипі́лий
розкип'яти́тися
розкі́л
ро́зкіш
розкішний
розкошува́ти
розкрада́ти
розкри́шувати
розкріпа́чений
розкріпа́чення
розкріпа́чувати
розку́щитися
ро́злад
розла́зитися
розлиття́
розлініяти
розлі́плювати
розлі́т
розлу́чений
розма́х
ро́змисел
ро́змін
ро́змір
розмно́жувати
розмо́рений
розм'я́кшувати
розно́сити
розо́р
розосере́джувати
розосере́дити
розпа́д
розпи́лювати
розпи́лювач
розпи́ляний
розпина́ння
розпира́ти
ро́зпис
ро́зпит
розпиха́ти
розпізнава́ння
розпіка́ти
ро́зпірка
розпірко́вий
розпірни́й
розпланува́ти
розпліd
розпо́діл
розподі́льний
розпоря́дження
розпоря́дливість
розпоря́дник
розпоря́дчий
розпро́дувати
розпро́даж
розпроща́тися
розрі́джений
розрі́дженість
розрі́джувати
розрі́з
розрі́зувальний
розрі́зувати
розробля́ти
ро́зрух
розсвіну́ти
розсе́лювати
розсе́рдити
ро́зсип
розси́пчастий
розсіда́тися
розсла́блювати
розслабля́ння
розславля́ти
ро́зслід
розстава́ння
розстава́тися
розста́вити
розставля́ння
розста́ння
ро́зстил
ро́зстріл
розсу́дливий

розтекти́ся
розтира́льний
розто́чувати
ро́зтруб
ро́зтрубний
ро́зтяг
розтяга́ти
розтя́жність
розумо́вий
розумува́ти
розхо́дження
розхо́дитися
розчі́плювати
розчленó́вувати
розчленува́ти
розши́рник
розши́рювати
розще́плювати
роз'я́рений
роз'я́реність
роз'я́снювальний
рокітли́вий
романізува́ти
ро́сяний
росли́на
росли́нництво
росли́нність
рослинозна́вство
рослинопіджи́влювач
ро́стверк
ро́та
ротапри́нт
ротаці́йний
рубцьо́ваний
рубча́стий
руко́пис
рулюва́ти
рундуко́вий
руся́вий
русифікува́ти
ру́сло
ру́чкатися
рядко́м
ряди́ти
рядови́й
рядо́к
ря́жанка
ряснішати
рясноцві́тний
рятівни́й
рятува́льний

С

са́бо
сабото́ваний
саботува́ння
садівни́к
сади́ба
сади́бний
садівни́чий
садови́тися
садо́во-па́рковий
садозахисни́й
са́жень
сальдува́ти
самовдово́лений
самовідре́чення
самозабуття́
самозагартува́ння
самозагли́блений
самозагли́бленість
самозагли́блення
самозадово́лений
самозапи́лення
самозапи́люватися
самозапліднення
самозаро́дження
самозаспоко́єння
самоза́хист
самозбу́дний
самозобов'я́зання
самозре́чення
самообслуго́вування
самооку́пність
самопа́с
самоплідний
самопова́га
самопочуття́
самопочува́ння
самоприни́ження
саморо́звиток
самості́йний
санобро́бка
санкціонува́ти
санчасти́на
саха́рня
све́рдел
сві́док
сві́дчення
сві́дчити
свіжісінький
свіжозаморо́жений
свіжопофарбо́ваний
свіжопросо́льний
свіжоско́шений
світлобоя́знь
світлозахисни́й
світлолю́бний
світлонепрони́кність
світлонепрони́кний
світлопрони́кний
світлопрони́кність
світлостійки́й
світови́й
сві́точ
сві́чення
свічни́к
свободолю́бний
своя́цтво
святобли́вий
себелю́бний
сегментаці́йний
секретарюва́ння
секретарюва́ти
секці́йний
селекці́йний
се́лище
се́лищний

сенсаційний
сепарува́ти
се́рга
се́рдити
се́рдитися
се́ред
середу́льший
серйо́знішати
серпа́нок
се́рпень
се́рце
сесійний
Сибір
сивіти
сигналізува́ти
си́ла-силе́нна
силоміць
сильні́шати
символізува́ти
симпатизува́ти
симулюва́ти
синдикува́ти
сини́ця
синкопо́ваний
синтезува́ти
сипки́й
сири́ця
сиріт ний
сиро́ватка
сиро́ватковий
сирови́й
сирови́нний
сироти́нський
сирота́
систематизо́ваний
систематизува́ти
сіва́льник
сівба́
сілки́й
сіль
сільгоспартіль
сільгоспмаши́на
сімдеся́т
сіме́йний
сі́мка
сіна́ж
сінгапу́рський
сітка́р
сітча́ний
сітча́стий
сіяч
скаламу́тити
скалічіти
скалозу́б
скалькува́ти
скальпува́ти
скандува́ти
сканува́ти
скатерти́на
ске́льце
скида́ти
скида́тися
ски́рта
скі́льки-не́будь
скінчення
скінчи́ти
скі́сно
склада́льник
склада́ний
склада́ти
склада́тися
складча́стий
складноскоро́чений
скли́стий
склографува́ти
склоочисни́к
скляни́ця
скля́рський
скні ти
ско́ба
ско́бель
скобкови́й
ско́ваний
ско́взати
сколо́шкати
скомпрометува́ти
сконденсува́ти
сконструюва́ти
сконцентрува́ти
скооперува́ти
скоординува́ти
скопе́цький
скопи́чити
скопію́ва́ти
скорбо́та
скорбо́тний
скорбо́тність
скорегува́ти
ско́рення
скори́на
скоро́пис
скоротни́й
скоро́чений
скоро́чувати
скоро́чувати
ско́са
скота́рство
скотопромисло́вий
ско́чити
скрада́ти
скрада́тися
скра́ю
скри́влений
скри́влення
скри́влювати
скри́влюватися
скрижа́ль
скри́нник
скри́нька
скрипа́ль
скрипко́вий
скрі плення
скро́плювати
ску́пний
ску́пчення
ску́чний
слаби́й
слабки́й
слабі ти
слабі шати
сла́бнути
слаборозви́нений

славе́тний
славнозві́сний
сланки́й
сласни́й і сла́сний
сластолю́бний
сла́тися
сли́зистий
слизня́к
слизо́та
слизоте́ча
сли́на
сли́нити
слиня́вий
слідкува́ння
слідкува́ти
сліду́ом і слідо́м
сліпонаро́джений
сліпу́чо-бі́лий
словнико́вий
словозмі́на
словопока́жчик
слов'янізува́ти
слоненя́
слугува́ти
службо́вець
слуха́ч
слухня́ний
сльозови́й
сльозоте́ча
слюди́стий
слюсарюва́ти
смачни́й
смерка́ння
смили́вий
смили́вість
смиливі́шати
смі́лість
сміхови́на
сміхо́вище
смі́шки
смішкува́тий
смо́ква
смоля́нка
смо́рід
смугля́стий
снігоза́хист
снігоочисни́й
снігоочисни́к
снігоприбира́льний
сні́жний
снопови́й
соболеня́
соболе́вий
совеня́
со́вати
со́ватися
со́вісний
содоварі́ння
содо́м
соки́рки
со́кір
сокови́тий
солепромисло́вий
солове́йко
солоде́ць
солоді́й
соло́дкий
соло́дкість
соло́дшати
соломи́на
соломокопнува́ч
соменя́
соняшничи́ння
сороко́вий
со́ром
соро́мити
сороча́
сороченя́
соро́чковий
сортува́льний
сосни́на
со́тенний
соціалізува́ти
сочи́стий
спантели́чений
спаро́вувати
спарува́ти
спекти́
спекулюва́ти
спе́реду
спересе́рдя
спецві́дділ
спецо́дяг
спецшко́ла
спі́чений
спи́лок
спи́на
спиха́ти
співа́ти
співа́цький
співбе́сіда
співвидаве́ць
співви́нний
співвинува́тець
співвідно́сити
співвідно́сний
співвідно́сність
співвідно́шення
співвла́сник
співжи́ття
співу́часть
співчува́ти
співчува́ючий
співчутли́вий
співчуття́
спідло́ба
спідти́ха
спідтишка́
спі́знення
спі́знений
спланерува́ти
спланува́ти
спла́чувати
сплете́ння
сповива́ч
сповіда́ти
спо́відь
сповіщення
спо́вна
спо́внювати
спо́гад
споганіти

споглядáння
спогóрда
спозадáвна
спокýса
спокýсливий
спóлох
сполóхати
сполóхувати
спóмин
спонýка
спорíднювати
спорóджувати
спорýда
спорядження
спохмурнíти
справíку
спрадáвна
спричинúти
спровáдити
спровокувáти
спрóдаж
спрóдувати
спроектувáти
спромагáтися
спромогтúся
спромóжний
спростá
спрóщеність
спрóщення
спрóщувати
спружúнити
спрямóваність
спýрхнути
спýск
спусковúй
спýст
спустíлий
спустóшений
спустóшливість
спустóшувач
срíбло
срíбляник
срíбняк
стабілізувáти
ставáти
стажувáти
сталéвий
сталúти
стандартизувáти
станóвлення
старúй
старíти
старожúтній
старостувáти
старшинувáти
ствéрдження
ствéрджувати
стеблó
стéжка
стенографувáти
степенéвий
стереотипувáти
стéрпіти
стéрпний
стидкúй
стимулювáти
стіжкóвий
стійкúй
стíйма
стільнúця
стінóпис
стінопробивнúй
стíснений
стíснятн
стíсувати
стíчнúй
стовбняковúй
стóвпитися
стóвщений
стóвщення
стóвщувати
стóжище
стоклíткóвий
стóляр
стóмленість
стóптувати
сторожкúй
сторожувáти
стоя́нка
страшнúй
стремéно
стременнúй
стрижнéвий
стрíлчастий
стрімлúвий
стрімлúвість
стрíха
строкóвий
стрóнцій
стропúло
строфá
строщúти
струджений
струм
студіювáти
стуманíти
стýплювати
ступнéвий
стухáти
стушкувáти
стягáти
субсидóваний
субсидувáти
субстантивóваний
сувéрток
сувóрий
сýглинок
суголóсний
суголóсність
сýдження
судúна
судúнний
сýдно і судно́
судовúй
судовúк
судóма
судóмисто
судоустрíй
сукня́ний
сумúрний
сумúрність
сумíрний

сумі́сник
сумі́сництво
су́міш
сумли́вий
сумлі́нність
сумни́й
су́мнів
сумови́тість
су́мчастий
сум'я́ття
су́нути
супере́чка
супере́чливий
супере́чливість
супіско́вий
су́провід
супрові́дний
супрові́дник
супрово́дження
супрово́джуваний
супрово́джувати
су́спіль
су́тичка
сутулува́тий
сутулува́тість
суцільнозва́рний
сфальсифікува́ти
сфальшува́ти
сфантазува́ти
сформулюва́ти
сфотографува́ти
схематизува́ти
схи́бити
схли́пнути
схо́дити
схо́дитися
схолодні́ти
схре́щення
сце́на
сьогоде́нність
сьогоча́сність
сюже́т
сюї́та
сюрпри́з
сюрчо́к
сяга́ти
сяки́й-таки́й
сія́ння

Т

табаке́рка
та́бель
та́бір
табулюва́ння
таємний
таємни́чий
тайго́вий
тайкома́
тайно́пис
та́кож
такто́вний
талановйтий
таловйна і таловина́
тамте́шній
та́м-то
танцівни́к
тарува́ння
тарува́ти
татюва́ти
тве́рдження
твердий
тве́рдити
тве́рднути
те́зко
текти́
телеграфува́ти
телефонізо́ваний
телефонізува́ти
телеце́нтр
телешо́у
те́льбух
те́мбр
Те́мза
те́мінь
темнобарвний
те́мно-бу́рий
те́нь-теле́нь
теоретизува́ти
теплофікува́ти
те́рен
терко́вий
те́рти
те́ртися
терті́
те́ча
ти́гровий
тигролов
ти́грячий
типізува́ти
ти́снений
тихе́нький
тихцем
тільни́к
ті́льце
тісни́й
тканинний
товари́ство
товари́ськість
товаришува́ння
то́впитися
товсти́й
то́вчений
то́вщати
товщина́
тогобічний
тоголі́тній
того́-таки́
того́-цього́
тоді́ ж
тоді́ як
токарюва́ти
томли́вий
тонки́й
тонува́ти
топіре́ць
то́плений
топо́ля
торка́ти

торкну́ти
торо́хкати
торохкота́ти
торо́хнути
торпедува́ти
то́скний
то́чений
травмува́ти
транслюва́ти
транспортува́ти
тра́пеза
трапезува́ти
трасува́ти
трено́ваний
тренува́ти
трети́на
трійня́
тріпа́ти
тро́їстий
тростяни́ця
тру́дний
труї́ти
труський
трясови́на
тря́сця
тря́ськість
тугоплавкість
тужа́віння
тума́нити
туманіти
тушко́ваний
тушкува́ти
тяга́р
тяговий
тяжі́ння
тяжке́нький
тяжки́й
тяжкопора́нений
тя́ма
тяму́щий
тянь-ша́нський
тя́п-ля́п

У

уболіва́ти
увива́ти
увира́знення
увімкнений
узви́шшя
узурпува́ти
укладальний
укриття́
укріплення
укріплювати
укру́пнення
укру́пнювати
уле́щувати
уло́влювач
уло́ження
умогля́д
унормува́ти
уподі́бнення
уподі́бнювати
уро́дженець
усино́влення
ускла́днений
ускла́днювати
у́смішка
у́спіх
у́стілка
у́стрій
у́твір
уте́плювати
уте́плювач
утилізува́ти
ути́скувати
ути́снути
уточни́ти
уто́чнювати
утри́дорога
утру́днений
у́часть
у́чень
учнівський
ушморгну́ти
уя́вний

Ф

фа́була
фаето́н
фальсифікува́ти
фальста́рт
фарту́х
фарфо́р і фа́рфор
фасува́льний
фасува́льник
фетишизува́ти
фігурува́ти
фіксува́ння
фіксува́ти
фі́лія
фінансува́ти
фольго́вий і фо́льговий
фолькло́р
формува́ти
формулюва́ння
формулюва́ти
фрази́ва́ти
фугува́ти
фу́нтовий
фу́рія
фурніту́ра
футбо́льний
футля́р
фуфа́йка

Х

хазя́їн
хазяйнови́тий
хазяйнува́ти

хва́ткий
хво́рост
хижа́чити
хи́ріти
хлипки́й
хлорува́ти
хльостки́й
хля́скати
хмурни́й
ходá

ходо́вість
хо́роше
хре́щений
хре́щення
християни́н
хром
хрома́ль
хромува́льний
хроно́метр
хронометрува́ти

хру́скати
хрусткий
хрща́ти
хто́зна-як
ху́днути
ху́ркати
хутірни́й
ху́ткість
ху́тро
хутчíш

Ц

ца́рина
цари́стський
ца́рственний
царюва́ння
царюва́ти
цементува́ти

центрува́ти
цивілізува́ти
ци́ган
циркулюва́ти
циркуляці́йний
цитува́ння

цитува́ти
ціля́ти
цінува́ти
ціпки́й
цно́та
цьогорі́чний

Ч

чаба́нство
ча́вкання
часнико́вий
части́на
часткóвий
Чати́р-Даг
чашкови́й
чаюва́ти
чемпіо́н
чепурни́й
черв'я́к
черезсму́жжя
чере́п'я
чересло́

червоногаря́чий
черпа́ти
черстви́й
че́сний
честолю́бство
че́ський
четверти́на
Че́хія
чи́кнути
чимали́й
чиря́к
чисе́льний
чита́ння
чіпки́й

чіткий
чóрно
чорне́ний
чорнóзем
чорнóклен
чорнóслив
чува́ський
чудóвий
чутки́й
чуттє́вий
чухра́ння
чу́чело
чха́ння
чхну́ти

Ш

шаблеподíбний
шаблонізува́ти
шагрень6ваний
шайта́н
шантажува́ти
шаржува́ти
шеле́снути
ше́люг

шерстки́й
ши́беник
шипши́на
ши́рити
ши́ршати
шкаралу́па
шкільний
шмига́ти

шовкóвий
шовкóвиця
шовкотка́цтво
шокува́ти
шóстий
шпаклюва́льний
шпильковий
штабелюва́ти

шу́рхати
шу́рхнути
шу́рхіт
шушу́кання
шхе́ри
шху́на

Щ

ща́бель
ща́вель
щавлевоки́слий
щади́ти
щасли́вчик
ща́стя-до́ля
ще́бет
щебене́вий
щи́голь
щи́пці
щитко́вий
щітковиі́й
щімки́й
щіпка
щовесни́
щове́чора
щодня́
щоду́ху
щозими́
щоліта
щоо́сені
щора́з
щоро́ку
щу́ка

Ю

юа́нь
ювелір
ювіле́й
ювіля́р
юна́к
юна́цтво
юна́цький
юніо́р
юнна́т
юри́ст
юроди́вий
юсти́ція
ю́т
ю́товий
ю́хтовий

Я

яблуне́вий
я́вище
яворо́вий
я́дерний
яду́чий
якби́-то
яки́й-не́будь
яки́йсь
яки́й-таки́й
якнайбли́жчий
якнайважливіший
якнайгли́бший
якнайдета́льніший
якнайшви́дший
як-не́будь
як-не-як
яли́на
янта́р
я́рий
яри́ця
ярмарко́вий
ярмо́
яровизо́ваний
я́ро-черво́ний
яса́
я́сельний
я́сельця
я́сень
ясене́вий
яскра́во-бі́лий
ясни́тися
яснісінький
яснобарвний
ясновельмо́жний
ясновиді́ти
яснозо́рий
яснокосий
я́сно-ліло́вий
яснолиці́й
я́струб
ясува́ти
ятага́н
я́тір
я́трити
ятрі́ти
ятроге́нний
ятря́ний
я́хонт
я́хт-клу́б
яхтклу́бівець
яхтсме́н
ячмінний
я́щик
я́щірка

РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКИЙ СЛОВНИК НАУКОВОЇ І ТЕХНІЧНОЇ МОВИ

А

абразив абразив
абсорбент абсорбент, /стосовно усього об'єму рідини або твердого тіла /поглинач, вбирач, вбирник, усмоктувач
автоколебания самоколивання, автоколивання
автомат автомат, самодій, самочин
агрессивность агресивність
  а.среды агресивність середовища
адгезия адгезія, прилипання, взаємоприлипання, оклеювання
аддитивность адитивність
адиабата адіябата
адсорбент адсорбент, /стосовно поверхневого шару твердого тіла/ поглинач, вбирач, вбирник, усмоктувач
азотирование азотування
аккумулирование назбирування, нагромаджування, акумулювання, накопичування
аккумулятор назбирувач, нагромаджувач, акумулятор, накопичувач
активация /недок. дія/ активування;/док. дія/ зактивування; /наслідок/ зактивування, активація
акустика акустика
алгоритм алгоритм
  а. расчета алгоритм розрахування, алгоритм розрахунку
алитирование /недок. дія/ алітування; /док.дія/ залітування
аллотропия алотропія
альфа-железо альфа-залізо
амортизатор погасник, амортизатор
аморфность аморфність
аналогия аналогія
  а.мембранная аналогія мембранна, аналогія плівкова
  а.Прандтля аналогія Прандтля
аннигиляция анігіляція
  а. дислокаций злиття дислокацій, анігіляція дислокацій
аппарат апарат, пристрій
армко-железо армко-залізо
ассиметрия асиметрія
  а. нагрузки асиметрія навантаги
  а. цикла асиметрія циклу
атом атом
  а. внедрения атом проникнення
  а. диффундирующий атом дифундівний
  а. замещения атом заміщення
аэродинамика аеродинаміка

Б

баббит бабіт
базис базис
  б.решетки базис решітки
бакелит бакеліт
балаисир балансир
балансирование рівноваження, балансування, зрівноважування, збалансовування
балласт баласт, зайвина
бандаж бандаж, перев'язь
бездействие бездія, недіяння, нечин
безмерность безмір, безмірність
безопасность /стан/ безпека; /якість/ безпечність
безразличие байдужість
бесконечность нескінченність
  б.напряжений нескінченність напруги

биокоррозия біокорозія
близкодействие близькодія
блок блок
б. нагружения смешанный блок навантажування змішаний
б.нагрузки блок навантаження
блочность блоковість
боек бійчик
боковина прибік
болванка виливок, виливанець, надибок
болт болт, прогонич
бороздка борозенка, рівчачок
б. усталости борозенка втоми
брутто-сечение брутто-переріз
бугристость горбкуватість
бурение свердління, свердлування
буровая скважина свердловина
буфер буфер, відпружник

В

вакансия вакансія
вакуум вакуум, порожнеча
валик валик
валок валок
ввинчивание /недок.дія/ угвинчування, /док.дія/ угвинчення
вгиб /недок. дія/ вгинання; /док.дія/ увігнення; /наслідок/ вгин
вгибание /недок. дія/ вгинання; /док. дія/ увігнення
вдавливание /недок. дія/ втискання; вдавлювання; /док. дія/ втиснення, вдавлення
в.пластическое втискання пластичне, вдавлювання пластичне
вдалбливание /недок. дія/ вдовбування; /док. дія/ вдовбання
вдвигание всовування, всування
виброизоляция /дія/ віброізолювання; /наслідок/ віброізоляція
виброметр віброметр
вибромеханизм вібромеханізм
вибропреобразователь віброперетворювач
вибропрессование вібропресування
вибропрочность віброміцність
вибростол вібростіл
виброустойчивость вібротривкість
винипласт віпласт
виток виток, витень,обкрут, навій, навиток
в. пружины виток пружини
вклинивание /недок. дія/ вклинювання; /док.дія/ вклинення; /наслідок/ вклин
включатель вмикач
вкрапливание /недок.дія/ вкраплювання; /док.дія/ вкраплення
влаговосприимчивость вологосприймкість, вологосприйнятливість
влагопоглотитель вологовбирач
влагопоглощаемость вологовбирність
влагостойкость вологотривкість
влажность вологість, вогкість
вместимость місткість
вместительность місткість
внезапность раптовість
внеочередность позачерговість
внутренность середина
вогнутость /якість/ угнутість; /місце/ угнутина
водонепроницаемость водонепроникність
водоохлаждение /недок. дія/ водоохолоджування; /док. дія/ водоохолодження
водопоглощение /недок.дія/ водопоглинання; /док.дія/ водопоглинення
возбудитель збудник
в. колебаний збудник коливання
возвращение /недок. дія/ вертання; /док. дія/ вернення, вороття

воздухопровод повітротока
возмущение /недок. дія/ збурювання; /док. дія/ збурення; наслідок/ збур, збурина, збуреність
возобновление /недок. дія/ відновлювання; /док. дія/ відновлення; наслідок/ віднова
ведение ведення, провадження
венец вінець
в. замыкающий вінець замикальний
в. зубчатый вінець зубчастий
в. направляющий вінець спрямівний
вероятность імовірність, ймовірність, можливість
в. разрушения ймовірність зруйнування
вертикаль дозема, вертикаля, вертикаль
весы ваги, /з коромислом/ терези
ветвление /недок.дія/ розгалужування, галуження; /док. дія/ розгалуження; /наслідок/ розгалузь, розгалузина
в. трещины розгалужування тріщини
ветроустойчивость вітростійкість
вжимание /недок. дія/ втискання, втискування; /док. дія/ втиснення; /наслідок/ втиск
взаимообусловленность взаємозумовленість
взаимопроникновение /недок. дія/ взаємопроникання; /док. дія/ взаємопроникнення
взаиморасположение взаєморозміст
взаимосвязанность взаємозв'язаність
вздутие /недок. дія/ надимання, здимання, надування; /док. дія / надуття, здуття; /наслідок/ надим, здутина
взламывание /недок. дія/ зломлювання, зламування; /док. дія/ зломлення, зламання
взрывник підривник
взрывобезопасность вибухобезпека
взрывоспособность вибухливість
взрывчатка вибухівка
взрывчатость вибухливість
вибрация вібрація, тремтіння
в. аккустическая вібрація акустична
в. моторная вібрація двигунова
вибрирование вібрування, тремтіння
виброгалтовка віброгалтування
виброгаситель віброгасник
виброграмма віброграма
вибродатчик вібродавач
виброзонд віброзонд
виброизмерение /дія/ вібровимірювання
возрастание /недок. дія/ зростання, більшання; /док. дія/ зріст, побільшання; /величина/ зростина, збільшина, побільшина
войлок повсть
волокно волокно
в. высокомодульное волокно високомодульне
в. графитовое волокно графітове
в. углеродное волокно вуглецеве
волосовина волосина
волочение /дроту/ /недок. дія/ протягання, протягування; /док. дія/ протягнення; /поверхнею/ волочіння
ворот коловорот
воспламенение /недок.дія/ займання, спалахування; /док. дія/ зайняття, спалахнення
восприимчивость 1/ сприйнятливість; 2/ схильність
воспринимаемость /здатн. пас/ сприймність; /у пас. дії/ сприйманість

восприятие /недок. дія/ сприймання; /док. дія/ сприйняття
воспроизведение /недок. дія/ відтворювання; /док. дія/ відтворення; /наслідок/ відтворина, відтворень
воспроизводитель відтворювач, відтворник, відтворівник
воспроизводство /недок. дія/ відтворювання; /док. дія/ відтворення
восстановитель 1/ відновник; 2/ відбудовник
восстановление 1/ /недок. дія/ відновлювання; /док. дія/ відновлення; /наслідок/ віднова;
2//недок. дія / відбудовування; /док. дія/ відбудування; /наслідок/ відбудова
впадение /недок. дія/ впадання; /док. дія/ впадіння
впадина западина
впитывание /недок. дія/ вбирання, усмоктування; /док. дія/ увібрання, усмоктання
вращатель обертач
вращательность обертовість
вращение обертання
в.взаимное обертання взаємне
в.собственное обертання власне
врез /недок. дія/ врізання, врізування; /док. дія/ врізання; /місце/ вріз
вспученность випин, видим
вспучивание /недок. дія/ випинання, видимання; /док. дія/ випнення, видуття; /місце/ випин, видим, видутина
вспышка спалах
вставка /недок. дія/ вставляння, вкладання; /док. дія/ вставлення, вкладення; /об'єкт/ вставка, вкладень
втискивание /недок. дія/ втискування, втискання; /док. дія/ втиснення
втулка втулка, утулок
вход /дія/ входження; /місце/ вхід
в. безударный входження безударне
выбивание /недок. дія/ вибивання; /док. дія/ вибиття
выбоина вибій, вибоїна
выборка /недок. дія/ вибирання; /док. дія/ вибрання; /наслідок/ вибірка
выброс /недок. дія/ викидання; /док. дія/ викинення; /наслідок/ викид; /величина/ сплеск
выверка /недок. дія/ вивіряння, перевіряння; /док. дія/ вивірення, перевірення
вывинчивание /недок. дія/ вигвинчування, викручування; /док. дія/ вигвинчення, викручення
вывод 1/ /недок. дія/ виводіння; /док. дія/ виведення; /наслідок/ вивід;
2/ /следствие/ висновок, вислід
выгиб /недок. дія/ вигинання; /док. дія/ вигнуття, /величина/ вигин
выгибка /недок. дія/ вигинання; /док. дія/ вигнуття; /величина/ вигин
выгорание /недок. дія/ вигорання; /док. дія/ вигорення
в. легирующих элементов вигорання легувальних елементів
выгрузка /недок. дія/ вивантажування; /док. дія/ вивантаження
выдвижение /недок. дія/ висування, висовування; /док. дія/ висунення; /наслідок/ висув
выделение /недок. дія/ виділяння, виокремлювання; /док. дія/ виділення, виокремлення; /наслідок/ виділ, виокремина
выдерживание /недок. дія/ витримування; /док. дія/ витримання
выдержка /недок.дія/ витримування; /док. дія/ витримання; /наслідок/ витримка
выдувание /недок. дія/ видування; /док. дія/ видуття

выемка /недок. дія/ виймання; /док. дія/ вийняття; /місце/ виямок, зиямка, влоговина
в. кольцевая виямка кільцьова
выкладка /недок. дія/ викладання; док. дія/ викладення; /продукт/ виклад
выключатель вимикач
выключение /недок. дія/ вимикання; док. дія/ вимкнення
выколотка вибивачка
вылет вистав
в.консоли вистав консолі
в.стрелы вистав стріли
вылом /недок. дія/ виламування, виломлювання; /док. дія/ виламання, виломлення; /місце/ вилом, вилам
вынесение винесення, вынос /дія/ винесення; /величина/ винос, вистав
в.стрелы вистав стріли
выносливость тривкість, витривалість
в.вибрационная витривалість вібраційна
в.ограниченная витривалість обмежена
в. предел границя витривалості
вынуждение /недок.дія/ змушування, примушування; /док. дія/ змушення, примушення; /наслідок/ примус
вынужденность змушеність
выпадение /недок.дія/ випадання; /док.дія/ випадіння, випадення; /наслідок/ випад
выплавка /недок.дія/ топлення, витоплювання, виплавляння; /док. дія/ витоплення, виплавлення; /величина/ витоп, виплав, виплавка
выпрямитель випростувач, випрямник, випрямляч, вирівнювач
выпрямление /недок. дія/ випростування, випрямляння, вирівнювання; /док. дія/ випростання, випрямлення, вирівнення; /наслідок/ випроста, випряма
выпуклость /якість/ опуклість; /місце/ опук, опуклина
выпуск /недок.дія/ випускання; /док. дія/ випущення; /наслідок/ випуск
выпучивание /недок.дія/ випинання; /док.дія/ випнення; /місце/ випин
в.при ползучести випинання під час повзіння
выпучина випин
выработка /недок.дія/ виробляння, вироблювання; /док. дія/ вироблення; /продукт/ виробіток
выравнивание /недок.дія/ вирівнювання; /док. дія/ вирівнення
вырез /недок. дія/ вирізання, вирізування; /док. дія/ вирізання; /місце/ виріз
вырождение /недок.дія/ вироджування; /док.дія/ вироджения
выступ виступ
выталкивание /недок.дія/ виштовхування, випихання; /док.дія/ виштовхнення, випхнення
вытекание витікання
в.каплями скрапування, викрапування
вытеснение /недок.дія/ витискання, витіснювання; /док.дія/ витиснення, витіснення
вытяжка /недок.дія/ витягання, витягування; /док. дія/ витягнення; /наслідок/ витяг
выхлоп випуск
выход вихід
вычет /недок. дія/ відраховування, вираховування; /док.дія/ відрахування, вирахування; /наслідок/ відрахунок, вирахунок, лишок
вычислитель обчислювач, рахівник
вязкоупругость в'язкопружність
вязь в'язь, пов'язь

Г

газонепроницаемость газонепроникність

газопроницаемость газопроникність
гайка гайка
галтель галтеля
  г.круговая галтеля колова
  г.переходная галтеля перехідна
гамма-железо гамма-залізо
гамма-распределение гамма-розподіл
гамма-функция гамма-функція
гаситель гасник
  г.колебаний гасник коливання
генератор генератор
  г.с самовозбуждением генератор самозбудний, генератор із самозбуджуванням
гетеродиффузия гетеродифузія
гетинакс гетинакс
гибкость гнучкість, гинкість
  г.стержня гнучкість стрижня /стержня/
  г.приведенная гнучкість зведена
гидродинамика гідродинаміка
гидропульсатор гідропульсатор
гидроразрыв /недок. дія/ гідророзривання; /док.дія/ гідророзірвання; /наслідок/ гідророзрив
гидротурбина гідротурбіна
гипербола гіпербола
  г.Эйлера Ойлерова гіпербола, гіпербола Ойлера
гироскоп гіроскоп
гнездо гніздо
головка головка
  г.образца головка зразка
горелка пальник
горизонталь горизонталя, горизонталь, позема
градус градус
  г. Кельвина градус Кельвіна
  г. Цельсия градус Цельсія
грань грань, руб, гранка
график графік
графит графіт
гребешок гребінець
  г. отрыва гребінець відриву
группа група
  г. симметрии група симетрії
губа губа
  г. излома губа зламу
  г. среза губа зрізу
ГЦК-решетка ГЦК-решітка

Д

далекодействие далекодія
двигатель двигун
  д. внутреннего сгорания двигун внутрішнього згорання
  д. газотурбинный двигун газотурбінний
движимость рухомість
движитель рушій
движок движок; /деталь, яка ковзає вздовж осі/ повзун
двойникование /недок.дія/ двійникування;/док.дія/ здвійникування
  д. деформационное двійникування деформаційне
двутавр двутавр
действенность дієвість, чинність
действие дія, чин; /воздействие/ діяння; /влияние/ вплив
декогезия декогезія
делимое /мат./ ділене
делимость подільність
делитель дільник, подільник
  д. напряжения подільник напруги
дельта-метод дельта-метод
демпфер демпфер, вгамовувач
  д. колебаний демпфер коливання
демпфирование /недок.дія/ демпфування; /док.дія/ здемпфування
  д. колебаний демпфування коливання
  д. относительное демпфування відносне

держатель тримач; /рукоятка/ держак
деталировка /недок.дія/ деталювання, здетальовування; док.дія/ здеталювання; /наслідок/ детальовання, здетальовання
детонация /недок.дія/ детонування; док. дія/ здетонування; /наслідок/ детонація
дефектность дефектність
д.исходная дефектність початкова
д.структуры дефектність структури
дефлектор дефлектор
деформативность деформативність
деформатор деформатор
деформированность здеформованість
деформируемость /здатн. пас./ здеформовність; /х-ка процесу/ здеформовуваність
джей-интеграл джей-інтеграл
диагональ діагональ
диаметр діаметр, поперечник
д.делительный діаметр ділильний
диполь диполь
дисбаланс дисбаланс
д.ротора дисбаланс ротора
дисклинация дисклинація
дисперсия дисперсія
диссипация дисипація
д.энергии дисипація енергії
дифрактометр дифрактометер
диффузия дифузія
д.атомов дифузія атомів
д.примесей дифузія домішок
длительность тривалість; /долговременность/ довгочасність
дно дно
д.надреза дно надрізу
д.сосуда дно посудини
добротность добротність
д.колебательной системы добротність коливної системи
доделка /недок.дія/ дороблляння; /док.дія/ дороблення; /наслідок/ доробок, доробка
доказательность доказовість
доказательство /недок.дія/ доводіння; /док. дія/ доведення; /наслідок/ доказ, довід
доказуемость довідність
доказывание /недок.дія/ доводіння; /док. дія/ доведення
докаливание /недок.дія/ догартовування; /док.дія/ догартування
докручивание /недок.дія/ докручування; /док.дія/ докручення; /наслідок/ докрут
долговечность довговічність
д.ограниченная довговічність обмежена
д.тел с трещиной довговічність тіл з тріщиною
д.усталостная довговічність утомна
доломка /недок.дія/ доламування, доломлювання; /док.дія/ доламання, доломлення; /місце/ долом
домен домен
д.упругий домен пружний
домкрат домкрат, підойма
дополнение /недок.дія/ доповнювання; /док.дія/ доповнення; /наслідок/ додаток, доповнина
допуск допуск
д.измерения допуск вимірювання
д.на износ допуск на знос /на спрацьовання/
д. на обработку допуск на обріб
допущение /недок.дія/ допускання, припускання; /док. дія/ допущення, припущення; /наслідок/ допуск, припуск

доработка /недок.дія/ дороблювання, дороблювання; /док.дія/ дороблення; /наслідок/ доробка
достаточность достатність
достижимость досяжність
достоверность вірогідність, достовірність, /цілковита/ певність
древесина деревина
дробление /недок.дія/ дрібнення, подрібнювання; /док. дія/ подрібнення
дрожание тремтіння; /прообраз/ миг/о/тіння, мерехтіння
дуга дуга, лук
  д. Ляпунова дуга Ляпунова
дуралюмин дуралюмін
дыра діра, дірка; /отверстие/ отвір
дюраль дюраль
дюралюминий дюралюміній

Е

единица одиниця
  е.измерения одиниця вимірювання
  е.независимая одиниця незалежна
  е.силы одиниця сили
единственность єдність
емкость 1/ /властивість/ місткість; 2/ вмістище, посудина; 3/ /електр./ ємник
естественность природність

Ж

жаровыносливость жаротривкість
жаропрочность жароміцність
жаростойкость жаротривкість
железо залізо; /жесть/ бляха
  ж.кровельное бляха покрівельна
  ж.оцинкованное бляха оцинкована
железобетон залізобетон
жестковатость жорсткуватість, цупкуватість, твердуватість
жесть бляха, жерсть
живучесть живучість
жидкость рідина; /середовище з властивостями рідини/ плин, течиво
ж.вязкая рідина в'язка
ж.закалочная /признач./ рідина гартувальна; /здатн.акт./ рідина гартівна
ж.охлаждаемая /властивість/ рідина охолодна; /у дії/рідина охолоджувана
ж.охлаждающая /признач./ рідина охолоджувальна
ж.сжимаемая рідина стисна
ж.сжимающаяся рідина стислива
ж.уплотняющая рідина ущільнювальна

З

забоина забійнина, забоїна
завихрение /недок.дія/ вихорування, вихоріння, завихоровування; /док. дія/ завихорування, завихоріння; /наслідок/ вихорування; /місце/ вихор
завод /недок.дія/ заводіння, накручування; /док./ заведення, накручення; /наслідок/ завод; /механізму з пружиною/ накрут
загиб /недок.дія/ загинання; /док. дія/ загнуття; /наслідок/ загин
загибатель загинач
загибка /недок.дія/ загинання; /док. дія/ загнуття
загибщик загинальник
заготовка /недок.дія/ заготовлення, заготовлювання; /док. дія/ заготовлення; /наслідок/ заготованка, заготованець, заготовень
загруженность завантаженість
загрузка /недок.дія/ завантажування; /док. дія/ завантаження; /наслідок/ завантаж
загрязнение /недок.дія/ забруднювання; /док.дія/ забруднення; /наслідок/ забрудненість

загустение /недок.дія/ гуснення, загусання, тужавіння; /док.дія/ загуснення, затужавлення, затужавіння
заедание /недок.дія/ затинання; /док.дія/ затнення; /наслідок/ затин
з. вибрационное затин вібраційний
зажатие /недок.дія/ затискання, затискування; /док. дія/ затиснення; /наслідок/ затиск
зажим /недок .дія/ затискування; /док. дія/ затиснення; /наслідок/ затиск; /виріб/ затискач
заземление /недок .дія/ уземлювання, заземлювання; /док. дія/ уземлення, заземлення; /шина/ узема, зазема
зазор прозір, зазор; /щель/ щілина
зазубрина щербина
заказ /недок. дія/ замовляння; /док. дія/ замовлення; /наслідок/ замова
заклепка /недок.дія/ заклепування; /док. дія/ заклепання; /виріб/ заклепка
заклинивание /недок. дія/ заклинювання, заплішування; /док. дія/ заклинення, заплішення
закономерность закономірність
з.фундаментальная закономірність фундаментальна
законченность закінченість, викінченість
закрепление /недок.дія/ закріплювання; /док.дія/ закріплення; /наслідок/ закріп
закругленность закругленість
закручивание /недок.дія/ закручування; /док.дія/ закручення; /величина/ закрут
замер /недок. дія/ вимірювання, замірювання; /док. дія/ вимірення, замірення; /наслідок/ вимір, замір
замещение /недок.дія/ заміщання, заміщування; /док.дія/ заміщення
замкнутость замкненість
замок замок
з.закрепления лопатки замок закріпу лопатки
замыкание /недок.дія/ замикання; /док.дія/ замкнення
занижение /недок.дія/ занижування; /док.дія/ заниження; /величина/ занизина
запирание /недок.дія/ замикання, запирання; /док.дія/ замкнення, запертя
заполнение /недок.дія/ заповнювання; /док.дія/ заповнення
запор замок, запір, засув
запрессовка /недок.дія/ запресовування; /док.дія/ запресування; /продукт/ запресовання, запресовина
запуск /недок.дія/ запускання; /док. дія/ запущення; /наслідок/ запуск
зародыш зародок
з.трещины зародок тріщини
зарождение /недок.дія/ зароджування; /док.дія/ зародження
з.гетерогенное зароджування гетерогенне
з.гомогенное зароджування гомогенне
з.дислокаций зароджування дислокацій
з.разрушения зароджування руйнування
з.трещины зароджування тріщини
заслонка затулка
заусеница задра, задирка
захват /недок.дія/ захоплювання, захвачування; /док.дія/ захоплення, захвачення; /механізм/ захоплювач, захват
зацепление /недок. дія/ зачіплювання; /док.дія/ зачеплення; /місце/ зачіп, зачіпка
з.колес зачіп коліс

звук звук
звукоизоляция /недок. дія/ звукоізолювання; /док.дія/ звукозаізолювання; /наслідок/ звукоізоляція
звукопоглощение /недок. дія/ звукопоглинання; /док.дія/ звукопоглинення
звукопроводность звукопровідність
звукопроницаемость звукопроникність
зеркальность дзеркальність
зерно /одне/ зернина; /багато, купа/ зерно
  з.кристаллическое зернина кристалева
золотник розподільник, золотник
зуб зуб
  з.текучести зуб текучості
  з.цементованный зуб процементований

И

избыток надмір, надлишок, зайвина
изгибание /недок.дія/ згинання; /док. дія/ зігнення
изготовитель виготівник, виробник
изделие виріб
излучатель випромінювач
изменение /недок.дія/ змінювання; /док. дія/ змінення; /наслідок/ зміна
  и.структурные зміни структурні
изменчивость мінливість
изменяемость /здатн. пас./ змінність; /х-ка дії/ змінюваність
измерение /недок.дія/ міряння; /багатораз./ вимірювання, виміряння; /док.дія/ вимірення; /результат/ вимір
измеримость вимірність
измеритель вимірювач, мірник
измеряемость /здатн.пас./ вимірність; /х-ка процесу/ вимірюваність
изнашиваемость зношуваність, спрацьовуваність
износостойкость зносотривкість
изношенность зношеність, спрацьованість
изображение /недок.дія/ зображування, зображання; /док.дія/ зображення; /наслідок/ образ
изобретатель винахідник
изогнутость зігнутість
изотропия ізотропія
  и.идеальная ізотропія ідеальна
изохронизм ізохронізм, одночасність, рівночасність
  и.колебаний ізохронізм коливань
изохронность ізохронність, одночасність
  и.колебаний ізохронність коливань
изъян ґандж, вада
импеданс імпеданс
  и.механический імпеданс механічний
инверсия інверсія
индентор індентор, вдавлюванець
индекс індекс
  и.Миллера-Браве індекс Міллера-Браве
инертность інертність, недіяльність, млявість
инерция інерція, недіяння
интеграл інтеграл
  и.инвариантный інтеграл інваріантний
  и.Мора інтеграл Мора
интервал інтервал, проміжок
интрузия інтрузія
искажение /недок.дія/ спотворювання; /док. дія/ спотворення; /наслідок/ спотвора, спотворина
исключение 1/ виняток; 2/ /недок. дія/ вилучання; /док.дія/ вилучення
искомое /у пас.дії/ шукане; /пас. об'єкт дії/ шуканець

испарение /недок.дія/ випаровування; /док. дія/ випарення; /продукт/ випар
исполнение /недок.дія/ виконування, виповнювання; /док.дія/ виконання, виповнення
испытатель випробувач, випробувальник
исследователь дослідник
истечение /недок.дія/ витікання; /док.дія/ витечення; /величина/ витік
истираемость стиравість
истирание /недок.дія/ стирання; /док. дія/ стертя; /наслідок/ стертість
истощение /недок.дія/ вичерпування; /док. дія/ вичерпання; /наслідок/ вичерпаність; /величина/ вичерп
исчезновение /недок. дія/ зникання; /док. дія/ зникнення

К

кавитация кавітація
кабель кабель, жильник
  к.питающий кабель живильний
камера камера
  к.сгорания камера згорання
канавка рівчачок, канавка
канал канал, відтулина
канат канат, линва
  к.натяжной канат натяговий; /акт./ канат натягальний; /пас./ канат натяжний
  к.несущий канат тримальний; канат тяговий
  к.удерживающий канат утримувальний
капрон капрон
карбид карбід
  к.кремния карбід кремнію
  к.титана карбід титану
  к.циркония карбід цирконію
кардан кардан
карта карта
  к.механизмов разрушения карта механізмів руйнування
каток коток
качение котіння
качество якість
  к.поверхностного слоя якість поверхневого шару
квадрат квадрат
  к.тонкостенный квадрат тонкостінний
кинетика кінетика
  к.изменения кінетика змінювання
  к.процесса деформирования кінетика процесу деформування, кінетика деформування
  к.трещин кінетика тріщин
кластер кластер, жмуток, пучок, група
  к.дислокаций кластер дислокацій
клеение /недок.дія/ клеєння, склеювання; /док.дія/ склеєння
клепка /недок.дія/ клепання, склепування; /док.дія/ склепання
клин клин
  к.бесконечный клин нескінченний
клубок клубок
  к.дислокаций клубок дислокацій
ковка /недок.дія/ кування; /док. дія/ викування
ковш ківш
колеблемость коливність
колесико коліща
количество кількість
  к.движения кількість руху
коловорот коловорот
колония колонія
  к.дислокаций колонія дислокацій
колонка стовпець ,стовбочка
комплекс комплекс
консоль консоль, консоля
конструирование /недок. дія/ конструювання; /док. дія/ сконструювання
контргайка контргайка
конус конус

к.алмазный конус алмазний
к.трения конус тертя
конфигурация конфігурація
концентратор концентратор, зосередник
к.напряжений концентратор напруг
копер копер
к.крутильный копер крутильний
к.маятниковый копер маятниковий
коррозиеустойчивость корозійна тривкість,тривкість щодо корозії
котел котел, казан
кратковременность короткочасність, недовгочасність, нетривалість
кратность кратність
крепеж закріп, кріпильні деталі, закріпина
кривошип корба, кривошип
криостат кріостат
кристалл кристал
к.жидкий кристал рідкий
к.идеальный кристал ідеальний
кристаллизация /недок. дія/ кристалування; /док. дія/ скристалування; /наслідок/ кристалізація
кристаллит кристаліт
кристалличность кристалість, кристалічність
кромка ребро, край, наріжок, окрайок, крайка
круг 1/ круг; 2/ /окружность/ коло
к.инерции круг інерції
к.Мора круг Мора
к.напряжений круг напруги /напружин/
крутизна крутість, крутизна, стійкість
к.характеристики крутість характеристики
крыльчатка крильчатка
крышка накривка; /люка, отвору/ ляда
крюк гак
К-тарировка /недок.дія/ К-тарування; /док.дія/ К-відтарування; /наслідок/ К-тарування

Л

латунь латунь
легирование легування
легированность леговаість
легкоплавкость легкорозтопність, легкорозплавність
лента стрічка
леса риштування
ликвация ліквація
л.дендритная ліквація дендритна
л.зональная ліквація зональна
липа липа, липина
лист лист, аркуш
лиственница модрина
литье /недок.дія/ лиття; /багатораз./ виливання; /док. дія/ вилиття; /наслідок/ литво
л.под давлением виливання під тиском
локализация /недок.дія/ локалізування; /док. дія/ злокалізування; /наслідок/ локалізація
л.пластической деформации локалізація пластичного деформуваннння
ломаная /недок.дія/ зламана; /імен./ зламанка
ломание /недок.дія/ ламання, ломання; /док.дія/ зламання, зломання
ломатель ламач, ломач
ломкость ламкість, ломкість
лопасть лопасть
л.винта лопать гвинта
луч промінь
лучеиспускаемость /здатн./ променівність
лучеиспускание випромінювання

М

магнитопроводность магнетопровідність
магнитострикция магнетострикція
магнитоупругость магнетопружність
макет макет
м.для испытаний макет для випробування
макромодель макромодель
макроструктура макроструктура
макротвердость макротвердість
макротрещина макротріщина
макроэксперимент макроексперимент
максимум максимум
мартенсит мартенсит
масленка мастильниця, мазниця
массивность масивність
маховик маховик, розгінне колесо, розгонич, покрутень
машиностроение машинобудування
медленность повільність
медь мідь
мезоуровень мезорівень
меламин меламін
металл метал
м.литой метал виливний
м.неперемешанный метал неперемішаний
м.основной метал основний
м.переходной метал перехідний
м.технически чистый метал технічно чистий
металловедение металознавство
металлография металографія
металлоемкость металомісткість
металлоид металоїд
металлоизделие металовиріб
металлокерамика металокераміка
металлоконструкция металоконструкція
металлофизика металофізика
металлургия металургія
метастабильность метастабільність
метаструктура метаструктура
метрология мірництво, метрологія
метчик нарізник, мітчик
механик механік
микроисследование /недок. дія/ мікродосліджування; /док.дія/ мікродослідження; /наслідок/ мікродослід
микрокоррозия мікрокорозія
микрокристалл мікрокристал
микролегирование мікролегування
микромеханизм мікромеханізм
микропластичность мікропластичність
микропора мікропора
микрорельеф мікрорельєф
м.поверхности мікрорельєф поверхні
микроскопия мікроскопія
м.электронная мікроскопія електронна
микроструктура мікроструктура
м.волокнистая мікроструктура волокниста
м.металла мікроструктура металу
микротвердость мікротвердість
микротрещина мікротріщина
м.опережающая мікротріщина випередівна
микрошлиф мікрошліф
микроэксперимент мікроексперимент
минералокерамика мінералокераміка
минимум мінімум
мнимость уявність, позірність
многочлен багаточлен
множество множина
модулирование модулювання
молниеотвод /пристрій/ блискавковідвід
моновакансия моновакансія
монокристалл монокристал

монолит моноліт
моторостроение моторобудування
мощь 1/ потужність; 2/ міць
мультиполь мультиполь
м.дислокационный мультиполь дислокаційний
муфта муфта, злучник

Н

наблюдение /недок.дія/ спостерігання, стеження; /док. дія/ спостереження, простеження
наведение /недок.дія/ наводіння; /док. дія/ наведення
навеска /недок.дія/ навішування; /док. дія/ навішення; /виріб/ навіс
навинчивание /недок.дія/ нагвинчування; /док.дія/ нагвинчення
нависание нависання, звисання
нагибание /недок.дія/ нагинання, нахиляння; /док. дія/нагнуття, нахилення
нагревание /недок. дія/ нагрівання; /док.дія/ нагріття
нагромождение /недок. дія/ нагромаджування; /док. дія/ нагромадження; /наслідок/ нагромада, нагромадина
нагружаемость /здатн. пас./ навантажність; /х-ка дії/ навантажуваність
надавливание /недок.дія/ натискання; /док. дія/ натиснення; /наслідок/ натиск
надежность надійність
н.конструкции надійність конструкції
надкол /недок.дія/ надколювання; /док. дія/ надколення; /місце/ надколина
надлом /недок.дія/ надламування, надломування, надломлювання; /док. дія/ надломлення; /місце/ надлом
надпил /недок. дія/ надпилювання; /док. дія/ надпилення; /місце/ надпил
надрезка /недок. дія/ надрізання, надрізування; /док.дія/ надрізання; /місце/ надріз
надрыв /недок.дія/ надривання; /док. дія/ надірвання
надсечка /недок.дія/ надсікання; /док. дія/ надсічення; /місце/ надсічина
надстройка /недок.дія/ надбудовування; /док. дія/ надбудування; /виріб/ надбудова
нажим /недок.дія/ натискання; /док. дія/ натиснення; /величина/ натиск
накалка /недок.дія/ розжарювання, розпікання; /док. дія/ розжарення, розпечення; /наслідок/ розжар, розпік
накапливание накопичування, нагромаджування, назбирування, збирання, скупчування
накатка /недок.дія/ накатування; /док. дія/ накатання; /наслідок/ накатина, накатка
накернивание /недок.дія/ накернювання; /док. дія/ накернення
накипь накип
накладка /недок.дія/ накладання; /док. дія/ кладення; /пас. об'єкт дії/ накладка
наклепка /недок.дія/ наклепування; /док. дія/ наклепання; /місце/ наклеп
наклон /недок.дія/ нахиляння; /док. дія/ нахилення; /величина/ нахил
наконечник наконечник
накопитель накопичувач, нагромаджувач, назбирувач, збирач, скупчувач
накручивание /недок.дія/ накручування; /док. дія/ накручення; /наслідок/ накрут
наладка /недок.дія/ лагодження, налагоджування; /док. дія/ налагодження

наличие наявність
н.трещины наявність тріщини
наложение /недок.дія/ накладання; /док. дія/накладення
намагниченность намагнетованість
наплавка /недок.дія/ натоплювання, наплавлювання; /док. дія/ натоплення, наплавлення; /наслідок/ натоп, наплав, наплавок
напластование /недок.дія/ нашаровування, напластовування; /док. дія/ нашарування, напластування; /наслідок/ нашарування, напластування, шар, пласт
наполнение /недок.дія/ наповнювання; /док. дія/ наповнення; /наслідок/ наповненість; /величина/ наповнина
напор напір, натиск
направленность спрямованість, напрямленість, скерованість, направленість
напряженность напруженість
напуск /недок.дія/ напускання; /док. дія/ напущення; /наслідок/ напуск
наработка /недок.дія/ напрацьовування; /док. дія/ напрацювання; /наслідок/ напрацьовання
нарастание наростання, зростання
н.колебаний наростання коливань
нарезка /недок.дія/ нарізання, нарізування; /док. дія/ нарізання;
нарушение /недок.дія/ порушування; /док. дія/ порушення; /наслідок/ порушеність
насадка /недок.дія/ насаджування, настромлювання; /док. дія/ насадження, настромлення; /наслідок/ насад
насечка /недок.дія/ насікання, зарубування; /док. дія/ насічення, зарубання; /наслідок/ насічка, зарубка
наследственность спадковість
наслоение /недок.дія/ нашаровування; /док. дія/ нашарування; /наслідок/ нашарування, нашаровина
настройщик настроювач, ладнальник, налагоджувач
насыщение /недок.дія/ насичування; /док. дія/ насичення
н.водой наводжування
н.водородом наводнювання
натягивание /недок. дія/ натягання, натягування; /док.дія/ натягнення
натягиватель натягач, натягувач
натяжение /недок.дія/ натягання, натягування; /док.дія/ натягнення; /наслідок/ натяг
н.дислокации натяг дислокації
н.нити натяг нитки
науглероживание /недок. дія/ навуглецьовування; /док.дія/ навуглецювання
начинание /дія/ починання; /начало/ початок; /почин/ почин; /мероприятие/ захід
невозможность неможливість; /неспособность/ неспроможність
негармоничность негармонійність
негодность непридатність
неделимость неподільність
недоброкачественность недоброякісність
недовес /недок.дія/ недоважування; /док.дія/ недоваження; /величина/ недовага
недогрев /недок.дія/ недогрівання; /док.дія/ недогріття; /наслідок/ недогрів
недоказанность недоведеність
недоказуемость недовідність, недоказовість
недонапряженность недонапруженість
недостача недостача, нестача

неизменность /здатн. неперех./ немінливість; /здатн. пас./ незмінність
неисполнимость нездійсненність
неисправность несправність
неметалл неметал
необратимость необоротність
необходимость потреба /гостра, нагальна/, необхідність
неоднократность багаторазовість, кількаразовість, неодноразовість
неопределенность невизначеність, неозначеність
непараллельность непаралельність
непериодичность неперіодичність
неплотность нещільність
неподвижность нерухомість
неполадка нелад, несправність
непостоянство 1/ непостійність; 2/ /неустойчивость/ несталість, нестійкість; 3/ /изменчивость/ мінливість
непрерывность неперервність, безперервність, суцільність
непригодность непридатність
неприменимость незастосовність; /непригодность/ непридатність
непровар непровар
  н.стыкового шва непровар стикового шва /стикової зварини/
непроницаемость /середовища/ непроникність; /про хвилю/ непроникливість
непропорциональность непропорційність
непрочность неміцність
неработоспособность непрацездатність
неравномерность нерівномірність
  н.деформаций нерівномірність деформації
неразрывность нерозривність
неразъемность нерознімність
нерастворимость нерозчинність
нерастяжимость нерозтяжність
неровность нерівність
несбалансированность незрівноваженість, незбалансованість
несгибаемость незгинність
несмещаемость незміщенність
несминаемость незминність
несовместимость несумісність, незгідність
несогласованность непогодженість, неузгодженість
несоосность неспіввісність
несоответствие невідповідність
несоразмерность неспіввимірність
неспекаемость неспікавість
несплав нестоп, несплав
несрабатывающие /недок. дія/ неспрацьовування; /док. дія/ неспрацьовання
нестабильность нестабільність
неточность неточність
нетто-сечение нетто-переріз
неуничтожаемость незнищенність
неупорядоченность невпорядкованість
неуправляемость невкерованість
неупругость непружність
неуравновешенность незрівноваженість
неустойчивость нестійкість, несталість
  н.растяжения несталість розтягування
нечувствительность нечутливість
никель нікель
нитрид нітрид
нитроцементирование нітроцементування
нить нитка, волосина
  н.гибкая нитка гнучка
  н.нерастяжимая нитка нерозтяжна
номограма номограма
  н.Нейбера номограма Нойбера
нормаль нормаля, нормаль

н.главная нормаля головна
носитель носій
н.пластической деформации носій пластичної деформації

О
обезуглероживание /недок. дія/ зневуглецьовування; /док. дія/ зневуглецювання
обеспечение /недок.дія/ забезпечування; /док. дія/ забезпечення
о.прочности забезпечення міцності
обжиг /недок.дія/ випалювання; /док. дія/ випалення; /наслідок/ випал
обломок уламок, відламок, шматок, кусок, цурпалок; /остаток/ залишок
облучение /недок.дія/ опромінювання; /док. дія/ опромінення; /наслідок/ опроміненість
о.радиационное опромінювання радіаційне
обмер /недок.дія/ обміряння, обмірювання; /док. дія/ обмірення; /наслідок/ обмір
обнаружение /недок.дія/ виявляння, знаходження, відкривання, розкривання; /док. дія/ виявлення, відкриття, розкриття
обобщение /недок.дія/ узагальнювання; /док. дія/ узагальнення; /наслідок/ узагал, узагалина
обод обід, вінець
оборот 1/ /недок.дія/ обертання; /док. дія/ обернення; /наслідок/ оберт; 2/ обіг, вжиток
обоснованность обґрунтованість
обособление /недок.дія/ відокремлювання, виокремлювання; /док.дія/ відокремлення, виокремлення
обоюдность обопільність, взаємність
обработчик обробник
обратимость оборотність
обращаемость оборотність
обрыв /недок.дія/ обривання, уривання; /док.дія/ обірвання; /наслідок/ обрив; /місце/ урвище, крутояр
обследование /недок.дія/ обстежування; /док.дія/ обстеження
обтекание обтікання
обтекатель обтікач
общность 1/ загальність; 2/ спільність
о.метода загальність методу
о.свойств спільність властивостей
объект об'єкт
о.испытаний об'єкт випробувань
огнеупор вогнетрив
ограниченность обмеженість
одновременность одночасність
однозначность однозначність
однородность однородність
о.напряженного состояния однорідність напруженого стану
окалина огар
окисление /недок.дія/ окиснювання; /док. дія/ окиснення
окрестность окіл
о.вершины трещины окіл вершини /вістря/ тріщини
округление /недок.дія/ округлювання, закруглювання, заокруглювання; /док. дія/ округлення, закруглення, заокруглення
окружность коло; /окрестность/ окіл
оксидирование /недок. дія/ оксидування; /багатораз. дія/ зоксидовування; /док. дія/ зоксидування
олово олово
описание /недок.дія/ описування; /док. дія/ описання; /наслідок/ опис
определимость /здатн. пас./ визначність

определитель визначник
опробование /недок.дія/ випробування, випробовування; /док. дія/ випробування
освобождение /недок.дія/ звільнювання; /док. дія/ звільнення
о.от связей звільнення від в'язей
оседание /недок.дія/ осідання
основа основа; /фундамент/ основина, підвалини, фундамент, підмурок, підмурівок; /начала/ засади
особенность особливість
о.строения излома особливість будови зламу
остаток залишок, лишок, решта, остача
острие вістря, шпиль, шпичка, лезо, жало
остывание /недок.дія/ холонення; /док. дія/ схолонення, вихолонення
осцилляция коливання, осциляція
отвес 1/ /склон/ схил;
2/ висок, прямовис
отвод /недок.дія/ відводіння; /док. дія/ відведення; /наслідок/ відвід
отгиб /недок.дія/ відгинання; /док. дія/ відігнення; /місце/ відгин
отгибка /недок.дія/ відгинання; /док. дія/ відігнення; /місце/ відгин
отдаление /недок. дія/ віддаляння; /док. дія/ віддалення; /величина/ віддаль
отделимость віддільність, відокремність, відлучність
отделитель віддільник, відокремник, відлучник, відділювач, відокремлювач
отжигание /недок. дія/ відпалювання; /док. дія/ відпалення
отказ /недок. дія/ відмовляння;/док. дія/ відмовлення; /наслідок/ відмова
откалывание /недок. дія/ відколювання; /док. дія/ відколення
отклик відгук
отклонитель відхильник
отключатель вимикач
отключение /недок. дія/ вимикання; /док. дія/ вимкнення
открепление /недок. дія/ відкріплювання; /док. дія/ відкріплення
отложение /недок. дія/ відкладання; /док.дія/ відкладення; /наслідок/ відклад, відкладок
отмежевание /недок. дія/ відмежовування; /док. дія/ відмежування; /наслідок/ відмежовина
относительность відносність
оторочка облямівка
отпечаток відбиток; /след/ слід
о.индентора відбиток індентора
отражение /недок. дія/ відбивання, відображання; /док. дія/ відбиття, відображення; /наслідок/ відбиток, відобраз
отрезок відрізок, відтинок
отрывистость уривчастість
отсечение /недок. дія/ відтинання, відсікання; /док. дія/ відітнення, відсічення
отставание /недок.дія/ відставання; /док. дія/ відстання
отсутствие 1/відсутність;
2/ /недостача, нехватка/ брак
отталкивание /недок.дія/ відштовхування; /док. дія/ відштовхнення; /наслідок/ відштовх
оттиск /недок.дія/ відтискання, відбивання; /док. дія/ відтиснення, відбиття; /наслідок/ відтиск, відбиток
оттягивание /недок.дія/ відтягання, відтягування; /док. дія/ відтягнення; /наслідок/ відтяг
отщепление /недок.дія/ відщеплювання; /док. дія/ відщеплення; /продукт/ відщепа

охладитель холодник, охолодник, охолоджувач
очаг осередок
о.разрушения осередок руйнування
очертание обрис

П
паз паз, жолоб, жолобок, рівчачок
пайка /недок.дія/ паяння, спаювання; /док. дія/ спаяння; /місце/ спай
палец палець
п.направляющий палець напрямівний, палець напрямовий
пар пара
п.насыщенный пара насичена
параллелепипед паралелепіпед, рівностінник
п.элементарный паралелепіпед елементарний
параллелограмм паралелограм, рівнобічник
п.сил паралелограм сил
п.скоростей паралелограм швидкостей
парность парність
п.касательных напряжений парність дотичних напруг /напружин/
паропровод паротока
паротурбина паротурбіна
патрубок патрубок
паяние /недок.дія/ паяння, спаювання; /док. дія/ спаяння
переброска /недок.дія/ перекидання; /док. дія/ перекинення; /наслідок/ перекид
перевес /недок.дія/ переважання, переважування; /док. дія/ переваження; /величина/ перевага
перегиб /недок. дія/ перегинання; /док. дія/ перегнуття; /місце/ перегин
перегрузка /недок.дія/ перевантажування, переобтяжування; /док. дія/ перевантаження, переобтяження; /наслідок/ перевантага, переобтяг
передвижение /недок.дія/ пересування; /док. дія/ пересунення; /величина/ пересув
переделка /недок.дія/ перероблювання, перероблювання; /док. дія/ перероблення; /наслідок/ переробок
перекат /недок.дія/ перекочування; /док. дія/ перекочення; /наслідок/ перекот; /місце/ перекат
переключение /недок.дія/ перемикання; /док. дія/ перемкнуття, перемкнення
перекос /недок.дія/ перекошування; /док. дія/ перекошення; /наслідок/ перекос
перелом /недок. дія/ переломлювання, переламування; /док. дія/ переломлення, переламання; /місце/ злам, перолом, перелам
перемагничивание /недок. дія/ перемагнетовування; /док. дія/ перемагнетування
переместимость /здатн. пас./ переміс-ність, переміщенність, рухомість
перенапряжение /недок. дія/ перенапружування; /док. дія/ перенапруження; /наслідок/ перенапруга
перенасыщение /недок. дія/ перенасичування; /док. дія/ перенасичення
перенос /недок.дія/ переношування; /док. дія/ перенесення
п.избирательный перенесення вибіркове
переохлаждение /недок. дія/ переохолоджування; /док. дія/ переохолодження; /наслідок/ переохолод
перепад перепад
п.температур перепад температур
переплавка /недок.дія/ перетоплювання, переплавлювання; /док. дія/ перетоплення, переплавлення; /наслідок/ перетоп, переплав
переползание переповзання

п.дислокации переповзання дислокації
перераспределитель перерозподільник
перерезание /недок. дія/ перерізання, перерізування, **перетинання**; /док. дія/ перерізання,перетнення
переслаивание /недок. дія/ перешаровування, перекладання; /док. дія/ перешарування, перекладення
переформировка /недок. дія/ переформовування; /док. дія/ переформування; /наслідок/ переформована
периодичность періодичність
перлит перліт
перпендикуляр перпендикуляр, сторч
пирамида піраміда
п.алмазная четырехгранная піраміда алмазна чотиригранна /чотиристінна/
пирометр пірометр
питание живлення; /снабжение/ постачання
питтинг пітинг
питтинг-коррозия пітинг-корозія
питтинг-образование /недок. дія/ пітинг-утворювання; /док. дія/ пітинг-утворення; /місце/ пітинг-утвір
плакирование плакування
пласт пласт; /слой/ шар
пластик пластик
п.слоистый пластик шаруватий
пластина пластина
п.изотропная пластина ізотропна
п.ортотропиая пластина ортотропна
пластификатор пластифікатор
пленка плівка
п.поверхностная плівка поверхнева
плечо плече, рамено
п.пары плече пари
п.силы плече сили
повреждаемость /здатн. пас./ пошкодність, пошкодливість; /х-ка дії/ пошкоджуваність
повторение /недок.дія/ повторювання; /док. дія/ повторення; /наслідок/ повтор
поглощаемость вбирність, поглинність
погружение /недок.дія/ занурювання; /док. дія/ занурення
погрузка /недок.дія/ вантаження; /док. дія/ навантаження
подача /недок.дія/ подавання; /док. дія/ подання; /наслідок/ подача
подбор /недок.дія/ підбирання, добирання; /док. дія/ підібрання, добрання; /наслідок/ підбір, добір
п.сечения добирання перерізу
подвес /недок.дія/ вішання, підвішування, чіпляння, підчіплювання; /док.дія/ підвішення, підчеплення; /виріб/ підвіс, підвісина, підвісок, підвіска, підчіп, підчіпина, підчіпок, підчіпка
подводка /недок.дія/ підводіння; /док. дія/ підведення; /наслідок/ підвід
подгиб /недок.дія/ підгинання; /док. дія/ підігнення; /наслідок/ підгин
подгружение /недок.дія/ підвантажування; /док. дія/ підвантаження
поддержка /недок.дія/ підтримування; /док. дія/ підтримання; /наслідок/ підтримка
поджатие /недок.дія/ підтискання; /док. дія/ підтиснення; /наслідок/ підтиск
подкаливание /недок.дія/ підгартовування; /док. дія/ підгартування

подкручивание /недок.дія/ підкручування; /док. дія/ підкручення; /величина/ підкрут
подлинник оригінал
подмагничивание /недок. дія/ підмагнетовування; /док. дія/ підмагнетування
поднимание /недок.дія/ підіймання, піднімання; /док. дія/ підняття
поднятие /недок.дія/ піднімання, підіймання; /док. дія/ підняття
подобие подібність
п.геометрическое подібність геометрична
п.силовое подібність силова
подогрев /недок. дія/ підігрівання; /док. дія/ підігріття; /наслідок/ підігрів
подогреватель підігрівник
подошва спід
подпора підпора
подпорка підпірка
подправка /недок.дія/ підправляння; /док. дія/ підправлення; /наслідок/ підправа, підправка
подрез /недок. дія/ підрізання, підрізування; /док. дія/ підрізання; /наслідок/ підріз
подрыватель /механізм/ підривач, детонатор
подрывник підривник
подставка /недок. дія/ підставляння; /док. дія/ підставлення; /виріб/ підставка
подъемник підіймач
поиск /недок. дія/ шукання, розшукування, розвідування; /док. дія/ пошук, розшукання, розвідання
показание /недок. дія/ показування; /док. дія/ показання; /наслідок/ показ
покатость спад, похилість, схил, пологість
поковка /недок. дія/ кування; /док. дія/ викування; /виріб/ викуванець
ползунок повзунок
полимеризация /недок.дія/ полімерування; /док. дія/ сполімерування; /наслідок/ полімеризація
полином поліном
полировка /недок. дія/ полірування; /док. дія/ виполірування; /наслідок/ полірування, поліровина
полиэстер поліестер
полиэтилен поліетилен
п.высокоплотный поліетилен надщільний /високощільний/
полнота повність
положение стан, становище, місце
п.равновесия стан рівноваги
п.общие правила загальні
полость порожнина, дутина
полпериода півперіод
полуволна півхвиля
полукруг півколо
полукольцо півкільце
полуцикл півцикл
п.нагружения півцикл навантажування
п.нулевой півцикл нульовий
полюс полюс
п.круга инерции полюс круга інерції
п.круга напряжений полюс круга напруги /напружин/
поляризация /недок.дія/ поляризування; /багатораз.дія/ сполярізовування; /док. дія/ сполярізування; /ефект/ поляризація
полярность полярність
поперечина поперечина
пора пора
п.газовая пора газова
п.сферическая пора сферична
п.удлиненная пора видовжена
порода /геол./ порода
п.горная порода гірська
п.скальная порода скельна /скеляста/

порок вада, хиба, гандж, дефект
поршень поршень
порыв /вітру/ подув
п.неспокойного воздуха подув неспокійного повітря
последействие післядія
п.пластическое післядія пластична
п.термопластическое післядія термопластична
п.упругое післядія пружна
последовательность послідовність
п.обратная послідовність зворотна
п.сходящаяся послідовність збіжна
последствие наслідок
постоянная /величина/ стала
п.времени стала часу
п.интегрирования стала інтегрування
посылка /недок.дія/ посилання; /док. дія/ послання; /об'єкт/ посилка
потеря втрата
п.мощности втрата потужності
п.устойчивости втрата стійкості
превращаемость перетворність
преграждение /недок.дія/ перепиняння; /док. дія/ перепинення
предохранитель запобіжник
преждевременность передчасність
преимущество перевага
прекращение /недок.дія/ припиняння; /док. дія/ припинення
преломление /недок.дія/ заломлювання, заломляння; /док. дія/ заломлення
преобладание /недок.дія/ переважання; /док. дія/ переваження; /наслідок/ перевага
преобразователь перетворювач, перебудовник
преодоление /недок.дія/ долання, переборювання; /док. дія/ здолання, подолання, перебореня
препятствие перешкода; /помеха/ завада; /преграда/ перепона
прерыватель переривач
прерывистость уривчастість
прерывность перервність
пресс прес, гніт, гнітило
п.гидравлический прес гідравлічний
п.испытательный прес випробувальний
прецессия прецесія
приварка /недок.дія/ приварювання; /док. дія/ приварення; /місце/ привар
п.заплаты приварювання латки
привод рушій
пригиб /недок. дія/ пригинання; /док. дія/ пригнуття; /наслідок/ пригин
пригонка /недок.дія/ припасовування; /док. дія/ припасування
придание /недок.дія/ надавання, додавання; /док. дія/ надання, додання;
п.формы надавання форми
приемник приймач
призма призма
п.шестигранная призма шестигранна
признак ознака
п.сходимости ознака збіжності
прикручивание /недок. дія/ прикручування; /док. дія/ прикручення
прилегание прилягання, межування, примикання, приставання
применяемость застосовність
примесь домішка
п.легирующая домішка легувальна
припайка /недок.дія/ припаювання; /док. дія/ припаяння
приплющивание /недок. дія/ приплющування; /док.дія/ приплющення
припуск /недок. дія/ припускання; /док. дія/ припущення; /величина/ припуск

приравнивание /недок. дія/ прирівнювання; /док.дія/ прирівнення
присоединитель приєднувач, прилучник
притупление /недок. дія/ затуплювання; /док. дія/ затуплення; /місце/ затуп, затуплина
притяжение /недок. дія/ притягання, притягування; /док. дія/ притягнення; /тяготение/ тяжіння
проба спроба, проба
п.ударная проба ударна
пробирка пробірка
провод провід, дріт
проводка /недок. дія/ проводіння; /док. дія/ проведення; /електр./ проводина, провід, мережа, лінія
прогар пропік, прогар
п.от нагрева пропік від нагрівання
прогибание /недок. дія/ угинання; /док. дія/ угнуття
программа програма
п.испытаний програма випробувань /випробовувань/
программист програміст
прогревание /недок. дія/ прогрівання; /док. дія/ прогріття
прогресс прогрес, поступ
продавливание /недок. дія/ продавлювання; /док. дія/ продавлення
продвигание /недок. дія/ просування; /багатораз. дія/ просовування; /док. дія/ просунення
проект проект
проекция проекція
п.сил проекція сил
производная /мат./ похідна
прокаливаемость 1/ прожарність; 2/ прогартовність
прокат /недок.дія/ вальцювання, прокатування; /док .дія/ звальцювання, прокатання; /продукт/ вальцьовання, прокат
пропитка /недок.дія/ промочування, просякання; /док.дія/ промочення, просякнення
прорезь проріз
просвет просвіт, прозір
прослойка прошарок, перешарок
противовес противага
противодействие протидіяння, протидія, протичин, завада, перешкода
протяженность /у просторі/ простяжність; /у часі/ тривалість
прямая пряма
прямоток прямотік
пуансон пуансон
пульсация /дія/ пульсування; /наслідок/ пульсовання, пульсація
пульт пульт
пуск /дія/ пускання; /наслідок/ пуск
пустота порожність, порожнява, порожнеча, порожнина, пустота

Р

равномерность рівномірність
равнопрочность рівноміцність
радиус-вектор радіус-вектор
разбивка /недок. дія/ розбивання; /док. дія/ розбиття; /наслідок/ розбив
разбор /недок. дія/ розбирання, упорядковування; /док. дія/ розібрання, упорядкування, упорядження
разброс /недок.дія/ розкидання; /док. дія/ розкинення; /наслідок/ розкид
р.экспериментальных точек розкид експериментальних точок
развеска /недок. дія/ розважування; /док. дія/ розваження
разветвление /недок. дія/ розгалужування; /док. дія/ розгалуження; /місце/ розгалузина
развилка розгалузь, роздоріж, розвилка
разводка /недок.дія/ розводіння; /док. дія/ розведення; /величина/ розвід
разгиб /недок.дія/ розгинання; /док. дія/ розігнення; /величина/ розгин

разгружение /недок.дія/ розвантажування; /док. дія/ розвантаження
раздвижка /недок.дія/ розсування; /багатораз. дія/ розсовування; /док. дія/ розсунення; /величина/ розсув
раздвоение /недок. дія/ роздвоювання; /док. дія/ роздвоєння: /наслідок/ роздвоєність, роздвій
раздел /недок. дія/ розділяння, поділяння; /док.дія/ розділення, поділення; /наслідок/ розділ, поділ
разделимость роздільність, подільність
разделитель роздільник, подільник
раздробленность роздрібненість
разладка /недок. дія/ розладнування; /док. дія/ розладнання; /наслідок/ розлад
разлом /недок. дія/ розломлювання, розламування; /док. дія/ розломлення, розламання; /місце/ розлом
размагничивание /недок. дія/ знемагнетовування; /док. дія/ знемагнетування
размежевание /недок.дія/ розмежовування; /док. дія/ розмежування; /наслідок/ межа, розмежовина
размерность /величини/ розмірність; /простору/ вимір
размножение /недок.дія/ розмножування; /док. дія/ розмноження
разность 1/ /мат./ різниця; 2/ /отличие/ відмінність, відміна
р.температур різниця температур
разогрев /недок. дія/ розігрівання; /док.дія/ розігрітя; /наслідок/ розігрів
разработка /недок. дія/ розробляння, розроблювання; /док. дія/ розроблення; /наслідок/ розробка, доробок
разрезка /недок.дія/ розрізання, розрізування, розтинання; /док. дія/ розрізання, розітнення
разрушитель руйнівник
разрыхление /недок.дія/ розпушування; /док.дія/ розпушення; /наслідок/ розпушеність; /місце/ розпушина
разряд /недок.дія/ розряджання; /док. дія/ розрядження; /наслідок/ розряд
разъединение /недок.дія/ роз'єднування; /док. дія/ роз'єднання; /наслідок/ роз'єднина
разъем /недок.дія/ рознімання; /док. дія/ розняття; /місце/ рознім
рамка рамка; /окаймление/ облямівка; /пределы, границы/ межі
раскол /недок. дія/ розколювання; /док. дія/ розколення; /наслідок/ розкол
раскос розкосина
р.фермы розкосина ферми
раскручивание 1/ /недок. дія/ розкручування; /док. дія/ розкручення; 2/ /недок.дія/ розсукування; /док. дія/ розсучення
распад /недок.дія/ розпадання; /док. дія/ розпадсння; /наслідок/ розпад
распайка /недок.дія/ розпаювання; /док. дія/ розпаяння; /наслідок/ розпай
распирание /недок.дія/ розпирання; /док. дія/ розпертя
расплав /недок.дія/ розтоплювання, розплавляння; /док. дія/ розтоплення, розплавлення; /продукт/ розтоп, розплав
распорка /недок.дія/ розпирання; /док. дія/ розпертя; /виріб/ розпір, розпірка
распределитель розподільник, розпорядник
распространение /недок. дія/ поширювання, ширення; /док. дія/ поширення; /наслідок/ поширення, поширина

распыление /недок.дія/ розпорошування; /док. дія/ розпорошення; /наслідок/ розпороша, розпорошеність
рассеивание /недок.дія/ розсіювання, розпорошування; /док. дія/ розсіяння, розпорошення
расселина розколина, розпадина
расслоение /недок. дія/ розшаровування; /док. дія/ розшарування; /наслідок/ розшар, розшарування, розшаровина
раствор розчин
р. с неограниченной растворимостью розчин із необмеженою розчинністю
р.твердый розчин твердий
растяжимость розтяжність
расход /недок.дія/ витрачання; /док. дія/ витрачення; /наслідок/ витрата; /стос. грошей/ видаток
расцепление /недок.дія/ розчіплювання; /док. дія/ розчеплення
расчленение /недок.дія/ розчленовування; /док. дія/ розчленування
расшатывание /недок.дія/ розхитування; /док. дія/ розхитання
расширяемость розширність
расщелина розколина
реверс реверс
регулировка /недок.дія/ регулювання; /док. дія/ зрегулювання
редуктор редуктор
резервуар вмістище, резервуар
р.сферический вмістище сферичне
резец різець
резина гума
р.натуральная гума природна
р.синтетическая гума синтетична
резка різання
резонанс резонанс
р.колебаний резонанс коливань
резчик 1/ /по дереву/ різьбяр; 2/ /резальщик/ різальник; 3/ /резец/ різець
резьбовщик нарізівник
резьбонакатка нарізенакатування
резьборез нарізник, нарізка, нарізеріз
рейка рейка
рельеф рельєф, зобраз
р.поверхности рельєф поверхні
ремень 1/ /приводной/ пас; 2/ /матеріал/ ремінь
реология реологія
репер репер, мітка
рессора ресора
р.буферная ресора буферна
р.пластинчатая ресора пластинчаста
р.пружинная ресора пружинна
ресурс ресурс
р.двигателя ресурс двигуна
ржавчина іржа
риска риска
рисунок рисунок, малюнок
ролик ролик, коток, коточок
роликоподшипник роликопідшипник, роликова валниця
ротор ротор
р.паровой турбины ротор парової турбіни
рубец пруг, руб, карб, рубець
рукоятка держак, корба, ручка
ручка ручка, держак, корба
рыхление /недок.дія/ розпушування; /док. дія/ розпушення
рычаг важіль
р.подъемный важіль піднімальний
ряд ряд
р.расходящийся ряд розбіжний
р.сходящийся ряд збіжний

С

сальник защільник
самовозбудитель самозбудник
самодвижение саморух
самодеформирование /недок. дія/ самодеформування, самоздеформовування; /док. дія/ самоздеформування

самозакаливание /недок. дія/ самозагартовування, самогартування, /док. дія/ самозагартування; /наслідок/ самогарт
самозакрепление /недок. дія/ самозакріплювання; /док. дія/ самозакріплення; /наслідок/ самозакріп
самозапуск /недок. дія/ самозапускання; /док. дія/ самозапущення; /наслідок/ самозапуск
самозахват /недок.дія/ самозахвачування, самозахоплювання; /док. дія/ самозахвачення, самозахоплення
самоизлучение /недок. дія/ самовипромінювання; /док. дія/ самовипромінення
самоколебание самоколивання, самохитання, самогойдання; /единичное/ самоколив
самоиагружение /недок.дія/ самонавантажування; /док. дія/ самонавантаження
самообрушение /недок.дія/ самообвалювання; /док. дія/ самообвалення; /наслідок/ самообвал
саморазвинчивание /недок. дія/ саморозгвинчування; /док. дія/ саморозгвинчення
саморегулирование саморегулювання
самоторможеиие /недок. дія/ самогальмування, самозагальмовування; /док. дія/ самозагальмування
сброс /недок.дія/ скидання; /док. дія/ скинення; /наслідок/ скид
сваривание /недок.дія/ зварювання; /док. дія/ зварення
сварщик зварювальник
свая паля
сверло свердел, свердло
сверхтекучесть надтекучість
светопоглощение /недок. дія/ світлопоглинання; /док. дія/ світлопоглинення
светочувствительность світлочутливість
свинец плюмбум, оливо, свинець
свод 1/ /недок.дія/ зводіння; /док. дія/ зведення; /наслідок/ звід; /конструкція/ склепіння
свойство властивість
  с. локальные властивості локальні
связность зв'язність
сгиб /недок. дія/ згинання; /док. дія/ зігнення; /наслідок/ згин
сдавливание /недок. дія/ здавлювання, стискування, стискання; /док. дія/ здавлення, стиснення
сдваивание /недок.дія/ здвоювання; /док. дія/ здвоєння
сектор сектор
сердечник осердя, осердник, стрижень
сердцевина осердя
сетка сітка, мережа
  с.дислокаций мережа дислокацій
  с.координатная сітка координатна
  с.линий сітка ліній
сеть сітка, мережа
сжимание /недок. дія/ стискання, стискування; /док. дія/ стиснення
силоизмерение /недок. дія/ силовимірювання; /док. дія/ силовимірення; /наслідок/ силовимір
симметрия симетрія
  с.осевая симетрія вісьова /осева/
  с.центральная симетрія центральна
синеломкость синьоламкість
синфазность синфазність
синхронизация /недок.дія/ синхронізування; /док. дія/ зсинхронізування; /наслідок/ зсинхронізовання, синхронізація

скачок стрибок
с.трещины стрибок тріщини
скважина 1/ свердловина; 2/ /щель/ щілина, шпара
скелет каркас, кістяк, скелет
с.конструкции каркас конструкції
складка складина
склеивание /недок.дія/ склеювання; /док. дія/ склеєння
склепка /недок.дія/ склепування; /док. дія/ склепання
скоба скобель, дужка, клямка
скольжение ковзання, сковзання
с.легкое ковзання легке
с.множественное ковзання множинне
с.поперечное ковзання поперечне
скрепление /недок.дія/ скріплювання, скріплення; /док. дія/ скріплення; /наслідок/ скріпина
скрученность скрученість
скрытость прихованість
слагаемое 1/ додаток; 2/ складник, складова частина, елемент
слаженность злагодженість
следствие /результат/ наслідок; /вывод/ висновок
слиток виливок
слоение /недок.дія/ шарування, відшаровування; /док. дія/ відшарування
слоистость шаруватість, шаристість
слом /недок.дія/ ламання, зламування, ломання, зломування; /док. дія/ зламання, зломання; /місце/ злам, злом
сменяемость змінність, заміннність
смешивание /недок.дія/ мішання, змішування, перемішування; /док. дія/ змішання, перемішання
сминание /недок.дія/ зминання; /док. дія/ зім'яття
смола смола
с.эпоксидная смола епоксидна
смыкание /недок.дія/ змикання; /док. дія/ зімкнення; /наслідок, місце/ зімкнина
снимок знімок
собрание 1/ збір, збори; 2/ збірка; 3/ збірник
совершенствование /недок. дія/ удосконалювання; /док. дія/ удосконалення
совмещение /недок.дія/ суміщання; /док. дія/ суміщення; /наслідок/ суміст, сумістина
совокупность сукупність
с.генеральная сукупність генеральна
совпадение /недок.дія/ збігання; /наслідок/ збіг, збіжність
с.частот збіг частот
согласованность узгодженість, згідність
соединитель єднальник, з'єднувач, поєднувач, лучильник, злучник, сполучник
соизмеримость співмірність, сумірність, співвимірність, порівнянність
соосность співвісність
соответствие відповідність
сопло сопло
сопротивляемость спротивливість, опірність, опиравість
сопряженность спряженість, сполученість
соразмерность розмірність, відповідність, пропорційність
сорбент сорбент, поглинач, вбирач, вбирник, усмоктувач
сортамент сортамент
сотрясение /дія/ трясіння, хитання, коливання, тремтіння, дрижання; /наслідок/ струс, потрус
спайка /недок.дія/ спаювання; /док. дія/ спаяння; /місце/ спаїна
спайность спайність

спекание /недок.дія/ спікання; /док. дія/ спечення
спираль спіраль, завиток
спица спиця, шпиця
сплетение /недок.дія/ сплітання; /док. дія/ сплетення; /наслідок/ плетиво
сплющивание /недок.дія/ сплющування; /док.дія/ сплющення
сработанность спрацьованість, зношеність
сравнение /недок.дія/ порівнювання; /док. дія/ порівняння
средство засіб; /спосіб/ спосіб
срез /недок.дія/ зрізання, зрізування, стинання; /док. дія/ зрізання, зітнення; /місце/ зріз, стин
стабилизатор усталювач, стабілізатор
стабильность стабільність
станина станина
старт старт, початок
  с.трещины старт тріщини
статика статика
  с.сооружений статика споруд
статичность статичність
стационарность стаціонарність
стекловолокно скловолокно
стеклопластик склопластик
стеклотекстолит склотекстоліт
стеклоткань склотканина
стеклоуглерод скловуглець
стрела стріла
  с.провисания стріла провису
  с.прогиба стріла прогину
стропило кроква
струйка струмінчик, струменець, струминка, цівка
струя струмінь, струмина
ступенчатость уступність, східчастість
ступень 1/ уступ, східець, щабель; 2/ виступ; 3/ступінь
  с.нагружения ступінь навантажування
субзерно /одне/ субзернина, підзернина; /збірне/ субзерно, підзерно
субструктура субструктура, підструктура
сфера 1/ сфера; 2/ обсяг
схватывание /недок.дія/ схоплювання; /док. дія/ схоплення
  с.бетона тужавіння бетону
сходимость /здатн. неперех./ збігавість; /х-ка процесу/ збіжність
сходство схожість; /подобие/ подібність
сцепка /недок.дія/ зчіплювання; /док. дія/ зчеплення; /наслідок/ зчеп, зчепина

Т

таблица таблиця
тарировка /недок.дія/ тарування; /багатораз./ витаровування; /док. дія/ витарування; /наслідок/ тарування
тахометр тахометр
твердоватость твердуватість
твердомер твердомір
текстолит текстоліт
текстура текстура
тележка візок, возик
температуропроводность температуропровідність
тензодатчик тензодатчик
тепло тепло
теплоемкость тепломісткість, теплоємкість
теплоноситель теплоносій
теплообменник теплообмінник
теплоотдатчик тепловіддавач
теплоперепад теплоперепад
теплопереход теплоперехід
теплопотеря тепловтрата
теплоприемник теплоприймач
теплопроводность теплопровідність
теплопроницаемость теплопроникність

теплоснабжение /недок.дія/ теплопостачання
теплосодержание тепловміст
теплосохраняемость теплозбережність
теплостойкость теплотривкість
термоактивация термоактивація
термометр термометр
термопара термопара
термопласт термопласт
термопластичность термопластичність
термопрочность термоміцність
терморегулятор терморегулятор
термостат термостат
термостойкость термотривкість
термоудар термоудар
термоупругость термопружність
термоусталость термовтома
тиски лещата
титан титан
тление жевріння
тождественность тотожність
тождество тотожність
толкание штовхання, підштовхування
толкатель штовхач, підштовхувач
толчок поштовх
тормоз гальмо
точило гострило, точило
трансформатор трансформатор, перетворювач
трапеция трапеція
треугольник трикут, трикутник
трос трос, линва
турбина турбіна
  т.газовая турбіна газова
  т.паровая турбіна парова
турбогенератор турбогенератор
турбулентность турбулентність
тяжесть 1/ /якість/ важкість; 2/ /важкий предмет/ вага, тягар

У

убывание /недок.дія/ спадання, меншання; /док. дія/ спадення, поменшання; /величина/ спад, зменшина
увеличитель збільшувач
увесистость важкість
увлажнение /недок.дія/ зволожування; /док. дія/ зволоження
увязка /недок.дія/ ув'язування; /док. дія/ ув'язання; /наслідок/ ув'язка
угасание згасання, загасання
углеводород вуглеводень
углерод вуглець
угломер кутомір
углубитель поглиблювач, заглибник
углубленность заглибленість
указатель покажчик
уклон похил; /склон/ схил; /отклонение/ відхил
укорачивание /недок.перех.дія/ укорочування, скорочування; /недок. неперех.дія/ коротшання
укрупнитель збільшувач, укрупнювач
ультразвук ультразвук
уменьшаемое /мат./ меншенець, зменшуванець
уменьшитель зменшувач
умножаемое /мат./ множенець
умножитель множник
уплотненность 1/ ущільненість; 2/ затверділість
уплотнитель ущільнювач
упор /дія/ упирання; /виріб/ підпора, опора
управление /недок. дія/ керування, управляння; /док.дія/ скерування, управлення; /наслідок/ скерування; /заклад. підрозділ/ управа
упрочнитель зміцнювач, міцнильник, міцнівник
упругость пружність
уравновешенность зрівноваженість

усадка /дія/ осідання, зсідання; /наслідок/ осід
усиление /недок.дія/ підсилювання, посилювання, зміцнювання; /док. дія/ підсилення, посилення, зміцнення; /наслідок/ підсилина, посилина, зміцнина
усилитель підсилювач
ускоритель пришвидкувач, прискорювач
усовершенствование /недок. дія/ удосконалювання; /док.дія/ удосконалення
установщик установник
устранение /недок.дія/ усування; /док. дія/ усунення
утечка /недок. дія/витікання; /док. дія/ витечення; /наслідок/ витік, відплив; /потеря/ втрата
утолщитель стовщувач, потовщувач
утончитель стоншувач, потоншувач

Ф

фазовращатель фазообертач
фазометр фазометр
фанера фанера
  ф.авиационная фанера авіаційна
фасетка фасетка
феррит ферит
ферроупругость феропружність
физика фізика
фильтр фільтр, цідилок
фланец фланець, криси
флаттер /дія/ тремтіння, вібрування; /стан/ флатер, вібрація
  ф.крыла флатер крила
флокен флокен
  ф.водородный флокен водневий
флюс плавень, флюс
фокус фокус
  ф.излома фокус зламу
фольга фóльга
фон тло, фон
формировка /недок.дія/ формування; /багатораз. дія/ сформовування; /док. дія/ сформування
формулировка /недок .дія/ формулювання; /док. дія/ сформулювання; /наслідок/ формульовання, формула
фрагмент фрагмент
фиксация /недок.дія/ фіксування, зафіксовування; /док.дія/ зафіксування; /наслідок/ фіксування, фіксація
фторопласт фторопласт
фундамент фундамент, основа

Х

характерность характерність
хвостовик хвостовик
хладноломкость холодноламкість
хладостойкость холодотривкість
хомут хомут
хорда хорда
хрупкость крихкість
  х.ударная крихкість ударова

Ц

цанга цанга
  ц.зажимная цанга затискова
цапфа чіп, цапфа
царапина подряпина, дряпок
цвет колір, барва
целлулоид целулоїд
цельность цільність
цепь 1/ланцюг; 2/ /замкнутый контур/ коло
  ц.разомкнутая ланцюг розімкнений
  ц.электрическая коло електричне
цианирование /недок.дія/ ціанування; /док.дія/ зціанування
цикличность циклічність
цинк цинк
  ц.технический цинк технічний
циркуляция /дія/ циркулювання, обіг, колообіг; /наслідок/ циркуляція

Ч

частость частість
частотность частотність

частотомер частотомір
чертеж кресленик, рисунок
четверть чверть
ч.волны чверть хвилі

Ш
шайба шайба, витка, перстина
шарикоподшипник кулькопідшипник, кулькова валниця
шатание хитання, похитування
шаткость хиткість
шатун гонок, шатун
швеллер швелер
шеврон шеврон
шестеренка шестерня, трибок
шип чіп, шип
шлак жужіль
шлиф шліф
шлиц шліц
шпала шпала
шпиль шпиль
шпилька шпилька
шпиндель шпиндель
шпонка шпинка, плішка
шпунт шпунт
штифт штифт, шпень, шпеник
шток шток, стебло

Щ
щелочь луг
щепка тріска, скіпка, скалка
щербина /зазубрина/ щербина, зазубень
щит щит
щуп щуп

Э
эквивалент еквівалент, рівновартник
экспериментатор експериментатор
экотензометр екстензометр
экстраплоскость екстраплощина
экстремум екстремум
экструзия екструзія
эластомер пружномір, еластомір
электросопротивление електроопір
эллипс еліпс
э.инерции еліпс інерції
эллипсоид еліпсоїд
эмиссия емісія
э.акустическая емісія акустична /звукова/
энергоснабжение енергоощадження
эпоксид епоксид
эрозия ерозія
этап етап
э.разрушения етап руйнування
эхо-метод луна-метод, метод відлуння

Ю
юстирование /недок.дія/ юстування; /багатораз. дія/ з'юстовування; /док. дія/ з'юстування
юстировка /недок.дія/ юстування; /багатораз. дія/ з'юстовування; /док. дія/ з'юстування; /стан/ з'юстовання, юст

Я
явление явище
я.последействия явище післядії
я.усталости явище утоми
язва виразка
якобиан якобіян
ямка ямка
я.травления ямка травлення
ячейка комірка, осередок; /в сети/ чарунка
я.прямоугольная комірка прямокутна
я.элементарная комірка елементарна

СЛОВНИК ПАРОНІМІВ

А

АБОНЕМЕНТ // АБОНЕНТ

АБОНЕМЕНТ, а. 1. Документ на користування (за плату чи безплатно) бібліотекою, телефоном, басейном, побутовими послугами, місцем у театрі, на стадіоні, а також саме право на це.

У спол.: ***а.*** *постійний, (не)дійсний, оформлений, відкритий, читацький; читача, студента, учня; на цикл лекцій, на телефон, у театр; закриття, оформлення, продаж* ***а.****; плата за* ***а.****; заповнити* ***а.****; користуватися* ***а.***

2. Відділ у бібліотеці, що видає читачам літературу для користування вдома.

У спол.: ***а.*** *бібліотечний, міжміський, студентський; обслуговує, задовольняє, замовляє.*

АБОНЕНТ, а. Особа чи організація, що користується абонементом.

У спол.: ***а.*** *АТС, телефонної мережі, бібліотеки, індивідуального користування; телефон, апарат, скринька, виклик, заява, обов'язки* ***а.****; в користуванні* ***а.****; довідка про* ***а.****; категорія* ***а****; кілька, сто, тисяча* ***а.****;* ***абонентів*** *з'єднувати, сполучати, роз'єднувати, повідомляти, попереджувати; стати* ***а.****;* ***а.*** *викликає, замовляє, відповідає, несе матеріальну відповідальність.*

АБОНЕМЕНТНИЙ, а,е. У спол.: *довідка, плата, картка, талон.*

АБОНЕНТСЬКИЙ, а,е. У спол.: ***а.*** *відділ, канал, лінія, установка.*

АВАНТЮРИСТИЧНИЙ (АВАНТЮРНИЦЬКИЙ) // АВАНТЮРНИЙ

АВАНТЮРИСТИЧНИЙ (рідко АВАНТЮРНИЦЬКИЙ), а, е. Пройнятий авантюризмом, оснований на ньому.

У спол.: *задум, план, політика, погляд, лозунг.*

АВАНТЮРНИЙ, а, е. Який характеризується ризикованими, безпринципними вчинками, часто зумовленими нечесними, корисливими розрахунками.

У спол.: *дія, вчинок, роман.*

АВТОМАТИЗОВАНИЙ // АВТОМАТИЧНИЙ // АВТОМАТНИЙ

АВТОМАТИЗОВАНИЙ, а, е. Устаткований чи виконуваний автоматичними керуючими пристроями.

У спол.: ***а.*** *виробництво, праця, навчання, технологічний процес, цех, гідроелектростанція, клас для програмованого навчання, сільське господарство, харчова промисловість, мережа, система (управління, зв'язку).*

АВТОМАТИЧНИЙ, а, е. Самодіючий; виконуваний без втручання людини; перен. машинальний, мимовільний.

У спол.: ***а.*** *пристрій, апарат, замок, лічильник, маніпулятор, радіокомпас, лінія, станція (телефонна, міжпланетна, місячна); керування, управління, регулювання, з'єднання, зварювання; перен.* ***а.*** *жест, рух, хода.*

АВТОМАТНИЙ, а, е. Який стосується автомата як виду зброї.

У спол.: *черга, диск, патрон, ріжки* ***а.***

АВТОМАТИЗОВАНО, присл. У спол.: ***а.*** *енергосистему, клас, харчову промисловість;* ***а.*** *повністю, частково.*

АВТОМАТИЧНО, присл. У спол.: ***а.*** *з'єднати, підключити, рахувати, кланятися, здійснюється; з'єднаний, підключений.*

АВТОРИЗОВАНИЙ // АВТОРСЬКИЙ

АВТОРИЗОВАНИЙ, а, е. Схвалений автором.

У спол.: *переклад, видання, копія, матеріал.*

АВТОРСЬКИЙ, а, е. Який належить авторові; проведений за участю автора.

У спол.: ***а.*** *концерт, текст, примірник, повторення, відступи, зміни, монолог, думка, оцінка, настанова, розуміння, позиція, колектив.* ***Δ А.аркуш*** *– друкований аркуш, який служить одиницею виміру обсягу друкованої продукції (40 000 знаків);* ***а.право*** *– право автора відтворювати й розповсюджувати твір, право на недоторканість твору, на одержання винагороди при його використанні;* ***а.свідоцтво*** *– документ, що засвідчує винахід (в техніці, науці тощо) та його автора;* ***а."я" (а.присутність)*** *– відкрита позиція автора в оцінці фактів, явищ, що зображені у творі.*

АВТОРИТАРНИЙ // АВТОРИТЕТНИЙ

АВТОРИТАРНИЙ а, е. Владний; який утверджується силою влади:

У спол.: *людина, керівник, стиль, засіб.*

АВТОРИТЕТНИЙ, а, е. Який користується авторитетом, заслуговує на повне довір'я; впливовий.

У спол.: ***а.*** *людина, керівник, викладач, критик, учений, суддя, арбітр, комісія, органи; джерело, думка, критика, рішення, слово; бути (зробитися, стати)* ***а.*** *Δ* ***А. тон*** *– владний, який не допускає заперечень.*

АВТОРИТАРНО, присл. У спол.: ***а.*** *діяти, чинити.*

АВТОРИТЕТНО, присл. У спол.: ***а.*** *вирішувати, виступати, заявляти.*

АГРАРНИЙ // АГРОНОМІЧНИЙ

АГРАРНИЙ, а, е. Пов'язаний із сільським господарством, землекористуванням; земельний.

У спол.: ***а.*** *держава, країна, сектор економіки, відносини, політика, криза, переворот, рух, питання, проблема, програма.*

АГРОНОМІЧНИЙ, а, е. Який стосується агрономії, наукових основ сільськогосподарського виробництва.

У спол.: ***а.*** *знання, наука, освіта, грамотність, порядок, досягнення.*

АДРЕС // АДРЕСА

АДРЕС, а. Письмове, переважно ювілейне привітання, звернене до особи, установи.

У спол.: *а. вітальний, гарно оформлений, підписаний; ювілярові, учителеві, школі; від колективу, від колишніх учнів, від робітників, з нагоди ювілею (п'ятдесятиріччя, шістдесятиріччя); складати, готувати, писати, підписувати, зачитувати, вручати.*

АДРЕСА, и. Місце проживання чи перебування особи або місце знаходження установи, а також напис на конверті, бандеролі тощо.

У спол.: ***а.** домашня, службова, поштова, стара, нова, колишня, остання, попередня, постійна, тимчасова, моя, наша, твоя; відправника, товариша, знайомого, організації, установи, заводу, лікарні, магазину, інституту, технікуму, училища, школи;* ***а.** давати, повідомляти, називати, говорити, залишати, забувати, згадувати, запам'ятовувати, губити, знаходити, знати, уточнювати, записувати, заповнювати, читати;* ***адресами** обмінюватися;* ***а.** помилитися; на чиюсь **а.** писати, висилати, відправляти;* ***а.** змінилася, (не)відома. Δ **На а.**– стосовно кого-небудь.*

АДРЕСАНТ // АДРЕСАТ

АДРЕСАНТ, а. Той, хто посилає кому-небудь лист, телеграму тощо; відправник.

У спол.: *місце проживання, прізвище **а.**; відправляти назад **а.***

АДРЕСАТ, а. Той, кому адресується, посилається лист, телеграма тощо; той, хто одержує інформацію.

У спол.: ***а.** постійний, конкретний; прізвище, місце проживання **а.**; **а.** віддавати, вручати, доставляти; **а.** викликати, знаходити; до **а.** доходити;* ***адресатам** розносити; **а.** одержує, проживає.*

АКТИВАЦІЯ // АКТИВІЗАЦІЯ // АКТИВНІСТЬ

АКТИВАЦІЯ, ї. Збудження чогось, посилення діяльності організму.

У спол.: ***а.** постійна, змінна, ферментативна; енергія, механізм, процес, рівень **а.** Δ **А. вугілля** – обробка деревного вугілля для збільшення його активності вбирати гази, рідини.*

АКТИВІЗАЦІЯ, ї. Спонукання кого-, чого-небудь до діяльності, більш активних дій; більший вияв чогось.

У спол.: ***а.** політична, духовна, творча; **а.** діяльності кори головного мозку (організму, психічних процесів); громадського життя, миролюбних сил, революційного руху; **а.** гуртової роботи, навчального процесу; жанру, кольору, світла; стимул, шляхи до **а.***

АКТИВНІСТЬ, ності. Діяльна, енергійна участь у чому-небудь.

У спол.: ***а.** сонячна, біологічна, фізична, хімічна; висока; недостатня, слаба; соціальна, громадська, політична, творча, трудова; словотворча, стилістична; народних мас, прихильників миру; розвиток, стимулятори **а.**; **а.** підвищувати; до **а.** спонукати.*

АКТИВАЦІЙНИЙ, а, е. У спол.: ***а.** аналіз.*

АКТИВІЗОВАНИЙ, а, е. У спол.: ***а.** діяльність, навчальний процес, увага, воля.*

АКТИВНИЙ, а, е. У спол.: ***а.*** *борець за мир, учень; діяльність, участь, роль, боротьба, допомога, підтримка, оборона, вплив, життя, відпочинок, радіація; на заняттях, на уроках, у житті, у роботі; бути (залишатися, ставати)* ***а.*** *Δ* ***А. словник, а. запас слів*** *– слова, які найчастіше вживаються в мові.*

АНОТАЦІЯ // НОТАЦІЯ

АНОТАЦІЯ, ї. Коротка, стисла характеристика змісту книги, статті тощо.

У спол.: ***а.*** *вичерпна, змістовна, формальна; російською мовою; зміст* ***а.****; **а.** написати, подати, вмістити, прочитати; в **а.** подавати.*

НОТАЦІЯ, ї. Система умовних позначень (напр., у музиці, шахах).

У спол.: ***н.*** *давня, крюкова, мензуральна, шахова;* ***н.*** *вивчати.*

2. (перев. розм.). Догана; повчання людині, яка допустила якийсь промах.

У спол.: ***н.*** *довга, нудна, набридлива;* ***н.*** *читати, вислуховувати.*

АПЕНДИКС // АПЕНДИЦИТ

АПЕНДИКС, а. Червоподібний відросток сліпої кишки людини та деяких тварин.

У спол.: ***а.*** *здоровий, травмований, хворий; видалити; запалення* ***а.****; нариви на **а.***

АПЕНДИЦИТ, у. Запалення апендикса.

У спол.: ***а.*** *хронічний, гострий, катаральний, проривний; приступ, лікування* ***а.****; лікувати; хворіти на **а.***

АРОМАТИЗОВАНИЙ // АРОМАТИЧНИЙ // АРОМАТНИЙ

АРОМАТИЗОВАНИЙ, а, е. Здобрений ароматичними речовинами.

У спол.: ***а.*** *напій, бензин, тісто, карамель, ліки, цигарки, мило; спеціями, ваніліном, горіхами, корицею, мигдалем.*

АРОМАТИЧНИЙ, а, е. Який надає пахощів, аромату.

У спол.: ***а.*** *речовина, рідина, есенція, олія, рослина, коріння, квіти, овочі, властивості. Δ* ***А. вуглець, а. вуглеводні*** *– органічні сполуки, що складаються з вуглецю, водню і містять бензольні ядра.*

АРОМАТНИЙ, а, е. Який має приємний запах.

У спол.: ***а.*** *повітря, страва, напій, кава, вино, плід, яблуко, ягода, груша, айва, дим. Δ* ***А. залози*** *– у самок деяких комах залози, які виділяють запах.*

АФЕКТ // ЕФЕКТ

АФЕКТ, у. Короткочасне бурхливе переживання людини, сильне нервове збудження, іноді до втрати свідомості.

У спол.: ***а.*** *сильний, глибокий; вплив, дослідження* ***а.****; бути, зробити щось у стані **а.***

ЕФЕКТ, у. 1. Результат, наслідок яких-небудь дій, заходів.

У спол.: ***е.*** *економічний, виховний, лікувальний; впровадження, взаємодії, лікування; від економії, від лікування; мати, забезпечувати, діставати, давати.*

2. Сильне враження, спричинене кимось або чимось.

У спол.: *е. зовнішній, штучний, дешевий, гумористичний, комічний, стилістичний, музичний, світловий, колористичний, смаковий; справляти, викликати, робити; говорити без е., погоня за е. Δ* ***Бити на е.*** *– справляти дешеве враження.*

АФЕКТИВНИЙ, а, е. У спол.: ***а.*** *поведінка, стан, збудження, лексика.*

ЕФЕКТИВНИЙ, а, е. У спол.: ***е.*** *метод, прийом, засіб навчання, результат, робота, захід, машина, прилад, ліки, добриво, виступ, промова, дискусія, відповідь, керівництво, лікування, навчання, господарювання.*

АФЕКТИВНІСТЬ, ності. У спол.: ***а.*** *у реагуванні на щось, у сприйманні чогось; вияв* ***а.***

ЕФЕКТИВНІСТЬ, ності. У спол.: ***е.*** *праці, виробництва, навчання, уроку.*

Б

БАВОВНА // БАВОВНИК

БАВОВНА, и. Волокно бавовнику, з якого виробляють пряжу.

У спол.: *б. високоякісна, першого (другого) сорту;* ***б.****-сирець; виробництво* ***б.****; тканина з* ***б.***

БАВОВНИК, у. Рослина з насінням, вкритим пухнастим волокном-бавовною.

У спол.: ***б.*** *довговолокнистий, тонковолокнистий; плантації, площі, рід, сорт б.; б. вирощувати; Науково-дослідний інститут селекції та насінництва б.*

БАГАТИР // БОГАТИР

БАГАТИР, я. Багата людина, багатій.

У спол.: ***б.*** *великий, зажерливий, злий; двір, садиба, хата* ***б.****; стати* ***б.****; наймитувати, позичати у* ***б.***

БОГАТИР, я. Оспіваний у народній творчості герой з надзвичайною силою і відвагою.

У спол.: ***б.*** *билинний, казковий, легендарний, могутній; народ-****б.****, воїн-****б.****, сини-* ***б.****, дуб-* ***б.****; бути, зробитися, стати* ***б.***

БАГАТИРСЬКИЙ, а, е. У спол.: ***б.*** *син, дочка, діти, гроші, земля, лан, поле, стіл, подвір'я, хата, гонор, злість.*

БОГАТИРСЬКИЙ, а, е. У спол.: ***б.*** *дружина, військо, лави; (перен.)* ***б.*** *ріст, постать, плечі, сила, здоров'я, життя, врода, краса, сон, мужність, завзяття, робота, вдача, урожай;* ***б.*** *складу чоловік.*

БАЗА // БАЗИС

БАЗА, и.1. Основа, ґрунт, опора чого-небудь.

У спол.: ***б.*** *надійна, міцна, розвинута, необхідна, (не)достатня, економічна, соціальна, наукова, теоретична, матеріальна, матеріально-технічна, промислова, сировинна, енергетична, металургійна; суспільства, країни, суспільного розвитку, визвольного руху, політичної діяльності, наукового дослідження; для розвитку промисловості; створення, наявність, розвиток, зміцнення* ***б.****:* ***б.*** *зміцнювати, розширювати, підривати, ослаблювати, мати; служити* ***б.****; спиратися на* ***б.****, ґрунтуватися на* ***б.***

2. Склади, майстерні для постачання армії, експедиції, підприємств.

У спол.: *б. нова, сучасна, авіаційна, військово-морська, залізнична, промислова, продуктова, овочева; будівництво, розширення, ліквідація* ***б.;*** *б. створювати, розширювати, будувати; виходити з* ***б.;*** *прилетіти, прибути на* ***б.;*** *знаходитися на* ***б.*** *Δ* ***Б. відпочинку*** *– місце, організоване підприємством, установою для відпочинку трудящих;* ***туристська (спортивна, екскурсійна, лижна) б.*** *– організація, що обслуговує туристів, спортсменів;* ***китобійна б.*** *– велике судно для переробки китових туш і зберігання продуктів з них;* ***артикуляційна б.*** *(лінгв.) – навички вимовляння звуків певної мови.*

БАЗИС, у. 1. Економічний лад суспільства, сукупність виробничих відносин.

У спол.: *б. економічний, матеріальний, експлуататорський; формації; ознаки, особливості, риси, специфіка, розвиток* ***б.;*** *діалектика* ***б.*** *і надбудова;* ***б.*** *створювати, зміцнювати, захищати.*

2 (рідко). Те саме, що база у 1 зн.

У спол.: *становити* ***б.*** *чогось; служити, бути* ***б.*** *для чогось.*

3 (спец.). Точно виміряна пряма на площині, що служить основою для тригонометричних обчислень під час топографічних зйомок.

У спол.: *б. обчислювати, накреслювати.*

БАЗОВИЙ, а, е. У спол.: *б. школа, училище, інститут, освіта, кафедра, лабораторія, підприємство, приміщення, табір, команда, слово. Δ* ***Б. галузі промисловості*** *(екон.) – електроенергетика, металургія, хімія, машинобудування;* ***б. рентабельність*** *(екон.) – рентабельність виробленої або реалізованої продукції в році, що передує плановому.*

БАЗИСНИЙ, а, е. У спол.: *б. праця, посіви, вирощування, рівень врожайності, збір, поняття, частина програми. Δ* ***Базова ціна*** *– ціна, що її беруть за основу в плануванні і статистичному обліку;* ***б. сітка*** *– сітка трикутників, яку прокладають на місцевості для вимірювань під час геодезичних робіт;* ***б. лінії*** *(юр.) – у міжнародному праві лінії, від яких обчислюється ширина територіальних вод у бік моря.*

БАТЬКІВ // БАТЬКІВСЬКИЙ

БАТЬКІВ, ова, ове. Який належить батькові, стосується його.

У спол.: *б. дитина, рідня знайомий; хата, кузня, поле, кабінет, одяг, пальто, сорочка, чоботи, капелюх, годинник, портрет, шабля, орден, гроші, голова, очі, чоло, голос, олово, докір, похвала, заслуга, ремесло, кредо.*

БАТЬКІВСЬКИЙ, а, е. 1. Належний батькам – батькові й матері.

У спол.: *б. дім, двір, поріг, поле, добро, гроші. Δ* ***Б. комітет; б. рада*** *– виборний орган при школах, дитячих садках та інших дитячих закладах;* ***б. збори*** *– зібрання батьків у школі, технікумі, училищі.*

2. Який виражає почуття батьків чи батька до своїх дітей; пройнятий любов'ю, ніжний.

У спол.: *б. обов'язки, піклування, увага, турбота, порада, почуття, любов, ніжність, ласка, серце, горе, страждання.*

БЕРЕЖЛИВИЙ // БЕРЕЖНИЙ

БЕРЕЖЛИВИЙ, а, е. Ощадливий, економний, дбайливий.

У спол.: ***б.*** *людина, мати, жінка, господар, керівник, завідуючий фермою;* ***б.*** *у чомусь (у витрачанні електроенергії); бути, стати* ***б.***

БЕРЕЖНИЙ, а, е. Який уміє берегти що-небудь, дбайливо поводитися з чим-небудь.

У спол.: ***б.*** *ставлення до землі, до техніки, до машин, до пам'яток культури.*

БЕРЕЖЛИВІСТЬ, вості. У спол.: ***б.*** *розумна, потрібна;* ***б.*** *у виробництві, у промисловості, на транспорті; рух за* ***б.***

БЕРЕЖНІСТЬ, ності. У спол.: ***б.*** *у ставленні до когось.*

БЕРЕЖЛИВО, присл. У спол.: ***б.*** *витрачати, збирати, використовувати щось (матеріальні ресурси).*

БЕРЕЖНО, присл. У спол.: ***б.*** *ставити, класти, брати, нести, ставитися.*

БІЙЦІВСЬКИЙ // БОЙОВИЙ

БІЙЦІВСЬКИЙ, а, е. Який властивий людині, що бореться за здійснення чогось.

У спол.: ***б.*** *характер, запал, якості.*

БОЙОВИЙ, а, е. 1. Пов'язаний з веденням бою – виконанням воєнних операцій.

У спол.: ***б.*** *командир, товариш, соратник, подруга; колона, група, лави, обслуга, вахта, пост, позиція; техніка, машина, корабель, спорядження, патрони, зброя, шабля; заслуги, відзнака, нагорода, орден, прапор; союз, дружба, братерство, клятва; наказ, наступ, виступ, тривога, готовність, операція, подвиг, дії, підготовка, навчання, завдання, майстерність, могутність, традиції; музей* ***б.*** *слави.* ***Б. хрещення*** *– перша участь у бою.*

2. Який готовий до боротьби, закликає до неї; дуже енергійний, діяльний, напружений.

У спол.: ***б.*** *хлопець, дівчина; загін, авангард, резерв; вдача, темперамент, характер, настрій, дух, порив, клич, гасло, слово, мистецтво, поезія, тон.*

3. Дуже важливий, який треба виконати в першу чергу.

У спол.: ***б.*** *завдання, доручення, програма дій.*

ПО-БІЙЦІВСЬКОМУ, присл. У спол.: ***по-б.*** *боротися, переборювати перешкоди.*

ПО-БОЙОВОМУ, присл. У спол.: ***по-б.*** *розв'язувати, вирішувати, ставитися.*

БІЛИТИ // БІЛІТИ

БІЛИТИ, білю, білиш. Робити білим (мазати крейдою, вапном або вибілювати на сонці).

У спол.: ***б.*** *хату, кімнату, сіни, ганок; вручну, гарно, чисто; полотно, рушники, пряжу; на сонці.*

БІЛІТИ, лію, лієш. Виділятися білим кольором.

У спол.: *б. в темряві, під лісом, в житі; здаля.*

БОЛІСНИЙ // БОЛЮЧИЙ

БОЛІСНИЙ, а, е. 1. Пов'язаний з тяжкими переживаннями, тяжкий.

У спол.: *б. сприйняття, реакція, переживання, туга, пошуки, спомин, згадка, сміх, зустріч.*

2 (рідко). Те саме, що болючий у 1 зн.

У спол.: ***б.** стогін, крик.*

БОЛЮЧИЙ, а, е. 1. Пов'язаний з фізичним відчуттям болю.

У спол.: ***б.** рана, поранення, подразнення, травма, зуб, маніпуляція, процедура, укол, операція.*

2 (рідко). Те саме, що болісний у 1 зн.

У спол.: *б. тема, роздуми, міркування. Δ* ***Б. місце** – про що-небудь найбільш уразливе для когось;* ***б. питання** – невідкладне питання, вирішення якого пов'язане з труднощами.*

БОЛІСНО, присл. У спол.: *б. сприймати, реагувати, переживати, вражати.*

БОЛЯЧЕ, присл. У спол.: *б. вдарити, бити, стискати.*

БОЛОТИСТИЙ // БОЛОТНИЙ // БОЛОТЯНИЙ

БОЛОТИСТИЙ, а, е. Багнистий, заболочений.

У спол.: *б. місцевість, місце, зона, край, район, ґрунт, ліс, поле, луг, долина, низовина, берег, русло річки, заплава, дорога, шлях.*

БОЛОТНИЙ, а, е. 1. Той, що з болота; має властивості болота.

У спол.: *б. газ, руда, вода, запах, гниль, вогкість, туман, трясовина. Δ* ***Б. ґрунти** – ґрунти, на яких росте вологолюбна рослинність;* ***б. чоботи** – чоботи з довгими халявами (рибальські, мисливські).*

2 (рідко). Те саме, що болотяний.

У спол.: ***б.** трави, рослинність.*

БОЛОТЯНИЙ, а, е. Який живе, росте в болоті.

У спол.: *б. птах, журавель, чапля, білозір, сова, гадюка, рослина, трава, плавні.*

БОЦМАН // ЛОЦМАН

БОЦМАН, а. Старшина на судні, безпосередній начальник палубної команди.

У спол.: *б. вимогливий, старанний; працювати, служити, бути б.;* ***б.** чергує, організовує, командує.*

ЛОЦМАН, а. Провідник суден в певному районі моря, річки, порту, каналу тощо.

У спол.: *л. бувалий, досвідчений; служити л.*

БОЦМАНСЬКИЙ, а, е. У спол.: *б. комора, люлька, звичка.*

ЛОЦМАНСЬКИЙ, а, е. У спол.: *л. вміння, навички.*

БУДІВЕЛЬНИЙ // БУДІВНИЙ // БУДІВНИЧИЙ

БУДІВЕЛЬНИЙ, а, е. Пов'язаний з будівництвом, спорудженням чогось.

У спол.: ***б.** бригада, студентський загін, колектив, підприємство, управління, організація, трест, майданчик; факультет, технікум, спеціальність; матеріал, ліс, розчин, цегла, конструкції, кераміка; індустрія, виробництво, машинобудування, оснащення, база; програма, роботи, якості, досвід; Науково-дослідний інститут **б.** конструкцій. Δ **Б. механіка** – наука про принципи та методи розрахунку споруд на міцність, стійкість та коливання; **б. фізика** – наука про фізичні явища і процеси, пов'язані з експлуатацією споруд.*

БУДІВНИЙ, а, е (рідко). Те саме, що будівельний, здебільшого виступає як компонент складних слів: кораблебудівний, суднобудівний, домобудівний.

БУДІВНИЧИЙ, а, е. Пов'язаний із створенням чогось, творчий.

У спол.: ***б.** енергія, запал, горіння, азарт, розмах, робота, творчість.*

БУДІВЕЛЬНИК // БУДІВНИК // БУДІВНИЧИЙ

БУДІВЕЛЬНИК, а. Людина, яка має будівельну спеціальність.

У спол.: ***б.** досвідчений, заслужений; інженер-**б.**; професія, досвід **б.**; колектив, бригада, група, штаб, бригадир **б.**; **б.** обслуговувати, забезпечувати; екзамен для **б.**: стати **б.***

БУДІВНИК, а. 1. Узагальнена назва для людини, яка бере участь у спорудженні чогось.

У спол.: ***б.** досвідчений; теплотраси, газопроводу, зрошувального каналу.*

2. Той, хто створює що-небудь; творець.

У спол.: ***б.** нового світу, культурного життя; народ-**б.***

БУДІВНИЧИЙ, чого. 1. Архітектор.

У спол.: ***б.** досвідчений, геніальний; креслення, плани **б.***

2. (перев. уроч.). Творець, засновник.

У спол.: ***б.** великий, геніальний; **б.** нового життя.*

БУЛАНИЙ // БУЛАТНИЙ

БУЛАНИЙ, а. е. Про коня світло-рудої масті.

У спол.: ***б.** кінь; осідлати **б.***

БУЛАТНИЙ а, е. Який стосується речей, зроблених з булату – міцної сталі особливого гарту.

У спол.: ***б.** сталь, меч, ніж.*

БУРАН // БУРУН

БУРАН, у. Сніжна буря; метелиця в степу.

У спол.: ***б.** сніговий, сильний, страшний; гуркіт **б.***

БУРУН, а. Навальна піниста хвиля.

У спол.: ***б.** високі, водяні, піняві, срібні, темні, численні; вали **б.***

БЮВЕТ // КЮВЕТ

БЮВЕТ, а. Будівля над мінеральним джерелом, обладнана для приймання лікувальних вод.

У спол.: *б. дерев'яний, кам'яний, мармуровий, новозбудований, обладнаний; б. будувати, обладнувати.*

КЮВЕТ, у. Водостічна канава вздовж шляху чи залізничного полотна.

У спол.: *к. глибокий; бути, знаходитися в к.; перекинутися в к.*

В

ВАРТА // ВАХТА

ВАРТА, и. 1. Загін, група людей для охорони кого-, що-небудь; сторожа.

У спол.: *в. озброєна, ворожа; зміна в.; в. посилити, захопити, роззброїти, знищити. Δ* ***Почесна в.*** *– варта для вшанування когось.*

2. Сам процес охорони, вартування.

У спол.: *в. денна, нічна, цілодобова; на в. кордонів, життя, спокою, миру й безпеки; в. здати, закінчити, посилити, забезпечити; з в. повернутися; на в. бути, стояти, залишатися. Δ* ***З-під в. звільнити*** *– надати свободу;* ***під в.*** *– бути заарештованим;* ***під в. взяти*** *– заарештувати.*

ВАХТА, и. 1. Перебування на якому-небудь посту на судні.

У спол.: *в. нести, прийняти; на в. заступити; на в. пильнувати, стояти.*

2. Час перебування на судновому посту .

У спол.: *в. денна, нічна, позачергова, важка, тригодинна, чотиригодинна; вільний від в.*

3. Трудовий ентузіазм, посилена, самовіддана праця, присвячена чому-небудь.

У спол.: *в. трудова, ударна, благородна, ювілейна, святкова, першотравнева, беззмінна; дружби, миру, Перемоги, пам'яті.*

ВАРТОВИЙ, а, е. У спол.: *в. солдат, боєць; миру, дружби, землі.*

ВАХТОВИЙ, а, е. У спол.: *в. командир, офіцер, матрос, помічник, зміна, журнал, запис, щоденник; записи в.; до в. звернутися; з в. розмовляти. Δ* ***В. журнал*** *– судновий журнал.*

ВЕГЕТАТИВНИЙ // ВЕГЕТАЦІЙНИЙ

ВЕГЕТАТИВНИЙ, а, е. Пов'язаний з живленням рослин та низькоорганізованих тварин і їх ростом.

У спол.: *в. орган, відділ, вузол, нерв, маса, гібрид, ріст, порушення, криза. Δ* ***В. нервова система*** *– частина нервової системи хребетних тварин та людини, що регулює обмін речовин в організмі;* ***в. розмноження*** *– нестатеве, новий організм утворюється з частини материнського;* ***в. органи*** *– частини рослинного організму, що служать для підтримання його життя;* ***в. існування (життя)*** *– обивательське, позбавлене суспільних інтересів.*

ВЕГЕТАЦІЙНИЙ, а, е. Який стосується росту й розвитку рослин.

У спол.: *в. режим, поливи, будиночок. Δ* ***В. період*** *– час росту рослини;* ***в. метод*** *– лабораторний метод дослідження рослин (у спеціальних будиночках).*

ВЕЛИЧНИЙ (ВЕЛИЧАВИЙ) // ВЕЛИЧАЛЬНИЙ

ВЕЛИЧНИЙ, а, е. 1. Який викликає подив, захоплення своєю грандіозністю, надзвичайністю.

У спол.: ***в.*** *споруда, меморіал, монумент, пам'ятник, море, ріка, видовище, картина, ідеали, програма, плани, завдання, звершення, здобутки, дії, свято.*

2. Сповнений гідності, поважності.

У спол.: ***в.*** *мелодія гімну.*

ВЕЛИЧАВИЙ, а, е (рідко). Те саме, що величний.

У спол.: ***в.*** *вигляд, вид, постать, споруда, столиця, місто, майбутнє.*

ВЕЛИЧАЛЬНИЙ, а, е (перев. фолькл.). Призначений для вшанування, звеличування чого-небудь, кого-небудь.

У спол.: ***в.*** *пісня, ода, тост, звертання, слова.*

ВЕЛИЧНО, присл. У спол.: ***в.*** *виглядати, ступати, стояти, лунати, сяяти, текти; спокійний, урочистий.*

ВЕЛИЧАВО, присл. У спол.: ***в.*** *виглядати, ступати; спокійний.*

ВЕЛИЧАЛЬНО, присл. У спол.: ***в.*** *звучати, співати.*

ВЕЛІТИ // ВОЛІТИ

ВЕЛІТИ, лю, лиш, *недок. і док.* (перев. урочист.). Вимагати, наказувати.

У спол.: ***в.*** *працювати, вчитися, робити діло;* ***в.*** *комусь; закон* ***в.***

ВОЛІТИ, лю, лиш, *недок.* Хотіти, бажати.

У спол.: ***в.*** *знати правду, бути вкупі, залишити розмову, розлучитися, працювати десь.*

ВИБОРНИЙ // ВИБОРЧИЙ

ВИБОРНИЙ, а, е. Який визначається, обирається голосуванням на якусь посаду або для виконання певних обов'язків.

У спол.: ***в.*** *орган, актив, особа, посада.*

ВИБОРЧИЙ, а, е. Який стосується виборів, їх організації та проведення.

У спол.: ***в.*** *округ, дільниця, комісія, акт, урна, бюлетень, голос, кампанія, агітація, система, платформа, закон.* Δ ***В. право*** *– правові норми, що регулюють порядок виборів до державних органів.*

ВИВІЛЬНЯТИ // ВИЗВОЛЯТИ // ЗВІЛЬНЯТИ

ВИВІЛЬНЯТИ, няю, няєш, *недок.*, **вивільнити**, ню, ниш, *док.*, *кого, що*. Робити вільним, не зв'язаним з чим-небудь.

У спол.: ***в.*** *резерви, робочу силу, руку, шию, енергію, час; за рахунок чогось, для потреб господарства.*

ВИЗВОЛЯТИ, ляю, ляєш, *недок.*, **визволити**, лю, лиш, *док., кого, що*. 1.Звільняти з неволі (людей, територію).

У спол.: ***в.*** *братів, бранців, народи, Вітчизну, рідний край, рідну землю, місто, село, з неволі.*

2. Те саме, що вивільняти (переважно щодо окремих одиничних предметів).

У спол.: ***в.*** *руку, бороду, лапу, ногу.*

3. Допомагати вийти із скрутного становища, порятувати.

У спол.: *в. товариша, друга; з біди, нужди, з важкого становища.*

ЗВІЛЬНЯТИ, няю, няєш, *недок.*, звільнити, ню, ниш, *док.* 1. Те саме, що вивільняти.

У спол.: *з. дорогу, приміщення, квартиру, кімнату, номер у готелі, енергію, час; з. для потреб господарства.*

2. Те саме, що визволяти у 1 значенні.

У спол.: *з. арештованих, політв'язнів, народ; з. від ярма, від кріпацької залежності, з камери смертників.*

3. *кого, що*. Позбавляти чогось; знімати з роботи.

У спол.: *з. директора, робітника; себе від обов'язку, від праці, від занять, від повинностей, від переживання, від тривог; з роботи за професійною непридатністю, у відповідності до наказу.*

ВИВІЛЬНЕННЯ, я. У спол.: *в. повне, часткове; робочої сили, часу, руки.*

ВИЗВОЛЕННЯ, я. У спол.: *в. близьке, соціальне, політичне; Батьківщини, рідної землі, народу, праці; ідея, година в.; прагнення, шлях до в.*

ЗВІЛЬНЕННЯ, я У спол.: *з. політв'язнів, приміщення, території, населення; з посади, з роботи; заява на з.*

ВИГЛЯД // ВИД

ВИГЛЯД, у. Сукупність зовнішніх ознак, зовнішній вираз.

У спол.: *в. загальний, зовнішній, акуратний, урочистий, величний; спокійний, впевнений, байдужий, схвильований, скорботний, зажурений, пригнічений, непривітний, похмурий; в. вченого, знавця, здорового, хворого; мати в.; на в. років п'ятдесят.* Δ ***Під в.*** *– удаючи кого-небудь;* ***робити в.*** *– удавати що-небудь.*

ВИД, у. 1. Окрема галузь чогось, різновид у ряді предметів, явищ.

У спол.: *в. праці, продукції, мистецтва, літератури, письма, спорту, зброї, машин, тварин, грибів; проблема, структура в.; змінність в., дарвінівська концепція в.*

2. (лінгв.) Граматична категорія, що характеризує дію.

У спол.: *в. доконаний, недоконаний; вираження, значення, категорія, форма в.; морфологічні засоби вираження в.; формальне вираження в.*

ВИД, у 1. Обличчя.

У спол.: Δ ***З виду*** *– маючи той чи інший вигляд;* ***не подавати (показувати) виду*** *– приховувати свої почуття.*

2. Краєвид. У спол.: *в. мальовничий, гарний, види Криму, в. на море, на пустир.* Δ ***Бути на в.*** *– бути помітним.*

ВИГОЛОШУВАТИ // ОГОЛОШУВАТИ // ПРОГОЛОШУВАТИ

ВИГОЛОШУВАТИ, шую, шуєш, *недок.*, **виголосити**, лошу, лосиш, *док., що*. Прилюдно виступати (з промовою, доповіддю), вимовляти які-небудь слова, фрази.

У спол.: *в. промову, доповідь, тост, слова, фрази, погрози; урочисто, схвильовано, спокійно.*

ОГОЛОШУВАТИ, шую, шуєш, *недок.*, *оголосити*, лошу, лосиш, *док.*, *що.* 1. Публічно заявляти про що-небудь, робити відомим, офіційно визнавати.

У спол.: ***о.*** *наказ, присуд, вирок, рішення, подяку, попередження, догану, тему уроку, порядок денний; людям; зрадником, шпигуном, (не)винним, дивaком.*

2. Офіційно заявляти про початок чого-небудь.

У спол.: ***о.*** *війну, тривогу, збори відкритими (закритими), похід, недільник, суботник.*

ПРОГОЛОШУВАТИ, шую, шуєш, *недок.*, **проголосити,** лошу, лосиш, *док.*, *що і без додатка.* 1. Декларувати, обнародувати.

У спол.: ***п.*** *рівність, братерство, єдність, свободу совісті, незалежність, закон, бойовий лозунг;* ***п.*** *врочисто.*

2. Те саме, що виголошувати у 1 зн.

У спол.: ***п.*** *здравицю, многоліття, потребу єднання;* ***п.*** *врочисто, спокійно, схвильовано.*

ВИГОЛОШЕННЯ, я. У спол.: ***в.*** *промови, доповіді, тексту привітання; легкий для* ***в.***

ОГОЛОШЕННЯ, я. У спол.: ***о.*** *наказу, подяки, догани, війни;* ***о.*** *про збори.*

ПРОГОЛОШЕННЯ, я. У спол.: ***п.*** *рівності, братерства, правди, єдності, декрету.*

ВИГОЛОШЕННЯ, а, е. У спол.: ***в.*** *промова, тирада, тост, слово, фраза:* ***в.*** *схвильовано, радісно, гаряче, переконливо.*

ОГОЛОШЕНИЙ, а, е. У спол.: ***о.*** *наказ, вирок, рішення, подяка, попередження, догана, війна, похід, недільник, суботник, початок зборів, порядок денний; населенню, працівникам; державою, по радіо; несподівано.*

ПРОГОЛОШЕНИЙ, а, е. У спол.: ***п.*** *принципи мирного співіснування держав, перша в світі держава робітників і селян, бойовий лозунг.*

ВИДІЛЯТИ // ПРИДІЛЯТИ

ВИДІЛЯТИ, ляю, ляєш, *недок.*, **виділити,** лю, лиш, *док.*,

1. *кого, що.* Відокремлювати із загальної маси.

У спол.: ***в.*** *кошти, капіталовкладення, матеріальні ресурси; ветеранів, дітей, жінок, старших; здібних, талановитих; господарству, на розвиток літератури (мистецтва, науки), на охорону природи.*

2. *що.* Вилучати, виводити назовні з організму.

У спол.: ***в.*** *білок, воду, кисень, кислоту, піт, аромати, запах.*

ПРИДІЛЯТИ, ляю, ляєш, *недок.*, **приділити,** ділю, ділиш, *док.*, *що, кому, чому, для кого, чого.* Надавати, присвячувати комусь чи чомусь певний час.

У спол.: ***п.*** *годину, п'ять хвилин, час, увагу.*

ВИЗВОЛЕНИЙ // ВИЗВОЛЬНИЙ

ВИЗВОЛЕНИЙ, а, е. Який стосується звільнених від ворога територій, народів; звільнений.

У спол.: ***в.*** *територія, країна, народ, місто; радянськими воїнами, від окупантів.*

ВИЗВОЛЬНИЙ, а, е. Пов'язаний з боротьбою за звільнення.

У спол.: *В. суспільний рух, боротьба, війна, походи, прагнення, місія.*

ВИЗНАЧАЛЬНИЙ // ВИЗНАЧНИЙ

ВИЗНАЧАЛЬНИЙ, а, е. Який визначає суть чогось; основний, істотний.

У спол.: ***в.*** *риса, фактор, принцип, умова, момент, елемент, якість, особливість, тип героя, галузь промисловості, бій, подія; бути, зробитися, стати* ***в.***

ВИЗНАЧНИЙ, а, е. Який відзначається своїми позитивними рисами, важливий за своїм значенням, видатний.

У спол.: ***в.*** *особа, людина, діяч, критик, письменник, публіцист, поет, артист, талант, відкриття, дослідження, твір, роман, роль, успіх, досягнення, заслуга, подія.* Δ ***В. місця*** *– пам'ятні місця, пов'язані з видатними подіями, людьми.*

ВИЗНАЧАТИ // ВІДЗНАЧАТИ // ЗАЗНАЧАТИ

ВИЗНАЧАТИ, чаю, чаєш, *недок.*, **визначити**, чу, чиш, ***док.*** 1. *що.* Розпізнавати що-небудь за певними ознаками.

У спол.: ***в.*** *відстань, дистанцію, глибину, ширину, кількість, розмір, вік, темп, висоту звука, характер відносин, якість; точно, приблизно, на око.*

2. *що.* Характеризувати, давати визначення.

У спол.: ***в.*** *поняття, завдання, правило, рід, відмінок, теорему, число, риси, характер героя; точно, приблизно, (не)правильно.*

3. *кого, що.* Виділяти, призначати.

У спол.: ***в.*** *переможців, доповідачів, чергового, відповідального, строк, місце бою, розмір податку, нагороди, оцінку роботи, завдання.*

4. *що.* Намічати, планувати.

У спол.: ***в.*** *напрям, орієнтири, стратегію, тактику, права й обов'язки, завдання; договором; заздалегідь, чітко.*

5. Зумовлювати що-небудь.

У спол.: ***в.*** *мету, розвиток, життєвий шлях.*

ВІДЗНАЧАТИ, чаю, чаєш, *недок.*, **відзначити**, чу, чиш, *док.* 1. *що.* Виділяти позначкою, виділяти, записувати.

У спол.: ***в.*** *незрозумілі місця олівцем; в рукописі, на карті, на полях.*

2. *що.* Звертати увагу; зауважувати; підкреслювати.

У спол.: ***в.*** *атмосферу дружби; посилення, послаблення, відмінність, подібність; охоче, із задоволенням, радо; слід* ***в.***

3. *кого, що.* Виділяти когось чи щось похвалою, нагородою.

У спол.: ***в.*** *переможців змагання, підприємство, школу, проект; грамотою, цінним подарунком, грошовою премією; в наказі, на зборах; як кращий, як передовий.*

4. *що.* Святкувати.

У спол.: ***в.*** *ювілей, пам'ятні дати, урочисті події; святково, урочисто, щороку.*

ЗАЗНАЧАТИ, чаю, чаєш, *недок.*, **зазначити**, чу, чиш, *док.*

1. Те саме, що **відзначати** у 1 зн.

У спол.: ***з.*** *адресу, в тексті, в рукописі.*

2. Те саме, що відзначати у 2 зн.

У спол.: ***зазначити****, що ...*

ВИЗНАЧЕННЯ, я. У спол.: ***в.*** *віддалі, глибини, кількості, віку, характеру відносин; правила, роду, відмінка, теми, ідеї, відповідального, переможців, строку, стратегії, тактики, мети, завдання; сформулювати, давати.*

ВІДЗНАЧЕННЯ, я. У спол.: ***в.*** *річниці Перемоги, урядовими нагородами, грамотою, преміями.*

ЗАЗНАЧЕННЯ, я. У спол.: ***з.*** *місця роботи, адреси; в рукописі.*

ВИЗНАЧЕНИЙ, а, е. У спол.: ***в.*** *розмір, напрям, відстань, строк, день, параметри, ширина, глибина, кількість, властивість, процент, завдання, мета, переможці, доповідачі; точно, заздалегідь.*

ВІДЗНАЧЕНИЙ, а, е. У спол.: ***в.*** *бойові заслуги, сумлінна праця; орденом, грамотою, грошовою премією; в наказі, в доповіді.*

ЗАЗНАЧЕНИЙ, а, е. У спол.: ***з.*** *місце; закладкою; вище.*

ВИКЛАД // ВИКЛАДАННЯ

ВИКЛАД, у. Письмова чи усна розповідь, опис яких-небудь фактів, матеріалів; манера розповіді.

У спол.: ***в.*** *докладний, глибокий, дохідливий, лаконічний, жвавий, цікавий, формальний, поверховий; думок, фактів, матеріалу; глибина, дохідливість, форма, мова, якість, аналіз* ***в.****, **в.** у письмовій формі.*

ВИКЛАДАННЯ, я. 1. Дія або її результат, коли щось викладають, витягаючи звідкись, чи щось викривають.

У спол.: ***в.*** *товарів, карт, візерунку, узору; цеглою, кахлем.*

2. Читання лекцій, ведення уроків, навчання певної дисципліни,

У спол.: ***в.*** *дисципліни, літератури, математики, мови; рівень, стан* ***в.****; **в.** методом лекції (бесіди), рідною мовою.*

ВИКЛИК // ЗАКЛИК // ПОКЛИК

ВИКЛИК, у. 1. Прохання, вимога прийти, з'явитися кудись.

У спол.: ***в.*** *терміновий, (не)своєчасний; лікаря, працівника, медичної допомоги; (чий?) директора, організації, установи; додому, в суд, на роботу, на сесію, у міліцію, по телефону; на* ***в.*** *з'являтися, приїжджати.*

2. Пропозиція взяти участь у змаганні, вимога до участі в чомусь.

У спол.: ***в.*** *категоричний, провокаційний; приймати. Δ* ***З в. глянути (сказати, пройти)*** *– своїм виглядом, жестами, інтонацією спонукати до суперечки, боротьби;* ***кидати (кинути) в.*** *– робити категоричну, різку пропозицію вступити в боротьбу.*

ЗАКЛИК, у. Прохання прийти, з'явитися; те, що кличе кудись, до чогось.

У спол.: ***з.*** *вимогливий; рідних, друзів, товариша; на* ***з.*** *прибувати, з'являтися, кидатися.*

2. Політичне гасло, звертання, відозва; вимога діяти.

У спол.: *з. бойовий, мужній, святковий; до боротьби, до повстання, до взаємної ввічливості, до народу; у відповідь на з.*

ПОКЛИК, у. 1. Те саме, що заклик у 1 зн.

У спол.: ***п.*** *глухий, голосний; товариша, гудка; на* ***п.*** *озиратися, приходити, з'являтися.*

2. Притягальна сила чого-небудь; відповідність своїм переконанням, покликанню.

У спол.: ***п.*** *владний; долі, простору, дороги, поля, моря, весни, душі, серця; за* ***п.*** *душі, серця.*

3. (рідко) Те саме, що заклик у 2 зн.

У спол.: ***п.*** *безнастанний, мужній, невщухаючий.*

4. Викрикнута фраза, слово, звук; вигук,

У спол.: ***п.*** *веселий, гучний, розпачливий;* ***п.*** *друзів, птаха.*

ВИКОНАВСЬКИЙ // ВИКОНАВЧИЙ

ВИКОНАВСЬКИЙ, а, е. Який стосується будь-якого виконання, крім керівного.

ВИКОНАВЧИЙ, а, е. Який здійснює виконання рішень, постанов, практичне керівництво чим-небудь.

У спол.: ***в.*** *орган, комітет, кадри, механізм, команда. Δ* ***В. лист*** *– юридичний документ, що містить наказ суду.*

ВИКРИВАТИ // РОЗКРИВАТИ

ВИКРИВАТИ, ваю, ваєш, *недок.*, **викрити**, рию, риєш, *док., кого, що.* Виявляти негативне, засуджуючи його, показувати щось приховане.

У спол.: ***в.*** *злочинця, ворога, шпигуна, зрадника, паліїв війни, шкідників, бюрократів, злочин, шахрайство, облудність, підлість, нечесність, махінації, антинародний характер самодержавства, цісарські порядки, лібералізм; гостро, нещадно.*

РОЗКРИВАТИ, ваю, ваєш, *недок.*, **розкрити**, рию, риєш, *док., що.* 1. Розмикати щось стулене, складене; знімати покриття (ґрунту, хати).

У спол.: ***р.*** *парашут, парасолю, бруньку, хату.*

2. Дія, що допомагає зрозуміти, усвідомити щось.

У спол.: ***р.*** *тему, ідейний зміст, людські настрої, трагедію чиюсь, значення слова, талант, творчі сили, конфлікт, секрет; поверхово, глибоко.*

ВИКРИТТЯ, я. У спол.: ***в.*** *ворога, злочинця, шпигуна, бюрократів, колоніалізму, клерикалізму, нечесної гри, незаконних махінацій, ворожої ідеології, політики расизму (сили, холодної війни).*

РОЗКРИТТЯ, я. У спол.: ***р.*** *парашута, бруньки; змісту, значення слова, таланту, характеру героя, конфліктів, творчих сил, таємниці, секрету, явища; поверховість у* ***р.***

ВИКРИТИЙ, а, е. У спол.: ***в.*** *ворог, зрадник, шпигун, махінації, нечесні дії.*

РОЗКРИТИЙ, а, е. У спол.: ***р.*** *суть явища, причинові зв'язки, зміст твору, значення слів, парасоля, шар ґрунту; широко* ***р.*** *очі.*

ВИМИСЕЛ // ДОМИСЕЛ

ВИМИСЕЛ, слу. 1. Те, що вигадане.

У спол.: ***в.*** *химерні, фантастичні: ідеологічних противників, ворожої пропаганди.*

2. Створене уявою, фантазією митця (засіб творення художніх образів).

У спол.: в. письменника, митця; у художньому творі.

ДОМИСЕЛ, слу. Здогад, заснований на припущеннях, міркуваннях.

У спол.: ***д.*** *мистецький, художній: у творі, у публіцистиці; багато, надмір, мало домислів.*

ВИНАХІДЛИВИЙ // ВИНАХІДНИЦЬКИЙ

ВИНАХІДЛИВИЙ, а, е. Здатний вигадати що-небудь, знайти вихід із скрутного становища.

У спол.: ***в.*** *людина, воїн, чоловік, жінка, дівчина, студент, учень; бути, стати* ***в.***

ВИНАХІДНИЦЬКИЙ, а, е. Який стосується винахідника та його діяльності.

У спол.: ***в.*** *талант, хист, пропозиція, зусилля, ідея.*

ВИНАХІДЛИВІСТЬ, вості. У спол.: ***в.*** *раптова, швидка; юнака, педагога.*

ВИНАХІДНИЦТВО, а. У спол.: ***в.*** *масове; інженерів, робітників; підтримувати, популяризувати, вивчати; про* ***в.*** *писати.*

ВИНОГРАДАРСЬКИЙ // ВИНОГРАДНИКОВИЙ // ВИНОГРАДНИЙ // ВИНОГРАДОВИЙ

ВИНОГРАДАРСЬКИЙ, а, е. Який стосується виноградарства як галузі сільського господарства, рідше – виноградаря.

У спол.: ***в.*** *господарство, область, район, радгосп, комплекс, спеціалізація, справа, напрям, галузь, знаряддя, лексика, термінологія.*

ВИНОГРАДНИКОВИЙ, а, е. Який стосується виноградника – ділянки землі, плантації, де вирощується виноград.

У спол.: ***в.*** *устаткування, знаряддя, агрегат, механізм, машина, комбайн, обприскувач, копач.*

ВИНОГРАДНИЙ, а, е. Який стосується кущів та ягід винограду; виготовлений з винограду.

У спол.: ***в.*** *кущ, лоза, щепа, саджанці, грона, шкілка, поле, вино, екстракт, сік.* ***Δ В. цукор*** *– вуглевод, що міститься в рослинах, організмі людини й тварин; глюкоза.*

ВИНОГРАДОВИЙ, а, е. 1. Те саме, що виноградний.

У спол.: ***в.*** *рослини, хміль.*

2. Родина рослин, до якої входить виноград.

У спол.: *родина, вирощування* ***в.***

ВИПЛАТА // ОПЛАТА // ПЛАТА

ВИПЛАТА, и. Видання плати за що-небудь; сплачування боргу.

У спол.: *в. авансу, зарплати, грошей, гонорару, процентів, боргів; робітникам, службовцям; в. припинити, розпочати, закінчити.*

ОПЛАТА, и. Внесення плати, платіж; вид плати.

У спол.: ***о.** грошова, гарантована, додаткова, акордно-преміальна; праці: грошових і товарних документів, податку; за продукцією, за працею; система, організація, регулювання, фонд, розмір, рівень, умови, форми, роль **о.***

ПЛАТА, и. Винагорода за виконану працю, послуги; віддяка, відшкодування за що-небудь.

У спол.: ***п.** велика, чесна, поденна, страшна; квартирна; за науку, за працю, за фонди; п. взяти, одержати. Δ **Заробітна п. (зарплата)** – плата за виконану роботу.*

ВИРІЗНЯТИСЯ // ВІДРІЗНЯТИСЯ // РОЗРІЗНЯТИСЯ

ВИРІЗНЯТИСЯ, няюся, няєшся, *недок.*, **вирізнитися**, нюся, нишся, *док.* Виділятися серед інших, бути помітним через які-небудь ознаки.

У спол.: ***в.** зростом, силою, голосом, кольором; на тлі будинку, на фоні неба; серед (з-поміж) когось, чогось.*

ВІДРІЗНЯТИСЯ, няюся, няєшся, *недок.*, **відрізнитися**, нюся, нишся, *док.* Характеризуватися якими-небудь особливостями, які не властиві подібним іншим.

У спол.: ***в.** від свого попередника, від інших, від чого-небудь, один від одного; умінням, вдачею, характером; не **в.** нічим особливим; істотно, суттєво, помітно.*

РОЗРІЗНЯТИСЯ, няється, *недок.* Мати певні особливості, відмінності (при зіставленні предметів, явищ).

У спол.: ***р.** між собою; якісно, на вигляд, (не)суттєво.*

ВИРІШАЛЬНИЙ // РІШУЧИЙ

ВИРІШАЛЬНИЙ, а, е. Найважливіший, головний; який визначав дальший перебіг подій.

У спол.: ***в.** значення, фактор, вплив, умова, напрям, суспільні події, битва, наступ, гра, зустріч, бій, рік, хвилина, момент, галузь науки, техніки.*

РІШУЧИЙ, а, е. 1. Сміливий, непохитний у своїх рішеннях, сильний, енергійний.

У спол.: ***р.** людина, жінка, чоловік, дівчина, хлопець, боротьба, виступ, напад, відсіч, втручання, протест, тон, вимога, дії, заходи; р. бути, стати, зробитися.*

2. Те саме, що вирішальний.

У спол.: ***р.** година, хвилина, момент, розмова.*

ВИРІШЕННЯ // РІШЕННЯ

ВИРІШЕННЯ, а, е. Доходження якого-небудь висновку; знаходження відповіді.

У спол.: ***в.** оперативне; питання, проблеми, долі; ставити на в.*

РІШЕННЯ, я. 1. Директивні настанови партії, уряду, присуд суду, розпорядження якої-небудь організації, зборів і т. ін.

У спол.: ***р.*** *важливе, правильне, гуманне, обґрунтоване, спеціальне, партійне, судове; партії та уряду, пленуму, з'їзду, конгресу, зборів, кафедри, педради, суду, комісії; величезного значення; про організацію чогось, про створення чогось, проект, текст, схвалення, виконання* ***р.***; ***р.*** *обговорювати, приймати, затверджувати, виносити, схвалювати, підтримувати, виконувати, зачитувати, опублікувати, переглянути; за* ***р.*** *голосувати, згідно з* ***р.***

2. Продуманий намір зробити що-небудь.

У спол.: ***р.*** *власне, блискуче, сміливе, розумне, дотепне, оригінальне, відповідне, несподіване, колективне, загальне, остаточне, категоричне, принципове, позитивне, негативне; питання, проблеми, справи, конфлікту; зміна, несподіваність, сміливість* ***р.***; ***р.*** *чекати, вимагати, обдумувати, змінювати, приймати, шукати; від* ***р.*** *чогось відмовитись, до якогось* ***р.*** *прийти.*

3. Спосіб вирішення, зображення, розв'язання чого-небудь.

У спол.: ***р.*** *правильне, творче, технічне, стандартне, цікаве, кольорове;* ***р.*** *інтер'єру, перспективи; в гамі кольорів.*

ВИСВІТЛЮВАТИ // ОСВІТЛЮВАТИ

ВИСВІТЛЮВАТИ, люю, люєш, *недок.*, **висвітлити**, лю, лиш, *док.*, *що.*

1. З'ясовувати, докладно пояснювати, робити зрозумілим.

У спол.: ***в.*** *явище, суть, тему, конфлікти; в літературі, у творі, на уроці; докладно, систематично, по-новому.*

2. Робити видним щось; вихоплювати світлом щось одиничне.

У спол.: ***в.*** *постать, голову, черевики; ліхтариком, прожектором; раптово.*

ОСВІТЛЮВАТИ, люю, люєш, *недок.*, **освітлити**, ітлю, ітлиш, *док.*, *що.* Робити щось видним у результаті дії променів світла.

У спол.: ***о.*** *хату, вулицю, дорогу; сонячним промінням, ліхтариком.*

ВИСВІТЛЕННЯ, я. У спол.: ***в.*** *повне, глибоке, ґрунтовне, поверхове; фактів, явища, теми; в літературі, в науці, в педагогічних виданнях; суб'єктивізм у* ***в.*** *фактів.*

ОСВІТЛЕННЯ, я. У спол.: ***о.*** *електричне, штучне, фантастичне; різкість* ***о.***

ВИСВІТЛЕНИЙ, а, е. У спол.: ***в.*** *в науці; повно, частково.*

ОСВІТЛЕНИЙ, а, е. У спол.: ***о.*** *будинок, зала, вікна, вітрина; лампою, свічками, місяцем; штучно, гарно.*

ВИСТАВА // ВИСТАВКА

ВИСТАВА, и. Твір театрального мистецтва; спектакль.

У спол.: ***в.*** *прекрасна, (не)погана, (не)цікава, слаба, невдала, високохудожня, нова, стара, довга, коротка, сучасна, забута, класична; автор, режисер, прем'єра, ідея, зміст, сюжет, герої, початок, кінець, дія, успіх, провал* ***в.***; ***в.*** *обговорювати, хвалити, критикувати; взяти участь, грати у* ***в.***

ВИСТАВКА, и. Публічний показ спеціально підібраних предметів і місце цього показу.

У спол.: ***в.*** *хороша, погана; персональна, ювілейна; постійно діюча, пересувна, стаціонарна; художня, архітектурна, промислова, сільськогосподарська; республіканська; художника, скульптора, живопису, графіки, картин, кераміки, плаката, книги, квітів; організація, оформлення, відкриття, огляд* ***в.****; експонати, територія, приміщення* ***в.****; дирекція, організатор, учасник, каталог* ***в.****; увага до* ***в.****, репортаж з* ***в.****, екскурсія, вхід на* ***в.****; розповідь, стаття, передача про* ***в.****: в. організувати, оформити, відкрити, оглянути, показати комусь; з* ***в.*** *ознайомитися; для* ***в.*** *підготувати, підібрати, на* ***в.*** *піти, на* ***в.*** *бути.*

ВИСТОЯНИЙ // ВІДСТОЯНИЙ.

ВИСТОЯНИЙ, а, е. Який вистоявся.

У спол.: ***в.*** *напій, вишнівка, малинівка, дерево; на сонці, довго.*

ВІДСТОЯНИЙ, а, е. 1. Який відстоявся, дав осадок.

У спол.: ***в.*** *рідина, вода.* ***Δ В. молоко*** *– молоко, у якому підійшли вершки.*

2. Захищений у боротьбі, у полеміці.

У спол. : ***в.*** *мир, незалежність, ідеї, погляди, думка, позиція, точка зору, проект; у боротьбі, у дискусії.*

ВИТРАТИ // ВТРАТИ // ЗАТРАТИ

ВИТРАТИ, ат. Кошти, гроші, витрачені на що-небудь.

У спол.: ***в.*** *бюджетні, воєнні, транспортні, непередбачені, позапланові; виробництва, обігу; на заробітну плату, на капітальне будівництво, на освіту, на соціальне забезпечення: норми, скорочення в.*

ВТРАТИ, (УТРАТИ), ат. Марне витрачення чогось; збитки.

У спол.: ***в.*** *матеріальні, фінансові, грошові, незначні, великі, тяжкі; робочого часу, урожаю, зерна, енергії, металу; на виробництві, при транспортуванні, при зберіганні;* ***в.*** *завдавати, зазнавати, (не)допускати.*

2. Жива сила, а також військова техніка, втрачені під час війни.

У спол.: ***в.*** *великі, тяжкі, малі, людські; живої сили, бойової техніки;* ***в.*** *завдавати, зазнавати, (не)допускати.*

ЗАТРАТИ, ат. Гроші, матеріальні цінності, енергія, сила, праця і под.; що затрачені на що-небудь.

У спол.: *з. великі, капітальні, матеріальні, перемінні, постійні: засобів, праці, матеріальних і фінансових ресурсів, часу, зусиль: на один карбованець товарної продукції; скорочувати, збільшувати.*

ВИХОВАНИЙ // ВИХОВНИЙ

ВИХОВАНИЙ, а, е. Який унаслідок виховання здобув певні моральні устої, навички пристойного поводження.

У спол.: ***в.*** *учень, дівчина; життям, у школі; (не)добре, (не)погано бути* ***в.***

ВИХОВНИЙ, а, е. Який стосується процесу виховання.

У спол.: ***в.** урок, година, робота, діяльність, захід, процес, вплив, значення, роль, момент, ефект. Δ **В. будинки** – заклади для виховання підкинутих, осиротілих дітей.*

ВІДМІННИЙ // ВІДМІТНИЙ

ВІДМІННИЙ, а. е. 1. Який має високу якість, дуже добрий.

У спол.: ***в.** стрілець, учень, оцінка, знання, праця, якість, навчання, засоби, успіхи, показники.*

2. Який чимось відрізняється від кого-, чого-небудь; інший, неоднаковий.

У спол.: ***в.** розвиток, шлях, думки, поняття, смаки; **в.** від інших чимось, **в.** шляхом іти, розвиватися.*

ВІДМІТНИЙ, а, е. Чимось позначений, має тільки йому властиві ознаки.

У спол.: ***в.** особливість, риса. Δ **В. знак** – спеціальні мітки, клейма і т.ін. на машинах, приладах, зроблені з метою розпізнавання їх.*

ВІДНОСИНИ // ВІДНОШЕННЯ

ВІДНОСИНИ, син. Стосунки, взаємини між ким-небудь; зв'язки з ким-, чим-небудь.

У спол.: ***в.** дружні, добрі, товариські, добросусідські, ідилічні, сімейні, близькі, інтимні, (не)погані, натягнуті, нормальні, офіційні, ділові, економічні, службові, дипломатичні, міжнародні, мирні, багатосторонні; характер, розвиток, встановлення, нормалізація, поглиблення, розрив, система, тип **в.**; **в.** між учнями й вчителями, між людьми; **в.** закріпити, зміцнити, розвивати; у **в.** вступати; у **в.** бути; **в.** визначаються. Δ **Виробничі в.** – зв'язки, що виникають між людьми в процесі суспільного виробництва матеріальних благ; **суспільні в.** – стосунки між людьми, які встановлюються в процесі їх спільної діяльності.*

ВІДНОШЕННЯ, я (спец.) Зв'язок між одиницями-поняттями (числами, словами) у математиці, мовознавстві, філософії, архітектурі.

У спол.: ***в.** математичні, граматичні, синтоксичні, смислові, об'єктивні, причинові, обставинні; рівності, тотожності, еквівалентності, двох сумірних (однорідних) величин.*

ВІДПОВІДАЛЬНИЙ // ВІДПОВІДНИЙ

ВІДПОВІДАЛЬНИЙ, а, е. На якого покладена відповідальність; особливо важливий, дуже серйозний.

У спол.: ***в.** людина, особа, працівник, редактор, посада, пост, робота, операція, завдання, доручення, нарада, іспит, збори, роль, пора, момент; за дисципліну, за ідеологічну роботу, за випуск газети, за долю людини; перед товаришами, перед виборцями.*

ВІДПОВІДНИЙ, а, е. 1. Належний; який підходить саме для даного випадку.

У спол.: ***в.** висновок, постанова, рішення, рекомендація, основа, система, місце, ситуація, час, освіта, розряд, диплом, шана, сторінка, заклад, форма, зміст.*

2. *чому.* Який пов'язаний, узгоджений з чимось.

У спол.: ***в. формі, змістові, посаді, оригіналові.***

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ, ності. У спол.: *в. велика, величезна, основна, часткова, моральна, матеріальна, кримінальна, судова, особиста, колективна, групова; за виконання плану, за виховну роботу; в. нести, підвищувати, покладати, почувати, брати (взяти) на себе в. Д Притягати до в., – вимагати звіту за вчинки (перед судом, органами влади).*

ВІДПОВІДНІСТЬ, ності. У спол.: ***в.*** *оригіналові; бути у* ***в.*** *з чимось; у відповідності до чогось.*

ВІДПОВІДАЛЬНО, присл. У спол.: ***в.*** *ставитися, вирішувати.*

ВІДПОВІДНО, присл. У спол.: ***в.*** *поводитися, змінювати, уточнювати, послаблювати увагу;* ***в.*** *до погоди, до змін, до змісту;* ***в.*** *станові, змістові.*

ВІДПУСК // ВІДПУСТКА

ВІДПУСК, у *(тільки в однині).* Видача, продаж чого-небудь.

У спол.: ***в.*** *коштів, грошей, товарів, води; норми* ***в.*** *товарів.*

ВІДПУСТКА, и. Звільнення на певний час від роботи, навчання.

У спол.: ***в.*** *профспілкова, основна, щорічна, додаткова, (не)оплачувана; за свій рахунок (кошт); по вагітності і пологах; час, кінець, частина, заміна* ***в.****; під час* ***в.****;* ***в.*** *надавати, встановлювати, зберігати, (не) використовувати, переносити, продовжувати; у* ***в.*** *приїхати. Д* ***В. творча*** *– звільнення на певний час наукових, творчих працівників від службових обов'язків для роботи над твором, дисертацією тощо.*

ВІДТИНОК // ВІДТІНОК

ВІДТИНОК, нка. Частина чого-небудь, вимірюваного в просторі або часі; відрізок.

У спол.: ***в.*** *великий, чималий, трикілометровий; прямої, шляху, часу, фронту; у п'ять кілометрів.*

ВІДТІНОК, нку. Різновид, незначна видозміна в барві, додатковий вияв її.

У спол.: ***в.*** *неповторний, зеленавий, золотистий, яскраво-жовтий, емоційний, стилістичний, семантичний, додатковий; кольору, барви, запаху; ревізіонізму;* ***в.*** *у значенні слова; з* ***в.*** *жарту, жалю, суму, недовір'я;* ***в.*** *міняти,* ***в.*** *набувати.*

ВІДЧУТТЯ // ПОЧУТТЯ

ВІДЧУТТЯ, я 1. Відображення мозком людини властивостей предметів, об'єктивної дійсності, які безпосередньо впливають на органи чуття. Стан організму при безпосередньому впливові подразників.

У спол.: ***в.*** *зорові, слухові, дотикові, нюхові, смакові; сильно розвинуте, важливе, тонке, органічне; зору, слуху, нюху, дотику, рівноваги, нерухомості.*

2. Відчування як розуміння чого-небудь, передчуття чогось.

У спол.: ***в.*** *краси слова, кольору, весни, перемоги, небезпеки, розлуки, зустрічі, пропорції, простору, світла, стилю, такту.*

ПОЧУТТЯ, я. Чітке і ясне усвідомлення чогось у сфері психіки, моралі, а також емоції, вияв схвильованості, душевного стану.

У спол.: ***п.*** *розвинуте, гостре, високе, щире, святе, світле, бурхливе, ніжне, знайоме, нове, дивне, неусвідомлене, сильне, гірке, солодке, материнське; громадянина, господаря, дружби, громадянської гідності, волі, солідарності; обов'язку, відповідальності, вірності, впевненості, прив'язаності, поваги, гордості, (не)задоволення собою, нового, подиву, прекрасного, вини, протесту, радості, любові, кохання, насолоди, втіхи, захоплення, співчуття, здивування, гніву, жалю, жаху, зневаги, ненависті, злоби, страху, сорому, обурення; вияв, мова, сила, буря* ***п.***; ***п.*** *виховувати, розвивати, випробовувати, позбуватися, втрачати, скривати, загострювати; без* ***п.*** *співати, до* ***п.*** *апелювати, з* ***п.*** *говорити; більше почуття, ніж розуму;* ***п.*** *з'явилось, виникло, охопило, наповнює, переповнює, не покидає, загострилось, притупилось, зникло.* ***Δ П. міри*** *– розуміння належних меж:* ***п. ліктя*** *– про товариську підтримку в чому-небудь:* ***п. гумору*** *– здатність побачити, зрозуміти й передати смішне:* ***грати на п.*** *– використовувати з корисливою метою почуття людини:* ***давати волю п.*** *– виявляти нестриманість, робити щось під впливом настрою.*

ВІЙСЬКОВИЙ // ВОЄННИЙ

ВІЙСЬКОВИЙ, а, е. 1. Який стосується війська; узвичаєний, установлений у війську, в армії.

У спол.: ***в.*** *командир, службовець, спеціаліст, лікар, аташе, журналіст, юрист, орган, рада, трибунал, суд, комісаріат, комендатура, влада, керівництво, угрупування, гарнізон, з'єднання, підрозділ, частина, команда, десант, патруль, кадри, начальник, заклад, академія, школа, училище, кафедра, база, госпіталь, музей, оркестр, пісня, споруда, завод, техніка, кобрабель, літак, автомашина, флотилія, одяг, кашкет, служба, справа, підготовка, навчання, освіта, виучка, виправка, звання, обов'язок, повинність, статут, присяга, дисципліна, заняття, маневри, подвиг, переворот, братство, дружба, почесті, таємниця.*

2. Людина, що служить у війську; військовослужбовець.

У спол.: *товариш* ***в.****, спорядження* ***в.****; наказ, команда військовому:* ***в.*** *побачити; бути, стати* ***в.***

ВОЄННИЙ, а, е. Який стосується війни.

У спол.: ***в.*** *блок, союз, угрупування, альянс, стан, табір, видатки, витрати, бюджет, баланс, характер, значення, готовність, контроль, конфлікт, авантюра, небезпека, ситуація, становище, лад, кампанія, конфронтація, крах, агресія, інтервенція, операція, потенціал, престиж, перевага, рівновага, протистояння, розрядка, допомога, стратегія, тактика, хитрість, маневр, мистецтво, лихоліття, час, період, роки, дні, події, дії, наука, історія, тема, тематика, преса, поезія, лірика, нариси.* ***Δ В. комунізм*** *– економічна політика Радянської влади в період громадянської війни 1918 – 1920 рр.*

ВІРШОВАНИЙ // ВІРШОВИЙ

ВІРШОВАНИЙ, а, е. Написаний віршами.

У спол.: ***в.*** *переклад, текст, розповідь, відповідь, діалог, монолог, роман, п'єса, епіграф, фейлетон, сатира, публіцистика, репортаж, рядок.*

ВІРШОВИЙ, а, е. Який стосується вірша, його форми, структури.

У спол.: ***в.*** *розмір, форма, рядок, структура, будова, тонкощі.*

ВІТРОВИЙ // ВІТРЯНИЙ // ВІТРЯНИЙ

ВІТРОВИЙ, а, е. Викликаний вітром.

У спол.: ***в.*** *ситуація, ерозія, сила. Δ* ***В. скло*** *– скло машини, яке захищає від вітру.*

ВІТРЯНИЙ, а, е. 1. Наповнений вітром; з вітром.

У спол.: ***в.*** *погода, день, ніч, вечір, ранок, струмінь, подих.*

2. Легковажний, безтурботний.

У спол.: ***в.*** *хлопець, дівчина, юність, дитинство; бути, стати* ***в.***

ВІТРЯНИЙ, а, е. Який діє за допомогою вітру.

У спол.: ***в.*** *млин, двигун, електростанція. Δ* ***В. віспа*** *– інфекційна дитяча хвороба.*

ВОДНЕВИЙ // ВОДНИЙ // ВОДЯНИЙ

ВОДНЕВИЙ, а, е. Який стосується водню – хімічного елемента.

У спол.: ***в.*** *зброя, бомба, атом. Δ* ***В. бактерії*** *– бактерії, що одержують енергію для життя з молекулярного водню.*

ВОДНИЙ, а, е. Який стосується водної маси, а також використання води з певною метою, для певних галузей господарства.

У спол.: ***в.*** *ресурси, запаси, фонд, середовище, простір, басейн, джерело, оболонка Землі, стихія, глибина, ерозія, транспорт, магістраль, шлях, господарство, спорт, лижі, станція, режим, обмін, процедури. Δ* ***В. поло*** *– командна спортивна гра з м'ячем на воді;* ***в. право*** *– сукупність правових норм, які регулюють відносини, що виникають у зв'язку з водокористуванням;* ***в. баланс*** *– співвідношення між надходженням і витратами води за певний інтервал часу для будь-якого об'єкта;* ***в. культури*** *– рослини, що можуть вирощуватися в рідкому (водному) поживному середовищі.*

ВОДЯНИЙ, а, е. 1. Який утворений з води, стосується того, що робиться за допомогою води.

У спол.: ***в.*** *крапля, бризки, хвиля, буруни, греблі, вал, стовп, коридор, млин, гребені, Δ* ***В. опалення*** *– спосіб обігрівання приміщення гарячою водою, що циркулює по трубах;* ***в. охолодження*** *– спосіб охолодження яких-небудь механізмів циркулюючою водою;* ***в. знаки*** *– літери або фігури, відбиті на папері, які можна бачити проти світла;* ***в. фарби*** *– фарби, які розводять водою.*

2. Який стосується простору, покритого водою.

У спол.: ***в.*** *доріжка, плесо, гладь, поверхня, пустеля.*

3. Який живе або росте у воді чи на її поверхні.

У спол.: ***в.*** *рослина, папороть, зілля, кропива, тварина, птаство, птах, щур, гризун.*

ВОЖАК // ВОЖАТИЙ

ВОЖАК, а. 1. Керівник, організатор, передова людина, яка має вплив на інших.

У спол.: *в. визначний, мудрий, серйозний, сміливий, хоробрий, чесний; ватаги, війська, групи, селян; йти за В.*

2. Найсильніша, найдосвідченіша, іноді найстарша тварина в стаді, зграї.

У спол.: *в. злий, сильний; вовків, мавп, оленів, шакалів.*

ВОЖАТИЙ, того. Керівник і організатор в дитячих і молодіжних організаціях.

У спол.: *в. авторитетний, активний, досвідчений, ініціативний; книга в.; піонерського загону.*

ВРАХОВУВАТИ // ПІДРАХОВУВАТИ

ВРАХОВУВАТИ (УРАХОВУВАТИ), вую, вуєш, *недок.*, **врахувати** (урахувати), ую, уєш, *док.*, *що*. Брати до уваги, зважати на щось.

У спол.: *в. можливості, особливості, ситуацію, мотиви, значення.*

ПІДРАХОВУВАТИ, вую, вуєш, *недок.*, **підрахувати,** ую, уєш, *док.*, *що і без додатка*. Визначати наявність, кількість чогось.

У спол.: *п. резерви, ресурси, запаси; точно, приблизно.*

В'ЯЗИ // М'ЯЗИ

В'ЯЗИ, ів. Шийні хребці, задня частина шиї; шия.

У спол.: *в. міцні, сильні, товсті.* Δ ***Голова на в.*** *– розумний;* ***скрутити (зламати, звернути)*** *в. – дуже побити когось чи вбити; якщо собі – зламатися.*

М'ЯЗИ, ів. Тканина живого організму, здатна скорочуватися, забезпечуючи функцію руху частин тіла.

У спол.: *м. сильні, треновані, розслаблені; живота, ноги, руки, серця; розслаблення, скорочення м.; м. напружити, розслабити.*

Г

ГАЗОВИЙ // ГАЗОВАНИЙ

ГАЗОВИЙ, а, е. Який стосується газу; діє за допомогою газу чи пов'язаний із його добуванням.

У спол.: *г. апаратура, балон, лічильник, плитка, вентиль, провід, труба, турбіна, холодильник, родовище, паливо, промисловість, магістраль, потік, вибух, туман, хмара.* Δ ***Г. гангрена*** *– інфекційна хвороба, що супроводжується газовим отруєнням організму.*

ГАЗОВАНИЙ, а, е. Насичений газом.

У спол.: *г. напій, вода, вино.*

ГАМУВАТИ // ТАМУВАТИ

ГАМУВАТИ, мую, муєш, *недок.* Послаблювати, зменшувати вияв чого-небудь; заспокоювати, втихомирювати.

У спол.: *г. биття, стук, стукіт серця, спрагу, холод, хвилювання; ворогів, розбишак, непокірних, сварливих.*

ТАМУВАТИ, мую, нуєш, *недок.* Зупиняти, стримувати плин, рух, чого-небудь; не давати чому-небудь виявлятися повною мірою.

У спол.: ***т.*** *кров, сльози, біль, кашель, плач, сміх, стогін, страх, подих.*

ГАРАНТІЙНИЙ // ГАРАНТОВАНИЙ

ГАРАНТІЙНИЙ, а, е. Який стосується гарантії, пов'язаний з нею.

У спол.: *г. лист, паспорт, талон, майстерня, ремонт, договір, зобов'язання, угода, кредит, виплата. Δ* ***Г. термін (строк)*** *– період, протягом якого покупець або споживач може пред'явити претензії щодо якості придбаного товару або виконаної роботи.*

ГАРАНТОВАНИЙ, а, е. Сталий, постійний, забезпечений; підтриманий законом.

У спол.: *г. заробіток, оплата, збут, постачання, право на працю (на відпочинок, на лікування, на забезпечення старості), свобода, урожай, доходи.*

ГАРМОНІЙНИЙ // ГАРМОНІЧНИЙ

ГАРМОНІЙНИЙ, а , е. Злагоджений, милозвучний, стрункий.

У спол.: *г. людина, розвиток, особи, відносини, поєднання, сполучення, злиття, гама кольорів, пропорційність, витвір.*

ГАРМОНІЧНИЙ, а, е. 1. Заснований на принципах гармонії; співзвучний, тонально злагоджений.

У спол.: *г. лад, стиль, мажор, конструкції, побудова, мова, комплекси, фактура, коливання, фігурація, утворення.*

2. (мат., фіз.) Розташований у строго пропорційній послідовності; рівномірний; заснований на узгодженості частин єдиного цілого.

У спол.: *г. ряд, пропорція, розміщення, аналіз, функції, коливання, середнє.*

ГЕНЕРАЛЬНИЙ // ГЕНЕРАЛЬСЬКИЙ

ГЕНЕРАЛЬНИЙ, а, е. Найважливіший, головний, вирішальний, остаточний, докорінний.

У спол.: *г. секретар, директор, конструктор; бій; каталог, наступ, заняття, інвентаризація, реконструкція, реорганізація, огляд, перспектива, проба, принципи. Δ* ***Г. репетиція*** *– остання репетиція перед виставою або концертом.*

ГЕНЕРАЛЬСЬКИЙ, а, е. Який стосується генерала, властивий, належний йому.

У спол.: *г. син, одяг, мундир, погони, форма, чоботи, шинель, зірка, автомобіль, вдача, звичай, звання, намір, заповіт.*

ГЕРОЇЗМ // ГЕРОЙСТВО // ГЕРОЇКА

ГЕРОЇЗМ, у. Найвищий вияв мужності й самовідданості у виконанні громадянського обов'язку.

У спол.: *г. масовий, народний, безприкладний, небачений, небувалий, нечуваний, справжній, трудовий; г. виявляти, показувати.*

ГЕРОЙСТВО, а. Те саме, що ГЕРОЇЗМ.

У спол.: *г. показувати, виявляти; ознака, шлях г.*

ГЕРОЇКА, и. Героїчний зміст якої-небудь події або чиєїсь діяльності.

У спол.: *г. боротьби, громадянської війни.*

ГІРНИЦЬКИЙ // ГІРНИЧИЙ

ГІРНИЦЬКИЙ, а, е. Який стосується гірника, пов'язаний з ним.

У спол.: *г. колектив, рід, сім'я, плем'я, лави, край, місто, селище, вдача, характер, звичай.*

ГІРНИЧИЙ, а, е. Пов'язаний з вивченням, видобутком і використанням корисних копалин.

У спол.: *г. інженер, комбайнер, майстер, технік, інститут, технікум, школа, спеціальність, механіка, техніка, обладнання, устаткування, виробництво, комбайн, комбінат, підприємство, промисловість, норма, порода.* Δ ***Г. справа*** *– наука про добування корисних копалин із надр землі, а також відповідна галузь техніки.*

ГІРСЬКИЙ // ГОРИСТИЙ

ГІРСЬКИЙ, а, е. Пов'язаний з горами, який знаходиться, водиться або росте в горах.

У спол.: *г. житель, плем'я, країна, край, район, місцевість, масив, хребет, ланцюг, схил, ущелина, шпиль, водоспад, озеро, потік, річка, дорога, стежка, траса, селище, село, оселя, дуб, птах, орел, вітер, пасовище, переходи, простори, трави.* Δ ***Г. хвороба*** *– хворобливий стан, викликаний низьким атмосферним тиском;* ***г. кристал*** *– різновид кварцу, прозорий на колір, використовується в радіотехніці, оптиці та ювелірній справі;* ***г. породи*** *– породи, мінерали, які добуваються з надр землі.*

ГОРИСТИЙ, а, е. Пересічений горами, підвищений.

У спол.: *г. країна, край, місцевість, район, ландшафт, берег.*

ГЛИБИННИЙ // ГЛИБОКИЙ

ГЛИБИННИЙ, а, е. 1. Який діє чи знаходиться на великій глибині.

У спол.: *г. породи, шари землі, лов, трал, бомба, шахта, тепло землі, хвиля, будова, ерозія, роботи.*

2. Суттєвий, вирішальний, але прихований.

У спол.: *г. зміст, суть, підтекст, процес.*

ГЛИБОКИЙ, а, е. 1. Який має велику глибину, здійснюється на значну глибину; має більшу глибину порівняно з іншими однорідними предметами.

У спол.: *г. океан, море, затока, бухта, озеро, колодязь, криниця, свердловина, буріння, шахта, яма, траншея, канава, яр, ущелина, печера, сніг, оранка, розпушування, посадка, рана, зморшки, тарілка, миска, крісло, оранка, корені.*

2. Який знаходиться в глибині чого-небудь; віддалений.

У спол.: *г. тил, периферія, провінція; зима, осінь, ніч, північ, старість,*

Δ ***Г. давнина, г. минуле*** *– дуже давні часи, старовина.*

3. Який відзначається значущістю, змістовністю; ґрунтовний, істотний; який характеризується високим ступенем і повнотою свого вияву; сильний.

У спол.: *г. дослідник, знавець, філософ, психолог, думка, знання, ідея, ідейність, зміст, смисл, осмислення, переконання, розуміння, аналіз, вивчення, дослідження, опрацювання, висновок, інтерес, враження, слід, повага, пошана, вдячність, симпатія, віра, впевненість, співчуття, страждання, розчарування, відчай, смуток, сум, траур, туга, скорбота, потрясіння, криза, занепад, суперечність, перетворення, зміни, зрушення.*

ГЛИНЯНИЙ // ГЛИНЯСТИЙ (ГЛИНИСТИЙ)

ГЛИНЯНИЙ, а, е. Який складається, виготовлений з глини.

У спол.: *г. посуд, куча, хата, стіна, піч, черінь, долівка, дощечка, табличка, огорожа.*

ГЛИНЯСТИЙ, (рідше) **ГЛИНИСТИЙ**, а, е. Який містить у собі глину або має колір глини.

У спол.: *г. земля, ґрунт, поверхня, куча, берег, дно, мінерал, вигляд, обличчя.*

ГЛУЗ // ГЛУЗД

ГЛУЗ, у. Уїдливе насміхання з когось, з чогось; глузування.

У спол.: *глузи нестерпні; г. викликати. Д* ***На г. піднімати (брати)*** *– насміхатися.*

ГЛУЗД, у. Розум; розумний зміст чого-небудь; смисл.

У спол.: *г. практичний. Д* ***З'їхати з глузду*** *– втратити розум;* ***втрачати г.*** *– позбуватися здатності ясно мислити;* ***добрати глузду*** *– зрозуміти що-небудь;* ***здоровий (тверезий) г.*** *– розсудливість.*

ГНІВЛИВИЙ // ГНІВНИЙ

ГНІВЛИВИЙ, а, е. Схильний до гніву.

У спол.: *г. чоловік, жінка, хлопець, дівчина, батько, мати, дочка, вихователь, командир.*

ГНІВНИЙ, а, е. Пройнятий гнівом.

У спол.: *г. бунтар, трибун; вірші, рядки, жест, вигляд, погляд, виступ, відповідь, відсіч, обурення, промова, протест, слово, тон.*

ГОВІРКИЙ // ГОВІРКОВИЙ

ГОВІРКИЙ, а, е. Охочий до розмов; балакучий.

У спол.: *г. люди, чоловік, жінка, дідусь, молодиця, селянка.*

ГОВІРКОВИЙ, а, е. Який стосується говірки як різновиду загальнонародної мови, поширеного на невеликій території, діалекту.

У спол.: *г. лексика, мовлення, назва, слово, елементи, засади, особливості, явище.*

ГОЛОСИСТИЙ // ГОЛОСНИЙ // ГОЛОСОВИЙ

ГОЛОСИСТИЙ, а, е. Який має сильний голос, який дзвінко лунає; дзвінкий, гучний.

У спол.: *г. дівчата, юнак, дитя, синочок, молодиця, циганка, учень. птах, півень, соловей, гармонь, дзвін, сирена, струна, спів, хор.*

ГОЛОСНИЙ, а, е. 1. Який сильно звучить, якого добре чутно.

У спол.: *г. птах, дзвін, струна, зойк, крик, плач, регіт, сміх, мова. муза, пісня, дихання, зітхання, нявчання, хлюпання.*

2. Широко відомий.

У спол.: *г. бригада, ім'я, слава, перемога, справа, подія.*

3. Який утворюється при вільному проходженні повітря з легенів через ротову порожнину.

У спол.: *г. звук.*

ГОЛОСОВИЙ, а, е. Який стосується голосу як фізіологічного явища.

У спол.: *г. органи, апарат, м'язи, складки, дані, модуляції, навантаження. Δ* ***Г. зв'язки*** *– внутрішні еластичні складки поверхні гортані, які беруть участь у творенні звуків;* ***г. щілина*** *– найвужче місце між голосовими складками.*

ГОНЧАРНИЙ // ГОНЧАРСЬКИЙ

ГОНЧАРНИЙ, а, е. Який зв'язаний з гончарством – виготовленням глиняних виробів.

У спол.: *г. майстерня, вироби, дренаж, кераміка, глина, верстат, труба; виробництво, мистецтво, промисел, ремесло, робота, справа.*

ГОЧАРСЬКИЙ, а, е. Який стосується гончаря, належить йому.

У спол.: *г. хлопець, дочка, будинок, маєток, знаряддя, праці, заробітки, талант. Δ* ***Г. круг*** *– знаряддя для формування посуду та інших виробів з глини.*

ГРОМАДСЬКИЙ // ГРОМАДЯНСЬКИЙ

ГРОМАДСЬКИЙ, а, е. Який стосується суспільства, громади чи окремого колективу; який відбувається в суспільстві (громаді, колективі) або пов'язаний із суспільно корисною діяльністю.

У спол.: *г. активіст, діяч, обвинувачувач, інспектор; органи, трибуна, активність, вплив, діяльність, думка, робота, сила, виробництво, господарство, підприємство, сектор, тваринництво, власність, добро, будинок, двір, приміщення, вигін, толока, бібліотека, сади, організація, товариство, контроль, осуд, порядок, самоврядування, право, стягнення, професія, засади, доручення, навантаження. Δ* ***Г. думка*** *– погляди широкої громадськості на що-небудь.*

ГРОМАДЯНСЬКИЙ, а, е. Який стосується громадянина як члена суспільства, властивий йому.

У спол.: *г. обов'язок, активність, позиція, мужність, зрілість, сміливість, честь, свідомість, відповідальність, совість, гордість, гідність, доблесть, подвиг, інтереси, права, свободи, почуття, клятва, лірика, мотив, пафос, зміст, звучання твору, бачення світу. Δ* ***Г. війна*** *– збройна класова боротьба за владу всередині держави;* ***г. панахида*** *– траурний мітинг.*

ҐРУНТОВИЙ // ҐРУНТОВНИЙ

ҐРУНТОВИЙ, а, е. Який стосується ґрунту, пов'язаний з ним.

У спол.: *ґ. лід, мікроорганізм, карта, корка, покрив, розчин, шар, волога, посуха, режим, середовище, умови. Д* ***Ґ. дорога*** *– дорога без покриття;* ***ґ. води*** *– підземні води, що залягають на водонепроникних шарах земної кори.*

ҐРУНТОВНИЙ, а, е. Який відзначається повнотою, вичерпністю, глибиною.

У спол.: *ґ. праця, монографія, стаття, довідник, аналіз, огляд, опис, розгляд, відповідь, доповідь, підготовка, теорія, вивчення, висвітлення, дослідження, підхід, висновки, знання.*

ГРУПА // ТРУПА

ГРУПА, и. 1. Декілька осіб або предметів, які знаходяться разом, поблизу один від одного.

У спол.: *г. скульптурна; людей, юнаків, дівчат, дерев, кущів.*

2. Сукупність осіб, істот, предметів, речовин, об'єднаних спільними інтересами, спільною метою, подібними ознаками чи характерними рисами.

У спол.: *г. партизанська, розвідувальна, лекторська, фінансова, туристська, екскурсійна, етнічна, діалектна, мовна, велика, мала, сильна, слаба, відстала, старша, молодша, дружна, згуртована; музикантів, бандуристів, композиторів, письменників, художників, піонерів, студентів, учнів, солдатів, десантників, танкістів; мов. говорів, крові.*

ТРУПА, и. Колектив артистів театру або цирку.

У спол.: *т. балетна, циркова, гастрольна, мандрівна, пересувна, театральна; театру, Тобілевича.*

ГУМАНІЗМ // ГУМАННІСТЬ

ГУМАНІЗМ, у. 1. Ідейна течія епохи Відродження, яка ставила своєю метою визволення людини від церковного гніту, утвердження моральних прав людини на земне щастя, вільний вияв бажань і прагнень.

У спол.: *г. англійський, іспанський, італійський, французький; епохи Відродження; особливості, риси, своєрідність г.*

2. Світогляд, пройнятий любов'ю до людини, піклуванням про її благо, повагою до її гідності.

У спол.: *г. демократичний, класовий, бойовий, войовничий, високий, глибокий, справжній; ідеї, принципи г.; відстоювати, захищати, пропагувати, проповідувати; за г. боротися, вмерти, загинути.*

ГУМАННІСТЬ, ності. Людяність.

У спол.: *г. людини, вихователя, учителя, директора, лікаря, письменника; виховання, формування гуманності.*

ГУМАНІСТИЧНИЙ, а, е. У спол.: *г. твір, книга, роман, театр, фільм, гімн, дух, зміст, ідеал, ідея, мотиви, пафос, смисл, суть, діяльність, розвиток особи, спрямованість, драматургія, культура, мистецтво, наука, творчість, принципи, начало, норми, програма, пропозиція, піклування, уподобання, цінності, засоби.*

ГУМАННИЙ, а, е. У спол.: *г. людина, чоловік, командир, начальник, педагог, суддя, суспільство, лад, держава, уряд, закон, законодавство, реформа, професія, взаємини, відносини, почуття, поривання, ставлення, дії, рішення, умови, ідеї.*

Д

ДАЛІ // ДАЛЬШЕ

ДАЛІ, присл. За межі чого-небудь; потім; продовжуючи розпочате; більше, довше.

У спол.: *д. йти, рушати, працювати, розвивати, підвищувати, говорити, розповідати, співати, читати, гнати. Δ Д. **буде** – буде продовження; **і так далі** – уживається після незакінченого переліку.*

ДАЛЬШЕ, *вищ. ступ. від далекий.*

У спол.: *д. збільшення, розширення, зростання, підвищення, піднесення, поглиблення, поширення, розповсюдження, зміцнення, удосконалення, загострення.*

ДЕКВАЛІФІКАЦІЯ // ДИСКВАЛІФІКАЦІЯ

ДЕКВАЛІФІКАЦІЯ, ї. Втрата професійних знань, навичок.

У спол.: *д. повна, часткова; інженера, педагога, лікаря, тренера, спеціаліста.*

ДИСКВАЛІФІКАЦІЯ, ї. Позбавлення спортсмена або команди права брати участь у змаганнях за грубе порушення правил, нетактовне поводження.

У спол.: *д. гравця, команди, судді.*

ДЕКОРАТИВНИЙ // ДЕКОРАЦІЙНИЙ

ДЕКОРАТИВНИЙ, а, е. Призначений для оздоблення, прикраси; розрахований на зовнішній ефект; мальовничий, живописний.

У спол.: *д. живопис, кераміка, пластика, скульптура, орнамент, різьба, розпис, рослина, дерево, квітка, виноград, каштан, кущ, тварини, птах, вироби, атлас, тканина, ваза, килим, посуд, пояс, плитка, тарілка, тапчан, елемент, вид, місцевість, природа, барельєф, панно, камінь, скло, прикраси, цінності, мистецтво, твори, ремесло, вогні.*

ДЕКОРАЦІЙНИЙ, а, е. Який стосується театрального оформлення сцени.

У спол.: *д. майстерня, цех, роботи, техніка, оформлення, установки, стиль, живопис, твори.*

ДЕМОНСТРАТИВНИЙ // ДЕМОНСТРАЦІЙНИЙ

ДЕМОНСТРАТИВНИЙ, а, е. 1. Який здійснюється з метою протесту проти когось або чогось; навмисно підкреслений.

У спол.: *д. акт, випад, відмова, вчинок, поведінка, поїздка, характер чогось.*

2. (військ.) Який здійснюється, відбувається з метою ввести в оману противника, відвернути увагу від напряму головного удару.

У спол.: *д. атака, десант, вилазка, переправа.*

ДЕМОНСТРАЦІЙНИЙ, а, е. Призначений для демонстрування, публічного показу чогось.

У спол.: *д. аудиторія, зала, кімната, приміщення, матеріал, апарат, дошка, стіл.*

ДЕМОНСТРАЦІЯ // ДЕМОНСТРУВАННЯ

ДЕМОНСТРАЦІЯ, ї. І. Масовий похід, мітинг та інші форми прилюдного вияву суспільно-політичних настроїв.

У спол.: *д. грандіозна, могутня, багатолюдна, багатотисячна, масова, святкова, першотравнева, політична, антивоєнна, мирна, студентська; трудящих, антифашистів, ветеранів війни, молоді; протесту, солідарності з кимось; на захист миру, проти агресії, проти війни; д. організувати, проводити, готувати, зривати.*

2. (рідко) Те саме, що демонстрування.

У спол.: *д. фільму, діапозитивів, макетів, приладів, схем; д. організовувати, проводити, почати, закінчити.*

3. Вияв, свідчення чого-небудь.

У спол.: *д. могутня, наочна, прекрасна, хвилююча, яскрава, єдності, згуртованості, дружби, солідарності з кимось, відданості комусь.*

ДЕМОНСТРУВАННЯ, я. Публічний показ чого-небудь.

У спол.: *д. публічне; килимів, одягу, тканин, кінотворів, фільмів, репродукцій.*

ДЕПРЕСИВНИЙ // ДЕПРЕСІЙНИЙ

ДЕПРЕСИВНИЙ, а, е. Пов'язаний із хворобливим станом пригніченості, відчаю, скорботи.

У спол.: *д. стан.*

ДЕПРЕСІЙНИЙ, а, е. Який стосується застою в економіці.

У спол.: *д. характер.*

ДЕПРЕСІЯ // РЕПРЕСІЯ

ДЕПРЕСІЯ, ї. 1. Застій в економіці.

У спол.: *д. тяжка, затяжна, економічна, сільськогосподарська; економіки, промисловості, сільського господарства, виробництва.*

2. Пригнічений психічний стан людини.

У спол.: *д. реактивна, душевна; у хворого, в людини.*

3. Зона зниженого атмосферного тиску.

У спол.: *д. атмосферна; в циклонах.*

РЕПРЕСІЯ, ї. Каральний захід, покарання з боку державних або адміністративних органів.

У спол.: *р. жорстокі, нечувані, поліцейські; зазнавати р.; викликати, посилювати р.; в обстановці, в умовах жорстоких р.*

ДЕПРЕСИВНИЙ, а, е. У спол.: *д. стан.*

РЕПРЕСИВНИЙ, а, е. У спол.: *р. політика, режим, заходи.*

ДЕРЕВИННИЙ // ДЕРЕВНИЙ // ДЕРЕВ'ЯНИЙ // ДЕРЕВ'ЯНИСТИЙ

ДЕРЕВИННИЙ, а, е. Який стосується деревини як матеріалу.

У спол.: ***д.*** *целюлоза, плити, відходи.*

ДЕРЕВНИЙ, а, е. Який стосується дерева як багаторічної рослини; який добувають з дерева; який живе на (в) деревах.

У спол.: ***д.*** *вугілля, дьоготь, попіл. спирт, рослина, рослинність, кора, порода; сировина, промисловість; тварини, паразити.*

ДЕРЕВ'ЯНИЙ, а, е. 1. Зроблений з дерева.

У спол.: ***д.*** *будинок, брус, ґанок, підлога, стеля, стіна, перегородка, двері, ворота, сходи, рама, тин, огорожа, дах, ліжко, міст, тротуар, ложка, тарілка, іграшки, прикраси, скульптура, фігура, модель.*

2. Позбавлений руху, емоцій; невиразний.

У спол.: ***д.*** *руки, лице, серце, голос, усмішка; бути, стати* ***д.***

ДЕРЕВ'ЯНИСТИЙ, а, е. Чимось схожий на дерево (переважно твердістю).

У спол.: д. *рослина, гілка, стебло, груша, плід, тканина.*

ДЕФЕКТИВНИЙ // ДЕФЕКТНИЙ

ДЕФЕКТИВНИЙ, а, е. Який має психічні або фізичні вади; ненормальний.

У спол.: ***д.*** *дитя, чоловік, жінка, хлопець, дівчина, син.*

ДЕФЕКТНИЙ, а, е. Який мав дефект, ваду; неповноцінний, зіпсований.

У спол.: ***д.*** *виріб, ізолятор, лампочка, книга, екземпляр, огірок. Δ* ***Д. відомість*** *– перелік дефектів, недоліків.*

ДИКТАНТ // ДИКТАТ

ДИКТАНТ, у. Письмова робота, вправа для перевірки грамотності учнів і засвоєння ними правил правопису.

У спол.: ***д.*** *пояснювальний, контрольний, вибірковий, творчий, математичний, музичний, усний, письмовий; з англійської, російської, рідної мови;* ***д.*** *писати, перевіряти; збірник* ***д.*** *з української мови.*

ДИКТАТ, у. Нав'язування вимог, умов, вказівок з боку однієї сильної сторони іншій, слабшій стороні для безумовного виконання.

У спол.: ***д.*** *римський, американський, могутній, сімейний; панівної верхівки, монополії; політика* ***д.;*** ***д.*** *батька, матері.*

ДИПЛОМАТ // ДИПЛОМАНТ // ДИПЛОМНИК

ДИПЛОМАТ, а. 1. Службова особа, уповноважена урядом однієї держави для зносин або переговорів з іншою державою.

У спол.: ***д.*** *далекоглядний, досвідчений, мудрий, розумний, тонкий.*

2. Особа, яка відзначається тактом у стосунках з іншими.

У спол.: ***д.*** *найкращий, поганий; бути* ***д.***

ДИПЛОМАНТ, а. 1. Особа, відзначена почесним дипломом за видатні успіхи в якій-небудь галузі.

У спол.: ***д.*** *міжнародних конкурсів піаністів, скрипачів, співаків.*

2. Те саме, що дипломник.

У спол.: ***д.*** *акуратний, сумлінний, дисциплінований.*

ДИПЛОМНИК, а. Учень або студент середніх спеціальних або вищих навчальних закладів, який виконує дипломний проект, дипломну роботу.

У спол.: ***д.*** *акуратний, дисциплінований, сумлінний.*

ДИПЛОМАТИЧНИЙ // ДИПЛОМАТСЬКИЙ

ДИПЛОМАТИЧНИЙ, а, е. Який стосується дипломатії, властивий дипломатові.

У спол.: ***д.*** *корпус, ранг, служба, агент, кур'єр, акт, прийом, розмова, пошта, відносини.*

ДИПЛОМАТСЬКИЙ, а, е. Який стосується дипломата, належний йому.

У спол.: ***д.*** *родина, діти, талант, хист, дар.*

ДИПЛОМНИЙ // ДИПЛОМОВАНИЙ

ДИПЛОМНИЙ, а, е. Який виконується для одержання документа про вищу або середню спеціальну освіту.

У спол.: ***д.*** *проект, робота, завдання.*

ДИПЛОМОВАНИЙ, а, е. Який має документ про вищу або середню спеціальну освіту.

У спол.: ***д.*** *спеціаліст, агроном, зоотехнік, інженер, лікар, учитель.*

ДИСТАНЦІЯ // ІНСТАНЦІЯ

ДИСТАНЦІЯ, ї. Відстань, проміжок між чим-небудь.

У спол.: ***д.*** *довга, велика, коротка, мала, середня; сто, двісті, чотириста метрів;* ***д.*** *дотримуватися;* ***д.*** *подолати.*

ІНСТАНЦІЯ, ї. Щабель у системі підлеглих один одному органів (напр., в судочинстві, в органах державного управління тощо).

У спол.: ***і.*** *вища, нижча;* ***і.*** *архітектурні, планувальні; звертатися, писати, повідомляти, заявляти у вищі (різні)* ***і.***

ДИСТИЛЯЦІЙНИЙ // ДИСТИЛЬОВАНИЙ

ДИСТИЛЯЦІЙНИЙ, а, е. Пов'язаний з дистиляцією, призначений для дистиляції.

У спол.: ***д.*** *фабрика, цех, куб, апаратура, апарат.*

ДИСТИЛЬОВАНИЙ, а, е. Вільний від домішок, очищений перегонкою. У спол.: ***д.*** *вода, гліцерин.*

ДИСЦИПЛІНАРНИЙ // ДИСЦИПЛІНОВАНИЙ

ДИСЦИПЛІНАРНИЙ, а, е, Пов'язаний з нормами дисципліни, покараннями за їх порушення.

У спол.: *д. відповідальність, кара, покарання, стягнення, догана. Δ* ***Д. арешт*** *– міра дисциплінарного стягнення;* ***д. батальйон*** *– особлива військова частина, в якій відбувають покарання засуджені військовослужбовці;* ***д. проступок*** *– проступок, стягнення за який накладається у порядку службової підлеглості;* ***д. статути*** *– нормативні акти, що регулюють порядок відповідальності в певній сфері життя.*

ДИСЦИПЛІНОВАНИЙ, а, е. Який дотримується вимог дисципліни; організований.

У спол.: *д. колектив, клас, група, рота, студент, учениця, працівник, секретар.*

ДИФЕРЕНЦІАЛЬНИЙ (ДИФЕРЕНЦІЙНИЙ) // ДИФЕРЕНЦІЙОВАНИЙ

ДИФЕРЕНЦІАЛЬНИЙ, а, е. 1. (мат.) Який стосується диференціала, пов'язаний з ним.

У спол.: *д. числення, геометрія, форма, рівняння, біном, механізми, ознаки.*

2. Який залежить від якоїсь умови; різний.

У спол.: *д. тариф, функція власних імен, ознаки діалектів (фонем). Δ* ***Д. земельна рента*** *– різниця між індивідуальною ціною виробництва й загальною, яка визначається умовами виробництва не на кращих і середніх, а на гірших землях;* ***д. словник*** *– словник близькоспоріднених мов, до якого не входять слова, спільні для цих мов.*

ДИФЕРЕНЦІЙНИЙ, а, е (рідко). Те саме, що диференціальний у 2 зн.

У спол.: *д. ознаки діалектів, стилів, функція власних імен.*

ДИФЕРЕНЦІЙОВАНИЙ, а, е. Узгоджений з різними умовами, правилами; неоднаковий, роздільний.

У спол.: *д. залік, засоби, вивчення, проведення, застосування, підхід.*

ДІАЛЕКТ // ДІАЛЕКТИКА

ДІАЛЕКТ, у. Місцевий різновид загальнонародної мови; говірка,

У спол.: *д. південно-західні, південно-східні, північні української мови; племінні, соціальні, територіальні, білоруської, німецької, російської мов.*

ДІАЛЕКТИКА, и. 1. Філософська наука про універсальні закони руху й розвитку природи, суспільства, мислення; метод пізнання й перетворення світу.

У спол.: ***д.*** *матеріалістична, ідеалістична, гегелівська, стихійна, філософська, природа; закони* ***д.***

2. Процес розвитку, руху чого-небудь.

У спол.: *д. життя, прогресу, становлення.*

ДІАЛЕКТИЧНИЙ, а, е. У спол.: ***д.*** *взаємозв'язок, взаємодія, єдність, закономірність, залежність, суть, метод, основа, підхід, процес, характер, шлях, мислення, розуміння історії (природи, мистецтва). Δ* ***Д. матеріалізм*** *– філософське вчення, яке дає матеріалістичне пояснення світу, способів його пізнання і перетворення на основі розкриття загальних діалектичних законів його розвитку; науковий світогляд.*

ДІАЛЕКТНИЙ, а, е. У спол.: див. нижче паронімічний ряд (діалектний // діалектичний).

ДІАЛЕКТНИЙ // ДІАЛЕКТОЛОГІЧНИЙ

ДІАЛЕКТНИЙ, а, е. *Який стосується діалекту, пов'язаний з ним.*

У спол.: *д. запис, матеріал, знак, словник, слово, варіант, фразеологізм, різновид, відмінність, лексика, лексикографія, лексика, мовлення, морфологія, синтаксис, словотвір, фонетика, група, поділ, членування, дані, джерела, факти, утворення, явища, ознака, особливість, риса, зона, масив, територія, система, диференціація, конструкція, група, тип, основа, стихія.*

ДІАЛЕКТОЛОГІЧНИЙ, а, е. Який стосується діалектології, галузі мовознавства, що вивчає місцеві діалекти.

У спол.: *д. інститут, комісія, атлас, бюлетень, збірник, карта, праця, студії, анкета, програма, конференція, нарада, експедиція, практика, дослідження, спостереження.*

ДІЙОВИЙ // ДІЮЧИЙ // ДІЯЛЬНИЙ

ДІЙОВИЙ, а, е. Здатний активно діяти або впливати на що-небудь; який дав бажаний результат.

У спол.: *д. внесок, вплив, допомога, захід, засіб, підтримка, контроль, перевірка, зброя, знаряддя, мистецтво, ознака, форма, рух, фактор, шлях. Д. особа – учасник якої-небудь події, справи; персонаж драматичного твору.*

ДІЮЧИЙ, а, е. Той, що діє, виконує певні функції.

У спол.: *д. устаткування, агрегати, модель, піч, радіостанція, курси, семінари, орган. Д. армія – війська, які під час війни перебувають на фронті; д. вулкан – вулкан з періодичними виверженнями.*

ДІЯЛЬНИЙ, а, е. Здатний до кипучої діяльності; сповнений бажання активно і практично діяти; близьке до **дійовий.**

У спол.: *д. люди, робітниця, голова, директор, учень.*

ДІЛОВИЙ // ДІЛОВИТИЙ

ДІЛОВИЙ, а, е. 1. Пов'язаний з роботою, заняттям, службовою діяльністю; який стосується суті справи, має практичне значення.

У спол.: *д. папери, документ, лист, листування, візит, зустріч, побачення, зв'язки, співробітництво, стосунки, інформація, мова, обговорення, розмова, спілкування, засідання, нарада, питання, турботи, зауваження, стиль, тон, характер, розпорядження, поїздка.*

2. Заповнений роботою, сприятливий для роботи; робочий

У спол.: *д. день, ранок, атмосфера.*

3. Досвідчений у справах, практичний.

У спол.: *д. люди, кола, чоловік, жінка, людина, дівчина, інженер, директор, диспетчер, офіцер.*

ДІЛОВИТИЙ, а, е. Працьовитий, знаючий; зайнятий справами; заклопотаний.

У спол.: *д. чоловік, жінка, хлопець, молодиця.*

ДІЛЯНКА // ДІЛЬНИЦЯ

ДІЛЯНКА, и. 1. Частина якої-небудь поверхні, земельної площі; частина фронту, зона дії військового з'єднання.

У спол.: *д. (не)велика, мала, гарна, погана, родюча, земельна, присадибна, пришкільна, будівельна, дослідна, насіннєва, землі, поля, фронту; д. рівні, однакові, різні; д. виділяти, одержувати, заміряти, обробляти, орати, захоплювати.*

2. (перен.) Галузь, сфера якої-небудь діяльності.

У спол.: *д. важлива, передова, відповідальна; у д. техніки, науки, культури, культурного будівництва, мистецтва, побуту; доручати комусь д. чогось; керувати якоюсь д., відповідати за якусь д.*

ДІЛЬНИЦЯ, і. Адміністративно-самостійний об'єкт або виробничий вузол на виробництві, будівництві, залізниці, шахті і т.п.

У спол.: *д. зварювальна, пакувальна, складальна, термічна, токарна, шліфувальна, навчальна, виборча, диспетчерська, шляхова; начальник, майстер д. Лікарська д. – певна територія, виділена лікарю, групі лікарів для медичного обслуговування населення.*

ДОПУСКАТИ // ПРИПУСКАТИ

ДОПУСКАТИ, каю, каєш, *недок.*, **допустити**, пущу, пустиш, *док.* 1. Дозволяти комусь брати участь у чомусь або мати доступ кудись.

У спол.: *д. воїнів, студентів, дітей, учнів, групу, делегацію: до екзаменів, до занять, до конкурсу, до роботи, до тренування; у будинок, в установу, у бібліотеку, в архів.*

2. *що.* Робити що-небудь, примірюватись з чимось.

У спол.: *д. брак, неточність, помилку, порушення дисципліни, промахи в роботі, псування продукції, перевитрати коштів; угоду, існування, можливість.*

ПРИПУСКАТИ, каю, каєш, *недок.*, **припустити**, пущу, пустиш, *док.* Вважати щось за ймовірне, можливе.

У спол.: *можна п., що (щоб)...*

ДОСВІД // ДОСЛІД

ДОСВІД, у. Сукупність знань, навичок, здобутих у житті й засвоєних або випробуваних на практиці.

У спол.: *д. багаторічний, (не)значний, великий, життєвий, власний, колективний, передовий, повчальний, цінний, літературний, письменницький, виробничий, політичний, практичний, гіркий, свій, весь; боротьби, будівництва, розв'язання національного питання; людина (педагог, учитель) з великим життєвим д.; переконатися на власному (гіркому) д.; мати великий життєвий д.; д. використовувати, перейматі, впроваджувати, запозичати, здобувати, нагромаджувати, примножувати, передавати, популяризувати, пропагувати, узагальнювати, висвітлювати; ділитися, обмінюватися, скористатися д.; навчений д.; перевіряти на д.*

ДОСЛІД, у. Відтворення якогось явища в штучно створених умовах для його дослідження, вивчення; експеримент.

У спол.: *д. лабораторний, селекційний, простий, результативний, цікавий; з фізики, з хімії; д. проводити, закінчити; д. доводити, захоплюватися.*

ДОСВІДЧЕНИЙ // ОСВІЧЕНИЙ

ДОСВІДЧЕНИЙ, а, е. Який має великі знання в якій-небудь галузі, великий життєвий досвід.

У спол.: ***д.*** *людина, керівник, працівник, спеціаліст, інженер, шахтар, сталевар, агроном, комбайнер, музикант, піаніст, учитель, економіст, лектор, вихователь, лікар, піаніст, воротар.*

ОСВІЧЕНИЙ, а, е. Який має освіту, який здобув глибокі знання.

У спол.: ***о.*** *народ, людина, молодь, юнак, батьки, жителі, мешканці, кадри.*

ДОСЛІДНИЙ // ДОСЛІДНИЦЬКИЙ

ДОСЛІДНИЙ, а, е. Який стосується досліду, пов'язаний з ним.

У спол.: ***д.*** *господарство, підприємство, завод, станція, організація, установа, інститут, центр, лабораторія, гурток, город, ділянка, плантація, поле, рослини, тварини, група, партія, робота.*

ДОСЛІДНИЦЬКИЙ, а, е. Який стосується дослідника, належить йому.

У спол.: ***д.*** *група, метод, настанова, підхід, характер, діяльність, енергія, задуми, плани, інтерес, мислення, пильність, матеріали, елемент, праця.*

ДРАМАТИЧНИЙ // ДРАМАТУРГІЧНИЙ

ДРАМАТИЧНИЙ, а, е. 1. Який стосується драми як роду літератури чи окремого жанру; пов'язаний із драмою.

У спол.: ***д.*** *актор, театр, гурток, діалог, твір, трилогія, жанр, поема.*

2. Сповнений драматизму, напруженості.

У спол.: ***д.*** *життя, обстановка, ситуація, бій, зав'язка, інтрига, конфлікт, напруження, випадок, епізод, кінцівка, момент, подія, фінал, тема, фініш, сюжет, образ, роль, зустріч.*

ДРУЖНИЙ // ДРУЖНІЙ

ДРУЖНИЙ, а, е. 1. Згуртований, одностайний.

У спол.: ***д.*** *народ, плем'я, сім'я, колектив, товариство, бригада, загін, клас, ланка;* ***д.*** *лавами, рядами.*

2. Який відбувається одночасно, злагоджено, швидко.

У спол.: ***д.*** *виступ, оплески, галас, звучання, крик, спів, сміх, праця, робота, сходи (рослин), весна.*

ДРУЖНІЙ, я, є. Доброзичливий, прихильний, дружелюбний.

У спол.: *д. армія, країна, рука, усмішка, взаємини, відносини, зв'язки, контакт, узи, атмосфера, обстановка, розмова, переговори, листування, візит, зустріч, прийом, клімат, тон, вітання, допомога, порада, слово, почуття, критика, жарт, шарж.*

ДРУЖНО, присл. У спол.: 1. ***д.*** *жити;* 2. ***д.*** *працювати, співати, розв'язувати задачі, зеленіти, рости, сходити, підтримувати когось.*

ДРУЖНЬО, присл. У спол.: ***д.*** *дивитись, тиснути руку, усміхатися, вітати, зустрічати, проводжати.*

ДУХОВИЙ // ДУХОВНИЙ // ДУШЕВНИЙ

ДУХОВИЙ, а, е. 1.(про музичні інструменти) Який діє за допомогою вдування повітря.

У спол.: *д. інструмент, д. оркестр, д. музика – оркестр із духових інструментів.*

2. Який діє за допомогою нагрітого повітря.

У спол.: *д. сушарка, піч, шафа.*

ДУХОВНИЙ, а, е. 1. Пов'язаний з моральною силою, поглядами, прагненнями, сферою ідей людини; нематеріальний.

У спол.: *д. розвиток, розквіт, зростання, заряд, блага, потенціал, обличчя, скарб, велич, краса, здобутки, цінності, запити, інтереси, потреби, насильство, поневолення, порожнеча, приниження, спустошення, убогість, життя, єство, діяльність, основа, могутність, сила, рівність, спорідненість, спілкування, зближення, зрілість, перевага, світ людини, стан, уклад, творчість, сфера, риси, якості.*

2. Який стосується релігійного культу; церковний.

У спол.: *д. особа, академія, консисторія, школа, училище, звання, сан, чин, вірші.*

ДУШЕВНИЙ, а, е. 1. Зв'язаний із внутрішнім, психічним світом людини, її переживаннями, почуттями, настроями тощо.

У спол.: *д. багатство, краса, обдарованість, теплота, ласка, чистота, щедрість, щирість, стан, настрій, порив, трепет, хвилювання, щем, переживання, страждання, біль, драма, травма, порожнеча, спустошеність, черствість, розмова, сповідь, відвертість, струни.*

2. Щирий, відвертий, добрий, чулий.

У спол.: *д. людина, чоловік, жінка, батько, мати, друг, товариш, лист.*

ДУХОВНО, присл. У спол.: *д. зростати, збагачуватися, поріднитися, поневолити; споріднений, багатий, убогий.*

ДУШЕВНО, присл. У спол.: *д. говорити, переживати, ставитися.*

Е

ЕКОНОМ // ЕКОНОМІСТ

ЕКОНОМ, а. Той, хто завідував поміщицьким господарством, економією.

У спол.: *е. молодий, старий, сердитий, поганий, досвідчений, панський.*

ЕКОНОМІСТ, а. 1. Фахівець з економіки, економічних наук.

У спол.: *е. висококваліфікований, досвідчений, головний, старший, авторитетний; е. вітчизняні, іноземні, українські.*

2. Послідовник, прихильник економізму як опортуністичної течії в російському соціал-демократичному русі кінця XIX – поч. XX ст.

У спол.: *діяльність, погляди, ідеї, кредо економістів.*

ЕКОНОМІКА // ЕКОНОМІЯ

ЕКОНОМІКА, и. Сукупність суспільно-виробничих відносин; господарче життя, стан господарства.

У спол.: *е. сучасна, передова, високорозвинута, багатогалузева, планова, капіталістична, національна, світова, наша, вся; країни, республіки, області, району, виробничого об'єднання, заводу, колгоспу, садівництва, виноградарства, тваринництва; е. розвивати, розширювати, піднімати, підривати.*

ЕКОНОМІЯ, ї. (тільки однина). Бережливе, ощадливе витрачання чого-небудь.

У спол.: *е. значна, деяка, сувора, постійна; сил, матеріалів, металу, палива, нафти, газу, електроенергії, продуктів, хліба, води, паперу; режим е.; домагатися е.*

ЕКОНОМІЧНИЙ // ЕКОНОМНИЙ

ЕКОНОМІЧНИЙ, а, е. Який вигідний з господарського погляду.

У спол.: *е. завод, електростанція, турбіна, устаткування, вироби, літак, машина, трактор, холодильник, лампа, будівельні матеріали, бетон, метод, проект, режим, вигода, ефект, схема, технологія.*

ЕКОНОМНИЙ, а, е. Який ощадливо витрачає що-небудь, дотримується економії; стриманий у виявленні чогось.

У спол.: *е. людина, чоловік, жінка, господар, господиня, директор, економіка, жести, рухи, виклад, вислів, засіб, метод, опис, життя, спосіб життя, шлях, використання (витрачання) чогось, бути е.*

ЕКОНОМІЧНІСТЬ, ності. У спол.: **е.** *виробництва, зварювання, машин, технології, устаткування, виробів.*

ЕКОНОМНІСТЬ, ності. У спол.: *е. викладу (вислову) думок.*

ЕКОНОМІЧНО, присл. У спол.: *е. вигідний, доцільний, виправданий, багатий, міцний, розвинутий, відсталий.*

ЕКОНОМНО, присл. У спол.: *е. використовувати, витрачати, господарювати, жити.*

ЕКСПЛУАТАТОРСЬКИЙ // ЕКСПЛУАТАЦІЙНИЙ

ЕКСПЛУАТАТОРСЬКИЙ, а, е. Який стосується експлуататорів, пов'язаний з ними.

У спол.: *е. верстви, верхівка, суспільство, лад, базис, система, політика, держава, клас, меншість, природа, роль, суть.*

ЕКСПЛУАТАЦІЙНИЙ, а, е. Пов'язаний із систематичним використанням продуктивних сил, родовищ, транспорту, машин тощо.

У спол.: *е. об'єднання, дільниця, контора, цех, служба, догляд, свердловина, буріння, роботи; міцність, надійність.*

ЕКСПОНАТ // ЕКСПОНЕНТ

ЕКСПОНАТ, а. Предмет, продукція, що їх виставляють на виставці або в музеї для огляду.

У спол.: *е. музейний, новий, реставрований, цікавий; е. виставляти, вивчати, оглядати.*

ЕКСПОНЕНТ, а. Особа чи організація, що виставляє на виставці для огляду експонати.

У спол.: ***е.*** *вітчизняні, зарубіжні.*

Ж

ЖОРСТКИЙ // ЖОРСТОКИЙ

ЖОРСТКИЙ, а, е. 1. Який має тверду, нерівну поверхню; шорсткий, цупкий.

У спол.: ***ж.*** *поверхня, долівка, тканина, матрац, покривало, тіло, волосся, чуб, листя.*

2. Різкий, неприємний, грубий.

У спол.: ***ж.*** *голос, сміх, нотки.*

3. (спец.). Який здатний чинити опір деформації.

У спол.: ***ж.*** *діафрагма, конструкція, упор.*

ЖОРСТОКИЙ, а, е. 1. Надзвичайно суворий, нещадний, лютий.

У спол.: ***ж.*** *людина, диктатор, деспот, завойовник, експлуататор, поміщик, хан, ворог, керівник, командир, експлуатація, визиск, гноблення, кара, вбивство, помста, розправа, репресії, терор, смерть, дійсність, правда, характер, звичай, закон, обличчя, серце; бути, стати, зробитися* ***ж.***

2. Дуже сильний, який перевищує норму звичайного; тяжкий, важкий, різкий, пекучий.

У спол.: ***ж.*** *вітер, суховії, бурі, шторм, умови, боротьба, зіткнення, удар, поразка, спустошення, прикрість, час.*

ЖОРСТКІСТЬ, кості, ж. У спол.: 1. ***ж.*** *поверхні, тканини, тіла, листя.* 2. ***ж.*** *конструкції, діафрагми;* ***ж.*** *збільшувати, зменшувати.*

ЖОРСТОКІСТЬ, кості, ж. У спол.: ***ж.*** *дика, нелюдська, звіряча, нечувана, надзвичайна; ворогів, поміщиків; батька; виявляти, чинити.*

З

ЗАБУДОВА // ПОБУДОВА

ЗАБУДОВА, и. Спорудження будівель на якійсь ділянці.

У спол.: ***з.*** *території, району, міст, селищ, сіл, населених пунктів, ділянки.*

ПОБУДОВА, и. 1. Створення, виготовлення, організація чогось.

У спол.: ***п.*** *сюжетної фігури, трикутника, проекції.*

2. Розміщення, розташування частин чогось; композиція, структура.

У спол.: ***п.*** *композиційна; твору, кіноповісті, поеми.*

ЗАВДАННЯ // ЗАДАЧА

ЗАВДАННЯ, я. Те, що визначено або заплановано для виконання.

У спол.: ***з.*** *важке, складне, нерозв'язне, легке, посильне, основне, важливе, серйозне, відповідальне, почесне, чергове, першорядне, насущне, невідкладне, виробниче, економічне, політичне, конструктивне, мирне, секретне, тактичне, стратегічне, бойове, нове; письменника, режисера, вчителя, інженера, керівника, колективу, заводу, інституту, школи;* ***з.*** *дати, поставити, накреслити, роз'яснювати.*

ЗАДАЧА, і. Питання, переважно математичного характеру, яке розв'язується за допомогою обчислень за визначеною умовою.

У спол.: *з. важка, складна, нерозв'язана, легка, проста, математична алгебраїчна, геометрична, тригонометрична; з. однотипні, різнотипні; умова, формулювання, розв'язок з.; з. з математики, з хімії, з фізики; з. на доведення, на побудову; з. скласти, записати, написати, переписати, списати, проаналізувати, розв'язати, перевірити.*

ЗАВЕРШУВАТИ // ЗВЕРШУВАТИ

ЗАВЕРШУВАТИ, ую, уєш, *недок.*, **завершити**, шу, шиш, *док.*, *що*. Доводити що-небудь до остаточного кінця, закінчувати.

У спол.: *з. наступ, розгром ворога, операцію, маневри, бій, переговори, визволення, переведення, оберт, видання, екскурсію, похід.*

ЗВЕРШУВАТИ, ую, уєш, **звершати**, аю, аєш, *недок.*, **звершити**, шу, шиш, *док.* (книжн.), *що*. Здійснювати, робити щось важливе.

У спол.: *з. подвиг.*

ЗАВЕРШЕННЯ, я. У спол.: *з. будівництва, виконання плану, навчального року, трудового семестру, війни, бойових операцій, маневрів, переговорів, дискусій, видання.*

ЗВЕРШЕННЯ, я. У спол.: *з. величні, історичні, гігантські, героїчні, титанічні; окрилювати, націлювати на з. історичних подій, трудових перемог, надій.*

ЗАМІТКА // ПОМІТКА // ПРИМІТКА

ЗАМІТКА, и. 1. Невелика стаття, повідомлення в газеті, журналі, збірнику. У спол.: *з. важлива, велика, змістовна, інформаційна, цікава; з. підготувати, написати, надрукувати, опублікувати, прочитати.* Δ ***Брати (взяти) на з.*** *– брати когось під особливий нагляд, брати щось до уваги.*

2. Короткий запис.

У спол.: *з. короткі, свої, якісь; з. робити, систематизувати.*

ПОМІТКА, и. Напис, позначка.

У спол.: ***п.*** *важлива, особлива; чорнилом, олівцем, фарбою;* ***п.*** *робити, ставити.*

ПРИМІТКА, и. Короткий запис, що є поясненням якогось тексту, а також додаток до якого-небудь твору, що містить пояснення до нього або відомості про його автора.

У спол.: ***п.*** *велика, мала, змістовна, цікава;* ***п.*** *написати, подати, зробити.*

ЗАПИТ // ПОПИТ

ЗАПИТ, у. 1. Вимога офіційного роз'яснення з приводу якоїсь справи.

У спол.: *з. внести, подати, надіслати, послати; звернутися із з.*

2 (лише мн.) Духовні потреби, інтереси.

У спол.: *з. духовні, естетичні, культурні, індивідуальні, колективні; трудящих, освіченої людини; з. задовольняти; відгукуватись на з.*

ПОПИТ, у. Потреба у певному товарі; потреба в чомусь (зрідка – в комусь).

У спол.: ***п.*** *великий, масовий, зростаючий, підвищений, широкий, малий, платоспроможний, споживчий, культурний; знаходити великий (малий)* ***п.***; ***п.*** *враховувати, задовольняти; мати великий (малий)* ***п.***; ***п.*** *на товари, на продукти харчування, на художню літературу, на робочу силу; прогнозні розрахунки* ***п.***

ЗАРОЗУМІЛИЙ // ЗРОЗУМІЛИЙ

ЗАРОЗУМІЛИЙ, а, е. Який поводиться гордовито, самовпевнено, пихато.

У спол.: ***з.*** *людина, чоловік, жінка, хлопець, дівчина, інженер, лікар, учитель, артист, директор, чиновник.*

ЗРОЗУМІЛИЙ, а, е. Доступний для сприймання, дохідливий.

У спол.: ***з.*** *питання, завдання, задача, теорема, пояснення, приклад, мистецтво, мова, текст, розповідь, виклад, вислів, вимова, вчинок, позиція; бути* ***з.***

ЗАСНОВАНИЙ // ОСНОВАНИЙ

ЗАСНОВАНИЙ, а, е, *ким*. Закладений, розпочатий будівництвом, організований.

У спол.: ***з.*** *місто, село, постійна виставка, товариство, клуб;* ***з.*** *після визволення, возз'єднання, перемоги, революції, реформи.*

ОСНОВАНИЙ, а, е, *на чому*. Який ґрунтується на чомусь, містить у своїй основі те, про що йдеться, говориться.

У спол.: ***о.*** *на принципах, на праці, на здатності.*

ЗБІРКА // ЗБІРНИК // ЗІБРАННЯ

ЗБІРКА, и. Книжка, яка містить у собі твори одного або кількох авторів, дібрані за певним принципом.

У спол.: ***з.*** *поетична, лірична; віршів, поезій, лірики, балад, дум, нарисів, новел, оповідань.*

ЗБІРНИК, а. 1. Книжка, що містить у собі однотипні матеріали, документи, зведені закони, розпорядження, тексти певного призначення тощо.

У спол.: ***з.*** *тематичний, систематизований, документальний, рукописний, антирелігійний, мистецький, археографічний, історико-філологічний, літературно-художній; творів, диктантів, переказів, вправ, документів, законів, наказів, розпоряджень.*

2 (техн.). Споруда або інша ємкість (бак, балон тощо) для збирання і зберігання якої-небудь рідини або газу.

У спол.: ***з.*** *порожній, наповнений (чимось); кран* ***з.***

ЗІБРАННЯ, я. 1. Сукупність творів, однорідних предметів; багатотомне видання праць якогось автора.

У спол.: ***з.*** *повне, найповніше, нове, рукописне, п'ятитомне; творів, праць, лексики, фразеології.*

2 (іст.). Зустріч групи людей, товариства для розваги, дискусій, відпочинку і т. ін.

У спол.: *з. літературне, театральне, земське.*

ЗВИЧКА // НАВИЧКА

ЗВИЧКА, и. 1. Властивий кожній людині певний спосіб дії, життя, манера поведінки або висловлювання, схильність людини до відносно усталених способів дії.

У спол.: *з. вчительська, гарна, добра, домашня, людська, рабська, стара, хліборобська, цивільна, шкільна; з. виробити, мати; з. позбутися.*

2. Уміння, навичка, набуті тривалим досвідом, тренуванням.

У спол.: *без з. писати, працювати, співати, шити, читати.*

НАВИЧКА, и. Уміння, набуте досвідом, вправами; схильність діяти, робити, поводитися відповідним чином.

У спол.: *н. добрі, погані, мовні, рухові, практичні, трудові; н. набувати; н. виробляти, мати, удосконалювати, формувати; н. володіти.*

ЗВИЧАЄВИЙ // ЗВИЧАЙНИЙ // ЗВИЧНИЙ

ЗВИЧАЄВИЙ, а, е. Який стосується звичаю, пов'язаний із ним.

У спол.: *з. свято. Δ* ***З. право*** *– сукупність звичаїв, які стали правовими нормами.*

ЗВИЧАЙНИЙ, а, е. Який нічим не виділяється, не містить у собі чогось нового для когось; простий.

У спол.: *з. людина, хлопець, дівчина, інженер, зовнішність, вигляд, обличчя, випадок, явище, життя, умови, стан, день, ранок, їжа, хата, кімната, меблі, речі, вода, лист, радіо, хом'як, оранка, жито, слово.*

ЗВИЧНИЙ, а, е. Який увійшов у звичку, став чиєюсь звичкою; до якого хтось звик.

У спол.: *з. рейс, рух, обстановка, манера, робота, порядок, режим, життя, вітання, слова.*

ЗНАМЕНИТИЙ // ЗНАМЕННИЙ

ЗНАМЕНИТИЙ, а, е. Який має широку славу, популярний; славнозвісний.

У спол.: *з. людина, письменник, композитор, піаніст, співак, художник, скульптор, учений, артист, шахтар, селекціонер, доярка, спортсмен, книга, твір, роман, поема, вірш, картина, симфонія, газета, опера, бас, промова, заклик, битва, вода, пшениця.*

ЗНАМЕННИЙ, а, е. Дуже важливий з певного погляду; видатний.

У спол.: *з. віха, доба, епоха, рубіж, період, час, рік, день, вересень, подія, факт, свято, слово, явище.*

І

ІЗОЛЯТОРНИЙ // ІЗОЛЯЦІЙНИЙ

ІЗОЛЯТОРНИЙ, а, е. Який виготовляє ізолятори.

У спол.: *і. завод, комбінат, цех, виробниче об'єднання.*

ІЗОЛЯЦІЙНИЙ, а, е. Який стосується ізоляції, пов'язаний із нею.

У спол.: ***і.*** *матеріал, папір, дріт, стрічка, лак, трубка, плитка, плівка, роботи.*

ІЛЮСТРАТИВНИЙ // ІЛЮСТРОВАНИЙ

ІЛЮСТРАТИВНИЙ, а, е. Який служить ілюстрацією чого-небудь, призначений для ілюстрування чого-небудь; наочний.

У спол.: ***і.*** *матеріал, цитата, елемент, частина, одиниця, мета.*

ІЛЮСТРОВАНИЙ, а, е. Який має ілюстрації.

У спол.: ***і.*** *видання, книга, газета, журнал, обкладинка.*

ІНДИВІДУАЛІЗОВАНИЙ // ІНДИВІДУАЛІСТИЧНИЙ // ІНДИВІДУАЛЬНИЙ

ІНДИВІДУАЛІЗОВАНИЙ, а, е. Наділений індивідуальними рисами, ознаками, властивостями.

У спол.: ***і.*** *постать, образ, мова, характер, риси.*

ІНДИВІДУАЛІСТИЧНИЙ, а, е. Пройнятий індивідуалізмом.

У спол.: ***і.*** *настрій, нахил, прагнення, свавілля, поведінка, психологія, мораль, теорія.*

ІНДИВІДУАЛЬНИЙ, а, е. 1. Який належить певній, окремій особі, створений або здійснюваний окремими особами; не колективний.

У спол.: ***і.*** *будівництво, проект, виставка, передплата, обличчя, страхування, властивості, ознака, особливість, прикмета, риса, манера, метод, творчість, почерк, стиль, характер, здібності, майстерність, замовлення, запити, лексика, новотвори.*

2. Який знаходиться в особистому розпорядженні, користуванні; призначений для особистого користування; окремий.

У спол.: ***і.*** *землекористувач, господарство, сектор, аптечка, номер, городи.* ***Δ І. пакет*** *– стерильний перев'язувальний матеріал для надання першої медичної допомоги.*

3. Який стосується кожного окремо.

У спол.: ***і.*** *консультації, бесіди, вправи, завдання, раціон, підхід.*

ІНЖЕНЕРНИЙ // ІНЖЕНЕРСЬКИЙ

ІНЖЕНЕРНИЙ, а, е. Пов'язаний з діяльністю, спеціальністю інженера.

У спол.: ***і.*** *кадри, молодь, споруда, інструмент, інститут, академія, факультет, служба, справа.* ***Δ І. війська (частини)*** *– допоміжний рід військ, який виконує технічні роботи.*

ІНЖЕНЕРСЬКИЙ, а, е. Який стосується інженера, належний йому.

У спол.: ***і.*** *диплом, досвід, етика, задум, хист, талант, плани, уява.*

ІНСТРУКТИВНИЙ // ІНСТРУКЦІЙНИЙ

ІНСТРУКТИВНИЙ, а, е. Який інструктує або містить у собі керівні вказівки.

У спол.: ***і.*** *лист, нарада, семінар, бесіда, мовлення, стиль.*

ІНСТРУКЦІЙНИЙ, а, е. Який належить до інструкції, міститься в інструкції.

У спол.: *і. карти, картки, положення, вимоги.*

ІНТЕЛІГЕНТНИЙ // ІНТЕЛІГЕНТСЬКИЙ

ІНТЕЛІГЕНТНИЙ, а, е. Освічений, культурний; властивий інтелігентові.

У спол.: *і. люди, людина, чоловік, жінка, хлопець, дівчина, товариство, коло людей, читач, вигляд, зовнішність, обличчя, розмова; бути і.*

ІНТЕЛІГЕНТСЬКИЙ, а, е. Який стосується інтелігента, інтелігенції, переважно старої, буржуазної.

У спол.: *і. кола, верства, партія, крило, салони, слабість.*

ІНФОРМАТИВНІСТЬ // ІНФОРМАЦІЯ // ІНФОРМОВАНІСТЬ

ІНФОРМАТИВНІСТЬ, ності. Певна кількість відомостей, знань про які-небудь події, чиюсь діяльність тощо; поінформованість.

У спол.: *і. глобальна, всебічна, багата; рівень, обсяг і.*

ІНФОРМАЦІЯ, ї. Повідомлення про стан справ, чиюсь діяльність, становище чого-небудь.

У спол.: *і. масова, повсякденна, поточна, оперативна, вичерпна, широка, коротка, правдива, однобічна, додаткова, політична, економічна, партійна, науково-технічна, метеорологічна, телеметрична; засоби масової і.; добірка, обробка, обсяг, передача, потік, служба і.; і. про хід будівництва, виробництва, збирання врожаю, хід змагань; і. давати, передавати, одержувати, підготувати, робити, проводити, слухати, заслухати, поліпшувати, брати, взяти; і. користуватися, обмінюватися.*

ІНФОРМОВАНІСТЬ, ності. Кількісні та якісні показники, що характеризують процес засвоєння інформації; поінформованість.

У спол.: *зростання (ступінь) і. народу (населення, робітників, учнів).*

Ї

ЇДА // ЇЖА

ЇДА, и. Споживання їжі.

У спол.: *ї. повільна, швидка, всухом'ятку, до (після) ї., перед ї., готуватися до ї., перебивати ї.*

ЇЖА, ї. Харчі.

У спол.: *ї. багата, різноманітна, калорійна, суха, пісна, жирна; рослинна, тваринна; ї. варити, готувати, приймати, споживати, ковтати, пережовувати, засвоювати.* Δ ***Груба ї.*** *– проста їжа, важка для перетравлення.*

К

КАМПАНІЯ // КОМПАНІЯ

КАМПАНІЯ, ї. Сукупність заходів для здійснення важливих громадсько-політичних, господарських або культурних завдань.

У спол.: *к. політична, пропагандистська, виборча, антикомуністична, воєнна, наклепницька; весняна, збиральна, посівна, просапна, хлібозбиральна, хлібозаготівельна; масова, довготривала, короткочасна; дискредитації, терору; к. розпочати, розгортати, проводити.*

КОМПАНІЯ, ї. 1. Група осіб, об'єднана певними інтересами; товариство.

У спол.: *к. (не)велика, мала, весела, галаслива, гомінка, жартівлива, гарна, чудова, дружна, цікава, своя; дівчат, хлопців, десятикласників. Δ* ***Водити к.*** *– знатися з кимось;* ***для к., за к.*** *– тому, що інші роблять те саме;* ***підтримувати к.*** *– не відмовлятися від участі в тому, що задумали або роблять інші.*

2. Капіталістичне торговельне або промислове об'єднання; спілка.

У спол.: *к. міжнародна, авіаційна, акціонерна, залізнична, телевізійна, торговельна; к. великі, відомі, державні, національні, страхові, вугільні, нафтові.*

КЕРІВНИЦТВО // КЕРУВАННЯ

КЕРІВНИЦТВО, а. 1. Спрямування чиєїсь діяльності, очолювання чогось.

У спол.: *к. випробуване, загальне, колективне, організаційне, партійної організації: брати участь у к. державою, профспілковим рухом; забезпечувати, здійснювати к.*

2 (збірне). Керівний склад якої-небудь організації, установи і т. п.

У спол.: *к. республіканське, обласне, районне, місцеве, партійне, профспілкове; заводу, колгоспу, установи, інституту, школи.*

КЕРУВАННЯ, я. 1 (рідко). Те саме, що керівництво в 1 зн.

У спол.: *брати участь у к.*

2. Сукупність приладів, за допомогою яких керують механізмами, машинами і т. п.; спрямування дії в певних межах, за допомогою певних пристроїв.

У спол.: *к. автоматичне, дистанційне, рульове, ручне, централізоване; автомобілем, машиною, польотом, оркестром, хором. Δ* ***Пост к.*** *– місце, де зосереджені технічні засоби керування певними виробничими процесами;* ***пульт к.*** *– пристрій, на якому зосереджено устаткування для контролю й керування різними об'єктами.*

КІННИЙ // КІНСЬКИЙ

КІННИЙ, а, е. 1. Який приводиться в рух кіньми.

У спол.: *к. трамвай, реманент, граблі, косарка, молотарка, плуг, сівалка, розпашники, снігорозорювачі.*

2. Який складається із вершників; пов'язаний із їздою на конях.

У спол.: *к. армія, військо, полк, сотня, загін, роз'їзд, розвідка, сторожа, спорт, змагання, перша Кінна. Δ* ***К. завод*** *– спеціальне господарство для розведення породистих, племінних коней.*

КІНСЬКИЙ, а, е. Властивий, належний коневі, призначений для коня; такий, як у коня.

У спол.: *к. скелет, череп, шкура, хвіст, грива, волос, шерсть, копито, збруя, упряж, сідло, вудило, путо, стійло, гній, піт, тупіт, іржання, табун, здоров'я. Δ* ***К. сила*** *– одиниця потужності, що дорівнює 0,736 кіловат. Як складова частина деяких ботанічних назв:* ***к.*** *біб,* ***к.*** *зуб,* ***к.*** *каштан,* ***к.*** *щавель,* ***к.*** *м'ята.*

КЛАСИЧНИЙ // КЛАСНИЙ // КЛАСОВИЙ

КЛАСИЧНИЙ, а, е. 1. Пов'язаний з давньогрецьким, давньоримським світом, з його культурою; античний; який красою подібний до статуї стародавніх греків і римлян; правильний.

У спол.: *к. світ, мистецтво, література, науки, філологія, герой, голова, обличчя, ніс, фігура, овал, профіль, краса. Δ* ***К. гімназія*** *– у дореволюційній Росії – середня школа, в якій обов'язково вивчались старогрецька й латинська мови та антична література;* ***к. освіта*** *– освіта, яка базується на вивченні старогрецької і латинської мов та античної літератури;* ***к. мови*** *– старогрецька й латинська мови.*

2. Який стосується класицизму, одного із основних напрямів у європейській літературі й мистецтві XVII – поч. XIX ст., зразком для якого було давньогрецьке й давньоримське мистецтво.

У спол.: *к. стиль, школа, література, архітектура, філософія.*

3. Створений класиком, видатним письменником, діячем мистецтва, науки, спорту тощо; зразковий; (розм.) чудовий, найкращий.

У спол.: *к. спадщина, музика, драматургія, проза, поезія, твір, роман, п'єса, праця, метод, визначення, висловлювання, доповідь, промова, виступ, зразок, приклад, стрибок, удар, нокаут.*

КЛАСНИЙ, а, е. 1. Який стосується класу як підрозділу початкової або середньої школи.

У спол.: *к. колектив, керівник, організатор, приміщення, кімната, дошка, журнал, робота, читання, збори.*

2. Який має високий професійний або спортивний розряд, рівень; майстерний.

У спол.: *к. спеціаліст, гравець, баскетболіст, футболіст, команда, виховання, гра. Δ* ***К. художник*** *– у дореволюційній Росії – звання, що присвоювалося особам, які закінчили Академію мистецтв із золотою або великою срібною медаллю.*

КЛАСОВИЙ, а, е. Який стосується суспільних класів, їх взаємовідносин, ідеології і т. ін.

У спол.: *к. ворог, сили, диференціація, суспільство, устрій, формація, відносини, поділ, розшарування, політика, суть, природа, зміст, ідеологія, свідомість, ненависть, єдність, солідарність, загартування, суперечності, гніт, насильство, бої, битва, боротьба, інтереси, наміри, завдання, вимоги, підхід, характер.*

КНИЖКОВИЙ // КНИЖНИЙ

КНИЖКОВИЙ, а, е. Який стосується книжки чи пов'язаний з нею, призначений для неї; який випускає, виготовляє книжки або торгує ними.

У спол.: ***к. видавництво, фабрика, продукція, багатство, фонд, видання, мистецтво, культура, графіка, мініатюра, обкладинка, справа, торгівля, базар, кіоск, виставка, огляд, стенд, шафа, полиця. Δ К. палата України*** *– бібліографічна інформаційна установа.*

КНИЖНИЙ, а, е. Характерний для писемно-літературного викладу, невластивий живій розмовній мові.

У спол.: ***к. мова, стиль, спадщина, традиція, грамотність, лексика, вислів, зворот, фразеологізм, словосполучення, суфікс, відтінок, забарвлення, слово, форма, елемент.***

КОЛЕКТИВІЗМ // КОЛЕКТИВНІСТЬ

КОЛЕКТИВІЗМ, у. Співпраця і взаємодопомога людей, що ґрунтуються на свідомому підпорядкуванні особистих інтересів колективним.

У спол.: ***к. гуманний; виховувати у дусі к., виховувати почуття к.***

КОЛЕКТИВНІСТЬ, ності. Керівництво, здійснюване групою людей; спільність.

У спол.: ***к. керівництва, управління, праці.***

КОЛІРНИЙ // КОЛЬОРОВИЙ

КОЛІРНИЙ, а, е. Який стосується кольору, забарвлення.

У спол.: ***к. гама, гармонія, поєднання, контрасти, дисгармонія, композиція, лад, вирішення, характеристика, ознака, особливості, якість, назви, відтінки, забарвлення, ефект.***

КОЛЬОРОВИЙ, а, е. Забарвлений, барвистий; який відтворює дійсність у кольорах.

У спол.: ***к. тканина, вовна, пряжа, нитки, шнурки, сорочка, халат, серветка, скатертина, вогні, лампочки, ліхтарики, райдуга, абажур, візерунок, вікна, вітраж, слайди, портрет, карта, олівці, папір, іграшка, прапорець, глина, дерево, мармур, скло, бетон, крейда, асфальт, лінолеум, плитка, кахлі, штукатурка, кіно, телебачення, мультиплікація, фільм, стрічка, зображення, фотографія, фото, негатив, позитив, буклет, картина, панно, палітра, рисунок, ескіз, таблиця, гравюра, рішення. Δ К. населення*** *– населення, яке належить не до білої раси.*

2. Який стосується виробництва не заліза та його сполук, а інших металів.

У спол.: ***к. метал, металургія, сплав, руди.***

КОМУНІКАТИВНИЙ // КОМУНІКАЦІЙНИЙ

КОМУНІКАТИВНИЙ, а, е (книжн.) Який стосується комунікації як спілкування, інформації.

У спол: ***к. роль, функція, діяльність, ситуація, структура, система, одиниця мови зв'язок, спрямованість тексту, членування речення, тип речення, значення слова, якості.***

КОМУНІКАЦІЙНИЙ, а, е. Який стосується комунікацій – шляхів сполучення, транспорту, ліній зв'язку тощо.

У спол : ***к. мережа, лінії, шляхи.***

КОН'ЄКТУРА // КОН'ЮНКТУРА

КОН'ЄКТУРА, и. (спец.). Відновлення зіпсованих місць у тексті або розшифрування на основі здогадів тексту, що не піддається прочитанню.

У спол.: *к. складна, цінна; к. проводити, здійснювати.*

КОН'ЮНКТУРА, и. Сукупність взаємозв'язаних умов, обстановка, що створилася; стан речей, що може впливати на хід і результат якої-небудь справи, питання чи процесу.

У спол.: *к. політична, економічна, галузева, міжнародна, погана; окремих країн, ринку; розвиток, формування, показники к.*

КОРЕНЕВИЙ // КОРІННИЙ

КОРЕНЕВИЙ, а, е. 1. Який стосується кореня рослини.

У спол.: *к. бульби, цибулини, волосок, губка, живець, паросток, пагінець, чохлик, шийка, система; живлення, підживлення.*

2 (лінгв.) Який стосується кореня – головної значущої частини слів; який складається лише з кореня.

У спол.: *к. мови, основа, частина слова, морфема, голосні, наголос.*

КОРІННИЙ, а, е. 1. Споконвічний, постійний.

У спол.: *к. населення, народи Сибіру, житель, гуцул, поліщук, сибіряк, киянин, москвич, львів'янка, лексика, слово.*

2. Дуже важливий, істотний.

У спол.: *к. проблеми, питання, завдання, властивість, риса, відмінність, зміни, злам, перелом, поворот, перебудова, перетворення, поліпшення, інтереси, прагнення, принципи, характер чогось, причини, сили, положення.*

КОРИСЛИВИЙ // КОРИСНИЙ

КОРИСЛИВИЙ, а, е. Який прагне до власної вигоди, базується на матеріальній вигоді, робиться заради власної наживи.

У спол.: *к. людина, дядько, дівчина; робити щось з к. метою, з к. міркувань.*

КОРИСНИЙ, а, е. 1. Який приносить або здатний приносити користь, добрі наслідки.

У спол.: *к. книга, підручник, довідник, монографія, дослідження, рослини, тварини, комахи, птахи, пропозиція, рекомендація, консультація, порада, допомога, діяльність, праця, справа, нарада, починання, рішення, обговорення, відпочинок, досвід, зустріч. Δ* ***К. копалини*** *– природні мінеральні утворення (руда, вугілля, нафта й ін.), які видобувають із надр землі й використовують у народному господарстві.*

2 (спец.). Те, що йде в діло.

У спол.: *к. час машини, к. об'єм доменних печей, вага к. вантажу, загальна к. площа. Δ* ***Коефіцієнт к. дії*** *– відношення кількості корисної роботи, виконаної яким-небудь механізмом, до кількості витраченої ним енергії.*

КРИВАВИЙ // КРОВНИЙ // КРОВ'ЯНИЙ

КРИВАВИЙ, а, е. 1. Залитий, укритий кров'ю; пов'язаний з пролиттям крові, який здійснює багато вбивств; жорстокий.

У спол.: *к. земля, дорога, стежка, поле, трава, рука, рана, слід; кліка, хунта, вбивця, диктатор, кат, палій; бій, битва, боротьба, війна, драма, сутичка, події, акція, злочин; руїна, пожежа, розправа, суд, терор, агресія, інквізиція, ігo, неволя.* Δ ***К. неділя*** *– день розстрілу царським урядом мирної демонстрації петербурзьких трудящих 9 січня 1905 р.; к. оргія, к. бенкет – битва, побоїще; масові вбивства; к. помста – жорстока відплата за вчинені злочини.*

2 (перен.) Нажитий важкою працею, добутий потом і кров'ю.

У спол.: *к. гроші, копійка, хліб, праця.* Δ ***К. мозолями добувати (заробляти) щось*** *– добувати (заробляти) щось виснажливою, важкою працею;* ***до к. поту працювати, к. потом умиватися*** *– працювати дуже важко, виснажливо.*

КРОВНИЙ, а, е. 1. Який має спільних предків.

У спол.: *к. брат, рідня, спорідненість, близькість, узи.*

2 (перен.) Який ґрунтується на духовній близькості, безпосередньо стосується когось, глибоко хвилює когось).

У спол.: *к. справа, діло, інтереси, зв'язок, дружба, братерство.* Δ ***К. образа*** *– глибока образа;* ***к. ворог*** *– непримиренний ворог.*

КРОВ'ЯНИЙ, а, е. Який міститься в крові або виник з крові.

У спол.: *к. пластинки, кільця, плазма, живлення, русло, пляма, ковбаса, борошно.* Δ ***К. тиск*** *– тиск крові у серцево-судинній системі людини й тварин.*

КРИВАВО, присл. У спол.: *к. помститися, разити, сходити, заходити, грати.*

КРОВНО, присл. У спол.: 1. *к. зріднений, споріднений, зв'язаний з кимось; заінтересований, зацікавлений у чомусь;* 2. *к. образити когось, помститися.*

КРИСТАЛ // КРИШТАЛЬ

КРИСТАЛ, у. Тверде неорганічне тіло, що має форму правильного багатогранника.

У спол.: *к. безбарвний, блискучий, великий, малий;* ***к.*** *використовувати, вирощувати; поверхня, самогранування, форма, чистота к.*

КРИШТАЛЬ, ю. Скло високого ґатунку, якому властива здатність сильно переломлювати світло, а також гра барв і мелодійний дзенькіт; вироби з такого скла, здебільшого посуд.

У спол.: ***к.*** *дорогий, дешевий, тонкий, грубий, дзвінкий, поліський, чеський, гірський; вироби з к.*

КРИСТАЛІЧНИЙ (КРИСТАЛЬНИЙ), а, е. У спол: ***к.*** *речовина, цукор, порошок, порода, сланець, камінь, будова, стан, тріод, щит, багатогранник, ґратка.*

КРИШТАЛЕВИЙ, а, е. У спол.: ***к.*** *люстра, посуд, ваза, келих, чарка, чаша, кубок, приз, трофей, намисто; (перен.)* ***к.*** *мелодія, пісня, палац, дзвін, голос, звук, вода, цівка, почуття, пишність.*

КУЛЬТУРНИЙ // КУЛЬТУРНИЦЬКИЙ

КУЛЬТУРНИЙ, а, е. 1. Освічений, вихований.

У спол.: *к. люди, людина, дівчина, хлопець, інженер, суспільство, прошарок.*

2. Такий, що стосується сукупності досягнень людства у суспільному, виробничому і духовному житті.

У спол.: *к. центр, рівень, прогрес, революція, ріст, розвиток, життя, будівництво, значення, піднесення.*

3. Пов'язаний з діяльністю в галузі літератури, освіти, мистецтва тощо.

У спол.: *к. діяч, працівник, співробітництво, спадщина, заходи, обмін, зв'язки, контакти, потреби, попит.*

4. Який вирощується, розводиться. У спол.: *к. рослина, сіянці.*

КУЛЬТУРНИЦЬКИЙ, а, е. Який стосується культурництва, просвітительський.

У спол.: *к. діяльність, робота, місія, прагнення, заходи, процеси, захоплення.*

Л

ЛИСТКОВИЙ // ЛИСТОВИЙ // ЛИСТЯНИЙ

ЛИСТКОВИЙ, а, е. Який стосується листка, його будови.

У спол.: *л. поверхня, пластинка, бруньки, мозаїка, цикл, довгоносик.*

ЛИСТОВИЙ, а, е. Який стосується тонкого шару якого-небудь матеріалу (паперу, заліза і т. ін.).

У спол.: *л. залізо, метал.*

ЛИСТЯНИЙ, а, е. Який стосується рослин, в яких є листя, виготовлений з листя.

У спол.: *л. ліс, дерево, перегній, спеції. Δ* ***Л. овочеві культури*** *– овочі, листя яких уживається як їжа (салат, петрушка тощо).*

ЛІКАРНЯНИЙ // ЛІ́КАРСЬКИЙ // ЛІКА́РСЬКИЙ // ЛІКУВАЛЬНИЙ

ЛІКАРНЯНИЙ, а, е. Який стосується лікарні.

У спол.: *л. містечко, заклад, корпус, установа, палата, одяг, піжама, режим, обід, ліжко. Δ* ***Л. листок (бюлетень)*** *– документ, що засвідчує право робітника або службовця на тимчасове звільнення від роботи.*

ЛІКАРСЬКИЙ, а, е. Який стосується лікаря і його діяльності, іноді – лікування.

У спол.: *л. діяльність, праця, обхід, обстеження, допомога, порада, консультація, контроль, заборона, висновок, діагноз, припис, рецепт, повинність, обов'язок, мораль, клятва, етика, таємниця, халат.*

ЛІКА́РСЬКИЙ, а, е. Який стосується ліків.

У спол.: *л. рослини, трави, культури, сировина, препарат, ромашка, шавлія, ягода, меліса, буркун, алтея, нагідки, вербена, первоцвіт; відділ готових л. форм.*

ЛІКУВАЛЬНИЙ, а, е. Який пов'язаний з лікуванням, використовується для лікування.

У спол.: *л. режим, ефект, мета, засіб, властивості, дієта, харчування, доза, вправи, процедура, фізкультура, центр. Δ* ***Л. факультет*** *– відділення медичного навчального закладу для підготовки спеціалістів широкого профілю.*

ЛІКУВАТИ // ЛІЧИТИ

ЛІКУВАТИ, кую, куєш, *недок., кого, що*. Застосовувати ліки та інші засоби припинення болю, захворювання.

У спол.: *л. хворого, дитину, жінку, сина, тварин, собаку, коня, серце, печінку, нирки, зуби, вуха; антибіотиками, ліками, травами, домашніми засобами, ультразвуком, сном, гіпнозом; вдома, в лікарні, в санаторії; амбулаторно, стаціонарно, добре, успішно; л. продовжувати, починати.*

ЛІЧИТИ, лічу, лічиш, *недок.* Називати числа у послідовному порядку, вести підрахунки; рахувати.

У спол.: *л. гроші, учнів, присутніх, вагони, машини; до двох, до трьох, до ста, до тисячі; на рахівниці, на арифмометрі, на пальцях, на ЕОМ; швидко, поволі, голосно, тихо, усно, без помилки, уважно, добре. Δ* ***Л. хвилини (години, дні)*** *– стежити за часом, з нетерпінням чекаючи кого-, чого-небудь;* ***ребра л. (полічити)*** *– бити кого-небудь.*

ЛЮДНИЙ // ЛЮДЯНИЙ

ЛЮДНИЙ, а, е. Багатолюдний.

У спол.: *л. місто, площа, місце, заклад, вулиця, мітинг, збори, базар.*

ЛЮДЯНИЙ, а, е. Гуманний, доброзичливий, чуйний до інших.

У спол.: *л. закон, девіз, вчинок, серце, душа; л. бути, стати.*

М

МАТЕРИН // МАТЕРИНСЬКИЙ

МАТЕРИН, а, е. Належний матері.

У спол.: ***м.*** *хустина, пальто, кожушок, плахта, чоботи, фото, очі, чоло, рука, коси, мова, голос, думка, обійми.*

МАТЕРИНСЬКИЙ, а, е. 1. Властивий матері; такий, як у матері; щирий, ніжний, рідний.

У спол.: ***м.*** *почуття, доброта, щирість, любов, ніжність, ласка, горе, біль, страждання, обов'язок, інстинкт.*

2. Такий, що дає основу для життя.

У спол.: ***м.*** *рослина, клітина. Δ* ***М. порода*** *– верхній шар гірських порід, з якого завдяки діяльності тварин та рослин утворюється ґрунт.*

МЕЛОДИКА // МЕЛОДІЯ

МЕЛОДИКА, и. 1 (спец.). Сукупність властивостей і закономірностей, які характеризують мелодичні явища в музиці, мові, поезії.

У спол.: ***м.*** *своєрідна, пластична; музики, мови, мовлення, вірша, новели; природа, характер, велич, пластичність, простота* ***м.****; м. вивчати.*

2. Вчення про мелодію.

У спол.: *досягнення, успіхи* ***м.****; дослідження з м.*

МЕЛОДІЯ, ї. 1. Послідовність звуків, організованих ритмічно й ладово-інтонаційно.

У спол.: ***м.*** *народна, фольклорна, чиста, відома, давня, весела, жартівлива, сумна, лірична, спокійна, плавна, ритмічна; гімну, пісні, коломийки, польки, вальсу, танго; діапазон, чари, краса* ***м.****; м. запам'ятати, вивчити.*

2. Наспівне співзвуччя.

У спол.: ***м.*** *душі, серця, дитинства.*

МЕЛОДИЧНИЙ, а, е. У спол.: ***м.*** *багатство, основа, лад, манера, засоби, періоди, ознаки, малюнок.*

МЕЛОДІЙНИЙ, а. е. У спол.: ***м.*** *пісня, вірш, голос, мова, спів, музика, вальс, полонез, танго, полька, менует, дзвін, свист, дзюрчання, цвіріньканння.*

МЕТЕОРОЛОГІЯ // МЕТРОЛОГІЯ

МЕТЕОРОЛОГІЯ, ї. Наука про атмосферу, її властивості та процеси, що в ній відбуваються.

У спол.: ***м.*** *сільськогосподарська, динамічна; інститут, прогрес, галузь, розділ* ***м.****;* ***м.*** *вивчати.*

МЕТРОЛОГІЯ, ї. Наука про міри та ваги.

У спол.: ***м.*** *законодавча, науково-дослідна, історична; матеріалів; досягнення* ***м.****;* ***м.*** *і стандартизація.*

МЕТЕОРОЛОГІЧНИЙ, а, е. У спол.: ***м.*** *центр, обсерваторія, станція, майданчик, прилади, космічна система, бюро, служба, інформація, прогнози, дані, спостереження, дослідження, процеси, явища, причини, словник.* ***Д М. супутники*** *– штучні супутники Землі, призначені для спостереження за станом атмосфери.*

МЕТРОЛОГІЧНИЙ, а, е. У спол.: ***м.*** *стандарт, служба, організація, установа, інститут, характеристики, терези.*

МЕТОД // МЕТОДИКА // МЕТОДОЛОГІЯ

МЕТОД, у. Спосіб пізнання, дослідження чого-небудь; система прийомів для досягнення поставленої мети.

У спол.: ***м.*** *діалектичний, марксистський, новий, сучасний, творчий, прогресивний, передовий, схоластичний, застарілий, правильний, об'єктивний, (не)науковий, дедуктивний, індуктивний, класичний, традиційний, статистичний, порівняльно-історичний, проблемний, бригадний, алгоритмічний, економічний, біохімічний; інженера, вченого, пізнання, дослідження, експерименту, розрахунку, обробки, буріння, добування металу, лікування, навчання, виховання, бесіди, вправ, перевірки та оцінки знань; риса, суть, зміст, недолік, використання, ефективність, застосування, вибір, противник якого-небудь* ***м.****;* ***м.*** *створювати, розробляти, освоювати, удосконалювати, впроваджувати, відстоювати, пропагувати;* ***м.*** *захоплюватися, користуватися; від певного* ***м.*** *відмовитися; з* ***м.*** *ознайомити(ся); на якому-небудь* ***м.*** *зупинитися;* ***м.*** *дає результат, відображає, застосовується.*

МЕТОДИКА, и. 1. Сукупність взаємопов'язаних способів та прийомів доцільного проведення будь-якої роботи.

У спол.: ***м.*** *наукова, передова; виведення нових сортів, наукового дослідження, опрацювання матеріалу, перекладу;* ***м.*** *вивчати, удосконалювати, пропагувати, впроваджувати;* ***м.*** *володіти.*

2. Розділ педагогіки, що вивчає, складає правила та методи викладання якого-небудь навчального предмета.

У спол.: ***м.*** *ефективна; викладання рідної мови (іноземних мов, фізики, хімії); розробка, викладання* ***м.***; ***м.*** *вдосконалювати, розробляти, вивчати;* ***м.*** *володіти.*

МЕТОДОЛОГІЯ, ї. Вчення про методи пізнання та перетворення дійсності, система взаємопов'язаних методів; філософська теоретична основа.

У спол.: ***м.*** *діалектико-матеріалістична, ворожа; наукових досліджень, соціального пізнання, революційної дії, історії, мовознавства; оволодіти* ***м.***

МЕТОДИЧНИЙ // МЕТОДОЛОГІЧНИЙ

МЕТОДИЧНИЙ, а, е. 1. Який стосується методики, діє згідно з правилами методики, пов'язаний або належить до неї.

У спол.: ***м.*** *підготовка, допомога, робота, рівень, підхід, майстерність, література, посібник, журнал, розробка, рекомендації, поради, вказівки, лист, керівництво, рада, об'єднання, комісія, кабінет, центр.*

2. Який здійснюється за певним планом; дуже послідовний, систематичний.

У спол.: ***м.*** *рухи, вогонь, обстріл, знищення, переслідування, хлюпання.*

МЕТОДОЛОГІЧНИЙ, а, е. Який стосується методології.

У спол.: ***м.*** *принцип, рівень, концепція, позиція, засади, проблема, спрямованість, структура, питання, основа науки (лекції), семінар, проблеми вивчення літератури.*

МЕХАНІЗОВАНИЙ // МЕХАНІЧНИЙ

МЕХАНІЗОВАНИЙ, а, е. Оснащений машинами та механізмами, пов'язаний із застосуванням машин та механізмів.

У спол.: ***м.*** *бригада, загін, військова частина, сільське господарство, дільниця, корпуси, тік, кормоцехи, праця, відгодівля птиці, збирання кукурудзи (картоплі, льону, капусти), сільськогосподарські роботи, технологічні процеси, водогін.*

МЕХАНІЧНИЙ, а. е. 1. Пов'язаний з процесами та явищами, які вивчає механіка.

У спол.: ***м.*** *енергія, система, рух, якості матеріалу.*

2. Пов'язаний з дією механізмів, їх виготовленням, ремонтом.

У спол.: ***м.*** *прилад, пристрій, двигун, лічильник, рухи, насос, мішалка, пилка, лопата, м'ясорубка, завод, цех, майстерня.*

3. Який виконується несвідомо, автоматично, машинально.

У спол.: ***м.*** *рухи, жест, запам'ятовування, заучування, читання, копіювання, помилка.*

МИМОХІДЬ // МИМОХІТЬ

МИМОХІДЬ, присл. 1. Проходячи мимо кого-, чого-небудь, по дорозі.

У спол.: ***м.*** *заглянути, зазирнути, поглянути, зачерпнути.*

2. Побіжно, не зосереджуючись спеціально на чому-небудь.

У спол.: ***м.*** *сказати, говорити, глянути, зустрічатися.*

МИМОХІТЬ, присл. Без певного наміру, мимоволі, несвідомо.

У спол.: ***м.*** *подумати, згадати, сказати, повертатися, оглядатися, тупати, опускати руку, доторкатися.*

МОВА // МОВЛЕННЯ

МОВА, и. І. Основний засіб спілкування і взаємного розуміння в людському суспільстві.

У спол.: ***м.*** *рідна, національна, іноземна, латинська, старослов'янська, російська, іспанська, загальнонародна, державна, штучна, міжнародна; індоєвропейські, слов'янські, романські, тюркські; синтетичні, аналітичні, флективні, давні, класичні, живі, споріднені, старописемні; народу, міжнаціонального спілкування, племен; поняття, теорія, походження, розвиток, еволюція, стан, система, одиниці, форми, функції, історія, багатство, засоби, краса, аналіз, вивчення, дослідження, засвоєння, знання* ***м.****; відображення чогось у* ***м.****; посібник (підручник, заняття, екзамен) з* ***м.****; м. описувати, вивчати, любити, розуміти, забути; м. порівнювати, зіставляти;* ***м.*** *оволодіти, розмовляти; з якою* ***ю м.*** *ознайомитися; до* ***м.*** *прислухатися; якою* ***м.*** *і на якусь* ***м.*** *перекладати. Δ* ***Аморфні (ізолюючі) м.*** *– мови, що не мають форм словозміни.*

2 (тільки одн.). Те саме, що мовлення; спосіб, манера висловлюватися; окремий стиль.

У спол.: ***м.*** *розмовна, побутова, газетна, наукова, ділова, офіційна, адміністративна, канцелярська, тиха, спокійна, ніжна, проста, суха, дитяча; письменника, Шевченка, газети, кіно, радіо, реклами, пам'яток, твору, роману, поеми, дітей, моряків, злодіїв; новаторство, самобутність, архаїзація, стилістика* ***м.****; м. супроводжувати жестами; до чиєїсь* ***м.*** *прислухатися. Δ* ***Езопівська м.*** *– спосіб замасковано висловлювати думки за допомогою натяків, алегорій, іронії, зіставлень;* ***непряма м.*** *(грам.) – чужа мова, яка передається за допомогою підрядних речень;* ***пряма м.*** *(грам.) – точно, дослівно відтворене мовлення особи, про яку розповідають;* ***вести м.*** *– говорити;* ***знаходити спільну м.*** *– порозумітися.*

3. (тільки одн., перев. чого, перен.) Все інше, за допомогою чого можна передати думку; що може бути засобом спілкування.

У спол.: ***м.*** *жестів, очей, тварин, птахів, мурашок, душі, серця, сопілки, скрипки, музики, зірок, дерев, квітів.*

МОВЛЕННЯ, я. (книжн., перев. лінгв.). 1. Процес говоріння, результат цього говоріння; втілення, реалізація мови як системи; манера говорити.

У спол.: ***м.*** *чітке, розвинуте, багате, бідне, культурне, (не)грамотне, (не) правильне, вільне; дитини, іноземця, німця, киянина; процес, психологія, розвиток, темп, чистота, правильність, культура, дар, порушення* ***м.****; помилки в* ***м.****;* ***м.*** *розвивати, виправляти.*

2. Те саме, що стиль мови.

У спол.: ***м.*** *усне, писемне, літературне, народне, монологічне, діалогічне, сценічне, декламаційне, телевізійне, ділове, регулярне; тип, стилі, жанри, стилістика* ***м.***

МОВНИЙ, а, е. У спол.: ***м.*** *надбання, практика, дійсність, реальність, сучасність, будівництво, теорія, звучання, система, норма, режим, явище, одиниця, знак, фігура, чуття, аналіз, недоліки.*

МОВЛЕННЄВИЙ, а, е (лінгв.). У спол.: ***м.*** *практика, процес, фактори, риси, відмінності.*

МУЗИКАЛЬНИЙ // МУЗИЧНИЙ

МУЗИКАЛЬНИЙ, а, е. 1. Обдарований здатністю тонко сприймати музику, відчувати музичні твори, виконувати їх.

У спол.: ***м.*** *людина, дитина, хлопець, дівчина, родина, сім'я, тріо, народ, вухо, слух, пальці, птах, душа.*

2. Мелодійний, приємний звучанням.

У спол.: ***м.*** *твір, мова, вірш, голос; м. бути, виявитися.*

МУЗИЧНИЙ, а, е. Який стосується музики як виду мистецтва.

У спол.: ***м.*** *мистецтво, творчість, форма, система, інструмент, твір, образ, драма, комедія, фільм, вечір, відділ програми, вікторина, репертуар, передача, програма, номер, редакція, супровід, мотив, виховання, освіта, мислення, смаки, характеристика дійової особи, студія, школа, училище, технікум, гурток, ансамбль, магазин, кіоск, салон, видавництво, журнал, культура, життя, подія, стихія, обдарування, знання, керівник, критик, товариство, громадськість, колектив.*

Н

НАГОДА // ПРИГОДА

НАГОДА, и. Зручні для здійснення чого-небудь обставини, слушний момент.

У спол.: ***н.*** *перша, зручна, відповідна, добра, хороша, вимріяна; з **н.** ювілею, дня народження, свят; з **н.** заговорити, сказати, звернутися; **н.** чекати, не поминути; **н.** мати, шукати, знайти, використовувати; з **н.** скористатися, з **н.** чогось привітати.* Δ ***При н.*** *– в слушний (зручний) час.*

ПРИГОДА, и. 1. Те, що трапилось (здебільшого непередбачене, несподіване); подія, випадок.

У спол.: ***п.*** *тяжка, лиха, нічна.* Δ ***Стати у п.*** *– згодитися до чогось, допомогти комусь.*

2 (перен. мн.). Події, які трапляються під час подорожей, мандрівок.

У спол.: *п. веселі, чудесні, романтичні, воєнні, мисливські;* ***п.*** *в дорозі, розповідати про* ***п.***

НА ПРОТЯЗІ // ПРОТЯГОМ

НА ПРОТЯЗІ, прийм. **на** з ім. **протяг** у зн. різкий струмінь повітря, що продуває.

У спол.: *стояти, сидіти на* ***п.****; на* ***п.*** *продуло, холодно.*

ПРОТЯГОМ, прийм. з род. Уживається при позначенні часу тривання, існування якої-небудь дії, процесу.

У спол.: ***п.*** *хвилини, години, дня, доби, року, зміни, уроку, лекції, чергування.*

НАСТАНОВА // ПОСТАНОВА // ПОСТАНОВКА // УСТАНОВКА

НАСТАНОВА, и. Вказівка або порада діяти певним чином.

У спол.: **н.** *партійна, ідеологічна, офіційна; з'їзду, партії, політики, батьків, вихователів, старших; актуальність* ***н.***; ***н.*** *давати, виконувати.*

ПОСТАНОВА, и. Розпорядження, акт органів державної влади, ухвала якогось колективу.

У спол.: ***п.*** *офіційна, урядова; з'їзду, уряду, суду, засідання, зборів, бюро;* ***п.*** *видати, прийняти, виконувати, порушувати; проект* ***п.;*** *записати в протокол* ***п.***

ПОСТАНОВКА, и. (тільки одн.). Організація якоїсь діяльності; спосіб трактування, висвітлення певного явища, проблем.

У спол.: ***п.*** *творча, зразкова, новаторська, загальна, традиційна, незадовільна, принципова; проблеми, питання, справи, навчання, ідейно-виховної роботи; рівень* ***п.***

2 (театр.). Здійснення вистави на сцені театру.

У спол.: ***п.*** *твору, п'єси, драми, опери, балету;* ***п.*** *здійснювати; грати роль у* ***п.***

УСТАНОВКА, и. 1. Пристрій, механізм, який допомагає виконувати певну роботу.

У спол.: ***у.*** *механічна, бурова, вітрова, дощова, продувальна.*

2 (псих.). Стан готовності до певної активності, спрямованої на задоволення тієї чи іншої потреби.

У спол.: ***у.*** *цільова, фіксована, нервова, соціальна; свідомості, особистості; теорія* ***у.***

О

ОБ'ЄКТИВІСТСЬКИЙ // ОБ'ЄКТИВНИЙ // ОБ'ЄКТНИЙ

ОБ'ЄКТИВІСТСЬКИЙ, а, е. Який стосується об'єктивізму – антинаукового принципу тлумачення явищ суспільного життя, який обмежується констатуванням наявності певних суспільних процесів без аналізу їх причин і класового змісту.

У спол.: ***о.*** *позиції, ставлення, ідеї, погляд.*

ОБ'ЄКТИВНИЙ, а, е. 1. Який існує поза людською свідомістю і не залежить від неї.

У спол.: ***о.*** *реальність, фактор, закономірність, зв'язок, потреба, умови, причини, неминучість, необхідність, обставини.* ***Δ О. показники*** *(мед.) – показники хвороби, які мають зовнішній вияв.*

2. Який безсторонньо оцінює явища, факти.

У спол.: ***о.*** *оцінка, думка, судження, відповідь, висновки, відомості, дані, довідка, критика, рішення;* ***о.*** *бути, вважати щось* ***о.***

ОБ'ЄКТНИЙ, а, е (грам.). Який стосується додатка як члена речення.

У спол.: ***о.*** *відношення, словосполучення, зв'язки.*

ОЖЕЛЕДИЦЯ // ОЖЕЛЕДЬ

ОЖЕЛЕДИЦЯ, і. Тонкий шар льоду на поверхні землі.

У спол.: ***о.*** *легенька, сильна; братися* ***о.***; *на дорогах* ***о.***

ОЖЕЛЕДЬ, і. Кристали льоду-снігу, якими обростають стовбури та гілки дерев, дроти тощо.

У спол.: *о. слабка, сильна, несподівана;* ***о. вкриватися.***

ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ // ОРГАНІЗОВАНИЙ

ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ, а, е. Пов'язаний з дією, спрямованою на організацію, згуртування, мобілізацію когось на що-небудь.

У спол.: *о. структура, побудова, основа, напрям, принцип, створення, завдання, заходи, питання, форми впливу, труднощі, характер, начало, єдність, зміцнення, діяльність, робота, комітет, керівництво, збори, засідання.*

ОРГАНІЗОВАНИЙ, а, е. Належно впорядкований, планомірно спрямований на що-небудь.

У спол.: *о. робітничий клас, армія, робота, діяльність, страйк, похід; добре, недостатньо, відповідно; урядом, школою.*

ОСОБИСТИЙ // ОСОБОВИЙ

ОСОБИСТИЙ, а, е. 1. Який належить певній особі; призначений для індивідуального користування чи обслуговування (переважно про конкретні предмети).

У спол.: *о. власність, господарство, майно, речі, бібліотека, книжка, спорядження, запаси, зброя, інструменти, папери, архів, кабінет, підпис, недоторканість, машина, секретар, ординарець, перекладач, охорона.*

2. Який безпосередньо стосується якоїсь особи, виражає її індивідуальність (перев. у спол. з абстрактними назвами).

У спол.: *о. досвід, знання, думка, духовний світ, життя, гідність, достоїнство, хоробрість, мужність, відвага, мотиви, справи, думка, питання, інтереси, уподобання, смаки, зацікавлення, користь, успіх, щастя, горе, драма, трагедія, невдачі, образа, відносини, симпатії, захоплення, зацікавлення, антипатії, рахунки, листування, розмова.*

3. Який здійснюється самою особою безпосередньо, а не через інших.

У спол.: *о. нагляд, участь, присутність, допомога, втручання, ініціатива, відповідальність, внесок, приклад, керівництво, спостереження.*

ОСОБОВИЙ, а, е. 1. Який стосується окремої людини, індивіда. Вживається в кількох усталених словосполученнях.

У спол.: *Δ* ***О. назва*** *– слово або словосполучення, що є власною назвою людини;* ***о. посвідчення*** *– документ, у якому записано основні відомості про його власника;* ***о. склад*** *– склад людей, що працюють або служать у якій-небудь установі, військовій частині, на підприємстві;* ***о. справа*** *(канц.) – сукупність документів працівника, у яких відображається його трудова діяльність;* ***о. рахунок*** *(бухг.) – рахунок в ощадкасі, в банку, відкритий на окрему особу.*

2 (грам.). Який виражає категорію особи.

У спол.: *о. форма, конструкція, утворення, дієслово, займенник, речення.*

П

ПАЛИВО // ПАЛЬНЕ

ПАЛИВО, а. Горюча тверда, рідка або газоподібна речовина (дрова, вугілля, нафта, газ і т. ін.), яка служить джерелом теплової енергії, тепла.

У спол.: ***п.*** *природне, органічне, неорганічне, синтетичне, штучне, ядерне, тверде, рідке, газоподібне, дизельне, ракетне; використання, економія* ***п.***; ***п.*** *економити;* ***п.*** *запасатися; на* ***п.*** *заощаджувати.*

ПАЛЬНЕ, ого. Паливо для двигунів внутрішнього згоряння (бензин, солярка тощо).

У спол.: ***п.*** *загущене, очищене, високоякісне;* ***п.*** *запасатися.*

ПАЛИВНИЙ, а, е. У спол.: ***п.*** *промисловість, господарство, корисні копалини, ресурси, криза, база, район, бак.*

ПАЛЬНИЙ, а, е. У спол.: ***п.*** *суміш.*

ПАМ'ЯТКА // ПАМ'ЯТНИК

ПАМ'ЯТКА, и. Предмет матеріальної культури минулого, який зберігся; іноді – природи.

У спол.: ***п.*** *матеріальна, культурна, історична, археологічна, архітектурна, літературна, писемна, цінна, чудова; культури, літератури, мови, старовини, природи;* ***п.*** *досліджувати, вивчати, охороняти; Українське товариство* ***пам'яток*** *історії та культури.*

ПАМ'ЯТНИК, а. *кому, чому.* Архітектурна або скульптурна споруда в пам'ять чи на честь когось, чогось.

У спол.: ***п.*** *кам'яний, бронзовий, гранітний, мармуровий, великий, величний, грандіозний, вічний, надгробний, надмогильний; з мармуру, з каменю, на могилі; Щорсу, героям революції, старим більшовикам, епосі; автор, кошторис, проект* ***п.***; ***п.*** *побудувати, встановити, поставити, спорудити, відкрити; покладення вінків до* ***п.***

ПЕРВИННИЙ // ПЕРВІСНИЙ

ПЕРВИННИЙ, а, е. 1. Від якого або з якого починається що-небудь; початковий.

У спол.: ***п.*** *продукція, вид сировини, обробка льону (бавовни, молока), устаткування.*

2. Який з'явився раніше вторинного.

У спол.: ***п.*** *ознака, якість, імена, прийменник, корінь, кора.*

3. Який є початковою ланкою якоїсь структури, організації; низовий.

У спол.: ***п.*** *партійна (профспілкова) організація, ланка.*

ПЕРВІСНИЙ, а, е. 1. Який існував у найдавніші періоди.

У спол.: ***п.*** *стан, епоха, природа, ліс, людина, рослина, тварина, печера, лад, суспільство, община, мистецтво.*

2. Який існував спочатку і був замінений чимось іншим.

У спол.: ***п.*** *варіант, редакція, задум, матеріал, текст, форма, оформлення.*

ПЕРЕКЛАДАЦЬКИЙ // ПЕРЕКЛАДНИЙ

ПЕРЕКЛАДАЦЬКИЙ, а, е. Який стосується перекладача і його діяльності.

У спол.: ***п.*** *справа, праця, діяльність, робота, практика, завдання, нива, мистецтво, майстерність, талант, можливості, техніка, манера, стиль, клопіт, перо, сили, колектив.*

ПЕРЕКЛАДНИЙ, а, е. Перекладений з іншої мови; який стосується перекладу як виду літературної діяльності.

У спол.: ***п.*** *література, текст, поезія; словник, словесність, мова.*

ПИСЕМНІСТЬ // ПИСЬМЕННІСТЬ // ПИСЬМЕНСТВО

ПИСЕМНІСТЬ, ності, ж. (збірне). Система графічних знаків, уживаних для писання в якій-небудь мові або групі мов.

У спол.: ***п.*** *слов'яно-кирилична, слов'янська, латинська, англійська, арабська, французька; виникнення, розвиток, створення* ***п.;*** ***п.*** *створювати, розвивати, удосконалювати.*

ПИСЬМЕННІСТЬ, ності, ж. Уміння читати й писати; грамотність.

У спол.: ***п.*** *суцільна; рівень, показник* ***п.***

ПИСЬМЕНСТВО, а, с. (перев. книжн.) Література; літератори.

У спол.: ***п.*** *світове, давнє; Росії, України, Франції: історія, нарис* ***п.*** *Δ* ***Красне п.*** *– художня література.*

ПЛУТАТИ // ПУТАТИ

ПЛУТАТИ, таю, таєш, *недок.*, 1. Безладно переплітати нитки, волосся тощо). У спол.: ***п.*** *нитки, волосся, бороду, Δ* ***П. ногами*** *– ходити повільно, мляво, ледве переступаючи.*

2 (перен.). Вносити безладдя, неясність у що-небудь, помилятися чи свідомо вводити в оману.

У спол.: ***п.*** *поняття, плани, думки, свідчення, зізнання, слова, деталі, кольори, Івана з Миколою. Δ* ***П. карти*** *– розладнувати чиїсь плани, наміри, сподівання;* ***п. сліди*** *– змінюючи напрям руху, намагатися збити* ***когось*** *зі сліду.*

ПУТАТИ, таю, таєш, *недок.*, *що.* Стягувати путами – ременями, мотузками, ланцюгами – ноги якої-небудь тварини, щоб обмежити її рух.

У спол.: ***п.*** *ноги, коні, лошата;* ***п.*** *за ноги.*

ПОПЛУТАТИ, таю, таєш, *док.* У спол.: ***п.*** *плани, сліди, нитки, волосся.*

ПОПУТАТИ, таю, таєш, *док.* У спол.: ***п.*** *коней, ноги.*

ПОПЛУТАНИЙ, а, е. У спол.: ***п.*** *волосся, борода, нитки.*

ПОПУТАНИЙ, а, е. У спол.: ***п.*** *кінь, тварина, ноги.*

ПОКАЖЧИК // ПОКАЗНИК

ПОКАЖЧИК, а. Напис, стрілка або інша позначка, що вказує на напрям руху, розташування чого-небудь.

У спол.: ***п.*** *залізничний, дорожній, руху; світловий;* ***п.*** *встановлювати, запримітити.*

2. Довідкова книжка або довідковий список, доданий до книжки.

У спол.: **п.** *алфавітний, предметний, бібліографічний;* ***п.*** *імен, власних назв, квартир, літератури, друкованих праць;* ***п.*** *зробити, складати, додати;* ***п.*** *користуватися.*

3. Контрольно-вимірювальний прилад.

У спол.: ***п.*** *температури (повітря, води), глибини, рівня, палива, швидкості.*

ПОКАЗНИК, а. 1. Доказ, ознака чого-небудь.

У спол.: ***п.*** *важливий, виробничий, економічний, високий, рекордний, завищений, низький, концентрований, якісний, кількісний, графічний; зростання, добробуту, ефективності, якості, зрілості, міцності знань, успішності, освітнього рівня, прогресу науки, кризи.*

2 (перев. мн.). Дані про результати якоїсь роботи, якогось процесу.

У спол.: ***п.*** *високі, якісні, спортивні; підприємства, установи, школи, тваринництва; дошка* ***п.;*** ***п.*** *виписувати, визначати; домагатися високих* ***п.*** *Δ* ***П. степеня*** *(мат.) – цифра чи літера, що вказує, до якого степеня підноситься число або вираз.*

ПОРІВНЯЛЬНИЙ // ПОРІВНЯННИЙ

ПОРІВНЯЛЬНИЙ, а, е. Який ґрунтується на порівнянні; одержаний внаслідок порівняння.

У спол.: ***п.*** *мовознавство, стилістика, фізіологія, педагогіка, психологія, метод, методика, вивчення, аналіз, матеріал, дані, конструкції, цінність.*

ПОРІВНЯННИЙ, а, е (спец.). Який можна порівнювати з іншими.

У спол.: ***п.*** *величини, поняття. Δ* ***П. ціни*** *(екон.) – ціни будь-якого певного року, що їх умовно беруть за базу, порівнюючи обсяг виробництва та ін. економічні показники.*

ПРОБЛЕМА // ПРОБЛЕМАТИКА

ПРОБЛЕМА, и. Складне питання, завдання, що потребує розв'язання, вивчення, дослідження.

У спол.: ***п.*** *складна, важлива, глибока, основна, кардинальна, (не) актуальна, гостра, назріла, (не) вирішена, нова, чергова, теоретична, практична, (не) наукова, методична, філософська, політична, соціальна, національна, економічна, господарська, аграрна, міжнародна;* ***п.*** *різні, численні; походження, використання, організації, автоматизації, розвитку, роззброєння, війни, миру, економіки, ринку, політики, ідеології, виховання, освіти, моралі, майбутнього, теорії, практики; порушення, вивчення, дослідження, аналіз, розгляд, обговорення, вирішення, значення, складність* ***п;*** *коло, серія, ряд* ***п.;*** ***п.*** *порушити, розглядати, вивчати, аналізувати;* ***п.*** *торкнутися;* ***п.*** *приділяти увагу;* ***п.*** *цікавитися; до* ***п.*** *звернутися, на* ***п.*** *звернути увагу; над* ***п.*** *працювати, з приводу* ***п.*** *висловлюватися, у* ***п.*** *перерости, робити з чогось* ***п.*** *Δ* ***П. номер один*** *– якнайважливіше питання, яке потребує негайного вирішення.*

ПРОБЛЕМАТИКА, и (тільки одн.). 1. Сукупність проблем.

У спол.: ***п.*** *різноманітна, широка, природоохоронна; вченого, досліджень; актуальність* ***п.***

2. Ідейно-тематичний зміст твору.

У спол.: ***п.*** *здрібнена, невисвітлена;* ***п.*** *роману, поем, твору.*

ПРОБЛЕМНИЙ, а, е. У спол.: ***п.*** *лекція, урок, тип навчання, підхід, завдання, ситуація, стаття, лабораторія, характер чогось; гостро* ***п.***

ПРОБЛЕМАТИЧНИЙ, а, е. 1. Сумнівний.

У спол.: ***п.*** *питання, вирішення.*

2. Багатий проблемами.

У спол.: ***п.*** *твір, роман; здаватися* ***п.***

ПРОГРАМНИЙ // ПРОГРАМОВИЙ // ПРОГРАМОВАНИЙ

ПРОГРАМНИЙ, а, е. Який містить у собі програму, визначає основу діяльності, політичну платформу, що нею керуються.

У спол.: ***п.*** *вимога, лінія, мета, основа, задум, принцип, положення, накреслення, документ, твір, тези, лозунг, вірш, промова.* ***Δ П. музика*** *(муз.) – інструментальна музика, написана на певний сюжет, викладений у словесній (часто поетичній) програмі;* ***п. керування*** *– процес керування об'єктом за програмою – закодованим планом дії електронної машини.*

ПРОГРАМОВИЙ, а, е. Який є в навчальній програмі.

У спол.: ***п.*** *матеріал з математики (з російської літератури, з української мови, з фізики, з хімії), твір, теми, вимоги.*

ПРОГРАМОВАНИЙ, а, е. Який здійснюється за допомогою програмування-кодування й навчальних машин, пристроїв (іноді й без них).

У спол.: ***п.*** *навчання, вивчення іноземних мов (граматики, хімії), система, завдання.*

ПРОФЕСІЙНИЙ // ПРОФЕСІОНАЛЬНИЙ

ПРОФЕСІЙНИЙ, а, е. Який стосується роду занять, трудової діяльності людини.

У спол.: ***п.*** *лідер, рівень, уміння, кваліфікація, знання, компетентність, вправність, досвід, кругозір, обізнаність, майстерність, обов'язок, підготовка, освіта, (не) підготовленість, (не) придатність, (не) спроможність, орієнтація, становлення, етика, таємниця, розмова, вжиток, цікавість, травма, хвороба, захворювання, об'єднання, організація, назва, лексика, фразеологізм.* ***Δ П. спілка*** *– масова організація, що на добровільних засадах об'єднує працівників однієї професії або близьких професій.*

ПРОФЕСІОНАЛЬНИЙ, а, е. Який стосується професіонала – людини, яка зробила певне заняття предметом своєї постійної діяльності, є знавцем своєї справи.

У спол.: ***п.*** *революціонер, розвідник, шпигун, актор, артист, читець, диктор, лектор, літератор, поет, лісоруб, футболіст, мистецький колектив, театр, хор, оркестр, група, хорове мистецтво, виконання, прийоми.*

ПУБЛІЦИСТИЧНИЙ // ПУБЛІЧНИЙ

ПУБЛІЦИСТИЧНИЙ, а, е. Який стосується публіцистики як роду літературної творчості.

У спол.: ***п.*** *діяльність, творчість, узагальнення, характер, засади, талант, майстерність, стиль, жанр, мова, стаття, виступ, фільм, загостреність, матеріал, сторінки.*

ПУБЛІЧНИЙ, а, е. 1. Прилюдний.

У спол.: ***п.*** *лекція, промова, виступ, захист, похвала, ознайомлення, мовлення, показ, кара, скандал.* ***Δ П. торг (продаж)*** *– продаж майна з аукціону.*

2. Призначений для широкого відвідування, користування.

У спол.: ***п.*** *бібліотека, книгарня, місце, огляд.*

Р

РИБНИЙ // РИБ'ЯЧИЙ

РИБНИЙ, а, е. 1. Призначений для зберігання риби, пов'язаний з розведенням, ловлею, обробкою, продажем, вживанням риби.

У спол.: ***р.*** *база, трест, базар, ринок, магазин, продукція, багатства, запаси, промисловість, господарство, комерція, сховище, озеро, став, гавань, ловля, місця.*

2. Який добувають, одержують, приготовляють з риби або з рибою.

У спол.: ***р.*** *консерви, страва, бульйон, пиріжки, паштет, рулет, тюфтелі, фарш, філе, фрикадельки, борошно, клей.*

РИБ'ЯЧИЙ, а, е. 1. Властивий, належний рибі (рибам), характерний для риби (риб).

У спол.: ***р.*** *тіло, голова, хвіст, кістка, кров, серце, потрохи, м'ясо.*

2 (рідко). Те саме, що рибний у 2 зн.

У спол.: ***р.*** *юшка, ікра, щерба, жир, борошно.* ***Δ На р. хутрі*** *– який погано гріє (про верхній одяг).*

3 (перен.). Байдужий до всього, холодний.

У спол.: ***р.*** *обличчя, очі.*

РІДКИЙ // РІДКІСНИЙ

РІДКИЙ, а, е. 1. Який перебуває у стані рідини; позбавлений достатнього вмісту чого-небудь у якійсь рідині, розріджений.

У спол.: ***р.*** *аміак, кисень, газ, метал, парафін, чавун, розчин; борщ, суп, каша, юшка, сметана, тісто, картопля; болото, багно, грязюка, маса, стан, речовина, туман.* ***Δ Р. добриво*** *– добриво у вигляді рідини;* ***р. паливо*** *– горючі рідини: бензин, гас, мазут тощо;* ***р. скло*** *– водний розчин силікатів лужних металів, вид клею.*

2. Такий, в якому складники розміщені нещільно або неблизько один від одного, на значній віддалі.

У спол.: ***р.*** *зуби, борідка, волосся, брови, вії, ліс, сад, сосни, тин, зарості, горби, гребінець.*

3. (рідко) Те саме, що **рідкісний**.

У спол.: ***р.*** *гість, прогулянки, випадок, явище, нагода.*

РІДКІСНИЙ, а, е. Незвичайний; який буває, трапляється дуже рідко.

У спол.: *р. рослина, тварина, птах, порода, мінерал, метал, камінь, елемент, видання, книга, твір, примірник, дар, талант, хист, фотографія, знімок, знахідка, краса, голос, бас, сорт, явище, випадок, види фауни (флори).*

РОБІТНИЧИЙ // РОБОЧИЙ // РОБОТЯЩИЙ

РОБІТНИЧИЙ, а, е. Який стосується робітника, властивий йому; який складається з робітників, належить їм, заселений ними, призначений для них, виражає їхні інтереси.

У спол.: *р. молодь, колектив, кадри, депутат, родина, династія, гвардія, зміна, влада, армія, організація, партія, загін, кооператив, збори, гурток; район, містечко, місто, селище, околиця, квартал; гуртожиток, клуб, їдальня, хата, житло; преса, кореспонденція, газета; професія, освіта, самодіяльність, рух; гарантія, контроль, питання, життя, середовище, фольклор, гарт, слава, честь, гордість, гідність, совість. Δ* ***Р. клас*** *– основна сила у виробництві матеріальних благ, найпередовіший і найреволюційніший клас сучасного суспільства;* ***р. факультет (робфак)*** *(іст.) в СРСР з 1919 до кінця 30-х років – загальноосвітній навчальний заклад для прискореної підготовки робітників і селян до вступу у вузи.*

РОБОЧИЙ, а, е. 1. Який працює, живе із своєї праці; трудовий.

У спол.: *р. народ, населення, люди, чоловік, бджоли, батальйон, загін, група. Δ* ***Р. сила*** *– а) робітник (робітниця); б) здатність до праці, сукупність фізичних і духовних здібностей людини, що їх вона використовує у процесі виробництва матеріальних благ.*

2. Який використовується для роботи; який приводить у рух що-небудь.

У спол.: *р. худоба, верблюд, віл, кінь, машина, колесо, кран, ритм, швидкість, поверхня, частина (ножа). Δ* ***Р. хід*** *– корисна робота механізму або його частини.*

3. Призначений для роботи; який використовується при роботі; відведений для роботи (час).

У спол.: *р. приміщення, кімната, кабінет, місце, стіл, одяг, комбінезон, костюм, піджак, блуза, корзина, сумочка; план, проект, наряд, орган, атмосфера, поза, альбом, креслення, рисунок, записки; час, рік, місяць, неділя, субота, година, хвилина, секунда. Δ* ***Р. день (тиждень)*** *– певна кількість часу в межах доби (днів на тиждень), встановлена для роботи на підприємстві, в державі.*

РОБОТЯЩИЙ, а, е. Старанний у праці, працьовитий.

У спол.: *р. люди, чоловік, жінка, хлопець, дівчина, син, дочка, батьки.*

С

СВІДОЦТВО // СВІДЧЕННЯ

СВІДОЦТВО, а. Офіційний документ, який підтверджує якийсь факт або містить відомості про когось.

У спол.: *с. авторське, медичне; про закінчення школи, про народження, про одруження, про освіту, про набуту спеціальність, про винахід. Δ* ***Метричне с.*** *– документ, що засвідчує народження когось.*

СВІДЧЕННЯ, я. 1. Факт, що підтверджує щось; доказ.

У спол.: ***с.*** *безсмертне, нове, переконливе, правдиве, цікаве, блискуче, яскраве; очевидців, сучасників.*

2. Показання свідка на суді або допиті.

У спол.: ***с.*** *плутані, правдиві; давати* ***с.,*** *брати до уваги* ***с.;*** *зважати на* ***с.;*** ***с.*** *на суді, під присягою.*

СВІТИЛО // СВІТОЧ

СВІТИЛО, а. 1. Небесне тіло, яке випромінює світло.

У спол.: ***с.*** *небесне, велике, мале.*

2. чого (перен., книжн.). Знаменита людина, прославлений діяч.

У спол.: ***с.*** *видатні, відомі, медичні.*

СВІТОЧ, а. 1 (заст., поет.). Велика свічка, факел.

У спол.: ***с.*** *засвітити, погасити, нести; йти зі* ***с.***

2. *чого* (перен., книжн.). Джерело правди, істини, свободи, освіти та ін.; той, хто несе правду, свободу, освіту і т. п.

У спол.: ***с.*** *людства, духу, миру, науки, прогресу.*

СЕРДЕЧНИЙ // СЕРДЕШНИЙ // СЕРЦЕВИЙ

СЕРДЕЧНИЙ, а, е. Сповнений доброзичливості, чуйності; добрий, щирий, вірний.

У спол.: ***с.*** *людина, друг, приятель; почуття, дружба, взаємини,* ***тепло****та, подяка, вдячність, спасибі, вітання, поздоровлення, уклін,* ***зустріч,*** *обстановка, розмова, виступ, ставлення, побажання.*

2. Пов'язаний з почуттям закоханості, переживанням, настроями людини; любовний, душевний.

У спол.: ***с.*** *втіха, радість, смуток, тривога, туга, горе, переживання, хвилювання.* ***Δ С. рана (муки)*** *– душевний біль, страждання.*

СЕРДЕШНИЙ, а, е. Який викликає співчуття; бідолашний, нещасний.

У спол.: ***с.*** *жінка, хлопець, батько, мати, син, дочка.*

СЕРЦЕВИЙ, а, е. Такий, який стосується серця, його діяльності; пов'язаний із хворобами серця, їх лікуванням.

У спол.: ***с.*** *м'яз, клапани, сумка, аорта, діяльність, стимуляція,* ***ритм,*** *тонус, скорочення, система, хвороба, біль, недостатність, приступ, невроз, засоби, ліки.*

СИСТЕМАТИЧНИЙ // СИСТЕМАТИЗОВАНИЙ // СИСТЕМНИЙ

СИСТЕМАТИЧНИЙ, а, е. Побудований, упорядкований за певною системою або спирається на певну систему; який раз у раз відбувається, виявляється; постійний.

У спол.: ***с.*** *праця, заняття, підготовка, тренування, гімнастика, вправи, прогулянка, рейси, перевірка, контроль, догляд, навантаження, перевтома, недоїдання, курс лікування, підвищення (добробуту, освіти, якості), засвоєння, поліпшення побуту, боротьба, бунт, страйки; набувати* ***с.*** *характеру.*

СИСТЕМАТИЗОВАНИЙ, а, е. Приведений у систему.

У спол.: *с. видання, збірник, інструкція, матеріал, думка, виклад.*

СИСТЕМНИЙ, а, е. Який є системою за природою.

У спол.: *с. опис, виклад, зв'язок, організація лексики, аналіз, підхід, характер.*

СКЛАДАНИЙ // СКЛАДЕНИЙ // СКЛАДНИЙ // СКЛАДОВИЙ

СКЛАДАНИЙ, а, е. Який можна складати й розкладати завдяки рухомому поєднанню частин.

У спол.: *с. ножик, ложка, стіл, метр.*

СКЛАДЕНИЙ, а, е. Який складається з кількох самостійних частин.

У спол.: *с. топонім, числівник, присудок. Δ* ***С. число*** *– число, яке має більш як два дільники.*

СКЛАДНИЙ, а, е. 1. Який складається з кількох частин, що втратили самостійність.

У спол.: *с. кістка, орнаменти, сполуки, конструкція, утворення, назви, слово, речення, іменник, дієслово, прикметник, прийменник.*

2. Який характеризується сукупністю багатьох взаємозв'язаних частин, явищ, ознак; важкий для розуміння, здійснення, виконання.

У спол.: *с. апаратура, механізм, агрегат, машини, лікувальний препарат, випробування, життя, шлях, екзамени, іспит, питання, проблема, інтрига, ситуація, обстановка, конфлікти, колізії, умови, завдання, вправа, задача, поняття, явище, система, будова, молекула, рефлекси, рухи, операція, процес, еволюція, твір, сюжет, справа, зміни.*

СКЛАДОВИЙ, а, е. 1. Який входить як частина до складу чогось.

У спол.: *с. частина, елемент.*

2 (лінгв.). Здатний утворювати склад.

У спол.: *с. абревіатури, структура, слова, тон, звук. Δ* ***С. письмо*** *– один із видів письма, де графічні знаки пов'язані з буквами та буквосполученнями, які можуть утворювати склади;* ***с. наголос*** *– виділення в слові одного із складів.*

СМАКОВИЙ // СМАЧНИЙ

СМАКОВИЙ, а, е. Який стосується смаку, пов'язаний з ним.

У спол.: *с. аналізатор, речовина, продукт, рецептори, нерв, подразник, подразнення, сосочки, відчуття, властивості, зона, якості, букет.*

СМАЧНИЙ, а, е. Приємний на смак.

У спол.: *с. хліб, булочка, пиріг, торт, тістечко, страва, їжа, борщ, суп, узвар, юшка, каша, картопля, м'ясо, ковбаса, котлета, начинка, печінка, підлива, риба, карась, гриби, опеньки, сік, вино, мед, олія, масло, виноград, груша, яблуко, сніданок, обід, вечеря.*

СПИНАТИСЯ // СПИНЯТИСЯ

СПИНАТИСЯ, аюся, аєшся, *недок.*, **сп'ястися і зіп'ястися, зіпнутися і зіп'ятися,** зіпнуся, зіпнешся, *док.* 1. Тягтися до чого-небудь, намагаючись побачити, дістати, поставити щось, видратися кудись; підніматися на пальцях ніг.

У спол.: *с. на шафу, на піч, на пліт, на лаву;* ***с. навшпиньки. Δ С. на ніжки*** *– починати ходити (про дітей);* ***с. на ноги:*** *а) ставати дорослим, самостійним; б) одужувати після хвороби.*

2. Підніматися до чогось, що стоїть (лежить) вище; обвиваючись за щось, підніматися все вище й вище.

У спол.: *с. на гору, на вершину гір, на гілки дерева, на тин, вгору.*

СПИНИТИСЯ, яюся, яєшся, *недок.*, **спиинтися,** спинюся, спинишся, *док.* 1. Переставати рухатися, працювати, діяти; зупинятися; припиняти свій розвиток, перебіг і т. ін.

У спол.: *с. під хатою, під деревом, під вікном;* ***спинився*** *поїзд, машина, чоловік, жінка, дівчина, кулемет, стрілки, дощ, серце, робота, спів, рух, час.*

2. Прибувши кудись, тимчасово влаштовуватись у когось або розташовуватись у якомусь місці, переважно на відпочинок, ночівлю.

У спол.: *с. на ночівлю, на короткий постій, на перепочинок;* ***с.*** *у товариша, у знайомих, у добрих людей.*

3. Переривати якесь заняття, роботу, дію.

У спол.: *с. в роботі, у виконанні чогось, у написанні листа, у читанні книги.*

4. Зосереджувати, загострювати свою увагу на комусь або чомусь.

У спол.: *с. на людині, на дівчині, на обличчі, на вербах, на дорозі, на хатах, на темі, на реченнях, на філології, на медицині, на висновках, на фактах.*

СТАН // СТАНОВИЩЕ

СТАН, у. Сукупність обставин, умов, у яких хтось або щось знаходиться, перебуває.

У спол.: *с. добрий, чудовий, прекрасний, зразковий, відмінний, поганий, тяжкий, (не)задовільний, дикий; економіки, сільського господарства, транспорту, торгівлі, фінансів, бюджету, кризи, погоди, озимини, готовності; бути, знаходитися, перебувати у якому-небудь* ***с. Δ С. речей (справ)*** *– відповідні умови, що склалися в даний момент чи на певний період;* ***акти громадянського с.*** *– записи фактів народження, шлюбу, смерті, здійснювані спеціальними державними органами.*

2. Фізичне самопочуття або настрій.

У спол.: *с. хворобливий, душевний, внутрішній, психічний, депресивний, пригнічений, непритомний, спокійний, піднесений; людини, героя, хворого, потерпілого. Δ* ***Паморочний с.*** *– втрата свідомості від сильного переляку, удару, хвороби.*

3. Режим, розпорядок державного, суспільного життя, який встановлює влада.

У спол.: *с. воєнний, надзвичайний; облоги.*

4. Соціальна група людей, що виникла на основі класових відносин.

У спол.: *с. духовний, світський, купецький, низький, привілейований, середній, третій, соціальний, сімейний, майновий; дворянства, купецтва.*

5 (фіз.). Сукупність величин, що характеризують фізичні ознаки тіла.

У спол.: *с. газоподібний, пароподібний, склоподібний, рідкий, розчинений, розріджений, твердий, фізичний, агрегатний; матерії, плазми, невагомості.*

6 (лінгв.). Граматична категорія дієслова, яка виражає різні відношення дії до її суб'єкта (виконавця) і об'єкта.

У спол.: *с. активний, пасивний, середній; категорія с.*

СТАНОВИЩЕ, а. 1. Ситуація, обстановка, яка склалася і зумовлена якимись обставинами, подіями і т. ін.

У спол.: *с. складне, тяжке, жалюгідне, катастрофічне, загрозливе, критичне, небезпечне, незавидне, неприємне, прикре, незручне, хистке, непевне, внутрішнє, зовнішнє, міжнародне, політичне, економічне, соціальне, суспільне, правове; народу, повсталих, робітників, селян, країни, держави; на фронті, на заводі, в школі; вихід зі с. Δ* ***Бути, ставати, робитися господарем с.*** *– управляти чимось на свій розсуд;* ***виходити зі скрутного с.*** *– знаходити шлях, щоб позбавитися труднощів;* ***рятувати с.*** *– знаходити або допомагати знайти вихід із складної ситуації;* ***скрутне с.*** *– важкі обставини, нестатки.*

2. Місце, роль у суспільному житті.

У спол.: *с. безправне, незалежне, міцне, хитке, високе, панівне, провідне, рабське, рівне, рівноправне, керівне, службове; робітників, селян, жінки, робітничого класу, інтелігенції; в суспільстві, в сім'ї; займати, втрачати. Δ* ***На нелегальному с.*** *– без законного дозволу, таємно;* ***посідати провідне с.*** *– відігравати видатну роль, мати велике значення.*

СТЕПІНЬ // СТУПІНЬ

СТЕПІНЬ, пеня. (мат.). Добуток двох, трьох і більше однакових співмножників.

У спол.: *с. добутку, числа; властивості, показники* ***с.,*** *рівняння першого* ***с.,*** *підносити до* ***с.,*** *знаходити* ***с.***

СТУПІНЬ. 1. род. пеня і пня.

У спол.: *с. великий, малий, середній; ступити, зробити кілька, багато, десять* ***с.;*** *пересуватися, переходити с. за* ***с.***

2. род. пеня. Порівняльна величина, що характеризує що-небудь; міра чого-небудь; (перен.) стадія, рівень розвитку чого-небудь.

У спол.: *с. високий, низький, помірний, надмірний, недостатній; співробітництва, розвитку, розуміння, нагрівання, збудження, пошкодження зерна, вгодованості худоби; благоустрою, досконалості; опіки першого (другого, третього)* ***с.*** *Δ* ***Вищий (перший), найвищий (другий) с.*** *(грам.) – форми якісних прикметників або прислівників, що означають наявність у предметі більшої чи найбільшої кількості ознаки у порівнянні з іншими;* ***нульовий*** *(звичайний) с. (грам.) – назва форми прикметників або прислівників, що є вихідною при зіставленні з іншими ступенями порівняння. Δ* ***Піднімати*** *(підіймати, підносити)* ***щось на новий (вищий) с.*** *– порівняно з попереднім станом поліпшувати, удосконалювати що-небудь.*

3. род. пеня. Посада, чин, звання; розряд, категорія чого-небудь.

У спол.: *значок ГПО першого, другого, третього* **с.,** *орден Вітчизняної війни першого, другого* **с.** *Δ* ***Науковий (учений) с.*** *– вища кваліфікація, яка присуджується після захисту дисертації.*

4. род. пеня. Складова частина ракети, яка відокремлюється в польоті після згоряння в ній пального.

У спол.: ***с.*** *(не) відпрацьований, (не) відрегульований; ракета першого с.*

СТІННИЙ // СТІНОВИЙ

СТІННИЙ, а, е. 1. Який стосується стіни.

У спол.: ***с.*** *кладка, спорудження, виступ.*

2. Призначений для вивішування на стіні; настінний; зроблений або виконується у (на) стіні.

У спол.: ***с.*** *календар, годинник, репродуктор, ліхтар, дзеркало, газета, шафа, ніша, розпис. Δ* ***С. преса*** *– рукописні або машинописні газети, монтажі та ін., що вивішуються на стіні в установі, на підприємстві.*

СТІНОВИЙ, а, е. Який годиться або використовується для спорудження стін.

У спол.: ***с.*** *вапняк, камінь, матеріал, блоки, панелі.*

СУБ'ЄКТИВІСТСЬКИЙ // СУБ'ЄКТИВНИЙ // СУБ'ЄКТНИЙ

СУБ'ЄКТИВІСТСЬКИЙ, а, е. Який спирається не на об'єктивні закономірності, а на суб'єктивні фактори (бажання, прагнення, волю окремих осіб), на світоглядні оцінки, пов'язані з ідеалізмом.

У спол.: ***с.*** *бачення, смак, погляд, підхід, експеримент.*

СУБ'ЄКТИВНИЙ, а, е. Який стосується суб'єкта, людини; властивий лише даній людині; особистий.

СУБ'ЄКТНИЙ, а, е (лог., грам.). Який стосується предмета судження.

У спол.: ***с.*** *відношення, дієслово.*

Т

ТАЛАН // ТАЛАНТ

ТАЛАН, у. (поет.). 1. Доля, щастя, удача, фортуна.

У спол.: ***т.*** *нещасний, гіркий; (не) знайти, накликати, (не) мати* ***т.***

2. (рідко, перев. розм.). Те саме, що **талант** у 1 зн.

У спол.: ***т.*** *великий, винятковий, особливий, співацький; до віршів, до науки, до землі; багатий, убогий на* ***т.***

ТАЛАНТ. 1. род. у. Видатні природні здібності, високий ступінь обдарування.

У спол.: ***т.*** *великий, винятковий, дивовижний, особливий, різнобічний, справжній, художній, поетичний, драматичний, педагогічний, розвідницький; художника, письменника, дослідника, полководця;* ***т.*** *мати, виявляти, відкривати, розвивати; володіти* ***т.*** *Δ* ***Т. свій закопувати (заривати)*** *– занедбувати, не розвивати, не використовувати свого таланту.*

2. род. а. Людина з видатними природними здібностями.

У спол.: ***т.*** *видатний, яскравий, щедрий, самобутній, своєрідний;* ***т.*** *молоді, народні.*

ТЕМА // ТЕМАТИКА

ТЕМА, и. Предмет розповіді, розмови, зображення, дослідження, навчального або контрольного завдання; основний мотив будь-якого музичного твору або його частини.

У спол.: *т. цікава, захоплююча, невичерпна, важлива, широка, вузька, основна, спільна, актуальна, нова, вільна, улюблена, вічна, історична, сучасна, робітнича, сільська, революційна, патріотична, побутова, мовознавча, літературознавча; твору, роману, повісті, картини, дисертації, статті, доповіді, уроку, бесіди, фільму; пісень, симфонії, сонати, фуги;* ***т.*** *з варіаціями; т. розвивати, уточнювати, формулювати, змінювати, обговорювати, відхиляти.*

ТЕМАТИКА, и. Сукупність тем.

У спол.: ***т.*** *цікава, актуальна, перспективна, воєнна, історична, літературна, мовознавча, сільськогосподарська; виступів, доповідей, лекцій, конференції, наради, симпозіуму, дослідження, дисертацій, творів, фільмів.*

ТИЛОВИЙ // ТИЛЬНИЙ

ТИЛОВИЙ, а, е. Який відбувається, знаходиться далі від лінії фронту.

У спол.: ***т.*** *місто, село, частини, підрозділи, служби, роботи, госпіталь.*

ТИЛЬНИЙ, а, е. Задній, зворотній.

У спол.: ***т.*** *стіна, сторона, бік.*

У

УЯВА // УЯВЛЕННЯ

УЯВА, и. Здатність змальовувати, створювати або відтворювати; кого-, що-небудь у думках, свідомості.

У спол.: ***у.*** *багата, убога, буйна, дитяча, відтворююча, довільна, мимовільна, хвора, збуджена, наукова, технічна, творча, поетична, художня; людини, дитини, письменника, поета, ученого; витвір, активний характер, сила, результат, плід* ***у.;*** *бути, відтворюватися, жити, малюватися, привидітися в* ***у.***

УЯВЛЕННЯ, я. Відомості про що-небудь, розуміння, поняття; образ.

У спол.: ***у.*** *загальне, повне, чітке, (не)правильне, викривлене, помилкове, неточне, слабе, давнє, застаріле, існуюче, колишнє, релігійне, моє, наше; про письменника, картину, літературу, мистецтво; механізм, основа, розвиток* ***у.;*** ***у.*** *зберігати, спростовувати, давати. Δ* ***Мати у.*** *(яке, про кого, про що) – знати про когось, про щось у якійсь мірі;* ***не мати жодного (найменшого, ніякого) у.*** *(про кого, що) – навіть приблизно не знати про когось або про щось.*

Ф

ФАКТ // ФАКТОР

ФАКТ, у. Дійсна, невигадана подія, явище, приклад; те, що служить підтвердженням якогось положення або висновку.

У спол.: ***ф.*** *достовірний, важливий, (не) переконливий, відрадний, повчальний, (не)показовий, сумний, страшний, неприємний, цікавий, дивний, (не)відомий, нечуваний, незаперечний, очевидний, неспростовний, сумнівний, недостатній, історичний, життєвий, знаменний;* ***ф.*** *дрібні, другорядні, конкретні, поодинокі; наявність, відсутність, багатство, аналіз, осмислення, пояснення, оцінка, узагальнення, використання, замовчування, ігнорування, фальсифікація, незаперечність, переконливість* ***ф.;*** ***ф.*** *збирати, вивчати, аналізувати, перевіряти, наводити, заперечувати, перекручувати, фальсифікувати, зіставляти;* ***ф.*** *підтверджувати, зловживати, оперувати. Δ* ***Ставити перед ф.*** *– повідомляти про те, що вже відбулося.*

ФАКТОР, а. Умова, рушійна сила, причина будь-якого процесу або явища; чинник.

У спол.: ***ф.*** *важливий, головний, найважливіший, найголовніший, надійний, могутній, істотний, мобілізуючий, об'єктивний, суб'єктивний, соціальний, економічний, матеріальний, духовний, моральний, ідеологічний, історичний, прогресивний, шкідливий;* ***ф.*** *різні, численні, природні, особисті, галузеві, територіальні;* ***ф.*** *зросту, розвитку, стабілізації, забезпечення, поглиблення.*

ФОРМАЛІСТИЧНИЙ // ФОРМАЛЬНИЙ

ФОРМАЛІСТИЧНИЙ, а, е. Який стосується формалізму, дотримання зовнішніх форм чого-небудь на шкоду суті справи; пов'язаний з відривом форми від змісту в творах мистецтва, з нехтуванням ідейного змісту.

У спол.: ***ф.*** *течія, напрям, школа, теорія, ідеологія, мистецтво, навчання, засоби, ілюстрація, ефект.*

ФОРМАЛЬНИЙ, а, е. 1. Який дотримується лише форми, зовнішнього вияву чогось, не зважає на суть справи; зроблений для форми, про людське око.

У спол.: ***ф.*** *плани, показники, досягнення, листування, відписка, опитування, засудження, підхід, прийом, розгляд справи, ставлення до праці, підстава, рівність.* ***Ф. логіка*** *– наука про форми мислення, правила і форми виведення одного судження з інших.*

2. Вчинений узвичаєним порядком; офіційний.

У спол.: ***ф.*** *рапорт, присуд, заручини.*

3. Пов'язаний з формою – системою художніх засобів, з їх особливостями.

У спол.: ***ф.*** *диференціація, ознака, особливість, риса.*

ФОРМУВАТИ // ФОРМУЛЮВАТИ

ФОРМУВАТИ, мую, муєш, *недок., кого, що.* 1. Надавати чому-небудь певної форми, обрисів, вигляду; виготовляти що-небудь за допомогою спеціальної форми.

У спол.: ***ф.*** *дерева, кущі, крону, берег, масу, метал.*

2. Організовувати, створювати щось з певної кількості людей.

У спол.: ***ф.*** *військо, полк, загін (військовий, партизанський), бригаду, військові частини, групу, ланку, уряд.*

3. (перен.). Виробляти в когось певні якості, риси характеру.

У спол.: *ф. людину, громадянина, підлітка, духовне багатство, суспільну думку, ідейність, моральну культуру (чистоту), погляд, риси характеру, творче обличчя, світ людини, художні смаки.*

ФОРМУЛЮВАТИ, люю, люєш, *недок., що.* Коротко і точно висловлювати, виражати певну думку, висновок, визначати завдання тощо.

У спол.: *ф. закони, положення, визначення, права, вимоги, поняття, думки, завдання, тему доповіді.*

ФОРМУВАННЯ, я. У спол.: *ф. рослин, крони, кущів, зерна; уряду, піхоти, військової частини, колективу, бригад, загону, студентських будзагонів, поїздів, сівозмін, репертуару; ф. нової людини, гармонійно розвиненої особи, світогляду, естетичних поглядів (смаків), свідомості, громадської думки, ставлення до праці, рис характеру, навичок, переконань, потреб, нових виробничих відносин.*

ФОРМУЛЮВАННЯ, я. У спол.: *ф. коротке, стисле, точне, чітке, (не)правильне, логічне; теми твору, питання, задачі, відповіді; ф. відтворювати, запам'ятовувати, переказувати.*

Х

ХРОНІКАЛЬНИЙ // ХРОНІЧНИЙ // ХРОНОЛОГІЧНИЙ

ХРОНІКАЛЬНИЙ, а, е. Пов'язаний з хронікою як жанром літературного твору, в якому послідовно розкривається історія якихось суспільних або родинних подій; який містить у собі хроніку, коротку інформацію про поточні події суспільного життя, або пов'язаний з відтворенням таких подій; такий, як у хроніці; документально-докладний.

У спол.: *х. жанр, матеріал, запис, розповідь, розгортання сюжету, показ фактів, приклад, достовірність, кіно, фільм, стрічка, кадри.*

ХРОНІЧНИЙ, а, е. Який не припиняється; тривалий, затяжний, постійний.

У спол.: *х. хвороба, гастрит, коліт, кон'юктивіт, пневмонія, холецистит, запалення нирок, бронхіт, безсоння, криза, безробіття, голод, недоїдання, відставання, самотність.*

ХРОНОЛОГІЧНИЙ, а, е. 1. Який стосується хронології, переліку явищ у їх часовій послідовності.

У спол.: *х. період, рамки, межа, відрізок, схема, таблиця, (не) відповідність, (не)послідовність, (не)визначеність.*

2. Побудований на послідовному розвитку подій.

У спол.: *х. цикл, запис, поділ, порядок.*

ХРОНІЧНО, присл. У спол.: *х. голодувати, хворіти.*

ХРОНОЛОГІЧНО, присл. У спол.: *х. найдавніший, найраніший, найпізніший.*

Ц

ЦЕНТРАЛІЗОВАНИЙ // ЦЕНТРАЛЬНИЙ

ЦЕНТРАЛІЗОВАНИЙ, а, е. 1. Зосереджений в одному центрі, здійснюється під керівництвом одного центру.

У спол.: *ц. керівництво, управління, організація, партія, бухгалтерія, каталогізація, союзний фонд, планування, керування, водопостачання, перевезення, забезпечення, ремонт, порядок.*

2. Який має центральну державну владу; зосереджений у руках держави.

У спол.: *ц. держава, влада.*

ЦЕНТРАЛЬНИЙ, а, е. 1. Розташований у центрі, в середині чогось.

У спол.: *ц. точка, частина чого-небудь, вулиця, площа, зона, ділянка, квартал, ринок, приміщення, трибуна, стовбур, клітина, Європа, Америка. Δ* ***Ц. форвард*** *– гравець передньої лінії у футбольній і хокейній команді, штатне місце якого в центрі нападу.*

2. Керівний, головний, який здійснюється вищими, керівними органами, виходить від них; який зосереджує в собі основні функції, координує якунебудь діяльність

У спол.: *ц. орган чого-небудь, управління, влада, виборча (ревізійна) комісія, статистичне управління, науково-дослідний інститут, архів, бібліотека, довідкове бюро, радіостанція, телеграф, преса, телебачення, газети, журнали, програма. Δ* ***Ц. нервова система*** *– основна частина нервової системи, яка складається з головного і спинного мозку;* ***ц. опалення*** *– система опалення, по якій тепло подається в ряд пунктів зі спільної котельні.*

3. Дуже важливий, основний, головний, найістотніший.

У спол.: *ц. герой, постать, фігура, питання, проблема, тема, думка, ідея, місце, ланка, подія, явище.*

Ч

ЧАСТИНА // ЧАСТКА

ЧАСТИНА, и. 1. Шматок від чогось цілого; ділянка якоїсь поверхні, площі, відрізок якогось періоду; певна кількість, що виділяється із загального складу або числа.

У спол.: *ч. більша, менша, (не)значна, основна, передня, задня, ліва, м'яка, тверда, темна, світла, дерев'яна, кам'яна, сонячна, північна, південна, гірська; людей, робітників, службовців, композиторів, письменників, дітей, учнів, робітничого класу, селянства, інтелігенції, молоді, загону, установ, книжок, журналів, грошей, речей, зарплати; будинку, кімнати, коридору, стола, села, міста, району, країни, території; поля, лісу, неба, моря, лиману, дороги, вулиці, площі, яблука, роботи, доповіді, вільного часу, відпустки, канікул;* ***ч.*** *чого-небудь виділити, дати, взяти, присвоїти, одержати, повернути, написати, прочитати, закінчити, продати, купити, захопити, заасфальтувати, пофарбувати, побудувати, послати, принести, привезти.*

2. Складова одиниця чогось, елемент цілого, деталь якого-небудь механізму, машини, споруди і т. д.

У спол.: *ч. невід'ємна, органічна, хвостова, опорна, (не)рухома, з'єднувальна; механізму, апарата, машини, двигуна, мотора, верстата, радіоприймача, ракети, літака, кулемета, споруди;* ***ч.*** *принести, дістати, вивести із ладу, вивчати, змащувати, протирати. Δ* ***Запасні ч.*** *– деталі машин, меха-*

нізмів і т. ін., що зберігаються і можуть бути використані при першій потребі; ***ходова ч.*** *– система вузлів з колесами, гусеницями тощо у машині, за допомогою яких вона може пересуватися.*

ЧАСТКА, и. 1. (рідко) Те саме, що **частина** у 1 зн.

У спол.: ***ч.*** *майна, заробітку, врожаю, секунди.*

2. Якийсь внесок людини, народу, суспільства в загальну справу; частина вияву якогось почуття, стану.

У спол.: ***ч.*** *колективна, особиста, моя, твоя, її; праці, провини;* ***ч.*** *вносити.*

3 (мат.). Результат, одержаний при діленні однієї величини на іншу.

У спол.: ***ч.*** *числа; модуль* ***ч.***

4 (грам.). Службове слово, що надає словам, словосполученням, цілим реченням додаткових відтінків, а також служить для вираження граматичних відношень та творення слів і їх форм.

У спол.: ***ч.*** *видільні, вказівні, заперечні, кількісні, модальні, означальні, питальні, словотворчі, формотворчі, фразові.*

5 (бот.). Складова частина перистого листка.

У спол.: ***ч.*** *вузькі, широкі, нитковидні, пильчасті.*

ЧИСЕЛЬНИЙ // ЧИСЛЕННИЙ // ЧИСЛОВИЙ

ЧИСЕЛЬНИЙ, а, е. Виражений у якій-небудь кількості; кількісний.

У спол.: ***ч.*** *склад, перевага, більшість.*

ЧИСЛЕННИЙ, а, е. Який складається з великої кількості кого-, чого-небудь; який відбувається часто, проводять, виконують, здійснюють багато разів.

У спол.: ***ч.*** *армія, загін, клас, група, товариство, кадри, глядачі, оглядачі, персонажі, фабрики, заводи, цехи, гуртки, досліди, засідання, збори, виступи, висловлювання, запитання, записи, спостереження, факти, зразки, рапорти, привітання, листи трудящих, вимоги, перевірки, твори, праці, словники, збірники, статті, переклади, процеси, вибухи; пожежі, спалахи, виклики, фактори.*

ЧИСЛОВИЙ, а, е (мат., лінгв.). Пов'язаний з числом, за допомогою якого передається кількість, виражається одиничність, подвійність чи множинність предметів.

У спол.: ***ч.*** *ряд, функція, аргумент, вираз, значення виразу, величина, знак, площина, множина, послідовність, пряма, вісь, проміжок, назва.*

ЧИСЕЛЬНІСТЬ, ності. У спол.: ***ч.*** *населення, робітників, інженерів, лікарів, учителів, пропагандистів, бійців, шкіл, танків.*

ЧИСЛЕННІСТЬ, ності. У спол.: *дізнатися про* ***ч.;*** *перемагати, лякати* ***численністю.***

ЧУДЕСНИЙ (ЧУДОВИЙ) // ЧУДНИЙ

ЧУДЕСНИЙ (ЧУДОВИЙ), а, е. Чарівний, прекрасний, дуже гарний, принадний; який відзначається високими якостями.

У спол.: ***ч. (ч.)*** *людина, чоловік, жінка, діти, син, сім'я, народ, майстер, робітник, селянин, оратор, організатор, плеяда вчених (композиторів,*

письменників), природа, краєвид, край, місто, село, гори, ліс, парк, озеро, траса, дорога, будинок, палац, школа, аркa, ансамбль, погода, осінь, весна, день, ранок, твір, пісня, концерт, вистава, виставка, стенд, картина, звичай, традиція, ідея, риса, якість, голос, успіхи, плоди, подарунок, поповнення, виконання, відкриття.

ЧУДНИЙ, а, е. Який викликає подив, сміх; дивний, смішний.

У спол.: **ч.** *чоловік, жінка, хлопець, дівчина, старшина, учень, автомобіль, тачанка, історія, слово, прізвище, почуття, враження, діло, річ.*

ЧУДЕСНО (ЧУДОВО), присл. У спол.: **ч.** *(ч.) співати, декламувати, грати на скрипці, танцювати, плавати, відпочивати, виглядати, пекти, варити, відповідати урок.*

ЧУДНО, присл. У спол.: **ч.** *поводитися, називатися, сміятися, розмовляти;* **ч.** *було бачити, дивитися.*

ЧУЙНИЙ // ЧУЛИЙ // ЧУТКИЙ // ЧУТЛИВИЙ

ЧУЙНИЙ, а, е. 1. Те саме, що **чуткий** у 1 зн.

У спол.: **ч.** *слух, кінь, вухо, собака.*

2. Який проймається чужими переживаннями, горем; сповнений співчуття до когось.

У спол.: **ч.** *людина, жінка, хлопець, дочка, товариш, учениця, керівник, ставлення, серце; бути, стати* **ч.**

ЧУЛИЙ, а, е. Те саме, що чуйний у 2 зн.

У спол.: **ч.** *людина, хлопець, дівчина, товариш, серце, ставлення, слово; бути, стати* **ч.**

ЧУТКИЙ, а, е. 1. Який легко і швидко сприймає слухом, нюхом.

У спол.: **ч.** *собака, кінь, вухо.* Δ ***Ч. сон*** *– неглибокий сон.*

2. Те саме, що **чутливий** у 2 зн.

У спол.: **ч.** *батько, мати, жінка, читач, лікар, актор, командир.*

ЧУТЛИВИЙ, а, е. 1. Який добре відчуває що-небудь; здатний швидко реагувати на що-небудь, сприйнятливий.

У спол.: **ч.** *орган, клітина, плівка, волосок, пальці, пристрій, механізм, гальванометр, магнітометр, приймач, інструмент, коробочка, мембрана, павутинка, ваги, важелі, антени, струни; до добра, до зла, до справедливості, до несправедливості, до змін, до високих температур, до посухи, до добрив.*

2. Здатний легко збуджуватись, тонко відчувати, розуміти навколишнє.

У спол.: **ч.** *людина, жінка, робітник, керівник, командир, лікар, актор.*

ЧУЙНО, присл. У спол.: **ч.** *спати, дрімати, ставитися (прислухатися) до чогось; ставитись, оберігати.*

ЧУТКО, присл. У спол.: **ч.** *спати, ловити звуки, шелест дерев, дихання дитини.*

ЧУТЛИВО, присл. У спол.: **ч.** *реагувати на щось, сприймати, розуміти.*

Ш

ШВИДКИЙ // ШВИДКІСНИЙ

ШВИДКИЙ, а, е. Який приходить, відбувається за короткий час; який скоро виконує що-небудь, працює, рухається; стрімкий, спритний.

У спол.: ***ш.*** *річка, течія, хода, біг, політ, рухи, кроки, дія, ритм, темп, розвиток, мова, розмова, відповідь, розум, думка, збільшення, зростання, висихання, охолодження, виснаження організму, зсідання крові, одужання, повернення, перевезення, плавання.* ***Д Ш. допомога****: а) медико-санітарна організація, яка подає першу медичну допомогу в невідкладних випадках; б) спеціальний автомобіль, який доставляє лікаря до хворих і яким перевозять хворих до лікувальник закладів;* ***на ш. руку*** *– поспіхом, квапливо.*

ШВИДКІСНИЙ, а, е. Який рухається, здійснюється, виконується з великою швидкістю, у прискореному темпі.

У спол.: ***ш.*** *судно, трамвай, трактор, верстат, будівництво, обробка, зварювання, різання металу, сталеваріння, плавка металів, спуск, стрільба, передача слів, метод.*

ШКІРНИЙ // ШКІРЯНИЙ

ШКІРНИЙ, а, е. Який стосується шкіри (шкури) – зовнішнього покриву людини і тварин; пов'язаний з хворобами шкіри.

У спол.: ***ш.*** *рецептори, судини, утвори, рубець, сало, чуття, чутливість, подразнення, хвороба, захворювання, диспансер.*

ШКІРЯНИЙ, а, е. Виготовлений із шкіри, оздоблений шкірою, призначений для виготовлення шкіри

У спол.: ***ш.*** *промисловість, завод, об'єднання, сировина, тваринництво, вироби, взуття, черевики, чоботи, пальто, куртка, піджак, фартух, штани, шапка, пояс, рукавиця, чемодан, футляр, оправа, сидіння, крісло, диван, м'яч.*

ШУМНИЙ // ШУМОВИЙ

ШУМНИЙ, а, е. 1. Який створює, видає шум, супроводжується шумом.

У спол.: ***ш.*** *товариство, натовп, юрба, компанія, бригада, збори, нарада, розмова, суперечка, вечір, річка, потік, водоспад, сад, луг, яври.*

2. Наповнений шумом, пожвавленням, рухом; неспокійний.

У спол.: ***ш.*** *місто, бульвар, майдан, зал, квартира, станція, стадіон, життя, молодість, роки, літа.*

3 (лінгв.). Який утворюється з допомогою шуму.

ШУМОВИЙ, а, е. Який створює різноманітні звуки для відтворення шуму.

У спол.: ***ш.*** *музика, оркестр, інструмент, прилад, номер, оформлення, ефект.*

Додаток Д

ДЕЯКІ СКОРОЧЕННЯ, ЩО ВИКОРИСТОВУЮТЬСЯ В ОБЧИСЛЮВАЛЬНІЙ ТЕХНІЦІ УКРАЇНСЬКОЮ ТА РОСІЙСЬКОЮ МОВАМИ

АВМ	аналоговая вычислительная машина	**АОМ**	аналогова обчислювальна машина
АП	абонентский пункт	**АП**	абонентський пункт
АРМ	автоматизированное рабочее место	**АРМ**	автоматизоване робоче місце
АСОЭД	автоматизированная система обработки экспериментальных данных	**АСОЕД**	автоматизована система обробки експериментальних даних
АСПР	автоматизированная система плановых расчетов	**АСПР**	автоматизована система планових розрахунків
АСУ	автоматизированная система управления	**АСУ**	автоматизована система управління
АСУП	автоматизированная система управления предприятием	**АСУП**	автоматизована система управління підприємством
АСУТП	автоматизированная система управления технологическим процессом	**АСУТП**	автоматизована система управління технологічним процесом
АЦПУ	алфавитно-цифровое печатающее устройство	**АЦДП**	алфавітно-цифровий друкувальний пристрій

БИС	интегральная микросхема большой степени интеграции	**ВІС**	інтегральна мікросхема великого ступеня інтеграції
ВАДР	виртуальный адрес	**ВАДР**	віртуальна адреса
ВЗУ	внешнее запоминающее устройство	**ЗЗП**	зовнішній запам'ятовувальний пристрій
ВМ	виртуальная машина	**ВМ**	віртуальна машина
ВП	внешняя память	**ЗП**	зовнішня пам'ять
ВЦ	вычислительный центр	**ОЦ**	обчислювальний центр
ГМД	гибкий магнитный диск	**ГМД**	гнучкий магнітний диск
ДЗУ	долговременное запоминающее устройство	**ДЗП**	довгочасний запам'ятовувальний пристрій
ДКОИ	двоично-кодированный код обмена информацией	**ДКОІ**	двійково-кодований код обміну інформацією
ЕС ЭВМ	единая система электронных вычислительных машин	**ЄС ЕОМ**	єдина система електронних обчислювальних машин
ЗУ	запоминающее устройство	**ЗП**	запам'ятовувальний пристрій
ИПС	информационно-поисковая система	**ІПС**	інформаційно-пошукова система
ИСОД	интегрированная система обработки данных	**ІСОД**	інтегрована система обробки даних
МВМ	монитор виртуальных машин	**МВМ**	монітор віртуальних машин
МВС	местная вычислительная сеть	**МОМ**	місцева обчислювальна мережа

МД	магнитный диск	**МД**	магнітний диск
МЛ	магнитная лента	**МС**	магнітна стрічка
НМД	накопитель на магнитном диске	**НМД**	накопичувач на магнітному диску
НМЛ	накопитель на магнитной ленте	**НМС**	накопичувач на магнітній стрічці
ОЗУ	оперативное запоминающее устройство	**ОЗП**	оперативний запам'ятовувальний пристрій
ОП	основная память	**ОП**	основна пам'ять
ОС	операционная система	**ОС**	операційна система
ПДО	подсистема диалоговой обработки	**ПДО**	підсистема діалогової обробки
ПО	программное обеспечение	**ПЗ**	програмне забезпечення
ПУ	пульт управления	**ПУ**	пульт управління
ПЭВМ	персональная ЭВМ	**ПЕОМ**	персональна ЕОМ
РП	реальная память	**РП**	реальна пам'ять
САПР	система автоматизации проектных работ	**САПР**	система автоматизації проектних робіт
САУ	система автоматического управление	**САУ**	система автоматичного управління
СВМ	система виртуальных машин	**СВМ**	система віртуальних машин
УУ	устройство управления	**ПУ**	пристрій управління
ЭВМ	электронная вычислительная машина	**ЕОМ**	електронна обчислювальна машина
ЭПИ	эксплуатационная программная документация	**ЕПД**	експлуатаційна програмна документація

Додаток Е

ЧИСЕЛЬНІ ВИРАЗИ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ

ЦІЛІ ЧИСЛА

0	нуль	0-й	нульовий
1	один /одиниця/	1-й	перший
2	два /двійка/	2-й	другий
3	три /трійка	3-й	третій
4	чотири /четвірка/	4-й	четвертий
5	п'ять /п'ятірка/	5-й	п'ятий
6	шість /шістка/	6-й	шостий
7	сім /сімка/	7-й	сьомий
8	вісім /вісімка/	8-й	восьмий
9	дев'ять /дев'ятка/	9-й	дев'ятий
10	десять /десятка/	10-й	десятий
11	одинадцять	11-й	одинадцятий
12	дванадцять	12-й	дванадцятий
13	тринадцять	13-й	тринадцятий
14	чотирнадцять	14-й	чотирнадцятий
15	п'ятнадцять	15-й	п'ятнадцятий
16	шістнадцять	16-й	шістнадцятий
17	сімнадцять	17-й	сімнадцятий
18	вісімнадцять	18-й	вісімнадцятий
20	двадцять	20-й	двадцятий
21	двадцять один	21-й	двадцять перший
22	двадцять два	22-й	двадцять другий
30	тридцять	30-й	тридцятий
40	сорок	40-й	сороковий
50	п'ятдесят	50-й	п'ятдесятий
60	шістдесят	60-й	шістдесятий
70	сімдесят	70-й	сімдесятий
80	вісімдесят	80-й	вісімдесятий
90	дев'яносто	90-й	дев'яностий
100	сто	100-й	сотий

137	сто тридцять сім	137-й	сто тридцять сьомий
200	двісті	200-й	двохсотий
300	триста	300-й	трьохсотий
400	чотириста	400-й	чотирьохсотий
500	п'ятсот	500-й	п'ятисотий
600	шістсот	600-й	шестисотий
700	сімсот	700-й	семисотий
800	вісімсот	800-й	восьмисотий
900	дев'ятсот	900-й	дев'ятисотий
1000	тисяча	1000-й	тисячний
8924	вісім тисяч дев'ятсот двадцять чотири	8924-й	вісім тисяч дев'ятсот двадцять четвертий
10000	десять тисяч	10000-м	десятитисячний
36511	тридцять шість тисяч п'ятсот одинадцять	36511-й	тридцять шість тисяч п'ятсот одинадцятий
100000	сто тисяч	100000-й	стотисячний
739261	сімсот тридцять дев'ять тисяч двісті шістдесят один	739261-й	сімсот тридцять дев'ять тисяч двісті шістдесят перший

ДЕЯКІ ДЕСЯТКОВІ РОЗРЯДИ

10^6 мільйон
10^9 мільярд /більйон/
10^{12} трильйон
10^{15} квадрильйон
10^{18} квінтильйон
10^{21} секстильйон
10^{27} октильйон
10^{30} нонільйон
10^{33} децильйон

ПРОСТІ ДРОБИ*

$\frac{1}{2}$ одна друга, половина

$\frac{1}{3}$ одна третя, третина

$\frac{1}{4}$ одна четверта, чверть

$\frac{1}{5}$ одна п'ята

$\frac{1}{6}$ одна шоста

$\frac{1}{7}$ одна сьома

$\frac{1}{8}$ одна восьма

$\frac{1}{9}$ одна дев'ята

$\frac{1}{10}$ одна десята

$\frac{7}{8}$ сім восьмих

$3\frac{17}{21}$ три цілих і сімнадцять двадцять перших.

ДЕСЯТКОВІ ДРОБИ

0,1	нуль цілих і одна десята
0,02	нуль цілих і дві сотих
1,3	одна ціла і три десятих
26,49	двадцять шість цілих і сорок дев'ять сотих
5,289	п'ять цілих і двісті вісімдесят дев'ять тисячних
0,0018	нуль цілих і вісімнадцять десятитисячних

* **Увага!** Іменник *дріб* в українській мові чоловічого роду

ПРЕФІКСИ ДЛЯ УТВОРЕННЯ ДЕСЯТКОВИХ КРАТНИХ ТА ЧАСТКОВИХ ОДИНИЦЬ

Множник	Назва	Позначення
10^{18}	екса	е
10^{15}	пета	П
10^{12}	тера	Т
10^{9}	гіга	Г
10^{6}	мега	М
10^{3}	кіло	к
10^{2}	гекто	г
10^{1}	дека	да
10^{-1}	деци	д
10^{-2}	санти	с
10^{-3}	мілі	м
10^{-6}	мікро	мк
10^{-9}	нано	н
10^{-12}	піко	п
10^{-15}	фемто	ф
10^{-18}	ато	а

Додаток Ж

ГРЕЦЬКИЙ АЛФАВІТ

Α, α	альфа	**Ν, ν**	ню
Β, β	бета	**Ξ, ξ**	ксі
Γ, γ	гамма	**Ο, ο**	омікрон
Δ, δ	дельта	**Π, π**	пі
Ε, ε	епсилон	**Ρ, ρ**	ро
Ζ, ζ	дзета	**Σ, σ, ς**	сигма
Η, η	ета	**Τ, τ**	тау
Θ, θ	тета	**Υ, υ**	іпсилон
Ι, ι	йота	**Φ, φ**	фі
Κ, κ	каппа	**Χ, χ**	хі
Λ, λ	лямбда	**Ψ, ψ**	псі
Μ, μ	мю	**Ω, ω**	омега

Додаток И

ДЕЯКІ МАТЕМАТИЧНІ СИМВОЛИ ТА ФОРМУЛИ

Позначення	Розшифрування позначення
$a+b$	a плюс b
$a-b$	a мінус b
$a\cdot b$	a помножити на b
$a:b,\ \frac{a}{b}$	a поділити на b
$a=b$	a дорівнює b
$a\neq b$	a не дорівнює b
$a\approx b$	a наближено дорівнює b
$a\sim b$	a еквівалентно b
$a\equiv b$	a тотожно дорівнює b
$a>b$	a більше за b (b менше за a)
$a\geq b$	a більше або дорівнює b (а не менше за b)
$a\leq b$	a менше або дорівнює b (а не більше за b)
$a:b=c:d$	a відноситься до b, як c до d
$[a]$	ціла частина числа a (антьє)
$\{a\}$	дробова частина числа a
(...)	круглі дужки
[...]	квадратні дужки
{...}	фігурні дужки
g^o	градусів
m'	мінут
s''	секунд
$a\Rightarrow b$	з a випливає b
$a\Leftrightarrow b$	a взаємно однозначна відповідність (еквівалентно) b
$\varnothing$	порожня множина
$a\in A$	a належить множині A
$a\in[b,c]$	a належить відрізку (сегменту) b,c
$a\in(b,c)$	a належить інтервалу b,c
$a\in[b,c)$	a належить півінтервалу b,c

Позначення	Розшифрування позначення
$\exists, \bar{\exists}$	існує (не існує)
$\exists!$	існує при цьому єдине
$\forall$	для всіх (для будь-якого)
$\infty, +\infty, -\infty$	нескінченність
$\mathbf{N}$	множина натуральних чисел
$\mathbf{Q}$	множина раціональних чисел
$\mathbf{I}$	множина ірраціональних чисел
$\mathbf{R}$	множина дійсних чисел
$\mathbf{C}$	множина комплексних чисел
$\mathbf{A} \cap \mathbf{B}$	переріз множин **A** та **B**
$\mathbf{A} \cup \mathbf{B}$	об'єднання множин **A** та **B**
$\mathbf{A} \subset \mathbf{B}$	**A** підмножина множини **B**
$\mathbf{A} \oplus \mathbf{B}$	пряма сума множин **A** та **B**
$\mathbf{A} \otimes \mathbf{B}$	прямий добуток множин **A** та **B**
$\mathbf{A}/\mathbf{B}$	різниця множин **A** та **B**
$\lvert\vec{a}\rvert$	довжина вектора $\vec{a}$, модуль вектора
$\hat{(\vec{a},\vec{b})}$	кут між векторами $\vec{a}$ та $\vec{b}$
$\vec{a} \parallel \vec{b}$	вектор $\vec{a}$ є колінеарним вектору $\vec{b}$
$\vec{a} \perp \vec{b}$	вектор $\vec{a}$ є ортогональним вектору $\vec{b}$
$np_{\vec{a}}\vec{b}$	проекція вектора $\vec{b}$ на напрямок вектора $\vec{a}$
$\vec{a}\cdot\vec{b}, (\vec{a},\vec{b})$	скалярний добуток векторів $\vec{a}$ та $\vec{b}$
$\vec{a}\times\vec{b}, [\vec{a},\vec{b}]$	векторний добуток векторів $\vec{a}$ та $\vec{b}$
$\vec{a}\cdot\vec{b}\cdot\vec{c}, (\vec{a},\vec{b},\vec{c})$	змішаний добуток векторів $\vec{a}$, $\vec{b}$ та $\vec{c}$
$f: \mathbf{X} \to \mathbf{Y}$	відображення f множини **X** на множину **Y**
$y = f(x)$	y є функція від x (y дорівнює f від x)
$y = f_1(f_2(x))$	y є f_1 від f_2 від x є композиція функцій $f_1 \circ f_2$
$y = f^{-1}(x)$	y є функція обернена до f від x
a^n	a в n-му степені
a_n	a з індексом n
$a^2(a^3)$	a в квадраті (кубі)

Позначення	Розшифрування позначення
$\sqrt[n]{a}$	корінь n-го степеня з a
$\sqrt{a}$	корінь (квадратний) з a
$\sqrt[3]{a}$	корінь кубічний з a
a^x	a в степені x
$\log_a x$	логарифм x за основою a
$\lg x$	десятковий логарифм x
$\ln x$	натуральний логарифм x
$\|x\|$	модуль x
$sign(x)$	сигнум x
$n!$	n факторіал
C_n^k	число сполучень із n елементів по k елементів
$\sum_{k=0}^{n} u_k$	сума u_k від 0 до n
$U(x,\delta)$	δ-окіл точки x
$\overset{\circ}{U}(x,\delta)$	проколотий δ-окіл точки x
$\lim_{n\to\infty} a_n$	границя a з індексом n за умови, що n прямує до нескінченності
$\lim_{x\to a} f(x)$	границя функції $f(x)$ за умови, що $x \to a$
$x \to a+0$	x прямує до a справа ($x \downarrow a$)
$x \to a-0$	x прямує до a зліва ($x \uparrow a$)
$\lim_{x\to a+0} f(x)$	права границя функції $f(x)$ за умови, що $x \to a$
$\lim_{x\to a-0} f(x)$	ліва границя функції $f(x)$ за умови, що $x \to a$
$\left\|\frac{0}{0}\right\|, \left\|\frac{\infty}{\infty}\right\|$	невизначеності вигляду нуль на нуль, нескінченність на нескінченність
$\|\infty-\infty\|, \|0\cdot\infty\|$	невизначеності вигляду нескінченність мінус нескінченність, нуль помножений на нескінченність
$\|0^0\|, \|1^\infty\|,$ $\|0^\infty\|$	невизначеності вигляду нуль у степені нуль, одиниця у степені нескінченність, нуль у степені нескінченність
Δx	приріст x (дельта x)

Позначення	Розшифрування позначення
$\alpha = o(\beta)$	α є o мале від β
$\alpha = O(\beta)$	α є O велике від β
y'	перша похідна від y (y штрих)
y''	друга похідна y від (y два штрихи)
$\frac{dy}{dx}$	dy по dx
$\frac{d^2y}{dx^2}$	d 2 y по dx двічі
$\frac{d^ny}{dx^n}$	d n y по dx у степені n
$\frac{\partial^2 f}{\partial x \partial y}$	частинні похідні
$\int_a^b f(x)dx$	інтеграл від a до b, функції $f(x)$ по dx
$F(x)\Big\|_a^b$	F від x з підставкою від a до b
$\Delta ABD \sim \Delta KLM$	трикутник ABD подібний до трикутника KLM

Додаток К

КОНТРОЛЬНІ РОБОТИ ДЛЯ УЧНІВ ЗАОЧНОЇ ФОРМИ НАВЧАННЯ

Контрольна робота № 1

Варіант 1

Вправа 1. *Прочитайте текст. Назвіть прикметники. Що вони виражають? Випишіть словосполучення* ***іменник + прикметник****. Які ще є в тексті слова, що вказують на ознаку? Якими членами речення вони є?*

Сонце в синяві над садом,
Наче жовтий лист, летить...
В золотому листопаді
Будем серце́ золотить.

Але листя жовта зграя
Свій завершує обряд
І у вирій відлітає,
І не вернеться назад.

(В. Мороз)

Вправа 2. *Поставте слова у форму називного відмінка.*

Учня, пальця, велетня, ранця, хлопця, перця, молодця, виконавця, майстра, січня, березня, квітня, червня, липня, дурня, пня, дня, стільця, горобця, гравця.

Вправа 3. *Перекладіть подані слова українською мовою. Порівняйте їхнє написання.*

Павильон, слеза, лётчик, майор, серьёзный, съёмка, миллион, бодрость, миллиард, синего, того, пенёк, сегодня, компаньон, бульон, Мозалёв, Псёл, Соловьёв, ледоход, Ёлкин.

Вправа 4. *Перекладіть слова українською мовою і запишіть їх. Поясніть написання.*

Конец, харьковский, меньший, направьте, миллион, павильон, ночь, серьезный, смесь, девочке, тремя, седьмой, четырьмя, врач, внешнеэкономический, лен, количество, проверьте, исполнитель, испанский.

Вправа 5. *Перекладіть російські слова українською мовою. Поясніть правопис.*

1. Пражский, крепостничество, иракский, прусский, воронежский, кагарлыкский, збаражский, казанский, цюрихский.

2. Рижский, братский, бахмачский, чикагский, калужский, волжский, ужгородский, овручский, гадячский, прилукский.

3. Мадридский, одесский, ташкентский, туристский, французский, тбилисский, гигантский, кременчугский.

Вправа 6. *Перепишіть текст. Поставте розділові знаки.*

З біографії розділових знаків

Кома і крапка – найдавніші розділові знаки. Вони з'явилися в друкованих книгах шістнадцятого століття.

«Кома» слово з латинської мови. У латинській мові воно мало таке значення «кую» «б'ю» «відсікаю» «відрубую» відділяю. «Крапка» це переклад латинського слова «пунктум». Це слово дало такі назви «пункт» «пунктуація» «пунктир» «пунктуальний» «пунктограма». «Тире» слово французьке. Означало воно у французькій «тягти». Першим застосував цей розділовий знак М.Карамзін на початку дев'ятнадцятого століття. Апостроф наймолодший правописний знак нашого письма. З'явився він в українській граматиці і набув правописних прав за радянських часів. Назва знака взята з давньої грецької мови. Там вона означала «кривий» «зігнутий» «повернутий».

(З журналу)

Контрольна робота № 1

Варіант 2

Вправа 1. *На місці пропусків поставте слова, які вказували б на ознаки предметів. Зверніть увагу на слова, що вказують на ознаку за дією, і тому є дієприкметниками.*

На Дмитрикові була ... ... юпка з клаптиками вати, що висіли крізь дірки з ... ..., рукава теліпалися нижче рук, заважали йому. ... голівку прикривав картузик з ... козирком. Але, не зважаючи на свої ... шати, Дмитрик весело дивився на світ ... ... очима, весело підстрибував на ... вулицях. Все навкруги було таке ... і ..., що з пам'яті Дмитрикові вилетіли десь і ... мати, і її наказ сидіти вдома.

(За М.Коцюбинським)

Вправа 2. *Поставте пропущені літери. Поясніть свій вибір.*

Зн...сти, кр…ниця, дж…р…ло, тр...мати, завм...рати, зм...вати, заст...лати, відд...рати, ч...р...да, л...ман, п...чатка, чорнобр...вий, м...тушня, д...р...в'яний, л...дацюга, хв...лина, сх...лятись, пш...ниця, з...рнятко, б...р...зневий.

Вправа 3. *Утворіть чоловічі імена по батькові від поданих слів.*

Василь, Аркадій, Віталій, Анатолій, Андрій, Юрій, Сергій, Валерій, Геннадій, Олексій, Тадей, Амвросій, Микола, Віктор, Олег, Семен, Сидір, Пилип, Володимир, Едуард, Павло, Максим, Петро, Іван.

Вправа 4. *Запишіть під диктовку прислів'я та приказки. Звірте написане. Поясніть орфограми.*

Жовтень ходить по краю та виганяє птиць із гаю.
Найменша пташка бажає мати своє гніздечко.
На низьке дерево і кози скачуть.
Сім раз одмір, а раз одріж.
Найменше діло – балакать.
Де любов у хаті, там люди багаті.
Близький лікоть, а не вкусиш.
Більше діла – менше слів.
Надувся, як ковальський міх.
Загордилася свиня, що об панський тин чухалась.

Вправа 5. *Поставте, де треба, пропущені букви; обґрунтуйте написання слів.*

Віс...ник, учас...ник, безвиїз...но, швидкіс...ний, турис...ський, навмис...не, захис...ний, буревіс...ник, зліс...ний, улес...ливий, влас...ний, корис...ний, жаліс...ливий, гіган...ський, корис...ний, радіс...ний, шіс...надцятий, шелес...нути, свис...нути, піс...ний, перехрес...ний, верес...нути, проїз...ний, облас...ний, пристрас...ний, пес...ливий, випус...ний, хвас...нути, тиж...невий, контрас...ний, чес...ний, тріс...нути.

Вправа 6. *Перепишіть текст. Поставте розділові знаки.*

Присяга

Усім хто слів наших слухає тут і кому їх чути доведеться ознаменуємо Україна мати наша рідна кличе в потребі синів своїх усіх станів на рятунок. Нікому вона прислуги не забуде за кров за неї пролиту нагородить за голову за неї положену дітям і онукам віддячить щирим словом спогадів від ганьби й непам'яті героїв своїх спасе. Хто часу грізного не проспить не прозіває той частку свою з нашої перемоги пожне. Вільним обивателем Речі Посполитої козацької кожний стане на своєму й для себе працюватиме нікому не кланяючись нікому не потураючи. Сан духовний в шані і повазі житиме стан лицарський честі і слави військової заживатиме міщанам їх право магдебурзьке гарантуємо а народові посполитому землі скільки треба за чинші господарські й податі на оборону забезпечимо! – Потім Богдан Хмельницький упав на одне коліно поклав пальці правої руки на Євангеліє і з натхненням

почав проказувати за панотцем Я Богдан Зіновій двох імен Хмельницький лицар писар і сотник пан на Суботові а віднині гетьман усього війська Запорозького присягаю Богові в тройці єдиному вірно і невідступно при справі батьківщини нашої України до скончання віку стояти з ворогами аж до перемоги прапорів наших битись ні життя ні майна свого не жаліючи...

(П. Панч)

Контрольна робота № 1

Варіант 3

Вправа 1. *На місці пропусків поставте слова, які вказували б на ознаки предметів. Яку функцію в тексті виконують прикметники? Які ще слова викликають зорові образи? Знайдіть слова, що повторюються. Визначте їх синтаксичну роль. Підкресліть і поясніть орфограми.*

Недалеко від Богуслава, коло Росі, в ... покрученому яру розкинулось село Семигори. Яр в'ється гадюкою між ... горами, між ... терасами; од яру на всі боки розбіглись, неначе гілка дерева, ... рукави і поховалися десь у ... лісах. На дні ... яру блищать рядками ставочки в очеретах, в осоці, зеленіють левади. Греблі обсаджені ... вербами. Два рядки ... хат попід горами біліють, наче два рядки перлів на ... поясі. Коло хат зеленіють густі ... садки.

(За І. Нечуєм-Левицьким)

Вправа 2. *Змініть назви населених пунктів так, щоб відбувалося чергування голосних.*

Наприклад: *Харків – Харкова.*

Кишинів, Київ, Миколаїв, Кривий Ріг, Тернопіль, Львів, Канів, Чернігів, Ржищів.

Вправа 3. *Поставте замість крапок, де потрібно, апостроф. Поясніть правопис.*

Помор...янин, св...ято, сузір...я, вар...яг, від...їзд, реп...ях, п...ятдесят, з...ясовано, Солов...йов, дев...ятсот, хутор...янин, цв...ях, зів...янув, бур...як, бур...ян, м...ята, дзв...якнути, хлоп...ята, духм...яний, пор..ядок, без...язикі, посер...йознішав, мавп...яча, при...їзд, між...ярусний, без...ядерний, перед...ювілейний, арф...яр, черв...як.

Вправа 4. *Поставте іменники у форму родового відмінка множини. Поясніть їхнє написання.*

Друкарня, вчителька, їдальня, кулька, крамниця, жменька, матриця, бажання, пісня, місце, стайня, кільце.

Вправа 5. *Від поданих іменників утворіть прикметники. Поясніть наявність або відсутність спрощення.*

Якість, кількість, контраст, захист, щастя, лейборист, сучасність, форпост, масло, кістка, хвастати, честь, ненависть, випуск, доблесть, вартість, первісність, альпініст, об'їзд, почесть, безсмертя.

Вправа 6. *Перепишіть текст. Поставте розділові знаки.*

Сова

Правду кажучи люди недолюблюють сови вважаючи її вістункою нещастя і смерті. Чим це пояснити? Мабуть тим що цей птах як злодій виходить на лови вночі що тужливо кричить ночами навіваючи страхітливі думки. Якщо звабленa світлом сова сяде на дах і закричить саме в той момент коли в хаті є хворий – повір'я набирає сили. Навіть її зовнішній вигляд викликає до неї неприязнь плескатa головa скривавлений дзьоб жовті балухаті очі що їх на відміну від інших птахів вона закриває верхніми повіками.

А тим часом сова приносить людям велику користь винищує гризунів переважно мишей землерийок кротів а також хрущів сарану та інших польових шкідників. Коли добре придивитись то немає нічого поганого і в зовнішньому вигляді.

Інакше ставляться до цього птаха мешканці півдня італійці греки. Древні греки вважали сову символом мудрості любимицею богині Афіни покровительки наук і хліборобства.

(З журналу)

Контрольна робота № 1

Варіант 4

Вправа 1. *Поясніть, що в цьому реченні смішного. Подумайте, чим зумовлена двозначність речення і як її усунути. Зробіть аналіз слова* ***банках*** *як частини мови. Уведіть у речення прикметники, які усунули б двозначність.*

В одній гумористичній телепередачі прозвучало речення: «Зберігайте гроші в банках».

Вправа 2. *Поставте пропущені букви. Запишіть власні приклади прислів'їв та приказок.*

Золото і у вогн... бл...щ…ть. Держ... язик за зубам... . Кого шанують, того й в...личають. Л...дачий ївш... гріється, а робивш... мерзне. Раз оп...ч...шся, другий раз пост...р...жешся. Доброго тр...майся, поганого цурайся. Більше вір своїм очам, ніж чужим р...чам. Як голова с...віє, то чоловік мудріє. З малої хмар... в…ликий дощ буває. Хоч...ш їсти калач... – не с...ди на печ... .

Вправа 3. *Перекладіть слова українською мовою. Порівняйте особливості правопису.*

Премьера, связать, соловьи, славянский, разъезд, Лукьянов, торфяной, племя, Заполярье, пол-яблока, имя, святой, мягкий, объявиться, кровью, разъяснить, двухъярусный, семья, компьютер.

Вправа 4. *Від поданих слів за допомогою суфікса* ***-ств-*** *утворіть іменники.*

Співробітник, сумісник, будівник, селянин, товариш, суспільний, убогий, багатий, хлібороб, козак, заступник.

Вправа 5. *Від поданих іменників утворіть прикметники. Поясніть наявність або відсутність спрощення.*

Студент, турист, освіта, гігант, швидкість, контраст, щастя, блиск, агент, волейболіст, шістдесят, заздрість, заїзд, радість, честь, пристрасть, під'їзд, проїзд, серце, арештант, фашист.

Вправа 6. *Перепишіть текст. Поставте розділові знаки.*

Твоє прізвище

Якщо розпитати знаючих людей пошукати в книжках то віднайдемо потаємний смисл кожного прізвища. Йому довго слугувати людині й нащадкам тому й обирали влучне значуще...

Ясна річ чимало прізвищ пов'язано з різноманітними професіями. Згадаємо що бондар виготовляв бочки стельмах вози гончар вироби з глини швець шив взуття шкляр склив вікна мірошник перемелював зерно на борошно. От і маємо Бондар Бондаренко Бондарчук Стельмах Стельмашенко Стельмахович Шевчук Швець Шевченко Коваль Ковалів Ковальчук Коваленко.

Є й такі прізвища що вказують на село місто річку звідки родом предки Поліщук Лубенченко Дончик Хоролюк.

Священна повага й любов українців до хліба загальновідома. Отож зрозуміла й наявність прізвищ Паляниченко Овсієнко Житний Пиріг Корж.

Цікавий сповнений несподіваних знахідок світ прізвищ.

(М. Слабошпицький)

Контрольна робота №1

Варіант 5

Вправа 1. *Випишіть іменники з залежними від них прикметниками. Чи є словосполучення складними? Назвіть їх. Кілька словосполучень провідміняйте. Підкресліть закінчення іменників та прикметників.*

Погасне в серці голосна тривога
І стане вічна кожна наша мить,
І буде світла і свята дорога
Лише тоді, як будемо людьми.
І буде юна і щаслива мати
Гордитися коханими дітьми,
А не свій вік і долю проклинати,
Лише тоді, як будемо людьми...

(Б. Демків)

Вправа 2. *Доберіть самостійно 10 слів із голосними, які не можна перевірити наголосом.*

Вправа 3. *Перепишіть слова. Замість крапок, де треба, поставте м'який знак; обґрунтуйте правопис.*

Молот...ба, різ...ба, майбут...нє, повір...те, слов'янс...кий, п'ят...ох, т...мяний, малєн...кий, щас...тя, усміхає...ся, т...охкають, Хар...ків, Гал...чин, Натал...чин, князівс...кий, сіл..с...кий, стат...тя, степ..., ц...огорічний, л...ляний, камін...чик, їхн...ого, аптекар..., кавказ...кий, француз...кий.

Вправа 4. *Від поданих слів за допомогою суфікса* ***-ськ-*** *утворіть прикметники.*

1. Ладога, Запоріжжя, Волноваха, Ірпінь, Іртиш, Кривий Ріг, Кременчук, інгуш, люди, казах.
2. Буг, Полісся, Дрогобич, Калуш, Калуга, П'ятихатки, Чукотка, Звенигород, черкес, боягуз.

Вправа 5. *Перекладіть подані словосполучення українською мовою. Підкресліть групи приголосних, в яких відбувається спрощення.*

Громко свистнуть, стелить покрывало, студенческий билет, прозрачное стекло, бесстрастный оратор, пользуюсь солнцезащитными очками, абстрактное мышление, корреспондентский пункт, скоростная плавка стали, этот день помнит человечество, фашистские захватчики, безопасность труда, добросовестный ученик, доблестный труженик, подъездной путь, проездной билет, завистливый человек, журнал для юношества, полезный совет, областной совет, производственный процесс, участники форума.

Вправа 6. *Перепишіть текст. Поставте розділові знаки.*

Нагідки

Ця красива декоративна рослина з яскравими веселими квітами й світло-зеленим соковитим листям прийшла до нас з півдня Європи ще з середньовічних часів. Вона добре прижилася самостійно розсівається на городах

і ціле літо прикрашає їх. Колись ця рослина була дуже модною у Франції і вважалась рідкісною. В одному з парків Парижа є скульптура королеви Маргарити з нагідкою в руці.

Українська назва нагідок походить від слова «ніготь». На ніготь схожі зернята нагідок. Латинська назва «календула» означає перший день місяця бо у себе на батьківщині нагідки цвіли протягом року і кожний початок місяця календа заставав їх розквітлими.

Спочатку нагідки вирощували як квіти-окраси. А потім люди довідалися що це ще й квіти-цілителі. Полоскання хворого горла настоєм календули знімає біль і температуру. Хто має на городі нагідки той знає що цвіте ця рослина невтомно все літо той завжди має під рукою рятівні ліки.

(За А. Коваль)

Контрольна робота № 2

Варіант 1

Вправа 1. *Перекладіть українською мовою подані слова. Порівняйте правопис.*

Мазью, Заполярье, рысью, гордостью, верфью, Обью, Приднепровье, смелостью, статья, знание, выльются, смертью, спиралью, Илья, платье, огненный, воссоединенный, нежностью, скатертью, взаимностью, счастье, листья.

Вправа 2. *Запишіть ряди дієслів зі спільною основою, які утворені за допомогою префіксів* ***у-(в-, уві-), з-(зі-, із-), за-, до-(ді-), ви-, від-(відо-, віді-), над-(наді-), о-, об-(обі-), під- (піді-), по-, при-, роз-(розі-).***

Бігти, читати, брати, класти, думати, дивитися.

Вправа 3. *Запишіть подані слова українською мовою. Порівняйте та поясніть їхнє написання.*

1. Оранжевый, пол-лимона, юго-восток, пресс-центр, лимонно-желтый, вагон-ресторан, быстродействующий, общедоступный, горько-соленый, сталевар, спецкор, военкомат, запчасти.
2. Научно-технический, радиоэлектронный, полчетвертого, плодоягодный, темно-красный, вертолет, вечно-зеленый, нижеподписавшийся, радиоаэронавтика, полцены, радиопомеха, пол-яблока, полушутя, пол чайной ложки.

Вправа 4. *Складіть речення з поданими словами; запишіть, поясніть правопис.*

Університет, програміст, комп'ютер, спеціальність, іспит, віртуальний, ксерокопія, аудиторія, брошура.

Вправа 5. *Користуючись правилами переносу, розбийте подані слова та словосполучення для переносу. Поясніть.*

Зразок: *кни/го/люб.*

Підробити, легко, джерельний, задзвонили, поїздка, оса, підстригти, глибоченний, сходження, висаджувати, менеджмент, дзюдо, передзвін, пейзаж, хвацький, етнограф, фотореактив, око, ясно, вимір, вздовж, саджанці, ящик, яма, раджу, умію, удвох, кряж, інструмент, дзижчати, нежданий, згин, університетський, віддзеркалюватися, телебачення, бухгалтерія, дев'ятикласник, міністерство, тіснота, згідно, дьогтьовий, зарубіжний, над'їсти, комп'ютерний, передзимовий, зарплата, тролейбусний, київський, зів'ялий, об'їзний, беззахисний, нездійсненність, по-справжньому, по-третє, утрьох, нижчепідписаний, багатослівність, будь-куди, скрипіння, батальйонний, верховіття, вестибюлю, різьбярський, всесвітньо-історичний, червоногарячий, ХНУРЕ, НАН, Мерседес-600, Кабмін України, колгосп.

Вправа 6. *Перепишіть текст. Поставте розділові знаки.*

Корисна підказка

Те що сонце необхідне усьому живому людині тваринам і рослинам загальновідомо. А якось вчені замислились над народними правилами городництва коли саджати сіяти коли прополювати. І з'ясувалося що місяць теж може бути добрим порадником і помічником тим хто трудиться на землі.

Відомо що місяць викликає в океанах і морях припливи і відпливи. Водночас ці фази впливають і на розвиток рослин. Адже саме під час припливу коли місяць повний трави овочі й фрукти ростуть особливо швидко. Отож і підживляти їх доцільніше саме в цей період.

Крім того важливо знати положення місяця в знаках зодіаку. Так саджати краще тоді коли нічний красень перебуває в сузір'ях Бика Рака Скорпіона боротися з бур'янами коли він у знаках Овна Близнюків Стрільця Водолія. Положення місяця в сузір'ї Овна найкращий час для збирання плодів бо тоді вони довше зберігатимуться. Персміщення місяця в сузір'ї Рака сприятливе для поливу і щеплень в сузір'ї Лева для покосу і сапання Водолія для знищення шкідників а Стрільця для викопування коренеплодів.

(З журналу)

Контрольна робота № 2

Варіант 2

Вправа 1. *На місці крапок поставте потрібні літери. Поясніть правопис.*

П...р...робка, п...дкласти, в...дкинути, п...р...летіти, п...дбігти, в...класти, ...бити, ...хилити, пр...брати, бе...соромний, ро...квіт, м...жнаціональний, ...фотографувати, пр...чудовий, пр...звище, пр...вокзальний, ві...їхати, в...вчити, пр...чистий, пр...палений, пр...наряджений.

Вправа 2. *Визначте, в яких словах префікс наявний, а в яких відсутній. Виділивши префікси, визначте їхнє значення.*

Безпечний, демобілізація, об'єднати, підгрупа, архіважливий, надоригінальний, розбещений, відшуміти, нецікавий, повечеряти, назавжди, субтропіки, розбити, суперечка, перелітати, зошити, загубити, закохатися, відчинити, перевиконати, розколювати, замріяний, перебільшення, зачинити, примітив, зацікавленість, безхребетний, зцідити, безаварійний, прізвище, прикордонник, прірва, відчепити, відгвинчувати, пофарбувати.

Вправа 3. *Від поданих пар слів утворіть складні прикметники. Запишіть їх, поясніть правопис.*

Історичний, філологічний; кислий, солодкий; вічний, зелений; білий, кам'яний; залізний, бетонний; жовтий, гарячий; північний, східний; плодовий, овочевий; народний, визвольний; східний, сибірський; темний, бузковий; навчальний, методичний; літературний, художній; яскравий, рожевий; гарячий, червоний; ранній, стиглий; хімічний, технологічний.

Вправа 4. *Запишіть слова, вставляючи пропущені букви; поясніть свій вибір.*

Кру...з, мас...а, Гельс...нк..., Ват..., ж...рі, такс..., кас...ир, сп...рт, хр...стиянство, в...мпел, Андор...а, марок...анський, ан...али, шос...е, ір...аціональний, ван...а, коміс...ія, в...рус, демонстрац...я, Антаркт...да, рад...о, Буд...а, єп...скоп, Швейцар...я, брош...ра, конве...єр, тра...кторія, Єг...пет, К...тай, Амер...ка, д...зель, ват..., Д...зель, нет...о, к...нджал, колібр..., кур...оз, кол...ектив, про...кція, Алж...р, сер...озний, старо... ндійський, академ...к.

Вправа 5. *Користуючись правилами переносу, розбийте подані слова та словосполучення для переносу. Поясніть.*

Зразок: *кни/го/люб.*

Павличко І.Т., Г.С. Сковорода, І.Нечуй-Левицький, П.Олекса, Ткаченко Іван Петрович, гр.Степанюк В.О., проф.Костенко А. О.; 2000 рік, 1999/2000 н.р., 10 м, 16-річний, на 1-ому поверсі, 2-й км, 50 га, вид-во, і т.ін., АН-12, школа № 101.

Вправа 6. *Перепишіть текст. Поставте розділові знаки.*

Забутий курінь

Ніхто вже не пам'ятає відколи стоїть посеред степу отой Курінь хатка не хатка бо ні стін ні вікон ані димаря одначе й стіжок не стіжок бо двері є. А за дверима «холодний морок» грибами-поганками пахне та давніми дощами. Є ще у Куреня дві великі дірки по боках одна зяє на північ звідки взимку вітри холодні друга на південь звідки вітри теплі.

Гасають побіля Куреня й інші вітри й вітерці шукають у яку б то їм веселу дірочку свиснути опівнічні вітри чорні вдосвіта блакитні в полудень прозорі звечора зелені і всяк свою пісню виводить у дверях Куреневих та дірках чорний вітер опівнічний стогне по-совиному блакитний досвітній зітхає спросоння прозорий полуденний весело свиськає а зелений вечоровий тихо воркоче бо хочеться йому спати.

Стоїть Курінь старіє. Мох на ньому послався жовтий і зелений бур'яни довкола розкошують не кошені не толочені полин і вівсюг ковила і молочай горошок і деревій... А на самому верху тополеня росте залетіло звідкись іще зернятком. Куди воно мандрувало звідки хтозна. Приблудне тополеня.

Взимку та повесні Курінь відчинено з ранку до вечора і цілу ніч. Заходь у двері, лізь у вікна-діромахи, якщо тобі дверей мало А восени і влітку зась тому що і двері і дірки і бур'яни довкола засновані павутиною згори вниз уздовж і впоперек сітями круглими й сітями навскісними... Всякими. Бо кожен павук по-своєму думає один кругло другий уздовж третій упоперек. Яка думка така й сіть.

(Г. Тютюнник)

Контрольна робота № 2

Варіант 3

Вправа 1. *До поданих слів доберіть антоніми.*

Наближатися, скорочувати, грамотний, зав'язати, законний, звужувати, озброєння, зав'янути, занепад, об'єднати, знайти, зустрітися, талановитий, діяльний.

Вправа 2. *За допомогою тлумачного словника визначте значення слів і з'ясуйте значення іншомовних префіксів. Запишіть власні приклади з цими ж префіксами.*

Зразок: трансатлантичний – транссибірський, трансконтинентальний.

Інтернаціональний, ультраправий, контратака, антивоєнний, архінебезпечний, псевдокультура, реорганізація, демонстрування, прокомуністичний, суперобкладинка, екстраординарний, дезінформація, конфедерація.

Вправа 3. *Утворіть від поданих слів складні іменники. Поясніть правопис.*

Сховище, нафта; інженер, програміст; зал, кіно; птахи, ферма; ліс, смуга; фото, репортаж; дивосил, зілля; вагон, ресторан; терапевт, лікар; хліб, сіль; рута, м'ята; генерал, полковник; стоп, кран; борт, механік; людина, доза.

Вправа 4. *Визначте у тексті слова іншомовного походження, з'ясуйте їхню вимову та правопис. Підкресліть їх.*

Стеганографія – форма таємного обміну інформацією, при використанні якої, на відміну від криптографії, наявність таємного повідомлення прихована. До технічної стеганографії належать такі засоби як різне невидиме чорнило, мікрокрапки (фотографічне зменшення машинописної сторінки до розмірів друкарської крапки), мікроскопічні повідомлення під поштовими марками тощо. Лінгвістична стеганографія складається здебільшого з відкритих кодів, коли у звичайному, на перший погляд, тексті таємне значення може мати, наприклад, тільки перша літера кожного слова.

Вправа 5. *Від поданих іменників утворіть форми називного та родового відмінків множини. Обґрунтуйте правопис закінчень. Визначте групу кожного з іменників.*

Дорога, мати, лампочка, ніч, фортеця, корж, гора, помідор, дощ, шафа, школяр, вежа, крок, груша, пустир, хліб, університет, вухо, обличчя, поле, прислів'я, око, дно, кінь, харків'янин, вітер, селянин, портфель, студент, учень.

Вправа 6. *Перепишіть текст. Поставте розділові знаки.*

Данилове добро

Чого тільки немає у Даниловому лантусі тут і ніж і ложка і шматок дроту і казанок пшоно і сало цибуля й борошно картопля й сіль хліб і сухарі а ще великі садівницькі ножиці пилка сокира терпуг а ще гачки важки та поплавці до вудок ще коробочок десять сірників загорнутих у шмат паруси-ни щоб не одвологли в дощ і хоч як важко правити Данилові свою ношу аж згинається старий одначе несе бо знає що без усього того добра що в нього за плечима в лісі далеко од села не проживеш. Схотілися тобі приміром їсти зробив із трьох паколів триніжок почепив до нього на дротинці казанок з водою і вари собі куліш галушки чи кашу треба заготовити дрівець сухих та поховати у сторожці од негоди взяв пилку сокирчину напиляв наколов у куточку поскладав і сиди собі в лісовій хатині та слухай як шумить дощ у дерсвах треба підстригти якийсь саджанець щоб рівненько ріс ось тобі ножиці підстрижи затупилася пилка і сокира маєш терпуг нагостри закортіло юшки з рибою поладнав вудки пішов до річки та й лови що піймається.

І так цілісіньке літо і в село немає чого швендяти раз по раз то за тим то за сим усе маєш при собі.

(Г.Тютюнник)

Контрольна робота № 2

Варіант 4

Вправа 1. *З'ясуйте, в яких словах префікс наявний, а в яких він відсутній.*

Аморфний, аморальний, апперцепція, револьвер, реевакуація, реанімація, революція, реформація, поступальний, постпозитивний, контрастний,

контрудар, контрольний, профашистський, променевий, античний, антинародний, суперечливий, супермодний, імітувати, іммігрувати.

Вправа 2. *Випишіть зі словника-довідника по 10 прикладів складних іменників та прикметників. Складіть з ними речення.*

Вправа 3. *Запишіть подані слова українською мовою, з'ясуйте, за якими правилами вони вимовляються й пишуться. Підкресліть контрольні орфограми.*

Зразок: *дисциплина – дисципліна.*

Ажиотаж, абстракция, аритмия, библиофил, визит, дидактика, диета, фейерверк, серьезный, миллион, Марокко, дизель, парашют, парфюмерия, видеотерминал, индикатор, процессор, транспьютер, принтер, регистр.

Вправа 4. *Перекладіть українською мовою подані слова. Порівняйте написання.*

Обью, эмалью, ансамблем, отраслью, улыбкой, печью, болью, ночью, кровью, медью, плечом, плащом, Сибирью, любовью, акварелью.

Вправа 5. *Перекладіть подані слова українською мовою. Порівняйте їхнє написання.*

Павильон, слеза, лётчик, майор, серьёзный, съёмка, миллион, бодрость, миллиард, синего, того, пенёк, сегодня, компаньон, бульон, Мозалёв, Псёл, Соловьёв, ледоход, Ёлкин.

Вправа 6. *Перепишіть текст. Поставте розділові знаки.*

Срібне відерце

Пам'ятаю як одного весняного ранку я йшов через скверик поспішаючи на роботу. Круглилися на віттях дерев дощові краплі і падаючи сліпучо мерехтіли на сонці. Буря що зірвалася вночі а тепер затихла вивернула з корінням ще молодого кучерявого клена. Там біля ямки стрибав горобець із чорнявенькою цяткою на грудях. Він щосили сіпав рвав викручував пругкий міцний корінець схожий на струну. Налягав усім тільцем тягнув убік падав заламуючи пір'їни на крильцях. Але корінець не піддавався. Не відступав і горобець. Він ще з більшою завзятістю та енергією насідав. Нарешті корінець не витримав і обірвався. Горобець весело цвірінчав наче прокричав своє переможне «ура» і гайнув із здобиччю геть.

Невже мені все життя не вистачало енергії і завзяття які я щойно побачив у маленької птахи.

Буває у вчителя знань глибокий колодязь дна не дістати. Вода свіжа і чиста. А діти тієї води майже не п'ють. А якщо п'ють то дуже мало краплини.

Справжній учитель той у кого знань і умінь колодязь а біля того колодязя ще й срібне відерце...

(В. Святовець)

Контрольна робота № 2

Варіант 5

Вправа 1. *З'ясуйте, в яких дієсловах наявний один префікс, а в яких – два. Які значення мають подвійні префікси?*

Вивідати, винаходити, поназбирувати, повиводити, позашивати, попідкладати, повиснути, поскликати, узаконити, удосконалити, поз'їжджатися, відкидати, пооббирати, возз'єднати, порозсовувати, воздати, попрочитувати, знеболювати, обезводнити, віднайти, відполірувати, поприводити.

Вправа 2. *Напишіть складні слова разом або через дефіс і поясніть їх правопис.*

Суспільно корисний, боє припаси, член кореспондент, сто шістдесяти річчя, пів Києва, тисячо ліття, військово повітряний, вище зазначений, за в більшки, синьо сірий, чітко виражений, чорно смородиновий, зовнішньо політичний, віце адміральський, багато тиражка, крає знавець, 50 річчя, пів острів, науково технічний, торгово кооперативний, лічильно обчислювальний, важко виховуваний, науково дослідний, музично танцювальний, тепловозо будівний, червоно фіолетовий, білорусько український, синьо окий, псевдо патріотичний, вельми шановний, борт провідниця, Зайчик Побігайчик, генерал майор, виставка продаж, нафто сховище, екс міністр, скло волокно, руко пис, бор машина, спец кор.

Вправа 3. *Від географічних назв утворіть складні прикметники.*

Зразок: *Західний Сибір, низовина – Західносибірська низовина; Пуща-Водиця, санаторій – пуща-водицький санаторій; Франкфурт-на-Майні, завод – франкфуртський-на-Майні завод.*

Південна Україна, канал; Східна Європа, рівнина; Східний Казахстан, область; Нижній Дунай, низовина; Східний Китай, море; Кам'янець-Подільський, вокзал; Індокитай, джунглі; Іссик-Куль, озеро; Спас-Клепики, монастир; Ростов-на-Дону, університет; Сан-Франциско, театр; Іст-Лондон, банк.

Вправа 4. *Поясніть, чому в наведених парами словах в одних випадках пишеться* ***і****, в інших* ***-и****.*

Академік – історик, банкір – касир, баталіст – пейзажист, радіо – радист, таксі – таксист, Дізель – дизель, млин – вапілін.

Вправа 5. *Поставте подані іменники у форму родового відмінка однини.*

Гурт, берег, потік, телефон, міст, вальс, роман, місток, Дунай, Крим, звіт, листопад, ячмінь, перець, телеграф, рушник.

Вправа 6. *Перепишіть текст. Поставте розділові знаки.*

Свято Матері

Найдорожчою людиною на землі для кожного з нас є мати. Материна любов ласка її незабутні очі супроводжують нас усе життя. Тож недаремно кожен із нас чується молодим і всесильним доти поки жива мати.

У травні коли повертаються до рідного гнізда птахи коли замаюється травами листям і квітами природа теплий весняний вітер приносить нам Свято Матері. Воно випадає на другу неділю місяця.

Відроджуючи національні свята обряди звичаї і традиції ми маємо змогу повернути до життя Свято Матері яке відзначає весь світ.

Адже воно пропонує вшанувати Матір у трьох її найбільших іпостасях Мати-Богородиця Мати-Жінка Мати-Україна. Проведення цього свята тільки возвеличить нашу жінку-трудівницю.

Свято Матері має подвійний характер родинний і громадський. У дитячих яслах і садочках у школах і у кожній родині діти мають приготувати матерям своїм подарунки вивчити пісні та вірші бути чемними та слухняними. Старші діти можуть на чолі з батьком у цей день взяти весь тягар домашньої роботи на себе. Хай спочинуть руки матінки хай засяють щастям її очі. Адже так мало в наш час випадає на долю жінки добра і ласки від ближніх. А ще не забудьте про квіти. Вони найкращий подарунок для жінки матері бабусі.

(З журналу)

Контрольна робота № 3

Варіант 1

Вправа 1. *Знайдіть помилки в переносі слів і словосполучень, з'ясуйте причини таких помилок. Відредагуйте відповідно до українського правопису.*

Зразок: *Ту-/144 – Ту-144.*

Багатог/ранний; 5/кг; в.о./директора; гуд/зик; зад/зеленькотіти; олі/я; їж/джу; мрі/я; ві/джити; надз/вичайний; О.Т./Гончар; гр./Вишняк; 1999/р.; 100/кв.м; вул./Лесі Українки; 156/грв; 7/0 см; Нестор/-літописець; Києво/-Печерська лавра; Воскреснемо/, бо світить нам у віки пророцтво Тараса/: «/Не вмирає душа наша, не вмирає воля/».

Вправа 2. *Перекладіть подані словосполучення українською мовою. Поясніть правопис закінчень.*

В первой гимназии; поэтическое восприятие; летние каникулы; черной тушью; университетскому профессору; украинским народом; холодной купелью; крепким здоровьем; на зеленом лугу; венчальным цветком; степенью нравственного развития; южною природой; взаимовыгодное сотрудничество; реформированием экономики; общественных организаций; отдаленностью местонахождения; отдельная комната; сибирские снега; творческими работниками; духовной сокровищницей; новейшей экспозицией; в мутной воде; сегодняшний день; горячей кровью; мягким хлебом; вишневым садом; опасный поворот; свежими силами; лучшие сочинения; оранжевые полосы.

Вправа 3. *Перекладіть українською мовою словосполучення з дієприкметниками.*

Идущий рядом, обслуживающий персонал, разыскиваемый преступник, предупредительная мера, используемый принцип, выполненный досрочно, движущийся предмет, проживающий по адресу.

Вправа 4. *Перекладіть словосполучення українською мовою. Підкресліть частки.*

Что-то делаю, ни за чем не слежу, кто-то пришел, как ни в чем не бывало, кто бы то ни был, ничуть не бывало, ни больше ни меньше, ни за что ни про что, ни в коем случае, ни к селу ни к городу.

Вправа 5. *Утворіть від поданих слів складні іменники. Поясніть правопис.*

Життя, писати; екс, чемпіон; щастя, доля; сміття, збирати; чотири, кути; два, яруса; медичний, інститут; ліс, степ; силос, навантажувач; шлак, блок; труд, день; радіо, комітет; зірви, голова; термо, гідро, динаміка; авто, мото, гурток.

Вправа 6. *Перепишіть текст. Поставте розділові знаки.*

Козаки досконало володіли своїм тілом. Про це свідчать види боротьби що існували в ті часи навхрест на ременях навкулачки боротьба спас якою займалися пластуни-розвідники. А вершиною досконалості був гопак. Так-так не дивуйтеся саме той гопак який з часом став танцем.

Гопак приніс нам із глибини віків відомості про фізичні можливості наших предків про їхню вдачу козацьку. Поглянемо уважніше на чоловічі танці у них а особливо в гопаку маса бойових рухів. Тут і відходи і позиції і захист і удари ногами. Наші уславлені предки не поступаються ні карате ні конгфу ні іншим видам східної боротьби. Приміром повзунці система боротьби ногами проти нижньої частини тіла противника гинки і голубці проти середньої розножки щупак пістоль чорт проти верхньої.

Тож не випадково нині прихильники національних видів спорту закликають до відродження гопака аби надати йому гідне місце у світовій палітрі бойових мистецтв. Східні єдиноборства особливо популярні серед молоді бо дають упевненість у собі силу здоров'я вміння захиститися. Але вони не розвивають почуття національної гордості відірвані від наших коренів. А гопак нерозривно пов'язаний з історією українського народу.

(О. Гончарук)

Контрольна робота № 3

Варіант 2

Вправа 1. *Від поданих іменників утворіть форми називного та родового відмінків множини. Обґрунтуйте написання закінчень. Визначте групу кожного з іменників.*

Дорога, мати, лампочка, ніч, фортеця, корж, гора, помідор, дощ, шафа, школяр, вежа, крок, груша, пустир, хліб, університет, вухо, обличчя, поле, прислів'я, око, дно, кінь, харків'янин, вітер, селянин, портфель, студент, учень.

Вправа 2. *Подані прикметники разом з іменниками запишіть у формах родового, давального та орудного відмінків множини. Поясніть написання відмінкових закінчень.*

Білолиці дівча, осіннє листя, історичний меч, рання вишня.

Вправа 3. *Утворіть форми вищого та найвищого ступенів порівняння прикметників.*

Бадьорий, густий, інтелігентний, відповідальний, змістовний, високий.

Вправа 4. *Визначте дієвідміну поданих дієслів. Складіть словосполучення.*
Зразок: *боятися (II д.) – боятися вовків.*

Розповісти, наводити, скаржитися, занедужати, мирити, неволити, донести, діяти, нищити, агітувати.

Вправа 5. *Складіть речення, у яких слова* ***якщо, якби, щоб, проте, зате*** *писалися б разом і окремо. Поясніть правопис.*

Вправа 6. *Перепишіть текст. Поставте розділові знаки.*

Присвята

Він був сином мужика і став володарем в царстві духа.
Він був кріпаком і став велетнем у царстві людської культури.

Він був самоуком і вказав нові світлі і вільні шляхи професорам і книжним ученим.

Десять літ він томився під вагою російської солдатської муштри а для волі Росії зробив більше ніж десять переможних армій.

Доля переслідувала його в житті скільки лиш могла та вона не зуміла перетворити золота його душі у ржу ані його любові до людей в ненависть і погорду а віри в Бога у зневіру і песимізм.

Доля не шкодувала йому страждань але й не пожаліла втіх що били із здорового джерела життя.

Найкращий і найцінніший скарб доля дала йому лише по смерті невмирущу славу і всерозквітаючу радість яку в мільйонів людських сердець все наново збуджуватимуть його твори.

Отакий був і є для нас українців Тарас Шевченко.

(І. Франко)

Контрольна робота № 3

Варіант 3

Вправа 1. *Перекладіть українською мовою подані слова. Порівняйте закінчення, поясніть відмінність у написанні.*

Бандеролью, гантелью, отелем, костром, Поволжьем, наводнением, судьёй, статьёй, лицом, столетием, молью, ванной, виллой, дневником, знанием.

Вправа 2. *Утворіть форми вищого та найвищого ступенів порівняння прикметників.*

Дешевий, новий, солодкий, повний, синій, зручний.

Вправа 3. *Від поданих іменників утворіть присвійні прикметники. Поставте їх у форму називного відмінка жіночого роду (чия?).*

Раїса, Галя, Ігор, Олексій, Сергій, Андрійко, Ганна, Ольга, Алла, Марина, Віталій, Геннадій, Олег, Марія, Ірина, Наталя, Оксана, Едуард, Богдан, Микита, Лукаш, Федір, Софія, Тетяна, Олена, Юрій, Ілько, Соломія, Захар, Данило, Уляна.

Вправа 4. *Подані слова перекладіть українською мовою та запишіть у формах II особи однини і I особи множини теперішнього часу.*

Быть, уведомлять, требовать, удалять, существовать, терроризировать, разыскивать, гудеть, оказывать, нападать.

Вправа 5. *Складіть і запишіть речення, використовуючи подані слова.*

По-нашому, по нашому, вдень, в день, догори, до гори, вперше, в перше, втрьох, в трьох, назустріч, на зустріч.

Вправа 6. *Перепишіть текст. Поставте розділові знаки.*

Перед очима в Маланки встала левада зелена весела над річкою... Вони з Гафійкою плоскінь беруть. Така гарна молодиця з Гафійки. Голова пов'язана хусткою. Бере вона плоскінь і виспівує. У колисці дитина спить. Прокіп привіз ячмінь стіжок складає. І так їй весело старій так легко наче вона помолодшала... Стоять городи мов у віночку. Капуста в головки звивається. Квасоля вже пожовкла вітер шумить поміж маківками гарбузи розляглись як годовані кабани а картопля зародила аж гич сплітається. То її чорні руки походили тут кожен бурячок кожну цибулинку сама вона поклала в землю сама і зберe як дасть господь діждати. Тепер вона господиня. Не на свому так на доччиному. Хоч на старість діждалась... І вона справить собі червоні чоботи м'які козлові з китицями як у ковалихи. Відколи вона віддалася от уже чи не вісімнадцять років минуло не перестає вона мріяти про такі чоботи щороку складає гроші але гроші розтечуться на щось інше і чобіт немає. Узути такі чоботи і білу намітку та піти до церкви. І щоб так поховали.

(М. Коцюбинський)

Контрольна робота № 3

Варіант 4

Вправа 1. *Перекладіть слова українською мовою та запишіть їх. Поясніть написання.*

Опомнись, стул, близко, шинель, делается, тусклый, счастливый, карандаш, чабрец, ветке, радость, степь, дочке, сливались, тётушке, ось, песня. цыганский, тормозят, часть.

Вправа 2. *На місці крапок поставте потрібні префікси. Поясніть їх ній правопис.*

.....мудрий	.....в'язав	.....ділити
.....читати	.....хвилювався	.....дітний
.....дивитися	.....ховатися	.....їхати
.....йти	.....звати	.....доріжжя
.....смішити	.....повів	.....жевріється
.....сипаний	.....твердити	.....тягти
.....женешся	.....виднілося	.....небесся
.....вечірній	.....свистіти	.....шкрябати
.....червоніти	.....цвісти	.....системний
.....мова	.....давити	.....перспективний

Вправа 3. *Поставте подані іменники у форму родового відмінка однини.*

Стіл, Дніпро, кришталь, сік, воїн, льох, молодець, рух, інститут, князь, пласт, атом, відмінок, катет, хліб, птах.

Вправа 4. *Від поданих іменників утворіть присвійні прикметники. Поставте їх у називному відмінку жіночого роду (чия?).*

Юлія, Юлій, Яков, Ярема, Тимур, Аліна, Белла, Валерій, Вероніка, Людмила, Світлана, Майя, Павло, Лаврентій, Олексій, Анастасія, Аркадій, Афанасій, Анжеліка, Вадим, Вікентій, Горацій, Одарка, Дарина, Лілія, Луїза, Магдаліна, Валерія, Надія, Софія, Розалія.

Вправа 5. *Провідмінюйте подані словосполучення та поясніть їхні відмінкові закінчення.*

Безкраїй степ, вранішня роса, довговія лялька.

Вправа 6. *Перепишіть текст. Поставте розділові знаки.*

Не все горе, бували й радощі

Після довгого літнього дня коли сонце сідає а розпечена земля поволі скидає з себе золоті шати коли на бліде втомлене днем небо заявляються крадькома несміливі зорі в останньому промені сонця справляє грища мушва а дивно-м'яке золото-рожеве повітря приймає віддаль бузкові тони і робить простори ще ширшими і ще глибшими Маланка з Гафійкою волочать курною дорогою утому тіла й приємне почуття скінченого дня. Вони несуть додому спечене як і земля тіло а в складках одежі пахощі стиглого колоса. Не розмовляють. Йдуть мовчки помахують серпами. Розігнута врешті спина пущена вільно рука ще злегка тремтячи від цілоденного напруження м'який пил під ногами замість стерні здаються тепер щастям. А вдома чекає спочинок і сон короткий як літня ніч але солодкий як холодний лист до рани. Коли б швидше додому... Не вечеряти не сидіти не розмовляти а впасти на лаву як камінь у воду і вмить склепити очі.

Сонна напівпритомна Маланка розкладає в печі вогонь і приставляє окріп щоб зготувати Андрієві вечерю. Вогонь палає і гуготить а вона заплющує очі хитається і їй здається що то шумить колосом нива і серп черкає по стеблу. Ой як душно як сонце пряжить. Ба ні таж вогонь пече бо близько стала. Ось вона нажала сніп і крутить перевесло... так болить спина, трудно зігнутись. Ага! То вона тісто місить на галушки. Жни Гафійко жни... трудно серце заробляти за дванадцятий сніп жавши а треба.

(М. Коцюбинський)

Контрольна робота № 3

Варіант 5

Вправа 1. *Перепишіть слова. Замість крапок, де треба, поставте м'який знак; обґрунтуйте правопис.*

Рязан...с...кий, піс..ня, куз...ня, мси...ше, подібніст..., кін...чик, Хар...ків, ніч..., скажеш..., яблун...ка, виправ..., мислит..., людс...кий, борот...ба, брун...ка, заход...те, знаход...те, промін..., чаруют..., товарис...кий, Тан...чин, Зін...чин, повір...те, тіш...ся, мислен...ня, жорстокіст..., вран...ці, морс...кий, дз...обик, наодин...ці, майбут...ній.

Вправа 2. *Запишіть іменники у форму орудного відмінка однини українською та російською мовами.*

Старість, радість, область, ненависть, грубість, честь, деталь, діагональ, путь, мораль, м'якість, долоня, далеч, шлях, дуель.

Вправа 3. *Розкрийте дужки, напишіть числа словами, обґрунтуйте зв'язок числівників з іменниками.*

Їдемо 6,5 (година), приїхало 5 (дівчина), говоримо з 2 (американець), в аудиторії 18 (слухач), купили 8 (ножиці), зібрали кілька (ящик), закупили півтори (тонна).

Вправа 4. *Перекладіть і запишіть словосполучення українською мовою.*

1. Две девочки, две подруги, два котенка, два компьютера, два щенка, две радости, два хлеба, два студента, два преподавателя, два листа, два дуба, два экзамена, двух товарищей, двум коллегам;
2. На шести страницах, семи задач, двенадцатью стульями, на ста шестидесяти метрах, о тридцати шести школьниках, тремстам восьмидесяти девяти килограммам, десятитысячным тиражом, к шестидесяти копейкам, 9-процентный раствор, 20-градусный мороз.

Вправа 5. *Перекладіть українською мовою словосполучення з дієприкметниками.*

Бегущий поток, пылающий костер, бормочущий старик, произносящий тост, петляющий заяц, предсказываемое событие, идущий рука об руку, взявшийся за дело, стихающий ветер.

Вправа 6. *Перепишіть текст. Поставте розділові знаки.*

Мабуть природа створила хлібну зернину в мить такого високого натхнення в мить щедрого осяяння яке потрачено нею і на саму людину. В чи не найголовнішому слові нашої мови «життя» предки не лише воздали заслужену хвалу житу-годувальнику а визнали його правічні заслуги в долі людства. В зернину в цей маленький тугий злиточок матерії стільки вкладено матерії стільки вкладено життєвої мудрості добра і віри в безсмертя що його таїна й досі здається нам магічною.

Все у нас від нього від хліба.

А втім і самі ми кожен із нас дитина своїх батьків свого народу і хліба.

Людей які прийшли з доброю місією з чистим серцем чи доброю новиною на нашій землі завжди зустрічали з хлібиною на вишитому рушнику. Короваєм благословляли у довгу тепер уже двоєдину дорогу одружених молодят без хлібини не можна було зайти у новий дім.

Зрештою вся історія нашого народу пов'язана з історією хліба з мистецтвом його сіяти вирощувати як тісто сходить пекти а коли хочете то й гречним вихованим ще з дитинства умінням його їсти. Цілий цикл у якому є свої таємниці досвід розрахунок цикл за яким можна вимірювати літа людського життя.

Може тому так трепетно щемить у нас сучасників серце коли зачуємо прадавню пісню в якій дочка благає з чужини Якби мама знали яка в мене біда вони б передали горобчиком хліба…

(За В.Яворівським)

Контрольна робота № 4

Варіант 1

Вправа 1. *Утворіть від поданих слів складні іменники. Поясніть правопис.*

Вовчик, Братик; лікар, хірург; інженер, економіст; жар, птиця; обер, лейтенант; міні, спідниця; генерал, полковник; купівля, продаж; звіробій, трава; дівчина, красуня; красуня, дівчина; заєць, русак; учитель, біолог; віце, прем'єр; вело, трек.

Вправа 2. *Перекладіть подані слова українською мовою. Поясніть написання орфограм.*

Междуречье, бескрайний, сзади, безоблачный, бездетный, собеседник, вздремнуть, присмотреться, прибрежный, привокзальный, пригородный, расширить, ускорить, отмолчаться, безводный, заречный, безрыбье, подземный, бездорожье, чрезмерный, сжать, распираться, присесть, зарифмовать, переплыть, отбелить, размечтаться, прилечь, разбить, разгуливать.

Вправа 3. *До поданих слів доберіть антоніми.*

Зімкнути, зігнати, зібрати, струсити, корисливий, запізнілий, змерзнути, закрити, скрутити, стягнути, згаснути, змовчати, з'єднати, покласти, відштовхнути

Вправа 4. *Поставте, де треба, пропущені букви; обґрунтуйте написання слів.*

Щас...ливий, шіс...надцять, навмис...ний, пристрас...ний, фашис...ський, безкорис...ний, тис...нути, шелес...нути, с...латися, жаліс...ний, свис...нути, лус...нути, тріс...нути, прис...нути, радіс...ний, стис...нути, форпос...ний, дириген...ський, кар'єрис...ський, перехрес...ні, заздріс...ний, кількіс...ний.

Вправа 5. *Змініть назви населених пунктів так, щоб відбувалося чергування голосних.*

Наприклад: *Харків – Харкова.*

Зміїв, Здолбунів, Київ, Рівне, Ямпіль, Тетерів, Трубіж, Чугуїв, Богодухів.

Вправа 6. *Перепишіть текст. Поставте розділові знаки.*

Христина Алчевська

Вона могла прожити життя прикрившись тогою власного благополуччя й особливо не тривожачи свою душу болями світу. Мала шестеро дітей і розвиткові їхніх здібностей могла присвятити свої думки і сили мала доброго розумного багатого чоловіка здатного забезпечити їй та дітям справді розкішне існування зрештою природа наділила її саму такою розмайтою палітрою здібностей що вдосконалюючи їх могла ще більше подивувати сучасників. А вона попри все залишаючись дбайливою хранителькою родинного вогнища створила у власному домі й у тому суспільстві в якому оберталася великий культ культ школи. Ненастанна безкорислива праця на благо школи і всього що з нею пов'язане зробила життя цієї дивовижної жінки яскравим і повнокровним сповненим високого благородного смислу. Ім'я жінки Христина Данилівна Алчевська.

(З журналу)

Контрольна робота № 4

Варіант 2

Вправа 1. *Поставте слова у формі називного відмінка однини.*

Хмелю, кольору, осені, стукоту, коліс, промені, затвору, шкіл, спокою, гір, бджіл, свого, мосту, порозі, брів, воріт, ночі, лебедя, потоку, борід.

Вправа 2. *Доберіть самостійно 10 слів із голосними, які не можна перевірити наголосом.*

Вправа 3. *Перепишіть слова. Замість крапок, де треба, поставте м'який знак; обґрунтуйте правопис.*

Кост...ол, мален...кий, сон...це, їж..., дал...ній, повод..., вос...мий, вінец..., кал...мар, кін...чатися, циган...с...кий, павутин...ня, ріл...ля, розкіш..., дощ..., жит...тя, сміят...ся, ін...ший, хитріс...т..., заздріст..., навчиш...ся, пан...с...кий, війс...ко, с...вятий, гет...ман, голівон...ка, слиз...ко, біл...ше.

Вправа 4. *Перекладіть подані словосполучення українською мовою. Підкресліть групи приголосних, в яких відбувається спрощення.*

Защитный барьер, скоростной экспресс, балластный груз, пропагандистская листовка, устный рассказ, журналистское расследование, университетский корпус, доблестный воин, комендантский час, позднее время, сердечный приступ, радостное событие, костный мозг, злостный нарушитель, правительственный вестник, участник олимпиады, искристые брызги, весеннее солнце, завистливый взгляд.

Вправа 5. *Поясніть наявність або відсутність подвоєння букв у словах.*

Поділля, шерстю, беззаперечно, востаннє, розрісся, віддзеркалений, областю, ніжністю, Керчю, памороззю, в'яззю, безсонний, ячмінний, сміття, вістря, теля, ягня, узбіччя, уміння, сумління, віддаль, оббити, обмити, розказати, роззброєння, нескінченний, тваринний, рослинний, вирощений, відданістю, виллється.

Вправа 6. *Перепишіть текст. Поставте розділові знаки.*

Сади над річкою

Є своєрідні закутки на Червоноградщині. Є милі затишні місця де ввечері співають комарі і на темну зелень спадає м'який одсвіт вечірньої заграви. Повітря насичене несказанною ніжністю. Воно переливається як дорогий оксамит як ніжні рухи сільської Монни Ванни що бережно навпроти сонця несе свою невимовну красу на налиті здоров'ям городи.

Надвечір'я. У просвіті між очеретами і кущами ліщини стеляться панорами горбів що один по одному біжать на схід до Червонограда. Між горбами теж просвіти де вже залягає вечірня тінь перебігаючи по шахових картках ячменю і проса.

А тут навколо зелень зелень... Берег і луки кущі й поодинокі деревця тропічне гарбузиння і велетні соняшники рівні шеренги картопель прополо-

тих чисто й дбайливо кучерява пшеничка кукурудза присадкувата капуста і просто клапті цілинної зелені забирають душу в полон.

(За І. Сенченком)

Контрольна робота № 4

Варіант 3

Вправа 1. *Поставте іменники у форму орудного відмінка однини. Обґрунтуйте написання.*

Деталь, юність, блакить, сіль, почесть, ясність, повість, міць, любов, герань, мати, кров, даль, мить, свіжість, печаль, велич, паморозь, вічність, папороть.

Вправа 2. *На місці крапок поставте потрібні літери. Поясніть правопис.*

Пі...тримка, пі...стрибнути, мі...класовий, ...хопити, в...брати, ...хвалити, п...р...писати, бе...діяльний, ві...творити, пр...міський, ві...бігти, пр...гарний, ...сунути, ро...сиплються, бе...країй, ...просоння, з...сталася, з...рветься, з...тлівається, при...тихлий, пр...крити, пр...звисько, пр...слухаюсь, бе...смертний.

Вправа 3. *Поясніть правопис складних слів у поданому уривку з «Літопису слова» С. Сапеляка:*

І закувала зозуленька
На все слово світом
Понад місяць
Понад море
Понад сад-виноград
Цур тобі пек
Світе чорнобривцю його
І вже рік і вже цвіт
В срібних колокільцях
Скорботонька-серденько
Серце його
Молочком поїть
Слово-колесо світом котить.

Вправа 4. *Поясніть правопис великої чи малої букви.*

І. Південний полюс, факультет комп'ютерних наук, Ясна Поляна, Київський літературно-меморіальний музей Лесі Українки, Харківський театр юного

глядача, харківські військові училища, Марко Вовчок, Карпенко-Карий, макінтош, гордіїв вузол, комета Галлея, Місяць, Земля, земля, авгієві стайні, Біловезька Пуща, дніпровські кручі, Лопань, південні степи, народи Сходу, схід, Європейський континент, Донеччина, Антей, Київська Русь, Володимиро-Суздальське князівство.

Вправа 5. *Поясніть, чому в наведених парами словах в одних випадках пишеться* ***і****, в інших* ***-и.***

Академік – історик, банкір – касир, баталіст – пейзажист, радіо – радист, таксі – таксист, Дізель – дизель, млин – ванілін.

Вправа 6. *Перепишіть текст. Поставте розділові знаки.*

Рушники

Важливі події народні свята й обряди немислимі без вишитих рушників які крім декоративного мали образно-символічне значення. Мабуть у всьому декоративному мистецтві немає іншого такого предмета який би концентрував у собі стільки символічного змісту. Вишитий рушник це один з елементів матеріальної та духовної культури явище характерне не тільки для українського народу а й для білорусів литовців молдаван. Весільні рушники неодмінний атрибут російського обряду особливо в північних районах.

Селянина рушник супроводив протягом усього життя і в радості і в горі. Він символізував гостинність на ньому підносили дорогим гостям хліб-сіль. Будуючи хату рушниками підіймали сволоки потім їх дарували майстрам. На рушники приймали новонароджених з ними проводжали людину в останню путь. Особливо важливу роль відігравали рушники у весільному ритуалі. Рушники дарували старостам перев'язували через плече якщо на заручинах доходили згоди. На заручинах рушником зв'язували руки молодим це було символом щасливого спільного життя. Рушники використовували під час проводів рекрутів як знак побажання щасливої дороги і найшвидшого повернення.

(Г. Кара – Васильєва)

Контрольна робота № 4

Варіант 4

Вправа 1. *Запишіть подані слова українською мовою, з'ясуйте, за якими правилами вони вимовляються й пишуться. Підкресліть контрольні орфограми.*

Зразок*: дисциплина – дисципліна.*

Диаскоп, диалог, диаметр, имериал, иммунитет, виски, витамины. витрина, афоризм, аффект, афишировать, арабески, апперкот, аппендикс,

граффити, демократизация, дельфинизм, индивидуализация, квинтэссенция, ксёндз, левретка, винчестер, электродинамика, юмористический.

Вправа 2. *Напишіть оповідання на тему «Історичні місця України», вживаючи в ньому слова-власні назви.*

Вправа 3. *Запишіть, як називається:*

апарат, що рухається по Місяцю; нещодавно посолений; людина, що вчиться з вами в одному класі; будинок, що має шість поверхів; майстер, що будує кораблі; ліси, розташовані у Східному Сибіру; професійна спілка шахтарів; природне явище, коли падає каміння.

Вправа 4. *Перекладіть подані слова українською мовою. Поясніть написання орфограм.*

Бескровный, бескризисный, бескрылый, беспомощный, беспилотный, беспринципный, безнравственный, безопытный, безостановочный, безнаказанный, безызвестный, безударный, сгореть, сґовор, сгладить, согнуть, складывать, скрашивать, смазывать, смерить, сменить, ссаживать, расклеивать, расколоть, раскидывать, распахнуть, раскрутить, пребольно, предвкушать, предугадать.

Вправа 5. *Запишіть ряди дієслів зі спільною основою, які утворені за допомогою префіксів* ***у-(в-, уві-), з-(зі-, із-), за-, до-(ді-), ви-, від-(відо-, віді-), над-(наді-), о-, об-(обі-), під- (піді-), по-, при-, роз-(розі-).***

Говорити, захищати, думати, плакати, вважати, дивитися.

Вправа 6. *Перепишіть текст. Поставте розділові знаки.*

Пахощі зрілого хліба

Після теплих літніх дощів хліба налилися колосом пополовіли а десь за тиждень взялися бронзою. І завирувало заграло жовтогаряче море навкруг Білогір'я хлюпаючи золотими бурунами колосків у сади та городи.

Пахощі зрілого хліба особливо були відчутні вечорами коли спадала спека і настояне на колосках повітря розтікалося селом...

Вечорами в хлібах захлиналися перепели ніби прощалися з житами і пшеницями перекочовуючи з виводками в гречки і проса. Поступово вгамовувалося жайвороння і тепер тільки зрідка можна було почути над степом заливчасте щебетання яке не вгавало весною. Нині співали здебільшого пташата перехоплюючи в батьків премудрість співу і легкість крил.

Пора косити! дзвеніло блакитністю неба і переповнена зрілим материнством зітхала земля. Чутливе вухо хлібороба який успадкував від своїх прадідів всі голоси й перемови всі зітхання і шепоти землі вловлювало оте земне благання.

Сьогодні рано до схід сонця білогірці вирушили на жнива.

(За І. Цюпою)

Контрольна робота № 4

Варіант 5

Вправа 1. *Запишіть ряди дієслів зі спільною основою, які утворені за допомогою префіксів* ***у-(в-, уві-), з-(зі-, із-), за-, до-(ді-), ви-, від-(відо-, віді-), над-(наді-), о-, об-(обі-), під- (піді-), по-, при-, роз-(розі-).***

Світити, стояти, творити, зеленіти, сміятися, будувати.

Вправа 2. *Від поданих слів утворіть прикметники. Поясніть їх правопис.*

Туман, ячмінь, полотно, кінь, ранок, спина, пісня, диван, орган, зміна, кабіна, без закону, овес, весна, день, без імені, не сказати, не вблагати, не відповідає, вовна, камінь, визнання, чуття, зібрати.

Вправа 3. *Від поданих іменників утворіть прикметники. Поясніть наявність або відсутність спрощення.*

Зап'ястя, кості, виїзд, проїзд, ремесло, цілість, злість, контраст, хустка, університет, ненависть, область, перст, консультант, чесність, аванпост, контраст, звістка, тиждень, поїзд.

Вправа 4. *Перекладіть російські слова українською мовою. Поясніть правопис.*

Городской, пятихатский, бугский, владивостокский, греческий, корякский, таджикский, узбекский, кавказский, гуляйпольский, финский, харьковский, гринвичский, словакский, латышский, золотоношский, люксембургский, белоцерковский, орловский, запорожский, лейпцигский, ладожский, парижский, онежский, абхазский, чешский, чувашский, гаагский, сиракузский.

Вправа 5. *Поставте іменники у форму родового відмінка однини. Поясніть їхнє написання.*

Школа, перукарня, магазин, подорож, вісь, радость, козеня, коліща, ім'я, дитя, плем'я, гуся, відповідь, дівча, будильник.

Вправа 6. *Перепишіть текст. Поставте розділові знаки.*

Країна смутку і краси

Україна. В одному вже тільки слові і для нашого вуха і навіть для вуха чужинців бринить ціла музика смутку і жалю. Україна країна смутку і краси країна де найбільше люблять волю і найменше мають її країна гарячої любові до народу і чорної йому зради довгої вікової героїчної боротьби за волю в результаті якої велетенське кладовище високі в степу могили та прекрасна на весь світ безіменна невідомо коли і ким складена пісня... Тяжкий сон подвійна неволя і темна ніч як ворон.

Україна це тихі води і ясні зорі зелені сади білі хати лани золотої пшениці медовії та молочнії ріки. Україна це марні обшарпані голодні люди. Ідуть на панщину чорні і німі. Ідуть дітей ведуть... Україна це царське та панське безмежне свавілля... Праця до сьомого поту...

Україна розкішний вінок із рути і барвінку що над ним світять заплакані золоті зорі. Поема жалю і смутку краси і недолі.

(За С. Васильченком)

Контрольна робота № 5

Варіант 1

Вправа 1. *Наведіть по 3-4 прикметники, значення яких пов'язане з будівельними матеріалами, назвами рослин, назвами тварин, назвами засобів транспорту. У висловлюваннях на яку тему може вживатися кожна з таких груп прикметників? Запишіть приклади.*

Вправа 2. *Наведіть по 4-5 прикметників, які характеризують предмети з погляду:*

кольору:
розміру:
місця розташування:
фізичних властивостей:
емоційного стану:
галузі застосування:
матеріалу:
форми:
часу існування:
особливостей характеру:
приналежності:

Вправа 3. *Поставте пропущені літери. Поясніть свій вибір.*

Перем...гати, стер...гти, наш...птувати, кр...вавий, пог...няй, щ...тиниться, тр...мтять, т...сати, л...мати, н...сти, зач...пати, проб...ратися, л...тіти, сл...в'янський, зар...піти, м...р...ж...во, кр...пива, в...с...лий, ш...л...стіти, гл...бокий.

Вправа 4. *Перекладіть слова українською мовою і напишіть їх. Поясніть написання.*

Месяц, гигантский, дождь, колодец, древний, шевелится, младшенький, ледяной, потеряться, дудочка, обещает, научишься, скользко, близко. меньше, больше, радостью, батальон, пренебрегает, где-то, венский, хорошенький, откуда-то, оконца, низко, пятьдесят, рыбке, верёвочке, Вальке, несут, в нём, быльца, сколько, молоденький.

Вправа 5. *Від поданих слів за допомогою суфікса* ***-ськ-*** *утворіть прикметники.*

Кіровоград, Новосибірськ, Павлиш, Галичина, Страсбург, Нью-Йорк. Вінниця, Ясси, узбек, інгуш, козак, віск, німець, пісок, Туреччина, гірник. ткач, завод, інтелігент, молодець.

Вправа 6. *Перепишіть текст. Поставте розділові знаки.*

Тюльпани

Немає в степу ні швидкоплинних річок ні високих гір ні непрохідних лісів. Зате є рівнина і простір до самого горизонту. На перший погляд здається що тут дуже нудно й нецікаво. Але це не так. Якщо побачиш степ навесні коли цвітуть червоні жовті й білі тюльпани ціле море тюльпанів! ніколи не скажеш що він нудний. А як пахнуть тюльпани Особливо жовті. Так і хочеться забрати додому який-небудь шматочок квітучого степу. Але тюльпани швидко в'януть коли їх зірвеш. Вже краще милуватися ними живими такими прекрасними запашними що навіть захоплює дух від захвату.

Ось і уявіть собі яскраві духмяні квіти величезне бездонне блакитне шатро неба безмежний простір і лагідний теплий вітер... Весна в степу це диво казка Та й пекуче літнє сонце і снігові заметілі взимку і навіть осіння негода все подобається людям які живуть у степу. Для них нема кращого краю тому що це Батьківщина.

(З кн. «По рідній країні»)

Контрольна робота № 5

Варіант 2

Вправа 1. *Випишіть іменники з залежними від них прикметниками. Чи є словосполучення складними? Назвіть їх. Кілька словосполучень провідмінюйте. Підкресліть закінчення іменників та прикметників.*

Осінній сад ще яблучка глядить,
Листочок-два гайдає на гіллях.
І цілу ніч щось тихо шарудить,
І горні вікна стигнуть в переляках.

Між стовбурами пробігає тінь...
А у світанків очі променисті.
То білий кінь,
То білий-білий кінь
Шукає літо у сухому листі.

(Л. Костенко)

Вправа 2. *Поставте слова у форму родового відмінка однини.*
Наприклад: *Харків – Харкова.*

Фастів, Міус, Мішкіно, Мозир, Зеленчук, Ляхів, Лос-Анджелес, Кролевець, Дамаск.

Вправа 3. *Перекладіть українською мовою подані слова. Порівняйте їх написання.*

Мягкий, червяк, бьёт, пословица, коровий, перья, девять, память, летаешь, хитрость, войско, плач, снится, пальчик, конский, умываешься, виденка, альянс, пьедестал, четырёх, Куравлёв, Воробьёв, Йоффе, Васильев.

Вправа 4. *Поставте замість крапок, де потрібно, апостроф. Поясніть правопис.*

Розів...ється, розілл...ється, пристраст...ю, затиш...я, дерев...янний, Полісс...я, матір...ю, Ілл...івна, точніст...ю, спросонн...я, мудріст...ю, величність...ю, узбічч...я, статт...ях, попідтинн...ю, піднебесс...я, корінн...я, взгір...я.

Вправа 5. *Перепишіть слова. Замість крапок, де треба, поставте м'який знак; обґрунтуйте правопис.*

Відхилиш...ся, жит...тя, подвір...я, світит...ся, подивилас..., спит...ся, дичен...ко, заливает...ся, стат...тя, доженеш..., з кров...ю, змінит...ся, калач..., печ..., гіл...ля, справжн...ого, ім...я, резул...тат, ломоносовс...кий, мовознавец..., православ...я, облич...чя, пис...менник, з...явилося, змалюван...ня, мистец...кий, декадентс...кий.

Вправа 6. *Перепишіть текст. Поставте розділові знаки.*

Жайворонкові пісні

Восени жайворонки зі своїми чудотворними піснями відлітають до вирію. Сиротіють без них степи й небеса сиротіють людські душі.

Зима білі сніги метуть хурделиці січе пороша від морозу лунко тріскається лід на річці. Де забарилась весна чому не квапиться в рідні краї

Та ось повернулась із вирію весна а з нею повернулись додому й жайворонки. Прилетіли не самі а разом із своїми піснями. Бо пісні жайворонків на чужині скучали за нашими степами за привіллям. Ось вони злетіли в піднебесся і зазвучали одна друга третя Безліч пісень звучало над рідною землею їхні звуки напоєні сонцем пронизані радістю посіялись додолу... Ось тут жайворонки посіяли рясну пшеницю тут із їхніх пісень проросло жито... Запахло чебрецем засивіло полином. Сіються над землею жайворонкові пісні віщуючи врожай і достаток.

Така здається непримітна сіра пташка а здатна оновити світ своїми піснями

Співай щасливий жайворонку над степами у піднебессі.

(За Є. Гуцалом)

Контрольна робота № 5

Варіант 3

Вправа 1. *Перекладіть слова українською мовою і запишіть їх. Поясніть написання.*

Хмель, хранить, хоральный, хохотунья, царьградский, цвель, церемониться, дочь, Наталья, шататься, шестьдесят, офтальмолог, завалинка, день, пюпитр, гордостью, мышьяк, пьедестал, степь, боль.

Вправа 2. *Перекладіть слова українською мовою. Порівняйте особливості правопису.*

Каменный, развязать, пол-ягоды, жёлчью, гвоздь, пьяный, помятый, мелодия, ряд, свёкла, бурьян, священник, объезд, обезьяний, пятки, увянуть, девять, морковный, межгорье, адъютант.

Вправа 3. *Поставте іменники у форму родового відмінка. Поясніть їхнє написання.*

Міць, сталь, тінь, піч, височінь, глибочінь, далечінь, широчінь, загибель, узвишшя, трактор, селище, знарядля, роздоріжжя, крило, відповідь.

Вправа 4. *Від поданих слів за допомогою суфікса* ***-ськ-*** *утворіть прикметники.*

1. Кіпр, Франкфурт-на-Одері, Хорезм, Салехард, Червоноград, черкес, Чоп, Усть-Озерне, Мерсфа, Явтушенко.
2. Усмань, Тюмень, Тобаго, Тарту, Сургут, Софія, Смоленськ, Пісочин, Онега, Островець, Красний Кут, Петренко.

Вправа 5. *Поставте, де треба, пропущені букви; обґрунтуйте написання слів.*

Бря...чати, про...ати, вере...ати, Туре...чина, воя...чина, коза...чина, багат...тво, інтеліген...ський, боягу...ство, убо...ство, гірни...цький, парубо...цтво, свя...цтво, товари...ський, хворос...няк, пес...ливий, навмис...не, реміс...ник, корис...ний, ради...ся,кни...ці, юш...ці, не врі...ся, не мор...ся, ву...чати, підв...ити, подоро...чати, кін...чик, роз...броїти, від...ід.

Вправа 6. *Перепишіть текст. Поставте розділові знаки.*

Дуб

Минулої осені мандруючи околицями рідного села я натрапив на один випадком уцілілий дуб. Дебелий стовбур наче кольчуга на давньому воїнові шерхлявів репаною корою. У нижній його частині свіжилися сліди чийогось невігластва обвуглені боковиці глибокого дупла приховували болючі рани од недавнього вогнища...

Я глянув угору. Маківка вже всохла. Лише одна гілка боролася за життя на дрібних галузках тріпотіло бляшане листя. Найстаріший патріарх помирав стоячи...

Дуб завше був вірним помічником він не лише ставав у пригоді мандрівникам і воякам ховаючи їх од холоду й непогоди але й годував (у дуплах гніздилися бджоли) одягав (з лика виготовляли найкращі личаки а кора правила для дублення шкіри) лікував од багатьох хвороб його цінний матеріал використовували для жител господарчих будівель транспортних засобів коліс для возів мостів човнів міцних пристроїв для вітряків та водяних млинів...

(За В. Скуратівським)

Контрольна робота № 5

Варіант 4

Вправа 1. *Від поданих іменників утворіть прикметники. Поясніть наявність або відсутність спрощення.*

Вуста, заїзд, контраст, пестощі, латиш, волох, дивак, лестощі, вість, поїзд, якість, хвастун.

Вправа 2. *Запишіть під диктовку прислів'я та приказки. Звірте написане. Поясніть орфограми.*

Ображати друзів – тішити ворогів.
Умовлянням вовчої пащі не закриєш.
Змія шкіру міняє, а звички ні.
Краще, коли змія розчавлена.
Ворог лише хиби помічає.

Коли боїшся небезпеки, не мрій про перемогу.
М'яке дерево шашіль точить.
Мурахи об'єднаються – з лева шкуру спустять.
Нашіптування – бісівське ремесло.
Найкраща відповідь дурневі – мовчання.

Вправа 3. *Поставити іменники у форму орудного відмінка однини.*

Ночівля, палиця, нудьга, паща, печеня, півкуля, північ, пір'їна, люлька, мара, мережка, мрія, милиця, м'ята, назва, надія, чорниця, яєчня, шабля, чапля, цікавість, цибуля, цвіль, хаща, уява, туга, стеля, стать, спроба, скриня, спека, скеля, рушниця.

Вправа 4. *Поясніть наявність або відсутність подвоєння букв у словах.*

Бовваніти, понісся, панна, ллється, попідвіконню, суддя, тонна, ранній, залляти, сонний, беззвучний, життя, знарядця, глибинний, надбання, мадонна, еміграція, областю, священик, Іллівна, Калькутта, оввa, латаття, Керчю, пташиний, громаддя, сторіччя, збіжжя, мудрістю, радістю.

Вправа 5. *На місці крапок поставте потрібні літери. Поясніть правопис.*

Пр...ворожений, пр...гальмований, пр...гірський, пр...болотний. пр...житий, пр...хороший, пр...спокійний, пр...дворний, пр...жовклий. пр...несений, пр...святий, пр...славний, пр...пишний, пр...гвинчений. пр...битий, пр...бутковий, пр...воднений, пр...дорогий, пр...довгий, пр...гарний. пр...веселий, пр...колисаний, пр...кінцевий.

Вправа 6. *Перепишіть текст. Поставте розділові знаки.*

Поема твого життя

Коли людині скоро сповнюється двадцять два а слава поета ще тільки ки в мареві мариться є над чим замислитися. Двадцять і два а ще нічого не зроблено для безсмертя Щось подібне здається вигукнув колись Юлій Цезар у дні своєї молодості. І хоч було то в суворому Римі та виникають певне в людей і через тисячоліття такі настрої які вже колись були і когось непокоїли. Справді що встиг зробити? Що встиг збагнути у своєму двадцятирічному світі? Де ж нарешті поема твого життя? Чи потрібне буде твоє творіння людям у майбутньому? Дійсно якими вони будуть поеми майбутнього? Мабуть алгоритми замінять музику слова? Математичні фантазії видно стануть там надихати співців? Взагалі як шалено із швидкістю сновидінь пролітає час!

Кажуть що поезії передує подвиг. Певна річ інших життя кидало на великі випроби а що тебе жде серед цієї буденності серед плину сірих днів. І яка вона є сама природа подвигу? Він певне як спалах його вічність вкладається в мить він там де йдуть на смертельний риск без вагань кидаються на двобій зі злом...

(За О. Гончаром)

Контрольна робота № 5

Варіант 5

Вправа 1. *Напишіть складні слова разом або через дефіс і поясніть їх правопис.*

Пів...Харкова, іоно...сфера, мед...інститут, мікро...організм, чар...зілля, боли...голов, генерал...полковник, Карпенко...Карий, жар...птиця, військ...комат, стоп...сигнал, крісло...ліжко, пів...року, пів...чобітки, пів...захисник, пів...літра, лісо...насадження, срібло...злото, батько...мати.

Вправа 2. *Уставте пропущені букви. Поясніть написання префіксів.*

Пр…хворий – пр…хворілий	пр…гіркий – пр…гірклий
пр…чорний – пр…чорнілий	пр…сивий – пр…сивілий
пр…великий – п…р…більшення	пр…тихий – пр…тихлий
пр…красний – пр…крашати	пр…малий – пр…меншений

Вправа 3. *Запишіть ряди дієслів із спільною основою, які утворені за допомогою префіксів* ***у-(в-, уві-), з-(зі-, із-), за-, до-(ді-), ви-, від-(відо-, віді-), над-(наді-), о-, об-(обі-), під- (піді-), по-, при-, роз-(розі-).***

Годувати, кинути, пекти, казати, ходити, мити.

Вправа 4. *Від поданих слів утворіть прикметники. Поясніть їх правопис.*

Весілля, теля, машина, майстер, рік, міць, розкіш, сіль, тінь, любов, друкарня, звір, комар, сувенір, професор, базар, село, вікно, залізо, залізниця, шахта, шахтар, школяр, море, поле, секретар, місто, ведмідь, фабрика, пальма, вулиця, дизель, автомобіль, мотор, гроші.

Вправа 5. *На місці крапок поставте потрібні літери. Поясніть правопис.*

Від...аль, пів...яруса, жит...єпис, міц...ю, багат...я, страйк...ом, навман..., туман...ий, з...аду, облич...я, колос...я, потил...ця, п...ч...ня, пал...ця, бр...ньчати, безба...ченко, боро...ьба, україн...ць, дон...чин, гарнен...кий, рибал...ство, волин...с...кий, жен...шень, п'єд...стал, св...то.

Вправа 6. *Перепишіть текст. Поставте розділові знаки.*

Золоте і блакитне

За нашими підрахунками понад сто дворянських українських родів мали жовто-блакитні герби і понад п'ятдесят комбіновані релігійне золото блакитне в поєднанні з соціальним (варновим) набором червоне чорне срібне (біле).

Так герб роду Богунів мав голубий щит із золотою підковою і золотим кавалерським хрестом. Герби Нечаїв і Кулішів відрізнялися від герба Богунів тим що підкова на щиті була срібна а в Нечаїв ще й обернена. Герб Капністів мав щита поділеного на голубе й золоте поля. У золотому полі була тризуба чорна гора що вивергає полум'я і голубе стропило з трьома голубими хрестами. У нашоломнику два орлиних крила золоте й голубе.

Щит розсічений на золоте й блакитне поля мали в своєму гербі Косачі. У гербі Кочубеїв голубий щит на якому два золотих хрести на червоному серці. Другий герб Тарновських мав золотого щита з голубою зіркою і півмісяцем. Герб Апостолів отже й гетьмана Данила Апостола мав голубого щита з золотими зорями і золотим хрестом.

(З кн. «Нащадки святої Трійці»)

Додаток Л

ЗРАЗКИ ВСТУПНИХ ДИКТАНТІВ

1.

Причарувати мовою

Відомо, що мова кожного народу – явище давнє, її коріння сягають у доісторичні часи. Вона є найгеніальнішим витвором багатьох поколінь. Кожне витворене й прийняте для вживання слово – це своєрідний символ сформованої ідеї, мета якої проникнути у світ природи і в людську сутність, у світ людського духу. Вироблення граматичних законів, творення нової лексики – справа тисячоліть.

У великому творчому процесі народжується мова людини, а з нею народжується й найприродніше єднання – народ. Мова стає тією субстанцією, що породжує народ, націю: створилася мова – виникає, починає діяти народ. То ж не дивно, коли наступає загроза зникнення мови, – надходить і загроза смерті народу, носія мови.

Дехто ладен зарахувати мову тільки до засобів комунікації, інструменту порозуміння між людьми, спілкування між народами. Насправді це не так. У мові закодовує нація всю свою історію, свій всебічний багатовіковий досвід, здобутки культури, світоглядні ідеї, свою самобутність. У ній вся розгадана й нерозгадана природа нації, її духу, прагнень, ідей. З нею і тільки через неї розвивається культура. І в цілому світі, в кожному випадку це явище неповторне, у всіх відношеннях самобутнє, однакове за своєю природою з іншими і відмінне в своїй окремішності. Тому як ніхто не має права відбирати життя в людини, так ніхто не має права відбирати мову. Коли ж народ сам, добровільно чи під примусом, стає на шлях зречення рідної мови, – він стає на шлях самогубства.

Давня істина: культура може розвиватися тільки рідною мовою. Давність культури визначається давністю мови. Коріння української мови сягають у сиву давнину, хоча дехто намагається встановити дату її народження як дату народження людини і від неї вести її велику біографію. У наших шкільних підручниках, довідниках можна прочитати майже офіційну тезу, що у чотирнадцятому столітті сформувалися три народи (російський, український та білоруський), а відповідно до цього й три мови. За століття народилося аж три народи й три мови? Чи не надто щедрий урожай!

(Г. Нудьга) 297 сл.

2.

Мовознавство

Люди, які не одержали гуманітарної освіти, часто не знають, що вже більше двохсот років існує наука про мову людини, мови різних народів, народностей і племен, про усне і писемне мовлення. Передовсім пояснимо, як слід розуміти те, що мовознавство, або лінгвістика, – це одна з гуманітарних наук.

Усі науки, що зараз існують, можна поділити на ті, предметом вивчення яких є природа – фізика, хімія, географія, геологія, біологія, астрономія і таке інше – й ті, предметом вивчення яких є людина, суспільство, людська культура в усіх її багатоманітних виявах.

Ці науки про людей прийнято називати гуманітарними, тобто прикметником, в основі якого в кінцевому підсумку лежить латинське слово, що означає – людський, властивий людям.

До цих наук належать: історія, або історична наука, філологія, мовознавство, літературознавство, мистецтвознавство та ще інші різні, так звані проміжні, науки. Мовознавство, літературознавство, мистецтвознавство можна розглядати як галузі про культуру – культурологію.

Мовознавство та літературознавство часто, і не без підстав, об'єднують під однією назвою – філологія. Філологія – це давньогрецький термін, що складається зі слів «філос», тобто «той, хто любить», і «логос» – тут у розумінні «наука». Отже, філологію можна розуміти як науку про різні вияви людської мови, як усної, так і писемної.

Потрібно сказати, що поділ усіх наук на дві частини умовний і не відбиває справжнього стану предметів дослідження, тому що всі науки так чи інакше пов'язані між собою і взаємозумовлені одна одною.

На це звернув увагу Марк Тулій Цицерон у своїй промові на захист поета Авла Ліцинія Архія: «Адже всі науки, що виховують освічену людину, ніби зв'язані між собою спільними ланцюгами і до певної міри споріднені одна з одною». Зрозуміло, що в його час наук було незрівнянно менше, ніж у наші дні, коли майже щороку народжується яка-небудь нова наука, і одночасно розвиток наук іде в бік їхньої дедалі вужчої спеціалізації і ще більшого зближення одна з одною.

(О. Білецький) 297 сл.

3.

«Велесова книга»

Усе це трохи нагадує детективну історію.

Громадянська війна на Україні. В одному з маєтків білогвардійський офіцер Ізенбек знаходить загадкові дощечки, на яких щось написано незрозумілими літерами. Інший на його місці, певно, не надав би їм жодного значення, а він не знати навіщо забрав знахідку з собою. Були ті дощечки в боях, серед смертей і вогнів, під посвистами куль і вибухами снарядів. А по деякім часі опинилися аж у Бельгії, куди емігрував Ізенбек.

Там дощечки потрапили на очі спеціалістам, які зробили з них фотокопії. Саму ж знахідку офіцера згодом хтось украв. Отак і загубилися всі її сліди. Ні сам Ізенбек, ні ті, хто дощечки перефотографував, уже не могли продемонструвати їх науковому світові, який зацікавився змістом написів, запідозривши, що це – важлива пам'ятка давньої слов'янської писемності. «Дощечки Ізенбека» (так спершу іменували в науці ті тексти) дали поштовх до багатолітньої дискусії, яка не вщухла й сьогодні.

Після перших варіантів перекладу (а їх з'явилося чимало) «дощечки Ізенбека» одержали ту назву, під якою вони сьогодні й знані науці: «Велесова книга», або «Влес книга».

Велес, як відомо, у давніх слов'ян-язичників – один із найшанованіших богів. Винесення в назву його імені – це не тільки підтвердження того, що твір народився в язичницькі часи. З цього погляду особливо важливим для розуміння всього пафосу «Велесової книги» можуть бути ось такі слова з шостої дощечки: «А греки, хотячи охрестити нас, аби ми забули своїх богів, сподівалися, що в такий спосіб вони навернуть нас до себе та зроблять із нас своїх невільників». Значна частина дослідників, посилаючись на ці слова, вважає, що «Велесова книга» – це оборона віри предків, клич на захист давніх духовних святинь, зневажених на Русі в часи Володимира Святославовича після прийняття християнства.

Значна частина вчених категорично стверджує: «Велесова книга» – зухвала і загалом майстерна підробка. Часи її народження – не сива давнина, а початок двадцятого століття, коли в науці особливо загострилася боротьба різних шкіл довкола питання походження державності Русі. Серед їхніх аргументів – не тільки те, що «дощечки Ізенбека» ніколи не були на очах наукового світу, що хімічного аналізу тієї знахідки, який визначив би її справжній вік, ніхто ніколи не робив.

(М. Слабошпицький) 338 сл.

4.

Про що розповідають імена

Серед океану слів є дуже багато власних назв – звичайних людських імен, таких, як Іван, Петро, Марія і т.д. Куди веде їхній родовід? Якщо говорити про такі імена, як Володимир, Всеволод, Любов, Віра, Надія тощо, – тут усе досить ясно, вони зрозумілі й без розгадування. А от що означають інші імена, не співзвучні ні з якими словами?

Всі імена, безперечно, теж мають свою історію, що буває більш або менш загадковою. Слова-імена прожили в нашій мові довге життя, яке налічує біля тисячі років. Проте народилися вони не на Русі, а на батьківщині греків, римлян та деяких інших народів.

Коли Русь прийняла християнство, разом з усіма правилами і звичаями грецької церкви вона запровадила в себе вшанування так званих «святих» – пророків, мучеників та інших легендарних осіб. Кожен день року був днем на честь якогось святого. Кожен святий, ясна річ, мав своє ім'я. Звичайно, це ім'я було грецьке, хоч греки, в свою чергу, могли запозичити його з інших мов. Встановився на Русі звичай – давати дитині ім'я того святого, в день якого вона народилася. Так з'явилися в нас Івани, Миколи, Ганни, Марії і т. д. З'явилося й слово іменини. Тепер нерідко так називають день народження, а колись це був день пам'яті святого, чиє ім'я носить та чи інша людина. Добре було тому, хто народжувався в день, позначений у церковному календарі звичайним прийнятним ім'ям. А то випаде який-небудь Аскалон чи Іуда – і звися так усе життя.

Як же все-таки утворилися наші імена? Адже на світанку свого існування вони, певно, щось означали?

Мовознавці з'ясували, що чимало українських імен мають європейське походження. Вони потрапили до нас разом із християнством із Візантії.

Адже християнська релігія виникла спершу серед єврейського народу у першому столітті нашої ери, а вже потім поширилась на Римську імперію й Візантію. Тільки там, у староєврейській мові, ці імена могли щось означати. Що ж саме? Ганна – благодать, Марія – висока, піднесена, Гаврило – муж Божий, Давид – любий.

(А. Матвієнко) 312 сл.

5.

Могутия і чарівна

Милі риси в характері друга чарують, приваблюють, схиляють до щирості, викликають любов і повагу. Почуття дружби тим міцніше і глибше, чим більше таких милих і яскравих індивідуальних особливостей знаходять друзі взаємно, чим більше знаходять підстави милуватися й захоплюватися один одним.

Хто ж більше дістає, хто в більшій вигоді: той, хто милується, чи той, ким милуються? Якщо вони взаємно милуються один одним, то вони збагачують один одного, отже, вони обидва у великій вигоді. Не бідніє той, хто дарує скарби душі своєї, навпаки, внутрішній світ його повніє, буяє, дає ще більші урожаї. Збагачується і той, хто приймає такі дарунки.

Те саме можна сказати й про цілі народи. Дружба народів міцніє й розвивається на основі глибокого і щирого взаємовизнання і почуття поваги до індивідуальних особливостей кожного з них. А найперша, найголовніша індивідуальна ознака народу – його мова, література, мистецтво, пісні, усна народна творчість.

Мова – це характер народу. В ній відбито його психічний стан, звичаї, побут, нахили. Мова – це історія народу. Всі попередні покоління від найдавніших часів залишили в мові свої глибокі сліди. І хоч мова невпинно змінюється, еволюціонує, вбирає в себе все нові і нові елементи, однак така еволюція відбувається на основі надбань попередніх поколінь. Коли вже сформувалася індивідуальність народу, вона невпинно розвивається. З індивідуальністю народу разом формується його мова, а сформувавшись, вона в сприятливих умовах далі розвивається все пишніше і пишніше, за своїми, властивими їй законами.

Мова – пам'ять народу. Але майбутнє виростає з минулого. Наступним поколінням ми передаємо увесь свій досвід – і позитивний, і негативний, так само й гіркий досвід культур особи Сталіна: дивіться, вчіться, не повторюйте своїх помилок. Історія – велика вчителька, мати-наставниця.

(М. Шумило) 279 сл.

6.

Батько української історії

Він прийшов до Києво-Печерської лаври сімнадцятилітнім юнаком і назавжди залишився тут, щоб стати не тільки монахом-чорноризцем, а й батьком української історії. Ще застав тут славетного Феодосія Печерського. Йому пощастило на розмови з велемудрим старцем, і він потім залишив для нащадків світлий образ цього освіченого й чистого чоловіка, який дбав про благо рідної землі і хотів щастя для кожної людини в ній.

Усі історики сходяться на тому, що Нестор був надзвичайно освіченою людиною, добре знався і в давньоруських, і в іноземних літописах, які читав в оригіналі. Є версія, що своє відоме «Читання про Бориса і Гліба» (так називається один з його творів про князів, проголошених святими руської церкви) він написав грецькою мовою, оскільки «Читання...» завдерш адресувалося читачам Візантії та інших країн християнського світу, де ця мова широко побутувала.

Нестора часто називають літописцем. Це так, він справді вів літопис. Але правильніше його називати письменником та істориком. І не просто першим професійним істориком України-Русі, а батьком усієї нашої історії. Він дотримувався літописних форм і хронологічного викладу подій, але прагнення висловитися ширше й докладніше диктувало йому численні вставні оповіді в «Повісті врем'яних літ» (згадаймо, наприклад, історію життя і смерті віщого Олега або розправу княгині Ольги з жителями міста Іскоростеня). Це значно виходить за рамки загальноприйнятих тоді сухувато-ділових літописних сказань. Так конкретизовано й художньо яскраво до Нестора не писав на Русі ніхто.

Серед багатьох людей поширена така думка: Нестор – єдиний автор «Повісті врем'яних літ». Вона помилкова. Нестор звів в одне ціле різні літописи, створені його попередниками, творчо опрацював їх, збагатив своїм літописом, і з-під його невтомного пера вийшла цілісна й тематично завершена книга, яка не тільки дає уявлення про те, звідки пішла Руська земля і хто в ній найперший почав княжити, а й читається як справді захоплюючий художній твір на теми нашої історії.

(М. Слабошпицький) 290 сл.

7.

Походження сучасного календаря

У двісті сорок першому році ери Діоклетіана (сімсот п'ятдесят третій рік від «заснування Рима») папа Іоан Перший доручив римському ченцю Діонісію Малому розробити систему, що дозволила б церквам обчислювати дату Великодня. Через те, що в часи правління Діоклетіана християни зазнавали переслідувань, Діонісій запропонував увести нове літочислення від «Різдва Христова». Оскількиченець не залишив жодних документів про те, яким чином він обчислив рік народження Христа, припускають, що за основу Діонісій узяв переказ про те, що Христа було розп'ято у віці тридцяти років, і воскрес він у день «благовіщення», що припадає на двадцять п'яте березня. Із євангельського сказання виходить, що сталося це в неділю, в день «першої християнської Пасхи». Якщо погодитися з тим, що Христос народився в першому році нашої ери (у ті часи в математиці нуль не був відомим, а нове літочислення пішло від «Різдва Христова»), дата воскресіння Христа повинна відповідати двадцять п'ятому березня тридцять першого року нашої ери, що припадає на неділю. Свято Великодня припадає на першу неділю після першого повного місяця після дня весняного рівнодення. Дата Великодня припадає на один і той же день тижня кожні п'ятсот тридцять два роки. Це добуток чисел дев'ят-

надцять і двадцять вісім; кожні дев'ятнадцять років усі фази Місяця припадають на ті ж дні тижня. Таким чином, Діонісій знайшов, що найближчий рік, у якому двадцять п'яте березня припадає на пасхальну неділю, відповідає двісті сімдесят дев'ятий рік ери Діоклетіана, чи п'ятсот шістдесят третій рік нашої ери, а перший рік нашої ери відповідає двісті вісімдесят четвертому року до ери Діоклетіана.

Перехід до «нового літочислення» («від Різдва Христова») тривав близько семи сторіч. Християнське літочислення в Росії було введено в тисяча шістсот дев'яносто дев'ятому році за наказом Петра Першого: після тридцять першого грудня сім тисяч двісті восьмого року від «утворення світу» почали вважати тисяча сімсотим роком «від Різдва Христова».

(Б. Захожай) 293 сл.

8.

...І прийшла зима й минула – аж напровесні Давид Мотузка вертався з міста в Обухівку.

Поїзд прибув на станцію зарані – опівдні, але по розгаслій дорозі йти було важко; версту по версті місив ногами Давид, на кожному кроці – провалюючись у талому снігу; ішов, ішов – уже й сонце сідало, а він ще тільки доходив до колишньої ганівської економії. До слободи ще лишалося верст із десять. Проте хоч пізно, а був би таки дома сьогодні – ще донесли б ноги, та, отже, лише виткнулась із-за саду ковалева халупка, така радість пройняла парубка – одразу відчув, що далі вже не піде. Далебі, немає чого поспішати. Та ще поночі по такій дорозі. Та ще... – ще ж вона, що вже скучила, мабуть. Згадав, як писала в останньому листі: либонь, відколи довідалась, що незабаром вийде з лікарні, та відтоді щодня як очей не видивить. Увечері аж за греблю, буває, вийде – чи не бовваніє по дорозі зі станції. «Стою, стою під вербами, буває, а тебе, любий, нема та й нема», – писала.

Аж прискорив ходу Давид. Недалеко вже. Навіть уже чути бруньковий дух од верб понад ставом. Гін яких двоє залишилось, а тоді звернути з шляху, перейти греблю і в хату отак – рип: «А здрастуйте лишень вам, люди добрі». Він навіть руку звів до голови і ніби хотів зняти шапку, та тільки збив на потилицю і зітхнув глибоко на всі груди.

Да, хороша-таки штука життя. Отак іти по грузькій весняній дорозі, обвіяній молодим духом нестерпним талого снігу, та землі, та бруньок. Хороше! А що плутає ноги втома та чавкає в драних чоботях – дарма: ось і відпочине, а онучі просушить. О, ба! Спереді у темряві блиснув вогник (видно, в халупці світло засвітилося). Хороше!

І враз ніби спіткнувся на якійсь думці. Аж нахмурив брови й щелепи зціпив. Та й то всилу-силу переступив. І як лишилась уже позаду, не міг іще й тоді, щоб не оглянутись на неї.

(А. Головко) 299 сл.

9.

Умійте бачити себе

Є немало людей, які теоретично добре знають правила поведінки і все ж справляють враження невихованих, бо не вміють бачити себе ніби

збоку, очима інших. Їхні дії і вчинки видаються нам егоїстичними або наївними. Про таких кажуть, що їм бракує психічної культури. Кожна молода людина повинна навчатися стежити за своєю поведінкою, об'єктивно аналізувати свої вчинки, перевіряти себе: чи бачить вона в собі, в людях, явищах природи й суспільного життя головну суть, чи тільки поверхові, другорядні деталі? Чи розуміє зміст того, що каже? Чи може точно висловити словами те, що думає? Наскільки глибоко, пізнаючи навколишній світ, вона здатна переживати такі почуття, як радість, захоплення, подив, сум, тривогу, гнів, обурення, ніяковість, докори сумління?..

Виховання чутливості до слова та його відтінків – одна з передумов гармонійного розвитку особистості. Від культури слова, емоцій, моральності до психічної культури – такий шлях до гармонії розуму і серця.

З усіма сферами духовного життя тісно пов'язане виховання культури волі. Той, хто готується переступити поріг самостійного життя, має навчитися ставити перед собою досяжну мету і долати труднощі на шляху до неї. Процес від визначення мети до її досягнення відкриває широке поле для самоспостереження й самооцінки.

Важливе місце в психічній культурі посідає виховання пам'яті. Чим глибше ви вдумуєтесь у зміст того, що вивчаєте, чим ясніше уявляєте суть фактів, явищ, подій, тим глибше вони запам'ятовуються. Водночас у процесі дослідження й аналізу нових і нових фактів відбувається й виховання пам'яті, що дуже важливо для боротьби із забудькуватістю погано вихованих людей.

Випускник школи повинен мати більш-менш чітке уявлення про власний темперамент, характер, уміти правильно оцінити свої здібності, нахили, інтереси, покликання. Психічна культура в цих сферах духовного життя нерозривно пов'язана з культурою моральною, з ідейно-політичною, громадянською активністю людини.

(А. Паламар) 275 сл.

10.

На горах київських, високо над Дніпром, там, де колись було требище богів Руської землі, виріс храм.

Його видно було з Подолу й берегів Дніпра, він вставав, як дивне видіння, здалеку перед мандрівником, що наближався до Києва суходолом чи водою. «Дивен храм, в світі такого немає», – говорили про нього.

І то правда – храм в ім'я Богородиці був дивен, він не нагадував грецьких соборів – важких кам'яних споруд з позолоченими дахами, високими вікнами, широкими дверима; він несхожий був і на болгарські храми – сірі будівлі, що ставились на скелях, чи, тим більше, на суворі, складені з темного дикого каменю храми далекого Півдня й Сходу.

Здателі храму Богородиці в городі Києві склали його з легкої цегли, стіни мазали червоною фарбою, навкруг вікон і дверей виліпили з білої глини пальмети, виноградні ґрона й всілякі оздоби, дах поклали з хвилястої сірої черепиці, поставили на банях-шатрах позолочені хрести, що світились у голубизні неба, як зорі...

Храм цей ніби виростав з гущавини дерев, його, здавалося, народила, зметнула над горами й злилась з ним рідна київська земля, каміння його складали, підносили, вивершили руські люди.

Посеред храму на восьми дубових стовпах почепили мідяні била, які раніше висіли на городницях київської стіни; начищені до блиску, вони нагадували золоті щити. Не сторожа Гори, а убогі задушні люди, що шукали собі притулку біля церкви, взялися за клепала, вдарили в била, й луна покотилась над горами, Дніпром, далекими лугами...

Князь Володимир, якого єпископ Анастас і всі священнослужителі запросили на освячення храму, проминувши двір Гори, зупинився на схилах, довго слухав передзвін бил, милувався новою спорудою.

– Добре потрудились наші здателі, – промовив він до бояр і воєвод, які оточували його. – Дивен храм височітиме віки...

(С. Скляренко) 266 сл.

11.

Задоволення в роботі – задоволення в житті

Мільйони людей щоденно йдуть пекти хліб, працювати в полі, біля мартена, на будівництві, в установах, дослідних інститутах, підприємствах торгівлі, ткати полотно, лікувати хворих, учити і вчитись. І так без кінця і краю. Одні йдуть через необхідність, за звичкою, інші – не можуть дочекатися, доки знову візьмуться до своєї роботи. І хоча багато хто з нас не задумується, наскільки важлива праця його рук чи голови, проте від праці кожного залежить, щоб не зупинилося життя на землі.

Людина не може без праці. Завдяки їй вона відокремилася від світу тварин, до праці вона пристосована, праця є умовою її існування.

Може, звідси випливає, що люди працюють, аби прожити? Аж ніяк, бо це справедливо лише доти, доки людина працює для забезпечення свого існування. Як тільки вона переступає цю межу, вона прагне більшого – щоб праця приносила їй задоволення. Досягти цього, як свідчать численні дослідження в багатьох країнах світу, набагато важче, складніше, ніж, скажімо, мати якомога вищу зарплату. Тут у кожного на перше місце виступають різні інші вимоги, які протягом життя можуть мінятися: реалізувати в праці свої можливості, здобути певну оцінку, суспільне становище, мати можливість фахового зростання чи прояву власної ініціативи, жити в злагоді зі своїми колегами по роботі, мати здібного, хорошого керівника тощо.

Щасливі ті люди, для яких праця стала їх захопленням, радістю і гордістю, які працюють не тільки заради грошей, а насамперед заради задоволення від того, що їм щось вдалося, заради тієї особливої тремтливої напруги, яка супроводить їхні досліди і проекти. І хоч вони знають, що не завжди і не в усьому їм пощастить, вони вміють багато чим жертвувати заради своєї праці.

Той, кому цікаво працювати, як правило, має і кращі наслідки, він відчуває задоволення і щастя. Радість від праці часто відчувають і люди, які виконують просту, фізично важку, інколи стереотипну роботу.

(І. Томан) 293 сл.

12.

На липень припадає лише три свята. Це Купала, Петра-Павла та Прокопа. Серед цього тріумвірату осібне місце належить двом першоверховним апостолам – Петрові та Павлові, котрих святкують дванадцятого липня. На переважній більшості території України це початок жнив.

Традиційно свято належить до великих. У церковних календарях воно позначене «в кружечку», себто таке, коли в храмах на його честь роблять відправи. До Петропавлового дня (в народі його йменують ще святом «Петра» або «Петровим святом») готувалися заздалегідь – жінки білили хати, прикрашали рушниками стіни та ікони, святково опоряджували подвір'я й виготовляли обрядове печиво «мандрики». Ці смаковиті пампушечки, котрі особливо цінувалися серед селян, пекли із сиру, розмішаному на сметані, пшеничному борошні та яйцях. З цього приводу побутує іменне прислів'я: «На Петра зозуля мандрикою вдавилася».

Легенда стверджує, буцімто апостол Петро, мандруючи світами, вирішив перепочити під кроною дерева. Прилаштувавши поруч торбинку, він заснув. Тим часом непомітно підкралася зозуля, зазирнула в ранець і, побачивши смаковиту мандрику, вкрала її. Але скористатися не змогла: як тільки почала їсти, тут же вдавилася. У такий спосіб Бог покарав нечестиву птаху. Ось чому, стверджує легенда, після Петрового дня зозулі перестають кувати. Справді-бо: під цю пору вже затихають безтурботні зозулині співи; якщо ж їх почути після Петра, то, за народним віруванням, це лихе віщування...

День Купала, який припадає на сьоме липня, збігається з літнім сонцеворотом. У давніх слов'ян Дажбог – бог Сонця – був найшанованішим серед інших міфологічних святих. Наші пращури вважали, що саме він подарував життя на землі. Відтак Сонце було прообразом свого покровителя, а тому його річний цикл збігався з певними ритуальними дійствами. Одне з таких – Купало, котре символізувало літній сонцеворот, тобто найвищий культ Сонця.

Пізніше християнство, якому не пощастило остаточно знівелювати дійство, «долучило» до нього свято Різдва Святого пророка Предтечі й Хрестителя Господнього Івана. Ось так і з'явилося охристиянізоване свято з подвійною назвою – Іван-Купало.

(За В. Скуратівським) 289 сл.

13.

На множество браней, захищаючи рідну землю й людей її, ходила Русь, – літописець временних тих літ, оглядаючи минуле, дивлячись на швидкоплинний сучасний йому світ і намагаючись підняти запону над майбутнім, писав на пергаменті, що брані були до отців наших, брані будуть після нас, світ стоїть на брані.

Проте той же літописець і ми також знаємо, що, одбиваючи землі, ворогуючи з загарбниками, люди руські завжди поверталися з поля бою переможцями, ніколи не схиляли голів перед ворогом.

Тим-то події, що сталися у далекому Абідосі, у Візантії, так сколихнули Русь та й увесь тогочасний світ – це ж руські вої врятували Візантію, це ж вони були переможцями на полі бою, але що зробила Візантія з ними?

Город Київ ждав з походу своїх воїв – там були отці, сини, брати многих і многих киян: воєвод і бояр, ремісничого передграддя, земельного Подолу, холопської Оболоні, – їх ішло багато на брань, всі вони були міцні, дужі, їх вела вперед звитяга й надія.

І вже в Києві всі очі прогледіли, ждучи воїв з походу, – дні ідуть, тижні, місяці, а їх все немає й немає. Сторожа на стінах стояла – дивилась, люди виходили далеко за город – ждали, хто б не їхав Червенським шляхом, запитували: де ж, де ж забарились наші вої?

Нарешті в Києві почули, що вої ідуть додому, – їх бачили в землі уличів і тиверців, за городом Пересіченим вони перейшли Дністер, позад них лишився Гнилий Тіскот і Торчевськ, вони все ближче й ближче – вже на Росі.

І тільки одно дивувало киян – про воїв руських, які повертаються з Візантії до Києва, повідають випадкові подорожани, купці, заїжджі гості, чому ж вони не дають знаку про себе, не посилають попереду гінців?

(С. Скляренко) 274 сл.

14.

Відкриття Івана Пулюя

Молодий професор теоретичної фізики у Празькому університеті А. Ейнштейн завітав до свого старшого друга – професора електротехніки в Німецькій політехніці Пулюя, що мешкав на Сміхові. Його найбільш цікавило питання: скільки правди в тому, нібито невидимі катодні промені, які в світі називають рентгенівськими, професор Пулюй відкрив ще у вісімдесятих роках минулого століття.

Високочолий, кучерявий чоловік, із виразними семітськими рисами обличчя, недбало одягнутий, не справляв особливого враження. У його карих очах дивно поєднувалися дитяча допитливість з проймаючою проникливістю – розмовляти з ним нелегко. Здається, про все, що говорить співрозмовник, він знає набагато краще й мимоволі фіксує найменше відхилення від істини…

1884 року професор Пулюй зі своєю дружиною переїхав до Праги й поселився у найманій квартирі на вулиці Яна Гуса. Помешкання було скромне, та молоде подружжя тісноти не відчувало, а Пулюй і зовсім був щасливий: у темній просторій коморі розмістив свою першу лабораторію.

Нарешті мав можливість зосередитися над загадкою, яка постала перед ним ще в Страсбурзі. Одного разу, експериментуючи над вакуумними лампами, він спостеріг дивне й незрозуміле явище: коли спрямував округлої форми катод на екран – утворювалась флуоресценція, і при світлі трубки можна було навіть читати. Не міг збагнути, що відбувається у вакуумній трубці, коли до неї підвести струм: певне, з катода на екран посилаються невидимі промені. Він назвав їх променями «Ікс» і вирішив проконсультуватися в молодого доцента Страсбурзького університету, в якого два семестри колись слухав лекції, – Вільгельма Конрада Рентгена.

Рентген уважно вислухав студента й сказав скептично: «Це хлоп'ячі розваги. Такого бути не може».

Пулюй подав свою вакуумну трубку на паризьку виставку, отримав за неї срібну медаль, а свої спостереження виклав у статті «Сяюча елект-

родна матерія і четвертий стан речовини», яку видав окремою брошурою. Та ніхто у вченому світі на неї не зреагував.

На перший Святий вечір у празькій квартирі він зайшов до лабораторії і зачинився зсередини. Скільки не благала дружина – весь вечір не виходив.

(Р. Іваничук) 302 сл.

15.

Світлий образ

Ім'я обдарованого письменника продовжує жити в народі і після його смерті. Воно залишається в його творах. Саме до таких письменників належить Іван Дніпровський.

Творчий шлях його був надто короткий. Перша поема «Донбас» позначена тисяча дев'ятсот двадцять другим роком, а остання – п'єса «Шахта «Марія» – тисяча дев'ятсот двадцять восьмим роком. Але й за шість років він устиг завоювати широку популярність і любов читачів та глядачів.

Іван Дніпровський був тонким психологом і аналітиком і в поезії, і в прозі, і в драматургії.

Із більших поетичних творів назвемо ще поему «Плуг». Майк Йогансен так характеризував її: «Стилізована поема Дніпровського «Плуг» чи не перша цього ґатунку спроба в українській літературі! Не з Шевченком і не з Кольцовим доведеться порівнювати стиль Дніпровського, а з Некрасовим. Це річ не народна, а для народу». І далі: «Свіжа природна мова, справжній дядьківський їдучий гумор, теплий народний тон роблять цю річ одним із видатних явищ української поезії...»

П'єси Івана Дніпровського, особливо «Яблуневий полон», довгий час не сходили зі сцени наших театрів. Зараз вони чомусь випали із репертуарів. І не тільки п'єси «Любов і дим», «Шахта «Марія», а й «Яблуневий полон», попередниця «Любові Ярової», а шкода: наше молоде покоління потребує глибоких знань перших кроків революції.

Зачитувалися ми і його прозовими творами, такими, як «Долина угрів», «Заради неї», «Анабазис», «Яхта «Софія» і інші. Хай на них ще відчувається вплив старої декаденщини, але зроблені вони вже рукою майстра.

Розглядаючи з усіх боків твори Івана Дніпровського, треба зважувати на те, що писалися вони в перші роки Жовтневої революції, коли доводилося самотужки шукати художніх стежок, коли ще на весь зріст стояло питання «хто кого?». Тоді вартість усього того, що зробив Іван Дніпровський для української літератури, набагато зросте.

(П. Панч) 283 сл.

16.

Два тисячоліття вітер історії носить над світом ім'я Ісуса Христа. Під цим іменем вершилося добро і зло, ним освячували високі злети духу і мерзотні злодіяння, його несли на щитах воїни і в ньому знаходили розраду знедолені.

В історії немає жодної особистості, яку можна було б поставити поряд з ним. Без Христа не можливо збагнути історію людства. Його вчен-

ня завжди з віруючими, його страждання здавна зворушують серця, його життя повсякчас буде неперевершеним ідеалом, його ім'я довіку буде символом людської величі, гідності і сили.

Для когось він був простолюдин і злидар, всепрощаючий і смиренний, для інших – цар і владика, грізний повелитель Всесвіту. Хтось вбачав у ньому сина Бога, а хтось – нещасного безумця і мрійника.

Спаситель і страждалець, філософ і пророк, легенда і міф – ось його імена. Кожна епоха поверталась до цієї грандіозної постаті. Науковці і митці, літератори і богослови, атеїсти і віруючі віками жили незліченними тлумаченнями його образу. Множились лики – таємниця залишалася. Так було і так, напевне; буде.

Людство ціпеніє від жаху перед екологічною катастрофою, економічною кризою, ядерною загрозою, не втихають суперечки про знецінення моралі, занепад культури, втрату цінностей та ідеалів. Ми боїмося признатися собі, що це все наслідки нашого буття, а причина – в іншій площині виміру. Криза ця моральна, етична, духовна лежить в системі координат нашої совісті. З часів Адама над людством тяжіє підступна і страшна, мільйони форм набираюча загроза. Ця загроза не з неба і не з-під землі, вона з середини нас самих.

Люди – вічні путники, і Земля – не наш дім, ми – тимчасові її мешканці. Царство Батька нашого не на Землі. Дві зірки ведуть нас – совість і прагнення чуттєвого задоволення – по дорогах: вгору до світла і вниз у темряву.

(І. Скрипченко) 269 сл.

17.

Восени тисяча вісімсот дев'яносто третього року Соломія Крушельницька поїздом Львів – Відень – Мілан вирушила до Італії. Їхала тільки вчитися, а насправді зв'язувала довічний вузол між своєю долею і цією країною.

Вона кепсько запам'ятала дорогу зі Львова, тому що батько, який її супроводжував, був дуже стомлений і вона мусила ним опікуватися. Пізніше, коли він відпочив, вони удвох сприймали радощі дороги. А вона справді була чудесна. Дивлячись вдалину, Солошка забувала, який важкий, а може, невдячний труд чекає на неї. Що ж, врешті-решт праця ніколи не була для неї ні карою, ні тягарем. Працювала, бо тільки так відчувала себе потрібною і впевненою. Серце Соломії, здавалось, билось у ритмі вагонних коліс. Все буде гаразд, все буде гаразд, – відстукували колеса, і вона підспівувала їм. Поїзд часто пірнав у тунелі, під Альпи. Пейзажі навколо були такими барвистими і соковитими, що нагадували вишиванки. Картини за вікном щоразу мінялися: сніжні вершини гір, зелені полонини з білими отарами овець, немов розкиданий сніг.

Вночі була остання зупинка перед Міланом – таємнича і знаменита Верона. Чи можна було втриматися? Залишитися біля вікна? Звичайно ні, і Соломія, накинувши на плечі величезну карпатську хустку, вийшла з вагона.

Крім залізничників, на пероні не було жодної живої душі. По-нічному свіже повітря здавалося густим від пахощів якихось квітів. Десь дале-

ко, за кам'яницею вокзалу, вгадувались контури міста. Соломія вірила легендам, і тому її чуття і думки полинули туди, в сад біля францисканського костьолу, що колись був цвинтарем. Там, у великій ніші з подвійними колонами, стояв старий рожевий саркофаг із пощербленого мармуру. З ним, ще задовго до Шекспіра, незнано чому пов'язалася легенда про прекрасну Джульєтту Капулетті. Пристрасне бажання побувати там вибухнуло в Соломії з такою силою, що вона наче наяву почула чітку і виразну проспівану фразу Ріголетто: «В Верону ти рушай, я завтра буду там!» Соломія здригнулася, відчувши легкий холодок, що пробіг їй по руках, піднялася у вагон.

(В. Врублевська) 308 сл.

18.

Ще сонечко не зараз мало сходити, а вже ловецьке товариство вирушило з табору. Глибока тиша стояла над горами; нічні сумерки дрімали під темно-зеленими кронами смерек; на густім, чепіргатім листі папороті висіли роси; повзучі зелені поясники вилися попід ноги, плуталися поміж корінням величезних вивертів, спліталися в непрохідні клебуки з корчами гнучкої колючої ожини та з сплетами дикого пнучого хмелю. З пропадистих, чорних, мов гирла безодні, дебрів піднімалася сивими туманами пара – знак, що на дні тих дебрів плили невеличкі лісові потоки. Повітря в лісі напоєне було тою парою й запахом живиці; воно захоплювало дух, немовбито ширших грудей треба було, щоб дихати ним вільно.

Мовчки пробиралася ловецька дружина непрохідними нетрями, дебрями й ломами без стежки, без ніяких провідних знаків у тьмавій гущавині. Попереду йшов Максим Беркут, а за ним Тугар Вовк і інші бояри. Обік Тугара йшла його донька Мирослава. Позаду йшли тухольські пасемці. Всі йшли озираючись і надслухували пильно.

Ліс починав оживати денним життям. Пестропера сойка хрипіла в вершках смерек, зелена жовна, причепившися до пня тут же над головами прохожих, довбала своїм залізним дзюбом кору; в далеких зворах чути було рик турів і виття вовків. Медведі в ту пору, наївшися, дрімали під ломами на моховій постелі. Стадо диків рохкало десь у дебрі, холодячися в студенім намулі.

Може, годину йшло товариство тою трудною, нетоптаною дорогою. Всі дихали важко, ледве можучи наловити грудьми повітря, всі отирали краплистий піт із лиць. Максим частенько озирався позад себе. Він зразу противний був тому, щоб і жінка йшла разом з мужами в той небезпечний похід, але Мирослава уперлась. Вона ж перший раз була на таких великих ловах і мала би для бог зна яких трудностей занехати найкращу їх частину! Ніякі Максимові докази про трудності дороги, про небезпеки на становищі, про силу й лютість звіра не могли переконати її.

(І. Франко) 292 сл.

19.

Вчитися інформатиці

Десь на початку століття існувала думка, що до електрифікації неписьменні люди не прийдуть, і мало тут однієї простої письменності. Те ж саме можна сказати й стосовно сучасної комп'ютеризації, тільки мова в

даному випадку йтиме не про книжкову, а про комп'ютерну грамотність. Є всі підстави вважати, що до кінця нашого століття вчені, інженери, плановики й господарки, котрі не вмітимуть «розмовляти» з комп'ютером, будуть такі ж безпорадні, як неписьменні люди на початку століття. В наш час швидко зростає частка інформації, яка фіксується в пам'яті машини. Це відбувається насамперед у найперспективніших галузях науки і техніки. Скажімо, в ядерній фізиці чи інженерії дев'яносто відсотків усієї інформації, що добувається, зосереджується на машинних носіях і не фіксується на папері. На машинні носії переводяться енциклопедії, довідники тощо, а в деяких країнах навіть більша частина економічної інформації концентрується в ЕОМ. У нашій країні намічено і вже здійснюється широке впровадження запису первинної інформації на мінікасетах. Усе це підвищує надійність зберігання інформації, робить дешевою, а головне – дає змогу «оживити» інформаційні масиви, краще використовувати їх на практиці.

Скоро комп'ютерна писемність стане елементарною ознакою культурної людини. Гіпербола? Навіть якщо й так, то невелика.

Перехід до людино-машинної технології переробки інформації й управління, звичайно, не означає повного знищення книг, листування тощо. Факти свідчать, що різні інформаційні технології не витісняють, а швидше доповнюють одна одну. Так, телебачення й кіно не «відмінили» театру, телефон не «скасував» телеграфу. У добу комп'ютеризації соціологи відзначають, здавалось би, парадоксальне явище: зростає інтерес до книги. Тому введення до шкільних програм дисциплін з основ ЕОМ та інформатики аж ніяк не повинно витісняти традиційні курси з книжкової грамотності. Звичайно, комп'ютер потрібен для того, аби передати йому передусім рутинні операції творчого процесу – запам'ятовування, фільтрування даних, вибірку відомостей. Але кожен повинен знати, що так звані рутинні функції (теж запам'ятовування) невіддільні від творчого процесу. Людині не варто заходити надто далеко в передачі цих функцій комп'ютеру. Навряд чи майже нічого не знаючий пустоголовий неук, котрий покладається лише на пам'ять машини, зможе правильно поставити творче завдання, не кажучи вже про його вирішення.

Кожний повинен навчитися програмуванню й мові машинної моделі. Кожен має виплекати в собі інформаційну культуру – аж до вміння розмовляти по телефону, відрізняти пустопорожні балачки від змістовної високо інформативної бесіди.

(З журналу) 352 сл.

20.

Веласкес народився у Севільї, в місті художників і музикантів, карнавалів і блакитного неба. У двадцять чотири роки він став придворним художником. Малював портрети Філіппа Четвертого, членів королівської родини. Пензлю Веласкеса належать портрети молодого Філіппа, його сина Карлоса, першого міністра Оліваресa. За тридцять сім років перебування при королівському дворі він вивчив життя вельмож, зумів передати у своїх полотнах і їхню пихатість, і духовну убогість.

Дітей Веласкес любив надзвичайно. За їхню безпосередність, щирість. Один з його чарівних дитячих портретів – образ маленького Карлоса

на коні в мисливському костюмі. Та особливо часто малював Дієго юну Маргариту-Терезу. Коли дівчинці виповнилося п'ять років, король звелів Веласкесу створити груповий портрет родини. Одягнувши парадний костюм, як належало за придворним етикетом, художник зайшов до зали, де вже сиділи король, королева, їхні придворні. Не було тільки Маргарити-Терези. Несподівано розчинилися двері, до зали не вбігла – влетіла усміхнена радісна інфанта. Придворні дами спробували умовити її поводитися чинно, але хіба можна стояти непорушно у майстерні лагідного дядька Дієго? І лише побачивши насупленого батька, дівчинка притихла. Придворна дама стала на коліна, щоб подати їй келих води.

Тепер, через три роки, Дієго малює вже восьмирічну інфанту. Таку ж допитливу, пустотливу і водночас іншу, яка вже усвідомлює, що вона – майбутня королева, велична і недоступна. Дієго боляче за дівчинку, до якої він прив'язався усією душею. Скрізь фальш, акторська гра. Найбільш образливо за дітей. Зіпсували Карлоса, тепер отруюють миле, дороге йому створіння. Дієго закінчив етюд, де передав свої невеселі думи про роздвоєність особи, про дитячу безпосередність, вже овіяну крижаним холодом влади і гордині. Все це він перенесе й на велике полотно.

Та не судилося здійснити задумане. Встиг завершити лише постать інфанти, її бутафорський костюм, інтер'єр кімнати. Шостого серпня тисяча шістсот шістдесятого року Дієго помер. На парадному портреті все було готово, крім обличчя. Його домалював зять Веласкеса – художник, який не міг зрівнятися хистом з великим Веласкесом. Тому такі порожні, мов неживі, очі дівчинки на мадридському портреті інфанти.

(Д. Степовик) 309 сл.

21.

Центром поширення ренесансних ідей на Україні був Львів. Саме тут створено кращі зразки малярства, виникло книгодрукування, зародилося мистецтво гравюри, стала можливою поява таких своєрідних ансамблів скульптури, як каплиця Боїмів, розвивалася ренесансна архітектура.

Не стояли осторонь цього життєрадісного світовідчуття і майстри українського декоративного мистецтва. Кращі народні зразки ткацтва, вишивки, кераміки, різьби доповнюються новими елементами. Водночас з народним річищем декоративного мистецтва, яке переважно задовольняло художні запити сільського населення, розвивається професійне декоративне мистецтво. Воно орієнтується на смаки передусім міського населення. Майстри-професіонали відчували віяння часу, намагалися не відстати від панівної моди, сміливо запроваджували нові образи, нові форми і засоби виразності, але ніколи не поривали з традиціями народного мистецтва.

У Львівському музеї етнографії і художнього промислу Академії наук України зберігається одна з найкращих на Україні колекцій меблів за шістсот років (п'ятнадцяте-двадцяте століття) розвитку меблярства. Меблі шістнадцятого століття примітні передусім високохудожньою різьбою. Виготовлені вони місцевими, галицькими майстрами. В них простежується особливість українського ренесансного стилю і зв'язок між декоративною різьбою на дереві і кам'яною скульптурою.

Різьба на меблях неоднакова за орнаментальними мотивами і засобами їх виконання. Різьблений орнамент складається принаймні з чотирьох елементів: стебла, листя й плодів рослин; крила птахів; маски тварин; зображення обличчя або постаті людини. Вони умовні, стилізовані. З цих елементів створювались декоративні, прикрашальні композиції. Кожна декоративна деталь щось символізувала, скажімо, родючість землі, політ думки – пташині крила, силу й відвагу – голова лева. І все ж головне призначення цих елементів – прикрашальне. Вони вписувалися в геометричні фігури: прямокутники, ромби, кола. Іноді геометричні елементи поєднувалися з рослинними або звірино-пташиними.

Так, у різьбленій скрині шістнадцятого століття з колекцій Львівського музею етнографії й художнього промислу переважає рослинний орнамент. Дубова дошка обрамлена по краях широкою смугою виноградної лози.

(Д. Степовик) 268 сл.

22.

І от в урочистий зоряний вечір почалося Свято прощання зі школою.

Євдокія Євдокимівна, хвилюючись, заговорила проникливо, як добра мати:

– Дорогі наші діти!

Сьогодні ви прощаєтесь зі своєю школою, а ми, вчителі, підіймаємось сьогодні ще на одну сходинку. Їх не так уже й багато, отих сходинок, у нашому житті, що на них кожному з нас судилося піднятися: може, тридцять, тридцять п'ять щабелів учительського життя. Для мене сьогоднішній вечір – тридцять друга сходинка.

Відлітаючи од нас у широкий світ, ви назавжди залишаєтесь у нашому серці. Знайте, що для нас буде велика радість, коли ми довідаємось про вас щось приємне. Знайте, що нам буде прикро, коли у вас будуть неприємності. В цей урочистий, але трохи й сумний вечір ми бажаємо вам щастя! Щастя – це висока мета життя, ідеал, вершина, до якої людина прагне. Вершина щастя – в твоїй праці! Знайте, що шлях до щастя не легкий, що він лежить і через труднощі та перепони, але тільки той досягає жаданої мети, хто не гребує ніякої роботою, бо художником, поетом, творцем можна стати на будь-якій роботі.

Пам'ятайте, що людині життя дається один раз. І прожити його треба так, щоб залишити слід на землі: гранітний фундамент і високі стіни будинку, зелену діброву, яблуневий сад.

Щастя – в правдивості, в чесності, у високій принциповості. Дорожіть правдою, як власним життям, як своєю совістю. На все життя запам'ятайте слова великого Гоголя: «Беріть з собою в дорогу, виходячи із м'яких юнацьких літ в сувору, гартовану мужність, забирайте з собою всі людські порухи і почуття, не залишайте їх на дорозі – не піднімете потім».

Ніколи не зупиняйтесь на тому, чого досягли ви, закінчивши середню школу. Це лише ази культури, освіченості. Нехай книга стане вашим другом на все життя. Пам'ятайте школу, своїх учителів, ніколи не забувайте своїх батьків. Будьте справжніми людьми – патріотами нашої великої Батьківщини...

(І. Цюпа) 289 сл.

23.

Леонтій Тарасевич. «Нестор літописець»

Теплий вітерець проник у вузьке віконце келії, приголубив стомлені повіки ченця, ворухнув бородою. Настояний на дніпровських лугових травах духмянок вивів Нестора з молитовного стану. Поволі старий чернець Києво-Печерського монастиря підвівся із закляклих колін і глянув крізь відчинену ляду: «Літо? Невже настало благословенне літо? Невже це сталося якраз влітку тисяча сто тринадцятого року?..»

День за днем, місяць за місяцем, рік за роком ніс Нестор незвичайний монаший послух – описував минувшину. Він не помічав, як спливає час. Історія заполонила Несторове серце. Тільки для короткого сну і скромної трапези підводився він з-за столу, щоб відтак продовжити роботу над величним задумом: описати події від всесвітнього потопу, від Ноєвого ковчега до сьогодення.

Нестор знав, що від довгого сидіння, від скромного харчу (хліб, овочі й вода) слабне серце, зростаються суглоби, холоне кров. Але він зневажав поклик плоті. Всі сили віддавав одному – завершити літопис. Не оминути жодної події, нічого не додати від себе, лише те, що достеменно було відомо.

Літа зігнули спину, посріблили волосся, висушили колись здорове і сильне тіло. Сліпли очі. Незвичайна щоденна тиша нагадувала Несторові, що він глухне. Молодому монаху-послушникові, який приносив Несторові у келію хліб, доводилося майже кричати, щоб старець почув його. Про дивні справи дізнавався від нього Нестор: київська чернь повстала, пішла на бояр, ловлять княжих дружинників. Скрізь чвари і неспокій. Влада, гординя і багатство роз'їдають душі. Люди забули, для чого прийшли вони у цей світ. І ще новина: на великокняжому київському престолі новий князь – Володимир Мономах. Нестор не любив його, вважав призвідцем усіх чвар і інтриг. Не писатиме він про його владарювання, закінчить свій літопис – «Повість минулих літ» – тисяча сто тринадцятим роком. І скаже вустами вдови Всеволода, а також митрополита Київського Миколи Володимирові Мономаху: «Якщо почнете війну між собою, погані почнуть радіти («поганими» в літопису називаються сусідні племена, які ще не прийняли християнства) і візьмуть землю нашу, яку боронили батьки ваші працею великою й хоробрістю».

(Д. Степовик) 307 сл.

24.

Що таке вихованість?

Спочатку звернемося до тлумачного словника: «Вихованість – це вміння поводитись». Що ж означає вміння поводитись у колективі? Бути вихованою людиною – це і вміння вітатися, і підтримувати в товаристві розмову, і правильно їсти, і вміння тримати себе у громадських місцях.

Та неправильно мислять ті, хто вважає, що вихованість зводиться лише до гарних манер. Коли говоримо «вихована людина», ми маємо на увазі щось більш глибоке в людині, і перш за все внутрішню інтелігентність. А це означає – бути уважним до інших, тактовним, скромним.

«Вихованні люди, – писав у листі до брата Антон Павлович Чехов, – поважають людську особистість, а тому завжди тактовні, лагідні, ввічливі, поступливі. Вони щирі і бояться неправди, як вогню. Не обдурюють навіть у дрібницях. Вони не хизуються, поводяться на вулиці так само, як вдома. Вони не балакучі і не лізуть з відвертими розмовами, коли їх не запитують».

Бути ввічливою, вихованою, витриманою людиною не так-то легко. Тут потрібні і самодисципліна, і готовність іноді поступитися власними вигодами, звичками і, найголовніше, почуття поваги до інших людей, до колективу, відповідальність за свої вчинки перед суспільством.

Міркуйте самі, посніавши десь на лісовій галявині, найлегше, звичайно, «забути» там же залишки їжі, папір. Більше клопоту зібрати все це і закопати чи взяти з собою, щоб потім викинути в ящик для сміття.

Поступитися місцем у переповненому автобусі літній людині – це значить і самому відчути помітну незручність. Та без вагань це зробить кожна вихована людина.

Вихованість – це не тільки ввічливість і привітність. Це – бути серед людей Людиною. Для цього, в першу чергу, потрібно мати таку внутрішню якість, як щирість, доброту – справжню, щедру, дійову. Несподіваний життєвий конфлікт вихована людина розв'яже швидше з гумором, ніж з досадою.

Зовнішня культура, поведінка людини не відділені глухою стіною від її внутрішнього, духовного світу. Слухання музики, споглядання творів мистецтва, читання книг – усе це збагачує духовний світ людини, а значить, і сприяє її вихованню.

(З журналу) 337 сл.

25.

В одному селі жив собі, був собі пан. Любив він перед Богом у церкві хизуватися добром, що ніби робив для людей. А звісно, те панське добро – покидьки... Комусь сорочечку, комусь хліба… от все добродійство. І був у тому селі найбідніший чоловік, який не мав і чверті морга землі. Щоб називатися гарним і добрим, почав пан видавати тому чоловікові кожен день по скибці хліба. Спершу той брав і думав, що десь заробить і віддасть панові, а потім призвичаївся і вже навіть не шукав роботи... Минув рік чи два. Сусіда його, роботящий чоловік, усе бачив і не раз казав: «Кинь цей даремний хліб, пропадеш!» – але той бідак уже нікого не слухав, лежав собі й чекав, коли хтось принесе йому поїсти. А потім сталося так, що щось там Господь не потрафив тому панові і пан розсердився: «Отакий ти, Господи, я твоїх злиднів годую, ти їх понаплоджував, а мені таку дрібничку не маєш охоти подарувати. Отож знай, віднині і кроку не зроблю ради твоїх старців...»

Так сказав і так зробив. Чекав на панський шмат той чоловік, чекав весь день, чекав другий, аж не втримався – пішов просити до пана. Пан, не довго думаючи, велів узяти його в канчуки. Побитий, ледь дихаючи, голодний прийшов той чоловік до хати. Переночував, а ранком голод знов дихати не дає. Знову йде до панського двору, але вже обережніше. Покрутився біля кухні, а потім украв кусень хліба... На другий день знов пішов красти, тільки вже зловили його. Збили так, аж на ньому світлого місця не було… Лежить той чоловік, стогне, вмирає. Почув стогін сусіда, прийшов і хліба приніс.

«А що? – запитав. – Солодкий тобі панський хліб? Я тебе не прогодую, але хліб сіяти навчу, – сказав згодом. – То вже не будеш потребувати нічиєї ласки…»

(В. Врублевська) 282 сл.

26.

Було в келії майже темно, келійник уже будив мене, несміливо торсаючи за плече. Я йшов у вогкій сутіні, переді мною ступав повільно Григорій, а позаду важко дихав Нестор, той, котрий літописа написав. Ми всі були в той ранок наче приглушені, і, хоч звичайно перемовлялися, всупереч припису, по дорозі до церкви, в той ранок вуста наші були наче зліплено. Піп Тит і диякон Євагрій, про ворожнечу між якими ми переповідали поміж себе не одну кумедну історію, були надуті й правили заутреню мляво й неохоче. Такий настрій не минув й ігумена, той стояв на своєму місці й похитувався, – у блідому світлі свічок його спина здавалася горбатою, а кукіль гостро стримів над головою. Я примостився збоку, і мені видно було братію; позаду ж стояв, як завжди, заплющений, білий і зморшкуватий, невисокий, але широкий у плечах дідок – Єремія. Такий був він того ранку нерушний, що, здавалося, помер і тільки завдяки палиці-підпірці не падає. Його велике, важке лице було виставлено вперед, а біла борода в цьому примарному світлі здавалася брудним віхтем. У мене зімлівали ноги, та, певне, не тільки в мене, ось брат Матвій похитнувся і ледве не впав. Відтак розплющилися Єремиїні очі, напрочуд ясні й чисті – зелена вода між засніжених берегів; брат Матвій замотав головою, проганяючи мороку. Але в цей час похитнувся і ледве не впав брат Федір, і знову позад нього засвітилися ясні зелені очі, оточені густим сивим кущинням. Федір перестав співати і, похитуючись, поколивався туди, де стояв незвичайно згорблений ігумен. Голосний шепіт провис у церкві, покрив, здається, весь наш спів – брат Федір посилався на нездоров'я.

(В. Шевчук) 253 сл.

27.

Роман

Романові вже минуло сім років, хоч і дрібний він на зріст. На голові у нього кучерявиться коротке волосся. Руки – малі, цупкі. Очі – сірі, жваві.

Поважної ходи Роман не знає: поклич його – підбіжить з підскоком, пошли куди – подасться так, що тільки пісок закурить. Коли сідає відпочити, то вже, певне, як не на паркані, то на гілляці. На одному місці стояти довго може тільки догори ногами.

Роман – хлопець сміливий, бідовий. Хоч не обходиться без того, щоб коли не попало йому од батька, та все ж світ йому веселий. Та як же й не веселий, коли є поблизу панський сад – темний, великий, як гай! Скільки тих доріжок, стежок, лавочок! Скільки дерев, квіток, кущів! А пташок, гнізд!.. Хіба ж це не розкоші! Коли ж виспіє садовина, то Роман і не вилазить звідтіля од ранку до ночі. Кожного дня тоді виходить ловити Романа з довгою лозиною стара панночка-злючка, проте йому нема чого її боятися: між густим гіллям на верху дерева не дістане його ні сама панна, ані її лозина.

Приїсться садовина, заманеться цукру чи булки – то є на світі ще крамарка Мелашка. Добре зорить за ним стара Мелашка, і перш ніж піти куди з дому, вона загляне і на піч, і під ліжко, і в шафу, і як тільки добре звіриться, що там не притаївся Роман, тоді замикає хату. Роман все ж таки улучить час, коли вона заворониться, і вскочить у хату. А там можна потягти за маятник од годинника, одкрутити гранта в самоварі, булки шматок одпаювати. Застукає Мелашка, то хіба трудно Романові втекти од неї.

Коли ж ніяк, бувало, не можна улізти в хати, все ж Роман придумує що-небудь, щоб таке добути, чого йому треба. Можна, приміром, саму Мелашку заперти в хаті, забивши надвірні двері черепком або камінцем (мотузком зав'язати теж добре). Потім у вікно вимагати викупу: бубликів, цукру – чого забажається.

(С. Васильченко) 299 сл.

28.

Вирвавшись часом з шумкого і гарячого міста, як із пожежі, побитий, обпалений, коли ще, здавалось, диміла й курилась на мені одежа, – тушить і гоїть себе я завжди поспішав у ліс. Там, на безлюдді, я радився з деревами, який би найкращий сплести вінок у дарунок тим невпокійним людям.

Я ходив і тепер у лісі між деревами, як між ріднею. Розповідав їм про життя, що гриміло по містах, про те, як розпадалися тюрми, як маяли прапори, мов море, як вітали волю сурми і труби. Вони шуміли мені у відповідь свої давні пісні і легенди. Всім мовчазним гуртом ходили вони слідом за мною, показували старі руїни, розповідали: «Отой острівок на цьому зарослому ставку наносили колись за панщини жінки торбами. А цей цегляний підмурок у бур'яні – це руїни панського театру, де грали й танцювали учені кріпаки... потім, коли вони не догоджали панам, їх водили під різки... Чув про це?..»

Повітря п'янить мене, я лягаю під березу, і раптом вся моя аудиторія, як по команді, спиняється, розташувавшись у мальовниче коло. І шумка зелена ліщина, і веселе військо білих беріз, і червонокора громада меланхолійних сосен...

Легенька втома склепила мені вії. Чогось пригадався обгорілий портрет потворної панни. Зашуміли сосни: люлі. Далі мені вчувається чи сниться, ніби прилетів якийсь крилатий музика, кашляє у віттях ліщини, шарпає листами нот... «Лісову баладу! Лісову баладу!» – шумлять кругом. І знаходить він у нотах давню «Лісову баладу», починає на струнах награвати щось невиразне про двох наречених. Одна – пані, а друга – кріпачка.

Примеркло. Над темним лісом виходила вечірня зоря, ніби з гущавини лісової вилетіла квітка горицвіту.

Помалу піднімалась завіса над загадками вчорашньої буряної ночі, і на світ витягалася одна із забутих кріпацьких драм. Кінець її, перервавши оповідання, несподівано одігрався тут, у лісі.

(С. Васильченко) 293 сл.

29.

Цілий день падав сніг. Спочатку спроквола, але далі все густіше й густіше. Небо перетворювалось у місиво білих цяток, що просівалися крізь

велетенське сито; звідусіль напливав білий холод, було вогко і вільжно. Ліс ставав білою пустелею, де трохи розгублено стовбичили дерева. Стояла нерушна тиша, урочиста й ніби свята, а згори валило й валило; інколи здавалося, що сніг летить не згори на землю, а навпаки: там, над головою, відчувалася бездонна сіра прірва. Мене тягло в ту прірву, я був заполонений снігопадом, тією дивною тишею й непорушністю дерев. Кам'янів, відчуваючи, що навкруги все танцює й ворушиться. Бачив спіралі, які викреслювали сніжини, ніби писалася велика книга буття й небуття. По-своєму розумів той тайнопис, відгадував складну формулу неба і помалу прочитував її.

Над світом повільно ступав засніженими ратицями Козерог. Білі боки, худі й запалі, вилискували снігом, роги світилися крицею, а очі спалахували вогниками. Кожен його поступ – один день, а всіх він має зробити кроків тридцять. По тому ляже на лівий бік, бо й сонце тепер на лівому боці. Тоді я почую тихий жеркіт води, і з'явиться в небі Водолій. Я стежитиму вже за його поступом, і мені здаватиметься, що небо – це море. Вистежуватиму в тому морі блідих риб сумної долі моєї, і так триватиме доти, доки не прокинеться Баран, який провістить про звіра яріщого й могутнішого. Тоді побіжить через небо Бик, і все зрадіє, бо відчує могутню його силу, бо зможе помилуватися потужною грою його вигранених м'язів. Його гаряче дихання раптом напоїть небо й землю, сонце щедріше сипоне промінням, а на крайнебі заспівають свою пісню Близнята.

(В. Шевчук) 252 сл.

30.

Одного сонячного дня, коли після тривалого шторму море почало втихомирюватися, повз зовнішній берег острова Довгого проходив катер прикордонної охорони «Стріла». Катер відбував черговий охоронний рейс на ділянці своєї застави. Командир катера лейтенант Клим Чубук оглядав у бінокль морський обрій, шукаючи там рибальських шаланд, щоб перевірити їх перепустки на вихід у море. Моторист Дмитро П'ятниця пильнував мотора, але час від часу підіймався над своїм місцем і кидав погляди на острів, що вабив око білим піщаним пляжем і зеленим килимом трав.

Хороше на цьому острові в ясний сонячний день. З моря на піщаний пляж ліниво накочуються хвилі, а на другому березі, у затоці, вода ледве хвилюється. Через вузьку протоку, що відокремлює острів від довгої піщаної коси, котяться спінені хвилі, – то прибій стикається з течією, яка намагається вийти з затоки у море, і перемагає її, створюючи численні водокрути, пінячись над підводним камінням. Колись тут від суходолу виступала в море, кілометрів на сім, довга коса, потім повертала ліворуч і тяглася паралельно берегові кілометрів із сорок. З часом море прорвало ту косу майже під самим суходолом, з'єдналося з затокою і створило довгий вузький острів, який і дістав назву Довгого. Він невисоко здіймається над водою, але приваблює зір зеленими барвами, бо весь вкритий густою травою, очеретами та невеличкими кущами. В тих кущах селилось безліч пташок, а під кущами рили собі нори лисиці, яких принаджували сюди крилаті сусіди.

Іноді на Довгому острові ставали табором рибалки, влітку туди переводили на випас худобу, що знаходила на острові буйну пашу і перебувала там, під доглядом пастухів, кілька місяців. Загалом же Довгий острів був безлюдний, особливо його південно-західна частина поблизу «Чортової пастки», як називалася мілка, завжди збурена протока, що нею тільки в найтихішу погоду відважувалися проходити сміливці на рибальських шаландах.

(М. Трублаїні) 279 сл.

31.

Ніби щоразу ранньої весни, коли з Єгипту летять на далеку Україну табуни лелек, стрічають їх у путі темні зграї анатолійських орлів. Орли збираються з найдальших гір до узбережжя Еге Денізу, і, коли стомлені надморським перельотом лелеки пробують з Егейських островів перебратись на материк, над білими від сонячного жару горами мирних мандрівників зустрічає смерть. Споконвіку живуть під тим голубим, вилинялим від спеки небом, серед білого каміння могутні орли, які не підпускають нікого, хто хоче проникнути на материк з моря й островів, повисають над безлюдними, спеченими сонцем горами похмурою летючою стіною, б'ють на смерть усе живе – усе йдуче, повзуче і летюче.

Лелеки знають, яка доля вготована їм над білими горами, але знають також і те, що десь далеко-далеко ждуть їх велетенські річки з солодкою водою, ждуть безмежні плавні, озера й непрохіддя боліт, усі вони – від могутніх лелек-ватажків до молоденьких лелечок-перволіток – народилися у тих далеких зелених краях і мають вертатися щоразу туди, вертатися знов і знов, завжди і вічно, бо їхнє лелече перелітне життя є не що інше, як безупинне повертання до своїх народжень, до того, що назавжди лишається найріднішим. Хоч дорога далека, тяжка й кривава, хоч багато з них не долетить, не прилетить і не повернеться ніколи, але однаково треба щоразу битися грудьми, крильми через силу. У відчаєному клекоті пробиватися до рідної ріднизни – і що там перешкоди, перепони, небезпеки і чиясь зла воля!

Тисячі років летять так лелеки, не змінюючи своїх шляхів, і тисячі років стрічають їх над морем похмурі орлині зграї, які намагаються скинути лелек назад у море, відігнати від свого материка, побити, пошматувати, понищити, але не відступають лелеки, не лякаються, сміливо й відчайдушно йдуть груди на груди, крила на крила, старі вожаї першими приймають удар, ідучи на стіну старих орлів. Ллється кров, падають з висоти вбиті велетенські птахи, йде сила на силу, і щовесни знову прилітають до Дунаю і Дністра лелеки, знаходять гнізда і дають початки життю новому і вічному.

(П. Загребельний) 310 сл.

32.

Шевченко написав картину «Селянська родина» тисяча вісімсот сорок третього року. Навчаючись у Петербурзькій Академії мистецтв, він приїхав на Україну, де не був уже чотирнадцять років. Що ж побачив Тарас у милому серцю краї? Злидні, горе, страждання, стогін підневольного народу. І водночас – райське життя розбещеного панства, поміщицька сваволя.

Згодом Шевченко писав про перше українське село Качанівку Чернігівської губернії, в яке він завітав по дорозі з Петербурга в Київ: «О, якби я володів великим мистецтвом писати! Я написав би величезну книгу про мерзенності, які творяться в селі Качанівці». А це вже враження від сіл його рідної Київської губернії: «Я побачив злиденність і жахливе гноблення селян поміщиками, посесорами та економами-шляхтичами, і все це робилося й робиться ім'ям царя й уряду».

Свій біль за скривджений, підневольний народ і свою ненависть проти царя і його посіпак поет вилив у віршах і в гнівній сатирічній поемі «Сон». Ці почуття знайшли відображення і в його картині «Селянська родина».

У композиції полотна, у трактуванні образів відчувається відгомін традиційного сюжету давнього мистецтва «Свята родина», до якого часто зверталися і Шевченкові сучасники. У Петербурзі Шевченко вивчив класичне мистецтво, знав традиції світового живопису. Ідею «Святої родини», в якій прославлялася доброта і лагідність матері Ісуса Христа Марії, він символічно переносить на український ґрунт. І вона набуває загальнолюдського значення, утверджуючи гуманістичні ідеї, торжество добра в родинних стосунках.

Реалістична картина «Селянська родина» – одночасно і глибоко символічна. Тарас Шевченко передав у ній свою віру в людину, благоговіння перед матір'ю. Як і в своїх поетичних творах, він оспівував материнство, найблагороднішу любов у світі – любов матері до дитини.

Домінують на картині теплі коричнево-червоні відтінки, яким віддавали перевагу художники-романтики. Коричневий колір Шевченко то насичує аж до чорноти (тінь за спиною батька), то поступово висвітлює його. Найяскравіші місця (сорочки, стіна хати) змальовані білим кольором з ніжним золотавим відтінком. Художник використав поширений в той час засіб – лесирування, тобто прописування нижнього густого шару фарби верхнім шаром дуже розріджених фарб.

(Д. Степовик) 308 сл.

33.

Невдовзі настала відлига. З півдня, з Криму, повіяв теплий вільготний вітерець, почорнив дерева, покрив темними латками схили валу. Засльозились очеретяні стріхи. І знову з усіх усюд потяглися до Томаківки вервечками, а то й поодинці відчайдухи з уходів, зимівників і слобід, утікачі з волості. Почали повертатися до Томаківської фортеці посланці Хмельницького й Кривоноса, що ходили на вивідини на Правобережжя й у Галичину. Добрі вісті принесли вони з Лисянки, Ставищ, Володарки, що на Київщині, Новокостянтинова, Волочиська, Маначки – з Волині, Галича, Підгайців, Сокаля, Львова та інших містечок Галичини. По всій Україні прихильники Хмельницького мали помічників, вивідачів, сотні сміливців, готових у першу-ліпшу годину взятися до броні, тайники зі зброєю. Прибули й вивідачі, виряджені Кривоносом з Томаківки.

Вони обійшли десятки зимівників і слобід, побували в самій Січі, налагодили зв'язок із Федором Лютим, що помандрував із Чигирина на Запорожжя ще раніше Хмельницького й був обраний січовиками кошовим отаманом. Вдалося дізнатися й про сили Гурського, що очолював на Хор-

тиці урядову залогу з козаків Черкаського полку та польських жовнірів, розвідати підходи до їхнього становиська, знайти серед реєстровців однодумців, умовитися з ними про перехід на бік повстанців під час штурму Хортиці військом Хмельницького. Побували посли томаківців на чолі з Яцьком Клишею в Ор-Капу і Бахчисараї, зустрілися з перекопським ор-беєм Тугаєм, калгою Крим-Гіреєм і нуреддином Казі-Гіреєм, однак доступитися до хана Іслам-Гірея не зуміли.

Кримський владика чув про Хмельницького давно, ще тоді, коли той підписав ганебну капітуляцію козацтва після Боровиці, коли водив козаків під Дюнкерк допомагати французам на чолі з принцом Конде, і тоді, коли переслідуваний задавакою Конецпольським утік на Запорожжя, і тоді, коли почав відновлювати фортецю на Томаківці. Хан радів, що незгоди роздирали Річ Посполиту, не міг дочекатися, коли вона зовсім ослабне, проте посилення українського козацтва не хотів.

(В. Кулаковський) 280 сл.

34.

Іван Кавалерідзе. Пам'ятник Григорію Сковороді у Лохвиці

Його доля нагадує гілку грузинського дерева, яку прищепили і яка розквітла на українській землі. Іван Петрович Кавалерідзе чудово знав українську мову. Вся його творчість теж пов'язана з нашим краєм – Сумщиною, Полтавщиною, з Києвом.

Дід його, Васо Кавалерідзе, був грузином. По закінченні Кавказької війни генерал Ладанський привіз до свого маєтку на Полтавщині кілька грузинських родин. Серед них і Васо. Прижився Васо на українській землі, полюбив її людей. Син Васо – Петро – одружився з українкою Килиною Кухаренко. Молоде подружжя оселилося в Ромнах, що на Сумщині. Чотирнадцятого квітня тисяча вісімсот вісімдесят сьомого року у них народився син Іван, якому доля подарувала довге й прекрасне творче життя.

Дивний, вражаючий і по-своєму романтичний його життєвий шлях. Вражає широта творчих зацікавлень Івана Кавалерідзе – скульптура, кіно і драматургія. І в кожній з них він сягнув висот.

Кавалерідзе мав почесне артистичне звання – народний артист України. Але слово «артист» стосовно Івана Кавалерідзе можна тлумачити в його давньому значенні – людина, яка досягла високої майстерності в мистецтві в цілому. В образотворчому мистецтві, у драматургії він був таким же істинно народним артистом, як і в режисурі кіно, за яку, власне, і одержав почесне звання. Кінофільми «Злива», «Запорожець за Дунаєм», «Григорій Сковорода», «Повія», п'єси «Вотанів меч», «Перша борозна», пам'ятники Т. Шевченкові у Ромнах, Сумах і Полтаві, Артемові у Бахмуті і Святогорську – яке цікаве поєднання в одній особі доробку трьох не в усьому споріднених, а з часом і досить віддалених одне від одного видів мистецтва! Можна сперечатися про те, в якому з них він розкрився найповніше.

За освітою Іван Кавалерідзе – художник, навчався мистецтву скульптури у Київському художньому училищі, в Петербурзькій академії мистецтв і в приватній студії у Парижі. Його доробок у скульптурі вагомий. Але в кіно, в драматургії здобутки Кавалерідзе також дуже значні. Отже,

правомірніше було б говорити про багатогранність його обдарування, про художню енциклопедичність.

Митець завжди прагнув до історизму, до великих подій і титанічних постатей.

(Д. Степовик) 306 сл.

35.

На кінець грудня погода почала псуватись. Настала відлига. У місті зовсім зник сніг і не залишилося жодних ознак зими. Здавалося, повернулась осінь з мрякою і грязюкою. Метеорологи сповіщали про вторгнення на європейський континент теплих мас повітря на зміну холодним, жонглювали циклонами й антициклонами, але на запитання, яке цікавило звичайних громадян, а особливо конькобіжців, лижників, хокеїстів і взагалі любителів зимового спорту, коли знов почнуться морози й випаде сніг, – не відповідали. Перед Новим роком стало так тепло, що парове опалення в будинках ледве функціонувало. В кімнатах день і ніч тримали одчинені кватирки, і було смішно дивитись, як, брьохкаючись по грязюці, перехожі несли на плечах ялинки.

Незважаючи на осінню погоду, люди готувались до зустрічі Нового року, до ялинки.

Редакція «Зоря» теж діяльно готувалась до новорічного свята. Ранком тридцятого мені принесли квиток, запрошуючи до редакції на «новорічний вечір під засніженою ялинкою»...

До редакції я приїхав за чверть до одинадцятої і застав там чимало народу. В одному кутку побачив Самборського, а в великій кімнаті, біля розкішної ялинки, Макаренка, якого тримав під руку Догадов і щось розповідав. До них я й підійшов. Догадов одразу вхопив мене, затарабанивши про свій від'їзд наступного дня, залишаючи низку доручень: стежити за вміщенням його кореспонденцій, відповідати на листи, подбати про переказ гонорару, – все, що може сказати друг-журналіст, коли виїздить у довгочасне відрядження.

– Ми ще встигнемо побалакати, – сказав я йому. – Дайте глянути на ялинку.

Ялинка виглядала чудово. Густа, лапата, з широкою основою, з блискучими яскраво-зеленими голками, що пахли смолою. На вершечку сяяли сім сріблястих зірок, що нагадували сузір'я Малої Ведмедиці, найвища з них мусила бути Полярною зіркою. На золотих і срібних ланцюгах, які оперізували ялинку, трималися ляльки та іграшки. Перші, трохи шаржовані, нагадували всіх видатних техніків, учених, що чимось уславилися за минулий рік. Другі були маленькими моделями машин та апаратів різних конструкцій. Ще нижче йшов спеціальний ярус дитячих іграшок, які випустили за останній місяць іграшкові фабрики.

(М. Трублаїні) 304 сл.

36.

Усмішка

З його обличчя ніби ніколи не сходила усмішка. Такими ж усміхненими були й карі очі. Була ця усмішка завжди іншого змісту: то лукава, то іронічна, то доброзичлива, але ніколи не пустотлива.

Про те, що густе волосся на голові починало сивіти, говорити не будемо, бо колись же воно було й чорне, як вороняче крило.

З такою усмішкою я побачив Михайла Семеновича Тардова зблизька вперше за столом президії на письменницьких зборах у Києві.

Мене здивувало одне цікаве явище: пісні, як це буває здебільшого, обличчя присутніх з його появою засвітилися такою ж усмішкою, яку я побачив і на обличчі Тардова. Присутні, ніби без слів, казали: «Говори, Михайле Семеновичу, говори, слухаємо!» Між президією і залом установився бажаний контакт.

Це мене теж здивувало, бо знайти не тільки спільну мову, а й відчуття між трибуною і слухачами не так-то легко. А коли такого контакту не щастить наладити, вважайте, що ви задаремно витратили час і свій, і присутніх.

Тардов зумів обернути загальні збори в цікаву розмову. Ще ближче я пізнав і характер, і стиль роботи Михайла Семеновича, коли нам довелося разом працювати. Далі наші взаємини стали близькими і дружніми. Сприяли цьому, крім його лагідної вдачі, ще й художні твори, а найбільше його роман «Фронт», написаний у тридцятих роках.

Це широке полотно майстерно відбивало першу світову війну.

Серед них був і я, бо у виведених у романі персонажах бачив і своє відображення. Великої популярності набула і повість для дітей «Альошка Богунець», що пішов до малих читачів пліч-о-пліч з моїм Васильком із повісті «Син Таращанського полку».

Я обмежуюсь тільки цими творами, які зблизили нас, хоч і інші теми були співзвучні нам обом, як про Пархоменка, про Щорса й інші. Про це, певне, більш детально згадають літературознавці.

(П. Панч) 278 сл.

37.

На морі

Море спить. Точнісінько як людина. Високо здіймає груди, схропує сонно, ліниво. Так і здається: тільки стань біля нього, крикни на всю горлянку, і воно вмить прокинеться.

Але то тільки так здається. Коли море спить – вже ніяка сила його не розбудить. Хай хоч тисяча чоловік галасує на березі, йому ніщо не заважає. Спить собі – та й годі. Ліниво похлюпує об камінь хвильками, полощеться тихо, сонно, розніжено.

Я довго не придивлявся до того, як спить море. Постояв трохи – та й шубовсть у воду. Просто з головою, на саме дно. Аж коліньми об камінь забився.

Коли б ви знали, яка то морська вода в липні! Сонце палить нестерпно, аж дихати нічим, піт з тебе ллється рікою, спина свербить, ну, просто, здається, ти ходиш не по землі, а повзаєш по розпеченому залізу. І тут раптом тебе з голови до ніг обгортає бархатиста, чиста-чиста, прохолодна, ніжна, терпко-солонувата морська вода. Краса! Краса невимовна. Здається, так і хлюпався б у тій воді все життя і на берег би не вилазив. Тож, мабуть, добре рибам жити в воді – вони ніколи на берег не випливають. Хіба хто на гачку живосилом витягне.

Купаюся я собі та й купаюся, навіть не чую, що мама згори гукає. Попереджає, щоб не плив далеко. «В Турцію, гляди, не запливи», – насміхається. А вона мені дуже потрібна, та Турція. «Не треба мені ніякої Туреччини! – гукаю до мами. – Мені й тут не тісно».

Довго я плавав, аж поки не втомився. А плаваю я добре. Виліз на берег і почав дивитись на море. Аж там ген-ген, де небо сходиться з морем, плив якийсь пароплав. Манюсінький-манюсінький. Я спочатку подумав був, що то мій дідусь на своєму баркасі, аж приглядаюсь – ні. На тому пароплаві справжня труба і дим стелеться позаду.

(Ю. Збанацький) 281 сл.

38.

Учіться любити навчатись

Ми вступаємо в сторіччя, в якому освіта, знання, професійні навички відіграватимуть значну роль у долі людини. Без знань не можна буде працювати, приносити користь. Бо фізичну працю візьмуть на себе машини, роботи. Людина буде вносити нові ідеї, думати над тим, над чим не може думати машина.

Отже, на людину ляже найважче і найскладніше завдання – бути не просто людиною, а людиною науки, людиною, що морально відповідає за все.

Навчання – ось що зараз потрібно молодій людині змалечку. Навчатись треба завжди. Бо знання дедалі зростають і ускладнюються. Потрібно при цьому пам'ятати, що найсприятливіший вік для навчання – молодість. Саме в молодості, в дитинстві, в отроцтві, в юності розум людини найбільш сприйнятливий. Сприйнятливий до вивчення мов (що вкрай важливо), до математики, взагалі до засвоєння знань і розвитку естетичного.

По тому, як людина говорить, ми відразу й легко можемо судити про те, з ким маємо справу: ми можемо визначити ступінь інтелігентності людини, ступінь її психологічної урівноваженості, ступінь її можливої закомплексованості. Учитися гарній, спокійній, інтелігентній мові треба довго й уважно – прислухаючись, запам'ятовуючи, помічаючи, читаючи й вивчаючи. Але хоч і важко – це потрібно, дуже потрібно.

Умійте не витрачати часу на дрібнички, на «відпочинок», що іноді втомлює більше, ніж найважча робота. Бережіть себе для навчання, для набуття знань та навичок, які лише в молодості ви зможете засвоїти легко й швидко.

Вивчайте історію й літературу. І те, й інше мусить добре знати інтелігентна людина. Саме вони дають людині моральний та естетичний кругозір, і тоді світ стає великим, цікавим, випромінює досвід і радість. Коли вам щось не подобається в тому чи іншому предметі, напружтеся й постарайтеся знайти в ньому джерело радості – радості набуття нового. Учіться любити навчатись!

(Д. Лихачов) 168 сл.

39.

Тамара

На балконі затишно і привітно. Тамарі здається, що вона сховалася в найглухішому куточку тінистого парку, куди рідко заходять люди. Отут

можна й помріяти на самоті. А балкон – улюблене місце її відпочинку – і справді вабить своєю таємничістю. Гілля дикого винограду заплелося густою сіткою і заврунилося зеленим острівцем на червонястій стіні високого будинку.

Тут, на зручному вузенькому тапчані, часто лежала з книжками Тамара, готуючи уроки; нерідко й спати вкладалася тут, солодко дрімаючи під заспокійливий шелест стривоженого вітром листя.

Як хороше зараз! У дворі тихо, бо малі й великі подалися на Дніпро. Тамара вмостилася на тапчані, лягла горілиць і дивиться вгору. На блакитному небі нерухомо біліють пухнасті хмарки, немов хтось, бавлячись, порозкидав по виднокраю шмаття снігу. Примруживши очі і уважно придивившись, Тамара помітила, як хмарки поволі пересувалися на захід. Найбільша з них роздвоїлася і видовжилася... То тільки спершу здалося, що вони застигли на місці, а насправді линуть у безмежному небесному океані, линуть і тануть. Он та, схожа на теплу вовнисту хустку, стає все меншою і меншою, і вже залишається від неї легенький серпанок.

Заплющившись, Тамара полежала кілька хвилин нерухомо, намагаючись ні про що не думати, а коли знову глянула на небо – здивувалася. А де ж сліпучо-біла кучугура, що підкрадалася до хмари-хустки? Тамара шукає її очима. Немає вже, лишилися тільки ледь помітні пасмочка. А натомість, несміливо, наче озираючись, щоб ніхто їх не побачив, напливають інші хмаринки і грайливо, навперейми квапляться туди, до сонця.

Задзеленчав дзвоник біля вхідних дверей. Тамара схопилася і побігла в передпокій. Ні, не сюди, помилилася, певно, до сусідів прийшов хтось.

Нечутно ступаючи, зайшла в кімнату і ненароком глянула в дзеркало.

Краще було б не дивитися! Завжди псує їй настрій оце дзеркало.

Побачила себе й згадала про дівчат-подруг і про дідуся. Часто кепкували дівчата, називаючи її дошкільницею, реготалися, що їй ляльку треба купити, щоб бавилася. Дідусь не глузував. А все ж Тамарі прикро було слухати, коли він казав, що вона схожа на стеблинку.

(А. Хижняк) 312 сл.

40.

В центрі села од майдану, де церква, і через вулицю од школи стояла велика обшарпана хата з ґанком на вулицю. Колись це була монополька. Дощі осінні, завірюхи оббивали її, і ніхто не мазав ран. Як болячки розкидало по ній – навколо вікон, біля ґанку, а внизу, над фундаментом, навіть знати було плетінь. Залізо на даху фарбувалось колись: старожили, може, і пам'ятають іще, і, може, в кого в пам'яті збереглося, якою саме фарбою, але тепер ніякими дослідженнями цього не встановити. Ґанок прогнив, і вистрьопало вітрами різьблення на дашку

Тепер це – хата-читальня.

Вдень вона тупо дивиться на вулицю каламутними вікнами з побитими шибками. І ні одна думка за цілий день у ній не ворухнеться. Бо з ранку до ночі на дверях висить замок. На двох вікнах од краю – занавіски біленькі, і миршаво зеленіють у цвіточках на лутках калачики й зірочки. То бібліотекар колишній живе на тій половині. Ще за часів «Просвіти» бібліо-

текарем був, а тепер не те, щоб завідувач хати-читальні, служить за прикажчика в кооперативі. Але ключ од хати-читальні в нього ж, і після вечора, як замикали хлопці хату, клали ключа, де умовлялися, а ранком, як випускала курей із горища Ганна Іванівна, жінка бібліотекарева – вчителька, то й брала в кишеню. Це й усе.

На ґанку, де хата-читальня, бібліотекареві кури понахохлювались і застигли в дрімоті. Отут вони й живуть.

Вечоріло вже. Півень злетів на конов'язь і прокричав через вигін своїм приятелям «на добраніч», а тоді запрохав дам на сідало.

І вже чути далі крізь дрімоту – з ночі залунали голоси, жарти й дзвінкий дівочий сміх. З обох країв села й через вигін валила молодь. Загупали на піддашші чобітьми і з шумом увалились у хату. Коли Давид з Якимом підходили до ґанку, з усіх чотирьох вікон бліді смуги світла на вулиці малеча місила в грязюці: їх не пускали в хату. А за вікнами ж клекотів шум, співали, сновигали, маячили проти вікон рухливі постаті.

(А. Головко) 289 сл.

41.

Чорнобиль – одне з найдавніших міст півночі України. Мабуть, для багатьох буде новиною те, що перші літописні згадки про це місто сягають тисяча сто дев'яносто третього року. Вже понад вісімсот літ стоїть Чорнобиль на березі Прип'яті. І хто б міг у той далекий час подумати, що це маленьке містечко, в якому на тисяча п'ятсот п'ятдесят другий рік налічувалось близько тисяча чотириста жителів, стане відоме на весь світ однієї весняної ночі? Хто ж знав, що назва містечка стане уособленням загрози атомної енергії, скаліченого здоров'я мільйонів, вбивчої сили радіації? Тоді про це ніхто не міг навіть здогадуватися…

Чорнобиль за багатовікову історію пережив велику кількість історичних подій. За Люблінською унією тисяча п'ятсот шістдесят дев'ятого року він був приєднаний до Польщі, його жителі брали активну участь у Визвольній війні українського народу у тисяча шістсот сорок восьмому-тисяча шістсот п'ятдесят четвертому роках, тисяча шістсот п'ятдесят четвертого року (за Переяславською радою) склав присягу на вірність Російській державі, а вже після Андрусівського перемир'я між Росією і Польщею тисяча шістсот шістдесят сьомого року став власністю польських князів Сапегів, які володіли Чорнобилем до кінця сімнадцятого століття.

Місто повільно збільшувалося. У сімдесятих роках дев'ятнадцятого століття тут працювали шкіряний та свічковий заводи, функціонувала пристань, яка була одним із найбільших джерел прибутків. З маленького містечка Чорнобиль перетворився на справжнє місто зі своїм устроєм. Але недовго судилося місту розквітати, і на рубежі дев'ятнадцятого-двадцятого століть його охопила економічна криза, що істотно погіршила становище простих робітників. Після низки революцій, Першої та Другої світових воєн (з двадцять п'ятого серпня тисяча дев'ятсот сорок першого по шістнадцяте листопада тисяча дев'ятсот сорок третього року Чорнобиль був окупований) він залишився центром однойменного району. Чорнобиль пережив усі найгостріші і найкризовіші події історії, але не пережив атомної елект-

ростанції, що була побудована на його землі, на прадавній землі, яка пам'ятає наших пращурів.

(В. Овчарук) 292 сл.

42.

Спокій

«Тихий і незвичний спокій!» – подумав Володимир. Не був то спокій, що знав його досі: тиша квартири, моторошна тиша перед початком бою, тиша лісу, коли лежав у польовому шпиталі й дивився, як хитаються над головою і порипують величезні сосни. Тут відчував тишу первозданну, бо не була глуха; можливо, відчувалася так об'ємно, бо звуки гучали напрочуд влагоджено, світ раптом поширшав і спросторів для Володимира, тихе світло розлилося по ньому.

Ішов уздовж вулички, брук – тільки в нікчемних залишках, інколи розливалася по дорозі брунатна калюжа, скраю галасливо хлюпалися горобці: сонце впало на плесо, і калюжа раптом заграла й запромінилася гострими голубими спалахами. Горобці з шурхотом злетіли, покинувши в поросі мокрі гнізда; від найближчої хати долинув дзвін посуду, з іншого боку закудкудакала курка й загорлав півень. Ліниво звивався з димарів літніх печей струмчастий дим, і Володимир аж розвернувся, роздивляючись усе те.

У хвіртці виросла раптом молодиця з порожніми відрами, і він не зміг не задивитися і на цю молодицю: мала темні й величезні очі. Володимир поспішив, накульгуючи, далі, бо йому аж у голові запаморочилося – від незнайомки наче золотими хвилями заструмувало. Йому здалося, що ця вулиця не просто шлях, який так собі кладеться, весь простір наповнювався тими золотистими хвилями, і чи від блимотливих калюж серед дороги, чи від повітря видалося йому, що шлях, яким ішов, дивно запрозорів. Зрештою, попереду й справді заголубіло – лежала між городів та дерев тонка та звинна річка. Там далі витиналися горби, і вони раптом застрибали йому у визорі, аж мусив спинитися: запаморочилися – спадок по тому житті, яке лишалося за спиною.

Над головою у Володимира зашелестів каштан, а під ноги впало кілька їжачкуватих плодів. Він побачив угорі за скелею майже потонулий у зелені дім, – хлопчак уже йшов туди по крутій кам'янистій стежці.

(В. Шевчук) 279 сл.

43.

Очі – дзеркало здоров'я

Про це говорять із подивом, слухають із недовір'ям: магія якась – подивитись в очі людині і тут же розповісти все не тільки про її здоров'я, а й про звички? Немислимо, розумом не збагнути. Однак це факт. Та якщо ні для кого з давніх-давен не диво, що очі – дзеркало душі, то сьогодні нас переконують і в тому, що очі – дзеркало здоров'я, переконує наука, ім'я якій – іридодіагностика.

Нове слово в медицині? І так, і ні. Ні – тому що хіба можна назвати новим метод, якому понад три тисячі років? Так – тому що знову згадали, заговорили про нього і почали застосовувати в Європі, США, Канаді,

Японії лише в середині п'ятдесятих років нинішнього століття. У нас, на Україні, цей метод дістав друге життя десь у сімдесяті роки.

Перші, так би мовити, сліди іридодіагностики прийшли до нас з глибокої давнини. Так, у печерах Малої Азії знайдено наскельне зображення райдужки ока та її зв'язків із різними частинами людського тіла. В Індії, Китаї вже більш як три тисячі років тому надавали виняткового значення змінам в очах хворої людини. За відомостями, що дійшли до нас, пастухи деяких племен понад вісімсот років тому визначали по очах овець, чим захворіла тварина. З давніх папірусів ми довідуємося, що метод цей був популярним у древніх єгиптян ще за часів фараона Тутанхамона. Знали про нього у Вавилоні, Тибеті, Індокитаї. Про відображення на райдужній оболонці ока (ірисі) стану практично всіх органів людини писали Гіппократ та Філострат.

Основоположником сучасної іридодіагностики є доктор медицини з Угорщини Пекцелі. Ще в дитинстві випадково помітивши, як змінилося забарвлення райдужки ока пораненої сови, майбутній вчений зацікавився цим явищем. Пізніше, будучи студентом, а потім працюючи в хірургічному госпіталі, він продовжував накопичувати спостереження, що у майбутньому дало змогу йому систематизувати іридодіагностичні тести і дати перше обґрунтування методу іридодіагностики. Цінність методу полягає в тому, що він не тільки фіксує відхилення в організмі, а й часто дає інформацію про їх причини. Сьогодні офіційна медицина визнає за ним право громадянства. Створено Міжнародну асоціацію іридологів.

(С. Кузнецов) 307 сл.

44.

Іван Труш

Рання весна тисяча дев'ятсот другого року. Потяг поминув Альпи і мчав по Апеннінському півострову. Іван Труш сидів у вагоні і вже вкотре перечитував довідники, книжки, вирізки з газет і журналів. Він прагнув довідатися якомога більше про історію Вічного Міста, щоб одразу по приїзді приступити до малювання етюдів.

Мрією про Італію, її столицю Рим він жив ще з першого курсу навчання в Краківській академії образотворчого мистецтва. Іван назавжди запам'ятав перший день в академії. До аудиторії зайшов ректор, славетний художник Ян Матейко – з довгою, посивілою, як у древнього пророка, бородою. Говорив, вітаючи молоде поповнення, неголосно, але кожне його слово западало глибоко в душу. Видатний майстер історичних полотен сказав тоді юнакам, які допитливо дивилися на нього: «Змальовуйте великі історичні події – і ви знайдете в їх надрах дорогу в сучасність і майбутнє».

Селянський син з галицького села Висоцьке Іван Труш не одразу збагнув глибокий зміст сказаного польським митцем: як же це так, щоб у минулому можна було розгледіти сучасне, а тим паче майбутнє? Лише згодом, навчаючись у Яна Матейка, у Яна Станіславського, побувавши у Відні і Мюнхені, осягнув велику істину про нероздільність історичного шляху людства, про зв'язок подій і перегук великих історичних епох, що змінювали одна одну. Якщо молодий художник прагне відчути живе дихан-

ня історії, то чи можна знайти на світі місто, багатше пам'ятками тисячолітньої давнини, ніж Рим? Рим снився Івану Трушеві довгі одинадцять років. І ось нарешті здійснилася його мрія – він їде до Вічного Міста. Вже давно нема сивобородого вчителя Яна Матейка, а один з його учнів на зорі двадцятого століття виконує його заповідь – про потаємну дорогу в сучасність і майбуття через вивчення й змалювання великих історичних подій!

Рим на семи горбах, сивий і блакитний Рим, древній і зовсім юний у промінні весняного сонця, одразу полонив Труша численними змійками вулиць і масивами кварталів над Тібром. Цілими днями ходив художник між стародавніми напівзруйнованими колонами Палатіно, милувався Колізеєм, читав написи на могилах уздовж стародавньої дороги до Риму – Аппієвої дороги.

(Д.Степовик) 318 сл.

45.

Два дні в Миргороді

У кінці серпня тисяча дев'ятсот двадцять дев'ятого року ми з Павлом Тичиною гостювали в Лубнах у російського письменника Юрезанського. Менш як за сорок кілометрів – і уславлений Гоголем Миргород. Вирішили і його відвідати.

Коли наш поїзд зупинився на станції Миргород, був срібний ранок. Пішли до міста пішки, спокушало синє небо, прозоре повітря. На півдорозі побачили кладовище, мабуть, давно покинуте, бо встигло зарости бур'яном.

– А десь же в Миргороді похований грузинський поет Давид Гурамішвілі, – каже Павло Григорович.

– То давайте шукати, – відказую я. – Ось і кладовище.

Завернули до похилих хрестів, кожен обдивились, але ніяких ознак поховання Гурамішвілі не виявили.

Нарешті перед нами довга вулиця, а вздовж неї біленькі будиночки з глухими віконницями, взятими на прогоничі. По лисій бруківці проторохтів віз, з ближчих воріт пастушок вигнав корову. Було тихо, як на пасіці.

Центр міста відрізнявся від околиці хіба тільки тим, що тут була церква, в якій тепер мили пляшки для мінеральної води «Миррад». На майдан виходив і ветхий уже будиночок з ґанком, де за Гоголя містився суд, з якого свиня викрала скаргу Івана Івановича. Трохи далі стояв новий, на два поверхи, будиночок, в якому містилися установи. Поруч будиночка, на місці гоголівської калюжі, на зеленому моріжку стирчала колонка, з якої хто хотів і скільки хотів брав воду «Миррад». Довкола була теж калюжа, але ще не уславлена.

Гоголівську калюжу застав ще в первісному стані колишній земський лікар Іван Андрійович Зубковський, його нам і рекомендували як живу історію Миргорода. До нього ми й попрямували.

Зубковський жив на Пролетарській вулиці, в будиночку з верандою у зелений сад, а у флігелі проживав відомий художник Опанас Сластіон. Я знав уже його по прекрасних ілюстраціях «Гайдамаків» Тараса Шевченка.

(П.Панч) 271 сл.

46.

Сонце велично підіймалось над Дніпром, відбиваючись на широкому плесі, сліпило очі, розпікало повітря, й над стовпищем людей вставав важкий дух. Вони стояли роздягнуті, голі, тільки жонам гридні дозволяли залишитись у сорочках чи пов'язати на тіло рушники або якісь дерюги, – люди соромились один одного, а найбільше горян, товпились, ховались.

Дозвільно й просторніше було вище над ручаєм, на пагорбі, звідки звичайно боричі оголошували загади князя, – там напередодні ще дерево-діли поклали важкі дубові мостини, поставили на них лави, вкрили килимами.

Поруч нап'яті були й шатра, в них стояли лави, діжки, кадоби, ночви, – там мали роздягатись, хреститись княжі діти, воєводи, бояри зі своїми синами, а ще в одному шатрі серед кущів – їхні жони й дочки.

На лавах сиділи князь Володимир, цариця Анна, княжичі й князівна, а обабіч їх півколом стояли одягнуті в дорогі оздоби єпископи Анастас і Іоанн, корсуняни, священики, воєводи й бояри, мужі Гори.

Князь Володимир підвівся з лави й довго стояв, дивлячись на натовп перед собою. Він був суворий і замислений цієї вранішньої години, дав знак, що хоче говорити до людей, підніс правицю.

– Людіє мої! – почав князь Володимир, і голос його виразно було чути по всьому березі. – Одвіку ми по покону отців вірили й молились богам Перуну й Дажбогу, Волосу й Стрибогу, але нині ці боги вже не пристановище в трудах і на ратях наших, інший Бог дасть нам рятунок – той Бог, що захищає багатого й убогого князя й смерда, той Бог, що після бренного нашого життя на землі дарує життя вічне, радість і щастя на небі. Ім'я цьому Богу Христос!

(С. Скляренко) 249 сл.

47.

Закинувши вудочки на плече, Василько почимчикував до річки. У вуличці стояли давні калюжі, жовті од гнилої соломи і кінських кізячків. У них купалися посмітюхи і блищало сонце. Василько не обминав калюж, бо вода була тепліша, ніж земля, і зогрівала ноги.

На луках між купинками ще не зійшла роса, і Василькові довелося закотити холоші, щоб не забейкатись. У траві стрибали жабенята, билися холодними рильцями об голі литки і перекидалися голічерева, показуючи червоненькі пузця.

Василько клав жабенят на купинки і волав щосили:

– Марш по калюжах, самураї!

На річці теж було багато сонця, вода виблискувала, як нікель, різала в очі і двоїла поплавок. Верболози принишкли, немов зів'яли, листя на них аж посивіло. Ставало парко. Кльову не було. Василько повикидав вудочки на берег і поліз у кущі збирати петриків. Вони були теплі, сухі й торохтіли в пазусі, як волоські горіхи.

Сонце вгрівало дужче й дужче, висмоктуючи з землі гарячу душну вологу. Василька розморило. Він поховав вудочки в осоці, пригнув до землі верболозовий кущ і, підібгавши ноги, бічком приліг на гілля. Воно ла-

гідно прийняло на себе легеньке тіло, погойдалося трохи, лоскочучи траву гарячим листом, і завмерло…

У полудень знявся вітер. Кущ почало гойдати. А Василькові снилося, що він лежить у колисці, підвішеній до сволока чотирма линовками, і гойдається. Поруч стоїть мати, тримає у нього перед очима гілочку червоних порічок, сміється і щось каже йому, а в самої котяться сльози…

Василько прокинувся і побачив небо. Високо під білими хмарками плив шуліка, тримаючи в обіймах жовтий жмутик.

Заходило сонце, мінялося барвами небо: то жовтогарячими, то густочервоними, то просинюватими, дико не загусло у німій вечоровій прозелені. І вже не видно було чорної зграї над пшеницями, чувся лише тривожний ґелґіт.

(Григір Тютюнник) 273 сл.

48.

Творець «Камінної душі»

Мені доводилося зустрічатися з Гнатом Хоткевичем не один раз. Це була людина виняткових здібностей – і в багатьох галузях. Вперше я побачив Хоткевича в Харкові у тисяча дев'ятсот двадцять третьому році на концерті, який відбувався в бібліотеці імені Короленка. Співав хор, ним же керований, і виконував переважно пісні його ж композиції. До того я знав Гната Хоткевича тільки як автора повісті «Камінна душа». Мені подобався цей твір, такий багатий на гуцульський фольклор, до того нам майже не відомий.

Гнат Хоткевич – інженер за освітою, брав активну участь у революції тисяча дев'ятсот п'ятого року, після чого примушений був емігрувати за кордон; він же – вправний бандурист (виступав під прізвищем Галайда) і творець нової школи гри на бандурі, композитор і диригент, письменник і драматург.

Гнат Хоткевич належав до старшого покоління, яке не встигало за творчістю молодих письменників, що творили нову літературу. Це не могло не позначитися на самопочутті популярного в свій час письменника, який і тепер не хотів пасти задніх.

Якось приносить він до редакції журналу «Червоний шлях» свою драму «Богдан Хмельницький», написану в зошиті дрібним почерком. Я був тоді секретарем редакції. Кажу йому: «Гнате Мартиновичу, таж вашого почерку жоден складач не розбере. Друкарня вимагає, щоб їй подавали рукописи, надруковані на машинці».

Цього було досить, щоб вивести Хоткевича з рівноваги.

П'єса була надрукована в «Червоному шляху» без жодної помилки, але на сценах театрів я її не бачив. Побудова п'єси справді була де в чому своєрідна і придатна більше для читання, ніж для постановки на сцені.

(П. Панч) 255 сл.

49.

Колись Гайдеґґер сказав, що емоції людини можна умовно поділити на почуття дня і почуття ночі. І хоч людина над усе прагне набути і пере-

жити почуття дня – радість, піднесення, – тільки почуття ночі – біль і печаль олюднюють особистість, заглиблюють у ній відчуття світу і себе, пробуджують співчуття до інших. Бо лиш той, хто спізнав біль, може зрозуміти біль іншого, лиш той, хто спізнав втрату, може зрозуміти, що таке втрата, може боятися втратити.

Людину робить людиною з її тваринної, природної основи саме спроможність перебороти в собі інстинкт, віддатись високому почуттю, принести щось у жертву, ризикувати собою заради того, що не піддається визначенню, заради ідеї в її чистому вигляді, втіленій у високому почутті, у творчому злеті, у відрухові, що заперечує егоїстичне і підносить янгольське. Існує зв'язок людини із своїм внутрішнім «я», який можна або розірвати, або ж піднести до співучасті у вищому житті, у пізнанні великої свободи.

Але у людині на загал є багато різного. У ній живе і буяння хижих, часом і прекрасних, як дикий звір у своїй хижості, пристрастей, і тепла любов матері до дитини, спроможність на високе жертовне кохання, на чисту і глибоку ніжність до іншої людини.

Як ми захоплюємось грацією пантери чи леопарда, чи породистого пса, чи баского коня, просто будь-якого звіра, навіть хижого! Сила природної енергії, її народження у живій істоті незбагненне і непогамовне.

На споді, на глибокому дні людської особистості є багато незбагненого, таємничого, такого, що й сама людина до часу про це не відає.

У кожній людині є світло і темінь. Тяжіння до високого і чистого є в кожного. І, вже залежно від власного бажання і сил протистояти нижчому в собі і в оточенні, людина може перемогти в собі звіра і упокорити його, і спрямувати на будову особистості як Храму. Або ж піддатися нижчим пристрастям і йти за течією, за волею хвиль суспільних і власних біологічних, аби одного дня опинитися на моральному дні, в залежності від свого суспільного статусу.

(Ю. Покальчук) 308 сл.

50.

Світанком, пообшивавши степи і села, обезсиліла, уляглася хуртовина, з-за неспокійного обрію підвелося розпатлане, мов після похмілля, сонце і витрусило на сніги хирляві тіні. На віях здорожених коней заіскрилася паморозь, під віями прикляклих вершників трималася ніч. Їх не радували ні вишиті в хрещик ялини, ні зодягнені в святкові свити хати, ні булані дими над ними, ні саме сонце. Краще було б поночі скрадатись додому, бо зараз мало не кожна оселя накидає на них оком. Від самої думки про це куцьорбилась душа, в жили вдиралася лють. І тепер на кожну хату Артемон косував, як на ворога. А он уже до дровітень, до криниць вибігає в спідницях сільська цікавість. Вона, глипаючи на вершників, з того дива вгрузала в сніг, забувала про дрова і воду і долонями прикривала сміх чи насмішку.

Дорога неслави каламутно тінявилась перед молодим, вибивала на померклім обличчі мідяки плям. Утекла, щезла його дурна любов, а він, телепень, ще й сережки чистої води їй у кишеню. Правда, інколи у закутку

серця прокльовувалась крихітка надії: а може, Ярина повернулась додому, може, десь розминулись вони? Хіба ж дівчині змагатися з такою хурделицею? Тоді і він після весілля показав би свій норов: обвисали б сережки з її вух, а посічене шмаття – навколо стану. Не пожалів би і весільних одяганок. Артемон ворухнув заімленим гарапником, похмуро покосував на приголомшеного Омеляна: теж підмогача маю, не міг вкинути молоду хоча б у комору?

Артемон і Омелян, мов камінні, проїжджають повз ці слова і повертають у другу вулицю, де біля воріт не стовбичать свідки їхнього страмовища. Але й тут вони з'являються, неначе з самого снігу вилазять, і січуть слова, як мечем. Та у вершників вовчими замками стиснулись зуби, а повз запечатані вії уже проходять не люди, а тіні. Отак, німуючи, і дочвалали до подвір'я молодої, до тих яворів, що тримали тепер на собі стоги снігу.

(М. Стельмах) 297 сл.

51.

Новий рік

За день перед Новим роком на шкільному подвір'ї, так само як і в найбільшому залі, з'явилась височенна, лапата ялинка. Під ялинкою поселились Дід Мороз з своєю незмінною внучкою Снігуронькою, табунцем розсипались зайці, лисиці замаскувалися в ялинковій зелені, – одне слово, усе було зроблено як слід. На ялинці гойдалися різнокольорові іграшки, а ввечері спалахнули вогні. Дуже красива ялинка. Тільки дивитись на неї було дивно. Настав час снігових заметілей і завірюх, а тут снігом і не пахло.

Дарма, що з вусів Діда Мороза, який нетерпляче кис під ялинкою на шкільному подвір'ї, капало, дарма, що надворі періщив зовсім не новорічний дощ. В шкільних стінах у цей час панувала цілком новорічна атмосфера, ніхто не клопотався тим, що земля мокра і гола, всіх цілком задовольняв той сніжок, що у вигляді клаптиків вати висів на високій зеленій ялинці посеред просторого залу, оті всі блискітки та блискучі стрічки й справді видавалися памороззю. Діда Мороза під ялинкою не було, зате по залу походжав справжнісінький Дідусь Мороз, водив за ручку тендітну Снігуроньку, поздоровляв усіх з Новим роком, бажав доброго здоров'я та все нахвалявся відзначити найдостойніших, бо в нього, бач, повна торбина різного добра, ось тільки слід кожному заслужити подарунка, а він, Дід Мороз, мовляв, не скупий, кожному віддячить щедро і за пісню веселу, і за танець іскристий, і за вірш майстерно прочитаний, і за костюм для балмаскараду якнайдивовижніший і найкращий.

Першими на шкільну ялинку з'явились малята. Хіба ж утерпиш? Той у моряцькому костюмчику, та у серпанковому платтячку, а та бантик якийнебудь кольоровий у коси заплела – вже й вирядилась, вже ладна хоч і цілий вечір виплигувати та веселитись – як же, Новий рік прийшов!

Школярі забули про все. Кожний з них, незалежно від того, чи був одягнений до невпізнанності в якийсь маскарадний костюм, чи й просто, полінувавшись перевтілитись у щось казкове, тепер заздрісно витріщав очі на інших, жив радісним новорічним настроєм.

(Ю. Збанацький) 299 сл.

52.

Микола Пимоненко. «Суперниці»

Залите полуденним сонцем подвір'я. Вдалині видніється краєчок хати. Все потопає у зеленому буянні саду, огорнуте теплим повітрям. Лише біля самої криниці трава витоптана – літньої днини все живе прагне припасти до цілющої вологи. На гарячому піску біля криниці – прозоро-фіолетові тіні від постатей парубка й дівчини, від корови, яка застигла зі своїм телятком, чекаючи, поки люди дадуть їй відро з прохолодною водою. Довкруг злагода, тиша і радість. Радісна і розмова парубка з дівчиною: тут і жарти, і спогади, народження теплого, ніжного почуття.

Але що це? В серпанкову безхмарність раптом вривається зло: молодят свердлить недоброзичливий погляд чорнявої суперниці. У цьому погляді, у кожному русі – заздрість. Як розбити, як отруїти їхнє почуття? О ні, вона не простить їм цього короткого побачення біля криниці. Вони запам'ятають її: будь-що зганьбить суперницю, пустить про неї плітку...

Хто-хто, а Микола Корнилович Пимоненко (тисяча вісімсот шістдесят другий – тисяча дев'ятсот дванадцятий) чудово знав, що в українському мистецтві, як і у фольклорі, криниця – це символ чистоти, життя, здоров'я. В одній із найвизначніших своїх картин «Суперниці» (друга назва картини – «Біля криниці», тисяча дев'ятсот восьмий) він проводить паралель між любов'ю і водою з криницею. У дівчині біле відро, воно ще порожнє. Його належить наповнити: почуття має бути зміцнене, наповнене добром, вивірене життям. А в суперниці відро темне і вже повне – символ лихих її задумів.

За прекрасним полудневим спокоєм митець розгледів драму. І не таку вже й банальну, хоча й одвічну. Пимоненка-художника хвилювали швидше моральні проблеми. Він любив свій народ, але не ідеалізував його, бачив не лише світлі сторони життя, а й тіні. З однієї криниці одні люди беруть чистий кришталь істини, інші черпають мул неправди.

Микола Пимоненко не був у своїй творчості моралістом. Його картини не притчі, як-от серія сепій «Притча про блудного сина» Тараса Шевченка або полотна Миколи Ге. Він передусім поет народного побуту, тонкий знавець звичаїв і обрядів, лірик сільського пейзажу.

(Д. Степовик) 303 сл.

53.

Весілля

Форми весілля як поєднання двох доль людей віддавна були найрізноманітнішими. Є свідчення давніх літописів про те, як весілля відбувалось у слов'ян-українців. Древляни викрадали наречених, радимичі й сіверяни брали шлюб під час купальських ігор, перестрибуючи через вогонь, у полян був шлюб за вільним договором із посагом нареченої. Всі ці три форми шлюбу як залишки патріархального життя цілком збереглись в українському сучасному обряді.

Обряд створення нової сім'ї традиційно зберіг до наших днів майже у незміненому вигляді звичаї наших далеких предків і загалом однаковий для всієї України. Певні відмінності у весільних обрядах та піснях носять регіональний відтінок. Всюди нареченого і наречену супроводжували боя-

ри, дружби, дружки, світилки. У різних весільних обрядах брали участь коровайниці, свашки, свати, старости тощо. Так само всюди був весільний коровай, весільний рушник, рушники для сватів, інші символи обряду. Точно визначеного часу для весіль не встановлювали, єдине, що сватання і заручини відбувались восени, а весілля намагались справити до Великого посту. Під час будь-якого посту справляти весілля категорично заборонялось.

Сватання, як правило, відбувалось після того, як хлопець і дівчина домовлялися побратись. Бувало й так, що долю дівчини вирішували батьки без її згоди. Ми стисло опишемо всі обряди шлюбної церемонії, беручи з обрядів деталі, характерні для всіх регіонів.

Наречений обирає собі старостів, один з яких старший, а другий молодший, вони з хлібом ідуть до батьків дівчини. Після переговорів з батьками, обрамлених поетичними примовками, досягається згода, і старости з батьками обмінюються хлібом, батько благословляє дочку, вона подає рушники і хустку нареченому. Старости перев'язують один одного через праве плече під ліву руку, дякуючи батькам нареченої і самій дівчині за вміння шити-прясти. Молодому дівчина на знак згоди підносить хустку, а якщо відмовляє, то подає гарбуз. Після сватання відбуваються оглядини, знайомство батьків молодят, де обговорюються всі деталі майбутнього обряду. Заручини практично повторюють сватання, але з тією відмінністю, що молоді сідають за столом на покуті, куди їх заводить староста, тримаючи середину рушника, кінці якого знаходяться в руках молодих, а батьки благословляють дітей.

(З журналу) 315 сл.

54.

Добрий знак

Понад берегом озера стояли старі верби, мили в воді довге віття, там схлюпувала риба. Десь у гущавині п'янко виспівувала сопілка, либонь, вигравав на ній пастух. В одному місці ріс дивовижний кущ. Я ніколи не бачив подібних, не знав, як він називається: гілки схожі на гілки крушини, а листочки дрібні, як у акації, й цвів він дивовижним лілово-рожевим цвітом. Пишні суцвіття підносилися, неначе свічі – невимовна краса, ще й якась незвичайна. Я зупинився, й зупинилася Уляся, і ми довго споглядали це Боже чудо. Я подумав, що ми набрели на цей кущ не випадково, він трапився саме нам, цвів для нас, і в цьому вбачав віщий знак. Добрий знак. Цвіт – це життя, краса, він завжди на добро.

Ми зірвали лише по одному суцвіттю, й зробили це не змовляючись, ми пожаліли кущ, переглянулися, і одна думка пройняла нас, і один вогонь пробіг по наших жилах, це була мить надзвичайної близькості, яка єднала. Певен, що не тільки я відчув це, а й Уляся – її очі були широко відкриті, щоки пашіли, й була вона така гарна, аж мені страшно стало. Ну як це я отакий, нікчемний, можу сподіватися на кохання дівчини-красуні, тонкої розумом, щедрої серцем і палкої вдачею!

І раптом сталося щось таке, що й кущ, і ліс, і весь світ крутонувся в мене перед очима й кудись поплив чи полетів. Уляся опекла мою щоку поцілунком. А далі зірвалася по присипаній торішнім листям стежці. Дов-

гу мить стояв я спантеличений, а тоді засміявся й побіг за нею. Наздогнав її вже на краю лісу. Уляся йшла швидко, не оглядаючись. Не знав, на землі я чи на небі, серце стукотіло, цієї миті міг звершити неймовірне. Я ладен був обійняти увесь світ і роздати всім людям хоч по краплині щастя.

Одначе біля самого хутора Уляся зупинилася й, ледь-ледь зашарівшись, але дивлячись мені просто в очі своїми чорнющими очима, мовила:

· Пам'ятаєш, ми говорили про поцілунки.

(Ю. Мушкетик) 307 сл.

55.

Як на святій сповіді

Чого ж ми, українці, так спрагло тягнемося до свого минулого? Це ознака нашого духовного здоров'я чи, навпаки, невпевненості, ущербності й страху перед сучасним і майбутнім, істеричної інфантильності? Так само, як окрема людина в хвилини зневіри і невдач, приниження рятує себе, віру в свої можливості, звертаючись до зоряних сторінок власного минулого, так і народ, коли утверджує себе поміж іншими народами, а ще більше тоді, коли настає загроза його духовного чи фізичного знищення, розчинення «на розпуттях велелюдних» історії, щоб вижити, апелює до свого минулого. Мабуть, так дерева під час бурі волають до свого коріння. «Народ живий, допоки жива його історична пам'ять. Кінчається пам'ять – кінчається нація, починається щось інше». Ці слова Д. Балашова б'ють по серцю кожного українця, хоч російський письменник передовсім мав на оці росіян. Відразу згадуєш процес денаціоналізації, що охопив південно-східну Україну, зокрема, міста, чиє населення з частини нації перетворилося поступово у «щось інше», якому немає наукової назви, – уже не в українців, але ще не в росіян, – чи не симптом кінця нації? Чому ж закінчується пам'ять, що віщує кінець нації, адже пам'ять – це найтривкіше з усього, що є у людей на землі? Пам'ять ніколи не закінчується сама по собі, вона закінчується лише тоді, коли її убивають. Ми, українці, такі спраглі за минулим, історією, яку у нас постійно віднімали. Упродовж багатьох століть обрубували корені нашого минулого, і можна лише подивуватися, що, порубані, потоптані, понищені, вони знову відростали. Але підростали й нові рубачі. І палії також, що випалювали «каленым железом» і репресіями дух українства, національної самосвідомості, – і горів він, горів, як неопалима купина, і не міг догоріти.

(С.Андрусів) 258 сл.

56.

На своїй землі

Тільки-но бралося на світ і сонце мало от-от прорізати пруг обрію, вона видибала із землянки, спроквола подивилася навкруги, постояла хвилину-другу та й неквапом почовгала протоптаною її ногами стежиною. Учора дощенту зім'яла стареча неміч, крутило в спині, руках, нестерпний біль трощив голову, думала, що й не підведеться сьогодні, вдихалось легко й солодко. Аж стрепенулась. Оці росяні ранки вертають їй силу, вчуває вона неповторну радість єдності зі своєю землею. Справді, живе на своїй землі, і більше нічого їй не жадалося, як умерти тут, де зробила перший

подих, де зазнала ударів долі, де було часом голодно й холодно. Спила гіркої. Але ж випадали й щасливі миті, коли земля пестила, боронила од напасті, як кровну дитину. І вона не зрадила ту материнську всеосяжну доброту, вірністю дочки відплачує за сподіяне на довгім життєвім путі. Зараз дочалапає до могили батька й матері, старшої дочки, яка злягла тут у тридцять третьому. Постоїть, мовчки виплачеться, згадає й чоловіка, що впав на чужій земельці в сорок першому, не знать, де його могила... Змигне перед очима усе многотрудне її життя. Потім вклониться вона покійним двоюрідним і далеким родичам, усім, хто покоїться на кладовищі. Нікого не мине, не має такого права. Та й піде назад, не оглядаючись, понесе свої тривоги. Тепер друга стежина поведе праворуч між густотрав'ям, де донедавна стояли хати, до ставка. Той став здається їй грізним всевидящим оком на спустошеній землі, яке увібрало тьму гріхів людських і, зачаївши в собі злий дух, жде моменту, коли поставить усіх винуватців за долю села перед судом Всевишнього. Вірила вона, що суд зчиниться і злетяться на нього живі й мертві баюрівці, аби винести суворий і праведний вирок. Скільки, було, казала про це Кіндратові, але він лишень уважно вислухає, махне рукою і потому подасть їй вузлика з буханцем хліба, ще сякими-такими харчами, спитає про здоров'я, кине «будь» і зникне на велосипеді за високою ковилою.

(В. Іванина) 310 сл.

57.

Пострижини

До родинних обрядів належить і старовинний звичай пострижин. Йде він від часів дохристиянських і раніше був способом пожертвування Роду і Рожаницям. На зв'язок із язичницькими культами вогню, води і дерев указує один із складових елементів пострижин – спалення, кидання на воду або закопування під плодовим деревом зістриженого волосся. Певна річ, пізніше смисл цього обряду було втрачено, так само змінились і терміни постригання дітей. Інколи це роблять відразу по хрестинах, але найчастіше зберігається традиція першого пострижения на перший чи другий рік життя дитини. Дитину садовлять на вивернений назовні вовною кожух – символ багатства й достатку. Пострижения здійснюється рідними, а найчастіше хрещеним батьком дитини, проте були місцевості, де цей обряд виконувався бабою-повитухою або матір'ю. Цікаво, що постригали у цих місцевостях через два тижні, місяць або півроку після народження. Стрижучи волосся, хрещений батько повинен витнути жмути волосся над чолом, над вухами та над потилицею.

Обряд других пострижин має й інше значення – посвячення. Так, у часи Київської Русі, крім пострижин, на честь Роду і Рожениць хлопчиків стригли після другого року життя, щоб засвідчити тим самим перехід з-під материнської опіки під опіку батька. Цей обряд міг супроводжуватись і першим посадженням на коня для представників князівської дружини. Ми вже згадували, що це відбувалось, як правило, на Семена.

Подібний обряд, що засвідчував перехід у новий період життя, зберігся й по відношенню до дівчаток: їм вперше заплітали волосся у коси в

3-5 років. Кумівство, про яке ми вже згадували, бере свій початок у сивій давнині, у період родоплемінного союзу, коли роль батька як вихователя дитини ще не була виражена і роль опікуна брав на себе рідний брат матері: він захищав і виховував дитину. Роль дядька-вихователя пізніше набула форми духовного наставника дитини – хрещеного батька.

Як поводились із зістриженим на честь Рода волоссям наші предки, достовірних свідчень немає, однак деякі українські народні ритуали пострижин вказують на їхню давність. Кидаючи зістрижене волосся на воду, казали: «Щоб дитина росла», спалюючи їх: «Хай іде за димом, щоб дитина горя не знала», закопуючи під деревом, просили: «Щоб коси росли і кучерявою була».

(О. Ковальчук) 327 сл.

58.

Циклони

Без попереджень з'являються циклони. Розшаленілася десь там стихія, в темні віруючі надра її незабаром буде кинуто й ваші життя. Усе страхітливе вдирається без попереджень: раптово і вщент розкришується усталений спокій дня, не відбудуться чиїсь побачення, недочитані відкинуто книжки, на півстрічці обірвано фільми, – все падає у своїй значності, здрібнюється, меркне, а натомість росте тільки грізна правда циклону, правда стихії, що насувається, що подих її вже чути...

Не визнаючи кордонів, циклони ходять по всій планеті. Ще коли тут по заквітлих лугах, у повені сонця табірні вихователькі водили табунці щебетливих малят, може, тоді з космічних висот кимось було помічено, як зачинається творення лиха, як десь на широтах Атлантики починає формуватись циклон. Учені розрізняють кілька стадій його розвитку: стадія хвилі, стадія молодого циклону. Стадія розвитку максимального... Спершу, ніби невпевнено, виникають над голизною океану ледь помітні завихрення, невідомим поштовхом зриваються хвилі в отій самій фронтальній зоні, де маси теплого повітря зіткнулись з холодним, і колосальна, не піддана вимірам, енергія температурних контрастів, розвиваючись мовби спонтанно, щодалі грізніше виявляє себе, поступово формується «око бурі» – район депресії, гранично зниженого тиску. Рухається величезний колодязь порожнечі, оточений тисячокілометровим кільцем циклонічних стін і суцільно віруючих хмар, де все кипить, закручується спіралями на вихрових обертових швидкостях, і вся ця розімкнута, розшаленіла сила природи, наростаючи, набуває сили ураганів.

За кілька місяців перед тим весь південь країни був зрушений ураганними бурями, що, лютуючи більше тижня, підіймали в повітря зірвані ґрунти Кубані й хмарами несли їх на захід, тоді в європейських столицях і десь навіть над містами Скандинавії випав чорний сніг. Сніг навпереміш з пилюкою.

Наближення циклону відчували звіри й птахи. А тепер ось людина, ставши з циклоном віч-на-віч, мусила поміряться силою з ним.

(О. Гончар) 271 сл.

59.

Народна магія та ворожба

В основі всіх обрядових дій, пов'язаних із народними календарними святами, лежить імітаційна магія, смисл якої полягає в тому, що певні явища природи повинні в результаті словесних формул і різних дій підкорятись волі людини, а значить, благотворно впливати на її життя. Ми досліджували вже питання виникнення танцю, гри, пісні й з'ясовували, що бажання зробити уявне дійсним з допомогою імітаційних рухів та словесних заклинань особливо характерні для весняного циклу, в якому переплелись господарські потреби з особистими людськими. Генетична основа всіх типів і видів магії не потребує пояснень. Вона чітко простежується аналізом світоглядних уявлень під впливом розвитку суспільства та християнських нашарувань. Магія – найархаїчніша частка українського фольклору, яка зберегла різні типи первісних релігійних вірувань: віра в магічні властивості імітаційних рухів, людської мови, анімістичні уявлення.

Найбільш поширена магія словесна, якою пройнята значна частина обрядового фольклору. Її пережитки у вигляді поетичних тропів зустрічаємо в родинно-побутових піснях про кохання, на її основі будуються сюжети казок та легенд. Збереглась вона і в чистому вигляді у формі замовлянь, заклинань, прокльонів, шептань тощо. Зафіксована словесна магія й у повір'ях та магічних діях. Щоб не переобтяжувати розповідь великою кількістю прикладів, магія лікувальна виділена окремим розділом, деякі з магічних повір'їв та ритуалів описані в календарі народних свят. Отже, цей розділ буде присвячено деяким видам народної магії, які існують у «чистому» вигляді, та ворожбі, яка, власне, є частиною теорії народної магії.

Атрибутами магії можуть бути свійські тварини, дикі звірі, частинки їхнього тіла і волосся, птахи, комахи, плазуни, часточки людського організму – волосся, нігті, сліди тощо, небесні світила, рослини, дерева, криниці, деякі продукти харчування, попіл, різноманітні предмети. Магія може бути шкідлива (відьомська) та спрямована проти неї, а також магія побутова, яка тісно пов'язана з ворожбою. Для того щоб слова чи предмети набували магічної сили, потрібні певні умови: час виконання дії у ніч на Івана Купала, на повний місяць тощо, попередня підготовка предметів (варіння, сушіння, натирання), певна кількість повторів заклинання.

(З журналу) 316 сл.

60.

Незадовго до війни Володя вирішив змайструвати радіоприймач. Хай і примітивний, детекторний, але все ж приймач. Він майже рік відвідував заняття в радіогуртку і вже навчився розбиратися в схемах.

Уже дістав навушники, конденсатор, контурні котушки, антену. Не було основного – детектора. Маленький камінчик, а в ньому вся суть.

«Поїдемо в Київ на екскурсію, – сподівався, – там куплю».

Але почалася війна, і мрії про екскурсію, про детектор залишилися десь далеко, по той бік дитинства.

Та ось знову думки вернулись до приймача. І тепер став він навіть потрібніший, ніж до війни. Бо німці щодень кричали, що вони взяли Москву, Ленінград, що Червону Армію повністю розбито.

А Володя не вірить. Він бачить, як на захід залізницею тягнуться один за одним санітарні ешелони з пораненими, вантажні состави з розбитими танками, поніміченими гарматами на платформах.

Відшукав у коморі деталі до радіоприймача, протер від пилу.

«Антену, – міркував, – з горища можна вивести на грушу, ніхто й не помітить. А де взяти детектор?»

Зібрався до Рокитного на базар. Може, там пощастить.

За гроші на базарі нічого не купиш, навіть крейди. Хіба випросити в матері десяток яєць? Але ж вона запитає: «Нащо?» Розповісти про приймач – занепокоїться. Бо знає, що за слухання радіопередач із Москви – смерть! А збрехати матері Володя не може. І тоді він зважується на інше. Потай од матері візьме кроля. Теж недобре, але це його кролі, сам викохав.

Настала неділя. Вранці Володя посадив у кошик білого пухнастого кроля й рушив до Рокитного.

До війни він бував на базарі з батьками. Чого тільки не бачив у кооперативних ятках, на довгих рундуках, на селянських возах! І крам, і книжки, й усяка всячина. А тепер?

Ходили туди-сюди виснажені жінки, пропонуючи одна одній якесь дрантя, рамці для фотознімків.

(І. Логвиненко) 274 сл.

61.

Татове слово

Споконвіку батько у сім'ї вважався господарем. На нього покладалися обов'язки піклуватися про родину, годувати її та захищати. Батьків приклад, батькове слово, батьківський наказ був законом для дітей. Тому батька поважали в сім'ї, він був авторитетом. І слова «Он батько йде!» завжди примушували дітей підтягнутися, зосередитися, ніби «подорослішати», бо ж то їхній тато. Його люблять у сім'ї, але він може і насваритись, якщо це потрібно. Та все це сприймалося як належне, бо зауваження робив глава сім'ї і робив найчастіше справедливо, називали його на «ви».

Батьків приклад у родині мав велике значення. Діти, особливо хлопці, намагалися наслідувати батька, бути такими ж працьовитими, як він. А батько часто не бував удома: то в полі з ранку до вечора, то змушений був чумакувати або найматися десь на роботу, щоб прогодувати сім'ю. І які ж були раді члени родини, коли батько повертався додому і коли хлопці зливали йому чисту джерельну воду на натруджені руки. Якщо ж ворог нападав на рідний край, батько першим ставав на захист свого народу. Батькові все було ніколи за роботою, але його добрий приклад непомітно і неодмінно засвоювався дітьми.

Його некваплиме і розважливе слово завжди сприймалося всерйоз і змушувало глибоко задумуватися над життям, виховувало такі людські риси, як доброта, чесність і відповідальність. Недарма в народі кажуть: «Яка гребля – такий млин, який батько – такий син».

На все життя запам'ятовувалися мудрі батькові слова, виражені стисло, образно. Батько говорив не багато, але вагомо.

Роль батька в сім'ї, як бачимо, неоціненна. Його слово, його приклад мають бути святим законом і обов'язком у будь-якій родині. Тоді кожен з нас з любов'ю і благоговінням буде згадувати свого тата та його повчальні на все життя слова.

(В.Цимбалюк, В.Жайворонок) 266 сл.

62.

Пензлеві Василя Тропініна належить портрет відомого ватажка селянського повстання проти кріпосництва – Устима Кармелюка якого називали «українським Робін Гудом». Художник малював борця за волю у в'язниці в тисяча вісімсот двадцятому році для документів судової справи. Нині цей портрет зберігається в художньому музеї міста Нижній Тагіл на Уралі.

Тисяча вісімсот двадцять третього року Іраклій Морков під тиском діячів культури змушений був відпустити художника на волю. Проживаючи з тисяча вісімсот двадцять першого року в Москві, Тропінін не забував Україну, яку вважав своєю другою батьківщиною. Він увесь час повертався до ескізів, зроблених в Кукавці, і писав нові картини.

Одне із своїх полотен художник назвав «Українець». Написаний цей портрет десь наприкінці тридцятих – на початку сорокових років дев'ятнадцятого століття і знаходиться нині в експозиції Музею російського мистецтва в Києві.

...Рум'яне, з ледь помітною засмагою обличчя, зморшки на чолі. Це вже немолодий чоловік. Але проникливий погляд, міцно стиснуті вуста і злегка випнуте підборіддя свідчать про його енергійну вдачу, силу волі, розум. Міцну мускулисту шию щільно облягає комірець вишитої чорними й червоними нитками української сорочки.

Права частина його обличчя освітлена теплим світлом, що виділяє округлу щоку, чоло, пшеничні вуса, вухо й русяве волосся, підстрижене «козачком». Сприймаючи цей образ як конкретну особу, глядач в той же час переконується, що перед ним типовий, збірний образ чесного, працелюбного трудівника, якому притаманне почуття власної гідності.

Зіставляючи це полотно з іншим широковідомим портретом, що його Тропінін виконав в останній період свого перебування на Поділлі (початок двадцятих років) і назвав «Українець з палицею», помічаємо схожість між зображеними на них чоловіками. Подібні чоло, зачіска, очі, брови, вуса, ніс, підборіддя, вуста. Щоправда, українець з палицею років на десять молодший за чоловіка, зображеного на портреті «Українець».

Приблизно така ж різниця в часі між створенням першого і другого портретів.

Чи не одна й та ж сама особа зображена на них? Коли так, то ймовірно, що це мешканець Кукавки, Шавліївки чи якогось іншого села.

(Д. Степовик) 305 сл.

63.

Одного літа, коли сонце пекло і земля тріскалась, ішов якось Іван Балко додому, з району повертався. Викликали на важливу розмову – за-

тримався допізна. Підвезла його попутна машина, та вбік їй було завертати, не на Збараж, ось і випало Іванові ноги бити. Він і не каявся, бо ніч стояла тепла, місячна, все біліло навкруги. Давно вже не випадало Іванові милуватися ніччю, а це заворожило його, пробудило в душі щось дитяче й далеке. Отак би, здається, йшов полями і йшов, розглядався б на всі боки, прислухався б до того писку, що з дрібненького ячменю долинає...

Таке життя в нас, думав Іван Балко, що порпаєшся в паперах, про шматок хліба турбуєшся, щось відстоюєш, проти чогось борешся, а в цей час помимо нас, людей, помимо наших клопотів, сварок і гризот проходить прекрасне життя природи, не помічене нами, зневажене. Не помічена нами, квітне краса природи, а ти лише вряди-годи зводиш на неї свої очі – та й одвертаєшся. І не пробуджує вона в тобі ніяких думок, ні почуттів.

Добре було йому, наче томилась його душа в тісній клітці, а це відчинили в тій клітці дверцята, випустили душу на волю – милуйся всім, утішайся і місяцем, повним та жовтим, і цією по-нічному зажуреною дорогою, пий повітря, яке не просто повітря, а прохолодна ласка. Отак би йшов – і не хотілося б, щоб той Збараж наближався, і не хотілося, щоб ця ніч минала.

Раптом Іван спинився і прислухався. Кукурудза сплескувала яким листком, але не той шурхіт привернув його увагу. Рушив, та знову спинився, бо не могло ж йому здатись, що поблизу плаче дитина. І справді – вже зовсім виразно почувся хрипкий плач, і недалеко від дороги. Пригаснув в Іванові отой місячний настрій. Ішов через кукурудзу обережно, і коли шаруділо побіля нього листя чи стебло, то звук здавався таким голосним, ніби аж душу дряпав.

Плачу вже не чулося, і Балко спинився. Та ось знову зайшлось поблизу здушеним плачем, пирханням, якимось писком – і він аж кинувся на ті звуки.

(За Є. Гуцалом) 316 сл.

64.

Був показник, який визначав долю дитини, – день тижня, коли вона народилася. Народжені в понеділок були вольові та вперті. У вівторок – розхлябані, ні туди ні сюди, «треба добре прикласти сили, щоб вийшов чоловік». Народжений у середу був жартівливим, везучим, веселим бешкетником. Хто народився в четвер – сто раз подумає, а не зробить (тяжкий характер, хоч працездатний, як той віл, але з малим до праці бажанням). Народжених у п'ятницю чекало щастя і благодать, такі своє серце, як сонце, годні будуть ділити з кожним наполовину... У суботу народжувались поміркувані, чесні й справедливі. Народжені в неділю – це люди більше від неба, ніж від землі, як придадуться до духовного, то там їхнє щастя.

Хто народився в січні – впертий, сварливий і дріб'язковий. Лютневі – добродушні, поступливі й поблажливі. Березневі – як той вітер: то тут, то там. Квітневі – як той цвіт, з якого немає користі, усе для себе, усе собі. Травневі – добросовісні, але дуже вразливі. Червневі – користолюбні, потайні та вперті. Липневі – потайні, самі в собі, самі себе гризуть. Серпневі – ха-

зяйновиті, все і всіх підпорядковують собі. Вересневі – тугі й не дуже повороткі для іншого, егоїсти. Жовтневі – поблажливі, доброзичливі. Листопадові – багаті душею, не помічають зла. Грудневі – потайні й гоноровиті.

Ці записані від старих людей визначення допомагали у спостереженні за формуванням душі маленької людини, бо ж нічого не було для наших предків цінішого, ніж виростити на землі чесну, справедливу, доброзичливу й богоугодну душу.

Колись вірили, що на калину Бог перетворює жінку, що помагала дитині з'явитися на світ, – повитуху. Скільки дітей на цей світ впустила, стільки цвіту білого калина зродила. Калина лікує: чай із сушеного цвіту тамує біль, засипані цукром ягоди нормалізують тиск, чай з ягід виліковує будь-яку застуду, відвар з кори спиняє кровотечу.

Якщо чоловік хотів, щоб вівся йому рід, – садив коло хати калину. Ягід з тієї калини не рвали, щоб не зганьбилася котрась із родини жінка чи дівчина. Ті плоди мали право лишень пташки збирати та за це дівці чи жінці в Господа щастя просити.

Калина уособлювала кров і чистоту. Кров – то невмирущість роду, чистота – незаплямованість жіночої порядності.

(З журналу) 329 сл.

65.

«Рідне поле» – одна з найвідоміших картин художниці–самоука Катерини Василівни Білокур. Написана в період творчої зрілості, картина сповнена любові до рідної землі. Ця любов спонукала її, майстриню з вираженим декоративним «квіткарським» почуттям, взятися за створення першого у її доробку узагальненого пейзажу. Як і в обох варіантах картини «Цар-колос», художниця довірилася своїй інтуїції, бо ніколи і ніде не вчилася майстерності, не знала, що таке «ідея», «типізація», «узагальнення», «творчий метод». Цю селянку вів до філософського осмислення життя на землі внутрішній поклик. Коли в тридцятих роках у село Богданівку, що на Полтавщині, приїхали працівники Полтавського обласного будинку народної творчості, вони відкрили в Катерині Білокур художницю рідкісного обдарування. Розглядаючи полотна Катерини, слухаючи її пояснення, вони переконувалися, що це справжній самородок у морі народних талантів.

Багато що було незвичним у творах Катерини Білокур. Якщо характерний декоративний розпис Полтавщини – стилізовані рослинні й геометричні масивні форми, лінійність, площинність, широкі просвіти тла, то на картинах Катерини Василівни – скупчення квітів і плодів різних пір року, максимально натуралізоване відтворення форм живої природи, підкреслене відчуття об'ємності. Якщо інші полтавські майстри розписів будували композицію від загальної форми до конкретних деталей, то Катерина, навпаки, йшла від деталей до цілого, працюючи в манері наростання подробиць одна за одною. Подумки збудувавши всю композицію, вона починала роботу з відтворення найменших деталей. Ніколи не залишала бодай найменшого листочка, бруньки чи вусика незавершеними. Всі картини малювала способом приєднання однієї подробиці до іншої. Спершу вона не знала, що малювати олійними фарбами слід на загрунтованому полотні.

Понад десять літ наносила фарби просто на чисте полотно. І тільки тоді, коли побачила, що давніше написані полотна починають швидко темніти, збагнула, що між полотном і фарбами мусить бути ще «щось». Незабаром навчилася ґрунтувати, причому ґрунт, як і пензлі, виготовляла сама.

Про художницю Катерину Білокур заговорили в тисяча дев'ятсот тридцять дев'ятому році. Відкрилися її виставки у Полтаві та Києві. Тоді ж уперше в житті залишила вона рідне село, побувала в Києві та Москві.

(Д. Степовик) 310 сл.

66.

Тільки й бачив я рідний край, поки ріс, а там, як оддали у службу, так і пішов, не по своїй волі, блукати по світу, як те перекотиполе, що вітер носить по степах: котишся, котишся, поки не зупинить тебе доля або не притопче лихо.

Хоч і случалось мені деколи навідуватись на рідну Україну, так чи довго ж то спочинеш під теплим її крилом? І знов на край світу мандруєш до чорта з рогами! Зате ж літ шість, а може, й більше, як із Курської губернії уїдеш у Харківську, то так тобі стане легенько, мов на крилах тебе підняло! Та з цього боку Харкова ще не так: з Липець наша Україна теперечки якоюсь московщиною дивиться: замість шинків проклята кабачина, постоялі двори на московський звичай; скрізь по дорозі тягнуться московські однокінні телеги, одна до другої попричеплювалися, як фіги на личку; куди не глянь – усе пилипони з рудими бородами, у лаптях, аж занудить, на них дивлячись. Так, бачите, з цього боку, кажу, ще не так, а от як перехопишся через річку Харків, то хто б не сказав, що це Божа сторона?

Тут зараз починається отой великий бір, що високі сосни аж хмару підпирають. Оце ж вам і Основа, де батько наш Квітка збив собі з своїх повістей такий міцний човен, що до віку-вічного буде плавати по плюгавій річці Леті. Отут же і вольна; сюди ж то харківські міщани і народ, ударивши лихом об землю, сходяться одвести душу і задавить горе свого бездолля. Отут побачили б ви у неділю і по празниках, скільки збирається народу! Верстов на п'ять, а може, і більш, уподовж дороги гуля міщанство: дівчата у стрічках, у стьожках, молодиці у парчевих очіпках, у кармазинах, у глазеті; а козацтво у брилях, у чуйках фабричного сукна, шовковими поясами підперізувані; а скільки ще того лакейства у фраках та у сюртуках, мов та німота! Інші збились біля музики, садять гопака, вибивають гопака, аж лихо сміється, другі посідали купками, снідають, кружляють горілку, теревені гнуть, співають, регочуться, аж луна округи йде. Їдеш, було, дивишся-дивишся та й не витерпиш: вилізеш з тарантаса і підійдеш до якого-небудь товариства. «Хліб та сіль, люди добрі», – скажеш.

(О. Стороженко) 343 сл.

67.

Пересопницьке Євангеліє

Ця книга увійшла в історію нашої культури видатною пам'яткою української мови.

Понад чотириста тридцять літ тому в монастирі волинського містечка Пересопниця було завершено переклад українською мовою, – наближе-

ною саме до живої, розмовної, як тоді говорилося, «посполитої», – Святого Письма. Таке замовлення зробила княгиня Анастасія Заславська архімандритові монастиря Григорієві, якому допомагав у роботі чернець Михайло Сяноцький. Удень і вночі, при скупому світлі свічок, скрипіли їхні невтомні пера, інколи вони зупинялися, й перекладачі поринали в глибоку задуму. Адже так багато їм треба було зважити, пройти через стільки сумнівів, перш ніж викласти Святе Письмо тими простими словами, які звучали у звичайному земному житті українців. Декому це тоді могло видатися неймовірним зухвальством, приниженням великої книги. Чи зможуть буденні слова передати всю врочистість і велич думки Євангелія? Змогли. І цим ще раз переконали в повноцінності української мови, її здатності служити людності рідного краю в усіх сферах духовного життя.

«Мир дому сьому», «Хто взяв меч, од меча й загине», «Не вбий, не вкради», «Шануй батька та матір своїх», «Не заздри іншому», «Возлюби ближнього, як самого себе...» – зазвучали українською мовою святі заповіді і відтоді перекочуються невтишимою луною по всій нашій землі.

Пересопницьке Євангеліє стало великим надбанням культури не тільки завдяки перекладацькій роботі. Ця книга з 482 пергаментних аркушів стала і визначною мистецькою подією. В ній з'явилося багато яскравих ілюстрацій, заставок і різних графічних мініатюр. Не випадково народжена в тиші монастиря книга вважається однією з найвидатніших рукописних книг нашого народу. Історики відкривають нею так звану середню добу в розвитку національного письменства.

(М. Слабошпицький) 245 сл.

68.

Жодного схід-сонця Художник наш не проспав, така натура. Тільки зазоріє, вже він за роботою. Стоїть по коліна в росах, підхоплює пензликом відблиски зорі та й на полотно їх, на полотно! Зирк на ту, що під яблунею, зирк на схід, злегка пензликом черпне зорі – і на полотно, на щічки дитяткові та його молодій матері.

– Ось моя Мадонна, – сказав він нам якось згодом, добуваючи картину з якогось мотлоху, і враз, як од сонця, стало світліше в його комірчині-хижці...

Впізнали ми її одразу, нашу вишневощоку Надьку, стоїть, тримає мале дитя біля грудей. Уся мовби оповита сяйвом материнської відданості, любові й злагоди. І найбільша сила картини була зосереджена в погляді молодої матері: бачиш, що нічого, крім немовляти, для неї не існує, а лише це крихітне життя, і вона його мовби чатує, оберігає поглядом від невідомих, нікому не чутних ще небезпек, що, може, тільки вона їх передчуває материнським інстинктом...

Отже, полюбилась Художникові Романова пасіка: хоч би не блукав, а сюди заверне. Чимось зійшлися обидва: мандрівник і господар. Сівши на призьбі, неквапом гомонять про дивовижно мудрий бджолиний уклад життя, про закони і звичаї цих створінь, пробують розгадати, чому іноді бджоли пускаються в танець біля вулика після польоту і що означає той їхній танок. Загадкою для обох лишається також і те, як бджоли в цілко-

витій темряві вулика будують досконалу споруду – воскові засіки для меду. Звідки бджолі знати розрахунки будівничого?

– Бджола – загадка, зірка – загадка. А людина хіба ні? Таємниця з таємниць, – роздумує Художник. – Декотрі кажуть: людина – це жмуток м'язів... Але чи то все? Чи не краще б сказати: жмуток м'язів, піввідра крові та безмір душі...

Зненацька прийшла трагічна звістка з Тернівщини: в люту хуртовину кудись пробирався уночі наш Художник, і знайшли його в снігу закоцюбленого – в тім же вічнім плащі й капелюсі. А за пазухою, закутана в ганчірочку ота безсмертна картина, що й серед снігів не втратила свіжості барв, – тільки на вустах зображеної замість усмішки з'явилась скорбота, а на щоці – велика, наче жива, сльоза.

(За О. Гончаром) 319 сл.

69.

Тієї безсонної ночі Найаман-Ана зрозуміла, що не заспокоїться, поки не розшукає в степах пастуха-манкрута і не переконається, що то не її син.

Наступного вечора Найаман-Ана спорядилися в дорогу. Назапасивши їжі й води, вона вирушила в дорогу на верблюдиці.

Найаман-Ана виїхала дуже рано, щоб ніхто не набридав розпитуванням. Від'їхавши од аулу, вона звернула в степ.

Після кількох днів пошуків вона натрапила на численне стадо, яке паслося в широкій долині. Але де ж пастух? Він стояв з гирлигою і спокійно дивився з-під насунутої шапки, як вона наближалася.

І коли наблизилася, коли впізнала сина, не стямилася Найаман-Ала, як скотилася зі спини верблюдиці.

– Сину мій рідний! – вона кинулася до нього мов через хащі, що розділяли їх. – Я твоя мати!

Та її поява зовсім не вплинула на пастуха. Він навіть не запитав, хто вона і чого плаче. Мовчки пішов на другий кінець стада. Збагнувши все, мати гірко й страшно заридала, неспроможна опанувати себе. Усе намагалася вповаймати синів погляд, усе чекала, усе сподівалася, що він упізнає її, адже це так просто – впізнати рідну матір! І тоді вихопилося з душі її голосіння, довге невтішне ридання серед безмовних безкраїх степів...

Вона похопилася, коли неподалік з'явився жуаньжуан на верблюді. Не гаючись, сіла на верблюдицю і пустилася геть. Прудконога верблюдиця понесла її, а жуаньжуан переслідував, потрясаючи списом.

Мати не знала, що, повернувшись, розлючений жуаньжуан почав бити манкурта. Але що з нього візьмеш! Тільки й повторював: «Вона казала, що вона моя мати!»

– Ніяка вона тобі не мати! – лютував жуаньжуан. – Ти знаєш, навіщо вона приїздила? Вона хоче здерти твою шапку й відпарити голову!

На цих словах манкурт зблід, сірим зробилося його обличчя.

Він став роззиратися довкола, як звір.

– Та ти не бійся! На ось, тримай! – жуаньжуан вклав йому в руки лука зі стрілами.

Невдовзі мати повернулася до сина. Вона була бліда й сувора. Сивина, зморшки, думи на чолі, а в очах – біль… Ось вона досягла стада, поїхала між тваринами, які паслися, почала озиратися… Не помітила Найаман-Ана, що син її, манкурт, ховаючись у тіні верблюда, вже приготувався, з коліна цілячись натягнутою на тятиві стрілою.

(За Ч. Айтматовим) 332 сл.

70.

Костянтин Трутовський. «Жінка з полотном»

«Село оточене садами, за садами – ставки, за ставками ліс – все потопає в зелені. Біля самого будинку ростуть дерева, і гілки їх лежать на даху, заглядають у вікна. Усі дні бував я з батьком, який займався садами, – сади були його пристрастю. Дуже любив я ходити до селян у гості, де мене завжди лагідно зустрічали. Добрі господарі пригощали і кислим молоком, і паляницями, і медом. Чиста побілена хата для мене мала велику принадність – мені вона подобалася більше нашого будинку. З раннього віку я полюбив українське село з його добрими жителями, з його садами».

Так писав у своїй «Автобіографії» класик українського малярства Костянтин Трутовський (тисяча вісімсот двадцять шостий – тисяча вісімсот дев'яносто третій). У зрілі роки, проживаючи в Курській губернії, він із сердечною любов'ю згадував і описував село свого дитинства – Попівку-Семенівку Охтирського повіту Харківської губернії (нині Охтирський район Сумської області). Звідси десятилітній Костик поїхав учитися у пансіон до Харкова, а після його закінчення – до Петербурга. Тут він навчався у двох закладах: у Військовому інженерному училищі та в Академії мистецтв. І де б не бував згодом – у Москві, Києві, Петербурзі, Берліні, Дрездені, Лейпцигу, Кельні, Дюссельдорфі чи в маєтку своєї матері на Курщині, – в його уяві завжди поставали пейзажі рідної Слобожанщини, тобто Лівобережної України.

Кращі твори Костянтина Трутовського – це картини чудового краю, де листяні ліси та гаї поступово переходять в неозорий, вкритий високими й густими травами духмяний степ. Трутовський надзвичайно любив Слобожанщину і не переставав дивуватися, чому художники їдуть до Італії, обминаючи її, не помічаючи краси природи, людей з їхніми чудовими обрядами, звичаями. В листі до друга він писав: «Скільки нерозроблених матеріалів дає Україна художникові – і тому, хто малює сцени життя, і пейзажистові! Всі тягнуться в Італію – добре, звичайно, пожити і повчитися там, але не подобає російському художникові обмежуватися італійськими сценами, коли в нас є свої прекрасні види і сцени».

Творчість Костянтина Трутовського припадає на другу половину дев'ятнадцятого століття – золотий вік українського мистецтва, серцевиною якого був побутовий (або жанровий) живопис.

(Д. Степовик) 319 сл.

71.

Ледь-ледь збиралося на досвіт, і мати, вмившись, зодягали чисту сорочку, підв'язувалися карунковим, вишитим у хрестики, фартухом і вилазили на лежанку. Крізь просоння чув їх лагідну приповідку: «Ну, ось і

зійшов святець, аж віко підпер!» Невдовзі досвіткове помешкання освітлювалося живими зайчиками – нараз спалахували сухі дрівцята, потріскуючи голосними пострілами, і, коли полум'я лизало своїм язиком челюсті, піч гоготіла. Доки варилося снідання, мати місили тісто. Було то вельми цікаве видовисько. Неньчині обіруччя раз по раз занурювалися в діжу, од чого ослінчик аж двигтів. Тісто вимішувалося, крутішало; коли ж, нарешті, воно ставало в'язким, як гума, і вже важко було працювати руками, мати призупиняли роботу. «Вставайте, хлопці, – наказували нам, – поїсте й розходьтеся, бо буду хліб викачувати».

Поснідавши, батько йшов на роботу, а я, підсукавши холоші, біг на кінець городу, щоб наламати широких капустяних листків. За цей час в оселі вже стояв паркий дух. На ліжкові, засланому простирадлом, а поверх іще й рушником, пузатилося кілька кругленьких паляничок. Мати була вся в роботі – легкими помахами рук вони виґвалтовували опецьок тіста, вмокали у воду руки, щоб воно не прилипало, й, перекидаючи з однієї долоні в другу, формували круглу, наче сонце, хлібину. Злегка поплескавши верхівку, ненька клали паляницю на рушник. Робили вони це так вправно, що я не встигав навіть вволю надивитися.

Доки мати викачували останню, найменшу, що призначалася мені, паляничку, я біг за лопатою і, внісши, приставляв її до припечі. Розіславши капустяний листок поверх ясеневого язика лопати, вони змащували його олією або притрушували борошном й усаджували хлібину. Біле тісто паляниці нараз обдувало гарячим духом печі. Нагнічені челюсті покліпували, наче в безмісячну ніч зорі, іскорками розжареної сажі здригався жар. Зробивши виделкою зверху кілька проштиркнів, мати метко шугнули лопату з хлібиною в гарячу утробу печі; потім другу, третю, аж доки не сховалася за челюстями й моя паляничка.

(В. Скуратівський) 278 сл.

72.

Жуаньжуани, плем'я, яке в минулі віки захопило степи, з полоненими воїнами поводилося винятково жорстоко. При нагоді вони продавали їх у рабство в сусідні краї, і це вважалося щасливим виходом для полоненого, бо проданий раб рано чи пізно міг утекти на батьківщину. Жахлива доля чекала на тих, кого жуаньжуани залишали в себе в неволі.

Спочатку полоненим начисто виголювали голови. Забійники забивали верблюда. Оббільовуючи верблюдячу шкуру, насамперед відділяли цупку шийну частину. Поділивши на клапті, її одразу ж у розпареному вигляді надівали на виголені голови полонених пластирями, що миттєво прилипали – на зразок сучасних шапочок для плавання. Кожного приреченого заковували дерев'яною шийною колодою, щоб не міг торкнутися головою землі. Їх відвозили якнайдалі від людних місць і кидали там, зв'язавши руки, на сонці без води і без їжі.

Живими залишалися тільки один або двоє з п'яти-шести. Гинули вони не з голоду і навіть не від спраги, а від нестерпних, нелюдських мук, яких завдавала сира верблюдяча шкура. Невблаганно зменшуючись під променями пекучого сонця, шкура стискувала голену голову раба, мов

залізний обруч. Уже на другу добу починало проростати виголене волосся мучеників. Часом воно вростало у сирицю, а здебільшого, не знайшовши виходу, волосся загиналося й знову входило кінцями в шкіру голови, завдаючи ще більших страждань. Ці останні випробування супроводились цілковитим затьмаренням розуму.

Лише на п'яту добу жуаньжуани приходили перевірити, чи вижив хто з полонених. Такого звільняли від кайданів і з часом ставили на ноги. Це був раб-манкурт, насильно позбавлений пам'яті й тому дуже цінний, вартий десяти здорових невільників.

Манкурт не знав, хто він, якого роду-племені – одне слово, не відчував себе людською істотою. Усі його помисли зводились до вгамування голоду. Якось купці, що прийшли з караваном товару, розповіли, сидячи за чаєм, як у степах зустріли молодого пастуха при верблюдячому стаді. На вигляд здоровий, і не подумаєш ніяк, що таке з ним зроблено. Хоч про що його питай, мовчить і весь час за шапку тримається. Виявляється, бувають манкурти, у яких верблюдяча шкура назавжди приростає до голови…

(Ю. Бондарєв) 318 сл.

73.

Козаки з дна моря

«Поява на морі чотирьох козацьких човнів наводила на Константинополь більший жах, ніж поява чуми в Мореї», – писав французькому королеві Людовику XIII його посол у Константинополі.

Козаки були вмілими воїнами не тільки на суші, а й на морі. Їхні славнозвісні чайки не боялися ні бурі, ні оснащених важкими гарматами турецьких галер, до яких вони сміливо підходили впритул і брали на абордаж. Слово «чайка» походить від тюркського «чаїк-каїк», що значить «човен», «дубок». Вони були, як правило, понад 12 метрів завдовжки й 3-5 – завширшки. На кожну сідало кілька десятків невтомних веслярів, і, розсікаючи воду, чайка летіла мов на крилах. У чайці вміщалося до шістдесяти осіб з усім військовим спорядженням, до якого входило навіть кілька легких гармат, що називалися фальконетами. При попутному вітрі на чайці напиналося вітрило.

Якщо козаки бачили в морі турецьку галеру, їхні чайки миттю шикувалися у формі півмісяця, щоб вона не змогла втекти. Наближаючись до ворожого судна, запорожці вели невпинний прицільний вогонь із рушниць, змітаючи ним усе з палуби. Та потім із шаблями в руках видиралися на галеру, й починався рукопашний бій. Тут уже протистояти козакам не міг ніхто. З захопленого корабля забиралася вся здобич, дно його прорубувалося – і султанський флот ставав меншим ще на одну галеру.

Бували випадки, що козаки перевертали чайки догори дном і в такий спосіб наближалися до ворога, який нічого не міг зрозуміти. Він навіть не підозрював, що це насуваються човни з запорожцями. Потім серед турків ходили легенди про шайтанів у шароварах, які з'являлися з самісінького дна моря.

Збереглися свідчення самовидців про загадкове козацьке судно, яке було, мабуть, одним із перших варіантів підводного човна. Воно мало два

днища, між якими клався баласт для занурення у воду. А в висунуту над поверхнею моря трубу – прообраз майбутнього перископа – стерновий вів спостереження, пильнував, чи не з'явиться де турецька галера. Рухався човен за допомогою весел, умонтованих у його борти так уміло, що в нього не протікала вода.

(М. Слабошпицький) 311 сл.

74.

Тарас Шевченко. «Селянська родина»

У Державному музеї Т.Г. Шевченка в Києві експонується і невелике за розміром (шістдесят на сімдесят дві цілих і п'ять десятих сантиметра), але багатозначне за змістом полотно Тараса Григоровича «Селянська родина». Шевченко, як свідчить його геніальна поезія, чудово знав народний побут, звичаї, обряди. Можна без перебільшення сказати, що він засвоїв їх з молоком матері. Для свого часу Шевченко чудово знав народний побут. Але головне навіть не в цьому. Як творча особистість, Шевченко володів даром підносити ті чи інші сторони українського побуту до вершин поетичного осмислення і вселюдського значення.

Більшість композицій побутового жанру – графічні роботи. Що ж до олійного живопису, то найвідоміші картини Шевченка – це «Катерина», «Селянська родина», «На пасіці». На перший погляд здається, що художник змалював буденні факти й події. Та річ у тому, що в картинах у Шевченка за кожною такою рядовою сценкою незримо присутня подія ширшого, узагальнюючого значення. Це по суті картини-притчі, картини-метафори.

На картині «Селянська родина» бачимо шматочок подвір'я, стареньку, під солом'яною стріхою хату. Тут у затишку наприкінці довгого літнього дня зібралася селянська родина – молоді батьки, їх синочок, дід. Малюк, що цілий день був з дідусем, очевидно, бешкетуючи, а може, й ненароком розбив горщика, який висів на тину і був неабиякою цінністю у селянській родині. Першим порухом батька було покарати хлопчика за вчинену шкоду. Але мати заступилася за сина, благаючи батька простити його. І той полагіднішав, заспокоївся, узяв люльку і, немов вибачаючись перед дружиною, прагне приласкати сина.

За цією маленькою драмою уважно стежить дворовий пес. Трохи далі, на розі хати, сидить і гріється у променях призахідного сонця сивий дідусь, якому, здається, байдуже до всього, що діється на подвір'ї.

Отже, перед нами – типова сцена з побуту селян, знаменитий жанровий живопис, який посідає важливе місце в українському мистецтві дев'ятнадцятого століття. Але чому Шевченко – революційний демократ, борець проти царського самодержавства і кріпосництва, – чому він звернувся до такого начебто дрібного факту і вирішив його так камерно?

(Д. Степовик) 307 сл.

75.

Біля давнього вівтаря

У музеї Павла Тичини нова виставка. Цього разу її тематика сягає трипільської культури – однієї з найдавніших цивілізацій, з якої проростає праукраїнське коріння. А доніс до нас голос предків, перекинувши місток

пам'яті з далекої давнини в незалежну Україну кінця XX століття доби Христової, молодий талановитий майстер, випускник художнього інституту скульптур і графік Руслан Найда. Талантом наділений від природи, він шліфував свою майстерність в інституті та самотужки, мужнів і гартувався у козацьких походах, археологічних експедиціях, де предки являлися у солодкому сні, коли ніч заставала просто неба, а кулак здавався м'якішим від подушки.

Отже, ерудиція, глибоке знання історії, свіжий погляд, духовне злиття з природою, вільна орієнтація в художньому просторі, часі, прадавній символіці та міфології – все це і створює той довершений мистецький моноліт графіки та скульптури, об'єднаний промовистою назвою «Триглав».

І хоча виставка перша, оцінку вона відразу здобула щонайвищу. В одних роботах – суцільний політ, рух, динаміка, в інших – неспокій, мудрість, глибока задума. Коментуються сюжети всескіфським письмом. У скульптурі – нічого зайвого. Лише кілька промовистих ліній-тиснень і тих же, як у малюнках, прадавніх знаків-символів.

Органічно доповнюють виставку пам'ятки трипільської культури, що є власністю Академії наук України: статуетки, глечики, а то й просто черепки (безцінні), котрі дійшли до нас із п'ятого тисячоліття до нашої ери.

Неповною буде розповідь про художника, якщо не згадати ще одне. Його руками змайстровано бандуру та гуслі, а сам він грає на них і співає. На виставку громаду скликали бандура та ліра, якими вправно оволоділи побратими художника: Олесь Смик, Вадим Шевчук (козак Ярема), Тарас Компаниченко. Одним з почесних гостей був духовний батько та однодумець молодого майстра – художник старшої генерації М. А. Стороженко.

Це було свято відродження, свято презентації молодих талантів, в чиї надійні руки переходить мистецтво і святий обов'язок оберігати прадідівське! Отже, причастімося разом з трипільського жбана…

(За С. Гловаком) 288 сл.

76.

Здавалось, далі пливти нема куди.

Спереду Дніпро мов спинився в несподіваній затоці, оточений праворуч, ліворуч і просто зелено-жовтими передосінніми берегами. Але пароплав раптом звернув, і довга, спокійна смуга річки простяглася далі до ледве помітних пагорків на обрії.

Степан стояв коло поруччя на палубі, мимоволі пірнаючи очима в ту далечінь, і мірні удари лопастей пароплавного колеса, глухі капітанові слова коло рупора відбирали снагу в його думок. Вони теж спинялись у тій туманній далечині, де непомітно зникала річка, немов обрій становив останню межу його прагнень. Хлопець поволі глянув по ближчих берегах і трохи збентежився – на повороті праворуч виникло село, приховане доти за лукою. Серпневе сонце стирало бруд з білих хаток, мережило чорні шляхи, що гналися в поле й зникали десь, посинівши, як річка. І здавалось, той зниклий шлях, з'єднавшись із небом у безмежній рівнині, другою галуззю вертався знову до села, несучи йому ввібраний простір. А третій

шлях, скотившись до річки, брав до Дніпра. Село спало серед сонячного дня, і таємниця була в цьому сні серед стихій, що живили його своєю міццю. Тут, при березі, село здавалось питомим витвором просторів, чарівною квіткою землі, неба й води.

Його село, те, що Степан покинув, теж стояло на березі, і зараз він несвідомо шукав спорідненості між своїм та цим селом, що випадково трапилось йому на великому путі. І радісно почував, що ця кревність єсть і що в ці хати, як і в свої покинуті, він би зайшов господарем. З жалем дивився, як тане воно, одсуваючись за кожним рухом машин, і от пасмо гидкого диму сховало його зовсім. Тоді Степан зітхнув. Може, це було вже останнє село, що він бачив перед містом.

Він почував у душі своїй невиразне хвилювання і млость, мов лишив у своєму селі й по всіх, що бачив був, не тільки минуле, але й надії. Заплющивши очі, він піддавався сумові, що колисає душу.

(В. Підмогильний) 300 сл.

77.

Селянський гетьман Кривоніс

Шляхта називала його «гетьманом козацького роду». Цим підкреслювалося те, що Максим Кривоніс став вождем учорашнього селянства, яке піднялося на боротьбу за волю. Власне, й він сам – виходець не з козацької старшини і навіть не з козаків, а зі звичайнісіньких селян-гречкосіїв. Знаємо лише, що народився він у селищі Вільшани на Черкащині, але не знаємо його прізвища, оскільки Кривоносом (часто його називали й Перебийносом) мужнього ватажка прозвали бойові побратими за скалічений ворожою шаблею ніс. У кількох народних думах його поіменовують Максимом Вільшанським.

Історики звернули увагу на таку особливість: у польських джерелах початку визвольної війни українського народу ім'я Максима Кривоноса неодмінно згадується одразу ж після Богдана Хмельницького. І вже навіть це засвідчує, якої ваги надавала шляхта селянському синові у козацькому війську. Зрештою, Кривоніс і справді був на початковому етапі подій другою постаттю серед повстанців (загинув уже наприкінці тисяча шістсот сорок восьмого року).

Він повстав проти нещадного гніту шляхти задовго до початку війни під проводом Богдана Хмельницького. З невеликим загоном учорашніх селян успішно громив панські маєтки, розправлявся з кривдниками. Проти Кривоноса були вислані регулярні польські війська, і у нерівному бою він зазнав поразки. Отож змушений був утекти на Січ. Так і став запорожцем. Брав участь у морських походах на Крим і Туреччину. Є серед істориків версія, що певний час перебував на службі у французького короля, де командував найманим загоном.

Від перших кроків повстання тисяча шістсот сорок восьмого року він поруч з Богданом Хмельницьким. На той час це був уже немолодий, щедро вкритий сивиною і шрамами від ран чоловік, загартований у битвах і походах авторитетний козацький проводир. Підтримка ним задуму Хмель-

ницького мала велике значення для успіху всієї справи. Адже слово Кривоноса на Січі багато важило.

І ось – Жовті Води. Доки тривають переговори між Богданом Хмельницьким і Стефаном Потоцьким, Максим Кривоніс як заложник перебуває в польському таборі. Він не втрачає дарма часу. Звертається з полум'яним словом до реєстрових козаків, що перебувають на службі в шляхти, агітує їх іти до Хмельницького й боротися за волю України . І це слово зробило своє: до Богдана Кривоніс повертається на чолі численного загону.

(М. Слабошпицький) 335 сл.

78.

Україна в огні

Яка була річка! Найкраща з усіх плинучих річок. Та сама, яку переходили вбрід веселі дівчата з граблями і сорочками над головами, з захоплюючими піснями і сміхом. Вона стала невпізнанна.

Вода текла в ній каламутна й кривава, з дохлою рибою, трупами... Снаряди бовтались у воду і рвались на дні, і з глибоких тихих ям і затонів виверталися жовто-білими черевами розірвані величезні соми, коропи, щуки та інший загублений риб'ячий рід.

Хиталися на кручах столітні тінисті дерева і падали в річку корінням угору.

Це була вже не річка, а стік нечисті.

Літали зграї сполоханих, знавіснілих птиць над боєм. У повітряних хвилях їх кидало від вибухів на всі боки. Вони падали від грізних ударів на землю, шукаючи захисту від чужих і страшних людей.

Лисиці дрижали в смердючих лисячих норах. Вовки в кущах, наївшись людського м'яса, припадали черевами до землі і повзли в відчайдушному проклятому вовчому переляку. Вовчиці плакали. Такий страшний був світ у бою. Лише людина могла витерпіти бій.

Тут боролось безсмертя зі смертю...

Повітряні хвилі й буйні завихрення од пролітаючих великих снарядів і вибухів мін зривали людей з землі, крутили їх угорі, як осінній лист, і кидали на землю. Все повітря прийшло в шалений рух, вся атмосфера звучала, ревла, вибухала і гримала тисячами громів.

Повітря горіло. На бійцях загорялись сорочки. Палали спини у людей. Кричали: «Ой, горю!» І падали на землю, й качалися, й крутилися по ній, і тушили один одного ударами долонь.

Сім раз сходилися бійці з противником. Сім найтяжчих атак відбили вони вщент, в порох, в дим.

(О. Довженко) 251 сл.

79.

Зозуля

Зозуля – то з дівчини. Купались на ставу дівчата, виходять із ставу, почали плаття брати. Одна дівчина до свого плаття – уж туди вліз. Лежить, звернувся у клубок; тій дівчині не можна плаття взяти. Що будеш робити? Нема в що одягтись дівчині... А далі став уж тій дівчині казати: «Вилізу звідсіль, оно будь моєю, а то не оддам тобі одежі». Як тут за ужа заміж іти?!

Стоїть та дівчина коло води і стояла там, поки череда стала йти в село. Тоді вже вона побрала своє плаття од ужа, а йому каже: «Піду до тебе, посилай старостів». Незабаром приходять старости. Дає вона їм рушники. Одійшло у них весілля. Її чоловік не бере до себе, а каже: «Пожиймо у твого батька». Аж якогось часу чоловік говорить, що піде на те саме місце, де вона купалась. «Піду, то як забарусь, то он прийди туди і крикнеш: куку, куку, куку! Я вийду до тебе. А тепер піду од тебе; треба зі своїм родом побачитись. Бач, – каже, – ти не захотіла до мого роду йти жити, а мені скучно без роду жити». Ото пішов це він; нема його, нема довго. Пішла жінка до того місця, де вона купалась колись з дівчатами. Приходить на воду і кричить: «Куку, куку, куку!» Виплив її чоловік, як вона гукнула, і вони знов почали жити… Коли береться він знов йти до свого роду, а жінці наказує викликати його з води, як він часом буде баритися. Ото трапилось, що й третій раз збирається той уж до свого роду навідатись. Говорить він до жінки: «Будеш і тепер мене так викликати, прийдеш і скажеш: куку, куку, куку! Може, тепер я не вийду до тебе; скоро сам не випливу, то пошлю свого приятеля. Як захочеш зі мною бачитись, сядь на мого приятеля, як він до тебе випливе, то він привезе тебе до мого роду. Прошу я тебе, приїжджай до мене, бо не схочеш приїхати до мене, то не останешся жінкою і не вернешся до свого роду; станеш птахом ти, як не прибудеш до мене». Ото ж не захотіла вона їхати до того ужа, що її чоловіком був… І стала птахом, полинула і тепер кує.

(З легенди) 331 сл.

80.

Любові на світі більше, ніж думають люди. Але через те, що вона потай народжується і тихцем у зітханнях чи сльозах умирає, менше гадається, і менше думається, і менше говориться про неї. І тільки пісня не соромиться вечорами розкривати людям чари їхньої молодості, свято і муку душі, тривогу довірливого серця і чорну розлуку чи зраду. Тоді, в печалі чи радості, добрішим і кращим стає чоловік і з подивом бачить, скільки зайвого мулу невідомо для чого осіло в його душі, як швидко сіра буденщина розхлюпала його чашу кохання. А було ж воно, було та й розійшлося, мов туман по долині. І вже не такими жаданими стають вечори, і не так трепетно сяють зорі, не так бентежно тривожиться в тиші прочахле серце, і не таким широким і радісним здається примерклий світ.

А поглянеш на розсипані хатки, на завіяні снігом лужки та діброви, на мовчазні під місяцем верби, на притихлі садочки й криниці, згадаєш петрівчанські стіжки й копиці, скрипливі ворота чи підведені тінями тини – і звідусіль сколихнеться, оживе чиєсь кохання. Отак від хати до хати, від стежки до стежки будеш іти давніми чи свіжими слідами його, будеш нежданно стрічатися з ним, як он з тією парою, що йде закутана одним кожухом.

Вихряться думки, мов сніжинки, розкочуються та й розкочуються по тих селах і хатах, де він прислухався до весільної музики, пісні та жадань. І мало не всюди виходило на одне: надії відцвітали, мов сади, тільки з тією різницею, що сади на той рік знову закрасуються цвітом, а надії все більше заїдає тля нестатків, родинного дріб'язку і буденщини.

(М. Стельмах) 254 сл.

81.

Ласочка

Як сонце тільки-но червонило небо на сході, Арсен уже сидів у човні біля своєї верби і пильнував за вудками. В лісі бродив туман, підзолочений сонячним промінням, туркотіли припутні, вистукували дзьобами дятли, а іноді лунко тріщало галуззя.

Арсен знав, що то вепри з виводками вепренят вертаються з нічного пасовиська у свої сховища.

А одного разу, коли Арсен, зігрітий сонцем, куняв у човні, то підводячи, то опускаючи голову, за спиною в нього почулося тоненьке скімлення.

Арсен прокинувся і оглядівся.

Високо на кручі, супроти човна, схиливши голову набік, стояло лисеня. Воно дивилося трохи здивованими і зовсім не хитрими очима. Потім перевело погляд у задок човна й облизнулося: на дні, засланім травою, лежала риба.

«Ачу!» – сказав Арсен і ляснув себе долонею по коліну.

Лисеня позадкувало, проте не втекло.

«Бойове! – Сказав Арсен. – То що тобі – рибки закортіло?»

Лисеня тоненько писнуло.

«Ну, на вже, – Арсен трохи подумав і додав: – Ласочка...»

Рибина летіла вище лисеняти, але воно прудко підскочило й ухопило її передніми лапками.

«Молодця!» – похвалив Арсен і заходився міняти наживку. А коли озирнувся, лисеняти вже не було.

Однак наступного дня воно прийшло знову. І знов Арсен кинув йому рибину – одну, бо лисеня більше не просило.

Так вони й потоваришували. Незабаром лисеня вже знало, що його звуть Ласочка і що коли Арсен каже: «Встань!» або «Ляж!», то треба вставати або лягати. Знало також і те, що риба інколи не клює. Сидить, сидить Арсен, а поплавки на його вудках ані ворухнуться. Тоді Ласочка не скімлила і не молотила хвостом по землі, як завжди, побачивши у човні рибу, а лягала в траву й ждала. Арсенові набридало дивитися на нерухомі поплавки, і він часто-густо засинав. Сидить і спить.

А якось чує крізь сон: Ласочка дзявулить. Прокинувся, аж поплавка на одній вудочці немає, поринув.

(Г. Тютюнник) 284 сл.

82.

Чумацьким Шляхом названо колись той вигин галактики. Магістральний канал проходить на південь якраз по цій зоряній трасі, по якій у давнину з усієї України йшли тисячі чумацьких мажар, щоб вантажитись сіллю на кримських соляних озерах. Босими ногами проходили колись тут твої пращури, пускалися, мов Колумби, в сухий океан степів, і не раз, бувало, їх тут косила чума, очі ще з живих випивало гайвороння. Крізь століття, крізь чуму, крізь пожежі пролягає цей шлях, шлях мужніх трударів, шлях невольників та невольниць, що їх із скрученими руками, в аркані полоном гнали до Криму, шлях лицарів запорозьких, що тупотом своєї кінноти будили цей край...

Скільки крові та сліз ввібрала ця багатостраждальна дорога земна, що зорями та сузір'ями навіки відбилася в темному дзеркалі неба нічного. Далі й далі піде магістральний, рівною трасою ляже через Перекоп, через Турецький вал, через бойовище правічне. Через стріли татарські, іржаві патрони англійські, через тлін загиблих революційних бійців... Минають віки, волею людей змінюється географія степу, іншими люди стають, і вітри, і трави, зостається незмінною тільки оця безмірна широчінь степова та високий Чумацький Шлях, що над нею зоріє. А втім, відомо вже, що зазнають змін і зорі, і сонце, так само, як і люди. Та чи кожен піддається змінам, чи можна душі кувати, як метал, і чи не пусті вимрійки це. Зрошувальний канал принесе степові життя, подасть підтримку рослинам, але, крім рослин, чи несе він свіжість і душам людським, спраглим – душевну відраду? І чи очистить, змиє він отой накип та бруд, якого ще всюди немало?

Степи перекопські... Мабуть, нема іншого такого місця на планеті, де тіло землі було б так густо начинено металом війни, де стрілки компасів так танцювали б від штучних аномалій. Як по фронтових дорогах, пройшли тут попереду будівників сапери, виймаючи з землі проіржавілі міни, важкі авіабомби та цілі звалища артилерійських снарядів, що, мов гадюки в гадючнику, дрімали в цій землі, приховані бур'янами.

(О. Гончар) 301 сл.

83.

В лісах теж відчувалася хода весни. Під деревами вже глибоко осів сніг, інколи біля відхуканих окоренків проглядали цупкі зелені хрещики барвінку або червонаві прутики тамариксу, а на тлі сірих замшілих дубів перегойдувалося червоне мереживо березових гілочок. На них іще тільки намічалось крихітне сім'я веснянок, які потім аж накипають на кожному молоденькому паростку. В долині біля обсмиканого, схожого на гриб стогу заспівали жайворонки, що так зарання прилетіли в цьому році; злякавшись хлопчика, вони табунцем злетіли вгору, а потім знову сірими грудочками впали на протиснуту, притрушену снігом стежину, що обривалась біля стогу.

Коли взяти вбік до лісового озера, дерева рідшають, відкриваючи чималу прогалину. На ній між двома дубами, мов колиска, біліє хата; так і здається, що дуби погойдують її своїми вузлуватими руками. Хата, з трьох боків оторочена садом, привітно кличе до себе хлопчика, але Максим спочатку прямує до округлого, схожого на серце озера. Воно й насправді є серцем Медвинського лісу, тому, певне, лише в найлютіші морози береться льодом.

Зараз над поворонілою водою в ріст людини, мов прив'язана, висить тонка й прозора намітка синьої імли. На березі й досі лежить довбаний човен, знизу він взявся льодом, а зверху притрушений снігом, посеред озера плавають дві пари крижнів. Вони то пірнають у воду, то, пропливши трохи, ховають голови під крила, наче збираються спати.

Максим помахом шапки вітає птахів, що з року в рік зимують у цьому закутку, і з розгону стрибає в човен, посковзнувшись, вискакує на лід і ледве не влітає у воду, а качва неквапливо відпливає до протилежного, наче

виплетеного купинами, берега. На купинах стирчать буйні, надламані стебла ситнягу і татарського зілля, а за ними щільною стіною підвівся сухий, з сиво-рожевим волоттям очерет.

(М. Стельмах) 269 сл.

84.

Була неділя. Сонце скотилось на захід. Починало вечоріть. За Джериною хатою, під старою грушею, на зеленій траві спав молодий парубок, підклавши під голову білу свиту. Чорна смушева шапка скотилась з голови на траву. Парубок підклав одну руку під голову, а другу одкинув на траву. Чорне волосся на голові, чорні рівні брови дуже виразно блищали на білій свиті. Запалене лице було гарне, але дуже молоде. Червоний пояс обвивавсь, наче гадюка, кругом тонкого стану. То був Джерин син Микола. Гаряче сонце заглянуло під грушу, обсипало вогнем білу сорочку, чорняве лице. Микола почув, як сонце припекло в щоку, перекинувся на бік, липнув очима і знов їх заплющив.

Чує він крізь легкий сон, що якась дівчина співає тонким голосом пісню. Та пісня здалась йому крізь сон якимсь дивом. Йому здалося, що він не спить і дивиться вгору на гілля. Зелений лист на груші став скляний. Лист черкається об лист і тихо дзвенить. Він чує, ніби той голос, та пісня ллється на його зверху, з того листя; йому здається, що співає кожний листок, вимовляє навіть слова. Він роздивляється на той дивний лист і примічає на самісінькому вершечку груші якусь дивну птицю з золотим та срібним пір'ям. Птиця розпустила широкі крила, розпустила розкішний, як у павича, хвіст, та все співала, та все спускалась нижче по гіллі. Миколі заманулось її впіймати. Він простяг руки, а іскряна птиця знов пурхнула вгору на самий вершечок, тільки іскри посипались на траву, на його руки, на щоки і запекли. Микола прокинувсь, – і все диво, хто його зна, де й ділось.

(І. Нечуй-Левицький) 249 сл.

85.

Поїзд минув Болонью, Венецію. Невдовзі й Відень, а там і рідна Україна. Уява малювала зелену галявину, таємничий ритуал «ходіння по руках» під спів хору: «Ой ходить жук по жучині, а дівчина по ручині». Задум написати картину «Гагілки» виник у нього в Римі і не давав спокою й на мить. Художник не закінчив початих картин, не оглянув усіх музеїв і навіть відмовився від поїздки до Неаполя, куди запрошувала його Леся Українка, яка теж перебувала навесні тисяча дев'ятсот другого року в Італії. Прагнув одного – якнайшвидше повернутися додому. У листі до Аріадни Іван Труш писав: «Леся запрошує мене їхати з нею в Неаполь. Це дуже заманливо, але хіба я можу куди-небудь їхати, коли через два тижні на Гуцульщині почнуться гагілки? Я мушу бути там».

Короткий відпочинок у Львові – і знову дорога, цього разу у Карпатські гори, в той куточок землі, звідки беруть початок Прут і Тиса, потоки і потічки, джерела і джерельця цілющих вод. Люди тут добрі й лагідні, люблять красу, славляться своїми килимами і вишивками, виробами з дерева і металу, красним вбранням. В містечко Косів Іван Труш приїхав у

квітні, якраз напередодні великодніх свят. Хотів походити по селах, відчути, побачити, як приходить в гори весна. Вчора полонини були ще бурими, а нині вже смарагдові, на деревах розбрунькувались листочки.

Заходив художник до гуцульських осель, просив господарів, щоб вийняли з дерев'яних скринь одяг, сорочки, кептарі. Не гаючись, приступав до роботи: змальовував орнаменти вишивок на кептарях, а також зразки візерунків на жіночих і чоловічих сорочках, вовняних намітках.

Малював і постаті, обличчя гуцулів і гуцулок. На початку травня тисяча дев'ятсот другого року Труш мав уже чимало етюдів до майбутньої картини. Але в самих іграх та співах ще не відчув їх глибинної суті, лиш зовнішню грайливість, забаву. Не до кінця збагнув деякі ритуальні дії, жести, обряд ходіння дітей по схрещених руках дорослих. Він здогадувався, що в гагілках має бути якийсь таємничий зміст. Розпитував про це старих гуцулів і гуцулок, але відповіді були найрізноманітніші.

Сьомого травня тисяча дев'ятсот другого року Іван Труш писав у листі з Косова до знайомих у столицю Болгарії Софію: «І так, як, може, знаєте, я виїхав на свята до Косова на село малювати етюди до картини «Гагілки». Зробив я тут кілька ескізів і фотографій».

(Д. Степовик) 360 сл.

86.

Поразка Яцька Остряниці

Очевидно, шляхта гадала, що після смерті Павлюка настрашене козацтво втихомириться. Вона навіть послала на Січ спеціальні загони виловлювати Павлюкових спільників і пильнувати за рештою запорожців. Але козаки не допустили їх на Запорожжя. Перестріли зі зброєю в руках на підступах до Січі і прогнали. Потім зібрали раду й гетьманом обрали на ній Яцька Остряницю (його називали Остряницею, мабуть, тому, що родом він був з Остра). Кошовим став Дмитро Гуня, бувалий у бувальцях козак, якого всі поважали за хоробрість і кмітливість. Між гетьманом і кошовим не було незгоди – обоє вважали, що треба не впокорюватися шляхті, а боротися й далі.

Усі сподівання Остряниця покладав на Лівобережну Україну. Він вважав, що саме звідти прийде до його війська найбільше поповнення, бо найлютіших утисків шляхти селяни й козаки зазнавали там. Гетьман не помилявся. Коли він рушив на Лівобережжя, до його війська звідусюд стали приставати селяни, попервах невелике, воно швидко зростало.

Поминувши Кременчук, де його підстерігали об'єднані загони шляхти, гетьман обрав вигідну позицію на узвишші біля річки Голтви. Він знав, що до нього йдуть кілька загонів повстанців, очолюваних досвідченими у ратній справі козаками. Тут і атакували його поляки. Козаки успішно відбивали їхні напади, а потім перейшли в наступ і розгромили їх. Окрилений цим успіхом, Остряниця припускається фатальної помилки. Замість чекати приходу повстанських загонів, які значно посилили б його військо, він кидається до Лубен, переслідуючи шляхту. Тепер на повстанців одна за одною посипалися невдачі. Інші загони ніяк не могли знайти Остряницю і повсюдно натикалися на поляків. Зрештою вони були розгромлені.

Гетьман програв битву під Лубнами і почав відступати, переслідуваний шляхтою, яка наздогнала його та нав'язала новий бій. Поляки перемогли й тут. Їм пощастило захопити чи не всю козацьку артилерію та обоз. Остряниця вважав, що долю повстання вирішено і розгублений, боячись. аби козаки не видали його шляхті, як це вже бувало з кількома ватажками раніше, переплив Сулу й утік на російські землі. Там і загубилися його сліди. Невідомо, як склалася подальша доля гетьмана.

(М. Слабошпицький) 317 сл.

87.

Кожній людині важливо знати, як оцінюється її праця за місцем її роботи.

Досвідчені керівники знають, коли треба похвалити, а коли в тактовній формі зробити зауваження. Такий підхід забезпечує авторитет керівництву і йде на користь підлеглим. Однак багато керівників вважають за краще уникнути будь-яких індивідуальних оцінок, адже це вимагає додаткових зусиль, до того ж говорити неприємні речі якось незручно. І якщо при такому керівництві людина працює погано, то вона й надалі працюватиме так само, оскільки їй не зауважили, не допомогли порадою.

На промислових підприємствах, де праця оцінюється згідно з кількістю виробленої продукції, виконання норм говорить само за себе, особливо коли скаже своє слово відділ технічного контролю. Розумову працю оцінити складніше, і саме тут найчастіше уникають її об'єктивної оцінки.

Не бійтеся поцікавитись якістю своєї праці. Керівник зобов'язаний вам висловлювати свою думку щодо неї. «Однобока» оцінка, згідно з якою кожен тільки хороший, часто йде працівникові на шкоду. У багатьох випадках таку ситуацію полегшує система комплексної оцінки.

Оцінка роботи важлива для кожного, але особливо велике значення вона має для молодих людей, які тільки-но почали працювати і почувають себе досить невпевнено. Їм мало відомі ще вимоги до них, норми виробітку, вони не знають, наскільки відповідають цим вимогам, як краще і швидше вписатися в колектив.

Не чекайте, коли хтось прийде і оцінить вашу роботу. Звертайте увагу на те, як виконують подібне завдання інші, і порівнюйте з тим, як його виконуєте ви. Тримайте також у пам'яті, як подібну проблему вирішували ви раніше, чи все йшло гладко, чи, може, десь були допущені помилки, яких тепер можна уникнути.

І ще кілька слів на адресу керівників. Правильна кадрова політика (а до неї входить багато складових елементів) не тільки підвищує продуктивність праці, а й створює настрій, велике почуття особистого задоволення у кожного члена колективу, поліпшує атмосферу взаємин між людьми. А це дається взнаки і поза роботою – в сім'ї, в аматорських гуртках, у суспільстві взагалі.

(І. Томан) 303 сл.

88.

Автор «Повісті минулих літ» використав джерела про ранні слов'янські племена, про заснування Києва, утворення могутньої держави на Сході

Європи – Київської Русі. Але він витлумачив ці джерела по-своєму, як історик, що має власний погляд на національну історію і при цьому хоче залишитися об'єктивним. Він не апологет князівської влади, тому на багатьох князів у нього критичний погляд. Звичайно, засновник Києва князь Кий, а також Аскольд і Дір, Ольга, Володимир і Ярослав, Борис і Гліб – гідні похвали. А передусім за їх служіння вітчизні. Нестор вважає, що кожен правитель має бути патріотом і миротворцем. Він високо цінує уміння монарха помиритися з ворожою країною (як це робив князь Олег, підписавши договір між Київською Руссю і Візантійською імперією дев'ятсот сьомого і дев'ятсот одинадцятого років), помирити князів, відвернути шляхом переговорів вторгнення ворожих племен на територію держави.

Нестор, судячи з контексту літопису, байдужий до «нормандської теорії» походження київської князівської династії, з приводу якої давно «схрещують мечі» історики. Він спокійно описує, як скандинавів (варягів) запросили слов'яни на допомогу і деякі з них (Рюрик, Синеус, Трувор) не насильно, а із згоди населення стали князями. Два воєводи Рюрика – Аскольд і Дір – на шляху до Константинополя зупинилися в Києві і теж стали тут князями. Для Нестора – патріота і правдолюбця – не мало ніякого значення, яка кров текла в жилах того чи іншого князя, аби він був лише доброю людиною, любив країну і народ.

Історична хроніка киянина Нестора була упродовж віків прикладом єднання, патріотизму й поваги до інших народів. Із своєї келії Нестор бачив набагато більше, ніж деякі коронованні особи його часу. Автор «Повісті минулих літ» постає перед сучасним читачем державним діячем, який прагнув, щоб ті, хто читатиме його твір, не тільки поринали у минуле, а й взяли з історії урок на майбутнє.

«Повість минулих літ» справила значний вплив на становлення історичної науки в Росії, на Україні і в Білорусії, а також у країнах Заходу. З чотирнадцятого до вісімнадцятого століття було зроблено понад двісті списків Несторового твору з більшими або меншими його переробками і доповненнями.

(Д. Степовик) 321 сл.

89.

Роксолана

Жила вона на переломі середньовіччя й нових часів, коли людина білої раси відкрила Новий світ, друк, класичні книги й себе як індивідуальність. У той час виступає на історичній арені багато славних жінок. Український народ переживав тоді якраз найглибший упадок. І ось немов на знак того, які великі здібності криються в народу нашої землі, висунула з нього Божа воля якраз у той час одну жінку як найбільшу постать світової історії. Тою жінкою була Анастасія Лісовська, дочка священика, наймогутніша з тодішніх жінок, радісна, весела, повна енергії, знана в історії під іменем Роксолана.

Скільки творів присвячено цій великій українці, що вражала розумом і веселістю, безоглядністю і милосердям, кров'ю і перлами. Присвячували, щоб українські жінки навіть у найтяжчих хвилях свого народу не втратили

духу і були підпорою для своїх мужів і синів, – передовсім опанувавши якусь працю і полюбивши її. Тільки так можна досягти мети. Але хоч вона досягнута, не приносить добра, коли людина втратить у душі своїй вічний ідеал, ілюстрований дивним життям великої Султанки, котра своєю діяльністю розпочала розвал могутньої світової держави.

Які різні письменницькі підходи до цієї теми! Впливи – українські, східні, візантійські, західні, ренесансові й інші – сплітаються в барвистий килим тла, по якому, мов світла комета, пролетіла Роксолана, той український Одіссей у жіночій сукні. Ставши жінкою султана виключно своїм блискучим розумом і волею, вона була необмеженою панею двора і великої держави. Була безоглядна, як її час. Але серце мала добре і скарби свого чоловіка часто вживала на зменшення людського терпіння. Була благородна, скромна і велика, крім своїх гріхів, котрі тяжко спокутувала сама і її потомство.

(За О. Назаруком) 256 сл.

90.

Музей української культури

Наша рідна українська мова – це основа нашої безмежно багатої культури. Це наш дух, наш космос, наша душа, наша пісня, якій світ дав найвищу оцінку.

Врешті-решт – це ми. Зникає мова – зникає нація.

За довгі роки поневолення України її сусідами, особливо Росією і Польщею, нашій культурі, духовності завдано тяжких ран. Всіляко нищив український дух і тоталітарний режим, починаючи з правління «батька усіх часів» і «усіх народів».

З двадцятих років і по сьогоднішній день я був живим свідком страшної руйнації національної культури як чужинцями, так і доморощеними яничарами. Руйнувалися наші безцінні святині, палилися українські бібліотеки, безжально витіснялася рідна мова з державних установ, середніх і вищих навчальних закладів. Ярлик «націоналіста» відразу чіплявся кожному лише за те, що розмовляв рідною мовою. Внаслідок такої «інтернаціоналізації» наш народ вироджувався, був позбавлений знань про власну історію, культуру. Якщо по селах за інерцією ще трималося рідне слово, то міста безжально русифікувалися і денаціоналізувалися. Українська культура з року в рік занепадала.

Велика Вітчизняна війна принесла для неї ще більше лихо. Для посилення русифікації тривало шалене перемішування народів. Ще з юнацьких літ я був національно свідомою людиною, глибоко переживав таке становище, з яким не міг змиритися, а тому завжди шукав бодай найменшої нагоди протидіяти йому. Ще на фронті я дав собі клятву: як тільки залишуся живим, то всі свої сили, енергію та кошти використаю для створення такого осередку нашої мистецької, а відтак і духовної культури, де можна було б відкривати українцям очі на багатства нашого дому.

І от чудом уцілів, повернувся з фронту. І потяглися роки подорожей по всій Україні з метою пізнання, збирання та дослідження зразків скарбів нашої мистецької та побутової культури. За тридцять п'ять років мандрі-

вок я зібрав багату колекцію, створив домашній музей, який став вогнищем відродження нашої культури та рідної мови.

Цей домашній музей зіграв для України, як на мене, неординарну роль. Тисячі людей уперше в житті дивилися на те, що вже, здається, було навіки втрачено й забуто.

(О. Гончар) 314 сл.

91.

Козак Голота

...Ой же широкі дунайскі степи: ні кінця їм не видно, ні краю... Ширяють над степом орли-сизокрильці, виглядають згори необачне птаство. Як звечоріє, хмарами летять на степові озера дикі гуси та срібнопері лебеді, не бояться нікого: хто там буде в степу їх полохати! Хіба часом вискочить на горбок тонконогий сайгак чи здоровезний тур вихилить із трави лобату голову, наставить роги, пошукає – з ким би позмагатись силою?

Стелиться степом битий шлях: ним татари-буджаки ходять із Дунаю до Дністра, а звідти – на Дніпро-Славуту. Палять дорогою села, хуторизимівники, хапають, кого перестрінуть. Маленьких кіньми топчуть, великим в'яжуть руки сирицею, женуть у неволі.

Гірко плачуть бідні бранці, їдучи тим ординським шляхом. Розлучить люта неволя дочку з матір'ю, сестру з братом, чоловіка з жінкою. Усіх продадуть на ринку татарські мурзи...

А хто ж то скаче шляхом, приторочивши до сідла сирицю, женеться за якимось бідолахою, що втік до лісу на світанні, коли задрімала сторожа?

Ні, то не татарин, то запорожець скаче. Як є козак Голота, що про нього ото співають:

Ой там гуля степами козак Голота,

Не боїться ні вогню, ні меча, ні третього болота!

Та запорожцеві байдуже: Голота, то й Голота! Хоч шапка дірява, зате кінь добрий – три дні біжить – не втомиться. Хоч козацька одіж і в дірках, зате зброя справжня: і спис є, і рушниця-пищаль за плечима, і гостра шаблюка при боці.

Ще й важкого молота-келепа до сідла приторочено – ворогів у бою влучати.

Не на гулянку вибравсь козак із Січі аж до Дунаю. На одчай душі скаче в татарську орду – визволяти свого побратима.

(М. Пригара) 257 сл.

92.

Син земського фельдшера з містечка Лебедин на Сумщині Федір Кричевський змалку, як і всі члени родини, привчений був працювати. Федір був здібною дитиною. Допомагаючи матері по господарству, навчився куховарити. Для недільних сімейних обідів виробляв з масла фігурки, виліплював з тіста прикраси для святкового пирога, що його пекла мама. Вишивав і в'язав за власними орнаментами. А як гарно розмалював піч і стіни в хаті! На підвіконнях, на миснику сохли свищики, коники і пташки, виліплені з глини, яку за її гарну в'язкість назвали «клеєм».

У селі Мала Ворожба, куди родина Кричевських переїхала з Лебедина, Федір захопився пам'ятками старовини. Закінчивши лише двокласне училище, але з цілим альбомом рисунків та виліпленим портретом Шевченка, шістнадцятирічний Федір їде до Москви, щоб вступити до училища живопису, скульптури і архітектури. Звісно, з такою освітою, як у Федора, в училище не приймали. Але обдарованого юнака помітили. Викладач училища Костянтин Савицький цілий рік приватно давав йому уроки рисунка і загальноосвітніх предметів. І Федір Кричевський успішно склав вступні іспити, став студентом.

Крім таланту й рідкісної цілеспрямованості та працелюбності, було в характері Кричевського таке, що викликало до нього симпатію навіть холодних і непривітних людей. Передусім – природна доброта, довірливість, надійність у дружбі, скромність. З відкритою душею, без скарг і нарікань на труднощі, яких не бракувало ціле життя, сприймав Ф. Кричевський світ, людей. Його любили і поважали, він мав чимало чудових друзів. А ще – був гарним оповідачем. Його розповіді про рідний край, народ, його історію будили у творчої молоді училища (а відтак і Петербурзької академії мистецтв, у якій з тисяча дев'ятсот третього по тисяча дев'ятсот десятий рік Кричевський продовжував – з тривалою перервою – художню освіту) інтерес до народного побуту, звичаїв, творчості. Невичерпна любов до народного життя підказувала молодому художникові не тільки зміст його творів, а й часто їхню форму. Його неповторна манера письма склалася під впливом українського народного мистецтва, зокрема тих самих вишивок, якими він залюбки займався.

Декоративний соковитий живопис полюбився Кричевському вже після закінчення училища. Він буквально вразив відомого живописця Франца Рубо.

(Д. Степовик) 317 сл.

93.

Нумізматика

До твоїх рук потрапила старовинна монета. Багато років вона пролежала у землі. Роздивляючись зображення, на одній стороні – портрет, а на іншій – герб, намагаєшся розгадати ким, коли, в якій державі був випущений цей грошовий знак.

Монета може дуже багато розказати. Особливо тим, хто спеціально їх збирає, – нумізматам.

Колекціонування старовинних монет – одне з найдревніших захоплень. Відомо, що монети збирали кілька тисяч років тому. Важко сказати, коли саме з'явилися в обігу монети. Геродот вважає, що першими їх почали карбувати мідяни, а історик Страбон надає перевагу єгиптянам.

Колекціонування старовинних грошових знаків – справа серйозна й пізнавальна, дає можливість довідатися дуже багато про історію, мистецтво, культуру, міжнародні зв'язки тієї чи іншої країни.

І якщо тобі захотілося дізнатися, де і коли її випустили, у яких краях вона була в обігу, що на ній зображено, ти почнеш цікаву подорож у минуле. А потім у тебе з'явиться ще кілька старовинних монет і ти ввіллєшся

у багаточисельний загін нумізматів. Так називають тих, хто колекціонує металеві грошові знаки.

Уже в епоху Відродження, тобто понад чотириста років тому, монети почали вивчати як важливий історичний матеріал. Зображення й написи (так звані легенди), метрологія, метал, з якого вони виготовлялися, не раз ставали підтвердженням зафіксованих у письмових пам'ятках фактів, доповнювали їх. Іноді монети – єдине свідчення про ту чи іншу подію давнього минулого. Наприклад, правителів Боспорського царства знаємо тільки завдячуючи монетам, на яких вони викарбували свої зображення.

Непримітні на перший погляд кружальця знайомлять нас з іменами царів, дають точну назву їхніх володінь, міст і народів, тобто служать як допоміжний, а часто і як основний матеріал для вивчення історії та політичної географії.

(З журналу) 256 сл.

94.

На північно-західному під'їзді до стародавнього Києва, під тим пагорбом, де стоїть нині Кирилівська церква, було колись одне місце, де сходилися всі шляхи. Місцина ця звалася «Дорожиче», або «Дорогожиче». Земля тут була всіяна людськими кісточками та напоєна людською кров'ю. Саме тут зазвичай чатували на киянина вороги...

Народна фантазія відгукнулася на появу ворога на Дорогожичах складанням легенд про змія з дванадцятьма головами, що, оселившись в печерах проклятої небезпечної місцини, пожирав киян. Визволителем виявився Кирило Кожум'яка – київський ремісник, відважний багатир. Легенда розповідає, що перемігши дванадцятиголову потвору, він на знак подяки Богові збудував на Дорогожичах церкву Святого Кирила – свого патрона.

Літопис же засновником церкви та монастиря при ній називає чернігівського князя Всеволода з роду Ольговичів, при хрещенні, очевидно, названого Кирилом. На пагорбі він нібито здобував перемогу над суперниками, завдяки якій і посів великокняжий престол. Церква і монастир стали княжою даниною вдячності Богові за перемогу. Споруджена Кирилівська церква була у середині дванадцятого століття в урочищі Дорогожичі. У дванадцятому-тринадцятому столітті храм був князівською усипальницею. У тисяча сто дев'яносто четвертому році у ньому поховали князя Святослава Всеволодовича – одного з персонажів «Слова о полку Ігоревім».

Так сталося, що до початку сімнадцятого століття монастирем опікується князь Костянтин Острозький. Монастир багатіє. Пізніше в ньому було обладнано міську лікарню та будинок для божевільних. Гарну кам'яну церкву не раз відновлювали й добудовували. Сучасний її вигляд з характерними рисами українського бароко сформувався в середині вісімнадцятого століття внаслідок перебудови за участю відомого архітектора Івана Григоровича Барського. Проте первісні обриси споруди все ж збережено – зміцніли лише покрівля й куполи, додано фронтон, оздоблений ліпним рослинним орнаментом. Струнка біла церква на невисокій горі вимальовується на зеленому тлі дерев, створюючи враження радісне й світле.

Подвір'я церкви, що є нині філіалом Софійського музею, опорядже-но. Екскурсійними бюро Києва організовуються екскурсії до храму.

(О. Довга) 275 сл.

95.

Історія народної вишивки в Україні

Вишивка – поширений вид декоративно-прикладного мистецтва, в якому узор та зображення виконується ручним або машинним способом на різних тканинах, шкірі, повсті та інших матеріалах лляними, бавовняними, шовковими, вовняними нитками, а також бісером, перлами, коштовним камінням, лелітками.

Цей вид мистецтва виник давно – корені його сягають у глибину віків. Мабуть, ніколи не зможемо ми довідатися, хто і коли вперше здогадався втілити в узорний мотив красу рідної природи, свої переживання та відчуття, бо з огляду на недовговічність тканини та ниток наука позбавлена можливості точно визначити час виникнення цього мистецтва. Адже зразки найдавнішої вишивки збереглися лише за кілька останніх століть (найбільше в музеях вишивок дев'ятнадцятого століття).

Вишиванням в Україні займалися майже виключно жінки. Для цієї роботи використовувалась кожна зручна нагода: досвітки та вечорниці, на які дівчата збиралися довгими осінніми та зимовими вечорами, і години відпочинку від польових робіт – навесні та взимку.

Готуючись вийти заміж, кожна дівчина, як правило, повинна була мати багато різних вишиванок. Більш заможні дівчата готували собі по п'ятдесят, вісімдесят, а іноді й понад сто сорочок з тонко виробленого і вибіленого полотна: для буденної роботи, свята, посагу, на весілля, навіть на смерть, тобто для потреб протягом усього життя. Дівчата змагалися між собою в доборі узору, у загальній композиції елементів орнаменту, в майстерності вишивання. Одяг був свого роду характеристикою майстерності дівчини, її працьовитості...

У середньовіччі годі було знайти родину, в якій би не захоплювалися мистецтвом вишивки. Нею обрамлювали практично всі господарсько-побутові вироби: сорочки, фартухи, скатертини, рушники, верхній одяг. Рукомистецтво вимагає значної кількості підручного матеріалу, зокрема кольорових ниток, а по-народному лучки. Її виготовляли в домашніх умовах, шукаючи природні рослинні та мінеральні барвники.

Переважна більшість набутого довголітнім народним досвідом рецептування нині втратилася. Причин тут кілька: масове виготовлення фабричних тканин і барвників, поступове згасання народної культури і відхід носіїв традиційного досвіду.

(За О. Гасиком, В. Скуратівським) 289 сл.

96.

Імена

Яке твоє ім'я, хто твої батьки, де живеш, як називається твій край? – запитують при будь-якій зустрічі та знайомстві. Такі перші питання, що їх «чужі» дорослі ставлять дітям і до відповіді на які батьки заздалегідь їх готують. Яке твоє ім'я – це вже визначення одного з множини подібних,

це «я» серед «нас» і «їх», це те, що утверджує особу в масі, в натовпі, серед багатьох таких же самих на горизонтальній площині і одиницю в родоводі, тобто на спадкоємній вертикалі.

Коли ж почали найменувати окремих людей і називати географічні об'єкти, нам точно не відомо. Зате достеменно знаємо, що готові назви і сам спосіб назвоутворення, як феномен мови, прийшли в писемний період із дописемного уже з устояними моделями. Найдавніші пам'ятки писемності, і серед них найдавніші твори так званого релігійного письменства (з яких бере початок красне письменство), та народної творчості фіксують низки власних імен.

З особовими іменами виступають і міфологічні постаті в тих легендах, що набули усного поширення та пізніше відображалися в художній літературі майже всіх європейських народів.

Власні імена молодші від загальних. Утворилися вони тоді, коли з'явилася потреба індивідуалізації будь-якої істоти, можливо, спочатку вождя, потім Бога в сонмі богів, уособлюючи добрі і злі сили природи, згодом особи в середовищі їм потрібних, а потім і удомашненої тварини. Така ж потреба індивідуалізації виникла і стосовно орієнтирів терену, а ними були водостоки, стоячі води, висоти, низини, нарешті скупчення джерел. Розрізнення їх за списом не могло бути надійною інформацією про їх місцезнаходження. Це й привело до їх індивідуального найменування, за аналогією до особових імен реальних та ірреальних істот.

(З. Франко) 252 сл.

97.

Ілля Рєпін. «Запорожці пишуть листа турецькому султанові»

Українська тематика у творчості художників інших народів – багата, надзвичайно цікава і ще недостатньо вивчена сторінка історії мистецтв! Ми розповідаємо про три твори української тематики, автори яких – росіянин, білорус і поляк. Вони репрезентують три види образотворчого мистецтва – малярство, скульптуру, графіку; зберігаються на Україні і створені приблизно в один час – в останній чверті минулого століття.

...Коли Ілля Рєпін представив петербурзькій публіці свою картину «Запорожці пишуть листа турецькому султанові», над якою працював майже дванадцять років, вона викликала дуже гострі і часто суперечливі відгуки. Петербург не знав доти такого іскрометного сміху, такого сонячного оптимізму. Народ сміявся над деспотизмом і грубою силою! І декому з набундючених чиновників цей сміх ой як не подобався, хоча був він спрямований не проти них, а проти володаря Османської імперії, який у своєму зазнайстві називав себе у листі до козаків Запорізької Січі «братом сонця і місяця, онуком і намісником Божим, власником царств Македонського, Вавилонського, Єрусалимського, Великого і Малого Єгипту, царем над царями, володарем над володарями, незвичайним лицарем, ніким не переможеним» тощо.

Серед тисяч захоплених відгуків у залах, де була розгорнута персональна виставка Рєпіна тисяча вісімсот дев'яносто першого року, виразно чулося невдоволене бурмотіння противників народного сміху і особистих

ворогів великого художника: мовляв, безідейне гульбище, «грубе сміховинне видовище», «етюд», «атлас сміху»...

Рєпін чув це клекотіння заздрості, і йому ставало боляче. Не тому, що, скажімо, такі люди, як О. Суворін і О. Бенуа, не оцінили його полотно. Зрештою, жодна праця людська, в тому числі й творча, – не бездоганна. Не тому, що зігнорували роки наполегливої праці, поїздки на Україну і Кубань, де жили нащадки запорізьких козаків, бесіди з Дмитром Яворницьким та іншими українськими істориками. Йому ставало боляче, що серед офіційних кіл ширилося нерозуміння української, російської історії, національної психології народів, які населяють величезну країну.

(Д. Степовик) 286 сл.

98.

Формула Маріїного життя

Розгулявся хуртовинами та завірюхами січень по Яворівщині, – сипле, сипле... А то втихомириться раптом, бахматою сніжинкою об вію торкне, ще раз, мовляв, дивись, у яку білість та чистоту світ вбрано, землю твою рідну – ліси, поля, хати. І Марія Пунда, притиснувшись до теплого капоту бульдозера, що, перепочиваючи, мирно пахкотить у небо пругкими кільцями диму, дивиться – не надивиться, дихає – не надихається морозяною свіжістю.

Ти ба, руде полум'я ковзнуло по узліссю: давня знайома – лисиця. Восени з виводком бачила її Марія, коли розорювала на своєму тракторі це поле. І посміхнулась, уявивши, як пильно слухатимуть увечері про лисицю малі – Василько, Михайлик, Володя... А Степана з Богданом немає: один в армії служить, другий – на навчанні у професійно-технічному училищі. Ну та що ж, доля всіх матерів складається із зустрічей та розлук з дітьми.

Зітхнула, струсила з фуфайки сніг, скочила у трактор. Тільки не рушила, бо раптом осяйний осінній спогад завіявся до кабіни, так і завмерли руки на вібруючих важелях.

То був радісний для сімейства Пундів день, коли зібралися у хаті всі сім синів і дочка. Сміх, збуджене дитяче щебетання навперейми – чи може бути приємніша для батьків хвилина? І раптом – тиша! Відірвалась від шиття, підійшла до столу і побачила розгорнуту газету, що над нею притихли сини, – щойно поштар приніс. Шанобливо гортали її дитячі руки, а оченята вимагали відповіді: що це? Мамо, поясни! Звичайно, пояснити могли б і старші: Ярослав, котрий ремонтує техніку в тракторній бригаді, чи Іванко, що працює інженером з техніки безпеки у колгоспі, чи Оля. дев'ятикласниця. Але зараз потрібне саме її, материнське, слово. Схвильовано перебирала думками:

– То... головний Закон нашої великої держави. То – справедливий закон, бо дбає про кожну людину.

І посміхнулася Марія щасливою материнською усмішкою... Дім – діти – колгоспне поле – трактор – от і вималювалася невибаглива формула її, Маріїного, життя.

(З журналу) 284 сл.

99.

Поет

Що таке поет – у чистому вигляді? Людина, що вивільняється з обмежень звичності: поневажає приявним і прагне утраченого й неосягненого. Козаки ставали кобзарями, вже не маючи змоги тримати в руках грізної зброї. Гомер компенсував втрачений зір. Сучасний поет шукає себе в тому обширі, яким – завжди всупереч реальності – визначає простір своєї індивідуальності. Але, шукаючи іще й себе, він губить і те, що мав.

Край поетичної творчості, цієї своєрідної форми інобуття, насичений по території реальних утрат. Тут мазки художнього пензля значно густіші: овал ефемерної злагоди духу видовжений тугою за життям, що стало вже неможливе.

Лікуючись на заспокійливих пігулках мистецтва, людина в поетові ніби самокомпенсується, але ця компенсація – всього лиш уявна. Духовне здоров'я, яке нам дарує творчість, є свідченням нашої недуги: ми призвичаюємось до наркотика. Рятуючи дух від однієї хвороби, ми наживаємо іншої, і куди більшої: віднаходимо замінники реальному буттю і, призвичаївшись до цих замінників, губимо смак до нормального існування, перестаємо жити.

Виникле як своєрідна відрада і порятунок від злигоднів існування мистецтво забирає нас у свій полон, все далі й далі відмежовуючи від життя. Збагачуючи, воно робить нас порожнистими. Ми перетворюємося на своєрідних анахоретів-схимників, яких облудна віра підтримує в певності, що в своєму духовному скиті вони добули абсолютну, чисту формулу існування.

Творити – чутися в клінічній ситуації. Є чимало підстав сумніватися в моральності мистецтва. Всі його чесноти держаться на нереальній основі. Навіювана мистецтвом добра соціальна етика виводиться з позиції нашої повної безсилості перед життям, нашої вже успокоєної капітуляції перед труднощами існування. В мистецтві ми здобуваємо собі шанець самозахищеності від світу. Для кожного зокрема – свій індивідуальний шанець, бліндаж. Мистецтво вабить нас перспективою чистого індивідуального порятунку – так Господь-Бог відпускає нам гріхи тільки в усамітненій молитві, проказаній пошепки. Тому всякі соціальні побудування мистецтва щонайменше безглузді. Фігура оскарження – то його правдива іпостась. Відшукування душевної рівноваги в стражданні, задоволення в горі і задоволення горем – ось його підступна мета. Гіркоту од життєвих невдач заступають радощі віри, осягнутої тільки духом.

(В. Стус) 310 сл.

100.

З добрими намірами

Довго довелось княгині Ользі з почтом своїм добиратися до Константинополя. Далекий і важкий шлях стелився перед ними Дніпром і Руським морем. Але минули вони його щасливо: небезпечні пороги лодії пройшли по повній воді, море було спокійне, тихе, з суходолу за ним аж до землі угличів увесь час стежила й димами подавала знак, що там усе спокійно, дружина.

Звичайно, не обійшлося й без пригод. І купці, і посли, та й сама княгиня не боялись моря, витримували хитавицю. Проте з княжими родичками клопоту було чимало. Тільки налітав легенький вітер і навкруг розгойдувались хвилі – їх нудило, валило з ніг, вони кликали на поміч усіх богів, проклинали море, Константинополь...

Княгиня Ольга, сидячи на кормі, бачила їхні муки і страждання, стискувала пересохлі від вітру й морської води уста й одверталась, дивилась удалину.

Вона вперше у своєму житті бачила море, і тепер увесь час милувалася безконечними його просторами – то голубим, то синім, а то – чистозеленим лоном, світанками, ясними днями, чудовими вечорами.

Лодії пливли не тільки вдень. Коли була добра година, то посувались вперед і ночами. Тоді на лодіях всі спали, не чути було ні голосу, ні крику, над морем лежала надзвичайна тиша. Тільки гребці піднімали й опускали весла та за упругами дзюркотала вода.

Але ці звуки не заважали, а допомагали думати, мріяти, милуватись. Княгиня Ольга дивилась на чудовий нічний світ, зорі, що ясно горіли вгорі, на їхні відблиски, що мерехтіли, як жар, на рівному плесі, слухала далекий крик заблукалої чайки.

«...Руське море! – думала княгиня. – Як і уся Русь, воно велике, неосяжне, дивно прекрасне в берегах своїх! Скільки тут простору, місця, краси неземної!»

І знов, і знов замислювалась вона над тим, чи добре зробила, вирушивши до Константинополя. Адже не зі зброєю вона йде і не веде з собою раті. З нею жони, посли, купці, які хочуть довести імператорам, що Русь велика й могутня. Є в ній досить сонця, землі й моря, вона нічого не хоче від Візантії, а тільки жити в мирі й любові, торгувати.

(С. Скляренко) 322 сл.

101.

Дукач – металева, часто визолочена нагрудна прикраса, характерна деталь українського жіночого вбрання, один з видів художніх виробів місцевих народних ювелірів.

У багатьох музеях України і в кількох великих музеях Санкт-Петербурга й Москви зберігаються колекції дукачів – медалеподібних металевих прикрас, які ще в недалекому минулому були частиною жіночого й дівочого вбрання багатьох областей України.

Існує велика різноманітність вироблених у майстернях українських ювелірів-золотарів форм цієї жіночої прикраси: від скромної медалі з вушком, все багатство якої становить гра світла на рельєфі начищеної до блиску міді, до приваблюючого простотою технічних рішень, але все-таки досить складного ювелірного виробу, в якому визолочений медальйон з зображеннями на обох боках з'єднувався з позолоченою і прикрашеною різнобарвними скельцями брошкою. Проте і в найскладніших своїх варіантах дукач залишається медаллю – витвором образотворчого мистецтва у дрібній металопластиці.

До великих колекцій дукачів, що переховуються у нумізматичних збірках Ермітажу та Московського історичного музею, входить не тільки

український матеріал, а й нечисленні пам'ятки аналогічного характеру. У середині минулого століття робилися спроби поширити українську назву «дукач» як термін більш широкого значення навіть на археологічний матеріал.

Серед народних медалей дукачі України являють собою надзвичайно яскраве явище, яке можна дослідити на дуже широкому матеріалі.

Жіноче населення України здавна полюбляло носити різноманітні вушні, шийні та нагрудні прикраси. До складу шийних та нагрудних прикрас входили: різне за матеріалом намисто, вироби з бісеру, а також прикраси з металу (ланцюжки, хрестики, згарди, монети-дукачі). Так, у Центральній Україні носили багато разків різнокольорового або червоного намиста, монети-дукачі, ланцюжки з хрестиком або прикріпленими до них бовтунцями, дармовисами. На Лівобережній Україні як прикрасу використовували один великий дукач з багато оздобленим металевим бантом. На Правобережній частіше носили 3-5 невеликих, з'єднаних між собою монет.

(За А.Пономарьовим та І.Спаським) 265 сл.

102.

Повінь

Ще як була Ярослава маленькою, дівченям була, тяжко перелякала її вода. Велика повінь наближалася; долішнє населення все вийшло на рятувальні роботи; батько її, шляховик, бульдозером нагортав захисну дамбу; донця була біля нього, дивилася, як він працює, в кабіні під боком у нього й заснула. Вдень це було. А прокинулась – уже вечоріло, захід крізь хмари холодно червонів, тиша була, ніде ні душі, і скільки глянеш, аж під саме небо, – вода, вода, вода... Сіра, всеосяжна злякала саме величчю своєю, одинаковістю і безконечністю. Вода рівнин, вода спокою, майже сну, з якого де-не-де прозирають... колодязні журавлі! Серед тьмяного безміру вод стояли, як фантастичні якісь істоти, призначенням яких було напувати людей, а тепер вони потонули в повені, в її незрозумілій безмежній тихості. Таке страшне все було: цей високий розлийсвіт у загадковім мовчанні, з червоністю неба і ртутним полиском якихось ненатуральних вод, що незнайомо стояли під самий обрій, і смужка дамби, що несхожа була на вранішню дамбу, і це самітне залізо бульдозера, загрузлого над потопом, і важелі якісь біля тебе, батькова фуфайка... Пройнята жахом, як вона кричала тоді! Сама дитяча душа вихоплювалась криком з грудей у той моторошний простір, в безмовність, до тих затоплених журавлів, від яких не сподівалася відгуку... Батько з'явився десь ізнизу, з-під дамби, вхопив на руки і заспокоював, а вона кричала, судорожно схопивши рученятами за шию. Потім її лікували від переляку, водили до невропатолога... То було нижче по ріці, в Ярославиних рідних краях, і більше такої повені вже не бачила, але, навіть студенткою ставши, часом кидалася вжахненою, коли їй з'являлася уві сні та неохоплена взором пустеля вод із журавлями колодязів, в яких було щось майже ірреальне, позаземне, таке, що заставляло холонути душу...

(О. Гончар) 269 сл.

103.

В останні роки заслання Тарас Григорович багато писав і малював підпільно. Працюючи в експедиції на Аральському морі і в горах Каратау, засланець знайомився з життям місцевого населення — казахів і киргизів. Колишній кріпак, поет-гуманіст, він із співчуттям ставився до добрих, людяних жителів краю свого вигнання і багато акварелей, сепій присвятив їм, незважаючи на царську заборону малювати. Його хвилювала тяжка доля казахських байгушів – дітей-жебраків. Серце Тараса Григоровича обливалося кров'ю, коли він дивився на дитячі ручената, простягнуті за милостинею («Байгуші», «Байгуші під вікном»). Поет радів, коли бачив казахських дітей хоч трохи щасливими під час їхніх забав чи відпочинку («Щасливий ловець», «Т.Г. Шевченко і казахський хлопчик, що грається з кішкою», «Казахський хлопчик розпалює трубку», «Казахський хлопчик дрімає біля трубки» та ін.). Щоб виявити свою близькість до знедолення дітей, він і себе малював у солдатській формі.

За час заслання Тарас Григорович створив близько чотирьохсот акварелей, сепій, перейнятих гуманістичними ідеями. У цьому йому допомагали друзі-засланці і благородні інтелігентні службові особи: начальник Аральської експедиції капітан-лейтенант О.І. Бутаков та комендант Новопетрівського укріплення І.О. Усков. У сім'ї Ускових поет був близько шанованою людиною. Його, як рідного, любили діти Агати і Іраклія Ускових. Для цієї сім'ї Шевченко і створив малюнок у техніці сепії «Казашка Катя».

У родині Ускових нянею старшої дочки Наталі була уральська козачка Явдоха. З нею жила як вихованка Ускових її молоденька сестричка Катя, яка і стала моделлю для казашки на малюнку.

Між шевченкознавцями довго точилися суперечки, хто є дівчина, зображена в сепії «Казашка Катя». Щодо цього було створено багато легенд. І тільки уважне прочитання листів, щоденника Тараса Григоровича переконало багатьох, що моделлю для образу героїні його малюнка була не казашка, а росіянка. Отже, Катя не була персонажем твору, по суті вона тільки зіграла роль казашки.

Вродлива уральська дівчина була моделлю і для інших малюнків художника.

(З календаря «Т.Г. Шевченко») 301 сл.

104.

Будь-яку роботу виконувати набагато легше, коли є мета. Якщо ви поставили собі певну мету, то робота просто горітиме у ваших руках. Праця дає задоволення, коли людина чітко уявляє, заради чого вона виконується. Нагадаємо також про важливість постановки далекої і більш близької мети та визначення основних засад, якими керуватимемося при їх досягненні.

Якщо людина хоче, щоб її життя завжди було змістовним, вона ніколи не повинна заспокоюватися на досягнутому. Адже саме цілеспрямована діяльність є справжнім реальним змістом нашого життя.

Згадаємо, наприклад, Генріха Шлімана, який десятки років працював заради досягнення мети свого життя – відкриття стародавньої Трої.

Малим хлопцем він одержав новорічний подарунок – дитячу ілюстровану книгу зі світової історії. Кольорові малюнки зачарували його. Особливо не міг він одвести очей від малюнка, де художник зобразив втечу жителів з палаючої Трої. Даремно батько пояснював хлопцеві, що Трої ніколи не існувало. Син був непохитний у свої переконаннях і заявив: «Коли виросту, я знайду Трою!»

Відтоді він жив з твердим переконанням, що мусить знайти Трою. І врешті-решт це йому вдалось. Але ж скільки перешкод на своєму шляху він мусив здолати! Г. Шліман перемінив ряд професій: був продавцем, юнгою, слугою. Кожну вільну хвилину використовував для вивчення мов. За кілька років він вивчив голландську, англійську, французьку, іспанську, італійську і португальську, пізніше оволодів грецькою, давньогрецькою, арабською, турецькою, перською, китайською, японською, російською. З холодним розрахунком, а іноді й безжально спекулював він зерном і за п'ятнадцять років зібрав великий статок, необхідний для пошуків Трої. Нарешті німецький археолог вирушив до тих місць, які в «Іліаді» та «Одіссеї» описав Гомер. І хоча тодішні вчені насміхалися з нього, що от, мовляв, казкову Трою він хоче шукати на пагорбах, описаних Гомером, Шліман не зважав на їх кепкування і взявся за роботу. Він уперто твердив: «Гомерову Трою треба шукати на пагорбі Іссарлик». І справді, знявши величезний шар ґрунту, вчений її там знайшов.

(І. Томан) 294 сл.

105.

Українська кобза

Українські козаки в годину війни були воїнами, у мирний час – поетами й музикантами. Як говорили сучасники, запорожці дуже любили поспівати, і потанцювати, і пограти на музичних інструментах – кобзах, лірах, скрипках, ваганах, басах, цимбалах, кобзах, сопілках: «одне слово, що в руки попаде, на тому й грали». З-поміж усіх музичних інструментів найулюбленішим, а тому й найпоширенішим була в козаків кобза.

Кобзу, як вважали козаки, вигадав сам Бог та його святі, тому вони її так шанували. Для самотнього запорожця, який часто поневірявся по безлюдних степах і не мав можливості протягом багатьох днів нікому й слова промовити, кобза була щирим другом, дружиною вірною, якій він вверяв свої думи, на якій він проганяв свою тугу.

Струни мої золотії,
Грайте ж мені стиха,
Нехай козак-нетяжище
Позабуде лихо.

Якою дорогою була кобза козакові, бачимо в тій козацькій думі, де мовиться, як козак, вмираючи у дикому степу від спраги й голоду, в останню мить свого життя звертається до кобзи і називає її «дружиною вірною», «бандурою мальованою» і в горі питається в неї:

А де ж мені тебе діти?
А чи у чистому полі іспалити?
А попілець по вітру пустити?
А чи на могилі положити?

І в душі, і в дійсності поети та музики, козаки майже всі вміли грати на кобзах. Та власне професійними музиками були в них сліпці-кобзарі, які втратили зір чи то при народженні, чи то у зрілому віці, чи то в турецькій неволі, звідки вони намагалися втекти на Україну, але потрапили до рук переслідувачів, які осліплювали їх. Козацькі кобзарі – це те саме, що французькі трувери, німецькі майстерзінгери, сербські сліпчаки-п'їваки; вони завжди були бажані гості, бо ж «кобзар по всьому світу вештається і долю співає».

(З української старовини) 280 сл.

106.

На суді в бога Озіріса давні єгиптяни з побожним трепетом виголошували таке заклинання: «Я не знищував тварин на їхніх пасовищах, я не ловив сонної риби, я не зганяв тварин з божих земель...»

А ми? На порозі двадцять першого віку, вважаючи себе освіченими й культурними людьми, продовжуємо знущатися з природи. Коли схаменемося й затямимо, що жива природа — це та сама жива істота? Кожен чагарець, струмочок, кожне болітце бояться шматувань, відчуваючи біль.

А що чинимо ми з Дніпром? Півтори сотні років тому закарбував навіки Тарас Шевченко: «Нема на світі України, немає другого Дніпра». А нащадки генія здійснюють щось подібне до розрахованого вбивства, жорстоко розтягнутого на десятки років.

Згадаймо, ниточка клубочка, що вела до знищення Славути, почалася з будівництва Дніпрельстану. Країні була потрібна електроенергія? Справді, дуже потрібна. Але ж не ціною знищення козацьких порогів! Заради банальної електростанції знищили грандіозне, порівняне хіба з величчю Ніагари диво, де лютувала, закипала вода! Тут же гартувався незборимий дух цілих поколінь! Звідси ж веслували аж до Царгорода на швидких чайках, дубах та байдарках відчайдухи-запорожці!

Ніякі Дніпрельстани не владні замінити того, що для історичної пам'яті народу становило багатовікову святість, невмирущу славу, думу, пісню, саму його душу.

Недарма мало не збожеволів сивий, старий академік Дмитро Іванович Яворницький. Як кричав і плакав цей найзатятіший з-поміж усіх козаків козак, біжучи берегом, безсилий зупинити чорну наругу вибухів!

А сьогодні? Стан Дніпра катастрофічний. Рани ріки бездонні. Славута перетворився на каскад зацвілих мертвих штучних морів.

Гнила, смердюча подоба води. Смердюча біла піна на плесі. Голічерева лягає на каламутну хвилю понищена мертва риба.

Яку ж божественну красу понищено! Яку незрівнянну казку вбито, казку, що її навіки возвеличила народна пісня й дума, слово Тараса Шевченка і Миколи Гоголя, а ще художні полотна Архипа Куїнджі!

Коли ж пробудеться свідомість дніпрян? Коли по-справжньому спалахне боротьба за врятування Славути?

(О. Дмитренко) 288 сл.

107.

Національний одяг – це мистецтво, що тісно поєднане з побутом народу, його звичаями, традиціями.

Під чужинецьким пануванням наш народ зберіг національний одяг – як символ, що його він приніс через усі віковічні страждання й утиски. Національний одяг, мова, віра та звичаї – все це надійний захист від національного занепаду.

Національне вбрання є естетичною базою, на якій народні митці створили вишивки, мережива. Все це свідоцтво мистецького смаку й артистичного досвіду наших жінок, їх майстерності, що передається від покоління до покоління. Артистичне багатство національного одягу виявляється у розвиненій гамі кольорів та в мистецьких формах. Разки червоного намиста й кілька барвистих стрічок завершують ефект гармонійної цілості національного одягу українських дівчат.

Національний одяг – це вияв святкового, врочистого, піднесеного настрою. Це культурно-історична спадщина наших славних старокняжих і козацьких часів, щасливих днів України.

Своєрідним жіночим оберегом в Україні завжди був віночок. Віночки в Україні виплітали з різного зілля від весни до осені. Останнім у році був вінок із золотистого, кленового листя.

До вінка вплiталося багато різних квітів з лікувальними властивостями. Вплітались до вінка ружа і деревій, безсмертник і любисток, волошка і ромашка, незабудка і цвіт калини. Найпочесніше місце у вінку належало деревію, який у народі називають деревцем. Його насіння вітер розносить на велику відстань. Воно невибагливе до ґрунту та інших природних умов. Деревій у вінку є символом нескореності.

Особливе місце у вінку належить барвінку. Він – символ життя і безсмертя людської душі. Тягнеться барвінок до людських хат. Він прикрашає весільний вінок молодої, одяг гостей; святковий коровай.

Всього у повному українському вінку двадцять квіток, і кожна з них є лікарем і оберегом.

Плетіння вінка – то ціла наука і дійство. Живуть у народі давні секрети плетіння вінків, зберігання квітів у вінку, яке зілля з яким має сусідити.

(За О. Воропаєм та М. Крищуком) 275 сл.

108.

Безіменно він жив. Його в нас так просто й звали: Художник.

Ніхто не знав, звідки він приходив у нашу Тернівщину й куди потім зникав. Чули ми тільки, що замолоду цей дивний для нас чоловік навчався в академії, був у дружбі з Рєпіним і Куїнджі, а котрась із його ранніх картин нібито навіть була відзначена золотою медаллю на виставці в Парижі. Місячне світло вловив, як ніхто, потім і сам не міг своє досягнення повторити...

Золота ера успіху промайнула для Художника рано, після чого тяжко пережите нещасливе кохання й ще якісь житейські незлагоди закинули його в наші краї. І ось уже ми бачимо, як він мандрує звідкись польовою доріжкою в зім'ятому, старому капелюсі, в плащі, скринька з художницьким причандаллям теліпається через плече, а непроникливе, з суворими вусами обличчя його осяває ранкова зоря. Усе якось так випадало, що вона йому світить навстріч...

Відомо було, що Художник котрий уже рік носить у собі нездоланну пристрасть – знайти, що задумав! А шукає він якихось диво-фарб, таких, щоб не вицвітали. Не тьмяніли й не блякли від часу, зберігали б вічну свіжість, соковитість, чистоту тонів після дощової райдуги... Одне слово, були б, як живі!

Місячне марево Художник також ще й досі ловив, та все ж найбільше душі він докладав, щоб змалювати Надьку з дитям, вважаючи, що нічого вищого й достойнішого в житті для митця нема, як відтворити красу материнства...

(За О.Гончаром) 326 сл.

109.

Федір Кричевський. «Три віки»

У Сумському художньому музеї для картини Ф.Кричевського «Три віки» обрано не дуже вдале експозиційне місце – в кутку, біля дверей, при вході з одного залу до іншого. Це те місце, по якому навіть музеєлюби встигають лише «пробігти» очима. Але у випадку з картиною Федора Кричевського все навпаки: біля неї не можна не зупинитися. Щойно зайдеш до залу, як одразу ж неодмінно звертаєш увагу на це полотно. Оглядаєш інші твори і мимоволі поспішаєш до «Трьох віків». Зрештою, «прохідний» куточок залу має одну перевагу: він освітлений спокійним, рівномірним і розсіяним світлом – ідеальним для сприйняття малярського твору. Але не це вабить сюди глядача. Та й полотно зовсім невелике за розмірами – сорок дев'ять сантиметрів завдовжки і всього вісімнадцять цілих і шість десятих сантиметрів заввишки.

Але в якому б музеї не експонувалася ця картина, її помітять: пов'язана з конкретним часом, місцем і конкретними людьми, вона несе в собі гуманну ідею.

Що ж це за ідея? Вона не така проста, щоб її можна було визначити одним словом чи реченням. Насамперед це єдність представників різних поколінь. Молодість, зрілість і старість. Три етапи життя, три різні світовідчуття, три покоління. Здавалося б, так природно – у кожного з них свої проблеми, свій настрій: дівочі веселощі, материнські клопоти, бабусині хвороби... Але ж ні, митець об'єднує їх, робить усе, щоб найкраще, найвиразніше показати глядачеві обличчя, схрестити в якійсь одній точці простору погляди, – одне слово, підкреслити духовну єдність трьох поколінь.

Дивлячись на бабусю, матір і доньку, ми сприймаємо їх як єдину родину, в якій панують злагода й мир. Художник далекий від сентиментального змалювання родинних стосунків. Усі три його героїні – серйозні, без награної запобігливості й удаваної люб'язності. Врочистість, пронизана очікуванням чогось, ледь уловимим драматичним передчуттям, – так можна було б виразити їхній настрій. Обличчя наближені до нас, «викадровані», щоб ясніше й глибше осягнути найтонші душевні порухи. Жінки різняться не лише віком, а й характерами. На обличчі бабусі – її поважні роки, нелегке життя. Та вони не згасили її життєвих сил. Обличчя сповнене енергії.

(Д. Степовик) 320 сл.

110.

Червоні маки

На зірваних маках ще жила роса. Гайдамака потягнувся губами до пелюстки в перлах. І враз пізнав той давній, з глибини тридцяти з чимось літ, смак.

Його наздоганяли гестапівські собаки. Бігти вже не міг. Навіть іти. То сталося на Татарській дорозі, коли долав горбок під Зарембову посіч. Колись чув, що пес не може нанюхати слід, коли тікати водою. І прямував на мочарі за Татарською дорогою, до Ковалевої тепличини. За тепличиною починалися посічі – невеликі діброви, роз'єднані полем. Хотів туди добігти. І не міг... Тонко, аж вуха боліли, дзявкали пси. Німці, певне, тримали їх на повідках, бо, якби пустили, пси вже були б коло нього. Побоялись пустити. Вже одного були пустили, та перебив вовкунові штабою хребет, а тоді біг бульбами на Лисій горі і тішив себе, що пса більше не буде, а вже в Глинищах загавкало. Не один пес.

Не мав часу оглядатись. А таки озирнувся, бо вже не міг бігти. За ним, мов за конем, курилася іржавим бовдуром дорога – дорогою найбільш небезпечно, зате найлегше було тікати. Бачив: на Губеровім Камінці накладали на віз сіно.

А в цей час десь за Глинищами голосніше гаркнули пси. Він їх ще не бачив. Але над ними вже теж курилася дорога. Рудим полум'ям. А тоді з-за могильного горбка виткнулися каблучасті кашкети, кінські вуха.

А він не міг навіть іти.

Невже не відірветься від ворога? І все так по-дурному скінчиться, як почалося? Тоді-бо відмовилася думати голова, а тепер-бо відмовляють ноги.

Побачив псів. І двох німців над ними, вже на повен зріст. Витикалися задні німці. Без шапок. Форкали коні у зморливому бігові. Один із задніх німців аж тепер побачив Гайдамаку, заверещав, припав на одне коліно. Автоматні кулі зафурчали над Гайдамакою. Упав на коліна і вже з останніх сил на руках і ногах посунувся в жито...

(Б. Бойко) 290 сл.

111.

Лине пісня «Засвіт встали козаченьки...». Це вже потім, коли з'явилися варіанти пісні, співали «засвистали козаченьки». Втім, так і вимовляється легше, і не порушується задум пісні, бо у війську запорозькому свист був не тільки певним сигналом, а й закликом до бою, до звитяги.

І все ж – за ким плакала Марусенька? І чи всі знають, що Марусенька в пісні зовсім не абстрактний образ, а конкретна історична особа, яка плакала теж за конкретним парубком, козаком Грицем...

Дівчина ця – Маруся Чурай із Полтави, пісні якої підхоплював народ. По всій Україні лунали «Засвіт встали козаченьки...», «На городі верба рясна...», «Прилетіла зозуленька...», «Зелененький барвіночку...», «В кінці греблі шумлять верби...», «Ой не ходи, Грицю...» та інші.

Малоросійська Сафо. Так називали її дослідники минулого століття, прирівнюючи талант дівчини до таланту античної поетеси.

Ось коротенька розповідь про долю Марусі Чурай. Батько майбутньої піснетворки, Гордій Чурай, був урядником козацького полку в Полтаві.

Не стерпівши знущань з боку шляхтича, зарубав його, а сам подався на Січ. Коли ж козаки зазнали поразки під Кумейками, Чурай потрапив до полону і був страчений у Варшаві.

Горпина Чураїха лишилася з дочкою Марусею, про красу і талант якої, мов хвиля по воді, пішла слава по всій Україні. Звичайно, за такою вродою сохли кращі хлопці, та серцю не накажеш: воно належало зрадливому Грицеві.

Стверджують, що Маруся була гарна, як писанка, а Гриць лицем скидався на ікону часів Київської Русі «Ангел златі власи». Був стрункий, як козацький спис...

За переказами, Маруся після зради коханого дуже сумувала. Коли на вечорницях зустріла його з розлучницею Галею, почуття образи і ревнощів спалахнули з такою силою, що вирішила отруїти хлопця. Та за наказом Богдана Хмельницького їй дарувалося життя.

(Зб. «Українські перекази») 271 сл.

112.

Кажуть, давньогрецький учений Архімед відкрив свій знаменитий закон, купаючись у ванні. Як був, навіть не обтершись, мудрець вибіг на вулицю, радісно вигукуючи: «Еврика!» Статечні перехожі дивилися на нього як на дивака. Вони ніколи не дозволили б собі так необачно вибігати на вулицю і тішитися, наче мале хлоп'я, відкриттям якогось там закону фізики, але ж вони й не відкрили жодного закону.

Заслуговує похвали той, хто розуміє радість Архімеда, хто з юних літ обирає собі за принцип: день без творчої думки, без хоча б маленького відкриття – даремно прожитий. Хто усвідомлює: марнування часу, пусті розваги, легкі задоволення призводять до убогості думки й душі.

Виховання допитливості не відділити від виховання любові до книги. «Книга вчить, як на світі жить», – каже народна мудрість. Читати, щоб мислити, пізнавати, захоплюватися могутністю людського розуму – яке прекрасне заняття! Книга збагачує знаннями, очищає морально, дає можливість спілкуватися з красою і величчю людського духу. Коли цього не розумієш – сидіння над підручником неминуче перетворюється в зубрячку, притупляє розум, обертає навчання в тяжку повинність.

Якщо в школі учень байдуже проходить повз книжку, якщо з її сторінок йому не відкриваються інтелектуальні обрії світу, – то цьому учневі школа небагато дасть і піде він у життя з порожньою душею.

Не менш важливий принцип – ясна мета навчання, нагромадження знань, необхідних для того, щоб стати високоосвіченим спеціалістом народного господарства, приносили йому найбільшу користь рідній Вітчизні.

Відомий учений О.Ю. Шмідт ще юнаком склав життєву програму: докладно визначив, які книжки треба прочитати, які науки опанувати, які проблеми розв'язати. Та коли підрахував час, необхідний для здійснення запланованого, виявилося, що потрібно... сто п'ятдесят років. Учений прожив шістдесят чотири. З них п'ятдесят – праця, праця і ще раз праця. Наполеглива, цілеспрямована.

(А. Паламар) 260 сл.

113.

Українська Сафо

Зі здивуванням читаєш сьогодні написані якихось тільки два десятиліття тому рядки: «Нині майже забуто ім'я легендарної поетеси та співачки Марусі Чурай, про яку ще в минулому столітті на Україні ходило чимало легенд і переказів. Спираючись на ці легенди, дехто з учених того часу навіть дійшов висновку, що Маруся Чурай – не витвір народної фантазії, а історична особа».

Тоді в Україні спалахнула ціла дискусія про особу Марусі Чурай. Одні її учасники категорично заперечували реальність існування такої людини і переконували: вона народжена народною легендою і належить легенді, а не історії. Інші, відстоюючи історичність Марусі Чурай, посилалися на біографічний нарис російського письменника й журналіста Олександра Шкляревського (він має великі заслуги як збирач українського фольклору й біограф народної поетеси). Шкляревський писав: «Пісні безіменних українських авторів часто були поширеніші в народі, аніж твори відомих поетів. Імена авторів цих пісень здебільшого невідомі. Народний поголос лише іноді доносить їх нащадкам. Так сталося з ім'ям однієї української співачки, можливо, завдяки її сумній і романтичній долі. По Україні, переважно у Полтавській губернії, а також частково в Київській і Чернігівській, ходить переказ, що автором відомих і найпоширеніших у слов'янському світі пісень була дуже молода дівчина, яку звали Маруся Гордіївна Чурай», – писав Шкляревський ще тисяча вісімсот сімдесят сьомого року.

Після появи історичного роману у віршах «Маруся Чурай» Ліни Костенко дискусія на тему історичності чи легендарності народної поетеси виникнути вже не може. Ліна Костенко назавжди «прописала» Марусю Чурай у нашій національній історії. Для кожного, хто читав цей роман, «українська Сафо» (так називали Марусю Чурай у дев'ятнадцятому столітті) – реальніша за багатьох реальних людей із нашої історії. Така магічна сила художнього слова, що робить у нашій свідомості художніх героїв реальнішими за живих людей.

А пісні її лишилися жити в народі. І, гадається, не тільки ті дванадцять, авторство яких щодо Чураївни доведено, їх набагато більше – можливо, є вони серед тих, які традиційно називаються народними.

(М. Слабошпицький) 311 сл.

114.

Дід Родим завжди мовчав. Не було людей довкола, мовби спервовік жив він на пустельному уділлі край шляху, що вів невідомо куди, знав Родим тільки глину та звираність полум'я в горні, мовчки ліпив свої посудини, кидав на них химерну звивистість барви, обпалював у горні й складав під очеретяним накриттям.

Нащо слова?

Замішував круто глину, кидав добрий вальок на дерев'яний вичовганий круг, перед тим розкрутивши його (пристрій для розкручування круга ногою був для Сивоока найнезбагненнішою річчю з усього, що діялося), обережно наближав до шматка глини свої широкі долоні, і глина тяглася

вгору, вивищувалася, оживала, з веселою покірливістю йшла за долонями. Слова тут були марні.

А вже згодом вступали в дію дідові пальці, мовби вигравали на гнучкій податливості глини, і з тої мовчазної музики народжувалися то гарне горнятко, то високий глек, то місткий збан, то химерна посудина на тонкому стояці. І все без слова й без мови...

Родим не казав Сивоокові ніколи нічого, не пояснював, що діється в полум'ї і на глині, на яку крізь соломинки, вставлені в турячі роги з фарбою, накраплювалися співучі барви. Не почув з його вуст малий назви жодного бога, але незабаром знав уже всіх, вловивши то раз, то вдруге з уст заброд-купців, які торгувалися з Родимом за його посуд і за його богів, і вже знав що отой чотирилиций, скупчений у мудрості своїх чотирьох ликів, повернутих на всі чотири сторони світу, – Світовид, а той гнівливий, іскряно-жовтий – то бог блискавиць Перун, а зелений, мов причаєність лісових гущавин, – пастуший покровитель Велес, а той надутий, мов купка, широконіздрий, з жадібними очима – той Сварог, верховний бог неба і світу; найліпший же для Сивоока видався Ярило, господар всього плодючого й родючого. Сивоок довго не міг збагнути, чому найближче до серця йому саме цей бог, і тільки згодом, якось випадком, підгледівши, як Родим з особливою старанністю чаклує над новим Ярилом, побачив: дід дає богові своє поличчя!

(П. Загребельний) 302 сл.

115.

Під місяцем задрімала земля, задрімав на її теплих грудях і невеличкий хутірець, найбільша утіха Кароля Романовського. Як, бувало, не виробиться чоловік, як не намучиться, яка гризота не в'їсться в серце, а прийде в цей закуток, походить між деревами, подивиться на ставок, прислухається до сумирного плескоту риби, потрогає молоденькі, ще з пушком яблука, і на душу проллються тиха задума і спокій; навіть повіриться, що надалі в житті має все бути тільки ліпшим. От і зараз, накосившись, чоловік снує і снує між деревами, хоча давно пора їхати додому, до не дуже ласкавої жінки.

Біля ставу й досі полощеться Зося: стоїть, перегнувшись на гнучкій кладці, й пере якесь шмаття. Батько підходить до доньки, вона випростується, закидає косу на спину і ледь-ледь посміхається сумними очима, на які місяць струсив дві свої росинки. Печалиться й печалиться чогось дівчина. Уже б і заміж пора йти, але не виходить, хоч і траплялись добрі люди. Мати навіть почала заїдати доньку: «Пора, дівко, на своє сідало перебиратися, бо і не стямишся, як люди перестарком назвуть».

Хліба вона, справді, не переїла – роботяща і добра дитина, але яка гризота поїдає її? Може, когось любить, а він не квапиться до неї? Так не може бути: дівчина вона гарна, навіть дрібні шляхтичі сватались, та й придане має не згірше, чим інші. Ніяк не розбереш теперішню молодь. Але так йому шкода своєї дитини. Інша мати могла б довідатись, звідки віє смутком, але його Ягна більше вміє не говорити, а вичитувати, грима-

ти й лаяти. Кароль кладе свою міцну кощаву руку на тендітне плече Зосі, заглядає їй у вічі і сам смутніє: «Ти чого, доню, все печалишся? Не хвора часом?» Дівчина здригнулася, знову пильно поглянула на батька: чи знає, що вона вже ходила до Василини, але за іншою порадою і зіллям.

(М. Стельмах) 258 сл.

116.

Григорій Левицький. «Родовий опис Олексія Розумовського»

Чи схожа родина на дерево? Чи не походять і не розвиваються від діда-прадіда діти, онуки й правнуки за тією ж закономірністю, що й гілки стовбура? Усяке порівняння, як каже народна мудрість, кульгає. Та все ж чимало істин ми краще пізнаємо саме завдяки порівнянням...

Ще в глибоку давнину виник звичай вести літописи, хронології роду. Кожне наступне покоління розповідало про себе. В архівах знаходимо чимало таких хронік, або генеалогій. Вони дають цінний матеріал не тільки для вивчення того чи іншого роду, а й певних суспільних явищ. Адже люди, сім'ї, династії були учасниками важливих історичних подій.

За літописами, проте, не завжди зручно одразу охопити всю історію роду. Представники знаменитих родин замовляли художникам, граверам наочне зображення свого роду. Так виникла традиція родовідних (або генеалогічних) дерев, які поширилися у мистецтві багатьох країн, в тому числі й українському.

Родовідні дерева на Україні з'явилися в середньовічну епоху. Кожне дерево являло собою алегорію, тобто іносказання, втілення в образі дерева поняття про рід людський.

Родини зображувалися у вигляді гілок, а члени цих родин – як галузки, листочки, плоди.

Зручною для відображення родовідних дерев була гравюра. З підготовленої гравером металевої або дерев'яної платівки (дошки) можна було зробити чимало відбитків, щоб подарувати їх родичам, знайомим. Гравюри з родовідними деревами додавалися до сімейних хронік. Але вони часто були також самостійними творами або ілюстраціями у книжках, коли в них ішлося про того чи іншого представника роду. Бувало й таке, що родовідне дерево вклеювали в книгу на тій підставі, що сім'я матеріально підтримувала друкарню, в якій книга друкувалася, чи давала кошти спеціально на видання цієї книжки. В таких випадках родовідні дерева називали донаторськими чи ктиторськими: це був неначе колективний «портрет» родини в пам'ять про її благодійну діяльність.

Родовідне дерево найчастіше зображували у вигляді лавра, пальми, дуба, а також куща винограду чи троянди, що їх цінували передусім за довговічність, красу крони і деревини, плоди і квіти.

(Д. Степовик) 309 сл.

117.

Хоч кожен з нас і прагне знати думку про нього інших, проте питання стосовно нашого «я» ми, як правило, не наважуємося поставити відкрито, а до того ще часто й не знаємо, кому їх ставити.

Як відомо, ставити такі питання й відповідати на них легше в молодому віці.

Досвід показує, що з такими питаннями, як правило, звертаються до найкращих друзів.

І все ж у жодному випадку не можна бути цілком упевненим, що відповідь, яку ви дістанете, відображатиме загальну думку. До того ж і вона з певних причин також може бути хибною. Разом з тим над усіма відповідями, які ми дістали, нам треба глибоко задуматися, ґрунтовно розібратися в них.

Третє, чому вчить досвід, це вмінню правильно ставити питання, до того ж людям компетентним. Краще, щоб питання було сформульоване таким чином: «Як ви гадаєте, що необхідно поліпшити?»

Питання слід формулювати так, щоб той, у кого питають, не сумнівався, що ви справді хочете почути про свої помилки, а не чекаєте компліментів. Якщо ж він почне говорити про позитивні сторони, ви можете його зупинити і належним чином, відповідно до обставин, показати йому, що вам цікаво було б почути про те, що ви зробили краще.

Якщо ви звикнете саме так аналізувати свою працю чи поводження з другом, знайомим або співробітником, слід чекати, що й він так само звернеться до вас, щоб почути вашу думку. Тут ви повинні пам'ятати: кожній людині приємно почути про те добре, що в ній є. Тому, вказуючи на помилку, не забувайте згадати й про позитивне. Але говоріть тільки про те позитивне, що є насправді (цього, між іншим, слід дотримуватися і в розмовах з дітьми, коли ми їх докоряємо за щось зроблене не так).

(І. Томан) 271 сл.

118.

З найдавніших часів до нас дійшла традиція езотеричних (таємних, зрозумілих лише особливо посвяченим людям) знань. Ті чи інші відомості засекречувалися з різних причин. Одні з них (скажімо, секрети ремесла) дозволяли лише вузькому колу втаємничених осіб бути монополістами у виготовленні певних виробів. Інші відомості засекречувалися від ворогів і зрозуміти їх зміст міг лише той, хто мав ключ до розшифрування тексту.

Але відома ще одна категорія знань, які, власне, і є істинно езотеричними. Йдеться про дані давньої езотеричної науки. На цю тему написано багато праць. Одні дослідники пов'язують джсрело цієї науки з легендарною, інші – з представниками позаземної цивілізації – з якоюсь невідомою людською цивілізацією, попередницею нашої, яка, як вважається, загинула за незапам'ятних часів.

Існування в стародавні часи високорозвинутої науки вгадується в багатьох давніх священних книгах і переказах, символах і зображеннях, в знаннях, які вряди-годи протягом історії з'являлись зненацька, ніби «нізвідки», не маючи якихось видимих коренів. Є свідчення, що ті знання передавались посвяченим під час таємних містерій в Стародавній Греції і Римі, на таємних зборах таких товариств, як тамплієри, розенкрейцери тощо.

Чому ж дані давньої науки було засекречено? По-перше, якби деякі потрапили до рук злочинців, могли б принести багато лиха людям. По-друге, здебільшого дані високої науки не могли бути зрозумілими і правильно використаними суспільствами, що перебували на низькому рівні

розвитку. Намагаючись зберегти і донести знання в неспотвореному вигляді через віки і тисячоліття до поколінь, які зможуть їх зрозуміти, оцінити і правильно застосувати, творці давньої науки створили спеціальну систему, покликану забезпечити, як кажуть сучасні кібернетики, «максимальну живучість і стійкість до перешкод інформації».

Надзвичайно цікаві наукові дані містяться в прихованому вигляді у православних іконах. Це джерело знань відповідає принципам езотеричного кодування: ікони ні від кого не ховаються, вони багаторазово дублювались, художники-іконописці при їх створенні керувалися певними строгими канонічними правилами.

(Р. Фурдуй) 283 сл.

119.

Дієго Веласкес. Портрет Інфанти Маргарити

Мабуть, вам доводилося чути про відомого колекціонера й дослідника мистецтва кінця дев'ятнадцятого – початку двадцятого століть Богдана Ханенка. Нащадок стародавнього козацького роду, він разом із своєю дружиною зібрав одну з найкращих на Україні колекцій живопису, скульптури, графіки, декоративного мистецтва країн Західної Європи та Азії.

Кожний твір Богдан і Варвара Ханенки купували після попереднього вивчення його мистецької вартості. Досвід колекціонування, чуття прекрасного, талант першовідкривачів поєднувалися в них із глибоким знанням світової культури. У колекції Ханенків були твори видатних митців Італії, Франції, Німеччини, Нідерландів, Іспанії, Японії, Китаю, Індії, Ірану, Великобританії, Єгипту та інших країн.

Під час поїздки до Німеччини тисяча дев'ятсот дванадцятого року Ханенко придбав портрет малолітньої Маргарити – доньки іспанського короля Філіппа Четвертого від його другого шлюбу з Маріанною Австрійською. Дитина народилася тисяча шістсот п'ятдесят першого року, їй дали подвійне ім'я – Маргарита-Тереза.

На купленому Ханенком портреті Маргариті сім-вісім років, отже, імовірний час створення картини – тисяча шістсот п'ятдесят восьмий чи тисяча шістсот п'ятдесят дев'ятий рік. Ханенко був упевнений, що придбав оригінальний твір великого іспанського живописця Дієго Веласкеса (тисяча п'ятсот дев'яносто дев'ятий – тисяча шістсот шістдесятий), придворного королівського художника, який кілька разів малював Маргариту-Терезу. Проте деякі мистецтвознавці й колекціонери вважали, що Ханенкові досталася лише добре виконана копія, а оригінал Веласкеса зберігається в музеї Прадо в Мадриді. Мадридське полотно велике за розміром. На ньому інфанту зображено в тому ж семи-восьмирічному віці. Вона в такій же розкішній, але незграбній сіро-рожевій сукні для парадних церемоній, що її бачимо і на купленому Ханенком творі з колекції Вебера.

Обидва портрети – мадридський і київський – схожі за колоритом, – аж до найменших відтінків поєднання сірого та рожевого. Сіра парча на обох портретах передана багаторазовим прописуванням рідкою фарбою, а її блиск відтворено тонко покладеними білилами.

(Д. Степовик) 277 сл.

120.

Із полотна війне таємничою чарівністю місячного сяйва, тремкою тишею теплої літньої ночі. І заполонить уяву дивна дивина. Довго перед очима у сріблястому мареві хитатимуться дівочі постаті в білих сорочках до п'ят, з пишними розпущеними косами. І гойдатиме річкова гладінь великі блюдечка білих водяних лілій.

Художник Іван Миколайович Крамський назвав свою картину «Русалки», переповівши в ній мовою пензля давню слов'янську легенду про русальний квіт – латаття біле, або, як їх у нас називають, білі водяні лілії, що обернулись на русалок.

З усіх водяних русалок у цієї слава найдзвінкіша. Бо хіба ж не заслуговує вона того?!

Коли літнім ранком приходжу до тихого озерця, де на підрум'яненому сонцем плесі сріблиться лілії, мене завжди охоплює якесь незвичайне почуття. Ніби у казку потрапив.

Взагалі, мабуть, немає такої країни, де не було б легенд про білу водяну лілію.

В Італії, наприклад, поширена легенда про красуню Мелінду, яку вкрав болотяний цар-страховисько і одружився з нею. Від того шлюбу і народилося латаття біле, пелюстки якого нагадують колір обличчя Мелінди, а тичинки – золотаві коси красуні. Кожного ранку вкриває Мелінда трясовину квітами, нагадуючи своїй згорьованій матері, що вона жива, вічно юна і царює над болотом.

А знаменна одолень-трава наших предків, виявляється, є не що інше, як ця ж рослина. Тільки в давнину, за переказами, мала вона силу незрівнянну, перемагала всілякі недуги й нечисть.

Та найбільше вірили в одолень-траву купці, посли та інші мандрівні люди. Хто лагодився в дорогу, промовляв такі слова: «Іду я в чисте поле, а в чистому полі росте одолень-трава. Одолень-трава! Не я тебе поливав, не я тебе породив; породила тебе мати сира-земля. Одолень-трава! Здолай ти злих людей, щоб злого про нас не думали, поганого не мислили; віджени ти чародія, ябедника, одолень-трава! Здолай мені гори високі, доли низькі, озера сині, береги круті, ліси темні, пеньки і колоди!...»

(З журналу) 299 сл.

121.

Львівська декоративна різьба

Приємно прогулятися старовинним містом Львовом. Звернувши з проспектів на вузькі вулички, почуваєшся в затишку, в спокої. Не кам'яні мішки, а захищені від літньої спеки й крижаних зимових вітрів, ці вулички – справжня відрада для очей. Ось незвичайно обрамлені вікна, далі – вирізьблений на камені напис, за рогом – ліплений герб колишнього власника будинку.

Чимало міст України засновані давно. Серед них і Львів, який вступив у восьме століття своєї історії. В середині тринадцятого століття галицько-волинському князеві Данилові Галицькому сподобалась захищена звідусіль невисокими горами місцевість. Невдовзі він заклав тут місто і нарік його ім'ям рідного сина Лева. Перші мешканці прижилися у м'якому

кліматі передгір'я Карпат. Кожне нове покоління прагнуло вкласти частинку своєї любові у розбудову і прикрашання міста. Ідеал величної і стриманої краси на ранньому етапі розвитку міста (тринадцяте-п'ятнадцяте століття) відповідав тяжкій добі золотоординського іга і виражався у суворих формах архітектурних пам'яток, окремі з яких збереглися у місті до нашого часу. У шістнадцятому – сімнадцятому століттях архітектура Львова урізноманітнюється, фасади будинків стають пишними й вигадливішими. В ці часи особливого розквіту набуває у Львові фігурна скульптура і декоративна різьба по каменю і дереву, яка стає невід'ємою частиною внутрішнього і зовнішього оздоблення будівель.

Той, хто поставить собі за мету неквапливо, без поспіху познайомитися з шедеврами скульптури Львова, неодмінно зупиниться перед фасадом темно-сірого будинку поблизу площі Ринок. Це каплиця львівського міщанина Георгія Боїма, споруджена в тисяча шістсот шостому – тисяча шістсот одинадцятому роках.

Що передусім привертає увагу у цій споруді? Каплиця щедро і пишно прикрашена скульптурою. На всій стіні – від землі до даху – постаті людей на повен зріст або погруддя, сюжетні сценки, геометричні й рослинні орнаменти. Коли ж пощастить потрапити всередину, вашим очам відкриється чимало вже не тільки рельєфних, як на фасаді, а й творів круглої скульптури. Це справжня поема в камені. Як треба любити мистецтво, розумітися на ньому, щоб замовити різьбярам таку велику кількість статуй, погрудних портретів тощо!

(Д. Степовик) 307 сл.

122.

Ще з ночі впала роса на кожну стеблинку, на кожний листочок і лежить там холодною окрасою. Застигли в палісаднику повні махрові жоржини. Поплелися вздовж тину кручені паничі. Ось-ось прокинуться вони від сну, розплющать повіки назустріч світанкові і заграють барвами свого цвітіння – синім, рожевим, фіалковим. Їм не поступляться ані кольорами, ані рясністю квіток славнозвісні ружі.

Тут же духмяно пахнуть жовтогарячі чорнобривці, рожеві шапки флокс, тендітні матіоли й буйна всюдисуща красоля. Все це купчиться в палісадник, розростається, цвіте, наповнює ароматом подвір'я настільки, що забиває дух розквітлих троянд, яким припало красуватися перед самісінькими вікнами охайної голубостінної хати.

Та ні ранкової роси, що вкрила собою живу зелень, ні розмаїтого цвітіння в палісаднику не помічає господар. Він оглядає рідну хату, в якій сам, з власної волі, позатуляв дошками й уламками обаполків усі вікна й сінешні двері. В його душі, коли це робив, було таке відчуття, наче забивав він міцні цвяхи не в дошки, а у віко труни, що мала навіки поховати все, чим досі жив, що любив, про що мріяв, чого досягнув своїм чесним трудом.

І ось нічого немає. Неначе в кошмарному сні, він втратив усе: щастя, радість, спокій. Там, де нещодавно лунали молоді голоси, чувся веселий сміх, а часом зривалася й пісня, – зараз все стихло, змертвіло, причаїлося в передчутті якоїсь настороженої тривоги, в чеканні чогось невідомого, але погрозливого, що невблаганно, як грозова хмара, насувалося з Заходу.

Незнана туга підкочувалася до серця, а на очі мимоволі напливала сльоза, перчило в горлі, давило груди...

Він ще раз глянув на рідну хату, притишену і якусь чужу й скорботну, мов старчиха. Зітхнув і, не поспішаючи, пішов до криниці, витяг повнеповнісіньке відро чистої води, поставив на цямрину.

Відро ледь хитнулося в руках, і через край хлюпнули рясні краплини, відбившись легким плескотом у темній глибині.

Хто знає, де й коли доведеться пити таку джерельно-прохолодну воду!

(А. Шиян) 303 сл.

123.

Гуцульщина

Гуцульщино, мальовничий краю, твою красу розбурхану збирає поет із сонцем удвох.

Багата ти піснями, що вічно родяться у ялинових зрубах, на пливучих дарабах, у вівчарських колибах, на гуцульських весіллях, у ранковій і вечірній сині, ополудні і коли сонце відпочиває. Швидкі вітри й вівчарі виграють співанки й легенди, від яких віє широтою полонин і грайливим дзюрчанням гірських струмків: то жартівлива коломийка, то журлива весільна. Сопілка, трембіта, цимбали, дримба, скрипка, бубон – все живе, все постійно оновлюється, мов нескінченна ріка. У пісні все молоде – хоч і старіє, усе живе – хоч і вмирає. У таємничих горах співає давня Лада. Вона ще й досі на лісових полянках вартує чарівне зілля. Ще живуть полохливі лісниці, що іноді обертаються в красивих дівчат і полонять жадібне серце юнака.

Довгими вечорами прядуть дівчата й намотують нитки на нові веретена. З хати монотонно вилітають пісні юності, ширяють над селом, мчать через ріку на грунь, а далі на широкі полонини, де вже палає ватра серед колиби. Навколо багаття сидять дівчата й легіні. Жартують між собою і співають.

А на Йван-день, в ніч літньої буйності, коли цвіте папороть, Гуцульщина святкує свято зілля й дерев. І ллються тут легенди, балади, казки. Дівчата сідають серед квітів у траві, сплітають віночки й співають весільних пісень на всі лади.

Замерехтіли зорі-зоряниці, озвався із дупла сич, загукала сова. Полянкою пробігли легенькі вітерці. Дерева вклонились їм і застигли. Трави застигли, папороть загасила своє сяйво, а дівчата, відсвіжені чарівною силою – росою – подякували полянці і збігли з гори.

Дівчата побігли, але не опустіли схили, доки стоять дуби – старі й молоді. Молоді – такі гінкі, струнке й коренасті! Старі – покручені, побиті бурями. Їх доля віками рвала, ламала, топтала. І хоч як їх ранили віки – вони невигубні, самі себе виліковували, бо в Карпатах дійсно така сила, таке зілля є, що смерть відступає.

Художнику, намалюй картину Гуцульщини, де гори на горах, де яри в ярах, де пахне зеленню сумерк пралісів, де вмирають старі явори, а в молодих бушує кров.

(Ю. Боршош-Кум'ятський) 316 сл.

124.

В обіймах землі і неба

Земля і небо стали дибом. Зіткнулися в страшному двобої проти своєї волі і б'ються не на життя, а на смерть.

А він ширяє поміж землею і небом, немов навіжений, і поливає землю смертоносним металом. Він син землі і жаль має до неї, але ж лютий ворог поневолив її, рідну, і доки вони не здолають фашистів – доти не знати спокою солдатам, які покликані звільнити Вітчизну від фашистської чуми.

Колись давно пастушком він, Гриць, не раз задивлявся в синє бездонне небо, в якому заливалося співуче жайвороння. І тоді небо скидалося на співучі хори, з яких лилися дивні пісні. Іноді пропливали білі хмари, ніби каравели під напнутими вітрилами...

Коли лейтенант Возний виходив з бою, під ним проносилася земля, розпластана і беззахисна, в розливі пшениць, у німому благанні дерев, які звели свої зелені руки в небо і, здавалось, благали пощади... Внизу – скупчення хат, які з висоти нагадують гнізда, схожі на ластів'ячі, а далі плетиво доріг, залізниць і рік, ніби чорні, сині й зелені жили... І все це в огні, в розвихрених сивих косах диму, який розносить вітер. І вирви, воронки від бомб та снарядів, неначе страшне струп'я землі, що видніється серед пшениць, баштанів і соняхів. І падають, падають соняшники від вибухів, ніби згаслі сонця. Тисячі сонць, від чого все меркне довкола. Чомусь ті ясноголовці нагадують йому солдатів героїчної піхоти.

Щось струснуло літак, ледь не вибило йому штурвал з рук... І лейтенант відчув, що його штурмовик падає на землю. Як же вона зустріне його? Прийме по-доброму чи вдаряться вони з Сашком востаннє об наболілі груди і вже ніколи не побачать ні землі, ні неба...

А потім уже й не пам'ятає, що було... Опритомнів від тихого шуму соснового бору. Значить, живий. Чує... Десь неподалік озвалась зозуля... Її протяжне, сумовите і м'яке «ку-ку» здалося покликом дитинства.

Невже це йому зозуля відлічує літа?..

Він уже збився з ліку. А зозуля все ще кувала. Ніби довкола не було війни... Ані його підбитого літака, ні зранених дерев...

(За І. Цюпою) 322 сл.

125.

З-за горба виступали козацькі полки. Попереду їхали музики. Одні грали на трубах і сурмах: труби були то великі, то маленькі, довгі і короткі, деякі кручені, дивної форми, і всі світилися, як золото. Інші козаки били в бубни, а бубни також були різної величини: деякі дуже великі і голосні, а інші маленькі, що дрібонько торохкотіли. Ще інші музики мали в одній руці ніби решето, а другою рукою били в нього так, як, буває, грають на весіллі. Їхали на конях і бандуристи з великими бандурами поперед собою, а пальцями водили то швиденько, то сквола. І всі грали в один раз, і хоч було їх багато, двадцять-тридцять, з інструментів виходила одна пісня. Це була дивна музика. Часом грали так сумно, так ніжно, що аж біль стискав серце і хотілося плакати, то знов починали веселої, голосної, що аж поля гомоніли, а відголос ішов світами. І шумно ставало від цієї музики, й радісно.

За музиками їхало козацьке військо. Їхали козаки в рядах, різними відділами зі старшиною. Десять козаків – то був десяток, а коло них їхав отаман. Сто козаків – се була сотня, а старшим їхав сотник, і він їхав перед своїм відділом. Тисяча козаків – се був полк, а старшиною був полковник, але в деяких полках було й більше козаків, певно, по кілька тисяч. Кожний старшина мав відзнаку своєї власті: полковники мали золочену булаву, сотники тримали в руках менші булави, пірначі, а отамани мали просто палиці, тільки деякі були з булавами. Кожний відділ козаків мав свій знак: десятки мали малі прапорці, а називали їх «значками»; сотні мали більші прапори, а найбільші і найгарніші були полкові хоругви. Козацькі прапори були різні: деякі – червоні, інші – сині, ще інші – жовті. Гарно було дивитися, як ті хоругви маяли над військом, немов летіли горою якісь дивні птахи. Деколи вітер відкривав цілий прапор, і можна було глянути, що на нім намальовано. На кожнім прапорі був інший знак: тут ангел з мечем в руці, там хрест, там знов хрест над півмісяцем; деінше намальовано козака з рушницею через плечі; то знов руку з мечем або якогось звіра, або птицю. Говорили люди, що се знаки різних міст і повітів, з яких прийшли козаки.

(З журналу) 352 сл.

126.

Іван Франко

П'ятдесят один рік минув уже, як під сільською стріхою, в хаті Якова, недалеко від села Нагуєвичі, в Галичині (в Австрії), родився Іван Франко. Сільська дитина росла серед природи. Мале хлоп'ятко по цілих днях бігало по полю, поміж високих лопухів, над невеличкою річкою з високими берегами та м'якими зеленими водоростями…

Незвичайно здатна дитина научилась в сільській школі читати по-українському, по-польському, по-німецькому. За два роки батько оддає його в город Дрогобич, в нормальну німецьку школу при монастирі…

Минуло три роки – і Франка оддали в гімназію. Науки шкільної Франко не любив, зате читав. Шевченкового «Кобзаря» вивчив напам'ять, а як став старшим, книжка зовсім захопила його. Він читав усе, що попадало під руки, без плану і без системи: Шекспіра, Шиллера, Клопштока, Гете, Гейне, Гомера, Софокла, Біблію, а з українських авторів – Стороженка, Марка Вовчка, Руданського, Панаса Мирного. Любов до книжки виявляється і в тому, що з шостого класу Франко починає збирати свою бібліотеку – і за три роки заповнив велику шафу європейськими класиками. Перші спроби писати – віршем і прозою – відносяться ще до тих часів, коли Франко був у гімназії. Тоді ще почав він збирати народні пісні. Коли, скінчивши гімназію, в тисяча вісімсот сімдесят п'ятому році молодий Франко їхав до Львівського університету, в його літературному багажі було все: і любовні вірші, і драми, і оповідання, і переклади Софокла, Гомера, «Цріель Акоста» Гуцкова, «Краледворська рукопись» і т.ін.

У Львові дев'ятнадцятирічний студент вступає до студентської громади і бере живу участь у редакції студентського журналу «Друг», де ще в тисяча вісімсот сімдесят четвертому надруковано перші вірші Франка. під-

писані псевдонімом Джеджалик. Таким робом, літературна праця Франка починається для нас тисяча вісімсот сімдесят четвертим роком.

Якою ж була література в Галичині в той час, коли почав писати Франко? Щоб краще це пояснити, вернімось трохи назад та подивімся, чим жила і цікавилася галицька інтелігенція в сімдесяті роки минулого віку. Цей час в Галичині був самим мертвим, як свідчать історики.

(М. Коцюбинський) 309 сл.

127.

Садиба Юхима Кравчини при самій луці, її щороку заливає паводок, і нічого на ній путящого не родить, хіба кормові буряки та ще коноплі. Але й коноплі виганяють, як верболіз, не на прядиво годящі, а скоріш на паливо. Про картоплю й балакати нічого: нікудишня, кормова картопля. Юхим щоосені продає її в районному містечку або в Полтаві – городянам аби велика, – а собі купує польової, піскуватої.

Зате сіна в Кравчини найкращі – густі та розкішні, косу не потягнеш, як вистигнуть. І з усякої трави. Не сіно – чай.

«Зараз таке: у кого сіно, у того й гроші», – метикує поміж дядьками Юхим і всміхається, дивлячись у землю, та підборіддя легенько пальцями помацує.

З ним погоджуються, бо всяк годен помножити чотири-п'ять копичок сіна та дві-три отави на шістдесят або й сімдесят карбованців. З грядки таких грошей не вторгуєш. Погоджуються та похвалюють Юхима у вічі. А позаочі сміються: що ж то за хазяїн, коли не примовчує про якусь там свою вигоду. Хіба розумні так роблять? Коли ти розумний, то, побудувавши, приміром, нову добру хату, не хвалися, а краще побідкайся: «Та нап'яв курінчик, холодно взимку, хоч собак ганяй. Цегла недопалена. Або – перепалена».

Уродили гарні помідори, кажи: «Негодящі сей год помідори, пов'язалося таке, як бубурішки». Всі знають, що це брехня, однак шанують, бо вважають, що то людина з розумом. Хазяїн! Або ще таке. Маєш гроші в загашнику, а тут прийшли позичати, – божися: «Та немає, чоловіче добрий, і на сіль, хай мене хрест поб'є!» Проведи позичальника з хати та ще й з порога, в спину йому докинь: «Якби ж були, то хіба б я що – пожалкував?»

Юхим цього не любить. Юхим любить навпаки. Почіпляється на його одну-єдину яблуню-райку десятків зо три яблучок – хвалиться в гурті: «А вже ж і яблук у мене вродило!.. Листя не видно. Наче бджолиний рій обсів – золотенькі такі та червонобокенькі». Або: «Ну й буряки ж у мене вдалися… Один на пуд тягне. Як цеберяччя». Піде рибу вудити – піймав чи не піймав, а прихвасне: «Сьогодні рано просидів отам на Кулинчиному… Недовго й вудив, а на дві сковороди набралося».

Незлостиві дядьки на те тільки головами підкивують, а лукавіші, тамуючи занудисту посмішку, питають: «Розкажи лишень, Юхиме, як ти линка позаторік ловив».

(Г. Тютюнник) 351 сл.

128.

Лісовий дід

Дід Кирило Похилий – лісовий дід. Лісовим дідом звуть його всі люди: і сусідні деркачівські, і всі мешканці численних навколишніх хуторів.

Людина він з себе середнього зросту і не так то, щоб уже дуже й огрядним він собі був. Голова в нього вже сива, а широка й довга борода й зовсім біла. На око хоч чиє, то дід Кирило зовсім же, зовсім не похмурий аніскільки; ні, навпаки, вид у нього ще навіть і веселий, та приємний же, приємний. В очах у нього ласкавість та добрість так і світяться, так виразно і бачаться кожному.

Дід Кирило така людина, що й народився, і виріс він собі в лісі. Було, коли він ще в колисці перебував, той тоді частенько заколихувала його не пісенька матері або сестри-дівчини, а шумлива лісова... Певно, що якби діда Кирила взяв хто-небудь та й поспитав, що він любить більше – чи самого себе, чи от той ліс свій, то він, не замислюючись, відповів би, що ліс йому дорожчий, ніж він сам собі.

Повсякчас у діда Кирила за плечима рушниця теліпається, лихенька собі, старенька, а все ж рушниця; мовляв, яка б не була, а все ж зброя, то якось із нею спокійніше ходити. Отож ходить він отак, вартує свою німу громаду і навесні, й улітку, та й восени... і взимку, коли там так неприємно, непривітно, сумно для усіх, окрім діда.

Дід Кирило, коли він у лісі, тільки тоді, певно, і живе на світі своїм справедливим життям, він тоді впивається ним, він раює тоді, він тоді все і всіх, що тільки не існує у світі нелісового, забуває. Отак ходячи по лісу, дід, було, ніколи не мовчить, ні, він усе балакає, невпинно розмовляє... із дубами, липами, осиками, з кожним з них нарізно бесіду веде. І здається дідові Кирилові тоді, що кожне із тих дерев його слухає, буцім кожне із них прислухається до його балачки і буцім усі вони тямлять його, і радіють, і горюють, зважаючи при тому, до кого він балака.

– Е, ти гарний, бойкий дубок: і рівнесенький, і несучкуватий. Еге, рости ж, рости. Нехай тобі Господь і зріст, і товщу дає. Як виростеш, то буде з тебе дуб до-о-обрячий! Отаким товстим та гіллястим ти будеш! Рости ж собі.

(О. Катренко) 357 сл.

129.

У житті людини вітри відігравали особливу роль. Тому наші пращури відповідно й прихилялися до своїх земних покровителів, щоб омилосердити їх. Один з таких прикладів – плач Ярославни. Хоч це й алегорична форма, але вона взята з практики.

У дохристиянські часи верховному богові вітрів було, очевидно, приурочене окреме свято. Точної дати, на жаль, ми не маємо. Але є всі підстави вважати, що воно припадало на двадцять восьме липня – день Курика, який християнство згодом «перейменувало» у святого Володимира.

Відтак день Курика-Вітрогона вважався святом вітрів. У давніші часи на його честь, очевидно, влаштовували різноманітні ритуали – сценічні дійства, пісні, заклинання та благання – «щоб ні вітер, ні туча, ні блискавки, ні градобій не ушкоджували збіжжя, жител, тварин та людей». В одному з етнографічних збірників з цього приводу мовиться: «Сей день святкується задля вітру: можна все робити, лише коло сіна та оборога, бо вітер геть порозмітає».

Ще донедавна люди старшого віку відводили грозові хмари численними заклинаннями та молитвами. Перед тим, як з'явитися грозі, селяни обходили обійстя, житло й посіви з іконою та страсною свічкою (деінде кидали коцюбу на поріг або підпалювали свячену вербу, проказуючи різноманітні молитви). На Закарпатті, запримітивши чорну хмару, запалювали на покуті страсну свічку і, присівши за столом, казали:

– Туче, туче, туче, красная дівице, тебе тепер прошу, у надвечір'я при моїй вечері, прийди до мене швидше від сходу і заходу, сядь зі мною за одним столом вечеряти з однієї миски й однією ложкою… Туче, туче, туче, кликав тебе до моєї вечері, ти не прийшла. Як їсти не прийшла до моєї вечері, так же тучі не можуть прийти до нас во віки віків, амінь!

Час невпинний. Багато чого зійшло в небуття. Особливо це стосується дохристиянських вірувань. Церковні приписи значною мірою знівелювали поетично-духовний пласт дайбозьких уявлень. Але й те, що дійшло до нас, говорить про живучість давніх традицій. Прикладом може бути й свято вітрів. Хоч його замінили на опікунство сіножатей і сінокосів (цей період припадає на червень), Курик-Вітрогін раніше вважався покровителем вітру. Нині важко сказати, кому він належав – Стрибогові чи котромусь з його онуків.

(За В. Скуратівським) 327 сл.

130.

Як я любив ранкові осінні тумани, бабине літо і... тишу. А ліс восени! Що може бути краще! Прекрасний ліс навесні, коли вкривається салатно-зеленими ніжними листочками; казково-чарівний взимку, закутаний в сніжні завої, незрівнянний восени. Кожний осінній день одягає дерева в інші шати… Учора ще зелені, сьогодні одягли золоту парчу клени, зачервоніло намисто калини, звисли з галузок важкі оранжеві кетяги горобини, задивились у синяву небес рожево-білі зіркаті «волові очка». Під лісом простягає фіолетові долоні бузина, наче просить зірвати її. Синіє дозрілий терен, цвітуть запізнілі квіти кульбаби і рожевого іван-чаю. У старому лісі з'явились опеньки, запахло грибами і терпким вином. За кожним легеньким подихом вітру падають перші листочки грабів, беріз, осик. Дуби з погордою дивляться на них, думають: чому так скоро? Минає день-другий – і клени поволі скидають парчевий одяг; вкриває землю листя каштанів, від тонких стовбурів ліщини відриваються мохнаті кружальця, хоч вони ще зовсім зелені.

Молитовну тишу лісу то тут, то там порушує суха галузка або їжак, який збирає листя, щоб накрити свою хатку на зиму. Десь пискне синичка, їй ніжно відповість маленький, короткохвостий корольок. У піднебессі ширяє яструб. Його журливе квиління тільки підкреслює тишу осені. У лісі сумно, але я люблю цей смуток, бо він близький душі моїй.

Люблю легенький запах диму, що лине з лану, де копають картоплю. Пастухи печуть її на багаттях з сухого бадилля, а корови бродять тут же, підбираючи то картоплину, то бур'янець. У відкритому полі видно, як бродять по свіжій ріллі чорні граки, як сумує на самотній деревині сіра ворона, загорнута в чорну хустину. Вона кутається і за кожним порухом

розпускає хвоста для рівноваги. Задивишся на ці дива – і серце затривожиться, защемить від радості… і болю.

(В. Гжицький) 277 сл.

131.

Вічна книга вічного народу

Зима тисяча вісімсот сорокового року в столиці Російської імперії Петербурзі минала, як і всі зими. З Балтійського моря налітав вологий пронизливий вітер, холодно дивилися на скуту кригою Неву розкішні палаци, вулицями снували санні екіпажі, засніженими тротуарами брели закутані у важкі дорогі шуби пихаті чиновники. Зима була, як зима, і день був, як день, – дванадцяте лютого.

Ставлячи того дня свій підпис і печатку на титульній сторінці однієї з книг – чергової в його буденній монотонній роботі, що засвідчувало дозвіл на друкування, петербурзький цензор П. Корсаков не міг навіть уявити в ту мить, що він якимось чином потрапив в історію. На титулі цієї невеликої – лише в сім поетичних творів – книжечки був зображений сліпий співець, що присів на призьбі селянської хати з кобзою в руках, а поруч – хлопчик-поводир. А праворуч – назва і автор: «Кобзар Т. Шевченка»…

Ось так і тому лишилися рядком в історії завдяки цій книзі та її авторові і цензор Корсаков, і художник, чий малюнок був на титулі, – В. Штернберг, до речі, друг Шевченка…

Мине ще дванадцять днів, і недавній кріпак, викуплений із кріпацької неволі кращими представниками російської інтелігенції, вільний слухач Петербурзької академії художеств двадцятишестирічний маляр Тарас Шевченко напише лист до свого брата Микити, в якому сповістить, що надіслав п'ятдесят карбованців грошей, запитає, як живуть рідні, попросить допомогти сестрам. Мине ще кілька днів, і у прогресивних петербурзьких газетах і журналах почнуть з'являтися перші відгуки на Шевченків «Кобзар», але й вони лишаться скупим рядком історії, та й то завдяки об'єктові рецензування. Минуть роки, і «Кобзар» озветься сполохом у серці всього народу. Мине ще сто п'ятдесят років від того лютневого дня тисяча вісімсот сорокового року, і світ вважатиме Тараса Шевченка одним із найбільших геніїв усіх часів і народів, і мільйони людей вважатимуть «Кобзар» найпершою своєю книгою, а портрет його автора, обрамлений вишиваними рушниками, висітиме майже в кожній українській хаті.

Саме ця назва – «Кобзар» – була символом глибокої, щирої народної поезії Шевченка. Ще маленьким хлопчиком бачив він у рідному черкаському краї їх, кобзарів, котрі йшли з села в село, із міста в місто, і у своїх думах та піснях оповідали про мрії та тривоги, болі і сподівання народу.

(М. Міщенко) 343 сл.

132.

Леонід Кисельов

Жив у Києві юнак цільний і світлий. Навіки залишиться в пам'яті двадцятидвохлітнім: щедро наділила його мати-природа талантом, мудрістю, чистотою, вродженою делікатністю і стриманістю, так багато йому дала, аж позаздрила, аж здивувалась своїй щедрості – і вкоротила йому

віку лейкемією. З гідністю молодого мужчини-лицаря зустрів поет її величність Костомаху, зуміла вона в нього забрати лише життя. Залишилась поезія, цільна і світла. Смутної дощової осені ми попрощались з Леонідом Кисельовим. Знову жовте листя капає на його могилу. Пам'ять зафіксувала короткі зустрічі на київських гамірних вулицях, тихі, приглушені розмови в наших домівках і, нарешті, крижане мармурове чоло. Будь проклята, смерте! І будь благословенна! Стоячи над твоєю безоднею, він був мудріший за свої молодечі літа – вереснева зрілість дихала од його стриманих строф.

Леонід Кисельов лишився в пам'яті чистою людиною, в поезії лишився поетом. Про нього вже багато писали, а ще більше будуть писати як про митця справжнього, небуденного, може, забуваючи про одне – він щойно починався і був розрахований за своїми величезними можливостями на довге творче життя, встигши лише пригубити його гіркаво-солодкого трунку.

Короткий, але надзвичайно плідний творчий шлях молодого поета був осяяний сонцем Шевченка: в різні роки і по-різному писав Леонід про Кобзаря, але завжди висока повага бриніла в його рядках, присвячених великому вчителю життя і поезії. Він сприйняв найбільшу науку, основний заповіт великих поетів – підтверджувати власним життям свої виболені строфи. Молодий поет завжди вражав чистотою свого думання, дивував умінням говорити про головне, суттєве. Делікатна стриманість вдачі, тиха юнача мудрість, безборонна вразливість молодої душі, яку то материнськи заладкує час-казкар, то над якою збиткується безбережний і безжальний світ-вітчим.

Юнак дозрівав разом зі своєю добою і намагався все дістати з перших рук, все пізнати, не звіряючись ні на кого, всьому дати свої визначення, доходити свого власного розуміння, а не обходитись загальновживаним ставленням до речей, до ідей, до світу.

Поезія стає у нього голосом душі, її найінтимніших, найпекучіших порухів.

За І. Драчем) 303 сл.

133.

Безіменно він жив. Його в нас так просто й назвали: Художник.

Ніхто не знав, звідки він приходив у нашу Тернівщину й куди потім зникав. Чули ми тільки, що замолоду цей дивний для нас чоловік навчався в академії, був у дружбі з Рєпіним і Куїнджі, а котрась із його ранніх картин нібито навіть була відзначена золотою медаллю на виставці в Парижі. Місячне світло вловив, як ніхто, потім і сам не міг своє досягнення повторити...

Золота ера успіху промайнула для Художника рано, після чого тяжко пережите нещасливе кохання ще й ще якісь житейські незлагоди закинули його в наші краї. І ось уже ми бачимо, як він мандрує звідкись польовою доріжкою в зім'ятому, старому капелюсі, в плащі, скринька з художницьким причандаллям теліпається через плече, а непроникливе, з суворими вусами обличчя його осяває ранкова зоря. Усе якось так випадало, що вона йому світить навстріч...

Відомо було, що Художник котрий уже рік носить у собі нездоланну пристрасть – знайти, що задумав! А шукає він якихось диво-фарб, таких, щоб не вицвітали. Не тьмяніли й не блякли від часу, зберігали б вічну свіжість, соковитість, чистоту тонів після дощової райдуги... Одне слово, були б, як живі!

Місячне марево Художник також ще й досі ловив, та все ж найбільше душі він докладав, щоб змалювати Надьку з дитям, вважаючи, що нічого вищого й достойнішого в житті для митця нема, як відтворити красу материнства...

(За О. Гончаром) 326 сл.

134.

Сімдесят років прожив Свирид Хорошун і ні разу в житті не стояв на базарі в ряду, щоб уторгувать свіжу копійку. Купувати доводилося: у неп – коня, у війну – сіль, сірники та саморобне мило, по війні пуд жита якось купив грядку засіяти. А торгувати не торгував, хоч і було чим: картопля родила добра і багато, цибуля, часник, огірки, яблука в садку, груші, сливи сині угорські, вишні... І все дорідне, доброго заводу ще й з молодого дерева, бо Хорошун двічі за життя садок вважай заново пересадив. Тож і родило, як напоказ. Сушилося на узвар, засипалося цукром у бутлях, щоб потім вигратись у найкраще питво – наливку. А більше роздавалося. Не всім, щоправда, а тим, кого знав Свирид за людей путніх – не хитрих, не підлабузливих, роботящих, яким був і сам: у роботі – віл, у пораді – мудрець, у компанії – співака та веселун.

За п'ятдесят своїх косарських літ нікому не поступився Свирид Хорошун першою ручкою, хоч були мужики й сильніші за нього, та, бач, не мали тої хватки в косарстві, яку мав Свирид. Стався, щоправда, раз, іще до війни, такий випадок, коли не першим вийшов Хорошун у косарській вервечці, а другим – за покійним Василем Карим. І то не тому, що Василь косив краще від Свирида. Просто голова підмовив його поставити рекорд на косовиці. Карий, бувши не з хизунів, відмовлявся, сяк і так відкараскувався, бо знав, що не перекосить Свирида, хоч і дебеліший за нього і молодший на цілих десять років. Проте голова наполіг, то довелося взятися за гуж.

Ще був Свирид найкращим барабанщиком біля машини, і коли він, а не хтось із підмінних кидав снопи в барабан, машиніст спав собі під паровиком у соломі – не боявся, що барабанщик укине цілий сніп і з маховика спаде пас чи ще щось таке трапиться од невправності подавальщика. Машина гула рівно, як вулик із бджолами.

Можна було б налічити чимало робіт, у яких Свирид Хорошун правив за першу руку, та надто вже багато їх перероблено старим за його вік.

На пенсію вийшов Свирид у шістдесят, з медаллю за добру роботу та приймачем «Рекорд», який подарувало йому правління колгоспу.

На старість зробився Хорошун скупий далі нікуди: струхла дошка в паркані – нової не вставить, хоч дощок має досить.

(Г. Тютюнник) 355 сл.

135.

Весняні квіти

Життя квітів, як відомо, починається з пролісків. Пролісок – квітка ніжна, але сміливa і нетерпляча. Ще не зійде сніг, а вже крізь весняну ніздрюватy сніго-льодовy скоринкy, прогріваючи собі тісненькy і скромнy прогалинкy, пнеться цупкий паросток, схожий на цибульку. Сьогодні це білозеленаво-жовтуватий хвостик, завтра це біло-зелена гостриця, післязавтра це вже довгий зелений листок з тоненькою стрілкою всередині. Ще за день брунька на кінці стрілочки розквітає враз твердою білою полуницею. І квітів визорює так густо, що земля знову стає біла і зимна від рясного холодного цвіту.

І негайно ж заквітовує ряст. Це вже весна. Квіти рясту – фіалкові, теплі і сонячні. І хоча тіло квітки ще тверде, напружене, готове до опертя холоду й негоді, їх дух вже ніжний, теплий, весняний. Вона вже пахне, милує око, звеселяє душу, дарує надію.

Потім з'являється жовтий козелець. Без сумніву, це вже повна весна. Квітка гаряча, як сонце. Вона м'яка й ніжна. Дух від неї йде сильний, але це вже аромат. І росте козелець вже не з чорної землі. Довкола вже не тільки торішнє пріле листя, а й зелена трава, якої три дні тому ще зовсім не було. Над козельцем вже схиляється зелена брость і молода парость.

І тоді рясно вибухає фіалковий цвіт. Густим килимом вкривають теплу землю фіалки. Вони пахнуть ніжно, радісно і хвилююче. Випростовує свої м'які волохаті пелюстки тихий сон. Стрімко зводяться легкі тремтливі дзвіночки. Все затоплює, все захоплює, все укриває войовничий, невідступний, швидкий барвінок, оспіваний у багатьох піснях. Надходить довгождане літо-літечко.

(Ю. Смолич) 288 сл.

136.

Народжена з морської піни

Маруся Чурай… Хто вона така? Яка взагалі історія її образу? Звідки такий незгасний інтерес до неї все нових і нових поколінь митців? Реальна це особа чи, може, кимось вигадана? І досі дослідники української літератури, музики, фольклору не мають щодо цього єдиної думки. Навіть відповідна стаття УРЕ позначена цими ваганнями та суперечками. Тут сказано, що Маруся Чурай – це легендарна українська співачка й поетеса й що жила вона в Полтаві в середині сімнадцятого століття. Але ж пам'ятаймо, що одне з головних значень слова «легендарний» – це вигаданий, такий, що насправді не існував. Тим більше, що далі в цій самій енциклопедичній статті сказано: «Документальних свідчень, записів, народних переказів про Марусю Чурай немає».

Власне, якраз із цього й починає свій знаменитий роман Ліна Костенко. Мовляв, тисяча шістсот п'ятдесят восьмого року в Полтаві була пожежа, і, як припускає поетеса, тоді, можливо, згоріли в магістраті судові книги, а серед них, можливо, була й справа Марусі Чурай. Уся розповідь у романі ведеться на грані легенди й реальності. Як і в деяких роботах на цю тему інших авторів, присутня заманлива, тремка невловимість. Так

взагалі буває, коли говорять чи пишуть про тих, хто творить народні пісні. Ніколи не докопаєшся, хто перший заспівав ту чи іншу народну пісню. Про авторство пісні влучно висловився Дмитро Павличко: «Пісня – максималістка, вона втікає від авторів і прагне бути або нічим, або дочкою народу».

Та хіба тільки невловимість авторства збуджує інтерес до народної пісні? На сьогодні тільки зареєстрованих налічується майже триста тисяч українських народних пісень. Таким безцінним скарбом не може похвалитися ніякий інший народ, не кажучи вже про неймовірно високу якість нашого пісенного фольклору.

Українській народній пісні властива дивовижна довершеність, музична й словесна. Це відчули геніальні композитори Моцарт, Бетховен, Ліст і плідно використали наші пісні у своїх творах. Ліст, наприклад, настільки вподобав собі пісню «Ой не ходи, Грицю», що вона надихнула його на створення фортепіанної п'єси «Українська балада», а за мотивами інших українських пісень він написав симфонічну поему.

(О. Слив'янський) 316 сл.

137.

Симиренки

Симиренки – давній козацький рід. Найперші вірогідні відомості про них пов'язані з іменем запорожця Степана, який понад двадцять років козакував на Січі, а згодом чумакував. Після того, як він разом із батьком Андрієм відмовився присягнути імператриці, їх обох на покару за таке зухвале волелюбство записали кріпаками графа Воронцова.

Син Степана – Федір Симиренко – був людиною талановитою та енергійною.

Разом із зятями, смілянськими Яхненками, також учорашніми кріпаками, він розпочав торговельну справу. Невдовзі фірма «Брати Яхненки й Симиренки» стала монополістом у торгівлі хлібом, борошном та худобою. Тисяча вісімсот сорок восьмого року Симиренко та Яхненки спорудили найпершу в Україні і взагалі в усій Російській імперії механічну пісковорафінадну цукроварню біля села Мліїв, а також машинобудівний завод, який випускав переважно обладнання для заводів і цукроварень і на якому було збудовано перші в Росії суцільнометалеві пароплави та парові двигуни. До речі, перший такий пароплав, споруджений тисяча вісімсот п'ятдесят третього року, мав назву «Українець». За видатні заслуги перед Російською імперією Федір Симиренко і брати Яхненки удостоїлися звання почесних громадян Росії, а ранг цей прирівнювався до дворянського титулу. Грамоти їм вручив сам імператор Микола І.

Отже, Федір Симиренко – один з перших українських цукропромисловців. Батькову справу після закінчення політехнічного інституту в Парижі продовжив син Платон.

Поблизу Млієва, на Платоновім хуторі, на повну потужність працював семиповерховий Городищенський цукрозавод. Поряд – завод машинобудівний. Обидва підприємства були втіленням найсучаснішої на той час технічної думки. Поблизу заводів збудували охатне містечко для робітників, воно складалося зі ста п'ятдесяти будиночків. Тут була церква, без-

платні лікарня, заводська школа, бібліотека, їдальня. Можна стверджувати, що все це було першою ластівкою так званого народного капіталізму. На жаль, унікальний експеримент українських промисловців розвитку не дістав, адже він перекреслював шовіністичний міф про «меншовартість» і «недолугість» українців. Не забули царські лакузи й того, що Платон Симиренко фінансово допомагав переслідуваному царатом Тарасові Шевченку, власним коштом здійснивши видання «Кобзаря».

(За П. Вольвачем та О. Куликом) 300 сл.

138.

Як до людей прийшла книжка

Хто з нас не любить книжки?

А давно-давно колись на світі не було книжок, бо люди не вміли ще їх робити. Сторінками найперших книжок були камені, сокири, вояцькі щити, стіни печер. На цьому всьому і писали наші предки. Бо ж не було ані паперу, ані пер чи олівців. Пізніше люди додумалися писати на глині, яку потім сушили й загартовували на вогні. Та хіба на глиняних сторінках-цеглинках багато напишеш?

Всі книжки були важкі та незручні! Коли, скажімо, якийсь учений збирався в дорогу й брав з собою дві-три таких «книги», то на них треба було мати воза. Минув час, і люди навчились робити зручніші й легші книжки – з тонкої козячої чи телячої шкіри. Першу таку книжку зробили в стародавньому місті Пергамі – через це папір із шкіри назвали пергаментом. Але що то за дорогі книжки були! На одну книжку треба було цілу череду телят. Отже, люди шукали на книжки чогось іншого. І згодом знайшли …

У далекій Африці, на берегах повноводних річок, простяглися нескінченні зарості болотяної рослини – папірусу. Той папірус люди використовували на будівництво хат. На стрічках папірусу можна було писати. Писати на сухих стеблах папірусу було зручно, але через кілька років вони так пересихали, що ламались і розсипались.

Справжній папір, схожий на той, що на ньому пишуть тепер, люди навчились робити дві тисячі років тому, але ще довго користувалися пергаментом, бо він був міцний, надійний і швидко не псувався.

Відтоді й почали в усіх країнах писати на папері.

(З журналу) 237 сл.

139.

Мудрість народних звичаїв

Народження дитини – подія надзвичайно радісна. Баба-повитуха залишала на хвіртці знак – рушник, якщо появлявся парубок, вишивану хустину, якщо народилася дівчинка.

Село сповіщали про народження дитини ще й сопілчаним співом. Як народилася дівчинка, сопілку брали калинову, до хлопця – яворову. Для першої купелі тато чи хтось інший з родини йшов з глечиком до потоку по воду. Воду брали з поточного ручая, щоб доля була незв'язаною, адже криниця чи ставок мають береги й немов окільцьовують долю: людина може весь вік потім битися, як птаха в клітці.

Воду для купелі гріли в казанку, в якім варили куліш, щоб новонародженому «поле гарно родило», і виливали в корито, де замішували тісто на хліб – новонародженому на багатство.

Поки дитина не хрещена, сорочечки їй не одягали, а завивали в пелюшки з татових чи маминих сорочок. Завивали в мамину хустку, складену вчетверо, «щоб мамин дух коло дитяти стояв», замість подушечки в колисочку складали мамину плахту – теж як оберіг.

Поки дитина не хрещена, у хату не мали права зайти чужі. Так само з нехрещеною дитиною не можна було кудись виходити. Отож новонародженого намагалися якнайшвидше охрестити. Кумів найчастіше запрошували чотирьох – «як світ має чотири сторони». Добирали їх не за багатством, а за чеснотами, адже з нечесного гріх міг перейти на дитину.

Після охрещення баба-повитуха виносила дитя з церкви і переходила на воротях посудину з розжареним вугіллям дуба (якщо хлопчик) чи берези (якщо дівчинка), щоб маля не боялося ні блискавиць, ні грому і щоб ніхто не міг новонародженому заподіяти зла.

Удома немовля з піснями розвивали і клали на кожух, щоб було кучеряве. Віншували (прославляли) бабу, на честь якої дано ім'я дівчинці, або діда, якщо його ім'ям називали хлопчика. Відтепер дитя ставало ніби її чи його продовженням перед Господом.

(З журналу) 277 сл.

140.

Художник Алімпій

На схилах біля Дніпра, неподалік од чернечих печер, закінчується спорудження знаменитого у майбутньому Успенського собору. Весь час допомагає будівничим і юний послушник монастиря на ім'я Алімпій. Та ось уже всі роботи закінчено – і собор здійнявся в сині небеса золотими банями. Тепер його розписують у середині візантійські маляри. Алімпій, звичайно ж, біля них, із зачудуванням спостерігає, як з'являються на стінах лики святих. Чимало молодих ченців допомагало майстрам розпису, чимало брали до рук пензлі, намагаючись запозичити у мовчазних візантійців їхнє мистецтво. Але пощастило тільки Алімпієві, який незабаром став художником-чудотворцем. Слава про нього вийшла зі стін монастиря й рознеслася по всій Руській землі.

Відомий історик давнини Полікарп розповідає, що кожна церква намагалася одержати ікону роботи неперевершеного Алімпія, що біля його скромної келії повсякчас стояв натовп прохачів, які приїздили до монастиря із усіх усюд Русі. Його ім'я вже за життя було оточене легендами. Так, наприклад, в одній із них мовиться про те, що коли згоріла церква, то вражені прочани побачили серед попелища цілісінькі й анітрохи не ушкоджені ікони Алімпія. Повсюдно тоді говорилося, що створене Алімпієвим пензлем непідвладне вогню, бо його береже сам Бог.

В іншій легенді розповідається про те, як прийшов одного разу до нього хворий проказою. Тоді це була зовсім невиліковна хвороба. Прийшлий благав художника: «Допоможи, ти ж зовсім близько від Бога!» Алімпій довго дивився на спотворене виразками обличчя чоловіка. Здавалося, нічо-

го тут не вдієш. Але художник узяв пензля, вмочив його у фарби й замалював виразки хворого. Потім запропонував заснути тут же. Аж до самого ранку пролежав той в обіймах сну. А коли сонце заглянуло до скромної келії, то побачило справжнє диво: з обличчя прищельця зникли виразки. Це було чисте лице здорової людини. Чудодійний Алімпіїв пензель вилікував хворого. І той не знав, як дякувати рятівникові, але художник одмовився від будь-якої винагороди. Він сказав, що чоловік повинен за те молитися Богові.

(М. Слабошпицький) 299 сл.

141.

Якось їхали човнами по Дніпру два хоробрі лицарі: Аскольд і Дір. Вони побачили гарне місто над рікою, і воно їм дуже сподобалось. Тому ввійшли до нього і сказали киянам:

– Ми будемо у вас князювати. Будемо вас боронити від нападів чужих племен, щоб ви могли спокійно господарювати, торгувати і їздити по Дніпру, на південь до Царгорода і на північ до Новгорода. За це ви будете платити нам малу данину.

Жителі Києва радо згодилися на те, і Аскольд та Дір панували як перші українські князі... Свою державу вони поширили на ті всі села і містечка, або городи, що вже тоді постали довкола Києва. Вони зібрали стільки війська, що не тільки могли боронити свою державу від нападів чужих племен і чужих князів, а й самі йшли з військом на сусідні краї, навіть аж до грецької столиці – Царгорода.

Так росла і розвивалась українська держава зі своєю столицею Києвом, що започаткував цю державу.

Київ... Русь... Україна... Ці слова з глибокою шанобою і гордістю промовляє кожний свідомий українець, бо виражають вони духовну близькість до землі своїх батьків, родоводу українського, його славної і водночас трагічної історії.

Ось уже понад 15 століть височіє на дніпровських схилах золотоверхий Київ, якому випала історична місія стати «матір'ю міст руських», «відіграти важливу роль у формуванні однієї з найбільших держав середньовічної Європи – Київської Русі». Віками витворювалася традиція йти до Києва, як колись прочани йшли до святих місць, щоб вклонитися своїм предкам, пережити духовне єднання зі своїм родом.

Софія Київська і Золоті ворота княжого міста, Видубецький монастир і Києво-Печерська лавра із залишками Успенського собору, старовинний Поділ і сивочолий Борисфен-Дніпро – все це духовні символи національної історії та культури, без яких не мислиться українська земля і шлях її народу в майбутнє.

Оглядаючи з високих київських пагорбів далекі простори поза Дніпром, дослуховуючись голосу віків, мимоволі замислюєшся: звідки ми пішли і чиї ми діти?

(За А. Лотоцьким та Р. Радишевським) 296 сл.

142.

Як досягти успіху

Більшість фахівців сходиться в тому, що досягає успіху та людина, яка вже має певний успіх. І це цілком закономірно, оскільки вона вірить

у себе, у свої сили. Для неї кожний малий успіх є сходинкою до наступного, більшого. Той, хто не звідав ніякого успіху, не має таких можливостей. Це виявляється уже з перших років навчання у школі. Ті учні, що досягли у навчанні добрих результатів, успішно закінчують школу, і ті, хто не зазнав успіху, хто не вірить у свої сили, здебільшого примиряються зі своєю роллю невстигаючого і з великими труднощами «переповзають» з класу в клас, а нерідко опиняються і поза школою. Тому завдання вчителів – дати можливість відчути успіх, віру в себе і слабким учням.

Справа, яка вам вдалася, сама по собі не така важлива, як той факт, що ви досягли успіху. Це вселяє у вас упевненість у собі, віру в свої сили. Тому намагайтеся частіше згадувати минулий успіх і, головне, пам'ятайте почуття, які ви пережили при цьому. Це створює певну «атмосферу успіху», «звичку успіху». При кожній наступній удачі згадуйте про попередні і таким чином зміцнюйте почуття впевненості в собі.

«Вчіться більше на своїх успіхах, ніж на невдачах», – пише відомий учений Б. Холдейн. Звичайно, аналізуючи будь-яку завершену справу, ви повинні з'ясувати, де вчинили правильно, а де схибили. Усвідомивши помилки, намагайтеся їх уникати надалі. Але на цьому думки про невдачу викиньте з голови і займайтеся краще аналізом методики виконання успішно завершених справ, щоб убезпечити себе від невдач у майбутньому.

Кажуть, коли І. Павлова студенти запитали, які передумови успіху та як його досягти, він відповів: «Треба любити те, що робиш, і йти вперед крок за кроком». Добре запам'ятайте ці слова. Але ніяке натхнення не допоможе, якщо ми, взявшись за якусь справу, не будемо в ній наполегливо просуватися вперед, крок за кроком.

(І. Томан) 290 сл.

143.

Хліб на столі

За всіх часів і у всіх народів було найбільшою святістю, коли лежав хліб на столі. Його присутність народжувала поетів і митців, сприяла появі пісень і дум, продовжувала родовід, і навпаки, коли він зникав, – неодмінно приходило лихо.

Нині вже мало хто з молодших вміє випікати хліб. Відходить в історію, призабувається це давнє ремесло, хоч порівняно недавно кожна сільська господиня готувала в хатній печі ні з чим не зрівнянні духмяні паляниці.

З давніх часів батьки привчали дітей своїх до традицій берегти хліб. Паляниця, за добрим українським звичаєм, мала неодмінно лежати на столі, і ніхто, навіть діти, не насмілювався покласти її догори. Хліб був мірилом життя, визначальником людських достатків, повсякденної культури.

Ще з пелюшок дитину привчали любити й шанувати хліб. Будь-яке свято чи обряд не обходилися без паляниці. Народжувалася дитина – йшли з хлібом, виряджали сина в далеку дорогу – і мати ув'язувала в рушник житній окраєць, справляли весілля чи будували хату – неодмінно приходили з книшем. Дорогих гостей також зустрічали хлібом-сіллю…

Хліб на столі. Зайшовши до хати, возрадуймося його присутністю, освятімося його терпким запахом, віддамо шану тим, хто зростив його,

рукам, котрі подарували духмяні, схожі на сонце паляниці. Хай завжди він – совість наша – буде в хаті, як диво, лежатиме прикритий вишитим рушником, свіжий та святий. Знімімо перед ним капелюхи, уклонімося, аби одвічно він був на нашому столі, щоб не черствів, бо, як кажуть у народі, коли черствіє хліб, то і душі черствіють, а відтак, якщо черствіють душі, неодмінно зачерствіє хліб – наша совість. Це одвічне, як життя.

(В. Скуратівський) 245 сл.

144.

На початку зими ходити Олесеві до школи можна двома стежками: одна бором, друга – річкою. Сюди зручніше, та в зазимки лід на річці тоненький, так і зяє чорною прірвою. Тому кожного разу, коли Олесь виходить з дому, мати наказує йому:

– Гляди ж, сину, річкою не йди. Там ще лід молодий.

Олесь смирно стоїть біля порога, слухає. Він ще малий, головою ледь до клямки дістає. Очі в нього чорні, глибокі, як вода в затінку, дивляться широко, немов одразу хочуть збагнути увесь світ.

Олесь любить зиму. Йому подобається робити перші протопти в заметах, знімати снігові очіпки з кілків у тинах – вони стають тоді голі та сором'язливі, як стрижені допризовники.

Іще любить Олесь малювати на снігу всяку всячину. Присяде навпочіпки й водить пальцем сюди, туди. Дивись, хата виходить, з бовдура дим валує, а на тину півень горланить, розчепіривши дзьоба ножицями.

В бору снігу мало. То там, то сям проглядає крізь порошу трава з примерзлими до землі зеленими чубчиками, стримлять низенькі пеньки з жовтуватою, немов старий мед, смілкою на зрізах. Тихо навкруги й затишно. Тільки часом шелесне по гіллі вальок снігу, струшений вітром з верховіття. Десь неподалік чути: цюк-цюк-цюк, – дятел порається. Олесь нахиляється, крекче, пильно мружить око. Пальтечко в нього товсте, а сам тонкий; важко нахилятись: дух спирає, під очима набряка, тому кожен сучок птицею вздрівається.

Аж он під старою сосною латка шишок рябіє. Ба! Ще одна впала. Ось де він, дроворуб! Олесь стає навшпиньки й крадькома пнеться на косогір.

Зачувши людину, дятел перестав цюкати, повів гартованим дзьобом з боку в бік і націлив його на Олеся: чого тобі тутечки? Здригнувся, хльоснув крилом по корі і зник, залишивши у вузенькому дуплі шишку. Олесь хотів дістати її і покуштувать, та передумав – і притулився вухом до стовбура. Його ледве помітно розгойдувало, під корою щось жалібно скрипіло, а внизу під підошвами у Олеся ворушилось коріння – помирає сосна…

(Г. Тютюнник) 309 сл.

145.

Іван Богун

Ім'я прославленого героя визвольної війни 1648 – 1654 років, одного з найвидатніших козацьких полковників Івана Богуна назавжди залишиться на скрижалях нашої історії. Улюбленець свого народу, ревний захисник його інтересів, він до останньої хвилини був непохитний у своїй відданості і помер як герой. Богдан Хмельницький цілком покладався на нього у

найскладніших військових ситуаціях. Богун був блискучим майстром маневрування і застосування найрізноманітніших тактичних прийомів. Цим він постійно наганяв страх на польських воєначальників, які під час переговорів із Хмельницьким вживали обов'язкову умову видачі їм Богуна.

Вірогідних даних про його життя залишилося, на жаль, дуже мало.

Талант полководця і особисту хоробрість Богун виявляв завжди. Так було під час Берестецької битви у червні 1651 року, коли українська армія після зради кримського хана, котрий залишив поле бою і захопив у полон Хмельницького, потрапила в скрутне становище. У цій ситуації козаки обирають гетьманом Івана Богуна, який вживає всіх заходів, щоб перетворити козацький табір на неприступну фортецю. Завдяки рішучості й винахідливості Богуна козаки збудували через непрохідне болото й річку три переправи, по яких і вдалося ціною великих втрат вивести військо з оточення.

Тисяча шістсот п'ятдесят п'ятого року Богун вписав ще одну героїчну сторінку в історію визвольної війни, керуючи обороною Умані, яку не вдалося взяти полякам. Він так укріпив цю фортецю, що польські воєначальники порівнювали її з голландською Бредою, що вважалася тоді зразком військово-інженерної майстерності.

Все своє життя Іван Богун воював проти ворогів українського народу і цим заслужив у нього вічну славу. Пам'ять про народного героя збереглася в піснях, художніх творах.

(За І. Лисенком) 252 сл.

146.

З року в рік не одне покоління криничан топтало весняні стежки на південь. Як голодні птахи, пускались вони у простір, маючи свої звичні, добре вивчені бурлацькі маршрути. Ішли здебільшого за Самару, в синельниківські степи, а там уже і розбрідались хто куди, на все літо, до перших осінніх заморозків. Цієї весни валка підібралася переважно з молоді, свіжої, міцноногої, настроєної іти хоч до моря в пошуках кращого найму. Вирішено було не розсипатися, як раніше, по самарських хуторах, не зупинятися по колоніях, а пробиватися далі, в глибінь Таврії, сягнути самої Каховки, легендарної заробітчанської столиці.

Через ярмаркових людей – то з Говтви, то з Решетилівки, то з Турбаїв – все частіше докочувались про Каховку різні чутки: одні гудили її, інші, навпаки, запевняли, що тільки в Каховці справжні вільготи, аж там дають за людину те, чого вона варта.

Правда, Каховка була десь на краю світу, з глухих Криничок дороги туди до ладу ніхто не знав, та хіба молодим це перепона. Язик доведе! Доводить же прочан до Києва, то доведе й заробітчан до Каховки.

Наслухавшись від дорослих розмов про Каховку, Данько щедро оповивав її серпанком власних мрій, по-хлоп'ячому нестримних, химерних. Каховка поставала перед ним як біле, веселе місто-ярмарок, у пишній зелені, у каруселях, у весняних барвистих райдугах, під якими кожному щастить, під які тільки ступиш, як у кишенях тобі вже задзвенять легендарні таврійські червінці.

Крізь напічне віконце, ще замережане морозом, Каховку можна було побачити, якою забажаєш.

Пролизавши язиком замерзлу шибку, сягаючи оком за небокрай, Данько бачив уже свою Каховку містом щастя, де всі люди ходять у нових чоботях, де замість ячників їдять калачі та паски і ніхто нікого не кривдить.

(О. Гончар) 261 сл.

147.

Андрій підвівся з пенька, на якому відпочивав після ходи по крутій багнюці, розшукав між кущами свого човна. За день води убуло: на тому місці, де вона стояла зранку, залишилася тільки гривка сухих очеретяних сопілок, розбубнявілих сучків і порожніх равликів. Човен лежав на березі, присмоктаний мулом. Ціпок, яким він був прикований до вільхи, натягло: видно, повінь, покидаючи цю місцину, хотіла забрати з собою й човна, та не подужала прив'язі…

Андрій одмотав ціпок – на вільховій корі залишилася від нього червона попруга – і поволік човна до води, грузнучи кирзовими чобітьми в зеленій муляці.

Доки дістався до заплави, упрів і примостився на корму передихнути. Додому не поспішав, хоч за день добре зголоднів і виморився біля трактора; возив до корівника підстилку, допомагаючи жінкам скидати й накидати важкі солом'яні брили. Від нього й зараз пахло солодом злежаної соломи, соляркою і вистудженим потом.

На сухому пагорбі по той бік річища маячило село, майже зо всіх боків обступлене тихим, оранжевим, як і небо, паводком. Там бубоніло радіо, співали півні, низько слався дим, розбавляючи лугове повітря гірким тліном торішньої огудини.

Андрій упізнав і свою хату, але не відчув при цьому отого солодкого, щемкого поклику рідної оселі, який ще зовсім недавно гнав його підтюпцем додому.

З того дня, як він назавжди відстебнув од шитого офіцерського пояса кортик і пішов на трактор, теща зненавиділа його, почала звати на «ви», і хата, немов зрозумівши свою господиню, спохмурніла й заклякла в німому презирстві…

Над обрієм дотліла і згасла сонячна заграва. Наступила та передвечірня пора, коли повітря стає джерельно-прозорим і навіть непомітні досі тоненькі дубчаки, що там і сям стриміли у заплавах, набрали соковитих контурів і непорушно відбилися на воді, створюючи враження бездонної глибочини. Роса потягла з вологих трав густий дух вимороженої бодяги, в'ялої бугили і пожухлого мокрого сіна, що позалишалося в кущах по торішній косовиці.

(Г. Тютюнник) 292 сл.

148.

Наступного дня криничани найнялися. Аж полегшало відразу на душі: вже не стоятимуть на розпутті, не битимуться в сумнівах, дорога віднині була їм визначена. Більшість інших валок теж понаймалися в цей день, до того ж за досить терпиму плату, вчорашня рада отаманів, хоч і була

розігнана, все-таки встигла настрахати наймачів, позначившись певною мірою на загальній ярмарковій ситуації. Сам факт скликання ради вже був серйозною пересторогою для наймачів. Тривога серед них посилювалась ще іншою обставиною. Хтось із заробітчан розпустив по ярмарку чутку, нібито в Каховку ось-ось мають прибути наймачі з Кубані, які, до речі, не раз уже перехоплювали в таврійських поміщиків робочу силу. Вірогідність цих чуток ніхто не брався перевіряти: не до того було наполоханим прикажчикам. Кожен поспішав передусім забезпечити себе строковиками, щоб і справді не пошитися в дурні.

Набір строковиків відбувався цього дня не зовсім звичайно. Незвичайним було вже те, що вранці ніхто з заробітчанських отаманів не побіг на гору до наймацьких контор, довелося самим наймачам спускатися до Дніпра, вести переговори на місці. Це вже само по собі дещо значило! Одна річ, коли ти, захекавшись, бігаєш за прикажчиком чи, напинаючись всіма жилами, товпишся до його вікна, і зовсім інша річ, коли він сам, позичивши в сірка очей, поспішає до тебе на берег, а ти стоїш собі з приятелями-отаманами біля води, спокійно куриш та попльовуєш.

Про Асканію серед заробітчан, особливо серед молоді, що вперше прийшла в Таврію, вже ходило чимало різних чуток.

Одні гудили, ще навіть не побувавши там, інші, з чужих слів, уже хвалили. Дивовижний нібито маєток, нічим не схожий на решту таврійських економій. Серед безмежного голого степу раптом, наче з марева, розкішний гай перед вами встає. Живі, справжні дуби шумлять на степових вітрах. В найпекучішу спеку – вода свіжа, артезіани б'ють, чорні лебеді по ставках плавають, райські птиці співають у вітах дерев! І хоч заморські птиці, як відомо, співають насамперед панам, але ж і тобі не заборонено буде послухати ввечері на дозвіллі! Хай птиці – то розвага, але свіжа вода, зелений холодок у степу – все це для строковика неабищо. Крім того, і ціну асканійський прикажчик змушений був давати сьогодні не гіршу за інших, чому ж не стати?

(О. Гончар) 346 сл.

149.

Як нестримно летить час! Здається, лише вчора ми тішилися новорічними святами, а вже почався лютий – останній місяць зими. Хоч за своїм характером він і найконозистіший, та однаково сонце повертає на весну – день уже збільшився майже на три години; тому, як мудро підмічено в народі, лютневий сніг весною пахне.

У багатьох народів, зокрема і в нас до прийняття християнства, останній місяць зими завершував річний цикл. Це ж стосувалося й давніх римлян, у яких назва останнього місяця року означала «очищення» (по-латинському «фебраріус»). Нею і до сьогодні користується більшість європейців. Серед слов'янських народів мають «власні» назви поляки, серби й хорвати.

На Україні, як і в Білорусі, офіційно закріпилося слово «лютий». Його етимологічне коріння пов'язане з конкретними реаліями. Як стверджує відоме прислів'я, це пора надмірних контрастів – вітрів, морозів, снігів, відлиг та переметів. Проте в давніший час на Україні так називали січень.

Лише наприкінці минулого століття остаточна назва «лютий» закріпилася за другим місяцем.

Поруч з офіційною в багатьох регіонах України користувалися діалектними накличками. Переважна їх більшість характеризує сувору й конозисту вдачу місяця – сніжень, лютень, крутень, зимобор, бокогрій, криводоріг, межень. Яків Головацький зафіксував серед західноукраїнських говірок і такі назви: казибрід, казидорога – од лексичного «казитися», тобто впадати в лють, скаженіти; саме це визначення, здається, найповніше відтворює природний характер лютого.

З останнім місяцем зими у хліборобів закінчувався і традиційний зимовий відпочинок. Селяни починали готуватися до весни – вивозити на поля гній, перевіряти на схожість зерно, лаштувати сільськогосподарський реманент. Тому з лютим міцно пов'язані й народні передбачення погоди: які будуть весна й літо, чи защедрить врожаєм рік грядущий?..

На останній місяць зими припадало кілька свят, в які намагалися завбачати погоду. Одним з таких був Юхимів день. Якщо він був вітряним, то літо передбачалося дощовим. Тому намагалися відповідно і профілювати рід занять. Народне прислів'я радило: «якщо мокре літо, то тримай корівку, а як сухе – купуй бджілку».

І все ж найбільше вірили в пророчість Стрітення – особливо пошанованого свята в лютому.

(За В. Скуратівським) 310 сл.

150.

Хто винен?

Хто винен у економічній кризі, що призвела до злиднів? Хто винен у безпринципності та аморальності суспільства? Хто винен у тім, що говориться одне, а робиться інше?

Може, відповідальність за те, що з нами сталося, слід покласти на наших батьків? Тих, кого ми любимо і не любити не можемо?

Ну хіба ж не мусить відповідати кожне покоління за те, що відбувалося за його життя? Хіба ж не є відповідальними ті, хто міг щось змінити, але не змінив, міг сказати, але не сказав, або ж сказав, але так, що краще б промовчав? Усі відповідальні за своє життя, за своє минуле! Отже, батьки, діди, прадіди винні перед нами?

Немає поколінь поганих чи гарних, як немає поганих чи гарних народів. Є порядні чи непорядні, боягузливі чи сміливі, чесні чи нечесні представники народів, представники поколінь. Тому й не слід усіх одним миром мазати.

Що можна закинути Василеві Стусові? За що ганьбити Володимира Висоцького?

Чи був у змозі твій батько відвернути чорнобильську біду?

Чи спроможний був твій дід протистояти культу особи Сталіна? Чи зумів би твій прадід «не допустити» голодомору та «протистояти» колективізації? Звичайно, в історичному плані кожен відповідальний за все. Та це не вина попередніх поколінь, це їхня біда. Біда, яку й ми успадкували.

То, виходить, усім протистояти і усіх любити? Ні, просто відрізняти тих, у кого не було можливостей протистояти, а то й не ставало сил на

протест, від тих, хто хоче користуватися людською бідою, будяком розростаючись на народній недолі. Хіба сьогодні таких мало?

До речі, одним миром мазати неприпустимо жодне покоління. Покоління дітей теж.

Що зробив особисто ти, щоб подолати й зупинити навколо себе хамство, жорстокість, бездушність? Схопив за руку злодія? Покарав кривдника? Що зробив ти сьогодні, щоб вже твій син через двадцять років не картався запитанням: «Як ставитися до батька? Адже він винен...»

151. (І. Бестужев-Лада) 290 сл.

Весняні пташки

Щороку в теплі дні місяця квітня, коли дерева в гаях одягаються в зелену одежу, а яблуні, груші та вишні вкриваються білим цвітом, на небі з'являються, мов темні стьожки: вони швидко опускаються то знову піднімаються вгору, неначе колихаються в повітрі, – то цілі зграї ластівок, що завітали до нас з теплих країв.

Побачивши їх у себе, ми можемо напевне сказати, що морози вже не вернуться, бо ластівки це добре знають і ніколи не помиляються.

Перший клопіт для ластівки-мандрівниці – це знайти свою давнішню домівку, своє покинуте торік гніздечко, поправити його, а якщо воно зруйноване, то й нове зробити.

Так розміщаються всі вони, кожна пара в своєму, і залишаються в нас на п'ять або на шість місяців.

Ластівочки – розумні створіння, дуже добре вгадують погоду. Один вчений, добрий знавець їх життя, розказує про таку пригоду, що сталась десь у Франції. Була осінь, місяць листопад, але ще було досить тепло. Коли це година почала мінятись: сонце сховалось, подув вітер. Раптом з усіх куточків злетілася сила ластівок, і посідали всі на церкву; всі вони щось безупинно щебетали, немовби молоді сперечалися зі старими, бо то ж старі їх умовляли якомога швидше покидати місце. Отож далі всі згодились. І ось неначе ціла темна хмарка полетіла на південь. Не пройшло й п'яти годин після того, як над місцем полилася така злива, що немов зчинився цілий потоп! Ластівки вибрали якраз влучний час, бо на другий день вони б не знайшли б жодної комашки – всі були знищені водою.

Мати-ластівка дуже любить своїх діток і не жаліє свого життя, щоб врятувати їх, як їм щось лихе загрожує.

Люди бачили, як ластівка кидалась у полум'я, коли горів той будинок, де під стріхою було кубельце з її діточками.

Находить вона й шлях до своїх діток, хоч би й здалека. Дослідувачі її життя завозили її за кілька верств від кубельця, та ластівка його знаходила! Розумне, миле створіння, і люди люблять її, навіть думають, що вона приносить з собою щастя тому, під чиєю стріхою збудує своє гніздечко. Весела, спритна, ніжна й гарненька пташка, що віщує своїм поворотом теплі сонячні дні. Людям так подобалась її вдача, що вони й своїх любих звуть «ластівкою».

(«Українознавство») 350 сл.

152.

У Гордія Кошари сім'я була невеличка: дванадцятеро дітей. Четверо, слава богу[1], померли, а восьмеро жерли хліб святий і стугоніли зимою на печі, як вівці в загоні. Як стануть, бувало, виплигувати в одних льолях на обід або снідання, то аж п'яти холонуть: от-от потрощать зубами стіл на тріски. Жив Гордій бідно, дітей годував картоплею та кашею. Наллє жінка в ринку, обліплять її діти і хлюпаються в ній ложками, як утята в рясці.

Минали роки, росли діти. Одні діти повиходили заміж, інші поженилися. Залишився Гордій удвох із Мотрею при своєму наймолодшому синові – Денисові. Та не було їм ні спокою, ні затишку на старість: вдався Денис безжалісним, лінивим, грубим і злодійкуватим. Працював у колгоспі, як за якусь провину, і більше всього промишляв полюванням. Літом бив качок, зимою – зайців і приблудних собак, здирав шкури, чинбарив і продавав хутірським хлопцям на бубни. Від постійного спілкування з тваринами виробилися у Дениса звірячі повадки: мав він такий тонкий нюх, що по запаху диму міг безпомилково визначити, у чиїй хаті смажиться сало, а в чиїй печеться свіжий хліб на капустяних листках. Були в нього сильні ноги, які ніколи не знали втоми, і мав він ще одну рису, яку навіть трудно було йому приписати, дивлячись на його вайлувату, лініву у всіх рухах постать: вміння надзвичайно швидко, майже блискавично переходити від млявого, сонного стану до звірувато-хижого, спритного, зібраного, готового в любу секунду зробити стрибок і настигнути свою жертву.

Іде Денис по полю переваги-ваги, голова як приліплена, очі в щілинках, рушниця десь аж за плечима теліпається. Раптом – шелесь що-небудь – Денис голову в плечі, рушницю в руку – бах-бах! І є заєць. Як до землі пришиє. Лежить бідний косий і не ворушиться.

Але таким Денис був лише на полюванні, а в звичайному житті – ледацюг. Вічно він запізнювався на роботу або і зовсім не виходив, а те, що робив, все рівно треба було після нього переробляти.

(Г. Тютюнник) 308 сл.

153.

Якось у двері скромного помешкання матері Терези постукала її колишня студентка. «Матінко, – мовила дівчина, – якщо ви приймете мене, я хотіла б приєднатися до вас і працювати для бідарів». «Я не маю права відмовити тобі, – відповіла мати Тереза, – проте нелегкий цей шлях. Щоб служити Богові через допомогу найнещаснішим, тобі доведеться зректися всього і себе самої».

Помоливши, дівчина вбралась у простий біло-блакитний одяг, як в матері Терези, і приєдналась до своєї наставниці, щоб лікувати хворих. Як і мати Тереза, вона перейняла суворий аскетичний триб життя, що засвідчував солідарність із покривдженими.

Так почала свою діяльність майбутня релігійна конгрегація Посланниць Милосердя.

---

[1] Слова «Бог», «Спаситель», «Господь», «Всевишній» подаються в авторському написанні.

Сотні зневажених, покинутих, осиротілих і злиденних чули лагідний голос і відчували теплі доторки матері Терези. Самотні, нужденні й умирущі діставали від неї справжню поміч, засновану на її глибокій шані до людей і непохитній вірі в неоціненність кожного людського життя.

Хоч мати Тереза любила весь світ і почувалася щасливою будь-де, наймилішою її серцю лишалася все ж таки Калькутта в Західній Бенгалії. Англія, Італія і США (країни, що їх вона відвідувала найчастіше) мали значний вплив на місію подвижниці. Ніколи вона не приїздила туди туристкою, завжди – посланницею від бідарів, виявляючи вдячність за щедрі доброчинства громадян на користь знедолених. Ні за яких обставин не просила вона грошей, а просто подавала переконливий приклад людяності й християнської віри, сіючи добро повними пригорщами.

Її скромна присутність повсякчас підтверджувала незаперечну істину, якою вона керувалася в житті: «Найбільше щастя – це віддавати себе іншим».

Мати Тереза часто наголошувала, що вона не шукає людей, котрі жертвували б тільки гроші чи матеріальні блага. Радше вона шукала тих, хто дарував би найцінніше, – самих себе. І відтручувала осіб, що обмежувалися пожертвою своїх лишків, рам'я чи зужитого непотребу. Для улюблених своїх бідаків вона потребувала того, що є найбільш значущим у житті кожної людини, – часу. Часу, щоб запропонувати дар дружби самотнім, розраду – згорьованим, визнання – зневаженим.

Життя Марії Терези, цього мужнього борця за гідність людського життя, цілком може бути однією з найвидатніших історій усіх часів і народів.

(З газети) 318 сл.

154.

Прислухаючись до дальшої розмови, Корденко відчув, як кров ринула йому до серця і до голови, на якій волосся готове було стати дибом, жах підіймався йому з глибини душі. З подальшої розмови з'ясувалось, що вбитий той син Тартаренка, що напередодні приїхав додому, а той, кого він мав убити, нікуди й не їздив і завжди жив тут. Помилка? О, як це жахливо! Корденко ледь стримався, щоб не застогнати. Газета випала йому з рук. Під загравою, що панувала в душі, меркла всяка здорова думка, гинула кожна спроба зрозуміти те безглуздє й жорстоке, що насувалося на душу. Він убив не того, кого було треба! Убив найстаршого сина, що сам був революціонером, попався, сидів у тюрмі, тоді був висланий до Сибіру, якось утік звідтіля і, перебираючись за кордон, заїхав до батька... Помилка! Розум настільки був забитий однією думкою, що тепер розрослася до важкого безформного стогону, який лежав у душі, випивав жадібно її соки, все ріс, всю її гнітив, сповнював ущерть собою і міг розірвати її.

– Нас ждуть на засідання! – промовив до Антона товариш, що саме підійшов.

Корденко якось байдуже - незрозуміло подивився на нього. Проте його ждали, він має бути там... Він устав, і обоє вийшли.

У партії уже встигли дізнатися, що вбито не того. Спершу всі напустились на Корденка, а коли побачили, як це вплинуло на нього, замовкли.

Його почали підбадьорювати, упевняючи, що з кожним може статись таке безглуздя. У партії поклали написати листа з вибаченням до батьків убитого. Із засідання Корденко вийшов зовсім ніби спокійним.

У своїй кімнаті він, не засвічуючи світла, кинувся на ліжко, уткнув голову в подушку і затих. На нього напливло обличчя вбитого Тартаренка: одне око заплющилось, а друге дивилось з безтямним, звірячим, шаленим жахом, повним здивування. У руках Корденко почув тремтіння тіла, що бореться зі смертю, далі побачив усього Тартаренка, яким він був у ту хвилину, коли Антін ударив ножем...

Корденко схопився з ліжка. Він почув, як стигла кров йому в жилах.

(За О. Плющем) 311 сл.

155.

Дзвін

Осінньої ночі 1932 року в таврійське село Лебедиху приїхали представники з області, щоб зробити важливу справу – закрити церкву. Домовилися, як закривати, куди зносити церковні речі. Приїжджі були сповнені завзяття й оптимізму. Місцевий же голова сільради зустрів цю звістку безрадісно, сумніваючись. Ні, він не вірив у Бога, бо був учителем, комуністом. Але він знав своє село, кожного з людей, їхні звичаї, все те, що пов'язувало односельців із церквою. Дзвін, немовби камертон, споконвіків настроював на певний лад весь багатоголосий хор людей. Під його розмірений, соковитий, густий голос вони народжувались, виростали, йшли в мандри по світу шукати кращої долі й поверталися ні з чим знову до нього, налагоджували своє життя, любились, народжували дітей, старіли і вмирали. І ніхто не пам'ятав, коли ж народився сам дзвін. Він для всіх був як сама вічність, як зоряне небо темної таврійської ночі – без кінця і краю, як сам таврійський степ, як безкінечний рід людський. Він був у кожного в душі. Змінювали один одного дзвонарі, священнослужителі, прихожани, тільки він був вічний, володів усіма і всім, доки чутно було його голос, міг зібрати всіх докупи біля себе на майдані в разі радісних подій чи на сполох, чи на смуток.

Але завтра ці двоє хочуть самі зібрати людей і вирішувати їх долю. А що буде далі? Кажуть, проведуть радіо, воно й замінить дзвона. А хіба не можна так, щоб і радіо, і дзвін? Ні, кажуть, радіо – це культурна революція, а дзвін – це контрреволюція, релігія.

Пішли руйнувати церкву. Піднялись наверх. А дзвона немає. Хтось випередив їх і зняв його. Ніхто не знав, куди подівся дзвін. Лише надвечір у дніпровських плавнях задзвонило щось сумно, боляче, немов із того світу.

(За Ю. Богуцьким) 280 сл.

156.

Собака Вовк

Килині давно хотілося завести собаку. Та попадалися все плохенькі, безголосі, що їх дрючком не розворушкаєш. У Килини вони довго не втримувались.

Вовк потрапив до неї кілька років тому, їхали через село солдати й були з ними собаки. Були це псюги великі, сильні, породисті. Солдати чогось там зупинились, зупинилась і Килина, кудись там ідучи.

– Слухай, – сказав їй рудобровий старшина. – Тут пес приболів у дорозі, ти його доглянь. Може, в тебе очуняє, бо в нас однаково здохне. Вовком звати його.

Килина взяла Вовка за повідець, і він пішов за нею, ніби так ходив усе життя... Прив'язала його коло будки до кілка, й собака зразу ліг на бік, і в його непорушних очах застигла мука.

Килині стало неймовірно шкода цього нещасного пса. Давала їсти, проте Вовк ні до чого не торкався. Але не здох, вижив-таки. Через кілька днів почав пити з черпака, а там і звівся на ноги. Килина спершу і не впізнала його: аж підріс на високих лапах і страхав ребрами.

З Вовком їй стало надійніше. І всі в селі, побачивши цього великого мовчазного пса, одностайно впевнилися, що він не дасть скривдити свою хазяйку.

Якось Килину покликали на весілля. Вовка, хоч Килина й хотіла його прогнати, сусідська дівчинка Оля зачинила в сусідній кімнаті.

Дорослі сиділи за столом, діти лазили попід столом, ховалися, весь час сміялися... Тоді побігли з хати надвір.

Невдовзі голосно загавкав у сусідній кімнаті Вовк. Усі почули, як він дряпається в двері. Гавкав і підвивав, ніби скаржився на щось чи передчував біду.

– Та хай йому добро, такому скаженому, – сказала сусідка, зводячись. – Випущу, а то наче по душі грабається.

За півгодини малий Ігорьок убіг до хати й знову почав лазити під столом.

– А де Оля? – спитав хтось із гостей.

– Ви мене хочете обманути, – засміявся з-під столу Ігорьок. – Вона десь тут ховається, ви обманюєте.

Раптом на порозі став Вовк і загавкав. Тоді відступив назад у сіни, але не переставав гавкати.

– Та він кличе надвір, давайте вийдемо! – сказав молодий, зводячись.

Усі вийшли надвір, а Вовк відступав перед ними і гавкав. Коли спинилися, він побіг до колодязя. Підійшли гуртом. Вовк передніми лапами сперся на дерев'яні цямрини, ніби хотів кинутись у воду.

(Є. Гуцало) 340 сл.

157.

Але дня не було – була ніч. Така ніч, яка ще в її житті не траплялась. Вгорі, мов із скла прозорого, – небо. І неправдоподібно великі зорі. Мільярди зірок без кінця спливали з бездонних глибин, лягаючи на Яринчині очі. А між землею і небом, вже по цей бік отієї скляної прозорості, майже в зеніті, гойдався величезний, мов з іншого світу позичений, місяць. І стільки світла лилося з нього, то болісно було дивитись очам. Щось нереальне, щось наче з казки було в оцій із срібного сяйва витканій ночі. І дерева, й будинок, і Медова гора – все мовби рухалось, мовби пливло, тихенько погойдуючись; Яринка мимоволі вхопилась за дерево, що росло коло дверей, дерево враз ожило, срібним дзвоном озвалося листя, *а під корою запульсував теплий сік.*

Глянула Яринка вниз – весь виселок купався у сяйві. Подивилася далі – з-за високих тополь виглядало посріблене море. Воно наче спухло, здіймаючись назустріч великому місяцеві, сягне неба, а тоді опаде й велетенською хвилею накотить на берег. І весь простір довкола сповитий тишею. Напоєний тишею, пронизаний тишею. Такою величезною тишею, що все заніміло, боячись і дихнути, щонайменший звук – і вона сніговою лавиною обвалиться на весь оцей світ.

Дивовижне відчуття стало проймати Яринку, наче вона теж вся зіткана з цього срібного сяйва. І вже не підвладна законам, які досі тяжіли над нею. От махне руками й полине, вся до кінця розчинившись у просторі, в сріблястому мерехтінні, й опуститься невагомою хмарою аж на он тих горах, що бовваніють далеко попереду. Або поверне в бік моря, ковзаючи нечутно над хвилями.

І, відчуваючи власну прозорість, власну легкість і дивовижну розкутість, наче вона вже й не була Яринкою, не була вже й людиною, а до кінця належала оцій ночі, мерехтінню оцьому сріблястому, немов відгукуючись на владний чийсь поклик, що в ній залунав, перетнула двір, вийшла на вулицю.

(А. Дімаров) 289 сл.

158.

Сім'ю Вихорів зустрів також цей свіжий луговий запах. Побризкані росою трави стояли тихі, принишклі, бо ранок був теж тихий та безвітряний і обіцяв сонячний жаркий день. Сонце уже зійшло, але його ще не було видно із-за темного лугу; небо освітилося ясно і погожо, і луг теж посвітлішав і прихорошився. Уже горіли мохнатими і червоними як жар шапками будяки, дихаючи солодким медвяним душком; цілими озерами поміж зелених трав біліли соромливі «невісточки» в жовтих шапочках і білих віночках з пелюсточок навколо голівок; виплітався та спалахував іскрою петрів батіг; розпарена нічною задухою, гостро і нудливо смерділа бо́лиголова, яка то тут, то там здіймалася вище всіх на своєму товстому і порожньому стовбурі, увінчаному тоненькими, схожими на віття кропу, гіллячками; іноді посеред луки розкішно кущився верболіз, схожий здаля на копицю сіна; над ним уже кружляли чайки, вишукували вранішню поживу на сніданок. Близькість ріки відчувалась особливо виразно не тільки по тому свіжому холодному повітрі, яким віяло з очеретів, а й по щедрій росі на травах, яка бризкала людям на руки і на ноги світлими льодяними краплями, таємничістю звуків, властивих для кожного приріччя: тихим бульканням, коротким раптовим плюскотом, якимось шарудінням, схожим на чиїсь хитрі кроки. Може, то лисиця вигулювала очеретами, а може, вовк-сіроманець підшукував собі посухіший острівець, щоб розташуватися там на цілоденний відпочинок та подрімати на сонечку після тяжких і невдалих нічних мандрів.

Коли Вихори прийшли на луг, там ще не було велелюдно, тільки за кущами чулося шаркання чиєїсь коси, крізь зелень було видно, як біліє сорочка косаря.

«О, хтось ранній, – завидькувато зауважив Йонька. – Ану, піди, Уляно, глянь, хто там».

Йонька забрів із косою в густу траву і, поплювавши в руки, став на покіс.

(Г. Тютюнник) 267 сл.

159.

У Христофорівці осінню ще не пахло: вся широка заплава вгору і вниз по Інгулу зеленіла так буйно і завзято, наче осока й очерети тільки ще набиралися сили. Купи верб вдалині важко клубочилися над шумовинням воронуватих комишевих султанів та де-не-де яскраво синіли поміж осокою річкові плеса, немов клапті неба попадали колись ненароком та й лишилися там лежати назавжди. Берегом, при самій воді, м'яко і зручно влігся моріжок, по якому так і хотілося пройти босоніж, бо ноги наші і досі пам'ятають ту прохолодну і м'яку розкіш, яку дарували нам трави в далекому дитинстві.

По всій долині, коли глянеш на неї з гори, з крутого узвозу від христофорівських виноградників, все мліло в синюватій прозорій імлі: і далекі села правобережжя, і золотаві скирти поза темними лісосмугами, і лабріївська гряда, біляста від капусти, палахкотюча від помідорів, уже визбираних, уже складених на купи в м'яку шелестючу солому. Останні помідори цього літа! Останні його дари! Прощай, літо! Прощай, миле літечко! Тебе довго тепер не буде. І яке б ти не було засушливе, і скільки б не було нарікань на твою шпарку сердечність, на сонячно-степову надмірність – усе це згадуватиметься восени і взимку як рай.

Так, у Христофорівці ще було літо. І жовтень у долині Інгулу ні на що не поклав ще свою руку, заніс її, тримав угорі, в синім яснім небі, пускаючи над зеленою тихою долиною довгі пасма бабиного літа, блискучого, повільного і сумного. Скоро йому це набридне і він не зупинить важких хмар, що ходять і ходять довкола і десь далекими горизонтами. Скоро й павутини на бабине літо не стане, і щедра рука жовтня зомліє. І як тільки він опустить її, одразу ж осінь підкрадеться й сюди. І пожовкнуть довгі коси осоки, чари-комиші поблякнуть, і верби пустять по вітрах і водах м'яке і вузеньке листячко, що попливе-полине і не вернеться вже ніколи.

(О. Сизоненко) 325 сл.

160.

… Над цим пейзажем він працював давно, етюд написав восени під Псковом, поблизу колишнього чоловічого монастиря, від якого лишилися самі руїни, і щоразу, коли повертався до незакінченого пейзажу, бентега проймала його тривогою непевної втрати.

На полотні був яскравий прощальний день при кінці жовтня, біле сонце стояло низько, крізніло між стовбурами далеких беріз, що на косогорі проти сонця здавались чорними. Задимав вітер і оголяв покинутий монастирський сад, зовсім літнє блакитне небо з літніми хмаринами сяяло над ворушким верховіттям дерев, над зруйнованою кам'яною стіною, освітленою збоку. Одиноке яблуко лежало в траві під стіною і ледь видніло з-під налиплого листя.

Так, він був сам-один на околиці того монастиря, стояв тоді сонячний, сухий, просторий день, густо шуміло, переливалось золотом ще не

опале листя на старих кленах, мела багряна метелиця по зарослих стежинах саду, і все було прозоре, свіже, прощальне. Чому прощальне? Чому після п'ятого десятка літ, а найбільше у яскраві, сухі, дзвінкі дні осені, він не міг позбутися відчуття, що й з ним невдовзі станеться те, що сталося з мільйонами інших людей, які так само, як і він, ходили ось по таких зарослих стежках поблизу інших стін, з сумною насолодою вдихали жовтневий холодок іншого обвітреного, занедбаного саду, з тією ж думкою про неспромогу одвернути розставання назавжди? Чи думав про це Врубель або Нестеров? А може, в пізнанні тендітності й недовговічності краси, всього сущого на світі, його радісної миті є великий обман життя і великий солодкий самообман, в якому промайне теплий промінчик щастя, рятівна надія на щось таке, що буде після нас...

Може, красу ми усвідомлюємо лише у фатальний, нерішучий момент її зародження (ранок, перехід у полудень, початок сутінок, кінець грози, перший сніг) і перед її неминучим зникненням, прив'яданням, на грані кінця і початку, на краю безодні?

Нема нічого недовговічнішого за красу, але як болісно, що в кожному зародженні прекрасного є його кінець, його смерть, день умирає у вечорі, молодість у старості, любов в охолодженні й байдужості. І тільки спіймана мить краси, в якій уже незримий зародок приреченості, – найсолодша брехня і разом незгода з коротким земним строком, віра в сталість, у здоров'я, в безсмертя, як і велика наївність всього людського життя.

(Ю. Бондарєв) 347 сл.

161.

Хата наша, батьківська й дідівська, старовинна, з плетеним бовдуром і без віконниць, стояла над шляхом, що веде з Полтави до Гадяча. Стояла при самій греблі – вся у вербах, берестах, жовтій акації та бузині. Одразу ж за глухою стіною, мало не від призьби й до самої річки, лежав родючий низовий сінокіс, трава на ньому виганяла ледь не по очкур косареві. По весні, коли розливалася повінь, каламутні грунські води підступали аж до хати, і дід наш Василь Феодулович із трьома синами Павлом, Михайлом та Филимоном боронилися від потопу загатою з гною.

Хата була простора, як загін. Стояли в ній жовта нефарбована лава, стіл, високий чорний комод, побитий шашелем, і дерев'яне ліжко душ на чотири; під ним ішов димохід від грубки, взимку її топили на ніч, щоб спати було тепліш. Крім великої хати, була ще хатина й комора. В хатині наш із Григорієм батько, Михайло Васильович, середульний з-поміж трьох братів, теслярував: робив меблі, прості, селянські, діжки, ступи, возики тощо.

З хатою нашою – зараз від неї й сліду не лишилось – пов'язаний у мене перший спогад про Григорія Тютюнника, або, як його звали тоді в селі, – Ігоря Буденного.

Я побачив його з вікна, біля якого грівся проти сонця, – стрункого, чубатого, з гордовито одкинутою назад і трохи набік головою, і хтось, уже не пригадую, хто саме, сказав мені:

– Ото твій брат пішов.

Потім я дізнався, що він «копія Михайло», себто батько наш.

Від того часу й по сей день образ батька в моїй уяві нероздільний з образом Григорія. Я з'єднав їх до купи – Григорієву зовнішність та манери й те, що чув про батькову вдачу або вигадав сам, і вийшов тато, якого я не пам'ятаю і не знаю навіть, який він був із себе, бо єдине його фото (він не любив фотографуватися) загубилося.

Я не випадково почав розповідь про Григорія з батькової хати. Їй, мені здається, Тютюнник багато чим зобов'язаний як письменник, а надто як автор «Виру». Та й сам він говорив про це не раз.

Я згадую тут цих людей тому, що переконаний: сільські типи, характери, імпровізовані нами, були знахідкою, вдячним матеріалом і своєрідною школою для майбутнього автора «Виру». А Павло Гречаний, Гнат Рева, окремі бувальщини й деталі сільського побуту списані немовби з уст Павла, Филимона та Михайла Тютюнників.

(Г. Тютюнник) 363 сл.

162.

Чого ж нині, на зламі століть і тисячоліть, ми не співаємо прекрасних пісень, що здобули світову славу? І в селах, і в містах не співаємо? У вечірні години відпочинку або святкового дня в колі друзів, а то й на самоті? Коли на душі сумно й у хвилини радості – чого не кличемо собі на розраду народну пісню?

Чого нинішнє естрадне верещання, як та сірчана кислота, проїдає, нищить частину юних душ, а відтак буйним будяччям проростає національний нігілізм, тобто зневажливе ставлення до неперебутніх цінностей українського мистецтва, зокрема й народно-пісенного? Дехто пояснює, що, мовляв, нічого опиратися, бо самі потреби життя виправдовують саме таку тенденцію, яка передбачає витіснення усталених норм і традицій і, якщо хочете, навіть конфлікт із консервативно настроєним суспільством. Звичайно, куди легше, вигідніше, прибутковіше плисти за течією, тобто за модою. Пішла мода на щось там, хай і невластиве нашій природі – слухай, співай і не оглядайся. Одначе слід пам'ятати, що то шлях сердець холодних, чужих справжньому мистецтву, яке завжди в підоснові своїй має національні начала.

Тож із здивуванням знову запитуєш себе: чого в наш час та ще на тлі таких епохальних перемін у національній історії мовчать народні піснетворці? Чи перевелися в нас люди такого, як у Марусі Чурай, душевно-емоційного складу? Мабуть, ні. Таких особистостей немало і в наші дні. Інша річ, що вони, можливо, не бачать у свого сучасника потреби в їхній пісенній творчості. А не бачать, певне, тому, що естрадний примітив затопив геть усе довкола, сильно приглушуючи такий попит. Нині можна говорити про неспростований факт: насаджування невибагливої, розрахованої на нерозвинені смаки музики, що її китайці небезпідставно охрестили державоруїнницькою, діє в нас уже на повну силу.

Де ти, сучасна Чураївно? Ми знаємо, що ти десь серед нас. Нові твої пісні, твій голос пророчий порятує нас від могили й забуття. Збудить до усвідомлення людської й національної гідності. Ми ж бо свято віримо: хоч би й у легенді своїй – ти вічно реальна.

(За О. Сливинським) 310 сл.

163.

Культура мовної поведінки – своєрідне дзеркало людини. Її зовнішнє, а значить і внутрішнє інтелектуальне обличчя. Здається, що лихого в тому, коли, прилучаючись до товариства, новачок, хвацько піднявши руку, вигукує: «Салют, братія!» чи, скажімо, протягуючи руку, міцно тисне її незнайомому: «Добридень, друже!» і отримує взамін панібратське: «Привіт, старий!»

Начебто все тут правильно: люди хочуть виявити товариськість, невимушеність у стосунках. Та це тільки нам так здається. Насправді ж мовні викрутаси, особливо у формах вітань, підривають справжню взаємоповагу, доречну стриманість у виявленні почуттів, яких у багатьох випадках ще ж і нема. З покручами не так уже й легко вести боротьбу. Як, скажімо, позбавитися «салютів», «привітів», зневажливого «очкарик», «старий», «предок», «чувиха» та багато іншого?

Чистоту мовної поведінки, етикету можна порівняти із пшеничним ланом. Однієї весняної днини, коли піднялася в ріст пшениця, мама сказала: «Ходімо, доки не пізно, прополемо її». І яке було здивування, коли разом з волошками ненька висмикувала високе, що йшло поверх пшениці, поросля жита.

– Навіщо його виривати, адже це теж хліб?

– Воно, звичайно, так, – одказала ненька, – але через рік-другий його розведеться стільки, що то вже буде не пшениця, а різносій.

Від невміння чи від байдужості наш мовний етикет, на жаль, добряче засмітився всіляким різносієм.

Той, хто байдужий до нашої повсякденної мови, знає, який убогий вигляд мають мовні покручі, слова-паразити. Недотримання, порушення чи нехтування елементарними правилами неодмінно призводять до лихослів'я, брутальних висловів, нецензурщини.

(В. Скуратівський) 221 сл.

164.

Тестамент

У вишитій багрянцем широкополій сорочці по узгір'ях ступав жовтень. Зривав листя з дерев і стелив багатобарвну ковдру на стежках і полянах.

Патлата груша-дичка, що росла обіч Семенишиного саду, усипана тисячами мідяків. В гіллі пурхали зграйки перелітних пташок. Вони співали журних пісень – прощалися з садом, полем і лісом, де знаходили привілля ціле літо і куди знову повернуться після снігу й березневих морозів.

Дятел заклопотано підстрибував на дуплястому стовбурі яблуні. Підкидаючи голівкою в червоній шапочці, вистукував «тук-тук...тук-тук...».

В теплі осінні дні бабці Семенисі любо лежати в саду. Вранці, як тільки бачила крізь закурені шиби, що зійшло сонечко, просила сина, аби виніс її надвір. Невістка була рада такому бажанню Семенихи. Син Гаврило брав матір на руки і виносив. Під яблунею, що розкинула крону, мов золотом переткане шатро, Гаврило клав матір на постіль-дощанку, на якій лежала суха папороть.

Між гілками яблуні Семениха знаходила клаптик синього неба, і її нехитра уява малювала картину: дерев'яніють руки і ноги, останній раз зітхає і заплющує очі. Душа легко покидає змучене хворобою тіло і поміж гілок у супроводі ангелів піднімається на небо...

Сонце спокійно пливло гірським небом, щедро розливаючи на осінню землю тепло. На стежку, що вела від хати в сад, падало, пробиваючись крізь кислаті крони яблунь, світло.

Від криниці за хатою, біля джерела, дзюрчав потічок. Він не пересихав навіть в спеку липневих днів, а восени після перших дощів ставав бадьорішим і голоснішим. Його дзюркіт нагадував вічне життя, і чомусь саме зараз його таким помітив Гаврило. Шепіт потічка серед гнітючої тиші заспокоював його душу. Гаврило підійшов до криниці. Постояв хвильку, а потім устами припав до холодної води. Підвівшись, сів на поросту зеленим мохом брилу. Задивився в чисту воду, яка непомітно, але настирливо і постійно виливалася з землі. Зайва текла через вінця і неслась вниз по кам'янистому схилу.

(І. Чендей) 289 сл.

165.

Рожі

У склянці, тонко різаній, прозорій, наповненій аж по сам край свіжою водою, стояли вони...

Темно-червона, окружена листками, що недбало звисали, горіла пурпурою. Розцвілася розкішно, упоювалася сама собою; принаджувала до себе і ждала неспокійно. Зараз коло неї, мов під охороною маленьких, трохи потвердих, темно-зелених листків, тулилася блідо-рожева рожа, що тільки наполовину розцвілася. Вона ще перед кількома хвилями була пуп'янком, а тепер...вона була повна поетичного почуття – рожа, до котрої усміхається полудень зі своїми різнобарвними метеликами...

Крайні листки її були напоєні темно-рожевою краскою, але середущі тільки якби почервонілися від рожевого подиху. Ніжна і запашна, і несказанно непорочна, сперлася вона на темно-червону рожу, притулилася і несвідомо допоминалася, аби її взяти в обійми.

Коло них стояла біла.

Обтулена свіжими зеленими листками, вона тонула в собі, а проте чула, що живе. Ледве прочуваючи своє барвне окруження, сіяла невинністю і чистотою і пахла так чудово, що зелені листки здержали свій віддих і в нестямі пили її солодощі...

Коло сеї рожі і центифолії заховався один-однісінький матово-жовтий пуп'янок.

...Та рожа звисала геть поза край склянки. І великі, майже блискучі листки хилилися довкола неї ніжно та намагалися якнайближче притулитися до неї. Але вона, тяжко засумована та прибита незаспокоєною тугою, і поглядом на них не кинула. Все дивилася вниз, схиливши головку, якби лякалася з якого боку несподіваного блиску в її зачинену душу, чого вона ніколи в світі не стерпіла би.

Її великі листки з краю скрутилися, незамітно потемніли і передчасом зів'яли... Коло неї дві грубошиї дикі рожі з ясно-зеленими листками.

Стіл, що на нім склянка стоїть, із білого мармуру. Тло – брунатно-золоте. Тут же і прислонена засвічена лампа. Повітря – парне. Чи вони дрімали? Ледве. Виглядали так, якби радше ждали чогось нового, чогось казкового...

...Напроти стояло навстіж відчинене високе вузьке готицьке вікно, за ним тонуть у темряві велети дерева, а над ним простерлося небо, покрите грізними хмарами.

(О. Кобилянська) 304 сл.

166.

Місто стояло над морем, біле, пронизане сонцем і солоними вітрами. Вижухлі акації і платани супроводжували проспекти і вулички, іноді збиралися докупи в невеличкі сквери, даючи прохолоду і тінь громадянам міста Приморського в літні дні. Вечорами, здається, всі, хто лиш міг рухатися, виходили на Південний бульвар або вмощувалися на стільчиках біля своїх будинків, пили газовану воду, їли виноград і дині, ласували морозивом, пережовували портові новини, бо все життя громадян Приморського було пов'язане з морем і портом.

Якщо не в кожній квартирі, то в кожному будинку або дворі завжди когось чекали чи проводжали в море. З морем було пов'язано не тільки існування десятків тисяч людей, а й життя їх близьких, тому й стосунки між людьми були прості, довірливі, без зайвих церемоній. Хлопчаки, як тільки спиналися на ноги, натягували на себе смугасті тільняшки і, мабуть, не скидали їх ніколи, незалежно від того, чи ставали потім моряками, чи скромними бухгалтерами або інженерами, вантажниками чи продавцями. Старші носили широченні боцманки із золотими крабами. Ці кашкети пасували і до чорного костюма, і просто до білої сорочки. Приморчани були людьми з гарячим темпераментом, і класти їм пальця в рот не рекомендувалось. Якщо вже когось піднімуть на кпини чи вилають, то це запам'ятається.

У місті розмовляли українською, російською, грецькою, єврейською, грузинською мовами і ще своєю, приморською, яка зародилася бозна-коли. Шиплячі вимовлялися м'яко, любили звертатися в третій особі однини чи множини і, перш ніж відповісти на якесь питання, неодмінно запитували самі.

(М. Зарудний) 234 сл.

167.

Інтерес у навколишніх державах до української пісні та її творців був надзвичайно великий. Було всім дивно й незрозуміло: хто конкретно творить такі пісенні перли? Невже справді на це здатні простий українець чи українка, які на час того підвищеного інтересу були здебільшого неписьменними кріпаками? Навіть пішов був такий собі фантастичний поголос, що українські народні піні виринають з морської піни, бо ж у чорноморських глибинах живуть схожі на дельфінів істоти, які, мовляв, і створюють оте пісенне диво. А чумаки, що приїжджають до моря по сіль, підхоплюють ті пісні й по всій Україні розвозять. Так чи інакше, а в пошуках авторства українських пісень доходило майже до ажіотажу...

І от російський письменник О. Шаховський тисяча вісімсот тридцять дев'ятого року видає, правда, дуже посередню, повість «Маруся, малороссийская Сафо», у якій до суто побутово-мелодраматичного сюжету балади «Ой не ходи, Грицю» додає події української історії сімнадцятого століття, а Марусю показує авторкою чудових пісень.

Відомий і вельми авторитетний дослідник українського фольклору Григорій Нудьга з цього приводу писав, що таки немає жодного документа чи переказу, навіть невиразної легенди про те, що така співачка й поетеса жила, «просто підроблятися під історичну дійсність тоді було модно», а пісні, які нібито створила Маруся, автор повісті О. Шаховський «майже всі списав з «Малороссийских песен», виданих у 1827 році Максимовичем». А поки що на основі тільки повісті О.Шаховського з'явилася в пресі ще й стаття іншого автора, де вже докладно описано сам процес створення Марусею пісні «Ой не ходи, Грицю». І саме це стало приводом для того, що ім'я Марусі Чурай було навіть внесено до «Библиографического словаря русских писательниц» Голицина. А тим часом Маруся Чурай, як переконує нас той же Г.Нудьга, – це всього-на-всього «літературний образ, як Наталка Полтавка, Тарас Бульба та багато інших, про яких ніхто з дослідників літератури не вважиться писати як про реальні історичні особи».

Отже, йдеться про містифікацію? Хай так. Якщо талановито здійснена, втілена у високохудожній твір, то чом же їй не бути прийнятою до золотого фонду нашої літератури?

(За О. Сливинським) 323 сл.

168.

Спогад про Тараса Григоровича Шевченка

Тарас Шевченко народився серед степів дніпровських, і там з молоком матері всмоктав любов до батьківщини, її легенди, її поетичні пісні. Сумна пісня звучала в убогій хаті; гойдалася вбога колиска, мати уривала спів...і гарячі, щирі сльози капали на його обличчя; мати брала на руки, сповитого в лахміття, і пленталася із ним на панщину в спеку і негоду.

Підростаючи, він слухав уже козацькі пісні й розповіді старого діда – сучасника, а може, й сподвижника гайдамаків, і зринали перед його очима криваві сцени, сповнені жаху й відваги.

Усе гартувало цю душу. Життя його, від народження, було сповнене то горем, то драмою, то поезією. Життєві знегоди були для нього не розповіддю, а дійсністю; злидні й лиха доля переслідували і його, і все, що йому було близьке. Поетичне і дійсне життя народу, зливаючись в одне, відбивалося в його душі.

Ясна і чесна душа поета викликала до себе цілковите співчуття; але він був жорстоко позбавлений любові й дружби... Відірваний від батьківщини і рідних, закинутий далеко від друзів, він самотньо мучився в глушині безрадісної пустелі, не маючи духу озирнутися на свою жахливу долю. Так минуло десять довгих, нескінченних років; десять років життя поета!.. Ці десять років ще за життя були могилою, з усією розкладаючою силою своєю.

Шевченко ніколи на говорив про свої поневіряння. Інколи, розповідаючи якийсь смішний епізод із свого тогочасного життя, він викликав

жалість; обличчя його затьмарювалося від огидних спогадів, які ображали людину й ставили її, в хвилини падіння, нижче від тварини.

Гробова сирість, темрява і духота могили в тих роках його мучеництва.

Не вистачає мужності читати його щоденник. Нічого страхітливішого, глухішого, безвідраднішого уявити собі не можна. Яке треба мати добре, чисте серце, щоб не занепасти й витримати до кінця! Муки його, своєю тривалістю, були жахливіші й обурливіші за всі муки, яких зазнавали герої України. Протягом десяти років його вбивали, душили; він захлинався в багні.

(Л. Жемчужников) 300 сл.

169.

Легенда про блакитний барвінок

Ще за тих часів, коли в Карпатах люди поклонялись язичницьким богам, теплої купальської ночі молодь бавилась біля яскравої ватри. А потім дівчата, співаючи, опускали в швидкі води Черемоша барвисті вінки. Нехай пливуть до милого, хай зв'яжуть серця вірним коханням на все життя.

Однієї такої ночі дівчата плели вінки, слухаючи пісню хвиль Черемоша, ловлячи голоси ставних легенів, котрі гуляли на березі ріки.

Ось вінки і сплетені. Лунко сміючись, веселою ватагою побігли юні чарівниці до Черемоша, аби кинути вінки на воду. Пливіть, мовляв, віночки, до щасливого берега кохання.

Лише Лади, наймолодшої і найвродливішої, не було серед дівчат. Вона так захопилася збиранням квітів, що забрела далеко в ліс та й заблукала. Злякалася Лада, опинившись сама-самісінька в нічному лісі. Почала гукати-кликати своїх подруг. Та дарма, лише таємниче відлуння відгукувалося на її голос.

А ніч, ця чудова купальська ніч, творила в лісі справжні дива: чулися голоси якихось незнаних птахів, на галявині, що світилася феєричним сяйвом, завели свій танок лісові дівчата, мавки. А під темними кущами розквітали небачені квіти. Вони розкривали свої ніжні пелюстки і сяяли сріблясто, манили до себе, ніби обіцяючи розкрити якусь незвідану таємницю.

Нахилилася Лада, зірвала квітку, вплела до свого барвистого вінка. І сталося диво: засвітився вінок голубуватим світлом. Замість різнобарвних лісових квітів постали у вінку темно-зелені гладенькі листочки, а з-поміж них виглянули ніжно-блакитні п'ятипелюсткові квіти.

І почула дівчина тихий голос, народжений нічним вітерцем:

– Пам'ятай, Ладо, що п'ять пелюсток цієї квітки – то п'ять засад щасливого подружнього життя. Запам'ятай їх і збережи в серці своєму на все життя: перша пелюстка – то краса, друга – ніжність, третя – незабутність, четверта – злагода, п'ята – вірність. Будь щаслива!..

(За І. Мамчуром) 258 сл.

170.

Доньки Ярослава Мудрого

У Софійському соборі в Києві відвідувачі довго простоюють перед однією з найкращих фресок. На ній зображено князя Ярослава Мудрого,

його дружину Ірину та їхніх дітей. Синів і доньок князь виховував серед книг, і вони виросли справді освіченими людьми. Літописець відзначав, що Ярослав Мудрий населяв книжною мудрістю серця всіх близьких йому людей.

Донькам київського князя судилися незвичайні долі. Анна вийшла заміж за короля Франції Генріха І. До нього через далекі відстані долинула слава про незвичайну вроду й розум доньки Ярослава Мудрого. І він послав у землі Русі своїх посланців, які просили у князя руки його доньки. Як свідчать зарубіжні історики, першого разу Ярослав відмовив французькому королеві. І лише через якийсь час, 1048 року, він дав дозвіл на шлюб Анни з Генріхом. І ось у Парижі з'явилася кавалькада вершників, які супроводжували екіпаж Анни Ярославни. А через три роки відбулося весілля. Донька Ярослава Мудрого стала королевою Франції.

Коли її чоловік помер, а син був ще малим, Анна стала на чолі французької держави. Вона підписувала всі важливі папери, чітко виводячи на них кирилицею: «Мати короля». Останній підпис уже перед самою смертю – «Анна Королева». До речі, на багатьох тодішніх документах поряд з її підписами стоять хрестики Генріхових чиновників і його самого – всі вони були неписьменними.

Анна привезла до Франції багато книг з бібліотеки свого батька. Читала їх сама, вчила читати свого сина й французьких дітей. Навіть до нинішніх днів збереглася одна з тих книг. Називається вона «Реймське євангеліє».

Деякі французькі історики вважають, що перед смертю Анна Ярославна повернулася до Києва. На одній із її статуй навіть вибито напис: «Анна повернулася на землю своїх предків». Але ні в яких французьких документах про це не говориться. Мовчать і давньоруські літописи. А вони навряд чи могли б обминути такий помітний факт із життя княжого двору, як приїзд Анни Ярославни, королеви Франції.

(М. Слабошпицький) 297 сл.

171.

Перед хатою цвітуть гвоздики. Насаджені дбайливою дівочою рукою, вони змагаються з пишними тубільними саранками – червоними, жовтими, фіалковими, що розбіглися скрізь по схилу до річки і перегукуються пишними кольорами серед безлічі інших квітів у морі яскравої зелені, буйної і соковитої. Великими суцільними масивами рожевіє плакун. А з-за хати повиходили черемхи і стоять, як заквітчані дівчата, стережуть невеличкий город і пасіку – десятків зо два вуликів.

Кругом хати снують бджоли; кругом хати квіти. На землі і вгорі – всюди квіти. І всюди є діло для робочих золотих працівничок, для цих сонячних комах. І над річкою он цвітуть черемхи, вдивляються в бистру воду, слухають, як булькає вона по камінцях. Це там, унизу.

Перед хатою – плай. Двір не двір – вибитий плай. Не обгороджений ніяким тином і без ніяких воріт. Бо тут усе це двір і все це господа – всі ці нетрі, що розіллялись навколо сизого високого пасма гір, яке обійшло здалеку хату дугою.

Стара, але дебела ще хата, рублена з доброго дерева, з різьбленим ґанком і такими ж наличниками коло вікон, крита ґонтом, стоїть на схилі сопки і дивиться усіма чотирма, вікнами на річечку, що тече внизу, і далі – на синє бескеття Сіхоте-Аліня.

Праворуч – дебела комора з омшаником, повітка для коней, корівник, стіжок сіна, обгороджений латами, ще якісь будівлі. Ліворуч – город, теж обгороджений в одну лату, ще й глечик стирчить на ближнім стовпці. В городі картопля, соняшники, а просто над самою річечкою – якась комірчина: то лазня.

Оце і вся господа. І вона одна тут на великому просторі. До найближчого селища, що зветься Копитонівка і складається з кількох таких хат, понад п'ятдесят кілометрів.

(І. Багряний) 258 сл.

172.

Морським воротам України, місту Одесі, вже за своїм географічним розташуванням судилося стати містом музеїв. Морські шляхи зв'язали Одесу з порівняно недалеким Середземним морем, береги якого були колискою найдавніших цивілізацій. Бурхливий розвиток науки археології у вісімнадцятому і особливо у дев'ятнадцятому столітті сприяв розвиткові громадського і приватного колекціонування.

Вже на початку дев'ятнадцятого століття одеські колекціонери могли похвалитися багатьма визначними творами мистецтва, придбаними за кордоном або у приїжджих купців, колекціонерів, учених. І коли тисяча вісімсот двадцять п'ятого року було засновано міський музей старожитностей, багато з них подарували музею найкращі і найцінніші речі. А через чотирнадцять років при новоствореному Товаристві історії і старожитностей починає формуватися нова музейна колекція, яка поповнювалася переважно знахідками, виявленими під час археологічних розкопок у Північному Причорномор'ї. Тисяча вісімсот п'ятдесят восьмого року музей при Товаристві об'єднали з міським. Ще одним важливим центром збирання старожитностей стає заснований тисяча вісімсот шістдесят п'ятого року Одеський (Новоросійський) університет, в якому протягом другої половини дев'ятнадцятого століття сформувалася одна з кращих на Україні і в Росії шкіл археологічної науки. І якщо міський музей славився переважно своєю античною колекцією (зразками мистецтва стародавніх Греції й Риму), а музей при Товаристві історії і старожитностей – пам'ятниками Півдня України, то університетська колекція зажила популярності передусім єгипетськими старожитностями.

Єгипетська колекція в Одесі складалася систематично, але нерівномірно. Хоча вчені Одеського університету безпосередньої участі в археологічних розкопках у Єгипті не брали, та завдяки бурхливому розвитку єгиптології в країнах Західної Європи вони нагромаджували нові факти про історію країни. На аукціонах, в антикварних крамницях, у приватних торговців старожитностями університет купував тільки оригінальні речі (адже на ринку було також чимало підробок) високої історичної та художньої вартості.

У другій половині дев'ятнадцятого і на початку двадцятого століть університетська колекція була вже значною.

(Д. Степовик) 272 сл.

173.

У нас був дід дуже схожий на Бога. Коли я молився Богу, я завжди бачив на покуті портрет діда в старих срібнофольгових шатах, а сам дід лежав на печі і тихо кашляв, слухаючи своїх молитов. У неділю перед Богами горіла маленька синенька лампадка, в яку завжди набиралось повно мух. Образ святого Миколая також був схожий на діда, особливо коли дід часом підстригав собі бороду і випивав перед обідом чарку горілки з перцем, і мати не лаялась. Святий Федосій більш скидався на батька. Федосію я не молився, в нього була ще темна борода, а в руці гирлига, одягнена чомусь у білу хустку. А от Бог, схожий на діда, той тримав в одній руці круглу сільничку, а трьома пучками другої неначе збирався взяти зубок часнику.

Звали нашого діда, як я вже потім довідався, Семеном. Він був високий і худий, і чоло в нього високе, хвилясте довге волосся сиве, а борода біла. І була в нього велика грижа ще з молодих чумацьких літ. Пахнув дід теплою землею і трохи млином. Він був письменний по-церковному і в неділю любив урочисто читати Псалтир. Ні дід, ні ми не розуміли прочитаного, і це завжди хвилювало нас, як дивна таємниця, що надавала прочитаному особливого, небуденного смислу.

Мати ненавиділа діда і вважала його за чорнокнижника. Ми не вірили матері і захищали діда од її нападів, бо Псалтир всередині був не чорний, а білий, а товста шкіряна палітурка – коричнева, як гречаний мед чи стара халява. Зрештою, мати крадькома таки знищила Псалтир. Вона спалила його в печі по одному листочку, боячись палити зараз весь, щоб він часом не вибухнув і не розніс печі.

(О. Довженко) 263 сл.

174.

Національна культура в широкому розумінні слова – освіта, наука, література, мистецтво, – специфіка її історичного розвитку тісно взаємозв'язана з культурами інших народів, з якими вона постійно спілкується різними шляхами. Кожний народ у своєму духовному розвитку намагається засвоїти кращі здобутки своїх ближчих і дальніх сусідів, застосовувати їх для своїх насущних потреб, надати їм національних рис. Наше письменство з давніх-давен поповнювалося не лише оригінальною творчістю, а й перекладами та переробками – трансплантацією з візантійської, латинської, західноєвропейської літератур. Такі твори пристосувалися до культурних потреб часу, видозмінювалися й ставали до певної міри самобутніми, культурними здобутками епох. Встановити їхнє походження, час запозичення і можливі впливи можна завдяки історично-порівняльним дослідженням.

Характерною особливістю середньовічної культури західноєвропейських країн тривалий час була двомовність. Поряд із народними мовами вживалася латинь, яка відігравала величезну роль у розвої науки і культури. Тому не годиться ігнорувати цей факт і говорити скептично про

нього, як це не так давно велося. Розвиток культури в Європі п'ятнадцятого – шістнадцятого століть, коли відбувався перехід від середніх віків до нового часу на основі кращих традицій античного мистецтва і літератури, називають Ренесансом, або Відродженням, епохою гуманізму. В українській культурі епоха гуманізму визначається другою половиною шістнадцятого та всього сімнадцятого століття. Для перехідного періоду від раннього Ренесансу до класицизму з кінця шістнадцятого й до кінця сімнадцятого століття, а в Україні, Білорусії та Росії – майже до кінця вісімнадцятого століття, був властивий стиль бароко. До речі, було високе, середнє і низове бароко: «високим бароко» називали офіційне, феодально-аристократичне, або ще «сарматське» бароко, а «середнє» і «низове» бароко – народним, що розвивалося у взаємодії з фольклором.

Латиномовна західноєвропейська література середньовіччя продовжувала елліно-римські традиції, популяризувала у численних списках твори античної літератури, постійно зверталися до спадщини Цицерона, Вергілія, Овідія та інших давньоримських письменників, успадковуючи їхню поетику і стиль.

(В. Микитась) 277 сл.

175.

Прочинились двері чиєїсь хати, і, зчепивши руки на грудях, стояла на порозі біла постать чи дівчини, чи молодиці. Місяць світить на білу постать і на хату.

А на краю хутора, од степу, спочивав у сінях своєї хати старий дід. І мариться крізь сон дідові, що в сінях над ним бринить струна. Дідові сон сниться, а струна все бринить та й бринить і його будить. І дід прокинувся.

В прочинені двері б'є синім промінням місяць, а по сінях лунає пісня, аж лящить. Вийшов дід із сіней, схилився на тин та й слухає.

На хуторі тихо та лунко. Все кругом спить, тільки в яру хтось не хоче коритися снові й крає сонне повітря своїм молодим могутнім голосом.

Тужить та в'ється в яру дівочий спів, і не помічає дід, як в'ється він сам услід тому співу: то схилиться, то розігнеться, то візьметься за груди рукою.

Чудне щось діється з дідом: йому стало здаватися, немов хтось у жменю взяв його старе серце й став його помаленьку чавити, а дідові стає чогось так жаль-жаль.

На моріжку коло тину сидить уже цілий гурток хуторян; біліють сорочки, видніються кудлаті голови, босі ноги, тихим блиском сяють заспані очі.

Всі вони здаються при місяці фігурами, вимурованими з білого каменю.

Всередині між ними сидить парубок з чорними великими очима й тихо й поважно щось розказує. Білі фігури посхилялися до його, слухають.

Його мова одбивається в тихому хуторі буркотанням маленького струмочка. Парубок розказує про чудну дівчину, що недавно привезено сюди з далеких хуторів до хазяїна за наймичку. Вона дика, боязка й чудна. Вінки собі з квіток сплітає, квітчається й так ходить у роботі цілий день.

Збирає коло себе дітей та все розказує дивні якісь казки або свої сни. А як стане співати, то зразу своїм голосом душу проймає.

До гурту підпливають мовчазні тіні, сідають на моріжок і мовчки слухають.

(О. Таланчук) 298 сл.

176.

Зранку наступного дня з Бородаєм ніби щось сталося, ніхто із співробітників Мосдіпротрансу не впізнав його, перші півгодини він нервував, йому не сиділося на місці, щось йому заважало, і тільки коли начальник експедиції наказав якнайшвидше розшукати всі матеріали вивчення і розпланування траси на центральній дільниці, більшість працівників, в усякому разі ті, хто не мав стосунку до названого району, полегшено зітхнули, інші ж задалися питанням: «Що могло трапитися?» Бородай не належав до тих людей, які люблять панікувати з приводу якоїсь дрібниці, одначе він мав одну ваду – не міг, хоч як би намагався, приховати свої почуття. У нього все завжди було на виду. У такі хвилини ставав мовчазним, замкнутим, прагнучи сам обміркувати ситуацію. А тим часом працівники експедиції, не знаючи, що могло так стурбувати начальника, починали думати догадками. Вони знову уявно проходили весь шлях на своїх ділянках, згадували всі важкі дороги на болотах і морях, на узгір'ях, перевалах, через бурхливі тайгові ріки і круті, недоступні хребти…

Невдовзі Бородай переконався, що вся документація складена правильно і не підлягає сумніву жоден пункт, хлопці постаралися все зробити якнайкраще, не виникало сумнівів і в нього самого, врешті, на такій майже рівнинній місцевості не могло бути ніяких неясностей, та й розвідувальна партія, якою керував Куликов, підбиралась сумлінно.

Десь через годину начальник викликав до себе в кабінет двох вільних на той час геологів і попросив негайно виїхати на трасу і взяти в кількох місцях ґрунти для проби. Потім слухав пояснення, що, мовляв, зараз на місці бурової машини є одна, але з мотором щось там негаразд. Геологи потупцювалися біля дверей і нарешті, не почувши жодного слова з вуст начальника, переглянулись і вийшли з кабінету – все і так було зрозуміле. Бородай не любив повторювати двічі, і цього разу він не сумнівався, що хлопці зрозуміли його правильно…

(О. Лупій) 286 сл.

177.

Є різні думки про те, хто творить історію. На думку одних, історію творять народні маси, на думку інших – суспільні верстви, нарешті, на думку третіх, ціла світова історія – це лише історія великих одиниць. Бо чим був би, наприклад, арабський народ, що довгі віки блукав пісками своєї батьківщини, займався дрібними гешефтами та дрібними грабунками, коли б не з'явився серед нього великий Магомет, дух якого видобув таку енергію з цього народу, що знак півмісяця запанував над половиною світу?

Чим була українська маса племен, доки на чолі її не став великий муж Святослав, що славу української зброї поніс силою своєї волі аж під мури Царгорода, на береги Дунаю і Каспію, створюючи велику могутню

імперію? І що створила відважна, бурхлива козацька маса, доки не оформив її поривів великий політик і відважний полководець Богдан Хмельницький? Це ж він замість ряду неокреслених бунтів проти Польщі створив один великий зрив, замість повстанських ватаг – могутню армію і на місце дрібних домагань поставив велику ідею незалежності української держави. І цю державу він побудував, зміцнив і, вмираючи, лишив її забезпеченою тривкими політичними союзами, що сприяли її розвиткові і зростанню. Але наступники, які не дорівнювали величі свого попередника, привели до упадку держави.

Сила нації змаліла, козацька імперія почала занепадати. Що ж сталося? Адже ж народні маси лишились ті самі, на чолі держави так само стояли гетьмани. Лише вони не змогли опанувати маси і скерувати до однієї мети. Народна маса завжди – як чародійний музичний інструмент, на якому великий митець дасть прекрасний величний концерт, а в руках у іншого цей інструмент буде або мовчати, або безжалісно фальшивити.

(О. Теліга) 257 сл.

178.

Крок у безсмертя

Чорна, цвяхована зорями ніч покрила поле бою. Стомлені бійці, припавши до автоматів, нетривко дрімали.

Молодший сержант Олександр Шевченко сів на приступку в окопі, і його повело на сон. Солодка, тепла хвиля оповила тіло. А в уяві, мов у калейдоскопі, пропливали картини тяжкого денного бою… Зранку сірі хмари затягли небо, линув дощ. Після дощу стало вогко, душно й тривожно. А затим потягло вітерцем, розвіяло легкий туман, і проглянуло ясне сонце. Здається, просто з нього гуркотіли німецькі літаки. Влаштувались у велике колесо над окопами, вогневими позиціями, спостережними пунктами й заходилися бомбити. Зразу померкло сонце, чорний важкий дим покрив землю…

А коли бомби перестали падати і Сашко виглянув з окопу, то побачив: з пагорбка вниз швидко котився табун сірих німецьких танків. Перед ними виростали чорні високі кущі – стріляла наша далекобійна артилерія. Ліворуч різко гахкали протитанкові гармати. Спалахнув перший танк, і Сашко побачив, як з його залізного нутра вискочили німці у куцих мундирах. Довгою чергою з автомата полоснув по них, вони попадали на землю. Завертівся на місці другий танк, зірвало башту третього. Танки заметалися по всьому полю, а один нараз рвонув просто на Сашків окоп. Сашко лише на мить заціпенів. Потім схопив дві протитанкові гранати, скочив на приступок і вилетів за бруствер. Припав до землі, такої теплої й рідної, поповз назустріч танку. Ось танк зовсім близько, він зупинився, різко й часто б'є з гармати по вогневій позиції протитанкової батареї.

Сашко розмахнувся і, лежачи, жбурнув гранату. Не докинув. Тоді схопився на весь зріст і щосили метнув другу. Танк спалахнув. Бурхлива радість розпирала Сашкові груди, коли він повз назад, до свого окопу…

Як танкову атаку було відбито і спала напруга бою, Сашко дістав з кишені сіру шматку, розстелив її на приступці, розібрав автомат, став чистити.

Дрімає Сашко. І відчуває раптом – лягає йому на чуба важка й ніжна батькова рука.

(І. Логвиненко) 296 сл.

179.

Спостерігаючи зовнішній світ, Григорій у нім намагався забутися, особливо в години дозвілля. Маючи вроджений нахил до спостережень, вирісши серед природи, він мав у тім велику втіху. Рослинний і тваринний світ ховав у собі багато такого цікавого, невичерпного, кожен день вражав все новими несподіванками. Особливо цікаво було спостерігати життя звірят і птахів. Григорій міг лежати, притаївшись десь межи колодами, годинами і дивитися, як під крутим берегом у кам'яних розсипах клопочеться горностай – такий смішний у літнім убранні, рудувато-бурий, як старець, порівняно з пишним зимовим своїм нарядом. Він вибігав із щілини і нишпорив межи камінням, ворожив щось біля купки наритої черв'яком землі, вилазив на коріння і бігав по нім сюди-туди. Щось він там господарював...

Григорій пригадував усе, що знав колись з ботаніки, зоології та орнітології, і намагався знайти всьому пояснення, підвести під усі явища, а особливо під поведінку звірят та взаємини між ними, достатньо законне обґрунтування. Пригадував теорію рефлексів Павлова і шукав у всьому закономірності та смислу.

Часом назирці йшов за козулею з малим козенятком, стежив за ними цілі кілометри, просуваючись, мовби тінь, од дерева до дерева, од куща до куща, намагаючись підглядіти, як те козеня почувається на цьому новому для себе світі. Особливо цікаво було, як те козеня натрапило на жабу, довго дивилось на неї, витріщивши свої наївні очі, далі не втерпіло і лизнуло жабу язиком. Жаба підскочила, мовбито опечена, а козеня ще дужче! Почало високо стрибати на місці – чи то від здивування, чи від шаленого ентузіазму...

Григорій порівнював поведінку малого з поведінкою дитини і відзначав, що звірята пізнають життя, як і діти, через безпосереднє дотикання.

(І. Багряний) 253 сл.

180.

Всі весни його дитинства складалися в одну, прадід стояв, мов знатник, що знає всі весняні тайни, він здавався Данилкові господарем степових звичаїв. І щороку весна приходила краща й дужча, починав її байбак, що прокидався на Явдоху до сходу сонця й свистів.

Прадід примічав, звідки в цей день вітер: коли з Дніпра – риба ловитиметься, коли із степу – добре на бджоли, коли з низу – буде врожай; а побачивши першу ластівку, треба було кинути на неї жменю землі – «на тобі, ластівко, на гніздо!», ластівки не летять у вирій, а, зчепивши ніжками, зимують на дні моря, ріки, криниці.

Далі з'являвся голубий ряст, прадід наказував зірвати його швиденько і топтати, приказуючи: «Топчу, топчу ряст, дай, Боже, потоптати й того року діждати!», а хто не встигне, тому на той рік рясту не топтати, на лаві лежати, і ряст у Данилка був дивним тройзіллям, і казав Данилко за всіма, коли хтось трудний одужав: «О, вже виліз на ряст!»

А перший грім, цей весняний будило, після нього земля розмерзається до краю, а дівчата біжать стрімголов умитися з криниці і втертися червоним поясом – на красу, а хлопці беруться за ріг хати й силкуються підняти – на силу, і тільки після першого грому вечеряють надворі, а не в хаті, о, перший грім весни!

На сорок святих, коли день порівнюється з ніччю, у школу вчительці треба нести сорок бубликів, по хатах печуть пшеничні жайворонки із дзьобиком і крильцями, всі діти в школі ласують цими жайворонками, а в Данилка жайворонок із ячного тіста, і мати плакала, не маючи й жмені пшеничного борошна. Данилко не розумів такого смутку і з гордістю показував усім у школі свого бравенького жайворонка, він тюрлюнчав за нього і робив йому гніздечко, а крильця були довгенькі, о, та мати вміє зробити жайворонка, між усіма жайворонками – він справжній жайворонок!

(Ю. Яновський) 289 сл.

181.

Диво творення

Як ученому потрібна сила уяви, щоб зробити відкриття, як потрібна людині надія, так завжди їй буде потрібне, необхідне буде мистецтво.

В поті чола добувається хліб мистецтва – на цьому хотілося б наголосити. Це як ніби на зорі вийшов у поле плугатар, який-небудь слов'янський ратай, а гони далекі і йти йому через ці гони впродовж цілого життя. Треба набратись терпіння, навчитись читати мову землі і мову неба, відчувати погожість ранку і вечір у барвах заходу, щоб уміти прочитати, що вечір чи захід тобі віщує назавтра. Бути готовим до того, що на майбутній ниві твоїй і каміння валунів зустрінеться, і їх треба вибрати, і якщо пеньки, то мусиш викорчувати їх, очищаючи ґрунт. І кинути потім у нього зерно. Зерно злаків сіє людина чи зерно істини – це, власне, справи не міняє. Важливо, щоб зерно було добрійне й живе, і тоді ж самому його треба добути. Скільки тої праці треба докласти, довготерпеливої, мудрої і зовні такої буденної, щоб виплекати посіяне, щоб викрасувалась нива колосом і сталось оте одвічне диво творення.

Той, хто зважується на таку працю, мусить бути внутрішньо готовий до неї, до тягот її, і труднощів, і до натхнень, які, зрештою, є тільки сестрою труда, і до розчарувань, які майже неминучі в людей праці, і щоб перші проблиски слави не вибили з рівноваги, не запаморочили, – про все треба подумати, беручись за письменницьке перо. Надто ж, коли йдеться про перо прозаїка, людини, яка має поєднати в особі і натхненність поета, і доскіпливість вченого, і просто-таки двожильну трудову витривалість шахтаря або сталевара.

Те найкраще, що створене зусиллями окремих народів, і світова культура в цілому завдячує своїми здобутками людям самовідданим, одержимим, тим, що труднощів не лякались, що здатні були до праці майже подвижницької. До того ж здебільшого людям, в яких могутньо було розвинуте чуття ідеалу, прагнення до краси, до гармонії, до всезагального щастя.

(За О. Гончаром) 300 сл.

182.

Козаки

В історичній літературі існує чимало версій походження слова «козак». Один із польських авторів виводив це найменування од якогось легендарного ватажка, що в давні часи успішно боровся з татарами; звали його буцімто Козак. Інший – теж польський – учений пояснював походження цього слова від «коза»; козаки, мовляв, були прудкими й витривалими, як кози. Були версії, згідно з якими козаки – не українці, а нащадки відомих у часи Київської Русі войовничих племен хозарів. Турецькою мовою слово «козак» означає волоцюга, забіяка, розбійник. Очевидно, саме звідти воно й прийшло на Україну. Певно, не самі собі придумали наймення захисники нашого краю, а одержали його від ворога, і воно тут прижилося, зовсім утративши негативний відтінок. Бо козак на Україні став синонімом лицарської доблесті й високого благородства.

Відомий український історик Дмитро Яворницький писав: «Як за зовнішнім виглядом, так і за внутрішніми якостями запорозькі козаки загалом були характерними типами свого народу. За описами сучасників, вони переважно були середнього зросту, плечисті, ставні, міцні, сильні, на обличчя повні, округлі, а від літньої спеки й степового повітря смагляві. З довгими вусами на верхній губі, з розкішним оселедцем на тім'ї, у смушковій гостроверхій шапці, вічно з люлькою в зубах, справжній запорожець завжди дивився якось похмуро, спідлоба, сторонніх зустрічав спочатку непривітно, вельми неохоче відповідав на питання, але згодом помаленьку лагіднішав, обличчя його під час розмови поступово веселішало, живі проникливі очі засвічувалися вогнем, і вся його постать дихала мужністю, молодецтвом, заразливою веселістю й неповторним гумором... запорожець не знав ні «соб», ні «цабе», тому був здоровим, вільним від хвороб, умирав більше на війні, ніж вдома».

Сміливі й волелюбні козаки стали гордістю України. Не випадково всі відомі повстання проти соціальної несправедливості пов'язані саме з козацтвом, яке стало захисником і оборонцем усього народу.

(З журналу) 274 сл.

183.

Польський друг Шевченка

На засланні Тарас Шевченко зустрівся з польськими вигнанцями. Усе польське товариство прийняло Тараса з таким захопленням, шанобою та любов'ю, немов він був їхній кревний поет, немов писав їхньою мовою. Іноді вечорами на прохання поляків Тарас читав свої вірші.

Тоді Броніслав Зеленський, якого дали на допомогу Тарасові для роботи над описовими альбомами, тільки зітхав і просив:

– О маляше, читайте ще!

З Броніславом найдужче відчув духовну близькість не тільки тому, що вдвох працювали. Це сталося одразу, бо Броніслав уже хильнув з гіркої чари життя. Броніслав був так само вигнанцем, він страждав так само за свої національні ідеї, діяльність. Ще бувши студентом Дерптського університету, юнак належав до таємного студентського товариства. Члени товариства

тримали зв'язки з поляками, ув'язненими у віденській тюрмі. Броніслав запально допомагав. Поліція довідалась про все, і на перший раз лише заслали його до Чернігова, де Броніслав запально допомагав, де став служити, перебуваючи весь час під пильним оком поліції. Врешті Залєському дозволили закінчити університет, тільки десь далі від Польщі – не в Дерпті, не в Києві, а в Харкові. Зглянувшись на клопоти родини, йому дали посаду у Вільно. Але Броніслав не міг заспокоїтися. Він знову зв'язався з революційною молоддю і старими повстанцями. У тисяча вісімсот сорок шостому році, коли почалось повстання в Кракові і Галичині, за зв'язки з польськими емігрантами-революціонерами його заарештували і заслали до Оренбурзького корпусу простим солдатом.

Біографія Броніслава не була якоюсь особливою, винятковою серед засланих поляків. Історія кожного тільки трохи варіювалася. Більшість із них була з небагатих, але шляхетних, освічених родин, і перед кожним з них відкривався спокійний шлях особистого достатку й щастя. Але кожен з них не хотів, не міг скористатися цим, коли вся вітчизна – Польща – лежала розтерзана під п'ятою російського самодержавця. А в цій вітчизні під важким гнітом своїх власних панів конав народ, простий, зубожілий до безкраю народ. Боротьба була єдина і в росіян, і в поляків, і в українців.

(О. Іваненко) 299 сл.

184.

Біліє розквітла гречка, де-не-де підсинена волошками та ще зжовтіла від суріпки, а над нею зрідка прокочується бджолиний звук. Гречка біліє м'яко, вона ще молода, її зеленого листя ще не торкнулася осінь своїм умілим квачиком і не взолотила його. А навколо гречки вже все покошено, і біло-жовті присадкуваті ожереди двома велетенськими крижинами застигли на яскравій стерні. Її ще не витіпала негода, не зчорнила бита дощами земля, а тому вона аж світиться, аж сміється – і добрий од неї йде дух, хлібний, дух достиглого збіжжя.

Ген по згірку темно-зелено причаївся гайок, а самий верх згірка вільний од дерев, там, либонь, щось було засіяно, а тепер скошено, і стерня ясна, свіжа, немов ще чистішою здається вона від синього неба, що прихилилось до неї своїми широкими грудьми.

На все це дивишся, все це вбираєш у себе, сповнюєшся високістю простору, що облягає тебе, і відчуваєш, що ти не в силі не любити цей рідний куток землі, що ця любов стоїть клубком у твоєму горлі, і ти не годен клубок той проковтнути.

Соняшники – мов кулі жовтого вогню, той вогонь із пелюстками, він висить на стеблах над городиною, їхнім полум'ям просякнуто зараз повітря, настрій серпневого дня, вони повертають людські голови до себе й примушують думати про них. Соняшники горять на подвір'ях, за огорожами, вони повиходили до самої дороги, тут ростуть на вільному місці, й, дивлячись на них, хочеш усміхнутись, ловиш себе на тому, що зласкавів і здобрів безпричинно. Соняшники піднялись над землею і своїм легким полум'ям наче й тебе окрилюють, підносять.

Ти любиш тут кожен соняшник, кожну їхню усмішку, тобі воно дороге, рідне, тобі воно наймиліше. Звідкн й коли прийшла до тебе ця любов і залишилась у тобі вогнеликим соняшником?

А як по гінких стеблах палахкотять рожі! Оксамитові квіти твого дитинства, твоєї юності, твоєї дозрілості, вони протягом усеньких твоїх років стоять на моріжку твоєї долі, дивляться тобі всередину пристрасними своїми очима; їхні ворсисті стебла, їхнє ворсисте листя пахне сухим порохом, і так добре від тих скупих пахощів, наче вони тобі обіцяють безсмертя, безперервність життя.

(Є. Гуцало) 311 сл.

185.

...Я не приверженець ні старого села, ні старих людей, ні старовини в цілому. Я син свого часу і весь належу сучасникам своїм. Коли ж обертаюсь я часом до криниці, з якої пив колись воду, і до моєї білої привітної хатини, посилаючи їм у далеке минуле своє благословення, я роблю ту лише «помилку», яку роблять і робитимуть, скільки й світ стоятиме, душі народні живі всіх епох і народів, згадуючи про незабутні чари дитинства. Світ одкривається перед ясними очима перших літ пізнання, всі враження буття зливаються в невмирущу гармонію, людяну, дорогоцінну.

Сумно і смутно людині, коли висихає і сліпне уява, коли, обертаючись до найдорожчих джерел дитинства та отроцтва, нічого не бачить вона дорогого, небуденного, ніщо не гріє її, не будить радості ані людяного суму. Безбарвна людина ота, яку посаду не посідала б вона, і труд її, не зігрітий теплим промінням часу, безбарвний.

Сучасне завжди на дорозі з минулого в майбутнє. Чому ж я мушу зневажати все минуле?

Благословенна будь, моя незаймана дівнце Десно, що, згадуючи тебе вже много літ, я завжди добрішав, почував себе невичерпно багатим і щедрим. Так багато дала ти мені подарунків на все життя.

Далека красо моя! Щасливий я, що народився на твоєму березі, що пив у незабутні роки твою м'яку, веселу, сиву воду, ходив босий по твоїх казкових висипах, слухав рибальських розмов на твоїх човнах і казання старих про давнину, що лічив у тобі зорі на перекинутому небі, що й досі, дивлячись часом униз, не втратив щастя бачити оті зорі навіть у буденних калюжах на життєвих шляхах.

(За О. Довженком) 249 сл.

186.

Василь Тропінін. «Українець»

Стояв напрочуд теплий для Півночі Росії вересень тисяча вісімсот четвертого року. Слухач класу живопису Петербурзької академії мистецтв Василь Тропінін поспішав до канцелярії віце-президента академії Василя Баженова. Там йому вручили листа. Прочитавши його, юнак зблід, заплющив очі. От і все. Прощавай, академіє, навчання... Ясновельможний пан Ираклій Морков наказував своєму кріпакові негайно прибути у графський маєток в селі Шавліївка поблизу Могилева-Подільського.

Із сльозами на очах пише Василь Тропінін «прошеніє» про відчислення його з академії і відбуває в далеку дорогу. Це була його перша по-

дорож у південний край, на Україну, яку в стінах академії вважали ледь не раєм.

Народився Василь Тропінін тисяча сімсот шостого року в селі Карпово поблизу Антона Мініха. Коли ж Іраклій Морков одружився з дочкою Мініха Наталією, Василь Тропінін дістався новому графові, як «придане» Наталії, і переїхав із своїм новими панами до Москви.

Помітивши потяг хлопця до мистецтва, Іраклій Морков відправив його до Петербурга вчитися. Але вчитися не живопису, а... кондитерському «мистецтву»! Щоб умів виготовляти «художні» торти у вигляді Вавилонської вежі. Цей переїзд і став вирішальним для нього.

У вільні від роботи в кондитерській дні хлопець почав відвідувати класи так званих сторонніх слухачів при Петербурзькій академії мистецтв, а тисяча сімсот дев'яносто дев'ятого року Іраклій Морков нарешті змилостивився і дозволив кріпакові офіційно вступити до академії.

І от тепер, не завершивши навчання, Тропінін їхав у новий маєток Моркова на Україну. В Росії йому не раз доводилося чути, що Україна з її теплим кліматом, сонячним літом, родючими землями – це слов'янська Італія. Та чи дозволить йому пан малювати? Що чекає його? Тривожні думки не давали спокою, ятрили душу.

Справдилися найгірші передчуття. Поміщик звелів юнакові прислуговувати за столом, пекти торти й тістечка, зробив лакеєм. А згодом наказав фарбувати двері й вікна, розмальовувати панську карету, мовляв, не марно ж учив тебе у столиці.

(Д. Степовик) 299 сл.

187.

Арсеній Мацієвич – одна з найсвітліших постатей з-поміж усіх народжених Україною духовних осіб вісімнадцятого століття. Він був вихідцем з Волині, закінчив Києво-Могилянську академію. Тисяча сімсот сорок другого року став митрополитом Ростовським і Ярославським та членом найсвятішого Синоду. Як пише відомий наш історик Іван Огієнко: «Монастирські землі наші і всі їхні достатки завжди муляли очі Катерині, і вона простягла руку на цю землю. Голосно протестував проти грабежу церковних земель і повсякчасний оборонець прав духовенства – наш українець Арсеній Мацієвич». Огієнко так характеризує митрополита Ростовського і Ярославського: «Це була людина нервова та палка, і він ніколи не забував старожитніх прав українського духовенства, з-за чого йому часто доводилось воювати з вищим урядом і самим Синодом».

Тисяча сімсот шістдесят другого року Мацієвич дізнався, що імператриця знову почала забирати в Україні церковне майно. Під час однієї із служб у Ростові він повідомив людей про те, як намагається пограбувати Катерина Друга церкву на Україні, а також оголосив анафему всім тим, хто тягне свої руки до чужих скарбниць. Тобто виступив Арсеній Мацієвич проти імператриці й святого Синоду російської церкви, затаврувавши їх ганьбою. Та тільки цим не обмежився в своєму протесті сміливий митрополит. Він пише на ім'я Синоду гнівні послання, в яких без будь-якої дипломатії називає речі своїми іменами.

Митрополита заарештовують і приконвоюють до Москви. Участь у його допитах брала сама Катерина, але швидко змушена була відмовитися від присутності на них, оскільки Мацієвич не виправдовувався, не каявся, а гнівно звинувачував її в брудних діяннях.

На суді митрополит одержав змогу говорити, і він сказав не тільки про те, що імператриця грабує українські церкви й монастирі, а й висловив тверду переконаність, що вона неправдою захопила царський престол, бо не має на нього ніяких прав. Це був нечуваний скандал в імперії. Судилище швидко згорнули й вислали Арсенія Мацієвича до Архангельського Карельського монастиря, прагнули, щоб для історії навіть слід його безнадійно загубився, щоб Україна ніколи не дізналася про долю свого сміливого сина, який став на оборону її прав.

(М. Слабошпицький) 330 сл.

188.

Увечері того дня у залі містечкового клубу, що заступав театр, було повно народу. У четвертому ряді сидів і лікар. Прийшов він розважитись після тяжкої роботи серед атмосфери людського страждання й сліз. Тягнуло його сюди й болюче бажання подивитись, як гратиме його бідна пацієнтка. І боявся він, що, може, тут, на виставі, їй буде потрібна його поміч.

Ніобея була гарна в грецькому хітоні, що не ховав її чудової, принадної постаті й молодого, стрункого тіла. Особливо гарне було її бліде обличчя, очі світилися дивним блиском. З усієї публіки, що сиділи у театрі, тільки лікар знав, який грим навіва на те личко надзвичайний блиск і красу…

Вистава на античний сюжет публіці сподобалась. Цариця Ніобея, що мала дванадцятеро дітей, насміялась з богині Латони, яка мала лише двох: Аполлона та Артеміду. Особливо вразив публіку монолог Ніобеї над тілами її вбитих богом Аполлоном з помсти дітей: «Плач, Ніобеє, царице без царства і мати без дітей!»

В антракті лікар пройшов за лаштунки. Настя лежала на кушетці знесилена, втомлена.

– Їдьте, спочиньте. Завтра я навідаюсь до вас, – сказав лікар, прощаючись.

Коло дверей до нього підійшов Іван, Настин чоловік. Вигляд його був такий несамовитий, що лікар злякався.

– Пане докторе! – сказав Іван глухим голосом, що раз у раз переривався. – Не знаю, що й робити. Як сказати? Перед самим початком вистави прийшла телеграма з Дубна, що наша дочка… вмерла! І не знаю, як таке сказати?.. Вона ж… О Боже мій! Що мені робити?!

Добре попівночі у брудному й холодному «номері» заїзду сиділа компанія офіцерів та їхніх гостей. Чутно було їхню голосну розмову, регіт, брязкіт склянок та пляшок.

– І гарна ж Ніобея! – мовив басуватий голос. – Досі перед очима стоїть, і голос її чую!

– Таких і на великій сцені не багато знайдеться, – озвався другий голос.

– Гарна, ой же гарна! – третій голос проскандував той вірш-гекзаметр: «Плач, Ніобеє, царице без царства й мати без дітей...»

Тут співрозмовники замовкли й перезирнулись: з сусіднього «номера» почувався несамовитий жіночий крик...

То бідна Ніобея, цариця без царства і мати, що втратила єдину дитину, в тяжкій істериці билася головою об стіну...

(М. Левицький) 331 сл.

189.

Великдень

Чи є щось на світі гарніше за великодній світанок! З діда-прадіда цілюща й незрадлива сила вступає в кожного, хто зустріне його. Дзвони над селом не дзвонять – а виспівують на весь світ велику радість: Христос воскрес! Село не спить – воно ж бо чекало цієї радості й іде назустріч їй до церкви. З уст в уста передається щаслива вість: «Христос воскрес!» І чує земля цю християнську радість й тішиться у весняному розвої разом з людьми.

Яка це добра і світла година, коли село йде на Великдень до церкви! Вийнято зі скринь та шаф найкращий у господі одяг, а для нас він таки найкращий у світі. Вишивані сорочки і блузи, на яких барвляться квіти і чарують око предивні узори, вишивані кептарики, брилики на хлопчиках, віночки і стрічки на дівчатах – і все це нове, одягнуте сьогодні вперше, бо цілий рік готувалися до Великодня. Сплетені з лози і розмальовані майстровими руками кошики, прикрашені вишиваними рушниками. Все чисте і біле, як цей світ, чекає на себе краплі свяченої води.

А церква і довкола церкви – мов великий живий квітник. Люди прийшли посвятити паску. Село стоїть у всій своїй одвічній красі, душевній просвітленості. Рід коло роду, як з давніх часів – усе тут, на одному місці. А серце звернуте до неба, і тиша така дзвінка, ніби щойно над цим окрайцем землі перелетіли святі.

Встало сонце. Урочиста процесія виходить із церкви. Рід призначається до роду, христосується і дарує на пам'ять по душах померлих писанки і пасочки. Свячена вода скроплює паску і нашу долю. А з неба – не раз так буває на Великдень – скрапне теплий дощик і засвітить веселка, як Божий заповіт любові.

І не припинити цієї живої народної ріки до церкви, бо в її святості живе наш дух, бо так виростали наші традиції, єдналася нація, так благословлялася на віки вічні вільна і незалежна Україна.

Ми – християни. Один у нас Бог, і однією, нероздільною любов'ю славімо Його, бо він благословляє нас на взаємну християнську любов і милосердя, одна Мати Божа, а ми – її діти, одна Україна, яка нині воскресає і для якої на світі живемо.

Єднаймося усім миром і родом у святому ореолі рідної Неньки України.

(Я. Гоян) 350сл.

190.

У віруваннях багатьох народів вода – першоелемент у будові світу. Вона втілює в собі жіноче начало, а світло, вогонь – чоловіче. Від сполуки

води й вогню (світла) створився світ. Це одна з найпоширених серед більшості релігій версія творення світу, яка так чи інакше, набираючи різних національних форм, відобразилася на світогляді кожного з народів, подальшому розвиткові його філософії, культури, мистецтва, побуту, життєвих функцій.

Отже, вода – це початок життя і смерті. Сама по собі холодна й темна, вона стає життєдайною і вічно чарівною у гармонійному поєднанні з вогнем (світлом). Культ води був характерним для стародавнього Ірану і Єгипту; ізраїльтяни вважали джерельну воду Божим благословінням; індійський культ святих вод Гангу триває й донині. Основою всієї давньоукраїнської міфології та релігії також є ідея народження світу, пов'язана з вогнем і водою і невіддільна від культу астральних світил. Християнство перетворило це давнє релігійне уявлення про космогонічну творчу сполуку в культ троїстого Бога-творця, а обожнювання животворящої сили води долучило до містерії освячення води на Богоявлення та Йорданське хрещення.

Незважаючи на багатовікову історію панування християнства на території нашої держави, уявлення українців про воду, її значення й силу вражають своєю відмінністю від церковних. Наші пращури вірили, що всі земні води – море, річки, озера, болота, джерела, криниці – утворилися від небесних вод – дощу, роси, Божої сльози або посланця Божого (ангела, птаха та ін.). У колядці співають:

А в чистім полі близько дороги
Стоїть грушечка підмурована.
З тої грушечки впала росиця,
Впала росиця на муравицю,
А з муравиці стала керниця…

У деяких колядках дощ прямо називають самим Господом:

Перший гостенько – ясне соненько,
Другий гостенько – ясний місяченько,
Третій гостенько – дрібний дощенько –
Сам милий Господь Бог.

(О. Таланчук) 260 сл.

191.

Кривава тризна

Запорожці перейшли Сиваш. Везли чималу здобич, вели сім тисяч визволених християн. Валка розтяглася на кілька верст.

Визволені з полону брели окремо, на деякій відстані, щоб не ковтати пилюку. Сірко під'їхав до недавніх бранців. Козаки пролили в останньому бою багато крові, але пролили не марно – вона шугає волею в жилах ои тих людей. Як зараз світяться їхні душі!

Сірко прикипів очима до натовпу, намагаючись дихнути разом з ним тією волею, порадіти їхньою радістю. Але що довше приглядався, меншала його радість, натомість у душу напливала тривога. Спершу подумав, що он ті троє визволених зупинилися випадково. Волочаться позаду, бо притомилися. Вони тихо розмовляли, зиркали в його бік. І він уловив у тих поглядах щось злодійкувате, нерадісне.

Сірко відчув себе так, мовби в душу кинули жменю снігу. Він ніколи не обманювався людськими очима. Не всім потрібна його воля. Рабство – воно іноді теж солодке! Куплений зрадою Бог дорожчий, ніж отой, з яким народився. Милішими стають і чужі слова, й одіж, і звичаї.

Тоді для чого ж навчають рідних слів матері? Для чого бережуть звичаї батьки? Для того, щоб діти обміняли їх у чужому краї, як розмінюють на жменю мідяків золотий гріш?! Чужі звичаї можуть бути й гарними, але ж вони – чужі. Тільки потурнаки міняють своє, батьківське, на чужинське. Так можна поміняти все. Поміняти звичаї, вітцівщину – це поміняти матір. Народила мати дитя, виспівала йому всі пісні, а в тих піснях – піт і кров дідів і прадідів, а тепер цей чоловік проміняв рідну пісню на чужинську, вицідив зі свого серця кров дідів і прадідів і налив чужої! У чужому краї тепліше сонце, у чужому краї солодші плоди. Але чим завинив перед тобою, потурначе, рідний край, що ти цураєшся його? Край, як і долю, не вибирають, вони – од Бога.

Надвечір стали в неглибокій балці, по дну якої хлюпотів степовий струмок. Його обліпили коні й люди. Минуло немало часу, доки валка втамувала спрагу.

Потім Сірко наказав варити куліш. Незабаром по степу розлився запах розвареного пшона, який перемішувався з пахощами полину та інших, уже сухих, трав.

(За Ю. Мушкетиком) 326 сл.

192.

Комусь, не степовикові, не зрозуміло, як живуть люди на голій, порожній рівнині, а малий Данилко виходив крадькома з хати, покинувши сестру, коло якої був за неньку, степ простелявся перед ним, як чарівна долина, на якій пахне трава, пахнуть квіти, навіть сонце пахне, як жовтий віск (ось візьміть лишень потримайте на сонці руку й понюхайте її). І скільки всіляких ласощів росте на степу, яких можна попоїсти і потім приблукати до батька, що пасе ватагу панських овець, мов військо, а батько дасть шкоринку з хліба й маленьку цибулинку та солі до неї.

У степу росте багато їстівного зела, треба лише знати, яке з нього можна їсти, щоб, бува, блекоти не вхопити чи жаб'ячого маку, а різні там брандушки, або козельці, або молочайник (не той, що по толоці росте), або пасльон та дикий мак – це все неабиякі ласощі, степові гостинці. І степом можна йти безвісти і лягти на землю, прикласти вухо до землі – то тільки вмій прислухатися – шумить і гомонить, а коли лягти горілиць і вдивитися у глибоке небо, де пливуть хмарки на синьому повітрі, тоді здається, що сам летиш у небі, одірвавшись від землі, розсуваєш руками хмари, ростеш під синім повітрям і, вернувшись на землю, бачиш – скільки живих друзів у тебе в степу.

І жайворонок, що загубився в небі, співаючи жайворонисі, і орел, що повис на вітрі, ледве ворушачи кінчиками крил, виглядає здобич, чорногуз бродить по траві, як землемір, ящірка перебігла обніжок – зелена, мов цибулиння, дикі бджоли гудуть за медом, ховрашок свистить, цвіркунці – одно пилять у свої скрипки, наче сільський швець на весіллі.

І хочеться знати, куди падає сонце, кортить дійти рівним степом до краю землі й заглянути в прірву, де вже чимало назбиралося погаслих сонць, і як вони лежать на дні провалля – як решета, як сковороди чи як жовті п'ятаки?

Малий чабанець (що може вивчитись на чабанчука й вийти на чабаненка і, нарешті, заступити батька-чабана) повертається смерком додому.

(Ю. Яновський) 305 сл.

193.

Вовк Сіроманець

До школи Сашко ходив стежкою, лісом. Того дня до школи він не пішов. Пригріб листям портфель, щоб не носитися, і подався до яру.

Раптом Сашко відчув, що хтось дивиться йому в спину. За дубом стояло теля. Сашко підійшов до теляти, хотів було почесати йому за вухом, але рука завмерла: перед Сашком стояв вовк. Сашко задерев'янів. Сіроманець тим часом обнюхав його з ніг до голови й ліг на листя. Сашко потроху відійшов і сам сів навпочіпки біля Сіроманця. Вовк потягнувся до нього мордою і лизнув Сашкове коліно.

– А за вовками ганяються по степах на вертольоті – даром бензин палять! – засміявся Сашко. – Пиріжка з печінкою хочеш?

Де того портфеля шукати? Вовк і собі зачав нюхати під дубами і тихо вискнув – портфель! Пиріжки з печінкою вовк, видно, любив з дитинства: проковтнув, навіть не прожувавши!

У яру були покинуті глинища. Ніхто не навідувався до них роками. Туди й привів Сашко Сіроманця. Вибрав підходящу нору, розчистив її трохи, нарвав пирію, настелив і ліг сам. Сіроманець заліз і собі, обнюхав стіни, сів поруч із Сашком.

– Поки поживеш тут. Потроху я підготую батька, щоб ти перейшов жити до нас додому. Чого ти сам будеш тинятися? Зграю твою перебили, лишився ти сам – будеш жити у нас. На харчі я тобі зароблю, сяду на все літо на трактор – от тобі й харчі... Не треба лиш падати духом.

Вовк слухав, поклавши морду на лапи.

Для Сашка настали дні щастя й тривог. Сіроманець проводжав його лісом до школи, зустрічав на узліссі. Одного разу Сашко відкрив, що Сіроманець сліпий. Він показував вовкові малюнки в журналі «Натураліст», а Сіроманець дивився кудись у просторінь, в одну точку. Сашко провів рукою по очах Сіроманця – той не змигнув. Лизнув лиш Сашкову руку.

Наступного дня Сіроманець Сашка не зустрів. Даремно Сашко гукав його, шукав слідів на снігу. Сашко побіг до глинищ. Біля вовчої нори сніг лежав незайманий. Цієї ночі Сіроманець тут не ночував. Гірко і тоскно стало Сашкові.

Уночі Сашко прокинувся від собачого лементу.

– Вовка спіймали. Впав, бідненький, таки у яму... До кузні його повезли, – сказала мама.

(За М. Вінграновським) 331 сл.

194.

Запорозька родина

У народних піснях і легендах отак поетично визначалися родичі запорожця: Великий Луг – батько, Січ – мати, шабля – дружина, кінь – вірний товариш. Тобто все його життя від самісінького народження пов'язувалося з атрибутами козацької вольниці.

Січ приймала тільки неодружених. Жодна жіноча нога ніколи не ступала на територію. Такий був тут закон. Якби хтось його порушив і привів сюди жінку, його скарали б на смерть. Те, що дозволялося козакові поза Січчю, не дозволялося тут. Раз і назавжди встановлені товариством правила лишалися незмінними впродовж усього існування Січі.

У товаристві запорожців понад усе цінувалися сміливість, кмітливість, добре серце і, звичайно ж, почуття гумору, яким було пронизано все життя Січі. Відомий дослідник козацтва Дмитро Яворницький писав: «З природних якостей, властивих справжньому українцеві, запорожці відзначалися умінням майстерно розповідати, уміли підмічати смішні риси в інших і передавати їх у жартівливому, але ні для кого не образливому тоні. Звичаї запорожців дивні, вчинки хитрі, а мова й вигадки гострі й переважно схожі на глузування». Цією рисою запорозьких козаків частково пояснюються і дивні прізвиська, котрі вони давали новачкам, що приходили на Січ: Лупиніс, Півторакожуха, Непийпиво, Неїжмак, Загубиколесо, Задерихвіст тощо. Людину малого зросту вони, в силу свого гумору, називали Махинею, великого зросту – Малютою, шибеника – Святошею, лінивого – Доброволею, незграбного – Черепахою, хто у них спалив курінь, той Палій, хто схожий на перепічу, той Корж, хто високий і тримається прямо, той Товкач…

Запорожець умів посміятися з ворога, зі смерті, з самого себе, завжди охоче кепкував з товариша. І це був сміх вільної людини, бо, як відомо, раби і пригноблені не вельми охочі до сміху. Але були речі, до яких козаки ставилися дуже серйозно і ніколи не брали на глузи. Це – віра християнська (на Січі були свої церкви, священики, запорожці справляли всі свята), це – шаноба до старих. На Січі, оповідають сучасники, часто можна було побачити вже немічних дідів, оточених увагою і повагою козаків. Без них не обходилася жодна козацька рада, до їхнього слова прислухалися найбільше. Часом саме воно й ставало вирішальним.

(М. Слабошпицький) 326 сл.

195.

Поки наємники упоралися з тим усім, пройшов довгий час, і вони самі майже здичіли. Не сходили ніколи в доли і не стрічалися майже ніколи з жінками. Свою одежу намочили в дьогті, а борода й волосся виросли в них довгі й надали їм дикий вигляд.

Залізницею діставали щотижня харч і що потребували до життя, а перед вихром і студінню хоронили їх колиби, сплетені з обтятих соснових галузів, що лежали вокруги у великім подостатку.

З дерев поздирані кори, пересяклі живицею, що сушились на сонці, немов величезні брунатні звитки паперу, – запалювано вечером по лівій і

правій стороні на вершинах, і вони палахкотіли червоними жадними язиками, яко гасло жизні наймитів.

Так прибиралися вони до бою зі столітніми…

Врешті прийшла черга й на тих.

Ніч перед тим… се була світлом упоєна ніч… місяць збільшився у великий матово-червоний круг.

В тишині, що зросталася з темнотою, здавалися гори з своїми темними безмежними лісами пристановиськом для стоїчного спокою. Місячне світло пронизувало ніжно-синяві нічні мряки, розсвічувало далечину й неначе уділялося верхам дерев, що стояли на найвищих шпилях гір. Дерева змінилися в його сяйві і, здавалося, в нім розпливалися…

Деякі попростягали свої стрійні рамена широко до небес, ніби о що благали.

Лиш деякі?

Скільки їх тут було, – а їх було так багато, що ніхто не був у силі зчислити, – всі виганялись вгору й благали о життя! Навіть воздух був повний того бажання!

Самий запах, що розходився з глибини лісу, нагадував упоюючу розкіш, саму прегарну повну зрілість, та поривав і тих з собою, що стояли досі в непорушно скритім дожиданні, зберігаючи бажання жити повною мірою, як соромливу тайну.

Папороть заговорила пророчим шелестом; чашки найнепорочніших цвітів розвинулися у викінчені цвіти. Страх, що вони могли би завтра перестати жити, збудив у них жадання показатися в послідній раз один другому в повній красі.

(О. Таланчук) 288 сл.

196.

Із рідної домівки

Край села на сонячному косогорі, неподалік запустілої церкви, стоїть школа, мурована з червоної цегли, з вогнистим черепним дахом. Навколо школи в жовтогарячому кипінні осені – ясени й клени, зеленисті акації ще в літній буйності, хоч уже бенкетує вересень. Далі, за школою, хащі бур'янів, почорнілі соняшники на дослідних ділянках, прив'яле гарбузове огудиння; зачахлі стебла кукурудзи, заплетені сивим павутинням ранньої осені.

Повз школу день і ніч гуде дорога на Кременчук, на Жовті Води, на Олександрію та Кіровоград. Вона веде з тихого села в далекі світи, в яких йому вже довелося побувати. Але діти дивляться на неї із дивною звабою в очах. Їх манить незвіданий далекий світ.

Із пагорба, на якому стоїть школа, видно в долині село. Хати під соломою, черепицею, шифером і ґонтом розкидані трохи хаотично. Біля кожної – деревця й квітники. В кожній – своє життя, свої клопоти й свої діти. Щоранку вони топчуть стежини від отчого порога до школи, яка для них теж стала рідною домівкою.

Ліворуч, за невеликою річкою Омельник, залізнична станція. На ній коли-не-коли зупиниться на якусь хвилинку поїзд, і, гукнувши басовито,

рушає далі на Харків чи Знам'янку, а то й ще далі – в Новосибірськ чи Ленінград. І тільки один приміський поїзд, який прибуває з Кременчука, стоїть довго, доки не вбере у свої вагони робітників Крюківського вагоноремонтного заводу, Кременчуцької тютюнової фабрики – одне слово, робочих людей, які живуть у Павлиші. Наполовину вони селяни, наполовину – робітники.

То все – батьки й матері його учнів, душа і робота котрих давно вже в Кременчуці, а в Павлиші зосталися для них лише сон та відпочинок.

(І. Цюпа) 251 сл.

197.

Був пишний тихий літній вечір. Сонце стояло на заході. Старий Джеря сидів у своїй пасіці коло курева з своїми малими онуками. Невеличка пасіка стояла в балці на косогорі в садочку, а насупроти неї, по другий бік балки, стояла крута гора, як стіна, вся зверху вкрита густим лісом, а внизу густою ліщиною.

Коло пасіки суспіль росли на балці старі садки, а між ними подекуди стояли здорові старі дуби з густим темним листом, ніби скелі. Балка, вкрита садками, вилась попід горою і ховалась далеко-далеко в старому липовому лісі. В садках було ще знать окопи та ями, зарослі терном та ліщиною: то було померле село, може, ще старше, ніж була Вербівка, може, знесене татарським або польським мечем та вогнем.

Коло пасіки росли яблуні і груші, посхилявши густе гілля в пасіку над вуликами. За пасікою зеленів маленький баштан. Довге гарбузиння вилізло на курінь і почіплялось по тину. На самому курені вгніздився здоровецький гарбуз, неначе виліз, щоб погріти своє біле черево на сонці. В одному кутку коло хвіртки тліло куриво, і легенький димок вився вгору і ховався в густому гіллі старої груші. Джеря сидів на пеньку коло вогню і держав маленького замурзаного онучка. Коло його сиділо дві дівчинки-онучки, а старший хлопець з батогом в руці стояв проти діда й не зводив з його очей. Джеря був сивий, аж білий. Густі сиві брови низько понависали й закривали очі, а з-під їх тепер блищали темні, як терен, очі. Довгі сиві вуса спускались вниз, а голова біліла, наче вишневий цвіт. Його вид і тепер був сміливий і гордовитий.

А в пасіці пахло медом, пахло молодою травою та польовими квітками.

(І. Нечуй-Левицький) 265 сл.

198.

Святослав Гординський

Святослав Гординський увійшов в історію нашої культури як поет, як маляр, іконописець, перекладач поезії, літературознавець, літературний критик. Він залишив печать свого духу на українській культурі. Вже сам факт, що Гординський успішно працював у таких різноманітних ділянках, дуже промовистий. Він став своєрідним уособленням Франкових слів: «В сфері духу є лиш різнорідність».

Бібліографія його поетичних творів нараховує сімнадцять позицій, що охоплюють окремі збірки віршів і поем та поетичних перекладів і перero-

бок, створених між роками тисяча дев'ятсот тридцять третім – тисяча дев'ятсот вісімдесят дев'ятим. У всіх них панує надзвичайна різноманітність. Гординський – поет України і поет Європи, поет старовинного і модерного світу. Це бачимо цілком ясно навіть із поверхового огляду його творів. Досить тільки перерахувати всі міста, що він їх згадує або оспівує в своїй поезії.

Святослав Гординський – поет-мандрівник, якого з ранньої молодості вабила далечінь. Він хотів пізнати життя у його повноті, пізнати його з вершин і низин, у просторі і часі, в сучасному і минулому. До нього, може, більше, ніж до інших сучасних йому українських поетів, можна віднести імператив із «Фауста» Гете:

В життя людське чимглибше заглядайте!
Всі так живуть, а бачать так не всі,
Тож покажіть життя у всій красі!

Гординський, як і Гете, прагнув збагнути сутність життя і передати цей досвід через поетичне слово своїм сучасникам і поколінням прийдешнім.

Навіть ці поверхові спостереження кажуть нам багато про суть його поезії. Творчість Гординського-поета віддзеркалює покликання Гординського митця-маляра, який часто повертався до джерел Європейської цивілізації, до скарбниці класичного мистецтва.

Поезії Гординського притаманний постійний голод за дійсністю, і тому вона ніколи не є штучною, віддаленою від життя. Поезія творила для нього вхід у буття, сіре, буденне, реальне, але також буття неповторне, вічне. Поезія Святослава Гординського є запорукою безсмертя поета.

(За Л. Рудницьким) 277 сл.

199.

Годинник

Мабуть, всі ви бачили годинник; можете дізнатись, глянувши на нього чи то вдень, чи вночі, котра година, можете почислити кожну хвилинку. А було колись так, що люди не знали, як рахувати час. Розрізняли лише весну, літо, осінь та зиму, а добу ділили на день та ніч. У літній ясний день, коли сонечко весело сяє на небі, пізнавали люди, яка пора; але вночі або в глуху осінь не вміли дати собі ради. Не раз і не два думали люди над тим, як запобігти лихові. Та якось нічого путнього не вигадували. Один англійський король звелів наробити однакових каганців, розчислити, скільки їх може згоріти в добу, і відтак, засвічуючи один за другим, рахувати час. Але на такий дорогий годинник могли спромогтися лишень король та багатирі. Треба було, щоб каганці горіли невидно, щоб і вдень, і вночі чоловік доглядав їх та засвічував новий, скоро догорить один. Багато було клопоту з тою вигадкою. Опісля видумали люди піщаний годинник. Брали дві скляні пляшечки з вузенькими шийками, насипали одну дрібненьким піском і злучали їх шийками докупи так, щоби пісок міг пересипатися з одної пляшечки до другої. Скоро лиш пісок з горішньої пляшечки пересиплеться в долішню – перевертають її догори денцем, і пісок знов сиплеться, як досі. Недорогий і дуже простий

такий годинник, але і з ним чимало замороки, раз у раз треба назирати за ним. Напослідок винайшли дзиґарі вежові. Хто й як перший вигадав се диво – незвісно. Кажуть, начебто араби перші вміли робити дзиґарі і що арабський каліф Гарун-аль-Рашид в році 807 прислав дзиґарі в дарунок французькому королеві Каролю Великому.

Тодішні дзиґарі не дзвонили і не мали вагадла. Вагадло приробили аж в XVII віці. Тоді також поділили годину на 60 хвиль, а хвилю на 60 хвилинок. У великій пригоді стали людям дзиґарі. Але їх можна було побачити лише на баштах королівських та князівських замків. Мандрівник не міг користати з них, бо були дуже здорові і тяжкі.

(М. Коцюбинський) 309 сл.

200.

Усвідомлюючи велику роль Києва як столиці, Ярослав Мудрий дбав про його обороноздатність. Навколо «города Ярослава» було споруджено міцний вал із землі і дерева довжиною три цілих і п'ять десятих кілометра.

Золоті ворота як головний в'їзд до центру столиці аж до середини вісімнадцятого століття були не раз свідком великих історичних подій. Тисяча шістсот сорок восьмого року після перемоги під Жовтими Водами через них з військом тріумфально в'їхав до Києва Богдан Хмельницький.

Та час дедалі більше руйнував залишки старовинної пам'ятки, незважаючи на спроби її порятунку.

У тисяча дев'ятсот сімдесят другому – тисяча дев'ятсот сімдесят третьому роках київські вчені – археологи і архітектори-реставратори, – старанно дослідивши пам'ятку, вирішили збудувати павільйон-реконструкцію, який не тільки б захищав рештки Золотих воріт, а й відтворював вірогідно їх колишній вигляд. І треба сказати, що киянам вдалося досить правдиво реконструювати ворота. Було побудовано двоярусну архітектурну споруду. Перший ярус – це власне ворота, що проходять через прямокутну чотирнадцятиметрову велику зубасту вежу, до якої примикає ще мала вежа, другий – набрамна церква Благовіщення, споруджена на майданчику великої вежі (про церкву на Золотих воротах згадує літопис).

Із зовнішнього боку при в'їзді під склепіння споруди за зразком врат пам'яток Суздаля і Новгорода зроблено металеві ворота. Виїзд з воріт перекривається герсою – дерев'яними ґратами, обкованими металом.

Крізь ґрати герси і всередині павільйону з усіх боків добре видно залишки історичних Золотих воріт. Зокрема, збереглися рештки пілястрів, які в давнину переходили в арки, що підтримували склепіння воріт. На руїнах можна побачити змішану кладку цегли-плінфи і каменю на цем'янковому розчині (як і на стінах Софійського собору) і таке інше.

Пам'ятка Золоті ворота поєднує в собі риси оборонної і культової архітектури.

Надбрамний храм невеликий. Це хрестово-купольна тринефна чотиристовпна споруда з однією позолоченою банею. Фасади церкви оздоблені орнаментами із цегли. Підлога у ній була покрита мозаїкою за зразком давньої підлоги Софії Київської.

(О. Довга) 286 сл.

201.

Гори підступають до самого моря, насторожено височать над водою. Море зазирає у темні ущелини, в широкі гирла річок і струмочків, в хащі й ліси на схилах. Тоді довго тягнеться уздовж берега плоска рівнина, утворена тисячолітніми виносами каламутних рік, на яких давні греки шукали колись золоте руно. Тяжка путь кадриги впирається у суворі гори Анатолії, що здіймаються високо над небесами за смугою круглих горбів, піщаних кіс і пасовиськ. На вузьких смужках землі пасуться коні, росте якийсь хліб, тоді гори підходять до самого моря, гострі, скелясті, мертві, за ними – безмежний сніговий хребет, холодний, як безнадія, холодом смерті віє від тих снігів, крижані вихори зароджуються у піднебессях, падають на тепле море, чорний дим хмар клубочиться над горами й водами, пожадливо тягнеться до сонця, сонце злякано втікає від нього далі й далі, і на морі починає діятись щось несамовите. Ніби змій з моторошної дитячої казки зродився десь над гірським обрієм, зітканий з примарливого жовтого світла, припав до поверхні моря, тоді круто вдарився в небо, полетів вище, вище, закрив своєю кулястою головешкою півнеба, став хлебтати з моря світло, жадібно й хапливо гнав світло по своєму довжелезному тілу в оту кулясту головешку. Безмежне зміїне тіло судомилося від наливу світла, головешка криваво кипіла вогнем, а море темніло, темніло, чорнота насувалась на нього звідусіль – тяжка й щільна, тепер тільки іноді пробивалась несміливим зблиском блакитно-зелена хвиля і вмирала посеред суцільної чорноти, і море ставало, як чорна кров.

У той короткий проміжок, що запанував між наростанням тривожного мороку й неминучої бурі, переляк охопив Сінамагу і його прислужників, затрепетали скуті залізом бранки, тільки галерники викрикували за кожним змахом весел ще дикіше й мовби аж зраділа п'ятнадцятирічна Настася, оте золотокосе дівча, зухвало розвернулася довкола і вперше, мабуть, за час плавби подумала, що, може, й справді б оце кинутись з кадриги й втопитись навіки!

(П. Загребельний) 295 сл.

202.

Європейський авторитет і слава Києво-Могилянського колегіуму в другій половині сімнадцятого століття були настільки великими, що він став прямим взірцем для заснування тисяча шістсот вісімдесят сьомого року в Москві першого загальноосвітнього учбового закладу вищого типу – Елліно-грецької академії, згодом переіменованої на Слов'яно-латинську, потім на Слов'яно-греко-латинську академію. Статут її майже повністю дублював статут Київського колегіуму. Основним ініціатором її створення був Симеон Полоцький, а в реорганізації її головну роль відіграв також випускник Києво-Могилянського колегіуму Стефан Яворський, за часів діяльності якого починається небувалий відплив, якщо не грабунок царизмом розумів України впродовж всього вісімнадцятого століття.

У монографії «Історія Московської слов'яно-греко-латинської академії» російський дослідник С. Смирнов констатував, що з початку і до часів митрополита Платона Московська академія здебільшого мала наставників

з Києва, які при викладанні прямували навчальним курсом київським і вводили в життя академії порядки, що були заведені в Києві. Раніше про це писав і смоленський єпископ Гедеон Вишневський у листі до Рафаеля Заборовського. До того Вишневський був професором Київської академії, потім тривалий час ректором Московської академії.

В першій, та і другій половині вісімнадцятого століття Києво-Могилянська академія репрезентувала вищу науку в Росії, на початку заснування там учбових закладів мала універсально-освітнє значення для всієї імперії, даючи їй своїх вихованців, які заснували школи, були просвітителями-освітянами за типом і духом своєї рідної школи. «І можна сказати, – констатує Д. Вишневський, – майже всі училища Росії тих часів зобов'язані або своїм виникненням, або ростом, або своїм внутрішнім ладом Київській академії».

На початку існування Московської академії київські професори Стефан Прибилович, Теофіл Кролик, Інокентій Кульчицький, Гавриїл Бужинський, Гедеон Вишневський, Платон Малиновський читали там філософію. Тисяча вісімсот першого року на вимогу Петра Першого до Москви направляють шість викладачів Києво-Могилянської академії, а потім за указом Синоду це робилося майже щорічно. За словами М.І. Петрова, Московська академія тих часів була старшою і найбільш багатолюдною колонією Київської академії.

(В. Микитась) 286 сл.

203.

Рельєф «Жрець Олега»

Дерев'яні й кам'яні стовпи. Різьблені орнаменти з символічними знаками, обкладені металевими платівками, прикрашені коштовними камінцями. Загадкові рельєфи на кам'янистих виступах. Кам'яні баби на вершинах курганів, на горах і узвишшях… У першому тисячолітті на величезній території – від степів до Карпат – було чимало таких пам'яток. Деякі з них дожили до нашого часу. Монументальна скульптура була поширеним і улюбленим мистецтвом стародавніх слов'ян і багато великих сіл мали власні «артілі» різьбярів, які споряджали і прикрашали язичницькі капища, місця ритуальних обрядів.

Після запровадження християнства в Київській Русі дев'ятсот вісімдесят восьмого року князь Володимир наказав знищити усіх язичницьких богів рукотворних – ідолів. Ось як розповідає про це літописець Нестор у «Повісті минулих літ»: «І коли прийшов, велів повалити ідолів – одних порубати, а інших спалити. Перуна ж наказав прив'язати до хвоста коня і волокти його з гори по Боричевому узвозу до Ручию, і приставив дванадцятьох чоловіків бити його жезлами. Чинилося це не тому, що дерево що-небудь відчуває, а для зневажання біса, який обдурював людей в цьому образі, щоб прийняв він відплату від людей».

Найбільшу дерев'яну святиню Києва і всієї держави вихнули з потоку Ручия на широке плесо Дніпра і аж до порогів нижньої течії ріки стежили, щоб вона не прибилася до берега, щоб не виловили її люди, які гірко оплакували зганьбленого бога.

Давньослов'янська язичницька скульптура була знищена. І нині ми майже не знаємо таємниць творчості майстрів-різьбярів. Можемо говорити лише про образи, про тематику, і дуже мало – про символіку, про навчання мистецтву різьби і методи роботи тисяч і тисяч невідомих майстрів.

І все ж поодинокі уцілілі пам'ятки різьби дають уявлення про цей вид мистецтва.

204. (Д. Степовик) 258 сл.

Пречудовий літній ранок. У холоднім легенькім вітрі ледве-ледве леліється широкий лан жита. Жито, мов золото. Колосся, наче праники; аж похилилося під вагою зерна та перлових крапель роси, що позвисали з кожної стеблинки. Стоять стебла високі та рівні, жовті і гладкі під зеленим листям повійки, осету та іншого бур'яну, що стелиться сподом. Де-не-де видніється з-посеред того золотого, шумливого та пахучого моря синє, чаруюче море блавату, або квітка куколю, або дівоче паленіюче лице польового маку.

Зійшло сонце. Зацвіркотали сверщики на всілякі лади, забриніли великі польові мухи, затріпоталися барвисті мотилі над колосистим морем. Природа ожила. Вітер подув сильніше, подув теплом зі сторони лісу і зачав стрясати срібну росу з трав і цвітів.

У селі піднявся гамір, закипіло життя. Вигін запестрівся від худоби, яку гнали на пашу. За худобою йшли заспані та немиті пастухи. Декотрі лишень, котрі вспіли вже й поснідати, співали весело, гойкали та вилускували батогами, женучи свій товар.

З хат закурився дим. Господині топлять зарана, щоб вчасно зварити обід і молодших відправляють в поле.

Лиш у старої Лесихи не куриться зо стріхи. Хоч там їх три: стара, донька Горпина і молода невістка Анна, але вони таки ніколи рано не топлять, усе ввечір. Вечором спечуть та зварять що там треба, – а весь день божистий не дбають. Запопадні господині, хоть куди!

Ґаздівство старої Лесихи негірше. Хата хоть стара, та ще добра; будиночки нові, просторі, опрятні, худібка красна, що господи, гладке кожде, мов слимак. Пасіка також по смерті небіжчика Леся не пішла ніворотом. Лесиха прийняла старого діда, жебручного Зарубу в хату, обшила, обхамрала, – та й уже старий літом пасіки пильнує і коло хати найменшої крихіточки допантрує.

205. (І. Франко) 263 сл.

Суд над Дем'яном Многогрішним

...Отже, імператорський суд виносить вирок: гетьмана малоросійського Дем'яна Многогрішного та його рідного брата Василя... за непокору і бунтування козаків проти царського трону, за зносини з ворогом государя Петром Дорошенком... засудити до смертної кари.

Підсудні приголомшені нечуваною несправедливістю і жорстокістю вироку. За що впала на їхні голови така царська «милість»? Хто дав право

російському імператорові розправлятися з козацькою старшиною, як зі своїми боярами?..

А їх уже ведуть на майдан, де мовчазний кат виконає вирок суду. Брязкаючи кайданами, вони ледве переставляють ноги і не мають сили глянути один на одного. Їх зустрічає гул натовпу, зігнаного з усієї Москви на цю страшну виставу. Зараз кат змахне важкою сокирою – і покотяться голови з оселедцями під ноги сторожі…

І тут несподівано зачитується царський указ про помилування. Смертну кару бунтівникам замінити довічною каторгою в Сибіру, куди відправити їх разом із родинами й усіма наближеними. Звідти ніхто з них і їхніх нащадків не повернувся. Для України загубилися всі їхні сліди.

Дем'ян Многогрішний був осавулом у війську Богдана Хмельницького. Спершу служив у полку Данила Нечая, а потім у Івана Богуна. Згодом і сам став полковником. Після смерті Хмельницького Многогрішний – одна з найпомітніших постатей в оточенні гетьмана Лівобережжя Івана Брюховецького.

У січні тисяча шістсот шістдесят восьмого року в Глухові відбулася рада козацької старшини, на якій винесено ухвалу: Лівобережжя не визнає себе приєднаним до Росії і стає підданим турецького султана. Козаки починають виганяти з українських міст російські гарнізони. На приборкання бунтівників послано великі загони під командуванням князя Ромодановського. Починається справжня війна.

Многогрішний – постать складна й непослідовна у своїх вчинках. Він швидко перекинувся від Брюховецького до Дорошенка, вів потаємні переговори з Ромодановським. У березні тисяча шістсот шістдесят дев'ятого року після обрання його гетьманом Лівобережної України присягнув на вірність російському цареві. Тоді ж у Глухові було підписано нові договірні статті між Україною і Росією.

(М. Слабошпицький) 296 сл.

206.

Вдома

Вітер колише яблуні, налиті розкошами материнства. Час від часу яблука зриваються з гілля, гупають на м'яку землю, вкриту ніжною зеленою травою.

Старий яблуневий сад вигрівається в щедротах гарячого літнього дня. Протоптані стежки ведуть до невеличких будинків. Колись у них жили люди, а нині – це майстерні художньо-промислової філії. Крізь відчинені вікна чути, як грюкають ляди верстатів – то працюють ткалі, стрекочуть машинки, та ще долітають пісні вишивальниць.

Жінки й дівчата повсідалися під хатами, в холодку, в благословенній тіні яблуневого саду з шитвом на колінах і снують мережива на сорочках і сукнях, ніби заплітають на полотні ще одну безмовну, але таку чарівну і яскраво-зриму пісню.

Я проходжу садом, вслухаюся в тихі, задушевні пісні, такі знайомі й рідні з дитинства, і душа моя сповнюється почуттям невимовної радості й

солодкої млості. Так колись співали за шитвом моя мати й сестра, всівшись на полу, чи літньої днини на призьбі під хатою, де паленіли рожевими пелюстками трепетні мальви.

Відчуття, що я дома, не покидає мене, бентежить душу, настроює на особливий ліричний лад... Я й справді вдома, на землі своїх батьків, в оспіваній Опішні, куди не раз ще малим батько возив мене на ярмарок.

Від саду рукою подати до вигону, де був колись ярмарок, де стояли тисячі возів, де з ранку й до пізньої ночі дзвеніли коси й серпи, співучими лунами видзвонювали опішнянські горщики, глечики й макітри, висвистували іграшкові коники в руках щасливої дітвори.

Давно це було. Тепер там розташувалася геологорозвідувальна експедиція, бурові якої розкинулись по всіх усюдах від Ворскли до Псла, і вночі газові ключі горять над степом, немов дивосвіти.

А серед саду, здається, незмінно живе отой давній, тихий, лагідний світ, і такі ж самі ткалі й вишивальниці, які жили піввіку тому, тчуть килими, гаптують дивовижну квітчасту казку з хмелю й калини, з маків і волошок, жайворонків і золотоперих півнів.

(І. Цюпа) 296 сл.

207.

Мати

Мати копає картоплю. В повітрі стоїть сукуватий пил, а тепла земля пахне втомою. Материне лице запорошилося сірою землею, руки також запорошені, тільки карі її очі з живчиками зіниць блищать свіжо й чисто. Іноді випростується і, спершись на заступ, відпочиває. І чує, мабуть, як уже мріє про спочинок город, як тоскно скрикують в охололій вишині запізнілі перелітні птахи. Павутина бабиного літа пливе звіддалік, як чиєсь зітхання, вона знаходить посеред городу нашу матір, чіпляється за плече, струменисто тремтить, потім перепливає на материні чорні коси, вмальовується сивиною, здригається, потім одривається – й легко сотається в повітрі, поблискує білясто, тане.

Про що думає мати? Про те, що отакою ж павутинкою бабиного літа одсріблюється її життя, чи пригадує себе дівчинкою, котра вперше вийшла в поле і мало не захлинулася од радості, пробудженої життям та чебрецевим простором, од відчуття полинової волі, од зачудування волошкою, котра зазирнула в очі вічним поглядом? Чи думає про те, як у війну несла своїх дітей, несла вночі, провалюючись по коліна в мокрий сніг, несла, закушуючи до крові губи, несла, ковтаючи сльози, свій цвіт і своє майбутнє? Мусила рятувати їх од смерті, котра насувалася на село. А чи пригадує той день, коли вперше відчула, що вона живе на землі, що навколо – білий світ, який зеленіє, синіє і червоніє, білий світ, який сміється, говорить лагідно або погрожує, білий світ, який тьохкає соловейком, блищить росою і шумить прибережним очеретом? Ще не відала в ту хвилю, що їй судилося нести власне життя на своїх плечах то як камінь, то як хмаринку перецвілої кульбаби.

(Є. Гуцало) 248 сл.

208.

Верболозові кущі, шелюги, осокори і верби купалися в літниці й кучерявилися зелом. А вище, над водами, здіймався крутий берег, вкритий лісом, а ще далі, на самому взгір'ї, розкинулося село.

Скільки віків стоїть воно під високим блакитним небом! А які тільки вітри і грози не шаленіли над його почорнілими димарями!

Білі хати маячать, немов шаланди в морі на солоних вітрах. Вони стоять давно. Одні відслужили своє, струхлявіли, розсипались, то на їхньому місці виросли інші. Такі ж білостінні, тільки кращі, просторіші, з цинковими білястими дахами, під шифером і черепицею.

Споконвіку село називається Білогір'я. Може, тому, що білі хати на горі видно за багато верст, може, тому, що на крутих берегах Ворскли залягає біляста глина, виступаючи на поверхню... А може, від того, що давно колись, дуже давно на цих косогорах шуміла біла тирса...

Вона й ще тепер сивіє на валах і могилах прадавнього скіфського городища, яке неподалік дрімає тисячолітнім сном, немов навіки застигла зачарована казка.

У сиву давнину, понад дві тисячі літ тому, тут жили скіфи. Городище розкинулось на багато гонів; від нього крутим берегом Ворскли далеко тягнуться височенні вали. За багато літ вони осунулись, заросли лісами. А ті вали, що тяглися в степ, здійнялися горбастими хребтами над рівниною. Трохи далі, за валами, розкинувся могильник у хаотичному безладді пагорбів, на яких ростуть гіркі полини, духмяний чебрець та ще шумить біла тирса. А ще далі, серед степу, вигріває під сонцем свої старечі груди розрита могила. Вона схожа на кратер згаслого вулкана, на широкому дні якого завжди безвітря і загадкова тиша. В літні ночі з кратера тої могили сизим димом куриться полиневий чад.

На високих валах і могилах темніють бозна-ким встановлені кам'яні баби і незрячими очима вдивляються в степ.

(В. Іванишин, Я. Радевич-Винницький) 264 сл.

209.

На крилах пісні

...Чи зиайоме вам те гостре, до фізичного болю гостре почуття нудьги за рідною країною, яким обкипає серце від довгого пробування на чужині? Чи відомий вам такий психічний стан, коли за один рідний згук, один образ рідний ладен буваєш заплатити роками життя?..

У такому, власне, стані я блукав одної весняної днини понад річкою Прутом, у Південній Бессарабії. Якось не тішили моє око ані розлогі, яро-зелені, порізані блакитними озерцями та гирлами плавні, що розляглися за річкою в Румунії, ані жовті, залиті хвилею виноградників по підгір'ю, шпилясті гори, що тиснуться понад Прутом з сього боку.

Від заходу насувалася чорна хмара, душний вітер нахрапом бив об гори, хвилював комиш у плавнях, обривав виноградне листя та гнав його по чорній, каламутній, немов поораній хвилями, річці... Лагодилась буря. Але я байдужо дивився на грізні розрухи натури, не торкала якось мого серця дика краса південної бурі... Роз'ятрений нудьгою, затоплений в заду-

мі, плентавсь я тихою ходою берегом річки, не помічаючи навіть, як чорна хмара обіймала крайнебо, тихо лізла догори... драгліла вже над головою моєю... І тільки перші краплі густого дощу, що з глухим гуком упали на землю серед раптової тиші, змусили мене озирнутися навкруги, пошукати певного захисту від зливи. Але не встиг я ще озирнутись гаразд, як по моїх напружених нервах ударила хвиля рідних, близьких мені звуків. Я виразно почув журливо-поважний голос української пісні. Що се? У сьому глухому закутку Бессарабії – пісня моєї країни? Чи не омана се, чи не хвороблива часом уява моя викликала галюцинацію слуху?.. Я навіть трохи змішався. Але ні, се не уява: я чую, як пісня дужчає, здіймається вгору, перекочується могутнім грюкотом і гине тихим акордом у плюскоті зливи...

Не знаю, чи то з усіма таке діється, чи то лише зі мною, спраглим усього рідного, тепер далекого від мене, але звуки пісні, що торкалися мого вуха, лягали перед очима фарбами, малювали мені з дивною яскравістю цілі образи.

(М. Коцюбинський) 256 сл.

210.

Серед пам'яток архітектури Подолу привертає увагу будинок Києво-Могилянської академії – взірець українського бароко вісімнадцятого століття з його точними пропорціями, стриманими формами, приємним пластичним вирішенням фасадів, оригінальним заломом даху. На фасаді, що дивиться на площу, – дві меморіальні дошки, які сповіщають, що тут свого часу навчалися такі видатні уми, як Михайло Ломоносов і Григорій Сковорода. Академія, заснована на початку сімнадцятого століття, була світильником, звідки струменіло світло по всіх обширах слов'янських.

З тисяча шістсот п'ятнадцятого по тисяча шістсот тридцять другий роки це була Братська школа. Тисяча шістсот тридцять другого року з ініціативи Петра Могили об'єдналися Лаврська школа на Печерську і Братська на Подолі. Новий навчальний заклад, названий іменем свого фундатора Петра Могили Києво-Могилянською колегією, здобув статус вищої школи. Це був водночас університет (оскільки викладалися ті ж дисципліни й за тією ж системою, що і в західноєвропейських університетах), і Академія наук (майже всі професори водночас були і вченими), і Академія мистецтв (викладалися поетика, ораторське мистецтво, музика, театр, образотворче мистецтво). Усе робилося для того, щоб з обдарованого підлітка зробити освічену й інтелігентну людину. Навчалися в колегії дванадцять років.

Двадцять шостого вересня тисяча сімсот першого року урядовим указом колегії надано статус академії. На вісімнадцяте і початок дев'ятнадцятого століття припадає розквіт Києво-Могилянської академії.

Об'єднуючи Лаврську і Братську школи, Петро Могила запровадив одну з найдемократичніших для сімнадцятого століття систему екзаменування учнів при переході з нижчого класу у вищий або при закінченні повного курсу навчання. Знання перевірялися не індивідуальним опитуванням, а на публічному річному диспуті. Кожен міг сповна проявити себе, своє вміння володіти словом, творчу винахідливість.

Цікаво готувалися до річних диспутів і студенти, які вивчали різні мистецтва. Слухачі курсу поетики (її тоді називали піїтикою) мали написати по одному твору в тому жанрі, який був більше до вподоби: панегірик, оду, драму, ліричний вірш.

(Д. Степовик) 286 сл.

211.

Могутній спалах українського національного відродження, зростання синівської уваги до історичної спадщини, до набутого століттями духовного багатства, вся історична пам'ять – благородне знамення кінця двадцятого століття. Повертаються із забуття сотні й тисячі історичних фактів, подій, імен видатних осіб, напівзабутих творів історії та красного мистецтва. Поступово, як після затяжної хвороби, набирають сили у правдивому показі нашої минувшини донедавна заідеологізовані гуманітарні науки. Звертаючись до неспростовних історичних писаних джерел, учені шукають істини, розкуто розмірковують над здобутим фактажем, вносять суттєві корективи у висвітленні як історії вітчизняної взагалі, так і її матеріальної та духовної культури.

Свого часу академік М.Ф. Сумцов писав, що дослідникові доводиться старанно визбирувати різноманітні обривки і відламки минулого, уважно їх зіставляти, порівнювати, зігрівати мертві старожитності своїм чуттям, шукати підтримку у своєму дисциплінованому науковому уявленні й інтелектуально відновлювати те, про що свідчать документальні пам'ятки, й на основі давніх актів, продуманих і пережитих, відтворювати відповідну дійсності картину минулого життя або ж викладати факти в їхньому послідовному органічному зв'язку.

Це стосується і скрупульозного дослідження історії становлення українського шкільництва, вищої освіти, студентства і професури в Україні та тернистого шляху Києво-Могилянської академії від початку її заснування до кінця вісімнадцятого століття. Не можна сказати, що ця проблема *не цікавила вчених,* що вони не торкалися її як у спеціальних розвідках, так і принагідно висвітлюючи ті або інші її сторони. Все залежало від *міри й* доступності джерел, уміння їх аналізувати.

Чи не перші скупі відомості про академію подали київський митрополит Євгеній (Болховитинов) у «Описании Киево-Софийского собора» та вихованець академії, згодом московський митрополит Макарій (Булгаков) у книзі «История Киевской духовной академии». Зрозуміла річ, їх здебільшого цікавила участь київської митрополії та консисторії у справах академії, особливо, коли вона стала духовною.

Пізніше про Києво-Могилянську академію згадували здебільшого у загальних рисах і в загальних працях, вдаючись до епітетів «відома», «славна», «славетна».

(В. Микитась) 284 сл.

212.

Худорлявий високий хлопець у сірому сукняному костюмі переправився через Дніпро вузьким просмоленим човном, підождав на пристані, поки до причалу пришвартувався пароплав, що йшов знизу, і серед знетерпеливлених дядьків та тіток з кошиками, проштовхався на судно.

Піднявся по трапу на палубу, довго вибирав собі місце й врешті примостився біля флагштока, на якім весело тріпотів трикутний прапорець.

Юнака ніхто не проводжав. Його рідне село лишилося на тому березі ріки, там були його батько й мати, його дитинство, початок юності, все недовге минуле. Ось пароплав одійде від пристані, і все: береги, лози, рідне село, батько, мати, друзі – попливе назад, повільно, але нестримно посунеться, як сунеться щороку повесні крига на Дніпрі.

Пароплав хлюпався у Дніпрі, як велика біла качка. Старий капітан стояв на містку й мовчки дивився на воду, на береги, іноді його погляд зупинявся на високій постаті худорлявого юнака в сірому сукняному костюмі, але це тривало лише мить, і знову капітан дивився на лагідні висипи білих пісків, на червоні налоги й густі лози. Повесні в придніпрянських лозах завжди співали солов'ї. Своїм тьохканням вони ніби змагалися з шумом пароплавних коліс. Темними весняними ночами, сповненими запахами прибережних трав і квітів, капітан любив стояти на своєму містку, слухати солов'їний спів і думати про свою молодість.

Тепер було літо. Соловейки вже давно замовкли. Ночі стали короткі й теплі. В такі ночі більше хилить до сну, ніж до спогадів. Але капітан дивився на того юнака в сірому костюмі, і якась туга стискувала йому серце, і молодість, його власна молодість, раптом глянула на нього з-за отих вугловатих, худих плечей, і його друзі ступнули з далеких-далеких років і незримо стали поруч.

(П. Загребельний) 262 сл.

213.

«Барвінок на вінок, а полин на віник»

Барвінок оспіваний у багатьох піснях нашого народу й у віршах багатьох поетів. Він супроводив наших з вами предків від колиски й до могили. У барвінку купали немовлят, щоб вони росли гарними і здоровими. Барвінкові вінки носили дівчата: адже він ріс біля кожної криниці і завжди був під рукою. Барвінок садовили на могилах – на знак вічної пам'яті про померлих.

І хоч як давно росте він на Україні, і хоч як ми до нього звикли, а все ж він – чужинець. І назва у нього чужинська. Сьогодні є це слово і в нас, і в білорусів, і в росіян, і в чехів, а все ж воно не слов'янське. В латинській мові рослина звалася вінка, первінка, а корінь цього слова означав «обв'язувати», «обвивати». З первінка слов'яни зробили барвінок, а квітку взяли собі.

Про лікувальну силу барвінку знали ще в стародавньому світі. У часи середньовіччя темні люди приписували барвінку надприродну силу. Вони вважали, що барвінок може захистити людину, яка має його при собі, від усього злого. Тому часто барвінок вивішували над дверима; його ніколи не викидали на смітник, а лише в річку чи ставок, щоб він не загинув від спраги.

Ми цінуємо барвінок за його «лікарську допомогу»: з нього виготовляють ліки від дуже важких хвороб. Але не менше ми цінуємо його за витончену красу.

Напровесні візьміть у руки одну гілочку барвінку – щоб була квітка і кілька листочків – і роздивіться цю гілочку уважно. Вона прекрасна – наче намальована геніальним художником. Листочки тверді, темні, блискучі, а квіти м'які, світлі, кольору весняного неба. Подумайте тільки: ним милувалися люди вже тисячі років тому!

(Л. Коваль) 260 сл.

214.

Тютюн був високий і густий-прегустий. Він саме цвів великими золотими гронами, як у попа на ризах, а над ризами носилися бджоли – видимо-невидимо. Велике тютюнове листя зразу обплутало мене. Я упав в зелену гущавину й поліз попід листям просто до огірків.

В огірках теж були бджоли. Вони порались коло цвіту і так прудко літали до соняшника, до маку й додому, і так їм було ніколи, що, скільки я не намагався, як не дражнив їх, так ні одна чомусь мене й не вкусила. А бджоляче жало хоч і болить, зате вже коли почнеш плакати, дід уже чи мати дають зразу мідну копійку, яку треба прикладати до болючого місця. Тоді біль швидко проходив, а за копійку можна було купити у Масія аж чотири цукерки і вже смакувати до самого вечора.

Погулявши коло бджілля і наївшись огіркових пуп'янків, натрапив я на моркву. Більш за все чомусь любив я моркву. Вона росла в нас рівними кучерявими рядочками скрізь поміж огірків. Я оглянувсь, чи не дивиться хто. Ніхто не дивився. Навколо тільки дрімучий тютюн, мак та кукурудзяні тополі й соняшники. Чисте полуденне небо, і тихо-тихо, немовби все заснуло. Одні тільки бджоли гудуть та десь з-за тютюну, від погребні, доносився дідів рик. Тут ми з Піратом і кинулись до моркви. Вириваю одну – мала. Гичка велика, а сама морквина дрібненька, біла і зовсім не солодка. Я за другу – ще тонша. Третю – тонка. А моркви захотілось, аж тремчу весь! Перебрав я цілий ряд, та так і не знайшов ні одної. Оглянувсь – що робить? Тоді я посадив усю моркву назад, хай, думаю, доростає, а сам подався далі шукати смачного.

(О. Довженко) 264 сл.

215.

Веде військо Сагайдачний

Весною, коли в небі з'являлися перші ключі птахів, що поверталися з вирію, на землі України вдиралися розбійницькі орди кримських татар, яких підтримувала і направляла Туреччина. Розбиваючись на малі загони (чамбули), вони нишпорили по краю з метою грабунку, ярису. В полон брали не тільки дорослих, а й дітей. Найбільше цінувалися вродливі дівчата і жінки – їх перепродували на невільницьких ринках.

На оборону українського народу стало нерегулярне польсько-шляхетське військо (Україна тоді входила до складу Польщі), а запорозькі козаки – бойова сила, сформована на демократичних засадах самим народом.

Особливо вдалим були походи запорозьких козаків за часів гетьманування Петра Конашевича-Сагайдачного. Народився він у Галичині. Як свідчить герб на давній гравюрі, походив з дрібного шляхетського православного роду. Вчився в острозькій школі, а згодом вступив до козацького

війська. Тисяча шістсот дванадцятого року (перша згадка про Сагайдачного) козаки під його командуванням вийшли в море і ударили по Чорноморському узбережжю Туреччини. Не менш успішним був похід тисяча шістсот чотирнадцятого року. Дві тисячі козаків на своїх чайках дійшли до Анатолії й розгромили Синоп, де звільнили всіх невільників. Туреччині було завдано збитків на сорок мільйонів золотих.

...Тисяча шістсот двадцять першого року польське військо, яке налічувало тридцять п'ять тисяч чоловік, підійшло до Дністра й розташувалося напроти Хотина. В Османі на той час кількість війська, за різними джерелами, становила від трьохсот до п'ятисот тисяч чоловік. Сюди ж у район Хотина прибув і Сагайдачний з сорока тисячами козаків. Уночі запорожці ліквідували турецьких вартових і увірвалися у табір, зробивши там великий переполох. З боєм вони перейшли турецький стан і досягли розташування польської армії. В цьому бою Сагайдачний був поранений у руку.

Через кілька днів, несподівано для ворога, козаки, знявши вартових, увірвалися в табір Османа. Султан кинув своє військо й утік.

Сагайдачному ж не вдалося загоїти рану. Прослабувавши мало не рік, десятого квітня тисяча шістсот двадцять другого року гетьман помер.

(Р. Ратушний) 298 сл.

216.

Шторм біснувався три дні – за багаторічними спостереженнями тут, в зоні рози вітрів, це оптимальний термін тривалості. Інтенсивність шторму теж постійна і майже несхитна: тридцять-тридцять п'ять метрів иа секунду. Іноді швидкість вітру досягає ураганної сили – сорока метрів на секунду. Тоді частіше зриває покрівлі на будинках, валить стовпи високовольтних ліній, руйнує заводські труби й дерева вивертає з корінням, рве електричні й телефонні проводи. Косу, як правило, за будь-якого шторму одрізає од світу, бо дерев'яні стовпи й електричні проводи тут стоять з сорок четвертого року, тобто з часу визволення від фашистів.

Стало темно, як у погребі. А шуми, посвисти й гоготіння вітру ще подужчали. Будиночок під ударами шторму здригався, мов при землетрусі, і, незважаючи на те, що старий інженер Твердовський, проектуючи й ставлячи дах, впровадив усі можливі противітрові засоби, я з хвилини на хвилину чекав, що ось-ось дах не витримає під скаженими поривами потужного вітру, з громом і тріском розлетиться в друзки, повибиває вікна, завалить вхідні двері, а то й стелю зірве. Чути було, як на горищі все вібрує, тріщить, пружинить, опираючись безперервному натиску густого й невблаганного вітру, і тривога моя посилилась і подужчала, коли стало чути, як постукує й хряпає якась шиферина біля фронтону. Варто підірвати хоча б одну – ураганний вітер підхопить і понесе в море весь дах.

Ці тривоги і видива, викликані безперервним телесуванням шторму, змушували мене ходити по кімнаті й прислухатися до цього содому й гоморри.

Я сподівався побачити в морі корабельні вогні, як бачив їх щоночі, але чорна пітьма затопила все, здається, переповнена вщерть скаженим посвистом вітру, ревицем хвиль, стугонінням і гоготінням шторму. В темряві, невидимий і невблаганний, він видався ще страшнішим, безконеч-

ним у часі й просторі, і не вірилося, що він коли-небудь вщухне. Тому я відчув якусь полегкість від того, що на фарватері не побачив жодного корабля, бо навіть і океанським в такий шторм велося б несолодко.

(О. Сизоненко, 299 сл.)

217.

Ощадливий дрізд

Якось узимку я поглянув у вікно і застиг від несподіванки: знадвору, за два кроки від мене, на гілці горобини гойдався красивий сірий птах, і я здогадався – то дрізд-горобинник! Та він раптово зник... Лише хвилин через десять знову ласував примороженими плодами. Затамувавши подих, я стежив за кожним його рухом. Одне мені, щоправда, не сподобалося – як дрізд не по-хазяйськи розтринькував ягоди: одну проковтне, іншу відкине, і так, поки не втамує голод. Я ще тоді подумав: коли так ягідками смітити, нічим буде й до весни дожити. А йому хоч би що, вісім ягід з'їв, вісім додолу кинув. І щоб була інші дрозди не зазіхали на його рясну горобину, він усе перелітав на протилежний бік двору, сідав на другій груші, піднімався і всім своїм поглядом показував пташкам: нічого сюди летіти, сам сиджу голодний і холодний.

За зиму дрізд так постарався, що під весну на горобині не залишилось жодного кетяга плодів. Та птах, як і раніше, регулярно прилітав на «своє дерево». Тільки тепер він часто спурхував додолу, щось сам дзьобав і знову нерухомо сидів на верхівці. Почав я придивлятися, що він там збирає. І як би ви думали?

Ті ягоди, що розкидав на початку зими. В лютому сонце пригріва, сніг під горобиною підтає, осідає, її ягідки з'являються на світ цілі-цілісінькі, наче щойно з гілки зірвані.

Значить дрізд-горобинник не смітив ними, як мені спершу здалося. Він ощадливо тримав їх у снігових заметах, аби було що їсти й весною. Розумна пташка!

(К. Наріжний) 245 сл.

218.

Гетьман Богдан Хмельницький

В усій історії України немає людини, популярнішої за гетьмана Богдана Хмельницького. Ім'я його пов'язане з визволенням тисяча шістсот п'ятдесят четвертого року України з-під польського ярма і віддаленням її «під високу руку» московського царя. Ця обставина і створила вічне ім'я Хмельницькому. Час Хмельницького був найтяжчий для українського народу, хоч початок бідувань для України почався ще задовго до його гетьманування. Віддавшись ще за вісімдесят років до Хмельницького за так званою Люблінською унією під верховну владу польського королівства, українці невдовзі знайшли собі затятих ворогів у Польщі... За короткий час були позбавлені свободи віросповідання, опіки законів, недоторканості особи та майнових справ.

Хмельницький виступив на історичному терені саме тому, що й сам жорстоко постраждав від свавілля польських панів... Підстароста чигиринський – Чаплинський – уподобав Суботів і у відсутність Хмельницького силою загарбав хутір, водночас засік до смерті малого сина Хмель-

ницького і забрав собі його дружину. Втративши маєтність, дружину та молодого сина, почав Хмельницький шукати захисту в сенату і короля. Та замість справедливих скарг він почув у відповідь лиш глузування та знущання, і зрештою його ув'язнили і засудили на смерть. Лише щасливий випадок урятував гетьмана від лиха, і на початку грудня тисяча шістсот сорок сьомого року він втікає з в'язниці на Запорожжя.

«До вас приніс душу і тіло, – сховайте мене, старого товариша, бороніть самих себе, бо й вам те загрожує». Розчулені такими словами, козаки відповідали Хмельницькому: «Приймаємо тебе, пане Хмельницький, хлібом-сіллю і щирим серцем!»

Шість з половиною років вів Хмельницький війни з поляками і врешті-решт побачив, що своїми силами йому не досягти того, чого він прагнув. Тоді він вирішив віддатися під опіку якоїсь могутнішої сусідньої держави і спершу зупинив вибір на Туреччині. Потому від Туреччини він перейшов до Росії, де царював Олексій Михайлович, православний цар православної держави. Шостого січня тисяча шістсот п'ятдесят четвертого року, в місті Переяславі, на загальній козацькій раді, оголошено було приєднання України до Росії на основі чотирнадцяти статей.

(«З української старовини») 308 сл.

219.

Тарас Шевченко. Автопортрет

Поняття «шедевр» як «головна робота» митця (а саме так перекладається це слово з французької) не завжди однозначне. Так, шедевр справді має бути унікальним – насамперед за рівнем майстерності. А буває, що вже самі незвичайні обставини появи того чи іншого твору роблять його шедевром. Останнє стосується знаменитого автопортрета Тараса Шевченка в молодості.

Упродовж свого творчого життя Шевченко створив понад тридцять малярських та графічних автопортретів, в яких передав складну «лінію» своїх думок, почуттів, переживань майже за два десятиліття: від романтичного юнака (ранній автопортрет тисяча вісімсот сорокового року) до збагаченої досвідом, але вже хворої виснаженої людини, яка прожила нелегке життя (автопортрет тисяча вісімсот шістдесят першого року).

Автопортрет тисяча вісімсот сорокового року є чудовим заспівом Шевченка-митця до його великої снаги психологічного самоаналізу.

Викуп Шевченка з кріпацтва тисяча вісімсот тридцять восьмого року буквально осяяв його життя. Неважко уявити собі стан двадцятичотирьохрічного юнака, який нарешті здобув жадану волю. Того ж тисяча вісімсот тридцять восьмого року, двадцять першого травня (через місяць після викупу з кріпацтва), Шевченко, як ми уже говорили, стає учнем Академії мистецтв – одного з найавторитетніших вищих мистецьких закладів у Європі. Професор Карл Брюллов, художник із світовим ім'ям, розкриває йому таємниці мистецтва малярства. Вже навіть той факт, що Шевченко потрапив до класу Брюллова, свідчить про його неабияке художнє обдарування. Хист Тараса в рисунку й малярстві на час його вступу до академії

розкрився настільки, що рада академії, розглянувши подані Шевченком малюнки, одразу зарахувала його на навчання до четвертого класу (усіх класів курсу малювання було шість), поминувши перші три класи – копіювання гравюр та гіпсових голів.

Величезною працелюбністю, систематичною самоосвітою позначені роки його навчання в академії. Творче зерно, яке пригнічувала неволя, тепер дало щедрі сходи.

У холодному імлистому Петербурзі Шевченка часто огортала туга за рідними, за Україною. Але усвідомлення того, що він тепер вільний громадянин, зігрівало душу.

(Д. Степовик) 290 сл.

220.

Творець

Лихобор підійшов до верстата, як підходять до давнього друга. В сорок першому цеху святий закон для кожного робітника: в кінці зміни залишати верстат вичищеним, змащеним. Здрастуй, друже!

Заготовки вже лежать на металевому стелажі. Біля них – креслення. Багато рук і верстатів залишають свій слід на оцьому шматку міцного й легкого дюралю, перш ніж стане він частиною замка шасі літака. Пройде цей дюраль обточку, відчує гострі фрези, заблищить під дотиком шліфувальних каменів. А може, навіть алмазним пилом доведуть його до цілковитої точності.

В кожній брилі каменю затаїлися тисячі й тисячі скульптур, треба тільки забрати все зайве, і на світ з'явиться роденівський «Титан» чи праксителева «Афродіта». Деталь літака створюється так само – від заготовки відсікають усе зайве. Правда, у робітника точні і перевірені креслення, де розписано мало не кожен рух. А скульптор працює, як підказує йому творча уява. Однак успіху досягають вони обидва тільки тоді, коли бездоганні у виконанні своїх задумів.

Він повернувся до свого верстата, вже передчуваючи оту, мабуть, найважливішу і найдорожчу в його житті мить, коли велика й по-справжньому складна робота захоплює цілком, коли відчуваєш себе не сліпим виконавцем чужої волі, а творцем, якому дано високе вміння мертве бурокоричневе креслення оживити, втілити в метал, зробити однією з десятків тисяч деталей майбутнього літака. Лихобор любив своє діло, і, мабуть, саме тому так добре все йому вдавалося, бо між ним і верстатом виникали стосунки друзів, коли один точно розуміє і блискавично відповідає на кожен рух, навіть думку другого. Робітник ставав уже не виконавцем техпроцесу, який знай собі крутить ручки чи натискає кнопки, а мозком складної, високоорганізованої машини. Оці хвилини повного захоплення працею понад усе любив Лука. Заради них справді варто жити, і хай з-під твоїх рук виходять не скульптури чи художні твори, а звичайнісінькі гвинтики закрилків, усе одно ти творець, і в цю мить ніякої різниці між тобою і геніальним художником немає.

(В. Собко) 299 сл.

221.

Крила вбитої чайки

На луки лягло тихе надвечір'я, озера обгорталися рожевою млою, іржавіли і меркли калюжі, з яких пили воду чибіси, поволі гасили свій блиск. Дощик перестав – і все навколо запахло, посвіжішало, заблищало. Просихали комиші і прибережні лози, і зелена діброва ген на тій горі, що бурим ведмедем лягла в ріку, бо втомилася.

Від вечірнього сонця, теплої росинки, запашного привілля мені стало так весело, так радісно, що я співав і розмовляв з буслами, які в задумі стовбичили по калюжах, кланявся кожному кущеві і не знав, куди подіти свою радість, як вгамувати жагу до голубого світу, що колихав мене, як морська хвиля…

Раптом зграя чайок, наполохана чиїмись кроками попід лозою, з шумом перелетіла на косу. На тлі голубої води мені було найкраще видно одну з них: вона стояла непорушно, повернувши набік голівку, немовби до чогось прислухаючись. Потім опустила голову і стала чистити дзьобик об своє пір'я.

З-за куща гримнув постріл.

Птиця підплигнула на місці і впала в траву. Але до неї ніхто не підходив: видно, така здобич мисливця не цікавила. Я підбіг до чайки, взяв її за крило: пташка була ще тепла, між білим пір'ячком на грудях чорніла ранка, з якої тихо капала кров. Очі померкли, голівка безвільно звисала на тоненькій шийці. Я взяв чаїні крильця і пішов додому.

Вранці на прогулянку не ходив. Сидів під хатою, курив, мріяв, а на бантині під стріхою висіли на ниточці крила вбитої чайки. Вони тихо ворушились, маяли, летіли у білий світ і огортали мене сумом і тривогою.

Не знаю, скільки часу я просидів біля хати наодинці зі своїми думками; щось давнє, тривожне ворушилося в мені, і я згадав одну уже напівзабуту історію…

(Г. Тютюнник) 268 сл.

222.

Як народився «Заповіт»

Доля дарувала Тарасові Шевченку чимало цікавих зустрічей. Про це він неодноразово згадував з великою радістю й гордістю. Щирим, вірним приятелем Кобзаря був і лікар Андрій Козачковський, який жив у місті Переяславі колишньої Полтавської губернії (нині Переяслав-Хмельницький на Київщині).

Андрій Козачковський 1835 року закінчив Петербурзьку медико-хірургічну академію, мешкав у Петербурзі. Восени 1841 року в альманасі «Ластівка» він уперше прочитав вірші Тараса Шевченка і полонився силою його поетичного слова. Тоді ж і відбулася перша зустріч Тараса Шевченка і Андрія Козачковського. Тепла, задушевна бесіда тривала до пізньої ночі.

Згодом Андрій Козачковський переїжджає на Україну, поселяється в Переяславі.

У серпні 1845 року, закінчивши Академію мистецтв і одержавши звання «вільного художника», Тарас Шевченко поїхав на Україну. Одним з перших, кого він відвідав, був петербурзький друг. З Переяслава поет ви-

рушив до Миргорода, але простудився і занедужав. У такому стані продовжувати подорож було небезпечно, і Шевченко повертається до Переяслава. Трохи підлікувавшись, він хоче продовжити мандрівку. Та хвороба знову звалила поета з ніг.

Лікар Козачковський робив усе можливе, щоб швидше вилікувати Тараса Шевченка. І все ж хвороба не відступала. Якось уночі, зневіривши, втративши надію на одужання, Тарас Шевченко запалив свічку, сів до вікна, і сумно вдивляючись у непроглядну темряву, написав свій знаменитий «Заповіт».

Значно пізніше, наприкінці 60-х років, на ці слова було написано музику. Органічний сплав мелодії і тексту був настільки сильним, що пісня одразу стала народною. Хоча в неї був автор – полтавський учитель хорового співу Гордій Гладкий.

Нині у колишній оселі лікаря Андрія Козачковського, де Тарас Шевченко написав свій «Заповіт», розташований історико-краєзнавчий музей.

(З журналу) 251 сл.

223.

У попелі хмарин дотлівало сонце. Воно було схоже на згасаюче в осиротілім полі осіннє багаття, біля якого діти печуть картоплю. Піти б навмання до такого багаття, може, повернулося б те, що не вертається, і розтопилися у тілі холодний біль, холодний щем, нудьга холодна, що у снах не покидала його. Та, мабуть, хоч і сам стань на той вогонь, все одно не позабудешся своєї осені почуттів. Ніщо так не відроджує людину, як любов, і ніщо так не вбиває людину, як теж любов.

Осипаються осокори, осипаються дні, а туга й жалі проростають, мов сірий туман, мов сивий туман. Ти чавиш їх і з ними йдеш межи люди, і ніхто з них не повинен знати, що робиться у тобі. Знає тільки Іван, та й досить. Спокушає його вечорами, знайомствами, річкою, млином, та хтось із цього всього вибрав живі душі, залишив тільки тіні. Правда, він інколи блукає і оболонню, і лісами, знаходить місця, де творилася селянська історія, навіть щось записує та й знову затьмарюється, здригається од тієї музики, що раз грала на Яринінім весіллі, а десятки разів озивалася в ньому. Іноді тут, на завмираючому лоні природи, злетить якийсь птах, а то стрепенеться птахом несподіваний образ і впаде самотньо, не добившись до ключа, до других образів.

Потьмарилась і мудрість книг. Часто ловив себе на тому, що прочитане тільки доходило до очей, а не до розуму. І знов починає усе спочатку: треба ж брати себе в руки, треба завтра щось нове знайти для дітвори, бо не сум, а знання твої потрібні їй. Суму кожному вистачає, природі теж, бо недарма в попелі хмарин зотліває сонце і осипаються осокри, і горобці випливають очі соняшником. Чи це він чув таке про соняшники, чи сам *придумав? Виходить,* осінню береться його розум…

(М. Стельмах) 280 сл.

224

Старовинний замок на скелі

Похмурий старовинний замок на височезній скелі, чий суворий обвітрений профіль ще з предковічних часів закам'янів над знуртованим

безпам'ятством холодного древнього моря. Між фіолетовими клаптями хмар вряди-годи можна було роздивитися летючі стрілчасті вежі замку, готичні вікна і важку кована браму, що розчинилась лише назустріч вітру, дощам і птицям, які збилися з дороги, іноді під ранок скеля здригалася від гуркоту копит: стогнала, розчиняючись, кована брама, скрипіли ресори пишно прибраних екіпажів. Іржали невидимі коні, примарне світло свічок на мить запалювалось у готичних вікнах, а потім усе знову западало в насторожену темряву й тишу, і тільки десь далеко знизу розлючені морські хвилі з ревом розбивались об прибережне каміння, і розпачливий крик чайки срібною стрілою протинав густий передгрозовий морок небес, які зливались із важким диханням близького шторму.

Ми брели до замку крутою завивистою дорогою. На ній росла колюча трава і лежало віковічне каміння. Кругом чигали на нас непривітні чагарники, вгорі повільно пропливали насуплені хмари, які сердито позирали на землю. Усе було занедбане, пустельне і негостинне. Десь неподалік тулилось між камінням над гуркотливою автострадою селище з невеличким баром при в'їзді. Входили в бар і виходили з нього люди, мчали по автостраді машини, переганяючи одна одну, і в тому гаморі та квапливій суєті розчинявся бадьорий голос гучномовця, що повідомляв про спортивні новини, час від часу перериваючись нервовими схлипами джазу. Лише там, високо на скелі, стояв той недосяжний дивний замок, гордий, аж презирливий у шляхетній самотності своїх покинутих летючих веж, своїх холодних темних залів, де блукав тільки бездомний морський вітер, своїх іржавих канделябрів із обгорілими свічками і своїх потьмянілих свічад, у які вже так давно не заглядало жодне жіноче личко. І не здвигалась важка кована брама, і жоден птах не тривожив сутеніючі вежі, і лише вузькі готичні вікна із золотих повільно ставали вогняними – заходило сонце, з жалем покидаючи похмурі скелі й нагріту за довгий літній день дорогу, що вела до замку, оминаючи незворушне віковічне каміння.

(О. Пахльовська) 307 сл.

225.

Щем серця

Так, багато влила в його душу оця зустріч з рідним селом! Так, щедро обдарувала його хвилинами справжнього великого щастя. Та все ж... Багато чого милого серцю він тут уже не застав, багато спостеріг таких змін, які самі по собі були і необхідними, й радісними, але в душі йому, саме йому і більш нікому, було від тих змін не так уже й легко. І його прощання з минулим – вже остаточне прощання, назавжди – було не позбавлене внутрішньої гіркоти, а то й непоправного, хай і неминучого горя.

От хоч би й з хатою, яка б вона там не була і як би там у ній не страждав, чого б не пережив, а все ж вона твоя, а не чия, хата. Хата, в якій ти народився, зіп'явсь на ноги, зріс. І хоч скільки б горя не випив і хоч скільки б не повторював Шевченковими словами: «Якби ви знали, паничі», а все ж... Настане така хвилина, потягне тебе несподівано глянути на те місце, де ти народився, набирався горя, таким магнітом потягне, – де б ти не був, що б не робив і як би високо не злетів, – що, здається, якийсь

важкий, стопудовий тягар з тебе спаде від одного погляду, одного позиру на те місце і на ту хату!..

А її, тієї хати, вже й не існує... І сліду від неї ніякого. І всі інші, всі, окрім тебе, навіть і не здогадуються, що стояла десь і колись така розвалюха. А в тебе від того на якийсь момент так тоскно, так болісно тенькне серце!..

Ну, так то ж тільки хата! Бог з нею, з тією хатою та й твоєю душею разом! Заниє, заниє та й стишиться, переболить і перегорить, зрештою, пройде так, як і все проходить на цьому світі. Не те що хати, величезні будівлі, кам'яні фортеці, цілі міста з землі стираються... Але ж є ще й люди. Найдорожчі люди, які невблаганно, жорстко, без вороття кидають та й кидають тебе на життєвому шляху. І пам'ять яких щемить та й щемить тобі в серці все твоє життя!..

(В. Козаченко) 330 сл.

226.

На хуторі

Заходила ніч.

Німіє степ і хмариться.

Поспішаючи, кудись ховаються останні шуми й гуки довгої літньої днини. Не погасло ще на заході, як кров, червоне зарево, а вже над ним у темряві далекого неба зажевріла, немов жарина в попелі, вечірня зоря. А місяць, що перше висів серед ясного неба сірою, малопомітною плямою, під томним крилом ночі зразу ожив і засвітився білим чарівним вогнем.

Ринуло з неба ціле море тихого світла, все на землі потопляючи. Над степом промайнув легенькою тінню незрячий сон.

Ніч зайшла. Маленькою хмаринкою темніє над глибоким яром закинутий у степу хутірець.

Синіють у промінні хатки. У яр протяглися довгі тіні. Тихо в хуторі, мов у скам'янілому царстві із давньої казки.

Серпи, коси, вози, збруя – все трупом лежить коло хат, немов ті цяцьки, що перед сном порозкидали малі діти. По дворах манячать стіжки свіжої пашні, мало не поруч з хатами тягнуться ниви з блискучою стернею. На нивах, як те військо побите, темніють незношені снопи, стелються довгими рядами незагребені покоси і, збившись стеблинами в густу лаву, подекуди стоять самотою клапті недокошеної пшениці.

А над усім густо стелеться дух свіжого степового сіна, розкошами, красою віє над степом... У яру тихо й сумно. Світить над ним місяць. Вздовж його розтягнулися довгою стрічкою кучеряві верби. З-під верб одірвались і попливли проти місяця понад зрошеною травою марища-тіні. Запирскало щось – воли. За волами виринула й стала в яру волохата постать.

На голові у неї наверчено жмутом якесь ганчір'я, довга свита підперезана білою ганчіркою, на ногах великі мужичі чоботи, а в руках – батіг. З купи ганчірок визирає мармурове дівоче личко з дуже великими пречудними очима. Дівчина притулилася плечем до стовбура верби й закинула голову проти місяця. Очі у неї склепилися, руки опустились, як у сонної, стоїть і осміхається.

(С. Васильченко) 278 сл.

227.

У неділю з самого ранку в Степановому дворі вже вешталися люди – родичі, сусіди, кухарки. Ставили в ряд столи од воріт аж до садка, майстрували лави з жовтих, добре виструганих дощок, а в хатині та сінях усе, навіть долівка, було заставлене мисками з холодцем, узваром та киселями. У світлиці на столі, обставленій свічками з чистісінького воску й уквітчаний калиною, красувався коровай: на ліжку було розкладено біле як сніг плаття молодої, фату, прозоро-матову, як березова гілка в іней, вінок і новенькі білі черевички, ще не виймані з коробки. Усе це привезла Катря.

Свічки на столі тихо горіли, поблимували, як хтось одчиняв двері до світлиці, опливали гарячим воском – в хаті стояв церковний дух. Катря сиділа на покуті, запнута по-жіночому тією ж таки бабиною хусткою, і, не кліпаючи, як телятко на вогонь, дивилася на свічки. Кухарки, що поралися в хатині, улучивши хвилинку, коли Степаниха виходила по щось у погріб чи комору, перешіптувалися між собою.

Надворі порядкував Федір, молодший Степанів брат, високий, показний чолов'яга з такими ж, як і в Степана, тугими рум'яними щоками та гострими карими очима, щоправда, потайнішими, ніж у старшого брата, – може, тому, що Федір часто прискалював їх, наче цілився в когось. Голос у нього був гучний та веселий, парубоцький голос.

Година стояла, як у бабине літо. З-за садка крізь голе віття жовто сяяло сонце, пахло ще не підопріле, росяне листя; холодне після вранішнього приморозку, воно лежало попід кожним деревом пухкими купами, а з поля тягло духом ріль та осінньої стерні.

Степан як з ніг не зіб'ється: то показує, де що брати, то висилає хлопчаків по черзі бігать за хутір і виглядати, чи не видно од шляху легкової машини, то ходить навколо столів і, киваючи пальцем та ворушачи губами, вже вкотре підраховує, скільки людей уміститься.

Під обід почали сходитися хуторяни, і в кожного під полою як не пляшка, то дві, а то й ціла сулійка. До дванадцятої години люду найшло повен двір.

(Г. Тютюнник) 321 сл.

228.

У дев'ятнадцятому столітті в українському образотворчому мистецтві, в мистецтві інших слов'янських народів утверджується реалізм. Митці цікавляться народним побутом – працею людей, звичаями, обрядами, святами. Побутовий жанр (іноді його називають «жанром») займає одне з чільних місць в усьому художньому процесі. Водночас бурхливо розвиваються портрет, пейзаж та історичний жанр. Серед художників утверджується новий спосіб мислення, заснований на уважнішому ставленні і глибшому осмисленні явищ реальної дійсності, цінності людини, історичного минулого.

Посилюються мистецькі взаємозв'язки між народами, в тому числі і між слов'янськими. Ці зв'язки, звичайно, були і в минулому. Але виражалися переважно у взаєминах окремих митців, у виробленні певних спільних (або схожих) тематичних, стилістичних та іконографічних принципів.

Тепер художники прагнуть вивчити побут, звичаї, минуле інших народів. І не тільки вивчити, а й відобразити у творах живопису, графіки й скульптури. Так з'являється, наприклад, болгарська тема у творчості деяких чеських і словацьких митців, російська тема – в доробку українських, білоруських та інших слов'янських художників.

З розширенням культурних взаємин і зміцненням всеслов'янської солідарності ясніше вимальовується місце і значення української тематики в образотворчому мистецтві інших слов'янських народів. Ми вже розповідали про картину Іллі Рєпіна «Запорожці пишуть листа турецькому султанові», а також про пам'ятник Богдану Хмельницькому Михайла Йосиповича Микешина.

У польському мистецтві дев'ятнадцятого століття також помітний глибокий і сталий інтерес до українського народного побуту, до природи, історії України, до долі її видатних синів і дочок. Ті покоління польських художників, які виховувалися в дусі взаємоповаги між народами, з непідробним інтересом і симпатією придивлялися до звичаїв, укладу життя українців, наново перечитували історію Польщі, зокрема і ті її сторінки, які розповідали про багатовікові, часом дуже складні, стосунки між Україною і Польщею.

У польському мистецтві, як і в українському, вагоме місце посів історичний жанр.

(Д. Степовик) 276 сл.

229.

Мелашка

Дівчина перейшла через греблю, ступила на місток на лотоках, сперлася на поренчата й задивилась не так на воду, як на свою вроду. До неї з води виглянуло її лице, свіже, як ягода, з чорними бровами. Дівчина милувалась собою та червоним намистом на шиї.

Лаврін стояв під вербами недалечко од дівчини й дивився на неї. Сонце грало на червоному намисті, на рум'яних щоках. Дівчина невеличка на зріст, але рівна, як струна, гнучка, як тополя, гарна, як червона калина, довгообраза, як червонобокі яблучка, губи були повні та червоні, як калина. На чистому лобі були ніби намальовані веселі тонкі чорні брови, густі-прегусті, як шовк.

Лаврін дивився на дівчину, як вона спустила на щоки довгі чорні вії, як вона потім повернулася боком, дивилася на воду, на скелі, як блищав її чистий, рівний лоб.

«Ой гарна ж дівчина, як рай, мов червона рожа, повита барвінками!» – подумав Лаврін, запрягаючи другого вола.

Дівчина вирвала з верби гілку й кинула на воду. Гілка сунулась по воді поволі, а далі ніби побігла на лотоки і шубовснула під колесо. Дівчина засміялась і блиснула всіма білими зубами проти сонця, ніби двома низками перлів. Вона кинула очима на Лавріна, задивилась на його й засоромилась, потім знялася з місця, шугнула зозулею повз Лавріна, блиснула на його карими очима й повернула на шлях.

Лаврін почув, що вона ніби освітила всю його душу, освітила густу тінь під вербами, неначе сонцем, і побігла на гору зіркою.

«І де ти, красо, вродилася, – подумав Лаврін, – з твоїми шовковими бровами; коли б ти була зозулею в гаю, то я тебе й там упіймаю».

Лаврін махнув батогом на воли і, замість того, щоб їхати додому через греблю, повернув на пригорок за дівчиною.

По обидва боки стояло високе жито, неначе дві зелені стіни. Дівчина ішла попід зеленою стіною, висмикувала з жита сині волошки й затикала за вухо. Лаврін догнав її й порівнявся з нею.

Вона глянула на його своїми темними очима, і йому здалося, що на житі блиснули дві зірки.

(І. Нечуй-Левицький) 321 сл.

230.

Никифор із Криниці

Никифор, мабуть, і сам до пуття не знав деяких моментів своєї біографії. Вже згодом її реставрували за розповідями старих лемків, але й вони не могли сказати точно, де він народився, хто його батько. Старі лемки розповідали про глухоніму жебрачку Явдоху Дровняк, що не мала свого кутка й ходила від села до села з немовлям на руках. Якось вона прибилася до статечного господаря Івана Гриняка, який і дав притулок бідній жінці. Недовго затрималася вона на цім світі – так тихо й непомітно відійшла, що згодом ніхто не міг навіть пригадати, коли Явдоха Дровняк померла й де вона похована. Сирота виростав не тільки без матері, а й без материної могили. Єдине, що лишила Явдоха Дровняк синові, – глухоту і німоту. Та ще – прізвище, яке згодом, коли він стане знаменитим художником, у нього заберуть, замінивши набагато ефектнішим – Криницький. Никифор, певно, навіть і не помітив тієї зміни, бо це його абсолютно не обходило; аж надто далекий він був від усього, що безпосередньо не мало стосунку до його малювання. Всі мирські діла – навіть дуже важливі з погляду людей – його не переймали.

Ніхто в Криниці не жив так, як Никифор. У бур'янах, попідтинню, по чужих людях. Холодне і голодне дитя, відгороджене від усіх важкими стінами глухоти і німоти, – що його чекало на цім світі? Певно, ніякий пророк не зміг би вгадати Код людської долі – вічна загадка природи, яка може відкривати нам тільки окремі туманні натяки.

Никифор жодного разу не був у школі. Не для нього та наука – життя й тут обікрало його. Зате мати регулярно брала хлоп'я з собою до церкви. Там Никифора звідусюд обступали загадкові лики святих. На них гойдалися тіні і мерехтіло світло. Він не чув співу і молитов, ніщо не відволікало його від ікон на стінах, його погляд ходив і ходив серед них, зустрічався з поглядами святих. Здавалося, вони щось запитували у хлопця, а він не міг їм нічого відповісти, бо ще зовсім нічого не знав про цей незбагненний світ, сам був як маленький янгол у ньому.

(З журналу) 325 сл.

231.

...Серед літераторів трапляються такі, без яких їхня доба могла й спокійно обійтись, нічого істотного не втративши. А є такі, що стають

виразниками свого часу, живими нервами його драм і борінь, відтворюють у собі самий дух епохи – її кровообіг проходить крізь них. Є такі, чия творчість стає мовби часткою нашого буття, часткою повітря, яким ми дихаєм, і тих ландшафтів, що нас чарують, і помислів, що ними живем. Симоненко такого типу поет. По таких читач вивіряє свої емоції, свої заповітні думи.

Полтавець родом, він закінчив свій короткий життєвий шлях у Черкасах, у Шевченковім краю. Восьмого січня тисяча дев'ятсот тридцять п'ятого – чотирнадцятого грудня тисяча дев'ятсот шістдесят третього... Ці дати обрамляють його життя. І не тільки біографічно пов'язаний він з самою серцевиною української землі: для співу свого, для думи своєї в щасливу мить народила його Україна. І він за прикладом найкращих наших поетів синівською відданістю їй віддячив, напруженим, чесним горінням душі.

Не випадково шевченківські інтонації, мотиви народної пісні так часто озиваються, відлунюють у поезіях Василя Симоненка.

Непідробна глибока народність органічно притаманна його творчості, його поглядам на світ і на життя, на своє покликання в ньому. Перед нами молода людина, яка до важливих життєвих істин здобувалась сама, жила своїм розумом, непозиченими уявленнями, перед нами образ людини, для якої етичною нормою стала сувора, майже аскетична вимогливість до себе, прагнення самовдосконалюватись, готовність взяти будь-який випроб на себе ради щастя народу, Батьківщини, людства.

Не якимись формальними новаціями вразив він нас, не умільським мереживом слів, а тією внутрішньою красою, істинністю почуття, інтелектуальною наповненістю, щирим, юнацьким поривом, що властиві його найкращим поезіям.

Лицарськість, безперечно, притаманна була його вдачі, його безкомпромісній вольовитій натурі. Обдарованість його була щедра, яскрава, однак почуттями, безоглядною відданістю народові поет не був винятком, він висловив характерне для багатьох, спраглими вустами виспівав він юність свого покоління, став чистим, непідкупним сумлінням своїх ровесників, і в цьому особлива сила і зваба його поезій.

(О. Гончар) 305 сл.

232.

Народні ігри

Народні ігри, відомі як забава, як форма фізичного загартування, – своєрідна школа виховання, що формує поетичне мислення і мистецькі смаки. Гра була вигадана ще первісними людьми як частина складного ритуалу, який мав на меті інтенсифікувати людську енергію для найповнішого впливу на явища природи і життя. Словесний текст ігор, який зараз, наприклад у весняних іграх, має першорядне значення, довгий час був лише одним із складових елементів, і то не найголовнішим, у комплексі ритмічного руху, жесту, вигуку. У колективному дійстві, магічному ритуалі, покликаному сприяти розвиткові й росту рослин чи тварин, головним смислом руху була імітація. Весняні ігри того часу, коли вони були рослин-

ними магічними діями і виконувались дорослими представниками роду, можна назвати вегетаційними. Пізніше вони втрачають свій магічний смисл і переходять у розряд молодіжних та дитячих забав.

Дослідження ігор дає багатющий матеріал для з'ясування історичних основ формування української нації, коріння її звичаїв, вірувань та традицій. Наприклад, відомий варіант дитячої гри у жмурки – «киці-баба» не що інше, як уривок із ритуалу, що присвячений Рожаниці, і, певно, виконувався жінками, які чекали дітей. Адже смисл гри пов'язаний із ловінням дітей, а глибше – із визначенням статі майбутньої дитини, і навіть сама поза готовності «киці-баби» – простягнені вперед руки – відповідає зображенню на давніх вишивках Рожаниць. Або ж найдавніша гра «кривий танок», яким майже завжди починаються весняні ігри. Дівчатка, побравшись за руки, довгою вервечкою рухаються між трьома посадженими на землі дітьми або просто туди, куди їх тягне провідниця. Крім руху, ніякого смислу у грі немає. Словесний супровід не пов'язаний із початковим змістом ритуалу – пробудження енергії рослин, ріст яких імітується. Крім культу весняної родючості, у весняних ігор зустрічаються елементи-символи обох головних мотивів цих дійств. Це може бути головний персонаж гри птах Коструб – магічний провісник весни, похорони якого символізують перемогу сонця над холодом; воротар чи ящур, які випускають або ж забирають молоду дівчину.

(О. Ковальчук) 303 сл.

233.

Тисяча вісімсот вісімдесят четвертого року в Буші знайшли велику брилу вапняку з дивним рельєфом на вертикальному зрізі.

За формою він нагадував матрицю гравюри на дереві: зображення мало контрастні лінії у вигляді рівчаків. Рельєф піднімався над тлом лише на два – п'ять сантиметрів. Щоправда, постать людини була дещо опуклішою – у найвищому місці рельєф досягав чотирнадцяти сантиметрів. Знахідка не мала аналогій з жодною іншою скульптурою. Рельєф не міг бути привезений з іншого краю, бо вирізьблений на поверхні виступаючого з надр землі природного каменю. На шостому археологічному з'їзді в Одесі того ж таки тисяча вісімсот вісімдесят четвертого року спробували класифікувати знайдений рельєф як унікальну пам'ятку монументальної скульптури часів язичництва слов'ян.

Але, як свідчать римські автори першого століття нашої ери Пліній Старший і Тацит, слов'янські племена жили в цьому регіоні, у межиріччі Дніпра і Дністра, вже на рубежі нової ери.

Коли ж було вирізьблено загадковий рельєф?

А може, це майстри якогось сусіднього, неслов'янського племені «вистругали» на брилі подільського вапняку свої загадкові зображення? Адже трохи на південь від венедів-слов'ян жили сармати й алани, скіфи і греки, на півночі – балтійські й угрофінські племена, на південному заході – фракійці, а на заході – германці.

Археологи, історики, мистецтвознавці, прагнучи дошукатися істини, взялися за копітку, важку працю.

Врешті зійшлися на тому, що бушанський рельєф – витвір рук слов'янських племен. А от щодо часу його створення, то тут думки учених розійшлися майже на півтори тисячі років – від початку нової ери і аж... до шістнадцятого століття! Чому так?

Річ у тому, що рельєф цей унікальний, подібного нема ніде, його ні з чим порівняти. Упродовж двадцятого століття про нього згадують у всіх працях з історії культури східних слов'ян. Характеризують його художні особливості, зв'язок з традиціями народної різьби, але, коли мова заходить про час створення, про зміст, тут уже висловлюються різні припущення.

(Д. Степовик) 283 сл.

234.

Шедеври, створені голкою

«Прекрасно написані твори! А що це за техніка?» – обмінюються враженнями відвідувачі виставки. Крок вперед, ще один: «Але чому роботи під склом? Та це ж вишивка! Неможливо...» – враження від побаченого, інакше як потрясінням назвати не можна.

Стібок до стібка, міліметр до міліметра... Картина створена муліне та шовком з прекрасним поєднанням найрізноманітніших відтінків кольорової гами так реалістично, що з натюрморта хочеться взяти яблуко або зірвати квітку, а у пейзаж хочеться увійти і поринути чи то у зимову прохолоду, чи у весняні пахощі...

Вид народного декоративно-прикладного мистецтва – художня вишивка картин – відомий з найдавніших часів: у літописах шістнадцятого століття згадуються вишиті ікони, образи святих, у сімнадцятому-вісімнадцятому століттях вишивалися уже не тільки ікони, але й сюжети на біблейські теми. Але піку своєї популярності вишиті картини набувають наприкінці дев'ятнадцятого-початку двадцятого століть.

Сьогодні одним із осередків відродження мистецтва вишиваних картин в Україні є Крим. Там воно розповсюдилося завдяки подвижництву надзвичайної вишивальниці Галини Маслікової, яка передавала своє мистецтво у багатьох навчальних закладах Сімферополя. Сьогодні багато з її учениць, отримавши спеціальність інструкторів художньої вишивки, передають це мистецтво далі.

Так, Марія Пшеньова керує студією «Кримська світлиця», що діє під егідою Всеукраїнського інформаційно-культурного центру в Сімферополі. Сама студія розташована в Українській школі-гімназії і запрошує на свої уроки і дітей, і дорослих – справа захоплює усіх. Маленькі вишивальниці з «Кримської світлиці» уже демонстрували свої роботи поряд з роботами М. Пшеньової на виставці «Живописна голка», організатором якої був Кримський науково-методичний центр народної творчості. У книзі відгуків – захоплення відвідувачів: «надзвичайно», «неперевершено», «у майстрині – золоті руки».

Сама М.Пшеньова брала участь у багатьох виставках і фестивалях майстрів народної творчості, у тисяча дев'ятсот дев'яносто сьомому році отримала лауреатство. Загалом вишивання картин базується на репродукуванні робіт відомих художників.

(З газет) 273 сл.

235.

Голова в батька була темноволоса, велика, і великі розумні сірі очі, тільки в очах чомусь завжди було повно смутку: тяжкі кайдани неписьменності і несвободи. Весь в полоні у сумного і весь в той же час з якоюсь внутрішньою високою культурою думок і почуттів.

Скільки він землі виорав, скільки хліба накосив? Як вправно робив, який був дужий і чистий. Тіло біле, без єдиної точечки, волосся блискуче, хвилясте, руки широкі, щедрі. Як гарно ложку ніс до рота, підтримуючи знизу скоринкою хліба, щоб не покрапать рядно над самою Десною на траві. Жарт любив, точене, влучне слово. Такт розумів і шанобливість. Зневажав начальство і царя. Цар ображав його гідність миршавою рудою борідкою, нікчемною постаттю і що нібито мав чин нижче за генерала.

Одне, що в батька було некрасиве, – одяг. Ну такий носив одяг негарний, такий безбарвний, убогий! Неначе нелюди зухвалі, аби зневажити образ людини, античну статую укрили брудом і лахміттям. Іде було з шинку додому, плете ногами, дивлячись у землю в темнім смутку, аж плакать хотілось мені, сховавшись в малині з Піратом. І все одно був красивий, – стільки крилося в ньому багатства. Косив він чи сіяв, гукав на матір чи на діда, чи посміхався до дітей, чи бив коня, чи самого нещадно били поліцаї, – однаково. І коли він, покинутий всіма на світі вісімдесятилітній старик, стояв на майданах безпритульних у фашистській неволі і люди вже за старця його мали, подаючи йому копійки, він і тоді був прекрасний.

З нього можна було писати лицарів, богів, апостолів, великих учених чи сіятелів, – він годився на все.

(О. Довженко) 248 сл.

236.

На розсаднику ані душі, навіть слідів людських немає – неторкана земля. Тільки рівненькі, посаджені під шнур кленочки, тополі, дубки, ясени до сонця пнуться та напружуються в бруньках – ось-ось вони луснуть. Край плантації під старою побитою громом вербою тулиться хата, вірніше не хата, а курінь о чотирьох стінах. Це і сторожа, і насінниця, і затишок для добрих людей у негоду. Торік біленька, вимазана Полькою хата зчорніла за зиму, скло у вікнах взялося жовто-червоними розводами та кружечками, райдугою проти сонця виграє.

Данило відсунув двері, вдихнув сирої погрібної пітьми, напоєної духом підопрілого сіна з примістки й торішнього акацієвого насіння, що лишилося невисіяним, і сів на поріжку, відчуваючи, що вже ніколи в світі, до смерті, до сліпоти, не піде звідси, з розсадника, що тільки й жив узимку мрією про цю мить… І хоч на нього чекало багато роботи: треба було винести з хати сіно й жолобки з-під насіння, щоб просихали на сонці, протерти вікна, розікласти свою примусію, щоб всяка річ своє місце знала, поставити сітку на ярку, розтикати попід стелею деревій, щоб зміцнити вологий весняний дух у своїй загородці, де примістка, – а він сидів на поріжку нерухомо, всміхаючись перед собою, й дрібно-дрібно ворушив пальцями рук, покладених на гострі коліна, у котрих ще гула втома довгої, незвичної після зими ходи.

Нарешті підвівся, вломив дрівець на всохлому кущі черемхи й розіклав багаттячко. Тоненький струмок диму поволі піднявся над сторожкою, понад віттям дерев та й послався над ними прозорою хмаркою. А перегодом на горі, що голо височіла за лісом, пролунало, як над порожнечею:

– А-га-га-га…

«О, вже сошеняни пасіку привезли, – подумав Данило. – Знов на те місце, що й торік. Ну, воно й правильно, бо в цьому краї, як узяти по Пслу, найбільше дикої яблуні та груші, а ще ж і терну, черемхи скільки…»

Ходив до нього завжди старший сошенянський пасічник дід Прокіпко – не про щось там дрібне погомоніти, а про життя.

Він і розмову так починав: «Давай, лишень, Даниле, про життя поміркуємо… Які дива за зиму чував або видав?»

Коряк любив такий зачин, однак першим балачки не заводив, зважаючи на те, що Прокіпко старший за нього на цілих п'ятнадцять років, а отже й мудріший на цілий ківш.

(Г. Тютюнник) 348 сл.

237.

Народився, щоб осяяти Україну

Серед великих світочів духу, яких дали людській цивілізації народи нашої країни, одне з найперших місць належить геніальному синові України Тарасові Шевченку. Сто сімдесят років виповнилося від дня народження цього титана мислі і слова, революційного Прометея, провісника «сім'ї вольної, нової», співця вселюдського єднання. Таким живе Тарас у глибині наших сердець, саме таким сьогодні йде по звираженій, бентежній, жадаючій миру планеті.

В темній від горя кріпацькій хаті він народився, щоб осяяти всю Україну! Щоб стати тим, у кому найповніше виявив себе творчий геній українського народу.

Поетову з'яву на світ доля зустріла з панським канчуком у руці, і мала вона колір жандармських мундирів, пашіла мертвотним вогнем далеких пустель, та все ж і в битві із, здавалось би, всемогутньою долею поет вийшов переможцем; із безодні відчаю і страждань він піднявся над світом, високочолий, вислявши вперед, до нащадків, своїх вірних гінців – любов і крилату надію!

Шевченко довів, що не кожна галузка верби йде на шпіцрутени; посаджена навіть у пустелі, вона може дати початок садам для майбутнього.

Все, до чого доторкався Шевченків геній, набувало здатність рости й плодоносити. Серед тих, кого називаємо творцями літературної мови нашого народу, Шевченкові належить перше місце. В його ліриці та поемах українське слово у всіх своїх чарах, у неперевершеній силі виразності, влучності й художнього блиску.

Поезії Кобзаря народжені для того, щоб не вмирати ніколи. Через часові відстані ми ще ясніше бачимо життєвий і творчий подвиг цієї людини, відкриваємо унікальність його всебічно обдарованої особистості, ще повніше осягаємо неперехідне значення Шевченкової творчості, співучих і грізних його поезій, у яких і сьогодні все дихає життям, вільнолюбством,

правдою, гуманістичною пристрастю, захоплює летом думки, глибиною і красою людського почуття.

Мистецька спадщина Шевченка-художника визнається сьогодні явищем світової культури. Поетичні твори його перекладаються нині на десятки й десятки мов народів Землі. Пам'ятники йому – як знаки людського визнання – звелись у Києві і Москві, в Ашхабаді і Вашингтоні, в Парижі і в містах Казахстану, в Буенос-Айресі і на канадській землі...

(О. Гончар) 315 сл.

238.

Серед степів

Доводилося вам їздити пізньої весни чи раннього літа по Україні? Міряли ви її безмірні шляхи зелених та рівних степів, де ніщо не забороняє вашим очам виміряти і вздовж їх, і впоперек, де одні тільки високі могили нагадують вам давнє життя людське, про бої та чвари, хижацькі заміри та криваві січі, де синє небо, побратавшись з веселкою, землею, розгортає над нею своє блакитне, безмірно-високе, безодньо-глибоке шатро; де тоне ваш погляд у безкрайньому просторі, як і ваша душа – у безмірній безодні того світу та сяйва, синьої глибини та сизо-прозорої далечини? Якщо вашим очам доводилося хоч раз бачити все те, то не забути вам того довіку.

Ось ранок... Ясний та погожий ранок після короткої ночі. Зірочки кудись зникли-пурнули у синю безодню блакитного неба; край його горить-палає рожевим огнем; червонуваті хвилі ясного світу миготять серед темноти; понад степом віє її пслідпє зітхання; положисті балки дрімають серед темної тіні, а високі могили виблискують срібною росою; піднімається сизий туман і легесеньким димком, чіпляючись за рослину, стелеться по землі. Тихо, ніщо не шерхне, ніщо не писне. Ось зразу шугнуло світом, наче хто торкнув головешку, що, догоряючи, тліла, – і сизе полум'я віхтем знялося вгору серед червоного жару. Вітрець легенький дихнув, поблизу в траві засюрчав коник, десь далеко ударив перепел, а там над шляхом понеслась-полилася, наче срібний дзвіночок, жайворонкова пісня. Недалеко від неї розкочується друга, перепели в траві розпочали перегукування, коники один перед другим навперейми сюрчали. Рушився більший вітрець і пішов-похилив по траві, котячи непримітну хвилю, виграючи срібною росою.

(Панас Мирний) 250 сл.

239.

Повернення

Марко Лукич, як завжди, їхав другим класом. Поїзд, густо димлячи, долав степову рівнину. Ось і його Гайдамаччина – пагорби, переліски, ставки, могили, хутори...

Сяяло сонце, танув сніг, повсюди з шумом мчали бурхливі струмки. Йшов п'ятий день Великого посту. В вагоні було порожньо, і він нарешті міг відпочити після московського велелюддя... Швидше б додому, до діток, до милої дружини! Швидше б пригорнути їх до серця! Тішать діти душу, тільки не дай Боже їм його бурлацької долі!

Марка Лукича охопив сум і якась байдужість. Чого б це? Ні слава, ні театральний успіх йому не зраджують уже десять років... відколи вперше в кінці 1886 року привіз до Петербурга трупу разом із Заньковецькою, Садовським, Саксаганським, Денисом Мовою... І хоча незабаром шляхи корифеїв українського театру розійшлися, ніхто з них не зрадив національній сцені. Марка Лукича навіть проголосили «батьком» українського театру, коли в Одесі відзначали його 25-річчя акторської діяльності. Були зачитані десятки телеграм. Один адрес був прикрашений віньєткою Іллі Рєпіна: Кропивницький у козацькому вбранні стоїть на запорізькому байдаку за кермом. Навкруги розбурхане море, човен і веслярі, залиті водою, але вони перемагають оскаженілі хвилі, а керманич, відважний, несхитний, сміливо дивиться вперед...

Ні, він не воліє ніким кермувати. Він застеріг би багатьох, хто жадає сценічної слави. Аматорам, які грають для душі, акторське життя бачиться в рожевому світлі. Так і йому бачилось, аж поки не вступив на професійну сцену, де зіткнувся з кар'єризмом, егоїзмом, заздрістю, лихими плітками... Він втомився і від постійних акторських нестатків.

Та найбільше стомився він від безглуздих, нескінченних заборон.

Запопадлива цензура з усіх творів викреслювала слова «козак», «Січ», «запорожець», щоб і згадки не було про українську національну історію. Українською мовою не дозволяють ставити світових класиків.

Надія Василівна старанно готувалася до приїзду чоловіка. Всі шість кімнат у будинку старанно побілені. На вікнах нові шовкові фіранки, у вазонах сині і білі проліски. Вона сама прибрала в кабінеті Марка Лукича, і все блищить, тільки дух нежилий, як у музеї.

(Н. Пільчук) 310 сл.

240.

Сосюра

Є люди, які вирішують заздалегідь з літератури, з поезії зробити собі професію, така людина могла бути інженером чи лікарем, а чи хорошим учителем у школі. Аж, бач, хочеться тієї поезії, наче гіркого хрону. І тоді пишуться довжелезні немічні вірші, а то й цілі мертвонароджені книжки...

Але є люди іншого ґатунку, які ніби всім своїм єством народжені для цього високого діла. І «щоб, здавалося, слова! Слова та голос, більш нічого, а серце б'ється, ожива, як їх почує». І в цьому слові розмовляють люди, птиці і дерева, камінь відкриває уста, мертва вода стає живою, вечір простягає золоті руки і спіле колосся сміється росами, така-то вона, поезія!...

Володимир Сосюра був народжений і покликаний життям для поезії, вона була йому довгі роки єдиним заняттям, працею і відпочинком, його хлібом насущним, приносила творчу насолоду. І дні невдач, гіркого розчарування чи сумнівів змінювалися днями нових звершень і щедрого поетичного таланту. Є літератори, що ставлять своїм девізом: жодного дня без рядка. Сосюра такого девіза ніколи не ставив і не примушував себе будь-що писати щоденно. Але дні його мовчання за робочим столом були напруженим періодом шукання і поетичної тривоги, яка потім, як могутня злива, приносила йому свої плоди.

В такому мовчанні була своя мудрість і глибина, що характеризує натури обдаровані, тонкої і вразливої організації.

За свого життя він написав близько п'ятдесяти книг. Ніби проклав п'ятдесят крутих сходин на високу гору, ніби відшукав п'ятдесят стежок для людини-сучасника, до її помислів і почуттів.

Сорок літ кропіткої і натхненної праці дали свої щедрі плоди. Володимир Сосюра на довгі часи увійшов до серця народного, до помислу людського, високо зійшовши на гору поезії як один з найкращих поетів нашої Батьківщини. Називаємо його співцем юних сердець, але струни його поезії дзвенять і для майбутніх поколінь, для тих нащадків, що матимуть життя, сповнене добра і душевних відносин, без пожарищ, війни і крові.

(А. Малишко) 299 сл.

241.

Радуйся, земле!

До найкращих християнських свят на Україні належить Різдво (день народження Христа), його ще називають Колядою. За народним повір'ям, це час, коли рік повертає на нове сонце. Різдву передував чотиритижневий піст. У цей час виконувалися всі підготовчі хатні роботи. Світлицю прибирали розписами, витинанками, вивішували найкращі рушники, розкладалися килими. Спеціально на ярмарках купували розмальовані прикраси, ікони. Покут оздоблювався особливо урочисто. Він прикрашався запаленою свічкою чи лампадкою.

Переддень Різдва – це Свят-вечір, кутя. За давнім звичаєм вона була ячмінною, бо вирощування ячменю передує пшениці. Пізніше з'явилась і пшенична кутя.

Варили кутю й витягали з печі до схід сонця. Як правило, це робив батько в рукавицях. Рукавиці й кожух символізували побажання цій хаті добробуту й гаразду на новий рік.

Ялинку ми запозичили пізніше зі скандинавських країн. А для українців традиційним є дідух. Це останній снопик або пучечок колосків з поля, зібраних наприкінці жнив, так званий «обжинок». Його освячували в церкві на Спаса чи Маковія, зберігали в коморі, а перед Різдвом вносили в хату. Стіл застеляли білою скатертиною, під яку батько підкладав сіно (бо ж сіно було в яселках при народженні Христа). В центрі ставили дідуха, а коло нього – кутю. Вона стояла на покуті до вечора. А як засвічувалася в небі перша зірка, родина збиралася в хаті на Свят-вечерю. Крім куті, на столі обов'язково було дванадцять страв – по числу апостолів: грибні, ягідні, пиріжки з квасолею чи капустою, смажена риба, борщ з рибою та грибами…

Першою починали їсти кутю. Батько промовляв молитву до образів. З'ївши першу ложку каші, другу підкидав до стелі – задобрював майбутній урожай.

Під час вечері батько виходив надвір, брав у мисці кутю і кликав: «Морозе, морозе, йди до нас кутю їсти! Якщо не хочеш, то не йди. Не морозь ні ягняток, ні теляток, ні поросяток». Це знов-таки задобрювання урожаю. Опівночі виходив у фруктовий сад, дерева обв'язував солом'яни-

ми перевеслами. Те, що не родило, або родило погано, бив обухом сокири і промовляв: «Якщо родиш – то роди! А не родиш – то зрубаю!»

Кутю також кидали в криницю або в річку, щоб не було засухи.

(Л. Орел) 332 сл.

242.

Злива

Із західного краю на Харків насувалася гроза. Поволі повзла вона чорним драконом і, зрідка блимаючи своїми вогненними очима, грізно й незадоволено буркотіла. Коли б в цей час якийсь допитливий горожанин зійшов, скажімо, на Холодну Гору і, приставивши до очей бінокль, подивився на поля й дороги грозової магістралі, він не тільки міг би побачити розтріпаних та переляканих подорожників й не тільки дістав би можливість спостерігати, як панічно тікають на схід якісь підводи, але і, можливо, поспішив би негайно сигналізувати безпеку принаймні в напрямку тих безтурботних тротуарів своєї столиці, що ними шпацірували його добрі знайомі.

Нікому й на думку не спадало, що за якісь двадцять хвилин по вулицях пронесеться страшний ураган. Нікому й на думку не спадало, що скоро все полетить шкереберть і над Харковом забушує шалена злива. Весняне сонце, що весело посміхалося з голубої бані й кокетливо шпурляло на брук своє золоте проміння, остаточно зачарувало всіх: святкова публіка весело пливла по асфальтових тротуарах і, шмигаючи своїм строкатим вбранням, безтурботно шелестіла симпатичним міським гомоном.

Але от гроза нарешті доповзла, і дракон розкинув свої крила над околицею. І тоді якось враз, блискавично над костьолом повисли темно-сині шмаття авангардних хмар і грім уже забуркотів чітко, голосно і недвозначно. Якось враз знялась курява й завертівся передгрозливий вихор. Закрапав рідкий, краплистий дощ.

І милі до цього часу харківські вулиці перетворились: ласкаве сонце зникло з теплого неба і тільки зрідка викидало на брук свої перелякані проміння; автобуси тривожно заревли до цього часу спокійними сиренами; навіть зареєстровані по фінвідділах породисті й слухняні собаки, загубивши своїх хазяїв, з виттям і скавучанням раз у раз почали тикатись у підворотні, як справжні бродячі пси.

Так, вже було пізно: чорний дракон важко, міцно й упевнено насів на свою наївну й безтурботну жертву. Над Харковом метнулась огняно-біла блискавиця і, роздерши небо, потрясла місто різким, улюлюкаючим ударом розлютованого грому. На землю впала фантастична півтемрява, й забушувала шалена злива.

(М. Хвильовий) 305 сл.

243.

Природа людини

Людина – найбільш високорозвинена і складноорганізована з усіх живих істот. На відміну від тварин, які є лише частиною природи, вона становить собою результат взаємодії вищих форм руху матерії – природи та суспільства. Тому вона – одночасно і природна, і суспільна або біосо-

ціальна істота. Однак головною, визначальною в людині є все-таки її соціальна сторона, у зв'язку з чим кожна людина насамперед визначається тим суспільством, у якому вона живе, пануючими в даному суспільстві відносинами між людьми.

Ці суспільні відносини є серцевиною людини або її сутністю, яка знаходить свій прояв у її діяльності, спілкуванні та свідомості, визначаючи їх. Тому зміна суспільних відносин приводить і до зміни самої людини.

Внутрішньо суперечлива природа людини проявляється не тільки в єдності та протилежності її біологічної та соціальної сторін, але й в єдності та протилежності її тіла і психіки, які теж взаємозв'язані та взаємодіють між собою.

Являючи собою найбільш складну з усіх відомих нам форму розвитку матерії, людина і людство є одночасно і найбільшою цінністю, а також критерієм або мірою оцінки всіх інших предметів і явищ. Самоцінність кожної людини визначається не лише її належністю до роду людського, але й її неповторністю та винятковістю. Тому будь-яка людина не може бути просто засобом для досягнення цілей суспільства чи інших людей.

Вона повина служити насамперед метою розвитку суспільства та самоціллю для самої себе.

Нарешті людина – це і найбільш прекрасна істота. І кожен із нас повинен навчитися відчувати, розуміти, удосконалювати та зберігати цю людську красу, а значить – і свою красу.

(А. Арцішевський) 237 сл.

244.

Русалчин великдень

Сьогодні почався Русалчин тиждень. Ще звечора Житяна повісила над сінешніми дверима, над вікнами клечання — із віт берестка, берези й дуба. Зі стріхи стирчали снопики полину. Те зело чарівне не пустило русалку в хату: дуже вже не люблять ці водяні та польові дівчата терпкого духу полину.

Житяна увесь двір свій убезпечила від тих мавок: і над хвірткою, і над воротями, біля комори й обори – скрізь розтикала полин, м'яту, любисток, чебрець. І в світлиці, і в коморі повно цілющого віття й листу. Ноги м'яко ступають по килиму з осоки й явора…

Нині, в русалчин понеділок, всі русалки й мавки вийдуть із лісу, із води, із поля і будуть дивитися, як люди вшановують їх піснями. Якщо хто буде в цей день працювати і не прийде на Русалчин великдень, ці дівчата відмовляться стерегти ниву від гусені, тлі, від птаства чи від звіра.

Через те на гулянні люди розведуть великі вогнища просто неба, варитимуть куліш, затірку, різне м'ясиво, питимуть квас і пиво, і всі частуватимуть одне одного. Бо так задобрюють мавок і русалок. За цілий тиждень дівчата й парубки вже наспіваються й натанцюються – на все літо. А може, хто й побачить тих чарівних красунь. У цей тиждень вони наближаються до людей, мавки ходять між ними, а русалки – ті лише при повному місяці спливають на поверхню води, розпускають свої довгі зелені

коси й тихо хлюпають хвилею. Тільки ж підходити до них не можна – залоскочуть, капосні, або затягнуть у воду і втоплять!..

Житяна видоїла корову, почала з відра набирати мисочкою молоко і бризкати на стежку, якою корова йде на пасовисько. Мавки і русалки повинні бачити, що вона їм не шкодує молока. Хай бережуть її корівку! Ще й глек з молоком поставить біля ставка, де корова п'є воду. Не забути збігати до ниви і покласти хлібину на межі, щоб мавки допомогли колоситись хлібам.

Лише по обіді Житяна впоралась з усіма клопотами, перебралась в святкову вишиванку, новий навершник, білим убрусом пов'язала голову.

(Р. Іванченко) 315 сл.

245.

Степи

Степи... Змалку входили вони в свідомість дітей робітничого передмістя. Звідти везуть повні грузовики рябих кавунів на базари та все, що вродило. Ще знав Микола Баглай степи академіка Яворницького – степи сивих могил, в яких дрімають ненайдені утвори грецьких майстрів, скіфські та сарматські прикраси, знав їх як схованку козацької історії, де під гірким полином, у глибинних шарах, іржавіє зброя звитяжців і непроіржавлена їхня слава лежить.

І ось тепер постали вони перед Баглаєм у розповні літа, в жнив'яному блиску сонця, степи плодоріддя, світлі безкраї цехи під блакитним дахом небес... Єльчині степи! Сонячність барв, смага тіл на токах, зблиски усмішок, ритм праці, зморена плавкість трудових рухів, повносилля, здоров'я токових жінок – все це для нього пов'язано з Єлькою, він впізнавав її тут у всьому. Червоні ворохи пшениці сміялись йому смагою її рум'янців, йому пахла пилюка Єльчиних доріг, з неба спрагло цілювало його жарке Єльчине сонце! В цих просторах, в цій волі йому невідступно світилась Єльчина душа.

Вантажать студенти зерно на токах. Купаються в сухих, шелестючих пшеницях. Голі по пояс, майбутні інженери та доктори наук, сухошкірі геркулеси в окулярах та без окулярів хекають дружно, кожен мускул смакує солодкість праці, суспільно корисної і тобі приємної, та й для стипендії не зайвої. Студенти швидко зайшли з токовими в приязні стосунки, набули серед них слави веселих, роботящих людей. Губи пересмаглі, в чубах пилюка, та дарма! Наллють повен кузов зерном, повлягаються зверху – і на шлях, у куряву, що розляглась на кілометри, просто в цю курявну хмару – наскрізним сліпим польотом! Десь уже на півдорозі до елеватора, коли вискакують на кряж, видно стає далекий на обрії собор. Стоїть, блищить до сонця повногруддям бань! Сухе степове повітря обтікає його, струмує, і він виступає з того міражного струмування і сам як явище міражу. «Співучий собор!» – так про нього Баглай хотів би сказати, про гармонійну сув'язь отих його бань, вищих і нижчих, застиглих у німому вічному танці...

О. Гончар) 312 сл.

246.

Здібності людини

Сучасна наука свідчить про те, що свої здібності є в кожної людини. Нездібних людей взагалі нема, просто ще далеко не всі можуть або вміють розвивати свої здібності. Хоча задатки та здібності людей можуть проявлятися в різному віці, все ж особливо сприятливими для їх розвитку є дитинство та юність.

Знаходячи свій прояв у підвищеному інтересі до тих чи інших предметів або в нахилі до певної діяльності, задатки людини можуть розвинутися в здібності тільки у процесі постійних занять цією діяльністю. Сукупність задатків людини називається її обдарованістю. Вищий ступінь прояву своїх здібностей у певній галузі, досягнення в ній видатних наслідків характеризується як талановитість, а досягнення визначних результатів у багатьох галузях – як геніальність.

Щоб успішно розвивати свої задатки та здібності, треба не тільки мати для цього певні можливості, а й знати, як це слід робити. Необхідно ще й знати, які саме задатки та здібності треба розвивати. Серед них є очевидні, наприклад, музикальні або математичні, які видно зразу і наявність яких у людини ні у кого не викликає сумніву. Але є й такі, які розкриваються не зразу і які непомітні для інших людей.

Дуже важливо навчитися самому правильно судити про свої задатки та нахили, об'єктивно оцінювати свої здібності у тій чи іншій галузі, знаходити щось саме своє. Для цього слід пробувати свої сили в різних видах діяльності, і, звичайно ж, неоціненну послугу тут можуть надати самоспостереження та самоаналіз. Тому не варто шкодувати на них часу і зусиль. Щоб вибрати правильний шлях у житті чи навіть майбутню професію, треба знати, на що ти здатний.

(За Р. Арцішевським) 250 сл.

247.

З нашої історії

Діялось се в тридцятих роках минулого століття. Українське суспільство, поборене у класовій боротьбі, з ярмом панщизняної неволі на шиї, тягло свою долю з глухим ремством. То не віл був у ярмі, звичайний господарський віл, якого паша й спочинок могли зробити щасливим: ярмо було накладене на шию дикому турові, загнаному, знесиленому, але овіяному ще степовим вітром, із не втраченим ще смаком волі, широких просторів. Він йшов у ярмі, скорившись силі, хоч часом із гніву очі йому наливались кров'ю, і тоді він хвицав ногами і наставляв роги...

Вільний дух народу ще тлів під попелом неволі. Свіжі традиції волі, такі свіжі, що часом трудно було відрізнити сьогодні від учора, підтримували жевріючу під попелом іскру. Старше покоління, свідок іншого життя, показувало ще на долонях мозолі від шаблі, піднятої в оборону народних і людських прав. Пісня волі, споетизованої, може, в дні лихоліття, чарующим акордом лунала в серцях молоді, поривала її туди, де ще не чуть кайданів, скованих на людей людьми. На широкі бессарабські степи, вільні, без пана й панщини, рвалась гаряча уява й тягла за собою сотки й тисячі...

От хоч би там, за Дунаєм, гей, там, за Дунаєм!.. Недобитки січової руїни, хоробріші, завзятіші, звили собі гніздо в Туреччині і возили звідти на Вкраїну, мов контрабанду, палкі заклики у кіш на волю, до січового братерства.

Ярами, коритами висохлих річок, лісовими нетрями, прикриваючись нічною темрявою, ховаючись, мов од дикого звіра, тікало од пана і панщини все, що не заплісніло в неволі, не втратило ще живої душі, тікало, щоб здобути собі те, за що предки виймали шаблі з піхов або ставали до бою з кіллями та вилами...

А тим часом ворог не дрімав.

Власники душ, повернених у робоче бидло, записаних у господарський інвентар дідича разом із волами й кіньми, найбільш боялись того неспокійного, вільнолюбного духу народного, бо його ніяк не можна було приписувати до панських інтересів.

(М. Коцюбинський) 302 сл.

248.

Січень хоч і започатковує рік, але астрономічно вважається другим місяцем зими і, отже, є чи не найхолоднішим. Не випадково, що в народі з цього приводу існує чимало прислів'їв та приказок. Одне з них стверджує: «Січень снігом січе, а мороз вогнем пече». Воно й не дивно, адже січень за своїм характером місяць контрастів. Саме на січень, який пересікає зиму, припадають водохрещенські морози, що стали ніби символом зимової холоднечі. Відтак серединний період, що ділить (січе) зиму навпіл, на думку деяких мовознавців, і дав назву місяцеві.

Але є й інші гіпотези. Оскільки під цю пору січуть колючі сніги, то вважається, що це і послужило йменню.

І все ж імовірнішою здається думка, що місяць прибрав назву від лісопромислу: саме в цей час давні ратаї починали розчищати (сікти) деревину, щоб весною на розкорчованих ділянках – лісосіках – посіяти збіжжя. Ці роботи проводили лише взимку, коли деревину було легше вирубувати і безпечніше спалювати. Розчищені ділянки називали просіками, або пасіками.

За іншими свідченнями, наші пращури заготовляли лісоматеріал для зведення осель також взимку, коли дерево «спало». Відтак сезон лісосік, який припадав на другий зимовий місяць, і прислужився його первісній назві – сєчень.

Натомість у народі існували паралельні форми. Скажімо, західноукраїнські говірки мали кілька регіональних варіантів: студень, просинь, просинець, сніговик, тріскун, вогневик, льодовик; у північнополіських районах січень називали щипун, сніжень, лютовій. Стосовно до останнього терміна, то варто уточнити, що попервах у давньоруській мові нинішня назва стосувалася до третього місяця зими – лютого. Це, зокрема, підтверджують і тодішні рукописи. Лише згодом вони помінялися місцями.

Традиційно на січень припадає найбільше свят. Це пов'язано не тільки з новорічною обрядовістю. Зимовий період давав селянам можливість перепочити од тяжкої фізичної праці, заповнивши вільний час різноманіт-

ними формами дозвілля, в яких тою чи іншою мірою була присутня обрядова тематика.

Скажімо, протягом різдвяних свят, які тривали два тижні – від Різдва до Водохреща, – в кожній господі тричі варили кутю. Вже самий обряд приготування обрядової страви говорить про його високе символічне значення.

(За В.Скуратівським) 309 сл.

249.

Степан Васильченко

Справжній талант завжди дивовижний і до певної міри таємничий. Як уважно не приглядайся до витворів його інтелекту, завжди лишається щось не до кінця розгадане.

У чому ж його зваба, таїна? У чарах слова? В глибокому, не всім доступному розумінні своєї епохи, долі свого покоління?

Талановитий митець уміє помічати ті помисли і поривання свого народу, як і ті ідеали в його суспільному житті, які не перестають бути актуальними і через століття. Творчість Степана Васильченка прекрасний тому приклад.

Новели Степана Васильченка ваблять нас чарами слова, дзвінкого й чистого, немов вода з каміння, того, що виблискує й манить до себе всіма барвами веселки. Він – майстер короткої новели, особливістю його письменницького почерку є поєднання в одній творчій індивідуальності двох найхарактерніших прикмет української національної вдачі: схильності до поетичного бачення світу і разом з тим – до іскристого, часом добродушного, а часом і дошкульного гумору. Не останнім серед багатьох позитивних прикмет Васильченкової прози є й те, що письменник зумів створити непересічні, воїстину народні характери, такі яскраві, що їх не сплутаєш із жодним іншим.

А проте це не всі чари Васильченкової прози. Чи не найголовніша з них у тому, що письменник цей усім своїм корінням був у перших десятиліттях двадцятого віку, а понині лишається сучасним, ба навіть злободенним.

Письменницька доля Степана Васильченка не легша від долі багатьох його героїв. Як учителя дореволюційної школи його постійно переслідували попи, урядники, інспектори, навіть свій брат, учитель, який заради трьох карбованців, що їх платили як надбавку «за обрусение края», писав на нього доноси як на правопорушника, який дозволяє собі навчати дітей їхньою рідною мовою. За те не гладили по голові, із поганої школи переміщали в ще гіршу, аж поки не запакували у Бахмутську в'язницю, де Васильченко просидів півтора роки і звідки вийшов знесилений тифом. Як неблагонадійного його тривалий час не допускали до роботи в школі, аж поки надіслані в газету «Рада» оповідання не звернули на нього увагу її редактора.

Як письменник і як людська особистість Васильченко пішов із життя недооціненим. А проте у кожній його новелі рівно стільки слов'янського, скільки й загальнолюдського.

(Д. Міщенко) 328 сл.

250.

Рустем

Чутка про незвичайні події дійшла й до Мір'єм. Уже з лихого настрою батька, з його бурчання, з окремих фраз вона догадалась, що з Рустемом щось сталось. Але що? Сидячи долі у своїй хаті на повстянім килимку, Мір'єм ламала голову над тим питанням, не мала сили спокійно шити. Трудно й нудно вишивати якісь квітки, коли серце таке неспокійне. Крізь заґратовані вікна лилося світло в низеньку хатину, мигтіло на злотоглавах по стінах і лиш дратувало. Там, за мурами, де воно сяяло, на волі, всі знали, що сталось із її Рустемом, тільки вона, найближча до нього істота, гризлась сумними думками в сій старій клітці.

Мір'єм дивувалась. Ніколи перше, поки не знала Рустема, ця маленька хатинка не була для неї тісною. Їй було добре й просторо, як у гнізді, тепло у сих мурах, у тісному подвір'ї. Там днями цілими стояв холодок, дивилось синє небо крізь виноградне листя й дзюрчала вода фонтана. Вона могла від рана до вечора поратись біля квіток, що розкішно кущились поміж камінням, і зовсім не почувала туги за світом, за невідомим життям, що кликало її тепер із-поза сих білих високих стін. Коли б мати дізналась, що з нею робиться нині, то, певно, сказала б, що то лихий дух (джин) ввійшов у неї, бо перестав вплітати в коси амулети. Перше, у ті недавні часи, вона була щаслива. Любила свої кросна, з-під яких снувались довгі рушники з чудними візерунками, втішалась тихим теплим гніздом, висланим килимками та старими гризетами, обкладеним подушками по турецьких канапах, любила веселих подруг. Усе це минулось. Кросна стояли сиріткою, хата здавалась темницею, а веселі подруги – пустими й темним. Своїми розмовами та книжками Рустем вкинув у душу її нове зерно, що зросло там, як дерево, зацвіло тугою, вродило думи й нові бажання. Їй усе хотілось знати. Знати, як живуть люди, що вони думають, чого хотять, які краї на світі, дерева, звірі, як місяць ходить навкруг землі.

(М. Коцюбинський) 307 сл.

251.

Вітер

Оповита нічним мороком земля не спала. Уже третю добу над її білими, як саван, просторами гасав ураганний вітер, засипаючи снігом усе на своєму шляху. І знесилена боротьбою земля, здається, принишкла, здригаючись під сильними нестихаючими ударами вітру. А він нісся над самою землею, піднімав, мов смерч, у небо міріади сніжинок і, коли вже внизу ледь виднілись яскраві вогні, зі всією силою кидався вниз, змушуючи натужно скрипіти старі будинки і високі вуличні ліхтарі. Із свистом проносився він по безлюдних вулицях міста і, вирвавшись на околицю, кидався на зимовий ліс, який стогнав під його могутнім натиском. Пригинаючи аж до землі невеличкі дерева на узліссі, вітер нарешті виривався в поле і, не зустрічаючи на своєму шляху перешкод, вихором нісся до горизонту. Гудів він, мов струнами, лініями електропередач. І не було, здається, на землі сили, яка б могла протистояти цій розбурханій стихії.

Вітер уже уповільнював свій біг, коли з-за обрію вигулькнув поїзд. Посилаючи вперед снопик світла, він повільно, але неухильно котився назустріч вітрові. Зібравши залишки своїх сил, вітер вдарив у потяг, що виразно чорнів у білосніжній пустелі. Та той і не здригнувся, лиш весело загув у відповідь. Тоді, зробивши коло, вітер повернув назад і став підніматися якомога вище, щоб звідти, з висоти, розігнавшись, знову вдарити по невеличкому нахабі, і, зупинивши, перекинути його, і засипати снігом.

Зі страшним гулом вітер високо пронісся над містом і, ледь знизившись над лісом, щосили вдарив по рухливому ланцюжку вагонів раз, вдруге, засвистів, закрутив, запорошуючи снігом вікна. Та той тільки ледь здригнувся і покотився далі, весело вистукуючи по рейках. Вітер знову і знову піднімався вгору і, не шкодуючи зусиль, кидався на потяг, засипаючи снігом дорогу. І коли, зібравши останні сили і змітаючи все на своєму шляху, вітер із могутнім ревом кинувся вниз, поїзд проскочив відкритий простір і заховався в лісі.

З грізним свистом розгніваний вітер кинувся на ліс. Заскрипіли, падаючи, старі дерева, та решта, молоді могутні красені, не похитнулись, витримали ураганний порив.

(М. Черничук) 312 сл.

252.

Нателла

На кам'янистому схилі, в зеленій гущавині дерев, ледь видніється лісникова хата з гнучкою радіощоглою на ній. Від хати по крутизні в'ється стежечка вниз до потоку. Щоранку спускається нею босоніж чорняве смугле дівчатко років десяти. Тримаючи глека в руці, легко стрибає з брили на брилу, озираючи вранішній світ дикувато-ясними оченятами, усміхаючись назустріч горам, небу і сонцю.

Це – Нателла, юна лісникова донька.

Побликує глек у загорілій худенькій руці, шерхоче під ногами теплий, приємний камінь…

Шумить, вирує внизу потік. Скільки пам'ятає себе Нателла, все вона чує цей шум. Ласкавий, милозвучний, мов колискова пісня, він її заколисує вечорами, і він же першим будить Нателлу вранці, м'яко вплітаючись у розкіш дитячих снів, у ту солодку ранкову напівдрімоту, коли не одразу його і впізнаєш: чи то потік, чи, може, дощ шумить за вікном…

Що ближче потік, то гучніше, майже з видзвоном, вишумовує він з-поміж каміння дівчині назустріч, немов збадьорений її приходом, немов радий погомоніти з нею.

– Здрастуй, потічку!

І потік усміхається їй мигтінням в'юнкої течії та білосніжною кучугурою шумовиння, що росте й росте у вирі під водоспадом…

Невтомний потік цілий ранок гомонітиме з нею, бо кому ж тут іншому з нею гомоніти під час її довгих літніх канікул? Татко ще до схід сонця пішов у обхід, бродить десь зараз по кряжах, під самим небом, з рушницею на плечі... В його відсутність Нателла стає тут повновладною хазяй-

кою всього: і рубленої хати, і ясного потоку, і вкритих лісами гір, що звідусіль обступають улоговину. Сама-самісінька на всю величезну улоговину, в якій могло б розміститись чимале містечко. А Нателлі не страшно, вона вже звикла. Кожен кущик тут їй знайомий, кожен струмок дзюркотить із-під скелі привітно...

Багато струмків дзюркоче по тінявих ущелинах, що сходяться до улоговини, і всі дзюркочуть по-різному, і воду кожного з них Нателла вгадає на смак. Всю численну сім'ю струмків вбирає в себе оцей могутній бурхливий потік, що мчиться звисока, десь із-за хмар.

(О. Гончар) 305 сл.

253.

Венеція стала господарем Східного Середземномор'я. До міста прибуло багато греків з островів, особливо Криту. Саме критські маляри принесли у Венецію «східний дух», влилися в численну групу місцевих італійських митців. Вихідці з Криту, який був довгий час осередком грецької освіти й культури, завершували свою освіту в університетах Риму, Венеції, Падуї. Оселяючись у Венеції, критські митці черпали сюжети для своїх творів у венеціанських майстрів, але при цьому не цуралися зразків давнього візантійського письма, інших східних шкіл малярства.

Так виникла знаменита критсько-венеціанська школа мистецтва, розквіт якої припадає на п'ятнадцяте і шістнадцяте століття.

Паралельно з цією школою у Венеції в п'ятнадцятому столітті активно формувалася інша, повністю пов'язана з мистецтвом Відродження. Послуговуючись різними художніми засобами, але опрацьовуючи одні й ті ж теми та образи, обидві школи доповнювали одна одну.

Переселенці з острова Крит і корінні венеціанці виражали у своїх творах два погляди на одну й ту ж проблему – віру в перемогу добра над злом, прагнення вічного щастя і блаженства.

Представники другої, суто ренесансної школи малярства, групувалися довкола родини Белліні – батька Якопо і двох синів – Джентіле та Джованні. Белліні були особливо чутливими до всього нового у малярстві. Вони не замикалися у вузькому колі, підтримували зв'язки з іншими художніми центрами – в Італії, Німеччині, Нідерландах.

Якопо Белліні прагнув якомога точніше змалювати людські постаті і природне оточення.

Це уміння правдиво передавати об'ємність предметів і глибину простору Якопо прищепив учням і насамперед своїм синам.

Старший із них, Джентіле (тисяча чотириста двадцять дев'ятий – тисяча п'ятсот сьомий), мав розвинене декоративне чуття. Він детально змальовував костюми своїх персонажів, найменші подробиці архітектури Венеції – адже канали, майдани і вулиці рідного міста правили Джентіле за тло, за куліси врочистих процесій у різні свята. В декоративній манері виконав Джентіле і портрет турецького султана Мохаммеда Другого. Відвідавши тисяча чотириста вісімдесятого року Константинополь, Джентіле Белліні віч-на-віч зустрівся з одвічним ворогом республіканської Венеції.

(Д. Степовик) 294 сл.

254.

Максим Березовський

Він перший з великих українських композиторів, що прославили музичне мистецтво вісімнадцятого століття, – Березовський, Бортнянський, Ведель, – став справжнім першопрохідцем у всіх сферах професійної вітчизняної музики – хоровій, інструментальній, оперній. Його талантом створено довершені зразки духовного концерту, концертний варіант літургії, першу сонату для скрипки, першу вітчизняну оперу.

Творчість Березовського припала на той час, коли на зміну бароко уже ішов новий стиль – класицизм, формувалося нове художнє мислення, нові жанри в літературі й мистецтві. Вона ввібрала в себе кращі барокові й ранньокласичні ознаки, синтезувавши їх у нову художню якість незмірної краси звучання й благородства форми, драматизму й одухотвореності.

Максим Березовський народився тисяча сімсот сорок п'ятого року у місті Глухові в небагатій козацькій родині, вчився у знаменитій Глухівській співацькій школі, де дуже швидко опанував не тільки мистецтво співу, а й гри на різних музичних інструментах. Талановитого юнака силоміць вивозять до Санкт-Петербурга в придворну капелу, де він успішно виступає як церковний півчий, як оперний співак, як капельмейстер, як виконавець-інструменталіст і як хоровий композитор. І в усіх жанрах відчувається незмірне обдарування і вишуканість стилю Максима Березовського.

У двадцять чотири роки молодий співак, музикант і композитор від'їжджає до Італії на навчання. Він успішно складає іспит на звання академіка Болонської академії, пише оперу, знамениту сонату, низку хорових творів.

У розквіті таланту і на вершині майстерності Березовський змушений повертатися, але не в Україну, а в Петербург, знову в придворну капелу. В Петербург, де роками не платять грошей, не замовляють опер та інструментальних творів, де його талант принижено і ображено. Після повернення з Італії ще три роки змагається зі стражденним життям талант Березовського і гине. У тридцять два роки Максим Березовський покінчив життя самогубством. Управитель імператорськими театрами написав скарбнику, що треба б видати зароблене композитором жалування, бо Максим Березовський помер і поховати тіло нема за що. Так гинули українські таланти на службі в російського царизму.

(З журналу) 295 сл.

255.

Урожай

Десь угорі тонко видзвонює жайворонок. Мелодійні, ледве вловимі звуки тануть у гарячому мареві й народжуються знов. Вони бентежать душу, кличуть її за собою. Мені здається, що я зараз злечу над землею і, підхоплений тією чарівною піснею жайворонка, полину в безмежному просторі, легкий, як пір'їнка.

Але ось народився вітерець. Колихнулося золоте море хлібів, і жайворонка не стало чути, його пісня потонула в дивовижному живому гомоні. І вже інше привертає мою увагу.

Хліб! Скільки сягає око, хвилями перекочується, гойдається важке колосся. У його гомоні я вже вчуваю веселий дзвін першої коси, гучну пісню комбайна, жваву розмову молотарки. Колосся має бронзовий колір. Такого кольору буває обличчя в сильної, здорової людини. Я простягаю руки, беру в жменю кілька колосків і почуваю, як тіло моє наливається земною силою. З трави на мене дивляться синіми очима степові волошки. Вони похитують своїми головками, ніби манять до себе.

І я таки нахиляюсь над ними, без жалю зриваю одну квітку. Вона гарна, навіть дуже гарна, але якась мертва, неначе в ній захолола кров. І рука моя холоне від її дотику.

Знову нахиляю до себе колоски, притуляю їх до щоки. Від них віє невимірною, здоровою, трудовою силою. Я тримаю в руці тугі колоски й немов відчуваю, як вони з кожною хвилиною стають ще повнішими й ще тугішими – зріють.

Мине кілька днів, і степ виповниться голосами людей та гудінням машин. Почнуться жнива. Настане найрадісніша пора року. Чесні трудові руки зберуть хліб і разом зріжуть бур'ян. Бур'ян загине, а зерно даватиме нові врожаї. Вічно світитиме над неозорим степом гаряче сонце, і вічно колихатимуться на щедрій землі під погожим вітром важкі бронзові колоски.

(Д. Ткач) 261 сл.

256.

Йдучи поруч із матір'ю, Палієнко скоса позиркував на її сухеньку, пригорблену постать, на її дріботіння, бачив, як вона намагається здаватися бадьорішою, міцнішою, і йому дедалі болісніше робилося за свою надмірну діловитість і заклопотаність, за свою байдужість, яка вже здавалася йому мало не свідомим злочином, зневагою до материної старості, до материного чуйного серця. Хіба вперше це? Хіба не траплялося, що під час вильотів на дальні полігони по кілька днів забував сповістити про себе, а тут, вдома, мама колотилася в тривозі, і, може, кожна хвилина забирала в неї спокій, укорочувала їй життя.

Йому раптом згадалися слова одного поета: як би високо ти не піднімався, частіше поглядай на рідну землю, бо тільки так можна відчути свою власну високість, свою власну силу. Й зараз Палієнкові подумалося про те, що якби він справді частіше озирався на свою матір, якби з висоти свого блакитного піднебесся міг завжди бачити її рідну, похилену постать, то, може, і йому надалося б більше снаги, і він теж гостріше почував би, на які висоти підносить його крилата доля.

Раптом мати, відчувши на собі синів погляд, огорнула його теплим зором, мовби приголубила, пестливо й ніжно, і вмить він збагнув, що всі його побоювання, всі його самодокори нічого не варті, бо матуся люба все йому простила, вона розуміє його працю, його важкі обов'язки і навіть розуміє його людські слабості, за якими нема ні егоїзму, ні марнотратства, а є тільки відданість службі, відданість спільній для них справі. «Все життя вона як воїн, – подумалося Палієнкові. – То з батьком, то зі мною. І не треба катуватися за те, що доля робить мене суворішим, аніж хотілося б мені чи матері».

Ось і їхній будинок. Звичайний п'ятиповерховий будинок: вузенькі вікна, темнуваті сходи в парадному, плохенькі перила. Але в квартирі – ідеальна чистота. Це мамині руки тут попрацювали, це вона дала усьому лад. Килимок у передпокої лежить точно посередині, холодильник біля вішалки сяє білістю, брунатно поблискує паркет, кришталевий посуд у серванті бавиться з сонцем. Осокорове листячко треться знадвору об шибку, наче і йому цікаво побачити прибулого з далеких мандрів сина, молодого господаря цієї затишної оселі.

257. (Ю. Бедзик) 335 сл.

Удосвіта випав сніг.

Ізвечора повітря наче стискувалось од холоду, а гуси ховали червоні дзьоби під крила й так довго стояли, напівсонні, немов прислухалися до чогось невидимого, невловимого. Груддя на городах ніби ще більше почорніло, настовбурчилось, і в промінні вечірнього сонця, що кинуло на село якесь несправжнє, неживе золото, все здавалось насупленим, наче думало безрадісну, гірку думу: й берести коло артільної контори та коло клубу, й людські садки... А по ставу те неживе золото наче бралося темно-зеленим нальотом іржі, коливалось, розілляте, і не могло збігтись докупи, аж поки потонуло на дні, коли сонце запливало за обрій. Тільки ще якусь мить горіло воно, жовте, небурхливе, на крайку хмари – горіло, мов кричало тихим, зболілим криком.

А вдосвіта випав сніг. Легенький пух закружляв, невидимий, встеляючи ліси, поля, сіючись на Медвинець, наче благословляючи його з холодного кропила зими, і коли стало розвиднятись, коли світлом хворобливо почали сочитись хмари й саме повітря почало набрякати ним, важкуватим і наче стомленим, тоді сніг нарешті взявся біліти – спершу несміливо, далі все ясніше; снігу більшало, він немов просякав зимовим світлом і сам випромінював світло, і Медвинець, ще з учорашнього вечора спохмурнілий і опечалений, зараз почав прибирати урочистого вигляду, наче розумів усю незвичайність і святковість миті. Закутуючись у білий сніг, Медвинець і молодшав, і кращав, і наче здоровшав після обложних осінніх дощів, після негоди.

І півні в цей день співали по Медвинцю веселіше та завзятіше, бо, либонь, розуміли таїнство змін, що відбувались у природі, і хотіли швидше привітати людей.

Олена Левківна прокинулась уранці, підійшла до вікна і, відсунувши фіранку, побачила у синій шибці полотно білого снігу на обійсті, на городі. Понакривала дітей, бо порозкутувались уночі, та й не втрималась, щоб знову не підійти до вікна й не помилуватись першим снігом.

258. (Є. Гуцало) 280 сл.

Самобутній майстер

Коли письменник вбивається аж у такі високі літа, як сімдесят років від дня народження, то звичай велить писати ювілейні статті. Тут не буде такої спроби. Тут не буде спроби називати бодай приблизно все написане

Юрієм Смоличем, бо це, мабуть, просто неможливо, беручи до уваги нинішній рівень бібліографічної науки. Ніхто не знає точно, скільки цьому письменнику належить книжок: сорок, п'ятдесят чи шістдесят, скільки з них романів, повістей, новел, памфлетів, есе, літературних оглядів, біографій, рецензій, відгуків. Колись мене вразило чиєсь парадоксальне, як на перший погляд, твердження, ніби Юрій Смолич швидше пише черговий свій роман, аніж критики спромагаються виступити з рецензіями на його попередній твір. Тепер я переконався: в цьому твердженні не було ніякого парадокса, а була свята істина: справді, Смолич писав романи швидше, аніж критики рецензії на них. Чи ж додалося в нашу літературу таких письменників, як Юрій Смолич, таких великих працелюбів, подвижників красного письменства, людей, які, мовлячи словами самого Юрія Корнійовича, на все життя «вибрали літературу», себто віддали своє життя високому служінню художньому слову, віддали без вагань, без побоювань, без спроб запізнілого каяття?

Нас, прозаїків, багато прийшло в літературу, але Смолич – один. Він не схожий ні на кого, і ніхто не схожий на нього. Очевидно, так воно й годиться, в оригінальності, в несхожості на інших саме і полягає неповторна цінність кожного письменника. Коли з висоти майже півстолітнього творчого шляху Юрія Смолича пробуєш поглянути на роки, так би мовити, перші, середні та навіть і на останні, то з подивом помічаєш, як упродовж усіх років Юрія Смолича намагалися позбавити оригінальності, всіляко вмовляли позбутися в своїй творчості саме того, що різнило письменника від інших, що складало його власний стиль, основу його художнього осмислення світу. Нам так хочеться, щоб усі були схожі саме на нас. Так апостоли колись намагалися перетягти в свою віру всіх фарисеїв і язичників. Ми всі буваємо такими апостолами, коли відмовляємо людині в праві мати власний погляд на світ.

(П. Загребельний) 309 сл.

259.

Колись у давню давнину на нашу землю нападали турки і татари. В цей час на березі Бугу жив Іван з сестрою Олесею. З рідні в них не було нікого, всіх турки вирізали та повішали. Там, де проходили турки, то після них нічого не залишалося в живих, бо старих і малих вони убивали, а останніх забирали в рабство.

Одного разу Іван сів на коня і поїхав в ліс. Він неначе відчував щось погане, вернувся назад. Під'їжджаючи до села, він побачив свою хату, що з неї залишились лише попіл і шматки дерева, які ще досі диміли. Це була робота турків.

Коли турки під'їхали до Іванової хати, вони забрали зразу ж Олесю і прив'язали її до коня. Вона намагалася втекти і була кинулась в кущі, а потім з берега – в річку Буг, але колючий терен, який ріс над річкою, затримав її. Вона повисла над кручею. Турки її спіймали і повели з собою.

Іван вирішив шукати сестру по слідах турків. Він сів на коня і поїхав над Бугом. Пізно вночі він побачив по той бік Бугу вогні. Це були турки. Олеся, яка тут перебувала, рішила дождатися того часу, коли турки заснуть.

Вона перегризла сирицю і втекла в степ. Але вартовий її побачив і підняв всіх на ноги. Вона була схоплена і порубана на шматки турецькими шаблями. Іван переїхав Буг і поїхав до того місця, де були вночі вогні. Але там нікого не було уже. Будь-якою ціною він вирішив відшукати свою сестру. Він проходив уже чотири роки, багато знищив турків, але сестри не знайшов. На п'яте літо він знову прийшов на те місце, де колись світились вогні. Там він сів відпочити і рішив розпалити вогнище. Підійшов до гнучкої берези і замахнувся на неї шаблею. Раптом берізка заговорила людським голосом:

– Не ламай мене, я – твоя сестра. Ця берізка – це моє тіло, гілки, які спустилися над землею, – це мої коси, терен – це мої карі очі.

І вона раптом перетворилася в дівчину. Іван узяв свою сестру і повернувся на місце спаленої хати над Бугом, він знову поставив хату і жив з сестрою.

(З легенди) 286 сл.

260.

Сон Миколи Джері

Чує він крізь легкий сон, що якась дівчина співає тонким голосом пісню. Та пісня здавалась йому крізь сон якимсь дивом. Йому здавалось, що він не спить і дивиться вгору на гілля. Зелений лист на груші став скляний. Він бачить серед листя синє небо, бачить, як тихий вітер має листом. Лист черкається об лист і тихо дзвенить. Він чує ніби той голос, та пісня ллється на нього зверху, з того листя, йому здається, що співає кожний листок, вимовляє навіть слова, і ті слова, той голос тихесенько сипляться йому на лице, на руки, на груди, на саме серце. Він роздивляється на той дивний лист і примічає на самісінькому вершечку груші якусь дивну птицю з золотим та срібним пір'ям. Птиця розпустила широкі крила, розпустила розкішний, як у павича, хвіст, та все співала, та все спускалась нижче по гіллі. З золотих крил посипались золоті іскри, впали на яркий кришталевий лист, і лист ще краще задзвенів і заспівав вкупі з птицею. Птиця спускалась все нижче та й нижче. Миколі заманулось її впіймать... Він простяг руки, а іскряна птиця знову пурхнула вгору, на самий вершечок, тільки іскри посипались на траву, на його руки, на щоки і запекли.

Микола прокинувсь – і все диво хто його зна де й ділось. Перед ним блищала зелена левада, мліла проти сонця чиста вода в Роставиці, а по той бік річки на березі стояла якась кругловидна дівчина, брала воду й співала пісні.

Микола вгледів її тонкий стан, сорочку з товстого полотна, червоне намисто на шиї; вгледів її лице з чорними бровами. Дівчина витягла відро води коромислом, вхопила другим кінцем коромисла друге відро, жваво й проворно кинула коромисло на плече й пішла на згористий берег між рідкими вишнями.

Ще раз обернулася вона, зирнула на річку, на його, і він ще раз побачив її кругле лице, тонкий рівний ніс, чорні брови та чорні товсті коси на голові. Вона все співала та співала, доки не сховалась на леваді у вербах.

Микола пізнавав дівчину і не впізнавав: вона була не вербівська. Він глянув на той камінь, де вона стояла, і знову неначе побачив той гнучкий стан, те гарне, хоч і запалене на сонці, лице...

(І. Нечуй-Левицький) 351 сл.

261.

Мистецтво в житті людини

Ясний вогонь мистецтва люди запалили в незапам'ятні часи і відтоді з покоління в покоління передають його.

Справжні витвори мистецтва здатні перевернути життя людини, зробити її мужнішою і благородною, мудрою і доброю. Чим ближче ми знаходимося до його немеркнучого світла, тим яскравіші відблиски падають на нас.

Художник бачить у всьому звичайному прекрасне, невідоме. Він зображає на полотні не тільки навколишній світ, а й виявляє свої почуття, настрій.

Усі в дитинстві малюють, ліплять чи займаються музикою. Та потім поступово перестають це робити. Із сотень тисяч малюючих дітей виростає один справжній художник. Так само як не всі, хто любить танцювати, ідуть у балет.

Звичайно, зовсім не обов'язково прагнути неодмінно стати поетом чи художником. Але якщо в людині живе потреба слухати музику, читати вірші, дивитись полотна картин, вона відчуває велику радість, і відгомін прекрасного починає звучати в її серці дедалі сильніше.

Джерело мистецтва – тільки життя. Адже першою струною, що заграла, була тетива лука, першою трубою, яка зазвучала – ріг тура, перша картина була висічена на скелі, перший танець зображав полювання.

Та мистецтво не тільки відображає життя. Воно виражає саму людину. Різні художники, наприклад, малювали ліс. Різний за настроєм, за фарбами, за думкою. Кожний намалював ліс таким, яким він його бачив, відчував, які думки у нього викликав. У всіх художників і свій ліс, і своє море, і свої люди, своя радість і своя надія, яка загорається, як зоря Своя – і разом з тим близька і відчутна всім.

Люди співають, танцюють, пишуть вірші, малюють. Хай не кожен буде поетом чи художником, але священний вогонь мистецтва нехай горить у кожному. Хто не здібний сам до художньої творчості, той читає книги, дивиться кінофільми, слухає музику. І чим більше людських сердець зігріває мистецтво художника, композитора, поета, тим дорожче воно людям.

Світ мистецтва складний і глибокий, здатний оживити камінь, безформеній глині надати рис людської краси. І чим ближче підходиш до цього світу, тим далі проникаєш в його глибини.

(О. Довга) 339 сл.

262.

Притер літак на бетонці, спинив двигун. Відкинувши над головою ліхтар, відчув благосну тишу й сухий аромат випаленого поля. Тяжко підвівся з сидіння. Тепер ти не Бог, тепер ти просто командир ланки винищувачів-перехоплювачів, капітан Палієнко. Ідеш від літака до гурту своїх льотчиків, які раніше за тебе кінчили польотні завдання.

Стоять у синіх комбінезонах, у шоломах, головасті, сміховинно неповороткі на земній тверді. А в підхмар'ї – соколино-прудкі, грізні й незборимі.

З'юрмилися, стали обговорювати польоти. Прохолодний вітерець повіває над аеродромом – свіжість, чистота, і на душі радісно, відчуваєш себе дужим, мовби стосильним. Всі напруги реактивного двигуна, які щойно носили літак по блакитних просторах, вирують зараз у твоїх грудях.

Підійшов командир ескадрильї майор Трегуб. Високий, худорлявий, із сіруватим від утоми обличчям. Сьогодні він літав на повітряний бій з льотчиком із Палієнкової ланки, лейтенантом Максимовичем. Люто атакували один одного, билися немов у справжньому бою, де життям розплачуєшся за кожний промах, за кожний хибний віраж.

Майор задумливо дивився собі під ноги. Політ знову розгортався перед ним: усі його віражі, і всі підйоми й падіння, і кожний розворот. Сам пролинув по тих трасах, по тих невидимих, смілющих, шалених, запаморочливих злетах, знав зараз їхню цінність і знав, як могло бути краще й чому не сталося краще.

Пішов капітан Палієнко. Наче не забуто нічого. Попередив хлопців більше для годиться. Знав, що вони в нього залізні, таким можна довірятися за будь-яких умов. Мусить, проте, нагадувати. Бо така їхня служба – «щит неба», як сказав поет. У цьому, зрештою, зміст твого життя: у вічній зібраності, в постійному чутті обов'язку. Чотири бойові машини під його відповідальністю.

Теплий весняний день стояв уповні. Сонце десь зачепилося вгорі і, мабуть, вирішило довгенько порозкошувати, помилуватися Дніпром у срібних брижах, мостами-красенями, світлими ярусами будинків на схилах круч. Усе наче дрімало в тому весняному мареві, непорушно ждало вечора, прохолодного вітерця, а ще більше – швидкоплинної, грімкотючої зливи, щоб була з райдугою, з озонними ароматами, з веселими хлоп'ячими реготами й забавами.

(Ю. Бедзик) 309 сл.

263.

Діялося це тисяча шістсот вісімдесят четвертого року далеко від України.

Величезна армія турецького султана Ахмета Другого наближалася до Відня. Позаду на її шляху лишилися завойовані європейські міста. Така ж сумна доля чекала і столицю Австрії. Ось ворог уже взяв її в облогу. Великий розпач охопив нечисленних захисників Відня. Порятувати їх могли тільки союзники – німці та поляки, якби вони прийшли на допомогу. Але союзники не знають, що турецькі війська стоять під самими мурами Відня. Якби їм хтось передав таку звістку.

І тут до командуючого обороною міста прийшов вусатий чолов'яга у широчезних шароварах і з люлькою в зубах. Він сказав:

– Напишіть листа союзникам, і я віднесу його.

– Як же ти проберешся? Ворог кругом!

– Піду просто через турецький табір, я знаю їхню мову і видам себе за турка.

Це був український козак Юрій Кульчицький. На той час йому сповнилося сорок три роки. Походив він з-під міста Самбора на Львівщині. Закінчив там церковну школу і ще зовсім хлопчиком подався на Січ. А там у походах і битвах швидко став бувалим у бувальцях козаком. В одному з походів йому не пощастило – потрапив до турків у полон. Але ця біда принесла Кульчицькому й одну користь: здібний бранець бездоганно вивчив турецьку мову. Згодом утік із неволі, і доля привела його до столиці Австрії, де він став купцем.

Довго не могли повірити австрійські воєначальники, що Кульчицький зможе пробратися через ворожий заслін. Але в них не було іншого виходу. Вручили сміливцеві листа й чекали, що з того вийде.

А Юрій гукнув свого приятеля – теж колишнього козака і теж Юрія – на прізвище Михайлович. Перебралися вони на турків і темної ночі нечутно вислизнули з воріт міста. Аж тут почалася страшна гроза. Над ними ревіли громи, спалахували блискавиці, не вщухала злива. «Нічого, пане Юрку, – втішав приятеля Кульчицький, – не з глини ж ми, то й не розмокнемо». Михайлович теж був козаком з першого десятка, бо відповідав йому: «А я й не думаю, що розмокнемо, брате-товаришу, ходімо хутчій, доки блискавка нам світить». І тут вони побачили, що опинилися саме посеред ворожого табору.

(М. Слабошпицький) 327 сл.

264.

Світанкова тиша

Весною в селі встають рано. Ще темрява затоплює хати, ще в світанковому повітрі ніщо ні шерхне, ще зорі поморгують у бліднючому небі і брати-ковалі похапцем клепають молотами чересло місяця, а вже по хатах то тут, то там засвічують каганці і розвішують по тинах золоту бахрому, вже чути, як хтось брязнув відром об цямрину, заскрипів журавлем, і полилася з тихим бульканням вода в корито. Припаде до нього гарячими зі снігу губами худобина, цмолить, прихекуючи, забиває спрагу після душної ночі в хліві, п'є не нап'ється. Ось лагідно обізвався до неї господар хрипким, заспаним голосом, покашляв стиха, пробухкав чобітьми від хліва до хати. Прогуркотіла підвода по шляху – то повезли молоко на сепараторний пункт, і візник сипонув у теплий морок іскрами з цигарки, що, не долетівши до землі, згасли; пройшли двоє якихось людей, голосно розмовляючи між собою, і їхні кроки загубилися відлунням у світанковій тиші. Раптом десь за Ташанню, на Залужжі, ледве чутно, так, ніби з пухової постелі, долинуло оте хвилююче серце хлібороба півняче «ку-ку-рі-ку-у-у!», і над Троянівкою спочатку в однім дворі, потім у другому, потім у третьому, потім у всьому селі відгукнулися горласті півні.

Павло Гречаний, що сторожував біля лавки і мав чи не найбільшу можливість милуватися півнячими ораторіями, присягався, що начинайлом був не троянський півень, а залужанський. Зачувши таке побреховище, Охрім два тижні не здоровкався з Павлом, бо всьому ж селу вже давно відомо, що саме його, Охрімів, півень заспівує першим, а не якийсь там

залужанський. Той півень, якого він виміняв у циган за п'ятеро носилок сіна. Говорив тоді циган: «Птиця романська, не бусурманська, співа, як у золоту дудку грає. Сам курей трясе, сам яйця несе. Бери, чоловіче добрий, жаліти не будеш». І Охрім узяв. А тепер отакий наклеп терпіти? Та не допустить він цього ніколи!

Сперечатися не будемо, хто ж його знає, може, то й Охрімів півень розбудив своїм криком село.

(Г. Тютюнник) 302 сл.

265.

Її зоря

Творчість Оксани Петрусенко – уславленої співачки, ім'я якої давно вже стало легендою, виразником пісенної душі українського народу, – явище воістину унікальне на оперній сцені і концертній естраді двадцятих-тридцятих років. Її спів не лише дивував і захоплював – він щиро хвилював людей. До цих вартостей слід додати ще виразність дикції, політність красивого звуку, виняткову музикальність, високу культуру виконання творів будь-якого стилю і жанру.

Незвичайному успіхові Петрусенко в публіки сприяли також і її чарівна зовнішність, якась особлива привабливість, якийсь тільки їй відомий секрет: самою вже появою брати в полон слухачів.

Михайло Степанович Гришко, партнер артистки, писав: «Оксана Петрусенко не просто виходила на сцену співати. Вона йшла казати людям щось найзаповітніше, найдорожче – йшла віддавати їм своє серце, свої палкі почуття: вона жила піснею і вміла передати її первозданну красу і силу. Часом здавалося, що то не голос людський звучить, а вирує нездоланна стихія, яка заволодіває вашими думками, обіймає душу і кудись нестримно несе на своїх крилах. Ця стихія наче роздирала й саму співачку. Нечуваний темперамент, високе творче горіння, натхнення великого художника завжди захоплювали всіх. У її безмежно чарівному голосі було стільки життя з усіма його барвами, стільки сили й мужності, що не піддаватися його своєрідній красі було неможливо. Я часто задумувався, наскільки могутньою була в ній природа».

Коротким, але яскравим було її життя спалахом. Народилася вона третього лютого тисяча дев'ятсотого року в селищі Балаклії, тепер районному центрі Харківської області. З дитинства не зазнала батьківської ласки (помер, коли їй всього був рік), а матері не до пестощів було: мусила щодень хліб насущний заробляти. Уже з десяти років дівчинка, проживаючи в Севастополі, допомагала родині заробітками в церковному хорі, а з чотирнадцяти, після закінчення прогімназії, починає самостійне життя. І хоч як тяжко жилося, а про пісню ніколи не забувала. Нею марила, нею сповідала душу, нею прихиляла до себе вдячних слухачів.

У вісімнадцять літ Ксенія Бородавкіна (таке справжнє прізвище співачки) – артистка державного українського музично-драматичного театру в Херсоні.

(М. Кагарлицький) 312 сл.

266.

Надія

Надія Костянтинівна Малоксіяно, грекиня, народилася в Таганрозі у тисяча вісімсот шістдесят третьому році. Після закінчення гімназії працювала вчителькою в школі. Вийшла заміж за службовця Таганрозького окружного суду Якима Сигиду. Обоє були членами революційних народницьких гуртків. У тисяча вісімсот вісімдесят п'ятому році в їхньому домі виявлено підпільну друкарню і їх обох заарештовано. Якима Сигиду засуджено до смертної кари, згодом замінену на довічну каторгу на Сахаліні, де він скоро помер, а Надію засуджено на вісім років каторги на Карі.

Етапний шлях від московських Бутирок до Іркутська Надія Сигида і Павло Грабовський міряли разом. Цих чотирьох місяців спілкування вистачило, щоб стала Надія світлим чаруючим образом на все майбутнє життя поета. У листі до Василя Лукича від десятого серпня тисяча вісімсот дев'яносто восьмого року Павло Грабовський писав: «Здавалось, ніби янгол зійшов між люди. Таку думку завжди прокидала ота рідна прекрасна істота... Ми помінялись хрестами на вічне братерство... Плаче моє серце нерозважне по ній з того часу, як зачув про її долю...»

Яка ж подальша доля Надії? Прибула вона в Кару на Забайкаллі в розпал боротьби політв'язнів з начальником тюрми, що допустив зневажання політичної каторжниці. Надія попросилася на прийом до начальника і дала йому ляпаса. Її негайно замкнено в окрему камеру. Генерал-губернатор наказав покарати ста різками. Вирок виконано. Надія згасла. На знак протесту проти жорстокості і сваволі три політичні каторжниці і два каторжники прийняли отруту і померли.

Жорстока доля коханої додала снаги Павлу Грабовському нести й свою гірку долю.

Поет ніколи не розставався з думкою про Надію. Він тепло згадував її в листах до Івана Франка, Бориса Грінченка. В листі до Б. Грінченка від двадцять третього серпня тисяча вісімсот дев'яносто дев'ятого року Грабовський з жалем говорить про пропажу своєї скриньки з речами під час переїзду до Іркутська: «Велика шкода книжок та деяких пам'яткових речей від моєї покійної побратими Наді, що лютою смертю померла в каторзі, – сих останніх речей мені найдужче жаль». У наступному листі (вже з Тобольська) Грабовський висловлює радість, що речі загублені знайшлися.

(З журналу) 319 сл.

267.

Легкі хмари позавмирали, і в їхніх спокійних, зблякліх барвах – а були ж вони ще недавно, влітку, і яскраві, і буйні – теж вчувалося згасання. Й Олені Левківні подумалось, що не тільки трава й квіти в'януть, а хмари теж, і небо, і навіть повітря посивіло та посіріло, де й поділась його синява, яку позичало в неба!

Ліс темнів за яром, і коли наблизились, то помітили, що зблизька він світліший, бо листя на березах та осиках жовтіло, бралось багрянцем... Таїса з Михайлом кинулись наввипередки, ось обоє зникли між деревами, і ось уже з лісу долинула луна – то крикнув Михайло. І коли Олена Левківна дивилась, як діти біжать, то щось болісно стисло їй серце, і вона

відчула хвилювання несподіване й радість – просто від споглядання того, як діти весело біжать до осіннього лісу. І подумки була вдячна Никону, що таки витягнув її, хоча й відмовлялась різними клопотами. Клопотів не перебудеш, а хіба можна втратити отакий день, щоб не намилуватись ним, хіба можна забрати в дітей оцей їхній спільний – сім'єю – похід до лісу?

Коли ступила між дерева, коли побачила, як по їхньому гіллю згори донизу ллється наче якесь аж туманне сонячне проміння і як у тому промінні мінливо зблискує листя, коли почула вогкий, густий, прілий запах лісу, всміхнулась, начебто безпричинно всміхнулась, і вже, здається, весь день ота усмішка (розгублена й щаслива водночас) не сходила з її уст.

Перший маслючок попався Никону Івановичу. Молоденький жовтавий грибок, схожий на грудочку старого масла, зібрав докупи всю сім'ю. Розглядали, наче побачили щось незвичайне, а потім розійшлися поміж молодих сосонок, і скоро почувся радісний Михайлів скрик – надибав ціле гніздо маслюків і кликав на поміч Таїсу.

Олена Левківна йшла між деревами, дивлячись під ноги, у високу траву, і незабаром коло горіхового куща побачила білого гриба – стримів на видноті, великий, у бурому брилику. Стала перед грибом на коліна, нагнула долонями коло нього траву – а чи нема поблизу ще одного красеня, не такого самовпевненого? І справді, під торішнім листям знайшла ще кількох молодих, слизявих, зірвала їх, а тоді вже найбільшого.

(Є. Гуцало) 325 сл.

268.

Будинок Владислава Городецького в Києві

Візантійський, романський, мавританський стилі, готика, ренесанс, бароко, рококо, класицизм, модерн... Під впливом розвитку за законами художньої творчості вони виникали й збагачувались, поширювалися з країни в країну, ставали світовими. Затим занепадали, і на зміну їм приходили інші. Займаючи серединне географічне положення на європейському материку, Україна часто опинялася в центрі міграцій світових мистецько-архітектурних стилів. З давніх часів наші архітектори й митці були обізнані з тим новим, що виникало в країнах Заходу і Сходу, Півночі й Півдня. Вони уміли вчитися в інших і свого не забували, бо мали мірило прекрасного і в будівництві, і в малярстві, і в декоративному мистецтві. Джерела цього мірила – у творчості східнослов'янських племен у Київській Русі. Тому світові стилі зустрічалися, сплавлялися з місцевими, ґрунтовно й оригінально переосмислювалися. Доля світових мистецьких стилів на Україні – цікава сторінка історії нашого мистецтва, яку ще належить дослідити.

У шістнадцятому столітті розквітає український ренесанс. У сімнадцятому і вісімнадцятому століттях розвинулися неповторні форми українського бароко. Свої особливості на Україні мав і класицизм. На початку двадцятого століття з'являються варіанти стилю модерн, який виник наприкінці дев'ятнадцятого століття в країнах Заходу. Менш ніж через десять років після появи будівель бельгійця Віктора Горта у стилі модерн (тисяча вісімсот дев'яносто третій - тисяча вісімсот дев'яносто четвертий) він мав уже послідовників на Україні. Більшість з них активно шукали національної моделі нового стилю (Василь Кричевський, Костянтин Жуков, Сергій

Тимошенко, Віктор Троценко), але були й такі, що через стильові засоби модерну прагнули виразити себе, своє бачення форм, матеріалів, дати волю фантазії. Саме до таких належав і архітектор Владислав Городецький.

Народився він тисяча вісімсот шістдесят третього року в селі Шолудьки, що на Вінниччині. Вчився на архітектора в Петербурзькій академії мистецтв. Особливо цікавився стилями, що були поширені в античному світі, в епоху середньовіччя і в новий час. Городецький вивчав системи архітектурного декору.

(Д. Степовик) 291 сл.

269.

Може, тому, що стояла хата над шляхом, чи тому, що в дворі був колодязь, єдиний на весь куток Гасанівку, а чи тому, що в ній жили самі мужики без господині (бабуся наша вмерла рано), – вона стала найзручнішим місцем для посиденьок, а отже й для балачки часом аж до перших півнів. Тим паче, що всі Хтудули – так нас прозивали в селі по дідові – завжди мали на столі дерев'яне коритчатко з січеним тютюном, уміли гарно перекривляти, себто копіювати односельців, і взагалі любили побалакати. До хазяйства ж, за свідченням нашого дядька Филимона Васильовича та й інших людей, Хтудули, крім тата, були байдуженькі.

Отож їде, скажімо, опішнянський дядько до Зінькова на базар чи ярмарок із хурою горшків, макітер, глечиків, свистунів, пересипаних збоїнами, чи вертає назад, розпродавшись, – де напоїти волів, де закурити та погомоніти, як не у Василя Феодуловича?

І гомонять та реготи справляють такі, що аж стріха шелестить, а з відчинених навстіж дверей дим валує надвір, як із щинку.

Але найчастіше збиралися в Хтудулів люди, – майже всі вони близькі чи далекі наші родичі, – обдаровані природним гумором, чіпкою спостережливістю з неабияким артистизмом. У селі нашому, Шилівці, й досі не можуть без веселої усмішки згадати Павла Васильовича, старшого батькового брата. На той час, про який ідеться (тридцяті роки), він уже був одружений і жив окремо. Жив пребідно, ходив узимку в семилатаній сірячині та дерев'яних постолах. Проте ніколи не журився з цього і ні на кого не нарікав, бо знав: не хазяїн він, не його стихія земля. Шукав лише якоїсь компанії, слухача й глядача, а знайшовши, веселив, одначе сам при цьому ніколи не сміявся. Він умів перекривити, скопіювати мало не кожного шилівця й шилівчанку, беручи від кожного найхарактерніше й трактуючи його в найкумедніший спосіб. Це викликало захоплення й сміх. Копіював навіть свого батька, Василя Феодуловича, на що той реагував спокійнісінько.

Його навіть вилаяти було неможливо, бо, послухавши ту лайку, він заходжувався лаятися й сам, ідеально копіюючи того, хто це почав, – і все кінчалося сміхом.

(Г. Тютюнник) 309 сл.

270.

Василь Земляк

Висока, злегка присутулена постать, некваплива, розважна хода, лагідний усміх, сповнений мудрої задуми й завше ніби не до кінця розгада-

ний, – в образі такому знов і знов приходить Василь Земляк у наше сьогодення.

Існує тип письменника, котрий віддається праці з таким почуттям, ніби щоразу він пише свій останній твір, пише заповіт. Василь Земляк належав саме до такого типу письменників. Усю творчу снагу прагнув передати тим сторінкам, що в цей час були в нього на столі, намагався виповісти в них думи свої й почуття до останку.

На шлях літературної творчості Василь Земляк ступив, бувши ще молодою людиною, але за плечима уже мав сувору школу життєвих випробувань. Було антифашистське підпілля, участь у партизанській боротьбі – драматична напруга тих днів і ночей не раз потім знайде відгомін у талановитих творах повістяра.

Письменник добре усвідомлював, що, крім середовища, в якому людина живе і формується, дуже й дуже багато важить в її житті також духовна спадщина народу, його пам'ять, традиція, – адже культури без коріння нема, – всебічно розвиненою стає та особистість, в якій передові суспільні ідеї гармонійно єднаються з поняттям народної моралі, совісті, багатовікового духовно-естетичного досвіду народу. Тим-то по-синівському уважний був письменник до етнографічно барвистих звичаїв рідного Побужжя, до побутового народного етикету, де автор міг помітити і щось смішне, архаїчне, і особливо ж чутливо сприймав багатющу музику рідної мови, а мова ж завжди була душею культури і тому ніколи не перестане справжнього художника хвилювати.

Любов до народних святинь віддаровується. Вірність рідній землі принесла творам письменника-патріота широке визнання. Уважливість до людини, мовна культура і невимушений гумор, щира лірична інтонація оповіді надають багатьом сторінкам Землякових творів справжньої чарівності.

Те, що Василь Земляк створив як повістяр і романіст, увійшло в нашу українську літературу значним і дорогоцінним набутком, і таким, треба думати, слово письменника залишиться в ній на довгі часи.

(О. Гончар) 289 сл.

271.

Василь Симоненко

Легко і просто називати себе сином народу, важко і далеко не кожному випадає щастя бути достойним цього високого імені. Легко і просто говорити про свою любов до України, важко і не кожному вдається справді любити її.

Кожен, хто хоч трохи знав Василя Симоненка, знав його внутрішню, органічну відразу до красивих і показних, але безвідповідальних слів. І тільки той, хто знав це, може зрозуміти, що в його готовності «пролляться крапелькою крові на її священне знамено» не було й грама пози й ефектації. Все своє коротке життя Василь Симоненко прожив з цією трепетною внутрішньою готовністю до подвигу.

Життєва доля Василя Симоненка склалася так, що й зараз, коли його вже немає серед нас, мабуть, далеко не всі знають, кого ми втратили.

Більшість, і саме найкраща, з написаного ним, ще не опублікована. І той, хто знає Василя Симоненка тільки з преси, справжнього Симоненка не знає або знає його мізерно мало.

Людина безпощадної вимогливості до себе й до інших, Василь сміявся, читаючи хвалебні рецензії на свою першу збірку. Уже тоді він стояв на голову вище того, що було опубліковане. Уже тоді він створив такі речі, за які найвибагливіші слухачі влаштовували йому овації – так точно і глибоко передавав він думи і почуття своїх сучасників.

Василь Симоненко ввійшов у нашу літературу разом з тим поколінням, яке ще звідало згубну атмосферу сталінського свавілля, але вже гартувалося в боротьбі за ширші демократичні принципи, за краще життя свого народу. Він ввійшов у літературу разом з тим поколінням, яке для нас уособлюється іменами Ліни Костенко й Івана Дзюби, Івана Драча й Миколи Вінграновського і багатьох-багатьох інших. Колись історики літератури, може, й не назвуть Василя Симоненка найталановитішим поетом свого покоління. Але ми знаємо, що серед нас не було і немає поета більшої громадської мужності, більшої рішучості, більшої безкомпромісності, ніж Василь Симоненко.

(З часопису) 300 сл.

272.

В українців Галичини, а згодом інших земель, у наших співвітчизників за кордоном функції духовного гімну протягом майже століття виконує пісня «Боже, великий, єдиний...»:

Боже, великий, єдиний,
Нам Україну храни,
Волі і світу промінням
Ти її осіни.

Тривалий час вона побутувала тільки на західноукраїнських землях, хоч виникла на Наддніпрянщині, адже обидва її творці – М. Лисенко та О. Кониський – кияни. За царату пісня могла існувати лише нелегально, за польсько-шляхетської влади утверджувалась всупереч переслідуванням офіційних властей, за радянського часу була заборонена.

У жодному з видань творів М. Лисенка, в тому числі й багатотомному, її не знайдено. Не друкувався у творах О. Конисього й текст пісні. Знайти публікацію слів і музики гімну виявилось не так легко – твір небезпечно було зберігати в особистій бібліотеці, не проста справа виявити його і в державних бібліотеках. У Науковій бібліотеці імені Василя Стефаника вдалося виявити одну з публікацій пісні. Вона має назву «Молитва. Гімн на жіночі голоси. Слова О.Я. Конисього. Музика Миколи Лисенка». Датується тисяча дев'ятсот другим роком.

Проте відомо, що вірш, який набув такого широкого розголосу, виконує важливу духовну місію, зокрема в патріотичному вихованні молоді. Написаний у дев'яностих роках, він призначався для дітей українських шкіл, які існували в Галичині, на Буковині й Закарпатті (на східноукраїнських землях до тисяча дев'ятсот сімнадцятого року українських шкіл не було, тільки російські). Орієнтація автора на молодь, патріотично-дидак-

тична спрямованість цього вірша, поетична прозорість сприяли тому, що вірш глибоко увійшов у духовний світ молоді. Понад півстоліття пісня мовчала на тій землі, де народилася, вважалася крамольною, шкідливою, націоналістичною. Будучи забороненою, зацькованою на Україні, пісня знайшла притулок і захисток в українців Канади, США, Австралії та інших країн.

Наявна пісня в «Співаннику для української молоді» (Відень, тисяча дев'ятсот сімнадцятий). Багато публікацій цього хоралу-гімну здійснено за кордоном, насамперед в українських громадах, де цей твір сприймається як священна молитва за Україну.

273. (Ф. Погребенник) 261 сл.

Вечір на Владимирській горі

Щоб осягти оком більше простору на обрії, я йду по тротуару над самим краєчком обривчастих гір, ніби круч. Минаю я дві недавно насаджені широкі алеї попід самою високою білою стіною монастиря й заглядаю з кручі вниз, де недавно була зсунулась гора і де тепер в тій вузькій зогористій долині зробили дерев'яні сходи на Поділ, і доходжу до шпиля над крутим верхом гори. Тут звершечку на шпилі стоїть чудовий кіоск з колонками, неначе гарненька капличка з лавами й доріжкою навкруги. Тут найбільший виступ Владимирки й найвищий. Звідсіль я скидаю оком усей широкий простір. Поділ, усю рівну, як дуки, Оболонь до самих гір села Вишгорода над Дніпром.

Яка широчінь! Який простір! Я сягаю оком по тому просторі на захід сонця, оглядаю його, і перед моїми очима темною смугою ніби вирізується на небі півкруг з гір од Андріївської гори до Кирилівського монастиря, а далі знов синіють півкругом гори над Оболонню, закручуються в Вишгороді й досягають до Дніпра в сизій далечі. Сонце низько стоїть на заході між білими й сизими хмарками, червоне, як жар, мов розпечене в жару залізо, без проміння, тільки ніби в сяйві од жару. Небо внизу над лісами делікатно блакитне, а подекуди ніби зелене, лиснюче й прозоре, неначе намальоване скло. Над Оболонню висять низько білі, тонкі, аж прозорі, хмарки, нависли над Оболонню й Подолом. Хмари жовті, неначе з жовтого скла. Чудовий жовтий колір подекуди на кінцях хмарок лиснить то жовтогарячим світлом, то рожевим. Сонце без проміння, червоне неначе з жару, але жовтий світ од хмар одбиває й кидає світ на широку картину. За Вишгородом стоїть на Дніпрі сиза, але з жовтим сутінком імла. А за нею, за Дніпром, над борами і далеко за Десною стоять хмари внизу, над самими борами, неначе високі й важкі чорні гребені Альп. Рівнина там одразу, неначе чудом стала горяна, неначе в Швейцарії коло Люцерна. А на горах вершки наче куряться димом та парою, розбились нарізно й понахиляли вершечки на один бік вперед, неначе голови, на схід сонця.

274. (І. Нечуй-Левицький) 292 сл.

Жорно

Голі поля та промерзлі березневі ниви в ранній вечір оповивала пелена згусклої небесної синяви. Сутінки сіріли по глибоких яругах та

мілких видолинках, немов саме тут знаходили спокій, потім залягали по лісах та рідких узліссях похмурим сумом, аж поки не огорнули землю темною ніччю...

Вигладжене бетонне полотно міжміського шляху вже тут-там западало ямками, і колеса торохтіли.

Тримаючись обочини, вгодований цупкий коник червоної масті легко відцокував копитами рівний біг.

Скупо освітлений електричними вогнями Хуст здавався зовсім близько. Я знав, що треба пробратися брукованими міськими вулицями, проминути майдан з церквою і пам'ятником поету-будителю Духновичу, виїхати на довгу вулицю, а звідти недалеко й домівка. В одну мить уже бачив коника в теплому хліві, біля повних ясел після довгої, сповненої березневого сирого холоду, натрудженої днини, сам відчув затишок і привітність рідної хати і навіть не помітив, як змахнув ремінними віжками над крупом червономастого, вйокнув і хвиснув батогом, розтинаючи темінь. Зацокотіли частіше копита по бетонному тракту. Стрибаючи по вибоїнах, задріботіли колеса.

Між полудрабками на доброму оберемку сіна куняв уже немолодий мій батько Онуфрій. Чіпко загорнувся теплою, у водяних ступах битою сукняною ковдрою. Чи втома за день – намахався молотом-сікачем, рихтуючи велике млинське жорно і втискаючи його до кутого ковалем залізного обода, – чи монотонне цокотіння копит клонили батька на сон і вперто приколисували. От тільки сирий холод дошкуляв йому. Марно силкувався поціпенілі ноги занурити в сіно. Марно цупив на плечі сукно. Млосний запах ковдри тільки п'янив його – в нагоду прикривав нею коника, вся вона просякнута трудовим потом...

Замкова гора на обрії чорніла німим велетом. Я вдивлявся в неї. Враз мені помарилося, що гора-велет прибрела до Хуста з давніх-давен, зупинилася на околиці, де Ріка вливається в Тису, зачарована довколишньою красою. Потім неподалік підніжжя гори почали селитися люди.

Минали віки, на самого велета вони одягли кам'яну шапку, щоб дати йому якусь подобу. Вихор віків ту кам'яну шапку порвав, розніс, тепер тільки бовваніли мури на тлі неба.

(І. Чендей) 307 сл.

275.

Сак Омелянович Заозерний має голову, схожу на одцвілу та поблідну кульбабку, яка ось-ось облетить. Рідненьке світле волоссячко схоже на плямисте сонячне проміння, стирчить на всі боки, творячи живий ореол.

Цей ореол увінчує опукле чоло, що блищить грудкою старого коров'ячого масла. Очі неправдоподібно сині, барвінкові, постійно виражають глибоку задуму. На круглих щічках пластівці рожевих рум'янців, а губи пожіночому повні, соковиті.

Сак Омелянович – людина без певних занять. Про інших можна сказати: той – шофер чи механізатор, той – швець чи кравець, той – агроном чи бухгалтер, а Заозерний колись і вагарем робив у коморі, і якийсь час завідував сільською бібліотекою, і в рибгоспі на рибі робив, і в сільраді секретарював.

Тримав він собаку – кудлатого, дебелого, чорного, схожого на діжку, вивалену в смолі та ключі. Собака мав антрацитові, наче наквацьовані дьогтем, очі, а голос такий густий, що своєю силою міг би змагатися з гудком локомотива.

Собаку звали Рамзесом Дванадцятим. Дванадцятим – бо в хазяїна досі було одинадцять псів, кожного з яких послідовно теж звали Рамзесами: Першим, Другим, Третім, Четвертим...

Рамзес Дванадцятий і Сак Омелянович жили душа в душу: хазяїн догоджав другові людини всілякими наїдками, а патлатий друг людини платив хазяїнові собачою любов'ю і відданістю. Подеколи відчуваючи батьківську ніжність до тварини, Заозерний міг думати про неї годинами: і як уперше приніс додому шолудивим цуценям, сховавши від морозу в пижикову шапку, і як вигодовував молоком, і як уперше припнув на обійсті на легенькому ланцюжку, як згодом той ланцюжок поміняв на важчий, надійніший...

Тепер Рамзес Дванадцятий ходив на такій хитрій прив'язі, яка дозволяла йому сягати воріт, стерегти вхід до будинку, до погреба, до хліба, а також діставати до найдальших яблунь і груш у садку. Хазяїн, ідучи з обійстя, завжди був спокійний: собака гавкав навіть на горобців, що осмілювалися залітати на підвладну йому територію.

276. (Є. Гуцало) 304 сл.

Невісточка

Раніше з кожним рухом коси, переставляючи босі ноги по вже скошеній густій щіточці трав'яного прикоріння, Тимко відчував холодну і липку в'язь лугової землі, і почуття це було неприємним і навіть бридливим, тепер же земля під ногами була тепла, ласкава, як дихання паруючої ріки. Трава, яка здавалася йому раніше похмуро-сивою, гнівною під нальотами вітру, стальною, як щось неживе, тепер розступалося перед ним прозоро-зеленою морською хвилею, як перед молодим богом, розкриваючи те, що раніше приховувала: всю свою потаємну красу. Він бачив, що зверху вона суха, вицілувана сонцем, легка, як подих, і чутлива, як павутиння, і колишеться навіть без вітру, а при самій землі, між стеблинками, почепившись манюсінькими світлими крапельками, притаїлись росинки і яскраво поблискують, як надрібно потовчене скло. Хвилинами його брав жаль, і він стримував косу, щоб не порушити тієї затаєної при землі краси. «Я не знаю, чи там угорі, наді мною, є життя, але я добре бачу, що вся краса тут, на землі», – роздумував він, спершись на кісся і з хвилюючим почуттям милуючись свіжістю зеленого роздолля, що плескотіло біля його ніг. Потім знову став косити, докоряючи сам собі в душі за те, що він милується і все ж таки нищить цю красу.

Але одного разу на повному розгоні він зупинив косу і, кинувши її на землю, присів навпочіпки і обережно, лагідно розгорнув пальцями густий кущик трави: у зеленому затишному храмі, вся переплетена золотими нитями сонця, на високому гінкому стебельці росла лугова цариця – ромашка. Це, мабуть, була найпрекрасніша в світі квіточка: рівна, висока, з сумно нахиленою набік яскраво-жовтою, в білих ніжних прозорих пелюс-

точках голівкою, ще й зверху прикроплена дрібною, як вістря стальної голки, росичкою. Тимко знав, що по-народному цю квіточку називають «невісточкою», і те, що вона прекрасна, і те, що її так звати, зачарувало його, і він, присівши, дивився на неї, не зводячи очей, усміхаючись, як до гарненького маляти, і все шепотів: «Невісточка, невісточка», і йому хотілося доторкнутися до неї.

(Г. Тютюнник) 310 сл.

277.

Стояла нерушна тиша, урочиста й ніби свята, а згори валило й валило; інколи здавалося, що сніг летить не згори на землю, а навпаки: там, над головою, відчувалася бездоганна сіра прірва. Мене тягло в ту прірву, я був заполонений снігопадом, цією дивною тишею й непорушністю дерев. Кам'янів, відчуваючи, що навкруги все танцює й ворушиться. Бачив спіралі, які викреслювали сніжинки, ніби писалася велика книга буття й небуття. По-своєму розумів той тайнопис, відгадував складну формулу неба і помалу прочитував її.

Над світом повільно ступав засніженими ратицями Козеріг. Білі боки, худі й запалі, вилискували снігом, роги світилися крицею, а очі спалахували вогниками. Кожен його поступ – один день, а всіх він мав зробити кроків тридцять. По тому ляже на лівий бік, бо й сонце тепер на лівому боці. Тоді я почуваю тихий жеркіт води, і з'явиться в небі Водолій. Я стежитиму вже за його поступом, і мені здаватиметься, що небо – це я. Вистежуватиму в тому морі білих риб сумної долі моєї, і так триватиме доти, доки не прокинеться Баран, який провістить про звіра ярішого й могутнішого. Тоді побіжить через небо Бик, і все зрадіє, бо відчує могутню його силу, бо зможе помилуватися потужною грою його вигранених м'язів. Його гаряче дихання раптом напоїть небо й землю, сонце щедріше сипоне промінням, а на крайнебі заспівають свою пісню Близнята. Тепло й сухо стане на землі, бо подвоїться сила сонця. Світ чекатиме на Рака, який поволі поповзе на північ, витягуючи день. І день стане чистий і потужний, бо йому треба буде виконати багато роботи, бо йому треба буде родити й пеленати, поїти молоком. Бо він має перетворити в зерно квіти, вмістивши у кожну зернину часточку духу животворящого. Йому, зрештою, треба буде зустріти Лева, який благословить його роботу і віддасть землі силу свою й могутність. Сонце почне щорічну гру з царем звірів, а потому вони полюбляться: Лев і Сонце народять Діву, якій суджено залишитися Дівою цілий вік – це її така доля!

Але я чекатиму не її, щедру утішницю і м'яку добротворительку, я чекатиму віщого моменту, коли переді мною розхилиться небо, коли я побачу те, що маю, – Ваги сколихнуть світ і на них треба буде покласти вивірчі шальки.

(В. Шевчук) 346 сл.

278.

Картина К. Ф. Юона «Кінець зими»

На картині зображено зимовий пейзаж. Земля й дахи будинків вкриті товстим шаром снігу, що вже піддався весняному сонцю. Найближчі бере-

зи, і ялинки, і далекий ліс уже звільнилися від снігу. Великий майданчик з двома будиночками, що стоять близько один від одного, з загородкою і деревами, які глибоко скочуються вниз, до невидимих глядачу яру й річки.

Все вище тягнуться один за одним горби й гірки... На протилежному березі височіє хвойний ліс, що простягається в глибоку долину. На дальньому плані майданчика видно ще одну хатинку, що стоїть на зовсім відкритому місці. Перед нею невиразним силуетом видніється конячка, запряжена в гринджоли. Конячка нахилилася до оберемка сіна. Перед нею силует людини.

На передньому плані півень та кури, які здобувають собі з-під талого снігу корм. Далі видно людей.

Веселі підлітки й діти, відчуваючи, що сніг скоро розтане, вирішили скористатися останніми зимовими днями і, озброївшись лижами, готуються до походу. Двоє старших, спираючись на палиці, міцно стали на лижі. Третій – теж на лижах – біжить їм назустріч. Четвертий же, наймолодший, задирливо схиливши голову набік, схрестивши перед собою широкі лижі, вступив у суперечку з хлопчиком, указуючи, очевидно, на трудність походу по важкому рихлому снігу.

Увесь цей зимово-весняний пейзаж виповнений іскристим сонцем, що виграє золотисто-коричнюватим тоном на високих стовбурах ближніх беріз. Великі ялини, зображені на першому плані, написані не в яскраво-зелених тонах, проте виділяються теплим колоритом хвої на фоні снігового покрову, голубуватого неба.

Незважаючи на де-не-де по-зимовому іскристий сніг і голубуваті тіні дерев, проталини, які виднiють то там, то тут, яскраво свідчать про прихід весни. По-весняному освітлена гарячим сонцем найближча хатка.

У набухлому на даху снігу відчувається вага. Частина даху вже звільнена від нього. Уміло й тонко відтінено дальній план картини. Приглушені сірувато-сині тони дальнього плану перекликаються з сіро-золотистими кольорами берізок і дрібного чагарника. Всі ці барви бліднiють поступово, створюючи враження віддалених пагорків, чагарників і лісу.

Природа на картині гармонійно зв'язана з усіма істотами. В усьому відчувається весняна радість. Кури вийшли на сонечко, відчуваючи тепло. Молодь, не бажаючи розстатись з зимовим спортом, по-весняному радісна. Постаті дітей сповнені життя.

(З журналу) 334 сл.

279.

Літак сідав прямо на сонце. Крила його червоніли, і все навкруги було червоне, наливалося багрянистим маревом. Вулиці внизу ширшали, призахідні промені відбивалися у шибках палахкотючим сяйвом.

Відкинувши на м'яку спинку голову, приплющив очі, поринув у солодкувате, млісне забуття. Додому, додому! Як там батько? Рідний дім, рідне місто...

Сидів біля самого віконця, відчуваючи, як кожен нерв, кожна клітина в ньому жде чогось, напружено, нетерпляче. На гарному густобровому обличчі застигла вдоволена усмішка. Лице було спокійне, мовби поринуло

в сон, а в грудях гучно калатало серце, вимагало простору, волі... Скоріше б уже! Як довго сідав літак. Останні хвилини, останній розворот.

Велетенське сонце пропливає перед вікнами, машину дедалі дужче струшує, усе втрачає сталість, світ іде обертом. Скосивши вниз очі, Віктор бачить близький розсип будинків, чіткі меридіани вулиць, рівні разки дерев. Далеко за пагорбами сяйнуло плесо Дніпра і сховалося, переморгнувшись на коротеньку мить із сонцем. А тут, під літаком, чомусь не видно Дніпра, ні пляжів його не видно, ані човнових станцій, ані причалів. І заводів не видно. Одні вулиці, вулиці...

Нарешті шасі вдарилося об бетонку. Дзвінкий посвист пропелерів, внизу щось гупає, у віконцях миготять будівлі, смугасті стовпи, ангари... Спокійно, Вітю! Ти повернувся з далеких вояжів не впорожні. Можеш дозволити собі трохи зверхньої байдужості, навіть трохи холодку. Два роки впертої праці на чужому заводі, де все було інше, де й вечори, і ночі, й світанки були зовсім не такими, як удома, де тільки затаєна туга нагадувала тобі про домівку...

Рух літака уповільнюється, струси рідшають. У салоні хтось голосно загомонів, пасажири стали готуватися до виходу. З пілотської кабіни вийшла стюардеса, тоненьке дівчатко у синьому костюмчику.

Віктор прикрив очі рукою... Були й інші зупинки, інші місця приземлень. Він пам'ятав дощовий день, коли довелося сідати на кам'янистому плато серед гір, майданчик був мізерний, літак падав просто в прірву, і його гуцало об каміння, як віз на вибоїстій дорозі. Ніхто не оголошував тоді прибуття, не було стюардеси в синьому костюмчику.

(Ю. Бедзик) 310 сл.

280.

Соловецький в'язень

У козацьких реєстрах він записаний під іменем Петра Калниша. В історію ж увійшов як Петро Калнишевський, останній кошовий отаман Запорозької Січі.

Відомо, що з молодих літ пов'язав він свою долю з козацтвом. У різних документах час од часу натрапляємо то на військового осавула Петра Калниша, то на військового суддю. Він входить до складу авторитетних депутацій Січі, які відстоювали перед російським царем козацькі права. Тисяча сімсот шістдесят першого року його, людину вже похилого віку, обрано кошовим отаманом. Очевидно, й у цьому віці Калнишевський не втратив сили й здоров'я (а було ж йому на той час сімдесят літ!), бо немічних людей ніхто й ніколи не обирав на Січі проводирем.

Кошовий очолював козацьке військо у війні Росії з турками й татарами. Його було нагороджено золотою медаллю з портретом імператриці. Як свідчать сучасники, він справді відзначився в численних баталіях і особистою хоробрістю, і мудрим керівництвом. Очолюване ним козацтво показало високе володіння воєнним мистецтвом.

Відомо також, що кошовий мав заслужену репутацію будівничого. З його ідеї і на його кошти з'явилися прекрасні церкви в Лохвиці, в Ромнах, а також у знаменитому Межигірському монастирі. Чимало власних

грошей пожертвував упродовж свого довгого життя Калнишевський іншим монастирям і церквам.

Для історії зберігся лист новоросійського генерал-губернатора князя Потьомкіна до кошового Запорозької Січі, в якому вельможа присягається в своїй любові до козацтва, до Січі й особисто до Калнишевського. Потьомкін запевняв, що завжди при царському дворі буде відстоювати інтерес Січі й усієї України, і подарував кошовому на згадку срібний годинник.

Та не минуло й року після того листа, як Січ Запорозьку було зруйновано, а Петра Калнишевського разом із військовим писарем Глобою та військовим суддею Головатим заарештовано. Від імені імператриці врочисто проголошено, що віднині ні Січ, ні запорозьке козацтво не існують.

У народі довго ходили легенди, що кошового отамана російським військам не вдалося заарештувати, що він разом з багатьма іншими козаками втік до Туреччини.

(М. Слабошпицький) 304 сл.

281.

Про що розповідає Червона книга

З розширенням на землі людської діяльності флора і фауна планети почали зазнавати відчутних змін. Розорювалися степи, вирубувались ліси, осушувались болота, природне середовище забруднювалось відходами промислових підприємств – все це змушувало звірів і птахів міняти звичні для себе місця поселення, призводило до помітного зменшення і навіть повного зникнення деяких видів.

Величезної шкоди завдало природі хижацьке полювання. Ось лише один з прикладів згубного впливу людини на тваринний світ. Ще на початку дев'ятнадцятого століття у преріях Сполучених Штатів Америки налічувалося понад шістдесят мільйонів бізонів. Та минуло кілька десятиліть – і бізонам стало загрожувати повне зникнення. Тисяча вісімсот вісімдесят дев'ятого року в США залишилося всього шістсот тридцять п'ять бізонів. Така ж небезпека нависла над зубрами, носорогами, слонами, білими ведмедями, тиграми, леопардами... Тільки протягом минулого століття з лиця землі зникло сімдесят видів тварин і птахів. Ще сорок видів щезло за першу половину нашого століття. На грані вимирання нині перебуває двісті двадцять видів тварин, птахів, риб, земноводних. Люди з тривогою почали думати про те, щоб врятувати флору, фауну планети від подальших втрат. Тисяча дев'ятсот шістдесят шостого року Міжнародна спілка охорони природи і природних ресурсів запровадила Міжнародну Червону книгу. У ній – кольорові сторінки. На червоному папері друкуються відомості про звірів, які перебувають під загрозою повного зникнення, на жовтому – про види тварин, які потребують особливого піклування. Інформація про тих представників фауни, які досить рідко зустрічаються в природі, подається на білому папері. Сірі сторінки Червоної книги розповідають про маловивчені і, як правило, теж рідкісні види. «Зелений» розділ повідомляє про те, яких тварин вдалося врятувати від загибелі.

(З журналу) 242 сл.

282.

Ніч на Дніпрі

В Петрівку тисяча вісімсот сімдесят сьомого року я приїхав на Україну й заїхав у Київ. Наш київський кружок зібрався в одного з найвидатніших наших вчених, щоб його привітать, бо він тільки що магіструвався в університеті з великим поспіхом. Яка весела розмова була тоді в нас! Скільки мрій, скільки гадок та гарячих бажаннів щастя й долі для рідного краю виливалося в нашій розмові! Надворі була година: тихо, весело, ясно, як було весело й ясно і в наших молодих душах. На радощах постановили їхать гуртом по обіді на гулянку Дніпром у Вишгород. По обіді найняли здорового дуба й два човни, бо компанія була чимала, і зараз по обіді попливли вгору Дніпром до Вишгорода. Як ми припливли у Вишгород, вже наставав вечір. Сонце вже стояло на вечірньому прузі над самим лісом. Ліс чорнів широкою смугою на гарячому правому березі Дніпра, бо од Києва до Вишгорода гори оступились од Дніпра й загинались, ніби підкова, над широкою зеленою Оболонню та над сіножатями аж до самого Вишгорода вгорі й аж там наближались до Дніпра. Плисковата широка Оболонь зеленіла, неначе була застелена зеленим оксамитом, на котрому лисніла річечка Почайна, лисніло озерце, ніби кинуте в траву лиснюче дзеркальце або блискуча склянка. Вишгород розкинувсь по широкому невисокому шпилі. Од цього давнього акрополя київських князів зостались тільки вали та окопи, що заросли травою. Ввесь вишгородський широкий шпиль був ніби помережаний смугами розкішних зелених огородів. На сукупних, скрізь огороджених тинами городах зеленіла розкішна соковита бутвина та бадилля кукурудзи, цвіли маки, подекуди зеленіли смужки житів. Коло хатів у садках темніли купи вишень та стриміли здорові старі дикі груші. На шпилі на чолопочку біліла весела невеличка церква й неначе оглядала вікнами навкруги і біленькі хатки, і зелені огороди по спадистих горбах та переярках. Цей широкий шпиль посунувсь над самісінький Дніпро, обсипався й обвалився, і стоїть, неначе жовта стіна з щілинами та розколинами, котрі вже позаростали травою, кущами глоду та подекуди густими вербами.

Лівий берег Дніпра, рівний, плисковатий, суспіль зарослий густими лозами та верболозом, зеленів, неначе засіяний житом; а далі синіли густі бори, неначе море, закутане в синю та сизу імлу. На південь синіли гори, а на горах було видно Київ, що неначе потонув у легкій прозорій імлі.

(І. Нечуй-Левицький) 357 сл.

283.

Як народилися славнозвісні «Запорожці»

Між Д.І. Яворницьким та І.Ю. Рєпіним ще здавна склалася тепла й сердечна дружба. Зустрічі й листування між ними тривали сорок чотири роки. Збереглося шістдесят листів І.Ю. Рєпіна до Д.І. Яворницького і тридцять листів Д.І. Яворницького до І.Ю. Рєпіна. Листи ці – незвичайні: в них багато цікавого матеріалу про життєвий і творчий шлях двох приятелів, про їх теплі взаємовідносини. Їх плідна дружба, що переросла в щирі й сердечні взаємини, має свою цікаву історію художника. Обидва вони народилися й

виросли на Харківщині. Але вперше зустрілися в Петербурзі тисяча вісімсот вісімдесят сьомого року. Тут щороку святкували річницю Т.Г. Шевченка, на яку збиралося українське земляцтво. Святкували річницю й цього року. Коли Дмитро Іванович прибув на вечірку, Рєпін, побачивши молодого історика, підійшов, і вони міцно потиснули один одному руки. Потім сіли поряд, і між ними зав'язалася щира й невимушена розмова. Говорили про Україну, Запорізьку Січ, розпитували один одного, хто над чим працює.

Приводом до розмови й знайомства був лист запорозьких козаків до турецького султана. Рєпін заявив Яворницькому, що надумав намалювати, коли вони зібралися на раду й складають відповідь турецькому султанові на його грізний наказ припинити наскоки на Крим.

Вперше про цей сміхотворний лист запорожців Рєпін почув тисяча вісімсот сімдесят восьмого року в мальовничому маєтку Абрамцево під Москвою, що належав Саві Мамонтову, який дуже кохався в мистецтві.

До гостинного господаря часто збиралися талановиті письменники, вчені, художники, артисти. Ввечері вони цікаво розмовляли про мистецтво, співали, грали, читали свої твори. Саме тут Рєпін і почув про листа запорожців до султана. Він одразу ж уявив собі цю сцену, уявив той гомеричний регіт від дошкульних, солоних дотепів і олівцем намалював запорожців, що заходяться від реготу.

Ідею художника – увічнити запорожців на полотні – гаряче підтримували його друзі. Рєпін з юним художником В.Сєровим помандрував навесні тисяча вісімсот вісімдесятого року на Запорожжя, щоб на власні очі побачити місця Січі.

(І. Шаповал) 298 сл.

284.

Брянського поховали того ж вечора на самому шпилі тільки що здобутої безіменної висоти вісімсот п'ять. Як ветерана полку, його ховали з усіма військовими почестями, які тільки були можливі в цих умовах.

У суворій задумі стояли бійці навколо могили, слухаючи прощальне слово гвардії майора Воронцова. Він справедливо вважався найкращим оратором у дивізії. Але тепер це говорив не лише оратор. Воронцов стояв у своїй розстебнутій фуфайці, з якою майже ніколи не розлучався, ліва рука його була підв'язана на грудях. Майор сам брав участь у штурмі висоти, і його легко поранило. Лисий, з відстовбуреними вухами, трохи зсутулившись, він стояв над могилою, як старий батько серед своєї родини. Для Воронцова Брянський був більше, ніж тільки командир однієї з мінометних рот.

Черниш стояв з планшеткою Брянського через плече, стискаючи в руці пістолет, наготовлений для салюту, і дивився на далекі верховини, що чітко окреслювалися під мертвим сяйвом місяця. Часом здавалося Чернишеві, що звідси можна побачити і ту висоту, на якій залишився боєць його взводу Гай. Між цими сопками для Черниша встановлювався якийсь невидимий таємничий зв'язок, як між тими придорожніми білими стовпами з розп'яттями, що він їх бачив у Румунії.

Було надзвичайно світло навкруги. Повний місяць, як матове сонце, осявав океан хребтів, що розходились у всі боки, скільки сягав зір. Чернишеві пригадалися вичитані в дитинстві фантазії про далеке майбутнє, коли згасатиме сонце. Захолоне земля, позамерзають у ріках риби… Серед грандіозних льодовиків блукатимуть останні люди, не знаходячи ні тепла, ні їжі, ні води. Верховини гір стояли кругом, схожі на фантастичні льодовики, а місячна, напрочуд ясна ніч нагадувала такий згасаючий день, що носить уже в собі смеркання вічності.

(О. Гончар) 259 сл.

285.

Дорога вела на Вільшани, на Колочаву.

Ген-ген сіріє металева баня вільшанської церкви з білих мурів. В'ється сизий димок над хатами...

Мимо нього проходили люди. Незнайомі, заклопотані, натомлені. Були поважні і мовчазні, молоді, говірливі, похнюплені і веселі. Праворуч бігла Теребля.

Повітря дрижало від безугавного гудіння; по схилу котився гуркіт дробленого каміння, в гудки самоскидів вривався пронизливий свист паровика на вузькоколійці. Чулося двигтіння мотора й важкі удари металу. Будова дихала, і Михайло проникався її потаємним життям. І йому ставало страшно, бо чув себе тут чужим...

Прудко пішов схилом до Соколового верху.

Ген-ген високо зупинився. На галявині біля підніжжя піднімався ряд залізних круглих батарей бетонного заводу, над ним височіла обшита дошками ковшева башта. В башті гуркотіло щебенем, скрипіло залізом. На високих опорах до башти простирався велетенський ступінчатий рукав, теж обшитий дошками. Саме ним і торохтів щебінь з виносної залізничної колії, на якій повзло, в безсиллі надривалося мале тіло паровоза. Сапав вогонь з присадкуватої закіптявленої труби, сичала біла пара. На хвильку паровоз у знесиллі зупинявся. Сердився. А таки повз колією вгору, до плацу з громадами наваленого щебеню.

Михайлові ураз здалося, що потрапив у тугі обійми велетенської громади заліза, каміння, машин, розритої і понівеченої землі: впоперек долини від гори до гори копали широченну канаву для основної греблі. А ліворуч на схилі сірів земляною породою, – її вивозили з нутра гори вагонетками, – колишній сінокіс, і Михайло тепер думав, що цей сінокіс ніколи вже не буде зеленітися і травами хизуватися. Миттю Михайлові приходило на думку, чи не добре, коли б його поставили пасічником. Всіх робітників нагодував би медом... А потім і сам не знав, що краще. Доміркував, чи не ліпше, коли б він тут зовсім не пасічникував... Руйнування довкола, пустіння і дичавіння без його землеробських рук на ниві, на полі, в саду боліли б гірким болем...

На Соколовому груні сів відпочити. Трави тут давно покошено, сіно зібране, поле поросло молодим морогом – пашею для худоби. Широкі поля освіжіли по дощах, ще зеленів ліс і чагарник, поволі рум'яніла шипшина плодами...

(І. Чендей) 321 сл.

286.

Вийшовши надвір, Євген одразу відчув у повітрі наближення грози. Досвіткові грози особливі, в них є щось суворе, нежданне. Глянув угору: чорно-синя хмара вже заповнила півнеба, і тільки на сході ще ледь-ледь кривавилася смужка світання.

І тут раптом гуркотнуло, заревло, ранок зашумів небесними водами. Дерева озвалися зляканим шелестом, земля у бульбашках, у потічках, у паркому тумані. Вертатися додому було пізно, та й часу лишалося обмаль. Час не зважав на примхи неба, на льотну чи не льотну погоду, час був невмолимішій над усе, як буває невмолимою об'єктивність законів, що ними мусиш керуватися або ж сліпо підкорятися їм, як буває невмолимою найжорстокіша сила в світі – сила власної волі.

Євген рушив уздовж тополиної алеї, крізь дощову хлющу, через калюжі, через мерехтіння води й дерев. Над головою гуркотів грім, небо то глибшало, то опускалося, по темній мапі хмар тремтливо розливалися ядучо-сині контури загадкових річок.

Він знав: погода справді нельотна, жодного літака немає зараз там, порожньо й мертво вгорі, але знав і те, що коли б ударила інша гроза, інший прибій тривоги, вони б пішли увись наперекір стихіям, наперекір усьому, льотчики-перехоплювачі, підняли б свої машини в оте розвихрене хмаровиння, в оті блакитні ріки блискавок, щоб знайти послану чужою волею смерть, перемогти її і повернутися живими – обов'язково живими! – на свою рідну землю, де все тобі близьке, де навіть світанкова грозовиця таїть у собі якусь незвичайну велично-сувору привабливість.

Ризикована професія в нього, це правда. Не всякий витримає. Але ж і радісно, коли знаєш, що тобі довіряють могутню машину, спокій рідного неба, отого, що зараз гримить, спалахує блискавицями. А потім буде сонце, засяє веселками блакить, і ти, реактивник, можеш вважати себе повновладним господарем повітряного океану. Сам купаєшся у тій блакитній стихії, сам сиплеш громади на величаво спокійну землю.

До офіцерської їдальні вже збігалися звідусіль льотчики, хто прикривався газетою, хто планшеткою, а хто біг просто так, скинувши навіть кашкета, щоб не попсувати його дощем. Чубатим головам рясна купіль не зашкодить.

(Ю. Бедзик) 308 сл.

287.

Розійшлися – кожне своєю дорогою, а потім Олена Левківна обернулася: Пшеничний зі своєю Софією звертали в бічну вуличку, він руку поклав їй на плече, щось казав... Сумно стало Олені Левківні – чи не від того, що й ці двоє людей підуть з її життя, і не просто зникнуть, а наче заберуть із собою й частку її власного існування, частку минулого, що відійде в небуття, в спомини, що даленітимуть, поки згаснуть, обернувшись у зморшку на чолі чи на біль у серці...

Стояла на роздоріжжі, чекала на попутних машин на Медвинець – проїхало кілька, забиті базарувальниками, й жодна не спинилась. Вийшла за містечко, забіліли сліпучі від сонця поля – навсібіч забіліли й удалину

прослались далеко, ген на обрії темною щіточкою ліс видніє. Високе небо, чисте, а в ньому голубизни, що й дивитись трудно. Й чим далі простувала Олена Левківна, тим погідніше ставало в неї на душі, наче там теж біліли й сніги неосяжні, пахнучи сухуватим морозцем, і небо синіло… Різне в думках перебирала – й ранок нинішній, як на ярмарок збиралась, і як у машині з дівчатами їхала разом із піснями їхніми, ярмаркування постало в її пам'яті гамором і штовханиною, розмова з Павлом Павловичем. І щось наче муляло, не давало спокою. Чи не… чи не докір, що й досі не навідалась до Івана Гуньки, до матері його та не взнала, як то їм ведеться. Давно вже годилося піти, й чого вона зволікала? Так вирішивши, відчула полегшення, й знову день засинів їй, мов барвінок, і, йдучи узбіччям дороги та прислухаючись, як басовито виспівує сніжок під ногами, раптом згадала, як усією сім'єю (начебто недавно було, вчора) ходили до осіннього лісу по гриби, й голоси дітей лунали чітко в прозорому повітрі, й вона стояла на галявинці перед зграйкою грибів, стояла на колінах і ніби заглядала в глибокий і тихий колодязь часу, де осклизлі цямрини обросли зеленим мохом, і на самісінькому денці бачила своє дитинство, а воно звідти, з темної води минулого, прожитого, приглядалось на неї змалілими, майже невидними оченятами на юному цікавому лиці.

(Є. Гуцало) 323 сл.

288.

Чумацький шлях. У Крим по сіль

Коли танули сніги і зі стріх капала вода, коли можна було на повні груди вдихнути цілющого повітря, напоєного всіма пахощами степу, молодого чумака нестримно, непереборно вабила мандрівка. Подумати лишень: ось він уперше вирушить з валкою дикими степами у Крим по сіль! Так водилося віками. З діда-прадіда переймали глибоке зацікавлення до соляного промислу, переймали пісні, легенди, відомості про краї, якими пролягали чумацькі шляхи, пригоди на них, переймали навики, уміння і конкретну спадщину, що називалась одним словом – чумачка.

Якщо весна була ранньою, а Великдень припадав на пізнішу пору, вибиралися з села до свят, щоб через місяць-півтора (коли були з Київщини) або через цілих три (якщо – з Поділля) повернутися з соляного промислу на тихі води, на ясні зорі.

Хто рихтувався у дорогу? Хто при житейській скруті прагнув хоч якихось достатків? Хто мав волів чи наймався до багатих? Легко сказати, при удачі, найсприятливіших умовах наймит міг за одною ходкою стати хазяїном паровиці! Багатії посміхалися: чумак латається, то в дорогу збирається. А воно й так. Часом ціла родина стягувалася на грошву, аби було за що чумакувати, себто купувати сіль та інші товари. Нелегкий шматок хліба.

Рихтувалися в дорогу однодумці, люди, що повністю довірялися один одному, готові хоч у вогонь за товариша. Без цього валка могла розсіятися і пропасти. Вибиралися сміливі та витривалі, міцні, дужі та кмітливі, відчайдухи та любителі пригод, степової романтики, пройдисвіти (в кращому, первинному значенні – люди, які пройшли світи, скрізь побували, усе знали, усе бачили). А що траплялися серед них авантюристи (сільські баламу-

ти) і жадібні до наживи, то й те правда. Але вони у чумацькій валці мали дотримуватися тих звичаїв, правил, законів, за порушення яких у поході можна було зазнати найжорстокішої кари.

А ці традиції, звичаї, правила, норми були у чумаків на всі випадки. Можливо, на наш сучасний погляд, подекуди надто жорстокі або ж відверто забобонні, не в усьому нам зрозумілі. Та вони допомагали невеликій групі людей вижити в екстремальних умовах, вистояти (коли не діяла дипломатія, переговори); оборонитись від нападників, що навіть в чотири рази переважали їх (про це є чумацька пісня, на основі якої М. Коцюбинський написав чудову річ – «На крилах пісні»).

(Б. Леськів) 342 сл.

289.

У Кравчини чи не найбільше на всю округу сімейство: він з жінкою Мотрею, яка ще дівчатком забилася у двадцяті роки в Чернечу Слободу з Катеринослава, коли там неврожай був, п'ятеро дітей – це лише наймолодших, що не вилетіли ще з батьківської хати, – та стара, як світ, Кравчиниха, Юхимова бабуся. І всі вдягнені, взуті, нагодовані (рідкісне ковальське ремесло прибуткове, Кравчина добре заробляє), всі лагідної вдачі, а діти до того ж іще й гарно вчаться: менші – в слобідській школі, старші – в районній десятирічці. Юхим любить повеличатися дітьми, як і своїм господарюванням, однак не при них.

«То кулешу салом не зіпсуєш, а дітей хвалою – враз», – лагідно повчає він Мотрю і старших синів та дочок, які вже поодружувалися. Це коли Юхим у настрої. А буває він таким повсякденно, коли не голодний. А як голодний, то лютішої людини, аніж Юхим, у всій слободі не знайдеш. Тому в передобідню пору, коли здалеку понад луками ще долинає передзвін Юхимового молотка в кузні, у його дворі вже починається метушня: виносять надвір низенького круглого столика, бо Кравчина влітку, як погода, обідає під райкою в холодку, витягають з колодязя цебро холодної води (як борщ видається татові гарячим, то миску ставлять на цебро, щоб швидше вихолоняв), перемивають і перетирають нефарбовані дерев'яні ложки, хоч вони й так чисті, лаштують чистого рушника татові на коліна і ставлять до столу татів ослінчик. Аж тоді Мотря велить наймолодшому синові Колькові бігти на кладовище і звідти виглядати, доки йтимуть тато. Колько, худорлявенький, чистенько вдягнений хлопчик з розумними оченятами, лопотить босими ногами стежкою поміж соняшниками і гурчить, як машина. Виглядати тата на обід – то найбільша його радість, найпочесніше доручення, що дісталося йому від старших братів та сестер. Колько вибігає на кладовище – найвище місце у слободі, сідає на гарячий од сонця чебрець поміж могилками і дивиться на колгоспну садибу по той бік виярка та пильненько наслухає.

Кравчина йде поважно, заклавши руки за спину, не роззираючись і не зупиняючись біля зустрічних: наробився і виголоднів – не до балачок. Коли ж він спускається у виярок, спершу по коліна, потім по груди, по плечі, потім ховається з головою, Колько підхоплюється, як наполоханий заєць, і біжить стежкою назад.

(Г. Тютюнник) 341 сл.

290.

Великий мандрівничий з Києва

Йому було двадцять два роки, коли він вирушив із Києва. Його дорога пролягла до Угорщини. Звали мандрівничого Василь Григорович-Барський. Колишній студент Києво-Могилянської академії вирішив побувати в багатьох країнах світу і скрізь здобувати знання «на користь собі і вітчизні».

Отже, тисяча сімсот двадцять третій рік. Василь Григорович-Барський – в Угорщині, потім – в Австрії, Італії, Греції, Єгипті. Допитливий мандрівець вивчає в тих країнах географію, архітектуру, мистецтво, національні звичаї. Усе це згодом стане основою для його надзвичайно цікавих книг про ті країни. У нього немає майже ніяких речей із собою. Тільки папери з записами й малюнками. Подорожній з Києва зовсім невибагливий у побуті. Він може заночувати там, де його застала ніч, просто неба, може харчуватися тільки сухарями, запиваючи їх водою, а може кілька днів й надголодь іти. У тих дорогах веде його жага пізнання, яка живить дух і дає енергію тілу.

У країнах, куди його заносила доля, він не тільки навчається сам, а й вчить інших. На Кіпрі і Патмосі вчителює в місцевих школах. Навіть написав там підручник греко-латинської граматики. Григорович-Барський мав чого навчати, бо був, безперечно, одним з найосвіченіших поміж усіх людей свого часу. Мав глибокі знання з філософії, історії, риторики, географії, медицини. Сучасники пишуть, що після своїх мандрів він досконало знав латинську, давньогрецьку і новогрецьку, польську, італійську, арабську і слов'янські мови. Таких людей називають ерудитами й поліглотами.

Рік за роком минають у дорогах до чужоземних країв. Ось уже Григорович-Барський у Палестині, Сирії під палючим африканським сонцем. Удень блукає серед незвичних для київського жителя будівель і голосного, строкато зодягненого люду, а вечорами довго висиджує над своїми паперами, записує все побачене, почуте й передумане в цих краях. Не повинне загубитися жодне враження, жодна цікава деталь чи подробиця. Він певен, що все те буде справді важливе для його читачів.

А потім – довгий кружний шлях до Києва. Григоровичу-Барському на той час давно вже повернуло за сорок літ. Отак довго пробув він у чужих землях, де старанно, мов бджола, збирав мед мудрості, щоб віддати його людям України.

(М. Слабошпицький) 326 сл.

291.

В просторій приймальні командуючого Палієнкові довелося зачекати. Молодий, підтягнутий черговий офіцер за столиками з безліччю телефонів справляв враження заклопотаної людини, безперестанку дзвонив кудись, когось викликав, говорив, солідно прокашлюючись, про нараду в генерала, декому й вичитував або ж м'яко докоряв, потім хвилинами сидів у задумі, й Палієнко, позиркуючи на нього скоса, думав, як йому, зрештою, нудно на оцій бездіяльній штабній роботі і заразом як йому приємно відчувати свою довірливу близькість до високого начальства, показувати свою

зверхність над вищими по званню офіцерами, які зверталися до нього, мов до рівного собі, а то й запобігливо, мов улесливо, шукаючи з ним дружніх контактів.

Людська натура! Та невже ж тобі, лейтенанте, не хочеться сісти за штурвал, думав Палієнко, дати повного газку, рвонути машину вперед, кинути її у безвість неба? Палієнко розумів, що, звичайно, потрібні й штабні працівники, від яких значною мірою залежить злагоджена робота великого й складного штабного апарату, своєрідного мозкового центру. І все ж таки себе ніяк не міг уявити на спокійній посаді в отакій обезволюючій тиші, щоб руки тобі були зв'язані непорушністю, чеканням, бездією, щоб єдиним імперативом для тебе була неспростовна воля твого високого начальника.

Після повернення з тривалого службового відрядження воєнного льотчика першого класу майора Палієнка в той же день було викликано до командуючого. Годі, мовляв, налітався. Виклик був надто раптовий, і це трохи непокоїло. З корабля, як то кажуть, та на бал. І ось сидить він у приймальні, все ще не призвичаївшись до мирного ділового ритму тутешнього життя, до цих службових умовностей, далеких від дикої розвированості того напівбівуачного побуту, з якого він щойно вирвався. Ну, та з тим начебто покінчено, свою місію він, здається, виконав, і зараз командуючий поведе з ним мову про інше. Тільки довго чекати доводиться, все входять і виходять штабні працівники, офіцери з частин, цивільні.

А йому ж скніло серце від чекання. Останній рік був же в якій скруті. Жодним листом не обізвався до Ганни. Виконував надто складне завдання, на яке добровільно зголосився сам, хоч міг би й відмовитися.

(Ю. Бедзик) 321 сл.

292.

Трійця, Зелена неділя, Зелені, Глетчані, або Троєцькі святки. Трійця, як і Великдень, не тримається числа. Зелені свята повністю залежні від Паски – їх відзначають на сьому після Великодня неділю, і здебільшого вони збігаються з червнем (скажімо, з тисяча дев'ятсот вісімдесят третього по двохтисячний рік Трійця лише тричі припадає на кінець травня, а решта в червні).

У народі це свято особливо пошановане, хоч про його походження серед простого люду нема чіткої думки. В одних випадках інформатори, відповідаючи на запитальник, розісланий у двадцятих роках Етнографічною комісією Всеукраїнської Академії наук (надійшло понад п'ятнадцять тисяч відповідей з усіх сільських регіонів України), стверджували, що в цей день начебто Бог створив землю і засіяв її зеленню, інші вважали, буцімто Христос, Петро і Павло, ідучи дорогою, присіли під зеленою кроною дерева, а тому й триденне свято; дехто вважав, що Христос, в'їжджаючи до Єрусалима на осликові, обрав собі шлях не по килимах, що їх розстеляли багаті, а по галузках, якими прикрашали путівець бідняки, – звідси й прикрашання обійсть зеленню. Чимало анкет підтверджують думку, що триденність свят пов'язана з Богом-отцем (неділя), Богом-сином (понеділок) та Богом-духом святим (вівторок).

Що б там не було, але Трійця, після Різдва та Великодня, вважалася в народі одним з найбільших свят. На моє глибоке переконання, його початки сформувалися ще в дохристиянських віруваннях. Поетичний настрій свята, пов'язаний з живим спілкуванням з природою, був настільки живучим і шанованим, що християнство змушене було залишити його в ранзі великих, хоч, як знаємо, церковні відправи не мають такої урочистості, як, скажімо, Різдво або Великдень.

Відтак можна вважати, що у давнину наші пращури пов'язували трійчанські свята з буйністю і живосиллям природи, в яку вони свято вірили. Про це наочно підтверджує вся сукупність дійств – оздоблення помешкань різноманітними травами та гілками, а також русальними дійствами, супроти яких виступала церква.

Практично Зелені свята починалися з п'ятниці. Жінки до схід сонця йшли до лісу, щоб заготувати лікарських трав. У цей день збирали також росу, якою лікували хворі очі.

(За В. Скуратівським) 314 сл.

293.

Давно минув той час, коли слухав я біля криниці Оврама Козидру. Давно вже знаю, який письменник за народними переказами склав чудернацькі, подиву гідні, байки. Проте чомусь і нині хотілося б вірити, що всі ті пригоди не вигадані, а справді відбувались, і не з кимось, а саме з нашим Козидрою.

З його ясеневих чи березових ложок їло чи не всеньке село, їли й сусідні села. Коли в ложку, виструганy й розцяцьковану його руками, набереш страви, то гаряча здавалась іще гарячішою, а пахуча іще пахучішою, гарбузова каша солодшою, а рибна юшка духмянішою й перчистішою.

Це вже пізніше люди стали переходити на залізні ложки, у магазинах куплені. І навіть вигоди знаходили в залізних – мовляв, залізні в роті не деруть, а дерев'яні, викришившись чи надщербившись, – деруть. Що ж, комусь хочеться весь час цілувати залізо, але справжні їдці, що вміють скласти ціну страві, так само вміють скласти ціну й дерев'яній ложці. Отій, що березою чи ясеном пахне, отій, що в квітчастих візерунках, які веселять око й душу під час швидкого сніданку, чи неквапливого обіду, чи спокійної вечері.

А ще вмів і любив Козидра виточувати люльки. Розказували, багато людей у селі до війни курило з його люльок. І, прихопивши з собою домашньої махорки в кисети й торбинки-шнурівки, подались із тими люльками на війну. Й так само, як у боях наклали головами найзавзятіші курці, заснули разом із ними дерев'яні Козидрині люльки, вже ніхто не натовче їх свіжим тютюном, уже ніколи не посотається з них паморочливий синій димок.

А ще Оврам був неабиякий мастак до макогонів, рублів, качалок, коцюбок – теше, струже, точить. Його коцюбки багато жару вигорнули з печей, його качалки та рублі хіба ж одну сорочку чи штани випрасували, й по чоловічих плечах погуляли, бо жінка в розпачі та гніві здатна той макогон обернути на найгрізнішу зброю.

Усі знали Козидру за майстра, яких не так багато і водилось у селі і яких тепер, на жаль, трапляється все менше й менше.

(Є. Гуцало) 319 сл.

294.

Суперник Петра Дорошенка

Часто, чуючи прізвище Ханенка, ми згадуємо не гетьмана, а двох Микол – його далеких родичів, що жили після нього. Один із них був людиною з оточення гетьмана Павла Полуботка, залишив по собі дуже цікавий щоденник – цінне історичне джерело тієї доби, а другий (він жив у дев'ятнадцятому столітті) зібрав «Родинні документи роду Ханенків», а також написав дослідження з історії Чернігівщини.

Ім'я ж майбутнього гетьмана Правобережної України Михайла Ханенка стає помітним у козацькому війську ще за часів Богдана Хмельницького. Вже тоді він став полковником уманським. Довгий час мав на Запоріжжі добру репутацію, бо належав до відомого козацького роду, брав участь в успішних походах на Крим і турецькі міста.

Але, судячи з його вчинків, був Михайло Ханенко людиною вельми честолюбною і підступною. Він мріяв вирвати гетьманську булаву з рук Петра Дорошенка і для досягнення цієї мети не зупинявся ні перед якими засобами. Писав доноси на Дорошенка московському цареві, шукав підтримки у Варшави, запевняючи польський двір, що коли стане гетьманом Правобережжя, буде в усьому слухняним васалом Варшави. Польща підтримала Ханенка й у вересні тисяча шістсот шістдесят дев'ятого року на раді біля Умані, де була присутня зовсім незначна кількість козацтва, Ханенка обрано гетьманом. І Польща, й Москва, яких однаковою мірою не задовольняв самостійний Петро Дорошенко, зробили ставку на Ханенка, допомагаючи в його боротьбі з непокірним гетьманом.

На зруйнованій і вкрай виснаженій Україні починається справжня війна між Дорошенком і Ханенком, якого попервах активно підтримує й прославлений кошовий Іван Сірко (потім його в розпалі батальних подій царський уряд несподівано запроторить до Сибіру). На боці Ханенка виступають польські частини, Дорошенкові допомагають турки й татари. Вирішальна битва між ними сталася біля Кам'янця-Подільського навесні тисяча шістсот сімдесят другого року, коли й поляки, й Ханенко були майже вщент розгромлені.

Однак Ханенко ще не втрачає надії, знову збирає військо і взимку наступного року нападає на табір Дорошенка поблизу Стеблева на Росі. Але на допомогу Дорошенкові приходить кримська орда. Ханенка знову розгромлено. Він ще сподівається, що в боротьбі з Дорошенком настануть сприятливі для нього обставини, але це вже його політична смерть.

(М. Слабошпицький) 330 сл.

295.

Тополі

Високі, стрункі, мов стрілки, здіймаються в чисте небо чотири тополі зелені, балакають з вітром, вітаються з сонцем, без вітру ж шепочуться поміж собою, а темної тихої ночі співучее море гукає до їх приязненько.

Мурований темний колодязь між ними, що має глибоке коріння, загадано завше мовчить та блищить таємниче.

І рано, і ввечір татарські дівчата спішать-поспішають до пишних тополь; мають по вітрові білі серпанки, пишно по плечах розсипались коси-дрібушки, привітно дзвенить голосок, а очі блищать і іскріють, а очі говорять без мови. Чого ж це дівчата так люблять тополі? Чому, проминувши і биструю річку, і другі усі криниці, спішать щебетухи щовечора й ранку і довго води набирають, додому не йдучи? Спитайся – нічого не скажуть, лиш глянуть здивовано в вічі тобі і знов озирнуться привітно до тих же тополь.

Чого це опівдні дітвора не там, не на сонечку теплім, не там, в холодку під горою, а тут тільки грається любо? Спитай – нерозумні не скажуть.

Чого це старий, покарлючений старістю дід цілісінький день під тополями мовчки сидить або іноді щось там белькоче та тихо кива головою? Спитайся – і мудрий всміхнеться, покаже рукою кругом на все Боже створіння, а очі померклі з ласкою тихо спиняються все ж на тополях. А тополі шумлять та гойдаються, листочком грають, неначе все жалібно просять, щоб вислухав одповідь їх. Їх мову німу зрозумів би і скрізь розказав би по світі. Ось сонце сідає; з червоного неба приймає його в обійми широке хвилястеє море, і сонце останній свій погляд ласкаво спинило на тих гостроверхих тополях. І вітер, прощаючись з ними, ще раз на добраніч промчався по верхів'ях, – безладно хитнулося гілля, зашуміло сердито, а він вже понісся, пустуючи, далі. Погасла зірниця, стемніла блакить, все задрімало, лиш поночі тихо, журливо лепечуть тополі та море гукає до їх, – обидва жаліють, що берег крутий не пускає їх зійтись побалакати щиро.

(Дніпрова Чайка) 311 сл.

296.

Національна святиня

Прапор як засіб сигналізації відомий з античних часів. Древні стяги були у великій шані на Русі ще за часів язичництва, а після запровадження християнства вони освячувалися образом Животворного Хреста, що було перейнято у греків. Значення їх як святині зростає – жодне військо без прапора не вирушало в похід і не вступало в бій. Слов'яни, за словами Миколи Карамзіна, обожнювали свої знамена й вірили, що у воєнний час вони найсвятіші від усіх ідолів. Стяги спершу возили разом із зброєю; перед боєм ставили на узвишші, аби кожен ратник бачив їх. Прапороносцями призначали, як правило, визначних богатирів, які мали за обов'язок постійно тримати прапор над полем бою, пильно охороняти його. Значення прапора під час бою було надзвичайно велике. Якщо він стояв нерухомо, знали: битва проходила успішно, а якщо зникав з поля зору ратників, то це мало означати ніщо інше, як поразку.

Які ж кольори найчастіше мали руські знамена? До речі, для розгляду цієї проблеми в тисяча дев'ятсот десятому році було «высочайше учреждено при Министерстве юстиции Особое совещание для выяснения воп-

роса о русских государственных национальных цветах». У ході дискусії, яка розгорнулася на сторінках тодішніх часописів, такі російські видання, як «Россия», «Новое время», «Московские ведомости», у своїх публікаціях визнали «в числе древних русских государственных цветов синий, голубой, лазоревый, оранжевый, желтый». У період Золотої Орди на гербі Чернігівщини бачимо чорного орла з золотим хрестом; Поділля – золоті сонце і хрест. Отже, жовтий колір побутує на багатьох символах українських земель. Очевидно й те, що значення державних набули також синій, голубий, блакитний. Логічним є й поєднання жовтого і блакитного. І не тільки на гербах, прапорах, але й на щитах, шоломах тощо. Серйозне вивчення кольорових композицій у літописних пам'ятках дало підставу російським геральдистам назвати у тисяча дев'ятсот десятому році синій і жовтий серед державних кольорів Давньої Русі, спадкоємницею якою була передусім Україна.

(В. Сергійчук) 293 сл.

297.

Козацтво – збройні сили України

Період розвитку українського військового мистецтва часів козацтва, яке розвинулось у збройні сили України, охоплює майже три сторіччя, починаючи з кінця п'ятнадцятого століття. Початок історії збройних сил України безпосередньо пов'язаний з генезисом українського козацтва.

З середини чотирнадцятого століття всі українські землі були завойовані іноземними феодальними державами – Литвою, Польщею, молдавськими та угорськими феодалами. Кримське ханство, що запанувало в південних українських степах, у тисяча чотириста вісімдесят другому році прийняло турецький васалітет, а свої грабіжницькі напади перетворило на основне джерело збагачення. Кочів'я ногайських татар, які підкорилися Кримському ханству, на картах позначалися як Дике Поле. Султанська Туреччина утвердилась на Чорному морі і Балканах, оволоділа гирлами Дунаю, Дніпра, Дону і побудувала мережу потужних фортець, намагаючись їх використати як опорну базу для завоювання України, Білорусії, Росії, Польщі.

На Україні в другій половині п'ятнадцятого століття в умовах іноземного панування посилюється феодально-кріпосницьке гноблення. Українські селяни, найбільш сміливі, мужні, волелюбні, які не хотіли терпіти кріпосницьке ярмо і владу чужинців, розривали пута феодального ладу, виходили з-під юрисдикції феодальної держави і відмовлялися підкорятися іноземному пануванню. Поодинці, сім'ями, а то й цілими селами тікали з маєтків феодалів і оселялися на спустошених землях понад Дніпром і Південним Бугом. Волелюбних втікачів приваблював незаселений український степ, де вони могли займатися вільно, без феодального примусу хліборобською працею й особисто розпоряджатися виробленим продуктом, а не віддавати його феодалам.

Однак переселенці потрапляли в умови постійного ризику, в атмосферу тривожного прикордоння з Диким Полем, їм доводилося повсякденно давати відсіч підступним ворожим наскокам ординців і поєднувати

працю на землі із збройною боротьбою. Цих людей стали називати козаками. Козак у перекладі з тюркської мови означає «вільна, незалежна, озброєна людина». В степу, де оселялись втікачі, склався свій особливий стиль життя. Людина тут без зброї не могла існувати. Як писали сучасники, щоб бути готовим дати відсіч підступному нападові ворога, козак тримав в одній руці плуг, в другій – рушницю.

(За О. Опанович) 299 сл.

298.

Після уроків Михайло не пішов додому – сумно було й гірко, то побрів по заболоченому шляху, а потім звернув праворуч, у вуличку, що глибоко осіла в землю, і дерева посхилялись над нею похмурі, тихі. Опале листя блищало під ногами, а на гіллі воно висіло сиротливо, самотньо. Коло ставу лежав поруділий від дощу пісок, хвилі по воді котились дрібні й злі. Щось гнало його з села, і Михайло по гатці подався на той берег. На гатці студений, вогкий вітер хльоскав по обличчю, смикав за піджачок, часом зривав зі ставу дрібні бризки й кидався ними.

Ось тут, у лузі, не так давно вони ходили вдвох шукати гусей. Пригадав, як біліли у вечірній темряві гуси, розтягнувшись довгою вервечкою, як він читав вірші, і ті вірші солодко, зворушливо звучали. Спомин був такий яскравий, що Михайлові заболіла душа, і він тупнув ногою по мокрій траві, відігнав од себе спогади – знову зостався сам у лузі.

Михайло начебто трохи заспокоївся, і тепер уже розважливіше міг думати про все, що сталось у класі. Спершу й повірити не міг, що Іван Гунька каже правду, думав, що вигадує, хоче познущатися з Марійки, та коли вона зібрала книжки, закуталась і, навіть ні разу не подивившись на нього, подалася за двері, Михайла обпекло: усе почуте, виявляється, правда, інакше б не тікала, не брала так близько до серця!

Вкотре згадалось, як ішли синього вечора через луги, і вірші: не повернуть минулого ніколи, воно пройшло – і вже здається миттю. А й справді, наче не було, наче примарилося, а ніби завжди була образа і глухий біль у грудях. Невже вона лицемірила, лицемірила й тоді, коли хотіли вдвох знятись на карточку в заїжджого фотографа, а мати примусила теребити квасолю, і вони не пішли доти, поки потеребили всю?

Не хотілось вірити, що вже й тоді його обдурювали, проте Михайло казав собі – так, саме так, і тоді водили за носа, а здавалось, що з тобою щирі та правдиві. Віднині не погляне в її бік, а коли до нього обізветься, то не почує, пройде мимо – глухий, невблаганний, жорстокий. Бо всі вони однакові, не здатні оцінити, не в змозі зрозуміти, що, може, заради ладен собою пожертвувати.

(За Є. Гуцалом) 355 сл.

299.

Ярославна

Звертаючись до історичного минулого, зустрічаємо там цікаві жіночі постаті, гідні того, щоб розповісти про них. Шанобливо, тільки по батькові – Ярославною – називає автор «Слова о полку Ігоревім» дружину князя Ігоря Святославича.

Єфросинія Ярославна (жила у другій половині дванадцятого століття) – наша землячка, уродженка Галича, тоді стольного міста Галицького князівства. Тут при дворі її батька – могутнього Ярослава Осмомисла – минуло її дитинство, пройшли дівочі роки. По батькові – з перемишлянських князів, по матері – з Мономаховичів, онука Юрія Долгорукого. Це західноруське князівство переживало тоді свій розрив у передгір'ї Карпат могутню державу, політичні впливи якої сягали Києва та Дунаю.

Нам відоме лише церковно-календарне ім'я цієї дочки Ярослава Осмомисла, проте можна припускати, що у неї, за тодішніми звичаями, було ще одне – слов'янське.

Яке виховання отримували тоді князівські дочки при дворах? Їх учили грамоти, усякого рукоділля, вони оволодівали умінням їздити верхи, брали участь у двірських урочистостях. Дівчиною з подругами мандрувала інколи Єфросинія з Княжої гори ген униз, аж до пристані над Дністром. Сюди прибували кораблі з далеких країн з рідкісними товарами, сходили на берег люди у чудернацькому вбранні. З пристані відправлялися у далеке плавання аж до моря галицькі купці, що везли на суднах сіль, віск, мед, шкури.

Та настав час одруження, і Єфросинія мусила покинути відносно безтурботне життя при галицькому дворі, щоб з весільним почтом податися далеко – аж у східне порубіжжя Руської землі, у Новгород-Сіверщину, де князював її суджений, а згодом чоловік – Ігор Святославич. Тут у постійному неспокої та тривозі пройшло усе її подальше життя. Близькими сусідами були кочів'я половців, які постійно нападали на руські землі та грабували їх. Тутешні князі змушені були захищати свій край від спустошень. Проте можна твердити, що Ярославні пощастило в іншому – з князем Ігорем вони утворили міцну, люблячу подружню пару.

Не меркне світлий образ вірної Ярославни, хоч минуло вже кілька століть. Постать Ярославни залишиться назавжди вічним символом жіночої вірності і любові.

(З. Березинська) 307 сл.

300.

Є поблизу Парижа Санліський замок, у якому довгий час жила донька київського князя. Там вона заснувала костьол і жіночий монастир. У сімнадцятому столітті перед церквою монастиря було поставлено пам'ятник Анні Ярославні. А побіля її фігури – зменшене зображення храму. Напис на пам'ятнику такий: «Анна Руська, королева Франції, заснувала цей собор у тисяча шістдесятому році».

Доля другої доньки Ярослава – Єлизавети – привела її в Норвегію. Тисяча тридцять п'ятого року вона вийшла заміж за короля Олафа Гарольда, який був на службі в київського князя. Кілька разів норвежець прохав руки Єлизавети, але йому відмовляли. Про це Гарольд розповідає у своїх сумних віршах, які він складав тієї смутної для нього пори. До речі, норвезький король уславився не тільки як хоробрий воїн, а й як талановитий поет, автор багатьох прекрасних віршів про золотокосу доньку Ярослава Мудрого.

Багато довелося Гарольду подорожувати по світу в пошуках подвигів і щастя. Воював він з дружиною вікінгів і на Сицилії, і в Візантії, і в Африці і відусюди слав дорогі подарунки Єлизаветі, не втрачаючи надії прихилити її, а особливо ж Ярославове серце до себе. І ось повернувся мандрівний лицар до Києва. Князь дав згоду на шлюб своєї доньки з Гарольдом. Єлизавета з мужем поїхала на його батьківщину, де він одразу ж завоював собі королівський престол. У багатьох походах вікінгів брав участь норвезький король, якого в давніх скандинавських сагах і легендах прозвано було Гарольдом Сміливим і Гарольдом Грізним. Тисяча шістдесят шостого року він загинув в одній із битв, і Єлизавета овдовіла з двома доньками на руках. Їх було звати Інгерда і Марія. Вони стали освіченими людьми. Адже їхнім навчанням і вихованням займалася мати. Інгерда і Марія також зробили чимало для підтримання добрих стосунків Норвегії і Київської Русі. А їхня мати вийшла заміж за датського короля Свена Другого, і в Київської держави з'явилася ще одна дружня країна – Данія.

Третю доньку, Анастасію, Ярослав Мудрий віддав заміж за угорського короля Андрія Першого. Сталося це тисяча сорок шостого року. Після цього в угорських документах з'явилося ім'я королеви Агмунди (таке ім'я стало в Анастасії після прийняття католицької віри).

(М. Слабошпицький) 324 сл.

РЕЄСТР ДИКТАНТІВ

1. Причарувати мовою (*Г. Нудьга, 297 сл.*) 395
2. Мовознавство (*О. Білецький, 297 сл.*) 395
3. «Велесова книга» (*М. Слабошпицький, 338 сл.*) 396
4. Про що розповідають імена (*А. Матвієнко, 312 сл.*) 397
5. Могутня і чарівна (*М. Шумило, 279 сл.*) 398
6. Батько української історії (*М. Слабошпицький, 290 сл.*) 398
7. Походження сучасного календаря (*Б. Захожай, 293 сл.*) 399
8. І прийшла зима (*А. Головко, 299 сл.*) 400
9. Умійте бачити себе (*А.Паламар, 275 сл.*) 400
10. На горах київських (*С. Скляренко, 266 сл.*) 401
11. Задоволення в роботі (*І. Томан, 293 сл.*) 402
12. На липень (*За В. Скуратівським, 289 сл.*) 403
13. На множество браней (*С.Скляренко, 274 сл.*) 403
14. Відкриття Івана Пулюя (*Р. Іваничук, 302 сл.*) 404
15. Світлий образ (*Петро Панч, 283 сл.*) 405
16. Два тисячоліття (*І.Скрипченко, 269 сл.*) 405
17. Восени (*В. Врублевська, 308 сл.*) 406
18. Ще сонечко не зараз (*Іван Франко, 292 сл.*) 407
19. Вчитися інформатиці (*З журналу, 352 сл.*) 407
20. Веласкес народився у Севільї (*Д. Степовик, 309 сл.*) 408
21. Центром поширення (*Д.Степовик, 268 сл.*) 409
22. І от в урочистий (*І. Цюпа, 289 сл.*) 410
23. Леонтій Тарасевич. «Нестор літописець» (*Д.Степовик, 307 сл.*) 411
24. Що таке вихованість? (*З журналу, 337 сл.*) 411
25. В одному селі (*В. Врублевська, 282 сл.*) 412
26. Було в келії (*В. Шевчук, 253 сл.*) 413
27. Роман (*За С. Васильченком, 299 сл.*) 413
28. Вирвавшись часом (*С. Васильченко, 293 сл.*) 414
29. Цілий день падав сніг (*В. Шевчук, 252 сл.*) 414
30. Одного сонячного дня (*М. Трублаїні, 279 сл.*) 415
31. Ніби щоразу ранньої весни (*П.Загребельний, 310 сл.*) 416
32. Шевченко написав (*Д. Степовик, 308 сл.*) 416
33. Невдовзі (*В. Кулаковський, 280 сл.*) 417
34. Іван Кавалерідзе. «Пам'ятник...» (*Д. Степовик, 306 сл.*) 418
35. На кінець грудня (*М. Трублаїні, 304 сл.*) 419
36. Усмішка (*П. Панч, 278 сл.*) 419
37. На морі (*Ю. Збанацький, 281 сл.*) 420
38. Учіться любити навчатись (*Д. Лихачов, 168 сл.*) 421
39. Тамара (*А. Хижняк, 312 сл.*) 421
40. В центрі села од майдану (*А. Головко, 289 сл.*) 422
41. Чорнобиль (*В. Овчарук, 292 сл.*) 423
42. Спокій (*За В. Шевчуком, 279 сл.*) 424
43. Очі – дзеркало здоров'я (*С. Кузнецов, 307 сл.*) 424
44. Іван Труш (*Д.Степовик, 318 сл.*) 425

45. Два дні в Миргороді (*П. Панч, 271 сл.*) ... 426
46. Сонце велично підіймалось (*С. Скляренко, 249 сл.*) ... 427
47. Закинувши вудочки (*Григір Тютюнник, 273 сл.*) ... 427
48. Творець «Камінної душі» (*П. Панч, 255 сл.*) ... 428
49. Колись Гайдеггер (*Ю. Покальчук, 308 сл.*) ... 428
50. Світанком, пообшивавши (*М. Стельмах, 297 сл.*) ... 429
51. Новий рік (*Ю. Збанацький, 299 сл.*) ... 430
52. Микола Пимоненко. «Суперниці» (*Д. Степовик, 303 сл.*) ... 431
53. Весілля (*З журналу, 315 сл.*) ... 431
54. Добрий знак (*Ю. Мушкетик, 307 сл.*) ... 432
55. Як на святій сповіді (*С.Андрусів, 258 сл.*) ... 433
56. На своїй землі (*В. Іванина, 310 сл.*) ... 433
57. Пострижини (*О. Ковальчук, 327 сл.*) ... 434
58. Циклони (*О. Гончар, 271 сл.*) ... 435
59. Народна магія та ворожба (*З журналу, 316 сл.*) ... 436
60. Незадовго до війни (*І. Логвиненко, 274 сл.*) ... 436
61. Татове слово (*В. Цимбалюк, В. Жайворонок, 266 сл.*) ... 437
62. Пензлеві Василя Тропініна (*Д. Степовик, 305 сл.*) ... 438
63. Одного літа (*За Є. Гуцалом, 316 сл.*) ... 438
64. Був показник (*З журналу, 329 сл.*) ... 439
65. «Рідне поле» (*Д. Степовик, 310 сл.*) ... 440
66. Тільки й бачив я рідний край (*О. Стороженко, 343 сл.*) ... 441
67. Пересопницьке Євангеліє (*М. Слабошпицький, 245 сл.*) ... 441
68. Жодного схід-сонця (*За О. Гончаром, 319 сл.*) ... 442
69. Тієї безсонної ночі (*За Ч. Айтматовим, 332 сл.*) ... 443
70. Костянтин Трутовський (*Д. Степовик, 319 сл.*) ... 444
71. Ледь-ледь збиралося на досвіт (*В. Скуратівський, 278 сл.*) ... 444
72. Жуаньжуани (*Ю. Бондарєв, 318 сл.*) ... 445
73. Козаки з дна моря (*М. Слабошпицький, 311 сл.*) ... 446
74. Тарас Шевченко. «Селянська родина» (*Д. Степовик, 307 сл.*) ... 447
75. Біля давнього вівтаря (*За С. Гловаком, 288 сл.*) ... 447
76. Здавалось, далі пливти нема куди (*В. Підмогильний, 300 сл.*) ... 448
77. Селянський гетьман Кривоніс (*М. Слабошпицький, 335 сл.*) ... 449
78. Україна в огні (*О. Довженко, 251 сл.*) ... 450
79. Зозуля (*З легенди, 331 сл.*) ... 450
80. Любові на світі більше (*М. Стельмах, 254 сл.*) ... 451
81. Ласочка (*Г. Тютюнник, 284 сл.*) ... 452
82. Чумацьким Шляхом (*О. Гончар, 301 сл.*) ... 452
83. В лісах теж відчувалася (*М. Стельмах, 269 сл.*) ... 453
84. Була неділя (*І. Нечуй-Левицький, 249 сл.*) ... 454
85. Поїзд минув Болонью (*Д. Степовик, 360 сл.*) ... 454
86. Поразка Яцька Остряниці (*М. Слабошпицький, 317 сл.*) ... 455
87. Кожній людині важливо знати (*І. Томан, 303 сл.*) ... 456
88. Автор «Повісті минулих літ» (*Д. Степовик, 321 сл.*) ... 456
89. Роксолана (*За О. Назаруком, 256 сл.*) ... 457
90. Музей української культури (*О. Гончар, 314 сл.*) ... 458

91. Козак Голота (*М. Пригара, 257 сл.*) 459
92. Син земського фельдшера (*Д. Степовик, 317 сл.*) 459
93. Нумізматика (*З журналу, 256 сл.*) 460
94. На північно-західному під'їзді (*О. Довга, 275 сл.*) 461
95. Історія народної вишивки (*За О.Гасиком, В.Скуратівським, 289 сл.*) . 462
96. Імена (*З. Франко, 252 сл.*) 462
97. Ілля Рєпін. «Запорожці ...» (*Д. Степовик, 286 сл.*) 463
98. Формула Маріїного життя (*З журналу, 284 сл.*) 464
99. Поет (*В. Стус, 310 сл.*) 465
100. З добрими намірами (*С. Скляренко, 322 сл.*) 465
101. Дукач – металева (*За А.Пономарьовим та І.Спаським, 265 сл.*) 466
102. Повінь (*О. Гончар, 269сл.*) 467
103. В останні роки заслання (*З календаря «Т.Г. Шевченко», 301 сл.*) 468
104. Будь-яку роботу (*І. Томан, 294 сл.*) 468
105. Українська кобза (*З української старовини, 280 сл.*) 469
106. На суді в бога (*О. Дмитренко, 288 сл.*) 470
107. Національний одяг (*За О. Воропаєм та М. Крищуком, 275 сл.*) 470
108. Безіменно він жив (*За О.Гончаром, 326 сл.*) 471
109. Федір Кричевський. «Три віки» (*Д. Степовик, 320 сл.*) 472
110. Червоні маки (*Б. Бойко, 290 сл.*) 473
111. Лине пісня (*Зб. «Українські перекази», 271 сл.*) 473
112. Кажуть (*А. Паламар, 260 сл.*) 474
113. Українська Сафо (*М. Слабошпицький, 311 сл.*) 475
114. Дід Родим (*П. Загребельний, 315 сл.*) 475
115. Під місяцем задрімала (*М. Стельмах, 258 сл.*) 476
116. Григорій Левицький (*Д. Степовик, 309 сл.*) 477
117. Хоч кожен з нас (*І. Тома, 271 сл.*) 477
118. З найдавніших часів (*Р. Фурдуй, 283 сл.*) 478
119. Дієго Веласкес (*Д. Степовик, 277 сл.*) 479
120. Із полотна війне (*З журналу, 299 сл.*) 480
121. Львівська декоративна різьба (*Д. Степовик, 307 сл.*) 480
122. Ще з ночі (*А. Шиян, 285 сл.*) 481
123. Гуцульщина (*Ю. Боршош-Кум'ятський, 316 сл.*) 482
124. В обіймах землі і неба (*За І. Цюпою, 322 сл.*) 483
125. З-за горба (*З журналу, 352 сл.*) 483
126. Іван Франко (*М. Коцюбинський, 309 сл.*) 484
127. Садиба Юхима Кравчини (*Г. Тютюнник, 351 сл.*) 485
128. Лісовий дід (*О. Катренко, 357 сл.*) 485
129. У житті людини (*За В. Скуратівським, 327 сл.*) 486
130. Як я любив (*В. Гжицький, 277 сл.*) 487
131. Вічна книга вічного народу (*М. Міщенко, 343 сл.*) 488
132. Леонід Кисельов (*За І. Драчем, 303 сл.*) 488
133. Безіменно він жив (*За О. Гончаром, 326 сл.*) 489
134. Сімдесят років прожив (*Г. Тютюнник, 355 сл.*) 490
135. Весняні квіти (*Ю. Смолич, 288 сл.*) 491
136. Народжена з морської піни (*О. Слив'янський, 316 сл.*) 491

137. Симиренки (*За П. Вольвачем та О. Куликом, 300 сл.*) 492
138. Як до людей прийшла книжка (*З журналу, 237 сл.*) 493
139. Мудрість народних звичаїв (*З журналу, 277 сл.*) 493
140. Художник Алімпій (*М. Слабошпицький, 299 сл.*) 494
141. Якось їхали човнами (*За А.Лотоцьким, Р.Радишевським, 296 сл.*) . 495
142. Як досягти успіху (*І. Томан, 290 сл.*) 495
143. Хліб на столі (*В.Скуратівський, 245 сл.*) 496
144. На початку зими (*Г. Тютюнник, 309 сл.*) 497
145. Іван Богун (*За І. Лисенком, 252 сл.*) 497
146. З року в рік (*О. Гончар, 261 сл.*) 498
147. Андрій підвівся (*Г. Тютюнник, 292 сл.*) 499
148. Наступного дня (*О. Гончар, 346 сл.*) 499
149. Як нестримно летить час (*За В. Скуратівським, 310 сл.*) 500
150. Хто винен? (*І. Бестужев-Лада, 290 сл.*) 501
151. Весняні пташки (*«Українознавство», 350 сл.*) 502
152. У Гордія Кошари (*Г. Тютюнник, 308 сл.*) 503
153. Якось у двері (*З газети, 318 сл.*) 503
154. Прислухаючись до дальшої розмови (*За О. Плющем, 311 сл.*) 504
155. Дзвін (*За Ю. Богуцьким, 280 сл.*) 505
156. Собака Вовк (*За Є. Гуцалом, 340 сл.*) 505
157. Але дня не було (*А. Дімаров, 289 сл.*) 506
158. Сім'ю Вихорів (*Г. Тютюнник, 267 сл.*) 507
159. У Христофорівці (*О. Сизоненко, 325 сл.*) 508
160. Над цим пейзажем (*Ю. Бондарєв, 347 сл.*) 508
161. Хата наша (*Г. Тютюнник, 363 сл.*) 509
162. Чого ж нині (*За О. Сливинським, 310 сл.*) 510
163. Культура мовної поведінки (*В. Скуратівський, 221 сл.*) 511
164. Тестамент (*І. Чендей, 289 сл.*) 511
165. Рожі (*О. Кобилянська, 304 сл.*) 512
166. Місто стояло над морем (*М. Зарудний, 234 сл.*) 513
167. Інтерес у навколишніх державах (*За О. Сливинським, 323 сл.*) 513
168. Спогад про Т. Шевченка (*Л. Жемчужников, 300 сл.*) 514
169. Легенда про блакитний барвінок (*За І. Мамчуром, 258 сл.*) 515
170. Доньки Ярослава Мудрого (*М. Слабошпицький, 297 сл.*) 515
171. Перед хатою цвітуть (*І. Багряний, 258 сл.*) 516
172. Морським воротам (*Д. Степовик, 272 сл.*) 517
173. У нас був дід (*О. Довженко, 263 сл.*) 518
174. Національна культура (*В. Микитась, 277 сл.*) 518
175. Прочинились двері (*О. Таланчук, 298 сл.*) 519
176. Зранку наступного дня (*О. Лупій, 286 сл.*) 520
177. Є різні думки (*О. Теліга, 257 сл.*) 520
178. Крок у безсмертя (*І. Логвиненко, 296 сл.*) 521
179. Спостерігаючи зовнішній світ (*І. Багряний, 253 сл.*) 522
180. Всі весни його дитинства (*Ю. Яновський, 289 сл.*) 522
181. Диво творення (*За О. Гончаром, 300 сл.*) 523
182. Козаки (*З журналу, 274 сл.*) 524

183. Польський друг Шевченка (*О. Іваненко, 299 сл.*) 524
184. Біліє розквітла гречка (*Є.Гуцало, 311 сл.*) 525
185. Я не приверженець (*За О. Довженком, 249 сл.*) 526
186. Василь Тропінін. «Українець» (*Д. Степовик, 299 сл.*) 526
187. Арсеній Маційович (*М. Слабошпицький, 330 сл.*) 527
188. Увечері того дня (*М. Левицький, 331 сл.*) 528
189. Великдень (*Я. Гоян, 350 сл.*) 529
190. У віруваннях (*О. Таланчук, 260 сл.*) 529
191. Кривава тризна (*За Ю. Мушкетиком, 326 сл.*) 530
192. Комусь, не степовикові (*Ю.Яновський, 305 сл.*) 531
193. Вовк Сіроманець (*За М. Вінграновським, 331 сл.*) 532
194. Запорозька родина (*М. Слабошпицький, 326 сл.*) 533
195. Поки наємники (*О. Таланчук, 288 сл.*) 533
196. Із рідної домівки (*І. Цюпа, 251 сл.*) 534
197. Був пишний тихий літній вечір (*І. Нечуй-Левицький, 265сл.*) 535
198. Святослав Гординський (*За Л. Рудницьким, 277 сл.*) 535
199. Годинник (*М. Коцюбинський, 309 сл.*) 536
200. Усвідомлюючи велику роль (*О. Довга, 286 сл.*) 537
201. Гори підступають (*П.Загребельний, 295 сл.*) 538
202. Європейський авторитет (*В. Микитась, 286 сл.*) 538
203. Рельєф «Жрець Олега» (*Д. Степовик, 258 сл.*) 539
204. Пречудовий літній ранок (*І.Франко, 263 сл.*) 540
205. Суд над Дем'яном Многогрішним (*М. Слабошпицький, 296 сл.*) 540
206. Вдома (*І. Цюпа, 296 сл.*) 541
207. Мати (*Є. Гуцало, 248 сл.*) 542
208. Верболозові кущі (*В.Іванишин, Я.Радевич-Винницький, 264 сл.*) 543
209. На крилах пісні (*М. Коцюбинський, 256 сл.*) 543
210. Серед пам'яток архітектури (*Д. Степовик, 286 сл.*) 544
211. Могутній спалах (*В. Микитась, 284 сл.*) 545
212. Худорлявий високий хлопець (*П. Загребельний, 262 сл.*) 545
213. «Барвінок на вінок, а полин на віник» (*Л. Коваль, 260 сл.*) 546
214. Тютюн був високий (*О. Довженко, 264 сл.*) 547
215. Веде військо Сагайдачний (*Р. Ратушний, 298 сл.*) 547
216. Шторм біснувався (*О. Сизоненко, 299 сл.*) 548
217. Ощадливий дрізд (*К. Наріжний, 245 сл.*) 549
218. Гетьман Б. Хмельницький (*«З української старовини», 308 сл.*) 549
219. Тарас Шевченко. Автопортрет (*Д. Степовик, 290 сл.*) 550
220. Творець (*В. Собко, 299 сл.*) 551
221. Крила вбитої чайки (*Г. Тютюнник, 268 сл.*) 552
222. Як народився «Заповіт» (*З журналу, 251 сл.*) 552
223. У попелі хмарин (*М. Стельмах, 280 сл.*) 553
224. Старовинний замок на скелі (*О. Пахльовська, 307 сл.*) 553
225. Щем серця (*В. Козаченко, 330 сл.*) 554
226. На хуторі (*С. Васильченко, 278 сл.*) 555
227. У неділю з самого ранку (*Г. Тютюнник, 321 сл.*) 556
228. У дев'ятнадцятому столітті (*Д. Степовик, 276 сл.*) 556

229. Мелашка (*І. Нечуй-Левицький, 321 сл.*) ... 557
230. Никифор із Криниці (*З журналу, 325 сл.*) ... 558
231. Серед літераторів (*О. Гончар, 305 сл.*) ... 558
232. Народні ігри (*О. Ковальчук, 303 сл.*) ... 559
233. 1884 року в Буші (*Д. Степовик, 283 сл.*) ... 560
234. Шедеври, створені голкою (*З газет, 273 сл.*) ... 561
235. Голова в батька (*О. Довженко, 248 сл.*) ... 562
236. На розсаднику (*Г. Тютюнник, 348 сл.*) ... 562
237. Народився, щоб осяяти Україну (*О. Гончар, 315 сл.*) ... 563
238. Серед степів (*Панас Мирний, 250 сл.*) ... 564
239. Повернення (*Н. Пільчук, 310 сл.*) ... 564
240. Сосюра (*А. Малишко, 299 сл.*) ... 565
241. Радуйся, земле! (*Л. Орел, 332 сл.*) ... 566
242. Злива (*М. Хвильовий, 305 сл.*) ... 567
243. Природа людини (*А. Арцішевський, 237 сл.*) ... 567
244. Русалчин великдень (*Р. Іванченко, 315 сл.*) ... 568
245. Степи (*О. Гончар, 312 сл.*) ... 569
246. Здібності людини (*За Р. Арцішевським, 250 сл.*) ... 570
247. З нашої історії (*М. Коцюбинський, 302 сл.*) ... 570
248. Січень (*За В.Скуратівським, 309 сл.*) ... 571
249. Степан Васильченко (*Д. Міщенко, 328 сл.*) ... 572
250. Рустем (*М. Коцюбинський, 307 сл.*) ... 573
251. Вітер (*М. Черничук, 312 сл.*) ... 573
252. Нателла (*О. Гончар, 305 сл.*) ... 574
253. Венеція стала господарем (*Д. Степовик, 294 сл.*) ... 575
254. Максим Березовський (*З журналу, 295 сл.*) ... 576
255. Урожай (*Д. Ткач, 261 сл.*) ... 576
256. Йдучи поруч із матір'ю (*Ю. Бедзик, 335 сл.*) ... 577
257. Удосвіта випав сніг (*Є. Гуцало, 280 сл.*) ... 578
258. Самобутній майстер (*П. Загребельний, 309 сл.*) ... 578
259. Колись у давню давнину (*З легенди, 286 сл.*) ... 579
260. Сон Миколи Джері (*І. Нечуй-Левицький, 351 сл.*) ... 580
261. Мистецтво в житті людини (*О. Довга, 339 сл.*) ... 581
262. Притер літак на бетонці (*Ю. Бедзик, 309 сл.*) ... 581
263. Діялося це 1664 року (*М. Слабошпицький, 327 сл.*) ... 582
264. Світанкова тиша (*Г. Тютюнник, 302 сл.*) ... 583
265. Її зоря (*М. Кагарлицький, 312 сл.*) ... 584
266. Надія (*З журналу, 307 сл.*) ... 585
267. Легкі хмари позавмирали (*Є. Гуцало, 325 сл.*) ... 585
268. Будинок Владислава Городецького в Києві (*Д. Степовик, 291 сл.*) ... 586
269. Може, тому, що (*Г. Тютюнник, 309 сл.*) ... 587
270. Василь Земляк (*За Олесем Гончаром, 289 сл.*) ... 587
271. Василь Симоненко (*З часопису, 300 сл.*) ... 588
272. В українців Галичини (*Ф. Погребенник, 261 сл.*) ... 589
273. Вечір на Владимирській горі (*І. Нечуй-Левицький, 292 сл.*) ... 590
274. Жорно (*І. Чендей, 307 сл.*) ... 590

275. Сак Омелянович Заозерний (*Є. Гуцало, 304 сл.*) 591
276. Невісточка (*Г. Тютюнник, 310 сл.*) 592
277. Стояла нерушна тиша (*В. Шевчук, 346 сл.*) 593
278. Картина К. Ф. Юона «Кінець зими» (*З журналу, 334 сл.*) 593
279. Літак сідав прямо на сонце (*Ю. Бедзик, 310 сл.*) 594
280. Соловецький в'язень (*М. Слабошицький, 304 сл.*) 595
281. Про що розповідає Червона книга (*З журналу, 242 сл.*) 596
282. Ніч на Дніпрі (*І. Нечуй-Левицький, 357 сл.*) 597
283. Як народилися славнозвісні «Запорожці» (*І. Шаповал, 298 сл.*) 597
284. Брянського поховали (*О. Гончар, 259 сл.*) 598
285. Дорога вела на Вільшани (*І. Чендей, 321 сл.*) 599
286. Вийшовши надвір (*Ю. Бедзик, 308 сл.*) 600
287. Розійшлися (*Є. Гуцало, 323 сл.*) 600
288. Чумацький шлях. У Крим по сіль (*Б. Леськів, 342 сл.*) 601
289. У Кравчини (*Г. Тютюнник, 341 сл.*) 602
290. Великий мандрівничий з Києва (*М. Слабошицький, 326 сл.*) 603
291. В просторій приймальні (*Ю. Бедзик, 321 сл.*) 603
292. Трійця ... (*За В. Скуратівським, 314 сл.*) 604
293. Давно минув той час (*Є. Гуцало, 319 сл.*) 605
294. Суперник Петра Дорошенка (*М. Слабошицький, 330 сл.*) 606
295. Тополі (*Дніпрова Чайка, 316 сл.*) 606
296. Національна святиня (*В. Сергійчук, 293 сл.*) 607
297. Козацтво – збройні сили України (*За О. Опанович, 299 сл.*) 608
298. Після уроків (*За Є. Гуцалом, 355 сл.*) 609
299. Ярославна (*З. Березинська, 307 сл.*) 609
300. Є поблизу Парижа (*М. Слабошицький, 324 сл.*) 610

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. *Антоненко-Давидович Б.Д.* Як ми говоримо. – К.: Либідь, 1991. – 256 с.

2. *Бартків А.Б.* Англо-українсько-російський словник з інформатики, програмування, обчислювальної техніки. – К.: Вища школа, 1995. – 445 с.

3. *Бурячок А.А.* Що змінилося в «Українському правописі»? – К.: Наукова думка, 1997. – 51с.

4. *Великий* тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Г. Бусел. – К.: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2001. – 1440 с.

5. *Головащук С.І.* Складні випадки наголошення. – К.: Либідь, 1995. – 192 с.

6. *Горпинич В.А.* Русско-украинский орфоэпический словарь. – К., 1992. –254 с.

7. *Ділові* папери. Навчальний посібник з курсу «Ділова українська мова» для студентів усіх спеціальностей денної та заочної форми навчання / Упоряд.: О.З. Дюмін, А.О. Ніколаєва. – Харків: ХТУРЕ, 2000. – 92 с.

8. *Дюмін О.З., Ніколаєва А.О.* Українська мова. Практичний посібник для учнів Центру довузівської освіти. – Харків: ХТУРЕ, 1999. – 240 с.

9. *Дюмін О.З., Ніколаєва А.О.* Ділове спілкування (Риторика та ораторське мистецтво). Практичний посібник. – Харків: ХТУРЕ, 2001. – 148 с.

10. *Дюмін О.З., Ніколаєва А.О.* Українська мова. Практичний посібник для учнів Центру довузівської освіти. – Харків: ХНУРЕ, 2001. – 148 с.

11. *Єрмоленко С.Я.* Новий російсько-український словник-довідник: Близько 100 000 слів. – 2-ге вид., доп. і випр. – К.: Довіра, 1999. – 877 с.

12. *Зубков М.Г., Калашник В.С.* Новий російсько-український словник із граматичними таблицями (навчальний). – Харків: Торсінг, 1999. – 672 с.

13. *Калашник В.С., Савченко Л.Г.* Українсько-російський словник наголосів. – Харків: «Каравела», 1997. – 112 с.

14. *Караванський С.* Російсько-український словник складної лексики. – К.: Академія, 1998. – 710 с.

15. *Коваль А.П.* Знайомі незнайомці: Походження назв поселень України: Наук.-попул. вид. – К.: Либідь, 2001. – 304 с.

16. *Козачук Г.О.* Українська мова для абітурієнтів: Навчальний посібник / 3-є вид., стер. – К.: Вища школа, 2001. – 272 с.

17. *Комп'ютерний* словник / Пер. з англ. В.О. Соловйова. – К.: Україна, 1997. – 470 с.

18. *Культура* української мови: Довідник / С.Я. Єрмоленко, Н.Я. Дзюбишина-Мельник, К.В. Ленець та ін.; За ред. В.М. Русанівського. – К.: Либідь, 1990. – 304 с.

19. *Новий* російсько-український словник-довідник: Близько 100 тисяч слів / Уклад. С.Я. Єрмоленко та ін. / Вид. 2-е, доп. і випр. – К.: Довіра: УНВЦ «Рідна мова», 1999. – 878 с.

20. *Огар Е.І.* Українсько-російський та російсько-український словник-довідник з видавничої справи. – Львів: Палітра друку, 2002. – 224 с.

21. *Орфографічний* словник української мови: Близько 120 000 слів / Уклад.: С.І. Головащук, М.М. Пещак, В.М. Русанівський, О.О. Татаренко. – К.: Довіра, 1994. – 867 с.

22. *Пономарів О.* Культура слова: Мовно-стилістичні поради: Навчальний посібник / 2-е вид., стереотип. – К.: Либідь, 2001. – 240 с.

23. *Російсько-український* математичний словник (Російсько-український термінологічний словник з математики та обчислювальної техніки): Навчальний посібник / Упоряд.: О.З. Дюмін, І.П. Щербінін. – Харків: ХНУРЕ, 2002. – 60 с.

24. *Російсько-український* словник наукової термінології і суспільної науки / Й.Ф. Андреш, відп. ред. В.М. Русанівський, – К.: Наук. думка, 1994. – 600 с.

25. *Російсько-український* словник наукової термінології: Математика. Фізика. Техніка. Наука про Землю та Космос / В.В. Гейченко, В.М. Завірюхіна, О.О. Зеленюк та ін. – К.: Наук. думка, 1998. – 892 с.

26. *Русско-украинский* словарь. Фамилии, имена, отчества, районы, города, поселки городского типа, села / Сост.: З.Г. Рыкова, Н.В. Щегольковская. – Харьков: РИП «Оригинал», 1997. – 304 с.

27. *Слинько І.І.* Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання. – К.: Вища школа, 1994. – 672 с.

28. *Сучасна* українська мова: Підручник /О.Д. Пономарів, В.В. Різун, Л.Ю. Шевченко та ін.; За ред. О.Д. Пономарева. – 2-ге вид., перероб. – К.: Либідь, 2001. – 400 с.

29. *Український* правопис / НАН України, Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні: Інситут української мови – 7-е вид., стереотип. – К.: Наук. думка, 1998. – 240 с.

30. *Ходаков В.Є., Костін В.О.* Навчальний термінологічний російсько-українсько-англійський словник. Комп'ютерні науки: Навчальний посібник / В.Є. Ходаков, В.О. Костін / 2-е вид., перероб. та доп. – Херсон: «Олді-плюс», 2002. – 600 с.

31. *Шевчук С.* Разом, окремо, через дефіс: Словник-довідник. – К.: Видавництво А.С.К., 2003. – 416 с.

ЗМІСТ

Передмова 3
1 Орфоепія 6
1.1 Вимова голосних звуків 6
1.2 Вимова приголосних звуків 10
2 Орфографія 17
2.1 Правопис голосних 17
2.2 Чергування Е-О після шиплячих, ДЖ та Й 18
2.3 Чергування О-А в дієслівних коренях 19
2.4 Буквосполучення ЙО, ЬО 20
2.5 Апостроф 21
2.6 Позначення м'якості приголосних 22
2.7 Чергування приголосних звуків 24
2.8 Зміни приголосних звуків при словотворенні 25
2.9 Спрощення в групах приголосних 28
2.10 Подвоєння та подовження приголосних звуків 29
2.11 Правопис префіксів 32
2.12 Правопис складних слів 37
2.13 Вживання великої літери у власних назвах 41
2.14 Правопис прізвищ та географічних назв 48
2.15 Слова іншомовного походження 50
2.16 Правопис слів іншомовного походження 50
2.17 Правила переносу слів і словосполучень 55
3 Частини мови 59
3.1 Іменник 59
3.2 Прикметник 75
3.3 Числівник 93
3.4 Дієслово 104
3.5 Дієприкметник 107
3.6 Дієприслівник 110
3.7 Прислівник 111
3.8 Займенник 122
3.9 Службові частини мови 128
3.9.1 Прийменник 129
3.9.2 Сполучник 133
3.9.3 Частка 136
3.10 Правопис вигуків і звуконаслідувальних слів 142

4 Синтаксис і пунктуація 146
4.1 Поняття про речення 146
4.2 Головні та другорядні члени речення 147
4.3 Підмет 148
4.4 Присудок 149
4.5 Основні правила пунктуації 152
4.5.1 Крапка 152
4.5.2 Знак оклику 152
4.5.3 Знак питання 153
4.5.4 Кома 154
4.5.5 Крапка з комою 157
4.5.6 Двокрапка 158
4.5.7 Тире 159
4.6 Слова, що стоять поза граматичним зв'язком 170
4.7 Вставні слова, словосполучення та речення 172
4.8 Розділові знаки при вставних словах та реченнях 173
4.9 Розділові знаки при звертаннях 175
4.10 Розділові знаки при прямій мові 178
4.11 Цитати 180
Додаток А. Календар народно-релігійних свят і обрядів 200
Додаток Б. Орфографічний словник 206
Додаток В. Російсько-український словник наукової і технічної мови 239
Додаток Г. Словник паронімів 270
Додаток Д. Деякі скорочення, що використовуються в обчислювальній техніці українською та російською мовами 347
Додаток Е. Чисельні вирази українською мовою 350
Додаток Ж. Грецький алфавіт 354
Додаток И. Деякі математичні символи та формули 355
Додаток К. Контрольні роботи для учнів заочної форми навчання 359
Додаток Л. Зразки вступних диктантів 395
Список літератури 619

Навчальне видання

БОНДАРЕНКО Михайло Федорович
ДЮМІН Олексій Захарович
НІКОЛАЄВА Алла Олексіївна
СЕМЕНЕЦЬ Валерій Васильович
ТЕВЯШЕВА Ольга Андріївна

УКРАЇНСЬКА МОВА

ПОСІБНИК-ПРАКТИКУМ ДЛЯ АБІТУРІЄНТІВ

За авторською редакцією
Комп'ютерний набір О.А. Тевяшева
Комп'ютерна верстка О.А. Тевяшева

Підп. до друку 07.12.04 Формат 60×84/16. Папір офсетний.
Друк офсетн. Умов. друк. арк. 38,4 Наклад 3000 прим.
Зам. № 25 90 Ціна договірна.

Видавничий будинок «БАЛДРУК»
64200, Харківська обл., м. Балаклія,
вул. Жовтнева, 14

Учбово-виробничим видавничо-поліграфічним центром ХНУРЕ підготовлено до видання серію навчальних посібників "МАТЕМАТИКА В ТЕХНІЧНОМУ УНІВЕРСИТЕТІ" за загальною редакцією доктора технічних наук, професора А.Д.Тевяшева

Навчальні посібники цієї серії відрізняє:

- повна відповідність навчальним програмам курсів, що викладаються;
- старанний підбір теоретичного матеріалу;
- велика кількість прикладів, задач та індивідуальних завдань;
- доступність викладання матеріалу для самостійного вивчення;
- наявність повного комплексу довідкового матеріалу.

До серії увійшли:

√ Вища математика у прикладах та задачах. Частина 1. Лінійна алгебра і аналітична геометрія. Диференціальне числення функцій однієї змінної.

√ Вища математика у прикладах та задачах. Частина 2. Інтегральне числення функцій однієї змінної. Диференціальне та інтегральне числення функцій багатьох змінних.

√ Вища математика у прикладах та задачах. Частина 3. Диференціальні рівняння. Ряди. Функції комплексної змінної. Операційне числення.

√ Вища математика у прикладах та задачах. Частина 4. Аудиторні контрольні роботи. Індивідуальні завдання.

√ Дискретна математика у прикладах та задачах.

√ Теорія ймовірностей у прикладах та задачах.

√ Чисельні методи у прикладах та задачах.

ЗАМОВЛЕННЯ ПРОСИМО НАДСИЛАТИ ЗА АДРЕСОЮ:

61166, Харків, просп. Леніна, 14,
кафедра Прикладної математики, тел. (057) 70-21-436,
E-mail: tevjashev@kture.kharkov.ua

Учбово-виробничим видавничо-поліграфічним центром **ХНУРЕ**
підготовлено до видання серію навчальних посібників
«БІБЛІОТЕКА АБІТУРІЄНТА»
за загальною редакцією доктора технічних наук,
професора А.Д.Тевяшева

Навчальні посібники цієї серії відрізняє:

- повна узгодженість з навчальними програмами вузів та відповідність до вимог вступних іспитів;
- ретельний підбір теоретичного матеріалу;
- велика кількість прикладів зі вступних іспитів та олімпіад;
- доступність викладу матеріалу для самостійного вивчення;
- наявність повного комплексу довідкового матеріалу.

До серії увійшли:

- ✓ Елементарна математика у прикладах та задачах.
- ✓ Элементарная физика в примерах и задачах.
- ✓ Прикладная информатика.
- ✓ Українська мова. Посібник-практикум для абітурієнтів.
- ✓ Русский язык. Пособие-практикум для абитуриентов.

ЗАМОВЛЕННЯ ПРОСИМО НАДСИЛАТИ ЗА АДРЕСОЮ:
61166, Харків, просп. Леніна, 14, ХНУРЕ
кафедра українознавства, тел. (057) 70-21-498,
кафедра прикладної математики, тел. (057) 70-21-436,
E-mail: tevjashev@kture.kharkov.ua